POLIROM

Jean-François Soulet

ISTORIA comparată a statelor comuniste

din 1945 pînă în zilele noastre

HISTORIA

JEAN-FRANÇOIS SOULET

ISTORIA COMPARATĂ A STATELOR COMUNISTE

din 1945 până în zilele noastre

Traducere de Silvia Albişteanu şi Ana Zbarcea

Polirom, 1998

Titlu orig. (fr.):
Histoire comparée des États communistes
de 1945 à nos jours
1996.

Cuprins

Prefaţă la ediţia în limba română
Prefaţă

Partea întâi: ORDINEA STALINISTĂ (1945–1953)

Capitolul I: SALTUL SPECTACULOS AL COMUNISMULUI (1945–1949)

1. DE CE A TRIUMFAT COMUNISMUL?
    1.1.1. Atracţia ideologiei comuniste
    1.1.2. Extraordinarul prestigiu al Uniunii Sovietice
        Un stat învingător şi puternic
        O ţară martiră şi vlăguită
2. VENIRILE LA PUTERE CONTROLATE DE UNIUNEA SOVIETICĂ
    2.1. „Recuperarea” teritoriilor mai vechi
        2.1.1. O prioritate
        2.1.2. Un exemplu de procedee staliniste
    2.2. Marile manevre de pregătire a cuceririlor (1943–1945)
        2.2.1. Manevrele diplomatice
        2.2.2. Sprijinul activ al kominterniştilor şi al rezistenţei comuniste
        2.2.3. Omniprezenţa Armatei roşii
        2.2.4. Partidele comuniste, caii troieni ai sovieticilor
    2.3. Desăvârşirea ocupaţiei sovieto-comuniste (1946–1948)
        2.3.1. Creşterea suspiciunii între aliaţi
        2.3.2. Populaţii aflate între entuziasm şi teamă
        2.3.3. Manipulări abile şi multiple
        2.3.4. O manevră exemplară: „lovitura de la Praga”
        2.3.5. Încheierea procesului
        2.3.6. Eşecuri şi limite

3. PRELUĂRI DE PUTERE AUTONOME (ALBANIA, CHINA, IUGOSLAVIA)
3.1. Reticenţele Moscovei
3.2. De la războaiele de eliberare…
3.2.1. State tinere şi fragile
3.2.2. O rezistenţă comunistă structurată şi eficace
3.2.3. …la războaiele civile
3.2.4. În China…
3.2.5. …în Albania şi Iugoslavia
Capitolul II: DIN TRECUT, *TABULA RASA*
1. DISTRUGEREA SOCIETĂŢII CIVILE
1.1. Eliminarea „duşmanilor de clasă”
1.1.1. Ţărani…
1.1.2. …burghezi…
1.1.3. …intelectuali şi alţii
1.2. Dărâmarea structurilor de bază
1.2.1. Lupta împotriva „familiei burgheze”…
1.2.2. …contra religiei şi Bisericilor…
1.2.3. …şi contra naţionalităţilor
1.3. Metodele distrugerii
2. PROMOVAREA SOCIETĂŢII OFICIALE
2.1. Un colosal efort de propagandă
2.2. Noi organizaţii sociale
2.3. Un prim bilanţ
2.3.1. Schiţarea unei noi mentalităţi
2.3.2. Limitele
Capitolul III: LA ŞCOALA UNIUNII SOVIETICE
1. O PUTERE POLITICĂ MONOPOLIZATĂ
1.1. Decorul democratic
1.2. Un partid atotputernic
1.2.1. Aparenţe înşelătoare
1.2.2. Centrele efective de decizie
1.3. Grupuri de presiune influente
1.3.1. Armata
1.3.2. Poliţia
1.3.3. Facţiunile
2. O ECONOMIE PE DEPLIN ETATIZATĂ
2.1. Revoluţia agrară
2.1.1. Redistribuirea pământurilor
2.1.2. Colectivizarea

2.2. Naţionalizările şi planificarea
2.2.1. Naţionalizări în ritm rapid
2.2.2. O planificare ambiţioasă
3. O STRÂNSĂ DEPENDENŢĂ DE URSS
3.1. Dependenţa economică
3.2. Dependenţa politică
3.2.1. Bazele şi cadrele dependenţei
3.2.2. Stoparea expansionismului iugoslav
3.2.3. Incitarea intervenţionismului chinez
3.2.4. China şi victoria comuniştilor vietnamezi

Partea a doua CRIZA (1953–1963)

Capitolul IV: REPUNEREA ÎN DISCUŢIE A ORDINII STALINISTE

1. O NEMULŢUMIRE GENERALĂ
1.1. Eşecurile politicii staliniste
1.1.1. Un război rece periculos
1.1.2. Deficitul alimentar şi criza bunurilor de consum
1.1.3. Neliniştea şi neputinţa conducerilor
1.2. Fronda intelectualilor
1.3. Nemulţumirea socială
1.4. Revolte
1.4.1. Rezistenţa tibetană
1.4.2. „Grevele” prizonierilor din gulaguri
1.4.3. Manifestaţiile şi revoltele muncitoreşti
O clasă exploatată şi decepţionată
2. CELE DOUĂ FORME DE REPUNERE ÎN DISCUŢIE
2.1. „Retuşările” oficiale
2.1.1. Primele concesii
Spre o oarecare colegialitate
2.1.2. Momentele tari ale revizuirii oficiale
2.1.3. O nouă definire a relaţiilor dintre statele socialiste
Revanşa Chinei…
…şi a Iugoslaviei
Respect reciproc şi neamestec
2.1.4. Prima destindere
Garanţii de bunăvoinţă şi sinceritate
Un bilanţ mai curând pozitiv
2.2. Contestaţiile populare
2.2.1. Primele mişcări
2.2.2. Revoltele din Polonia şi Ungaria (vara şi toamna anului

1956)
Vara poloneză
Toamna ungară
Multiplele întrebări ridicate de aceste crize
2.2.3. Cele „O sută de Flori” în Vietnam şi în China

Capitolul V: SFĂRÂMAREA BLOCULUI

1. DIVERGENŢELE PRIVIND STRATEGIILE REFORMISTE
1.1. „A reforma” fără „a revizui”
1.2. Strategia iugoslavă
1.3. Strategia hruşciovistă
1.3.1. Ajustările economice
1.3.2. Măsurile politice şi sociale
1.3.3. Încurajarea „ţărilor frăţeşti” la reformism
Scurtele NEP-uri ungureşti şi poloneze
Veleităţile reformatoare est-germane
1.4. Strategia chineză
1.4.1. „Marele Avânt” chinezesc
1.4.2. Socialismul coreean „în goana Kolîmei”
1.4.3. Colectivizarea forţată vietnameză
2. LUNGUL DRUM AL DEZBINĂRII
2.1. Litigiile
2.2. A doua ruptură cu Iugoslavia (1957–1958)
2.3. Marea schismă chino-sovietică (1957–1963)
2.3.1. Influenţa crescândă a Chinei în politica externă a lagărului comunist
2.3.2. Anul de cotitură 1958
2.3.3. Sfârşitul unităţii internaţionaliste (1960)
2.3.4. Consumarea schismei (1961–1963)

Partea a treia: RELANSAREA (1964–1979)

Capitolul VI: PERIOADA CELOR O MIE ŞI UNUL DE COMUNISME

1. EXPERIENŢELE DE INSPIRAŢIE LIBERALĂ
1.1. „Dediabolizarea” liberalismului
O recitire a leninismului
Fenomenul Libermann
1.2. Noile reforme economice
1.2.1. În RDG
1.2.2. În Uniunea Sovietică
1.2.3. În Ungaria

1.2.4. În Iugoslavia
La baza zidului
Reforma din 1965: un pariu îndrăzneţ
1.3. Excepţionala „Primăvară de la Praga” (1968)
1.3.1. O iniţiativă a fracţiunii progresiste a Partidului comunist…
1.3.2. …la unison cu aspiraţiile societăţii civile
1.3.3. Echipa Dubček la putere
1.3.4. Intervenţia forţelor tratatului de la Varşovia (20 august 1968)
2. NAŢIONAL-COMUNISMUL
2.1. Inspiraţiile
2.2. Principalele componente
2.2.1. Comunism…
Ortodoxie doctrinară şi instituţională
Radicalismul socializării
Luptă anti-imperialistă
2.2.2. …şi naţionalism
Armată, poliţie şi represiune
Un extraordinar cult al personalităţii
O rescriere a istoriei
Patria în pericol permanent
Independenţa în interdependenţă
3. COMUNISMELE UTOPICE
3.1. „Marea revoluţie culturală proletară”
3.1.1. Mai întâi distrugere…
Lansarea Revoluţiei culturale
Vârfurile de lance
Stoparea
3.1.2. …apoi construire
3.2. „Experienţa revoluţionară” a khmerilor roşii cambodgieni
3.2.1. O clasică luare de putere
3.2.2. Un program radical
Capitolul VII: LA CUCERIREA LUMII
1. PĂTRUNDEREA ÎN SISTEMUL INTERNAŢIONAL
1.1. Normalizarea relaţiilor dintre China şi lumea occidentală
1.1.1. De la retragere…
1.1.2. …la deschiderea spre „prima” şi „a doua lume”
1.2. Acţiunea ofensivă sovietică în arena internaţională
1.2.2. De la subversiune şi infiltrare…

Colaborarea activă a partidelor comuniste străine
Acţiunile de propagandă şi subminare
1.2.3. …la diplomaţia clasică
Dezarmarea
2. LANSAREA ÎN LUMEA A TREIA
2.1. Nebuloasa expansionistă
2.1.1. O oportună adecvare între ofertă şi cerere
2.1.2. Numărul mare de motoare…
URSS, RDG…
…Cuba…
…China şi Coreea de Nord
2.1.3. …şi curele de transmisie
2.2. Capete de pod izolate şi fragile în Orientul Mijlociu şi America latină
2.2.1. Dificultăţile de pătrundere în Orientul Mijlociu…
Un context ostil
Folosirea de către ţările comuniste a elitelor musulmane
Eşecurile
2.2.2. …şi în America latină
Condiţii puţin favorabile
Impactul mişcărilor creştine progresiste
Prudenţa Uniunii Sovietice
Insuccesul gherilelor castriste…
Mişcările de masă din Nicaragua şi El Salvador
2.3. O ofensivă de mare amploare în Africa şi în Asia
2.3.1. Socialismele africane
Neîncrederea iniţială faţă de marxism-leninism şi URSS
Apariţia unor regimuri de inspiraţie marxist-leninistă
Procesul de aderare: voinţă a unui clan sau a unui om…
…şi mişcări populare
Caracteristicile specifice regimurilor marxiste africane
2.3.2. Expansionismele etatice în Asia
Eşecul mişcărilor naţionale: gherilele…
…şi acţiunile legale ale partidelor comuniste
Expansiunea sovietică în Asia
Expansiunea vietnameză
Capitolul VIII: INTRAREA ÎN JOC A SOCIETĂŢII CIVILE
1. AGRAVAREA CONTINUĂ A DISFUNCŢIILOR SOCIETĂŢII OFICIALE
1.1. Şocuri economice şi „anemie” socială
1.1.1. Schiţă cronologică
1.1.2. Imaginea anilor negri
1.1.3. O mulţime de cauze

1.1.4. State afectate în funcţie de stadiul lor de dezvoltare
Incapacitatea Uniunii Sovietice de a trece la faza intensivă de creştere
Eşecurile statelor reformiste
Dificultăţile statelor aflate în fază de demaraj
1.2. Descompunerea sistemului politic
1.2.1. „Un parazit viu”: Partidul
1.2.2. Înflorirea mafiilor
1.2.3. Blocajul puterii
2. CĂUTAREA UNUI *MODUS VIVENDI*
2.1. Termenii contractului
2.1.1. Un partid care închide ochii…
Acceptarea unor zone de autonomie socială
Tolerarea devianţelor
2.1.2. …o societate care se preface
…se preface că munceşte…
…se preface încrezătoare
2.2. Aplicarea contractului
Grupurile catalizatoare
3. REFUZUL SISTEMULUI
3.1. Disidenţa elitelor şi tinerilor
3.1.1. Acţiunile clandestine
Manifeste şi graffiti
3.1.2. Acţiunile legaliste
3.2. Disidenţele populare
3.2.1. Rezistenţa religioasă
Scăderea ateismului
Dezvoltarea structurilor clandestine
3.2.2. Reînvierea naţionalismului
3.2.3. Acţiunile de tip centrifug
3.2.4. Mişcări autonomiste şi separatiste
În URSS
În China
3.2.5. Conflicte interetnice
Rivalităţile interetnice din interiorul statelor
Contestări iredentiste
3.3. Ruptură în rândul societăţilor civile
3.3.1. Patrie şi religie
3.3.2 Polonia: „o societate aflată în disidenţă”

Partea a patra: IMPLOZIA (1980–1991)

Capitolul IX: DEMAOIZAREA

1. DENG XIAOPING…
1.1. De la arta unui nou avânt…
1.1.1. Pe urmele lui Mao Zedong
1.1.2. De partea pragmatiştilor
1.2. …la arta de a trage sforile
1.2.1. Manipularea maselor
1.2.2. Manevrele din sânul puterii
2. …ŞI DENG-XIAOPING-ISMUL
2.1. Programul iniţial
2.1.1. Povara trecutului
2.1.2. Pariul cu viitorul
2.2. Demitizarea lui Mao Zedong
2.2.1. O necesitate
2.2.2. Un rechizitoriu moderat
2.3. Introducerea economiei de piaţă
2.3.1. Decolectivizarea
2.3.2. Reforma urbană şi industrială
2.3.3. Deschiderea externă
2.3.4. „Dezideologizarea" politicii externe
3. RATEURILE SISTEMULUI DENG XIAOPING
3.1. Rateurile politice
3.1.1 Proiectul de „modernizare" a sistemului politic
3.1.2. Rezistenţa conservatorilor
3.2. Rateurile economice
3.2.1. La sate…
3.2.2. …şi în marile aglomerări
3.2.3. Incidentele sociale ale unei economii ambalate
3.3. Înfruntările de la sfârşitul anilor '80
3.3.1. Exploziile anti-chineze din Tibet
3.2.3. Primele manifestaţii studenţeşti (1986–1988)
3.3.3. Tian an Men 1989 sau a doua „primăvară de la Beijing"
Contestarea
Represiunea
Importanţa mişcării
Capitolul X: DEZINTEGRAREA IMPERIULUI COMUNIST DE APUS
1. OFENSIVA GORBACIOVISTĂ ŞI PRIMELE SALE EFECTE
1.1. Schiţa unui nou sistem
1.1.1. Ezitările iniţiale
Pe urmele lui Andropov

Anul de cotitură 1986
1.1.2. Ordinea gorbaciovistă: reechilibrarea puterilor în interior…
Un partid care impulsionează…
…un stat care administrează…
…o societate care participă
Introducerea unui sector economic privat
1.1.3. …şi „dezideologizarea” în politica externă
Recâştigarea încrederii internaţionale
Transformarea vechilor adversari în parteneri
1.2. Reacţiile partidelor comuniste din blocul est-european
1.2.1. Libera adeziune la dinamica gorbaciovistă
PC ungar
PC polonez
1.2.2. Aparenţele înşelătoare
PC bulgar
PC cehoslovac
1.2.3. Respingerile
PC est-german
PC român
PC albanez
2. IZBUCNIREA DECISIVĂ A SOCIETĂŢILOR CIVILE
2.1. De la revendicări…
2.1.1. O acumulare explozivă de nelinişti şi nemulţumiri
Salarii decente!
Pâine!
Reforme!
2.1.2. Posibilităţi noi de acţiune
Dinamismul organizaţiilor disidente în câteva state…
…dificultăţi în celelalte state
2.1.3. Intervenţiile externe
Occidentul
„Efectul Ioan Paul al II-Iea”
„Efectul Gorbaciov”…
2.2. …la incendiul general din 1989
2.2.1. Schimbările decisive în câteva ţări de vârf (din iarna 1988–1989 până în primăvara lui 1989)
Acţiunile în favoarea pluralismului politic
Presiunile pentru recunoaşterea drepturilor naţionale
2.2.2. Efectul de antrenare (vara anului 1989)
Dezaprobarea facţiunilor conservatoare
Accelerarea continuă a procesului contestatar
Sfârşitul regimului comunist în Ungaria
2.2.3. Înlăturarea comuniştilor în RDG şi Cehoslovacia

(octombrie-noiembrie 1989)
Răsturnarea comunismului în RDG
„Revoluţia de catifea” din Cehoslovacia
2.2.4. Înlăturarea comuniştilor conservatori în Bulgaria şi România (noiembrie-decembrie 1989)
Destituirea lui Todor Jivkov în Bulgaria
Căderea lui Nicolae Ceauşescu
3. AGONIA FINALĂ (1990–1991)
3.1. Anarhia sovietică
O opoziţie tot mai vastă şi mai ofensivă
Prezidenţializarea regimului
Puciul din august 1991 şi victoria lui Elţîn
3.2. Balcanizarea iugoslavă
3.3. Moartea lentă a dictaturii albaneze
Capitolul XI: VESTIGIILE IMPERIULUI
1. PRĂBUŞIREA REGIMURILOR COMUNISTE ÎN LUMEA A TREIA NEASIATICĂ
1.1. În Africa şi în ţările arabe
1.1.1. O foarte rapidă dezintegrare
1.1.2. Factori exogeni şi endogeni
1.1.3. Trei principale procese de schimbare
1.2. În America latină
1.2.1. Deruta anilor 1989–1990
Dezangajarea sovietică
Înfrângerea regimului sandinist din Nicaragua
„Abominabila criză” cubaneză
1.2.2. Adaptarea strategiilor
1.2.3. Încăpăţânarea sinucigaşă a lui Fidel Castro
„Multipartitismul este o multiporcărie”…
„Vom rezista cu ceea ce avem”
2. SUPRAVIEŢUIRILE ASIATICE
2.1. Menţinerea sistemelor politice autoritare
2.1.1. Câteva concesii făcute reformismului ambiant
„Marea călătorie” a Mongoliei comuniste
Schimbarea impusă a regimului cambodgian
Minimele concesii ale regimului laoţian
2.1.2. Rezistenţa „baronilor”
2.2. Orientarea deliberată spre practici economice liberale
2.2.1. Câţiva factori decisivi
2.2.2. Reorientări radicale
2.3. Fragilitatea regimurilor
2.3.1. Creşterea contestării sociale

Cauze multiple
Manifestaţii de opoziţie izolate
2.3.2. Haosul şi divizarea partidelor

CONCLUZII

BIBLIOGRAFIE

Prefaţă la ediţia în limba română

Publicarea în limba română a acestui eseu de istorie comparată a statelor comuniste trezeşte în mine sentimente contrarii: satisfacţie, bineînţeles, dar şi teamă.

Satisfacţie fără îndoială, deoarece, pentru mine, istoric francez, acest lucru constituie o modalitate – deşi modestă – de a omagia un popor al cărui elan naţional Franţa l-a încurajat în ultimul secol, însă pe care apoi l-a cam uitat, mai ales în „anii grei" ai perioadei comuniste. Dacă generalul de Gaulle a îndrăznit atunci să susţină manifestaţii formale de independenţă faţă de Uniunea Sovietică, afirmând – la 15 mai 1968, în faţa Marii Adunări Naţionale a României – că naţiunile constituie „elementele ireductibile şi resorturile indispensabile ale vieţii universale", dacă puţinele ziare şi puţinii editori francezi au acceptat să publice câteva texte sau lucrări ale unor intelectuali cenzuraţi la Bucureşti, în schimb tăcerea Franţei cu privire la realitatea regimului comunist român a fost totală. O tăcere care, surprinzător, a contrastat cu repetatele denunţări ale regimurilor din Polonia sau Cehoslovacia. Abia în februarie 1989, în faţa Comisiei Drepturilor Omului de la Geneva, un prim-ministru francez – Michel Rocard – a manifestat un interes public faţă de „necazurile poporului român". Astfel, există în Istorie tăceri asurzitoare de neiertat.

Cât despre teama care mă chinuie în momentul semnării acestei prefeţe destinate cititorilor români, ea are o dublă origine. Mai întâi este teama ca străinul care sunt (nu am trăit nici în cadrul sistemului comunist, nici în România comunistă) să nu fi înţeles greşit şi, ca urmare, să fi tradus greşit viaţa reală în acest ciudat şi complex arhipelag care a fost „lagărul socialist". Istoria imediată este o disciplină foarte exigentă – impunând distanţarea în raport cu evenimentele descrise –,

îmbogăţită fiind de trăirea însăşi a acestor evenimente. O dublă necesitate, oarecum contradictorie, întotdeauna dificil de gerat. Referindu-se, în septembrie 1982[1], la o primă carte pe care o scrisesem împreună cu Jean Chiama despre istoria disidenţei în URSS şi în democraţiile populare, Paul Goma punea, încă de la început, o întrebare esenţială: „ce vor fi înţeles ei, autorii", din această experienţă teribilă pe care el şi alţi disidenţi o trăiseră pe pielea lor? Şaisprezece ani mai târziu resimt încă aceeaşi teamă: ce am înţeles eu, istoric francez, din ceea ce a fost, timp de patruzeci şi cinci de ani, viaţa de zi cu zi a românilor şi a altor popoare din Europa centrală şi de Est? Cercetările mele, lecturile, discuţiile mele, reflecţia mea cvasi-obsesivă asupra legăturilor dintre societatea civilă şi societatea oficială în regimurile autoritare… pe scurt, tot acest subiect de meditaţie al istoricului şi politologului va fi el suficient pentru ca prezenta lucrare să fie bine primită de an public deosebit de informat pe această temă, cum este publicul român?

O altă teamă este legată de problematica particulară a cărţii, fondată pe istoria comparată. După cum am menţionat în prefaţă, un asemenea demers are, într-adevăr, şi virtuţi ştiinţifice, dar şi limite. Într-o lucrare de istorie comparată nu trebuie căutate informaţiile specifice unei monografii. Astfel, cititorul român care s-ar grăbi să caute indexul acestei cărţi pentru a depista numai referirile la România ar fi, fără îndoială, decepţionat. În schimb, el ar trebui să fie mai puţin decepţionat în situaţia în care este preocupat de distincţia – în această perioadă a istoriei sale – între caracterele generale inerente sistemului comunist (ideologia oficială, structurile instituţionale, practici socio-politice…) şi cele proprii specificităţii naţionale româneşti. Repetăm încă o dată faptul că a compara nu înseamnă a asimila, a amalgama sau a nega diferenţele. A sugera – aşa cum facem în această carte – că regimul lui Ceauşescu aparţine unui „model" pe care îl calificăm drept „naţional-comunism" nu înseamnă câtuşi de puţin că asemănăm România cu Albania, Coreea de Nord sau Cuba! Istoria comparată – şi „modelarea" ce rezultă din ea –

este utilă doar în cazul în care o privim nu ca un scop în sine, ci ca un mijloc de caracterizare (prin analogie sau prin opoziţie) a unei serii de fenomene complexe. Este vorba de a reliefa caractere comune şi diferenţe, fără ca acestea din urmă să fie înlăturate. Evident, descrierea sistemului comunist se pretează în mod deosebit la o „modelare", şi suntem de părere că el nu va putea fi cu adevărat perceput de către istorici sau politologi decât cu preţul acestei lecturi simultane a componentelor sale naţionale şi transnaţionale.

Perceperea globală şi de la distanţă a sistemului comunist nu pare a fi doar o „datorie de memorie". Pentru România, ca de altfel şi pentru toate ţările foste comuniste, este condiţia *sine qua non* a reuşitei perioadei post-comuniste. Nu putem înălţa un nou şi solid edificiu decât pe un teren explorat şi „deminat" în totalitate. După cum scria, în februarie 1996, Gabriel Liiceanu, „societăţile post-comuniste construite pe eclipsa totală a unui trecut al ororii sunt societăţi în esenţă imorale".

Mulţumesc prietenilor mei, colegilor şi studenţilor români pentru ajutorul acordat în documentare, în special lui Mircea Stănescu, care pregăteşte o teză pe tema infernului de la închisoarea din Piteşti, ca de altfel şi tânărului şi strălucitului politolog Cristian Bocancea, de la Universitatea „Al.I. Cuza" din Iaşi, care a supravegheat cu competenţă şi asiduitate traducerea acestei cărţi.

J.-FS.

Prefaţă

După cum ştim, istoria se înnoieşte considerabil prin descoperirea de documente şi, mai ales, prin întrebările pe care le declanşează evenimentele trăite de istoric. Istoria ţărilor comuniste a fost în mod particular favorizată de acest dublu punct de vedere. Nu numai că dizolvarea sistemului sovietic a permis scoaterea la iveală a documentelor până atunci interzise cercetătorilor (documente care s-au alăturat fluxului considerabil de mărturii ale conducătorilor şi disidenţilor), dar evenimentele esenţiale survenite în 1989 în Europa de Est şi în 1991 în Uniunea Sovietică au schimbat pe deplin problematica de bază a istoricilor comunismului. Dacă până atunci se scriau mai ales cărţi pentru a şti de ce şi cum câteva state deveniseră comuniste şi pentru a cunoaşte principalele etape ale dezvoltării lor, din acel moment istoricul, silit de contemporanii săi, doreşte să înţeleagă mai ales de ce acest imens şi – aparent – puternic sistem s-a denaturat în China şi s-a dezintegrat aproape peste tot în alte părţi. Această nouă perspectivă – care de altfel nu face ca prima să devină caducă – permite o recitire foarte stimulativă a unei istorii pe care unii, cu naivitate (şi alţii cu mai puţină naivitate), o credeau desăvârşită şi încheiată.

O asemenea inversiune a perspectivei necesită pentru istoric recurgerea la instrumente noi. La o problematică nouă, este nevoie de un nou concept de analiză. Până acum, fascinaţi de incredibila aventură a câtorva bolşevici plecaţi la asaltul mândrei fortăreţe imperiale şi reuşind într-un timp record (şi în ciuda a mii de obstacole înălţate de Occidentul înspăimântat şi neliniştit) să construiască un sistem pe deplin nou, istoricii se interesau numai de Partid şi de conducătorii lui. Totul, de altfel, îi invita să privilegieze acest grup aflat la originea epopeii: „informaţiile” divizate prin grija noului

regim, care ocultau sistematic tot ceea ce nu emana din sursele oficiale; admiraţia unei părţi apreciabile a intelectualităţii occidentale de după război faţă de sistemul comunist şi promotorii săi.

Implozia regimului în anii 1989–1991 sfărâmând în bucăţi ultimele mituri ale „paradisului socialist" (îndeosebi mitul „consensului"), istoricul a fost nevoit să-i redea locul ce i se cuvine celei care a fost marea absentă a istoriei ţărilor comuniste: societatea civilă. El trebuie, cu precădere, să-şi pună întrebări despre consistenţa sa reală în perioada cuceririi puterii de către partidele comuniste; să analizeze felul în care a fost ea nimicită de noile regimuri; să descopere cum de a reuşit ea, în ciuda tuturor, să păstreze câteva zone de autonomie; să pună în evidenţă factorii care i-au permis să ridice capul; să studieze, în sfârşit, rolul său în dezintegrarea finală. Dar dacă s-ar opri aici, istoricul ar comite acelaşi păcat ca şi unii din predecesorii săi, privilegiind în mod exclusiv un element al „jocului" socio-politic. Pentru a-l evita, el trebuie să caute înţelegerea de ansamblu a acestui „joc" care, cu excepţia perioadelor de teroare, este rezultatul complex al raporturilor – variate – între cele două societăţi: oficială şi civilă. Rareori le întâlnim fără legătură, niciodată în osmoză, iar cel mai adesea în situaţie de compromis.

În plus, această relectură ni s-a părut că ar fi cu mult mai sugestivă dacă nu s-ar baza doar pe analiza unei singure versiuni a marxism-leninismului, ci pe toate cele care au fost testate din 1945 încoace. Realizând acest lucru, nu trecem cu vederea pericolele la care ne expunem. Demersul comparatist este, de fapt, pentru istorici, în acelaşi timp natural şi suspect. Natural, căci fără comparaţie nu există istorie, ci pur şi simplu un inventar cronologic al faptelor. Semnificaţia istorică a unui eveniment nu se clarifică decât prin raportarea lui la un altul sau la o mulţime de alte evenimente. „Orice istorie, dacă este făcută cu seriozitate, devine istorie comparată" – aminteşte oportun Paul Veyne. Pus în practică aproape instinctiv în cotidian de către istoric şi acceptat ca suport metodologic, procesul comparatist devine în mod bizar suspect dacă e

folosit sistematic ca metodă de studiu. Imediat apar obiecţii orientate – în marea lor majoritate – în jurul caracterului unic al fiecărei culturi şi societăţi, care ar constitui tot atâtea „totalităţi" incomparabile. Cum să faci – se scandalizează specialiştii – o paralelă între ţări atât de diferite precum Cuba, Albania, Rusia sau China?

Dacă adăugăm acestor reticenţe ale „totaliştilor" anticomparatişti pe cele – nu mai puţin fixiste – ale refractarilor faţă de istoria cea mai recentă, înţelegem cu uşurinţă de ce nu exista în Franţa, până la prezentul eseu, o istorie comparată a tuturor ţărilor comuniste, chiar dacă singura tentativă veritabilă, cea pionieră (1952) a lui François Fejtö, pentru democraţiile populare est-europene, a fost totuşi un succes. În schimb, se cuvine a fi lăudată curajoasa întreprindere anglo-saxonă, condusă din 1986 de Bogdan Szajkowski, având drept scop publicarea a 36 de monografii despre toate regimurile marxiste contemporane (France Pinter Londre, ed.).

Demersul comparatist pare deosebit de potrivit în cazul comunismului. Întrucât este, în fapt, acelaşi sistem propus – adesea impus – unor state de cultură şi tradiţii foarte diferite, istoricul poate elabora şi folosi pentru analiza sa o „grilă de lectură" coerentă şi omogenă, care să permită tipologii sugestive pentru fiecare moment istoric cheie, în special cu ocazia instalării regimurilor între 1945 şi 1949, a dezintegrării lor la sfârşitul anilor '80, dar şi în timpul crizelor interne (1956–1961). În plus, studiul comparat pune în evidenţă în mod remarcabil rivalităţile interminabile din interiorul „blocului", între cele trei „state-călăuzitoare": URSS, China şi Iugoslavia, şi consecinţele lor dăunătoare. Se observă mult mai bine că soluţiile adoptate de fiecare stat pentru a face faţă deopotrivă schismei şi problemelor economice se decupează şi se repartizează de fapt în două-trei mari „familii" de curente ideologice: de la reformismul liberal (Ungaria, Cehoslovacia…) la dogmatism (China, Cambodgia…), trecând prin naţionalism (Cuba, Albania, Coreea, România…). Jocul comparativ permite, de asemenea, mai ales conştientizarea

similitudinii tipurilor de reacţii ale societăţilor civile confruntate cu o putere totalitară: de la Vietnam la Albania, le întâlnim de multe ori sfărâmate, dar niciodată nimicite; gata oricând de compromisuri pentru a trăi ceva mai bine, dar niciodată supuse şi pe deplin cucerite.

Istoria comparată nu pretinde a se substitui istoriei specializate. De altfel, ea depinde întru totul de aceasta; şi, de exemplu, am fost foarte stingheriţi, în demersul nostru, de absenţa sau raritatea monografiilor despre multe ţări (precum Coreea de Nord sau Bulgaria). În schimb, ea permite istoricului, în acelaşi timp, relativizarea caracteristicilor naţionale şi mai buna netezire a interacţiunilor dintre fenomenele istorice. Ceea ce nu este chiar atât de rău – şi poate că merită o asemenea aventură.

Partea întâi:

ORDINEA STALINISTĂ
(1945–1953)

Capitolul I:

SALTUL SPECTACULOS AL COMUNISMULUI (1945–1949)

În mai puţin de cinci ani (1945–1949), sistemul comunist înregistrează un avans extraordinar în lume. În 1939, numai URSS-ul şi protectoratul său, Mongolia exterioară, se puteau revendica de la ideologia marxistă. Imediat după Revoluţia bolşevică din 1917, comuniştii au încercat să pună mâna pe putere în Finlanda, Germania, Ungaria, Slovacia şi Bulgaria, dar încercările lor au eşuat. Iar în ţările unde partidele comuniste erau bine implantate – ca în Franţa –, speranţa declanşării revoluţiei se diminuase treptat, ca urmare a însăşi politicii Kominternului. Însă după zece ani de la izbucnirea celui de-al doilea război mondial, comuniştii se aflau nu numai în fruntea *Uniunii Sovietice* şi *Mongoliei* (al cărei regim fusese consolidat printr-un acord chino-sovietic în 1945), dar şi la conducerea a opt state din Europa de Est şi meridională *(Albania, Germania de Est, Bulgaria, Ungaria, Polonia, România, Cehoslovacia, Iugoslavia)* şi, în Asia, în fruntea *Chinei populare* şi a *Republicii Populare Democrate Coreene.*

În zece ani, numărul populaţiei care trăia sub steagul comunist se mărise de cinci ori, de la 170 de milioane în 1939, la mai bine de *845 de milioane în 1949!* Din acel moment, cei care se ghidau după ideile lui Marx şi Lenin nu mai reprezentau 8-9% din populaţia mondială – ca în 1939 –, ci 33%. Aceste cifre, oricât de impresionante ar fi, nu exprimă decât o parte din ceea ce a reprezentat expansiunea comunismului în lume. În jurul acestui „nucleu dur” (încă nu era vorba de „bloc”), în ţări cu regim liberal sau aflate sub dominaţie colonială, partidele comuniste cunoscuseră, imediat

după război, progrese uimitoare atât în Asia (unde Ho Şi Min, fondatorul Partidului comunist indochinez, proclamase, încă din august 1945, Republica Democrată Vietnam), cât şi în Europa (unde efectivele partidelor italian şi francez se măriseră în mod considerabil). În asemenea condiţii, fără un optimism exagerat, se puteau imagina succese noi şi rapide: „După ce partidul nostru, în 1917, a cucerit puterea – declara Stalin în octombrie 1952, la al XIX-lea congres al PCUS – şi a luat măsuri concrete pentru lichidarea jugului capitaliştilor şi al marilor proprietari funciari, reprezentanţii partidelor frăţeşti, admirând curajul şi succesul partidului nostru, i-au acordat titlul de «brigadă de şoc» a mişcării revoluţionare şi muncitoreşti mondiale. (…) Cu siguranţă, acest rol de onoare era foarte greu de îndeplinit, câtă vreme «brigada de şoc» era unică şi obligată să facă singură faţă rolului de avangardă. Dar acest lucru este de domeniul trecutului. Acum este cu totul altfel. De vreme ce din China şi Coreea, până în Cehoslovacia şi Ungaria au apărut noi «brigăzi de şoc» sub forma unor ţări cu democraţie populară, acum lupta partidului nostru a devenit mai uşoară şi munca însăşi se realizează cu mai multă bucurie…”.

1. DE CE A TRIUMFAT COMUNISMUL?

Nu este uşor de explicat faptul că o treime din populaţia globului a fost – în mai puţin de zece ani – regrupată sub regimuri comuniste; căci dacă al doilea război mondial a avut în această problemă un rol preponderent, au intervenit în schimb şi alţi factori.

Luarea puterii de către bolşevici în octombrie 1917 şi instalarea durabilă a unui regim comunist au constituit – în ciuda tuturor avatarurilor acestuia – un jalon decisiv, fără de care „saltul spectaculos" din perioada 1945–1949 n-ar fi fost posibil. Stimulată de acest formidabil exemplu şi întărâtată de sechelele primului război mondial, apoi de marea criză economică din anii treizeci, *mişcarea comunistă se dezvoltă de-a lungul întregii perioade interbelice,* până la a determina tentative de luare a puterii în mai multe ţări europene (cum ar fi Germania şi Ungaria). Cifra relativ ridicată a efectivelor partidelor comuniste – din Germania, Bulgaria, Cehoslovacia. Iugoslavia –, care se explică prin prezenţa activă a unei minorităţi foarte sensibile la dificultăţile economice (creşterea preţurilor, inflaţia…) şi politice instabilitatea noilor state, ascensiunea extremei drepte…), indică un teren deosebit de favorabil unor puternice implantări comuniste. În contextul violenţelor şi crizelor ce se intensifică aproape în toată Europa după anii treizeci, comunismul apărea multora ca singura ideologie capabilă să se opună fascismului şi nazismului, şi să propună o adevărată schimbare. Dacă Kominternul – supus numai principiilor de bolşevizare şi epurare a partidelor, lansate de Stalin – nu s-ar fi orientat de timpuriu spre o politică sectară, comunismul şi-ar fi continuat, fără îndoială, expansiunea în această Europă profund bolnavă şi pe drept neliniştită de creşterea pericolelor. De exemplu, pentru numeroşi cehoslovaci, ancorarea ţării lor în lagărul comunist –

ce avea să se concretizeze în 1948 prin „lovitura de la Praga” – s-a impus ca o necesitate chiar din anul 1938, imediat după München: „Dacă aliaţii din Occident ne-au trădat, iar Germania lui Hitler era duşmanul nostru principal, atunci ce altă speranţă mai puteam avea dacă nu Uniunea Sovietică, cea care nu participase la tocmeala de la München?” (Jiri Pelikan).

Concepţia bolşevică după care războiul era moaşa revoluţiilor – teorie remarcabil aplicată în timpul primului război mondial – avea să se confirme încă şi mai pregnant în cea de-a doua conflagraţie. La fel cum înfrângerea regimului ţarist lăsase Rusia pe mâna partizanilor lui Lenin, douăzeci şi opt de ani mai târziu, înfrângerea Germaniei naziste şi a Japoniei a permis „brigăzilor de şoc” ale comunismului să se instaleze – imediat, sau după câţiva ani – pe o mare parte din Europa şi Asia, conferind ideologiei marxist-leniniste o putere de iradiere fără precedent.

1.1.1. Atracţia ideologiei comuniste

În contextul infernal al celui de-al doilea război mondial, copleşitor prin ură, nedreptate, discriminare, egoism înverşunat, corupţie şi teroare, ideea comunistă strălucea din ce în ce mai puternic, ca o stea în întuneric. Treptat, ea s-a impus multora ca o *antiteză a sistemului ale cărui victime erau, în grade diferite, şi ca unic antidot.* Nu era ceva neobişnuit să întâlneşti, imediat după război, la mii de kilometri distanţă, tinere chinezoaice sau cehoaice manifestând aceeaşi aşteptare încrezătoare a comunismului. Jiang Chun, autorul *Lebedelor sălbatice* – pe care-l vom cita adesea – îşi aminteşte că aversiunea mamei sale faţă de Gomindan creştea mereu, astfel încât ajunsese repede să creadă că „singura scăpare erau comuniştii”, pentru a pune capăt nedreptăţilor, în special faţă de femei. În acelaşi timp, la Praga, Heda Kovaly, eliberată dintr-un lagăr de concentrare, ajungea la aceeaşi concluzie: „Ne imaginam – scrie ea – că doar comunismul putea oferi

asemenea garanţii" (împotriva practicilor fasciste).

Mulţi supravieţuitori ai războiului mondial împărtăşeau convingerea că, la fel cum trupele lui Stalin şi Mao înfrânseseră armatele nazistă şi niponă, tot aşa, ideologia pe care aceştia o propovăduiau ar reuşi să extermine pentru totdeauna rădăcinile Răului. Victime ale propagandei sau ignoranţi, *ei atribuiau comunismului toate virtuţile.* De exemplu, se considera că acesta putea înlătura orice oprimare naţionalistă sau rasistă. Ca dovadă, partizanii săi îşi aminteau că, în 1942, Stalin dăduse voie la două milioane şi jumătate de evrei să părăsească teritoriile ruseşti invadate de nazişti şi să se refugieze în republicile din Asia centrală. Ca exemplu, ei aminteau de acţiunea Armatei roşii în România: „Pentru prima dată în istorie, se lăuda Vîşinski, o armată – armata sovietică –, alungându-i pe nemţi din Transilvania de Nord, a înapoiat teritoriul poporului român fără a lua un centimetru de teren…".

Adeptă a respectării identităţilor naţionale, protectoare a populaţiilor oprimate, întemeiată pe egalitate şi dreptate, ideologia comunistă apărea mai ales la sfârşitul celui de-al doilea război mondial ca un vector privilegiat al democraţiei. Opoziţia tradiţională *socialism/capitalism* se dubla, din acel moment, cu opoziţia *democraţie/fascism*, astfel încât adeseori se cuplau *capitalismul* şi *fascismul* pe de o parte, iar *socialismul* şi *democraţia* pe de altă parte. Prin participarea lor la lupta împotriva regimurilor fasciste, comuniştii primiseră astfel un *brevet de democraţie*. Regimurile nou înfiinţate pe care ei nu întârziau să le implanteze în Europa de Est erau, de altfel, calificate drept „democraţii populare". Această alunecare terminologică a contribuit mult la aura comunismului imediat după război. Prezentat ca un contra-sistem absolut în raport cu regimurile detestate ale lui Hitler, Mussolini şi ale discipolilor lor, puternic prin coerenţa principiilor sale şi prin globalizarea soluţiilor propuse, idealul comunist avea să unească – în contextul vidului provocat de acel fiasco al ideologiilor de dreapta – toate forţele, în special pe ale celor mai tineri, şi să canalizeze marile speranţe ale momentului:

„Marxismul – spunea Heda Kovaly – răspunde la toate întrebările şi propune soluţii tuturor problemelor care distrug umanitatea din cele mai vechi timpuri. Această schimbare grandioasă pe care o dorim este la îndemâna noastră; oamenii îşi pot schimba condiţiile de viaţă şi, prin această schimbare, însuşi omul va fi transformat”.

Era vorba de o speranţă nemărginită, dublată deseori de o dorinţă imperioasă de a participa activ la reconstrucţia completă a unei lumi care eşuase şi pe care o respingeau în bloc. Pentru o întreagă generaţie, umilită de înfrângere, deportări şi încarcerări, învinovăţită de supravieţuirea sa (în vreme ce atâţia bărbaţi şi atâtea femei pieriseră), în anii de după război s-a dezvoltat un sentiment complex de spirit de luptă, revanşă şi sacrificiu. În vederea edificării unei noi societăţi, dreaptă şi democratică, ea era gata să se pună trup şi suflet şi necondiţionat în slujba *preceptelor clare ale unei ideologii antifasciste*. Pentru unii, era un mod de a prelungi şi slăvi lupta începută în timpul războiului; pentru alţii, adolescenţi de şaisprezece-şaptesprezece ani care ardeau de nerăbdare, însemna intrarea în luptă; iar pentru alţii, aderarea la comunism însemna a munci pentru dreptatea socială, compensând astfel originile burgheze sau aristocratice: „Nu puteam decât să trăiesc sentimentul că fusesem un privilegiat – explică Wojciech Jaruzelski cu privire la intrarea sa în Partidul comunist polonez, în iunie 1947, la 24 de ani – simţind pe undeva, în adâncul meu, nevoia de a-mi răscumpăra această vină”.

Pe de altă parte – şi, în contextul individualismului şi dezorganizării sociale din timpul războiului şi după aceea, era vorba de o atracţie majoră –, comunismul dădea imaginea unei societăţi structurate, sudate şi întreprinzătoare. Era de notorietate publică faptul că în lagărele de concentrare, cât şi în mişcările de rezistenţă, militanţii comunişti dăduseră dovadă de o disciplină, un curaj şi un spirit de solidaritate net superioare. Adoptarea acestui ideal însemna speranţa de a trăi în preajma unor oameni exemplari, cu care să împărţi viaţa, nădejdile şi lupta lor. Intrarea în Partid era privită pe atunci,

de multe ori, *cu aceeaşi fascinaţie ca şi convertirea religioasă.* Evocând primii săi ani în Partid, Zdenek Mlynar îl descrie ca pe o sectă vrăjită: „Nu ne simţeam bine – explică el – decât printre cei asemenea nouă; nu admiteam o altă părere despre noi decât una mulţumitoare, a noastră, şi ne prevalam mult de morala noastră riguroasă, a cărei respectare strictă ne furniza dovada constantă ce demonstra superioritatea noastră faţă de toţi necredincioşii şi ignoranţii".

Înconjurate de această aureolă, împodobite cu mii de virtuţi umane şi politice, partidele comuniste atrăgeau ca nişte magneţi. Efectivele lor cresc cu repeziciune. De la un milion două sute de mii de aderenţi în 1939, mişcarea comunistă ajunge – în afara frontierelor sovietice – la paisprezece milioane. Tinerii dau năvală; intelectualii, de asemenea. Perioada de după război constituie *„apogeul filocomunismului intelectualilor occidentali*" (D. Lindenberg). Progresia efectivelor câtorva partide europene este impresionantă, atât în unele ţări din Vest (în Italia, unde numărul aderenţilor, în comparaţie cu anii treizeci, a crescut de la 5.000 la 1.700.000 în 1945–1946; în Franţa – de la 320.000 la 900.000; în Belgia – de la 9.000 la 100.000), cât şi din Nord (Finlanda – de la 1.000 la 150.000) sau din Est (Cehoslovacia – de la 85.000 la 1.000.000). În Asia, în special în China, asistăm, de asemenea, la o entuziasmare masivă şi durabilă a populaţiei. La cel de-al VII-lea Congres, la Yan'an, în aprilie 1945, Mao Zedong era mândru că se află la conducerea unei mişcări de 1.210.000 de membri.

1.1.2. Extraordinarul prestigiu al Uniunii Sovietice

Dacă ideologia comunistă avea mulţi adepţi, acest lucru nu se datora numai răsunetului universal al mesajului său, dar şi faptului că imediat după război ea părea să fi fost deplin încarnată într-o ţară, URSS, al cărei prestigiu se afla la apogeu. Participarea sa activă la luptele împotriva nazismului,

începând cu 1941, i-a schimbat mult imaginea. Pentru majoritatea opiniei occidentale, ea nu mai este ţara bolşevicilor cu cuţitele-n dinţi; „marile epurări” din 1936–1938 sunt ca şi uitate; pactul germano-sovietic din august 1939, de asemenea… De acum înainte, rostirea cuvântului URSS avea să determine mai curând două imagini valorizante: un stat învingător şi puternic, şi o ţară martiră şi vlăguită.

Un stat învingător şi puternic

Uniunea Sovietică termină învingătoare cel de-al doilea război mondial – chiar mare învingătoare. Înfrângerile din vara anului 1942 au fost mult ocultate de victoriile decisive de la Stalingrad (februarie 1943) şi Kursk (iulie 1943), ca de altfel şi de marea ofensivă din 1944, care permite înlăturarea blocadei Leningradului (din ianuarie), eliberarea Ucrainei şi a unui vast teritoriu din Europa de Est. Popularitatea marilor şefi militari sovietici (Jukov, Koniev, Malinovski, Rokossovski…), chiar dacă nu o egalează pe cea a lui Stalin – el acordându-şi gradul de mareşal şi generalissim! –, este totuşi considerabilă. Mărturii nenumărate atestă admiraţia şi *recunoştinţa popoarelor eliberate faţă de Armata roşie.* „«Putem ieşi! Au venit ruşii!» Cum să uiţi aceste cuvinte? se întreabă Lili Marcu{2}, o micuţă româncă pe atunci în vârstă de opt ani. Cum să uit bucuria pe care am simţit-o în dimineaţa aceea de august când, urcându-mă pe această scară, am văzut Armata roşie? Avea chipul radios de om cumsecade al unui căpitan uriaş, care m-a luat în braţe.” Câteva luni mai târziu, la mii de kilometri distanţă, aceeaşi bucurie, aceeaşi emoţie, aceeaşi gratitudine debordantă o simţeau locuitorii din Praga, atunci când, în a cincea zi de la insurecţia din capitala cehoslovacă, a apărut o coloană de tancuri având steaua roşie. Întocmai ca la Berlin, unde condamnaţii la moarte din închisoarea Brandeburg între care şi tânărul Robert Haveman îi ţineau de mână pe soldaţii ruşi, eliberatorii lor… Cu siguranţă, denunţarea furturilor şi a violurilor pătează puţin această imagine. Dar impresia dominantă rămâne cea a unei armate

puternice, cel puţin a doua din lume, care, din Manciuria până în Boemia, a doborât redutabila maşină de război nazistă şi niponă. „Până la debarcarea Aliaţilor în Normandia în iunie 1944 – va mărturisi mai târziu Alexander Dubček –, nu mai văzusem înfrângeri germane decât pe frontul rusesc, mult mai întins decât cele din Italia sau Africa de Nord. În 1945, impresia ce domina asupra generaţiei mele era aceasta: spectacolul unei puteri sovietice strivitoare. Capacitatea de a se ridica după dezastrele iniţiale şi de a riposta cu forţă era o dovadă evidentă şi de netăgăduit." Datorită rolului său decisiv şi capacităţii economiei sale de a înfrunta riscurile şi exigenţele războiului, URSS devenise în câţiva ani a doua putere mondială.

O ţară martiră şi vlăguită

În opinia tuturor, această imagine triumfătoare coexista, fără dificultăţi aparente, cu o imagine funestă, cea a unei ţări martire şi golite de forţele sale vitale. Chiar dacă nu se cunoşteau cu exactitate consecinţele masacrului cauzat de război (fără îndoială, după cele mai recente estimări, au fost 26–27 milioane de morţi peste decesele obişnuite), totul ne face să ne gândim la *un bilanţ catastrofic*. Valoarea totală a distrugerilor materiale a fost evaluată la 30% din bogăţiile naţionale. Au fost distruse peste 70.000 de sate, 1.700 oraşe, 65.000 km de cale ferată, 1.135 mine de cărbune; 20% din şeptelul bovin, 65% din şeptelul porcin, 50% din numărul cailor au fost eliminaţi. Era, se spune, teribilul „preţ al victoriei" pe care URSS îl plătise pentru alungarea duşmanului, pentru eliberarea celorlalte popoare de sub jugul fascist şi pentru construirea unei lumi noi, mai dreaptă şi mai unită. „Cu siguranţă, în acea zi – scria, în seara de 9 mai 1945, scriitorul rus Ilia Ehrenburg –, fiecare simţea că depăşisem o nouă treaptă, poate cea mai importantă, că o epocă se sfârşise şi începea o nouă eră. Eram convins că viaţa de mâine, cea de după război, va fi dură… Ţara era ruinată şi săracă. Tocmai îi pierduse pe cei mai tineri, pe cei mai puternici, poate pe cei

mai buni fii ai săi.”

Printr-o manevră subtilă, operată prin grija propagandei, aceste imagini foarte pozitive despre o Uniune Sovietică victorioasă, puternică şi erou al cauzei antifasciste aveau să se raporteze foarte curând la conducătorul său, I.V. Stalin. Din 1941, în ţară, dictatorul pornise acţiuni de trezire a patriotismului populaţiei, pe care dorea să-l folosească în favoarea regimului său, prezentat ca apărător al pământului rusesc. În relaţiile externe, renunţarea aparentă la vocaţia revoluţionară internaţională (simbolizată prin dizolvarea Kominternului în 1943) nu-l convinsese numai pe Roosevelt, dar şi o mare parte a opiniei occidentale, care-l vedea pe *Stalin* transformându-se treptat – la simplul contact cu aliaţii săi occidentali – *într-un fel de monarh liberal.* Colaborând cu democraţii, nu putea decât să devină democrat… Mirajul nu se limita la opinia americană. Iugoslavul Vladimir Dedijer a descris cu exactitate iluzia naivă pe care o împărtăşea (ca atâţia alţi compatrioţi de-ai săi) şi pe care însuşi Stalin nu ezita să o ridiculizeze: „URSS-ul – scria el – era pentru noi centrul dreptăţii şi egalităţii între popoare (…). Stalin, care era un fin psiholog, ştia că această exaltare domnea nu numai la revoluţionarii iugoslavi, ci la toţi cei din lumea întreagă care priveau Uniunea Sovietică muţi de admiraţie. El găsise şi un nume pentru această categorie de persoane «imbecili oneşti»”.

În concluzie, nu poţi fi decât uimit de rapiditatea inversării imaginii Uniunii Sovietice şi de intensitatea valorizării sale în numai patru ani. Aureolată pe bună dreptate cu distincţia de martiră pentru participarea eroică la efortul de război, descotorosită de reputaţia sinistră a dictaturii sângeroase, eliberată de acuzaţiile subversiunii mondiale, admirată pentru potenţialul său economic, temută pentru capacităţile sale militare, Uniunea Sovietică se impunea, la ieşirea din război, ca o naţiune puternică, respectabilă şi chiar exemplară. Ştim astăzi, fără doar şi poate, că această imagine conţinea exagerări, iluzii şi neadevăruri. Ştim sigur că *această faţadă strălucitoare, generoasă şi calmă ascundea, în număr mare,*

mizerii şi pofte pe care nu le mărturisea. De fapt, acest regim, pe care mulţi îl credeau aliniat de-acum la democraţiile occidentale, procedase, în timpul războiului, la exterminări masive (ofiţeri polonezi la Katin) şi la deportări însemnate: germani de pe Volga (380.000, dintre care jumătate au murit pe drum), karatciai (75.000), kalmuci (124.000), ceceni (408.000), inguşi (92.000), balkari (43.000), tătarii din Crimeea (300.000)… Totodată, în ciuda voinţei majoritare a populaţiilor, hotărâse mărirea teritoriilor (682.800 km^2, 22 milioane de locuitori) prin integrarea provinciilor finlandeze, poloneze, române şi a celor trei state baltice, a Prusiei orientale, a Ruteniei… Pe de altă parte, negociind cu aliaţii, acest regim îşi pregătea exercitarea influenţei asupra anumitor ţări din Europa şi Asia.

2. VENIRILE LA PUTERE CONTROLATE DE UNIUNEA SOVIETICĂ

În ciuda atracţiei crescânde pe care o exercita ideologia marxistă asupra anumitor categorii ale populaţiei, instalarea regimurilor comuniste în ţări din Europa şi Asia între 1945–1949 s-a făcut rareori în linişte, potrivit unui proces democratic. Chiar şi în ţări precum Cehoslovacia, unde comuniştii dispuneau de o bază de masă, aceste regimuri s-au impus – amintim încă o dată – cu forţa. În alte părţi, ca în China, puterea a fost cucerită în urma unui îndelungat război civil. Cel mai adesea se utilizau mii de presiuni, subterfugii şi intrigi, adică o strategie inspirată, bineînţeles, din teoriile şi exemplele bolşevice. Constatând această asemănare între procese şi concomitenţa lor în timp, nu ar trebui totuşi să ne pripim şi să conchidem că acest salt spectaculos al comunismului s-a supus unuia şi aceluiaşi impuls venit din partea Uniunii Sovietice, nici că ar fi fost rezultatul unui plan măreţ, conceput şi pregătit de Stalin începând din 1939. Realitatea – chiar dacă nu o cunoaştem în totalitate – a fost cu siguranţă mai complexă. Oricât de genial şi vizionar ar fi putut fi, *Stalin nu putea să prevadă extraordinara bulversare pe care ar crea-o viitorul conflict mondial.* De asemenea, oricât de puternic şi de slăvit a fost el imediat după război în sânul „familiei comuniste", nu dispunea de toate pârghiile de comandă. Astfel, dacă lui i se datorează câteva din luările de putere din Europa şi Asia, altele s-au realizat fără acţiunea sa directă. Această dualitate a originilor în formarea „Imperiului" este fundamentală, pentru că-i determină viitorul.

În aria de expansiune unde operează Uniunea Sovietică din 1939, se pot distinge, după situaţia geopolitică şi cronologică a cuceririlor, două tipuri de zone: teritoriile considerate fundamentale, dobândite foarte devreme şi integrate în

Uniune; şi o zonă de securitate creată pe măsura oportunităţilor, după diverse formule.

2.1. „Recuperarea" teritoriilor mai vechi

2.1.1. O prioritate

Având în vedere pactele şi acordurile încheiate mai întâi cu Hitler, apoi cu Aliaţii, credem că pentru Stalin, una dintre priorităţile politicii externe consta în recuperarea tuturor teritoriilor pierdute de Rusia în războiul contra Japoniei din 1905, şi de viitoarea URSS în urma tratatului de la Brest-Litovsk din martie 1918. *Protocolul secret al pactului germano-sovietic semnat la Moscova la 23 august 1939* – şi recunoscut de autorităţile sovietice abia în 1989! – plasa Finlanda, Estona, Letonia, Basarabia, cât şi o parte din Polonia în zona de influenţă a Uniunii Sovietice. Aproape cu o lună mai târziu, un nou protocol lărgea zona şi asupra Lituaniei.

Din 17 septembrie 1939, Armata roşie pătrundea în Polonia sub pretextul că „vine în ajutorul fraţilor de sânge ucraineni şi bieloruşi", iar puţin după aceea, cu acordul Germaniei, încorpora în Uniunea Sovietică un teritoriu de 200.000 km^2 populat de 7 milioane de ucraineni, 3 milioane de bieloruşi şi 2 milioane de polonezi. Apoi URSS a impus tratate de ajutor reciproc – prevăzând instalarea de baze militare – celor trei state baltice; după care, pe 29 noiembrie, invocând un incident de frontieră, a atacat Finlanda. Aceasta, obligată la pacea din martie 1940, se vedea obligată să cedeze Uniunii Sovietice întreaga peninsulă Karelia.

Mai rămânea de stabilit soarta celor trei state baltice. Forţate să instaureze „guverne populare" – infiltrate de comunişti şi controlate de sovietici – însărcinate cu pregătirea, în felul lor, a alegerilor parlamentare, ţările baltice au fost în final încorporate ca republicile a 16-a, a 17-a şi a 18-a în

cadrul Uniunii Sovietice. În aceeaşi perioadă (vara anului 1940), Stalin pretindea şi obţinea, din partea României, Basarabia şi Bucovina de Nord.

Trei ani şi jumătate mai târziu, când Stalin, schimbându-şi tabăra în urma atacului german din 1941, întâlneşte *la Teheran* (28 noiembrie – 2 decembrie 1943) pentru prima dată pe noii săi aliaţi, *nu are linişte până ce nu-i convinge să accepte încorporarea ţărilor baltice, a părţii orientale a Poloniei şi Basarabiei*. Consimte numai la păstrarea independenţei Finlandei, amputată totuşi de Petsamo şi grevată de reparaţii însemnate. La următoarea conferinţă interaliată de la Ialta, din februarie 1945, el condiţionează intrarea în război contra Japoniei de promisiunea (protocol secret) de a obţine în schimb partea de sud a Sahalinului, insulele Kurile, apărarea „intereselor esenţiale" ale Uniunii Sovietice la Dalian, o bază navală la Port-Arthur…

2.1.2. Un exemplu de procedee staliniste

Acest proces articulat în perioada 1939–1945 în vederea reintegrării teritoriilor – şi graniţelor lor – pierdute în timpul unor conflicte anterioare este un exemplu al metodelor staliniste, apărând mai târziu ca o adevărată repetiţie generală a marilor operaţiuni expansioniste dintre anii 1945–1949 din Europa şi Asia.

El dezvăluie mai întâi *tenacitatea extraordinară a lui Stalin*. În ciuda schimbării de alianţă survenite în 1941, a reticenţelor noilor aliaţi faţă de extinderea comunismului, în pofida pericolelor care, de multe ori, ameninţă însăşi existenţa statului sovietic, Stalin se arată hotărât şi neînduplecat în planurile sale de cuceriri teritoriale, pe care le impune lui Roosevelt şi Churchill, tot aşa cum i le-a impus mai întâi lui Hitler.

Episodul este şi un exemplu al ambiguităţii motivaţiilor staliniste. Încercând să-şi justifice diferitele lovituri de forţă, *liderul comunist desfăşoară mai multe tipuri de argumente, dintre*

care cele mai întemeiate sunt de ordin istoric. Pretenţiile sale asupra părţii de sud a Sahalinului, precum şi drepturile revendicate asupra Dalianului şi Port-Arthur-ului sunt motivate – se indică în protocolul secret din 11 februarie 1945 – de restabilirea „drepturilor anterioare ale Rusiei, violate de atacul perfid al Japoniei din 1904". Dacă amputează Finlandei Karelia şi o parte din Laponia, dacă obligă ţările baltice să-şi sacrifice independenţa, România să cedeze Basarabia, şi dacă dezmembrează Polonia, este numai pentru a include aceste ţări în imperiul ţarist de până la 1917. Dar această „logică" – serios contestabilă, deoarece toate aceste ţări fuseseră independente înaintea anexării lor de către ţar – nu mai era respectată în cazul Bucovinei de Nord, care nu aparţinuse niciodată imperiului rus. În această privinţă, Kremlinul trebuia să apeleze la *argumente de ordin etnic*, susţinând ataşarea teritoriilor populate de ucraineni. Nu este un paradox neînsemnat faptul că şeful unui stat revoluţionar şi internaţionalist recuperează teritorii sub tutelă imperialistă şi favorizează tendinţele naţionaliste ale unui popor. Un nou mod, pentru Stalin, de a demonstra „patriotismul" bolşevicilor, gata – după părerea sa – să-şi asume pe deplin moştenirea naţională. Dar, mai presus de aceste motivaţii, se invocă şi pretexte de securitate (recunoscute sau nu). Este vorba de a convinge partenerii că Uniunea Sovietică, amputată de vechile sale „mărci", ar fi extrem de vulnerabilă.

Aceste diverse argumente – etalate în funcţie de circumstanţe şi interlocutori – puteau să impresioneze. Şi receptivitatea conducătorilor anglo-saxoni dovedeşte acest lucru. Chiar dacă trebuie ţinut cont de nevoia aliaţilor de a menaja Uniunea Sovietică, a cărei participare la conflict, era vitală, uimeşte totuşi uşurinţa cu care aceştia acceptă sacrificarea suveranităţii ţărilor baltice şi noua divizare poloneză. În momentul expansiunii sale de după război, Stalin cu siguranţă că nu a uitat *că occidentalii nu au încercat niciodată să se opună cu adevărat operaţiunii sale de cucerire*: nici în vara anului 1940, când începuse ocuparea peninsulei baltice; nici în noiembrie 1943, când, la Teheran, refuzase

orice nou plebiscit, argumentând că aceste populaţii îşi arătaseră clar voinţa de a se integra Uniunii Sovietice; şi nici atât în timpul recuceririi acestor ţări de Armata roşie, în a doua jumătate a anului 1944.

În acesta primă fază expansionistă, Stalin foloseşte deja panoplia tactică ce va face minuni în faza următoare. El a recurs la toate mijloacele: diplomaţie, forţă şi viclenie. Publice sau secrete, directe sau prin intermediul colaboratorilor, negocierile sunt conduse cu tenacitate şi abilitate. Dar nici mijloacele violente nu sunt excluse. *Armata roşie se dedă astfel la o reală agresiune împotriva Finlandei*, în urma căreia a suferit pierderi grele (50.000 de morţi, 150.000 de răniţi şi dispăruţi), pentru a impune în martie 1940 un tratat care să-i fie favorabil. Pentru a pune la punct *ţările baltice*, sovieticii au recurs la violenţe considerabile. Numai în noaptea de 14–15 iunie 1940, zeci de mii de lituanieni de toate vârstele au fost arestaţi şi deportaţi în regiunile îndepărtate ale Uniunii Sovietice.

Dar, metoda cea mai prevestitoare a fazei următoare este înscenarea – bine gândită – vizând travestirea, în ochii opiniei mondiale, a unei anexări forţate a celor trei state, într-o unire voluntară şi entuziastă. Nu lipsea absolut nimic pentru atingerea acestui obiectiv: demagogia (creşterea salariilor muncitorilor), propaganda (mitinguri, acapararea presei şi radioului), spionajul, infiltrarea acoliţilor. Politic vorbind. *începând cu 1940, s-a asistat la cele mai aprige tehnici de manipulare şi dezinformare care, cinci-opt ani mai târziu, vor împinge ţările Europei de Est în zona sovietică*: constituirea de guverne de coaliţie, preponderenţa impusă a partidelor alegeri în diete şi parlamente pe candidaturi unice, moţiunile „spontane” şi masive ale noilor deputaţi în favoarea alipirii la URSS… Fără să înţeleagă, lumea asista atunci la o primă repetiţie înaintea desfăşurării acţiunilor de mare anvergură.

2.2. Marile manevre de pregătire a cuceririlor

(1943–1945)

În timp ce extindea „patria comunismului” prin integrarea cu forţa a vechilor teritorii, Stalin, preocupat mereu de mai multe probleme, se pregătea de reorganizarea inevitabilă a lumii de după război. Că nu a avut din timp un plan bine stabilit de „cucerire” – contrar celor susţinute de partea americană în timpul războiului rece –, pare astăzi mai mult decât verosimil. Rezultatul final al războiului era încă nesigur în Europa (şi mai ales în Asia), pentru a putea paria pe viitor. Pragmatic prin temperament, Stalin a ştiut foarte bine să-şi elaboreze politica de-a lungul timpului şi evenimentelor. Ar fi incorect să credem că nu şi-a făurit – pas cu pas – o strategie politică atunci când vântul era prielnic taberei sale, lucru dovedit de coerenţa şi similitudinea acţiunilor desfăşurate sub îndrumarea sa, atât în Europa cât şi în Asia, imediat după război. *Mai curând decât un plan de „cucerire” prestabilit, trebuie avută în vedere stabilirea precoce a unor obiective generale prioritare,* cât şi punerea treptată în aplicare a unui întreg arsenal de mijloace – de la acţiunea diplomatică la intervenţia armată, neuitând propaganda şi infiltrarea acoliţilor.

„Recuperând” ţările baltice şi Polonia orientală, Stalin dăduse de înţeles că ar dori să apere Rusia, la vest, printr-o zonă-tampon. Vederi strategice de aceeaşi natură trebuiau să-l conducă – după toate aparenţele – la edificarea în jurul Uniunii Sovietice a unui *„cordon defensiv” extern, deopotrivă în Europa, în Asia Mică şi în Extremul Orient.* Fără îndoială, la început nu avea o vedere clară asupra extinderii şi structurii acestui „cordon”, ci numai asupra necesităţii de a include state ca Polonia. În orice caz, de la începutul anului 1943, după bătălia de la Stalingrad, el pune capăt planurilor britanice ce prevedeau o reorganizare a Europei centrale sub forma unor federaţii sau confederaţii. Chiar dacă la conferinţa de la Teheran refuză să-şi dezvăluie ambiţiile teritoriale, Stalin nu neagă totuşi existenţa lor. El este pe deplin conştient

că se vor face din nou cărţile în zona europeană şi asiatică, şi ştie că, pentru a ieşi în avantaj, trebuie să adune cât mai mulţi aşi.

2.2.1. Manevrele diplomatice

Una dintre primele cărţi pe care Stalin a ştiut să o joace a fost cea diplomatică. Prin declaraţii liniştitoare, el reuşeşte foarte repede să calmeze temerile şi precauţiile noilor săi aliaţi: „Nu avem – a ţinut el să afirme pe 6 noiembrie 1941 – şi nu vom avea niciun obiectiv de război vizând impunerea voinţei şi a regimului nostru poporului slav sau altor popoare europene care contează pe ajutorul nostru". Pe parcursul unor mari conferinţe (Teheran, Ialta, Potsdam) sau întâlniri neoficiale, el a reuşit să-şi impună totuşi punctele de vedere în faţa aliaţilor occidentali, care erau lipsiţi uneori de perspicacitate, adeseori de hotărâre şi care, în lipsa unor mijloace, acceptau prea lesne să lase frâu liber Uniunii Sovietice, în marşul cuceritor al armatelor sale. Chiar dacă, faţă de Stalin, Roosevelt nu era nici naivul, nici bolnavul dominat de consilieri iresponsabili sau „lucraţi" de sovietici – aşa cum l-au descris calomniatorii săi –, trebuie să recunoaştem totuşi că nu era prea bine informat în privinţa problemelor europene, şi deloc asupra ideologiei marxist-leniniste, în special a concepţiilor comuniştilor sovietici în materie de diplomaţie şi politică. Astfel, chiar şi atunci când, începând cu 1944, manevrele staliniste în ţările eliberate de Armata roşie nu lăsau nicio urmă de îndoială, *Roosevelt se încăpăţânează să spere că noile reguli de drept internaţional, al căror apostol devenise, vor fi respectate de URSS,* frânându-i derivele expansioniste. El continuă deci să-şi proclame solemn ostilitatea faţă de politica de împărţire a lumii în zone de influenţă. În schimb, Churchill, fără să-şi facă iluzii faţă de intenţiile profunde ale Kremlinului, optează foarte devreme pentru „Realpolitik" Pentru el, singurul mod de a apăra unele ţări este sacrificarea altora monstrului sovietic. Acesta este,

fără îndoială, sensul faimoasei şi şocantei sale tocmeli cu Stalin, în octombrie 1944, cu privire la viitorul ţărilor balcanice. În acea perioadă nici Roosevelt nu-şi mai făcea iluzii: „Ruşii – declara el în ianuarie 1945 – deţin puterea în Europa de Est, (deci) singura posibilitate este să ne folosim influenţa pentru a ameliora situaţia". Dar de-acum nimic nu-l mai poate opri pe Stalin.

Conferinţa de la Ialta, dacă este importantă prin încheierea unor *acorduri* între cele trei state (mai ales pentru URSS, care determină acceptarea definitivă a alinierii frontierelor orientale ale Poloniei pe linia Curzon, principiul depunerii de către Germania – ca „reparaţie" – a unei sume foarte ridicate şi, mai ales, revendicările sale teritoriale în Extremul-Orient), în schimb este şi mai semnificativă prin *dezacordul* pe care, implicit, îl dezvăluie. „Declaraţia asupra Europei eliberate", cât şi amintirea necesităţii de a proceda în mod democratic la desemnarea noilor structuri politice ale ţărilor eliberate (în special în Polonia şi Iugoslavia), mărturisesc că anglo-saxonii sunt pe deplin conştienţi că Uniunea Sovietică, acţionând după voia sa şi pe cont propriu, este pe cale să-şi formeze o zonă de influenţă europeană dintre cele mai confortabile. Mai mult decât o împărţire a lumii – cum susţine legenda gaulistă – *Ialta a fost o ultimă şi deziluzionată tentativă pentru evitarea extinderii unei împărţiri deja efectuate.*

Paralel cu aceste mari conferinţe internaţionale unde tacitul era de multe ori mai important decât explicitul, Stalin multiplică – direct sau indirect – contactele care-i permit stabilirea unor jaloane majore pentru viitoarea reorganizare europeană. Întâlnirea lui din decembrie 1943 cu Edvard Beneš, şeful guvernului cehoslovac aflat în exil la Londra, este decisivă pentru viitorul acestei ţări: pe plan teritorial, cei doi sunt de acord cu retrocedarea Sudeţilor noului stat şi cu cedarea Ucrainei subcarpatice Uniunii Sovietice; pe plan politic, Beneš promite acceptarea comuniştilor în guvernul ce va fi instaurat după eliberare (portofoliile Apărării, Internelor şi Informaţiilor). *Prin acest tratat de prietenie şi alianţă semnat la 12 decembrie 1943, Cehoslovacia cade*, prin voinţa expresă a

liderului său – devenit „amar şi meschin” (J. Rupnik) datorită decepţiilor din 1938 –, *în viitoarea zonă de influenţă sovietică.* Tratate similare aveau să fie semnate în circumstanţe asupra cărora vom reveni – cu Iugoslavia la 11 aprilie 1945 şi cu Polonia la 21 aprilie 1945.

Aceste tratative diplomatice, care definitivează treptat compoziţia viitorului cordon sovietic est-european, sunt facilitate de tot felul de acţiuni paralele. „Noile straie” pe care, începând din 1941, le îmbracă URSS-ul stalinist – de exemplu, brusca sa raportare la valori acceptate de întreaga comunitate internaţională: patriotismul, securitatea naţiunilor, toleranţa religioasă, democraţia… – impresionează deosebit de favorabil opinia publică atât în Occident, cât şi în Europa de Est. De asemenea, aceasta din urmă este sensibilă la relansarea ideii panslavismului, adoptată de Partidul comunist sovietic, care creează un comitet panslavist în august 1941, organizând conferinţe şi lansări de publicaţii.

2.2.2. Sprijinul activ al kominterniştilor şi al rezistenţei comuniste

De altfel, de-a lungul anilor de război, Moscova n-a încetat să adăpostească, să instruiască şi să pregătească militanţi comunişti străini pentru responsabilităţile de după război. Instruirea lor se va face mai întâi în cadrul activităţilor Kominternului, al cărui sediu fusese mutat – în toamna lui 1941 – de la Moscova la Ufa, capitala Başkiriei. Când tânărul comunist german Wolfgang Leonhard sosea acolo în iulie 1942, existau *vreo douăsprezece secţii naţionale, formate fiecare din 15 până la 40 de „studenţi” (germani, cehi, slovaci, polonezi, unguri, români, bulgari, coreeni…)* Dizolvarea Kominternului în mai 1943 nu a dus la încetarea instruirii acestor „reprezentanţi ai partidelor comuniste străine”, care, întorşi la Moscova, locuiesc la Hotelul Lux şi lucrează la vechiul sediu al Internaţionalei, numit Institutul nr. 205. Aici pot fi întâlniţi funcţionari de prim rang (germanii Wilhelm Pieck, Walter

Ulbricht, românca Ana Pauker, ungurul Erno Gero, polonezul Jacob Berman…), dar şi tineri recruţi. Fiecare delegaţie se străduieşte – prin intermediul presei şi emisiunilor radio – să susţină efortul de război din ţara sa şi să pregătească în detaliu echipele comuniste însărcinate cu încurajarea politicii stabilite la Moscova. Încă de la sfârşitul anului 1941, un prim grup de comunişti polonezi, „foarte bine ales şi pregătit politic" (T. Wyrwa), este paraşutat de avioane sovietice în împrejurimile Varşoviei. Imediat, pe 5 ianuarie 1942, ei pun bazele „Partidului muncitoresc polonez", embrion direct al viitorului PMUP. În privinţa Germaniei, mai întâi s-a procedat – în iulie 1943 – la crearea unui „Comitet naţional Freies Deutschland", apoi la trimiterea, pe 30 aprilie 1945, a zeci de comunişti germani printre care Walter Ulbricht – având ca misiune „pregătirea pentru dezvoltările viitoare" în zona de ocupaţie sovietică. *Datorită pregătirii desăvârşite, în sânul acestor grupuri nu a existat nicio şovăială, niciun semn de slăbiciune.* „Aveam impresia – îşi aminteşte Wolfgang Leonhard – că nu degeaba urmasem cursurile şcolii Kominternului; căci ceea ce se petrecea atunci semăna exact cu situaţia pentru care trebuise să mă pregătesc în urmă cu doi ani şi jumătate în Başkiria…" Echipe asemănătoare, paraşutate în Bulgaria, România, Ungaria sau Coreea, aveau să se dovedească la fel de eficiente.

Pentru îndeplinirea scopului său măreţ, Stalin mizează şi pe mişcările de rezistenţă. De exemplu, în Bulgaria, pe baza directivelor transmise de Moscova prin Gheorghi Dimitrov, Partidul comunist conduce – începând din iulie 1942 – un Front al Patriei în colaborare cu agrarieni şi social-democraţi, care, la sosirea trupelor sovietice, va declanşa o insurecţie şi va lua puterea. Mult mai dificil este în Polonia, unde, chiar de la începerea conflictului, se organizează o rezistenţă puternică şi activă, sprijinită de Londra, fără vreo legătură cu comuniştii: ZWZ (1940), devenită în 1942 armata Interiorului. Uniunea Sovietică va depune eforturi grele pentru punerea pe picioare a unei reţele paralele structurate şi a unei „armate populare" capabile să concureze şi să dea de o parte armata

Interiorului.

2.2.3. Omniprezenţa Armatei roşii

Piesa dominantă a acestei grandioase panoplii de mijloace tactice destinate creării, după război, a unui raport de forţe favorabil Uniunii Sovietice a fost, bineînţeles, Armata roşie. Este cunoscută confidenţa pe care Stalin i-ar fi făcut-o lui Tito: „Acest război nu seamănă cu cel din trecut: *cine ocupă un teritoriu îşi impune propriul sistem social atât de departe cât poate avansa armata sa”*. Or, începând cu 1944, Armata roşie avansează mereu; şi, evident, marşul ei ofensiv nu se supune doar imperativelor tactice ale momentului. În toamna aceluiaşi an nu-şi mai concentrează eforturile în direcţia Poloniei şi Germaniei, ci îşi orientează o mare parte din trupe spre Balcani şi Europa centrală, cu scopul de a-i devansa pe anglo-americani. Iar aceştia din urmă nu fac nimic pentru a se opune tacticii. De exemplu, americanii îşi limitează înaintarea în Cehoslovacia oprindu-se la Plzen şi evitând să participe la eliberarea oraşului Praga, situat la aproximativ şaizeci de kilometri. În Germania se opresc la Elba, iar din iunie 1944 cedează sovieticilor Turingia, Saxonia şi Meklenburg. În aceste condiţii, Armata roşie devine omniprezentă în Europa orientală şi balcanică. Prin dreptul de cuceritor, ea deţine România, Bulgaria, Ungaria, părţile orientale ale Austriei şi Germaniei, iar ca aliat, se stabileşte provizoriu în Polonia şi Cehoslovacia.

În ţările ocupate de armata lor, comportamentul sovieticilor este totalitar. Reprezentanţii Uniunii (Vîşinski, viceministru al afacerilor externe, trimis în România şi Bulgaria; mareşalul Voroşilov şi generalul Sviridon în Ungaria…) intervin fără ruşine în toate domeniile, mai ales în cele politice. În România, Armata roşie permite câtorva comunişti să răstoarne guvernul de coaliţie al generalului Rădescu, în favoarea unuia dintre ai lor, Petru Groza. La fel procedează şi în Bulgaria. Protestele membrilor englezi şi americani ai Comisiilor aliate

de control – total neutralizate de sovietici – nu servesc la nimic. De asemenea, în decembrie 1944, sub protecţia Uniunii Sovietice, patrioţii unguri creează Frontul naţional de independenţă; iar guvernul procomunist de la Varşovia îşi alege membrii prin intermediul lui Molotov. În ţările unde staţionează – state învinse sau considerate aliate –, *Armata roşie nu ezită să facă presiuni, prin abuzuri şi violenţe*, asupra populaţiei civile şi să îndepărteze brutal pe liderii politici care împiedică venirea comuniştilor la putere.

2.2.4. Partidele comuniste, caii troieni ai sovieticilor

Aceste ţări ocupate sunt supuse, în perioada 1944–1945. Aceluiaşi proces de pre-comunizare, dar la niveluri diferite. În primul rând sunt înzestrate cu *„guverne de uniune”* provenite din „fronturi”, formate cel mai adesea în urma instigărilor rezistenţei comuniste. se exemplu, începând cu iunie 1944, în România este constituit un Front democratic (Partidul comunist, Partidul social-democrat şi Partidul naţional-ţărănesc) ce dă naştere unor guverne de coaliţie conduse succesiv de generalii Sănătescu şi Rădescu. În noiembrie 1944, în Ungaria, la Szeged, se formează un Front naţional de independenţă (alcătuit din reprezentanţii micilor proprietari, din naţional-ţărănişti, socialişti şi comunişti) care, la 21 decembrie, desemnează un guvern provizoriu aflat sub controlul unei comisii militare conduse de mareşalul sovietic Voroşilov. În Bulgaria, Frontul patriei (reunind partidele ţărănist, socialist şi comunist) obţine la alegerile din noiembrie 1945 (cu listă unică) mai bine de 88% din sufragii. Şi în Cehoslovacia se formează un Front naţional (cuprinzând, din martie 1945, partidele popular, socialist-naţional, social-democrat şi comunist cehe şi slovace) ce stabileşte la Košice un program de acţiune şi formează un guvern de uniune la 5 aprilie 1945. Constituirea unei coaliţii de acest fel este mult mai delicată în Polonia, datorită înfruntării a două mişcări de

rezistenţă; guvernul format până la urmă în iunie 1945 numără nu mai puţin de 17 miniştri din 21 proveniţi din Comitetul – comunist – de la Lublin… Aceeaşi voinţă, impusă direct de Moscova, se manifestă şi în zona de ocupaţie sovietică din Germania, unde, după formarea sau reconstituirea grabnică a mai multor partide (comunist, social-democrat, democrat-creştin şi liberal), se stabileşte, la 14 iunie 1945, un „Front unit" al organizaţiilor antifasciste.

În Coreea, procesul frontist se desfăşoară anevoios. Dacă în august 1945, când sovieticii sunt singura forţă de ocupaţie, se creează un „Comitet de pregătire a independenţei Coreei" (reunind comunişti şi naţionalişti, şi generator de „comitete populare" în toată ţara), sosirea americanilor la 8 septembrie şi instaurarea în decembrie 1945 a unui regim de tutelă marchează sfârşitul consensului. Iar comuniştii nu vor mai domina viaţa politică decât în nordul paralelei 38, în perfectă înţelegere cu Armata roşie. Pe urmele acesteia, s-au instalat 30.000 din cei 200.000 de coreeni emigraţi în URSS, printre care şi viitorul conducător Kim Ir Sen, încorporat în rândurile Armatei roşii mai întâi ca subofiţer (format la şcoala militară de informaţii din Habarovsk), fiind apoi înaintat la gradul de căpitan.

Aceste fronturi şi guverne de uniune permit pretutindeni comuniştilor *controlul sectoarelor-cheie, în special armata, justiţia şi internele*. În unele ţări ca de pildă în Bulgaria, Polonia şi România acest control se obţine foarte repede; în România, încă de la al doilea guvern Sănătescu (noiembrie 1944), ei reuşesc să obţină portofoliile justiţiei (L. Pătrăşcanu), transporturilor (Gheorghiu-Dej) şi postul de sub-secretar de stat la Ministerul de Interne (T. Georgescu). În schimb, în Ungaria, abia odată cu înfiinţarea cabinetului Tildy (noiembrie 1945) secretarul general Rákosi va ajunge vicepreşedinte al Consiliului, iar Imre Nagy ministru de Interne.

Odată instalaţi în aceste posturi-cheie, şi fluturând mereu argumentul epurării antifasciste, este uşor pentru comunişti să reorganizeze după bunul lor plac angrenajele fundamentale

ale statelor (armata, poliţia, justiţia, administraţia) şi să le infiltreze. Maniera în care s-a instaurat controlul asupra diferitelor armate şi rapiditatea sa poate servi de exemplu. Procedeul esenţial constă în face din contingentul trupelor naţionale instruite în Uniunea Sovietică şi din forţele militare ale rezistenţei comuniste nucleul noilor armate. Este cazul noii armate poloneze, formată pornind de la armata din Berling (creată în Rusia în 1942–1943) şi de la armata populară (formată de comuniştii polonezi); sau a noii armatei cehoslovace, provenind din trupe înfiinţate în Marea Britanie (aproximativ 7.000 de oameni) şi în URSS (20.000), dar şi din mişcările de partizani. *Această tehnică privilegiază trupele formate în Uniunea Sovietică şi permite cu uşurinţă impunerea generală a modelului Armatei roşii*, cu precădere politizarea prin intermediul comisarilor însărcinaţi cu „educaţia" soldaţilor. La numai o săptămână de la sosirea trupelor sovietice în Bulgaria (septembrie 1944) sunt numiţi 1.480 de „ajutori de comandanţi pentru munca politică în armată", dintre care 1.109 comunişti şi 358 membri ai Tineretului comunist. În paralel, soldaţii şi ofiţerii comunişti formează (în secret) organizaţii ramificate şi ierarhizate în diferite corpuri ale armatei, pentru îndepărtarea adversarilor (14.000 de excluderi au loc numai în armata ungară) şi promovarea partizanilor în toate eşaloanele. Aceste manevre cu siguranţă stabilite de mult timp se desfăşoară foarte devreme. „Încă din 1945 – observă J. Rupnik –, armata cehoslovacă, în frunte cu generalul Svoboda, devenise pentru Partidul comunist un instrument de cucerire a puterii."

În acelaşi timp, chiar de la sfârşitul războiului, comuniştii au ajuns să controleze întreg aparatul administrativ al ţărilor ocupate. În Coreea, comuniştii şi prietenii lor investesc masiv în comitetele populare create în august 1945 pentru a se substitui administraţiei japoneze. La fel stau lucrurile şi în Bulgaria şi Cehoslovacia, ţări în care asemenea comitete – locale şi districtuale –, create după modelul sovietelor din 1917, au fost imediat populate de militanţi.

Dominând fără probleme administraţia, armata şi – prin

intermediul tribunalelor populare – aparatul judiciar, *comuniştii continuă fără întrerupere epurarea* întreprinsă de armatele sovietice de ocupaţie. În multe ţări, operaţiunea capătă o amploare remarcabilă, şi nu are în vedere doar colaboratorii. În Bulgaria, unde, conform datelor oficiale, 12.000 de persoane au fost arestate (din care 4.000 executate), elita pro-occidentală a fost crunt marcată. Şi în Ungaria începe o epurare „gigantică" (H. Bogdan) ce nu-i vizează doar pe fidelii perioadei Horthy sau Szálasi. În România şi Germania, arestările pentru colaboraţionism, condamnările şi deportările în Uniunea Sovietică au dus terorizarea întregii clase politice. În Polonia, încă din 1945, soldaţii armatei Interiorului sunt urmăriţi fără încetare de poliţia sovietică (NKVD), arestaţi, torturaţi, executaţi sau deportaţi în URSS.

Acest proces de eliminare şi intimidare a elitei societăţii civile (în special de dreapta şi de centru) a fost dublat, încă de la eliberare, de o vastă acţiune de dezmembrare şi infiltrare a partidelor de stânga necomuniste. Grupuri acţionând în folosul partidelor comuniste – adesea cu acordul tacit al poliţiei – hărţuiesc partidele de opoziţie în Bulgaria, România şi Ungaria, unde se ajunge (prin manifestaţii şi acuzaţii mincinoase) la discreditarea treptată a Partidului micilor proprietari. Acestei faimoase *„strategii a salamului*" – despre care vom mai vorbi –, care s-a desfăşurat cu mai multă amploare în anii 1947 şi 1948, se cuvine să alăturăm şi pe aceea foarte veche a „calului troian". De exemplu, Partidul comunist bulgar se infiltrează pe ascuns în partidele agrar şi social-democrat, prin intermediul unor militanţi pro-sovietici care, treptat, formează o fracţiune de „stânga", favorizată de putere în detrimentul celeilalte părţi, considerată drept „reacţionară". În Germania, echipa Ulbricht, abia sosită din Uniunea Sovietică, foloseşte o altă tactică de manipulare: ajută la reconstruirea în zona de ocupaţie sovietică a partidelor social-democrat, liberal şi creştin-democrat, cu scopul de a crea, ca şi în celelalte ţări aflate sub influenţa sovietică, un „front unitar antifascist-democratic" Peste tot,

şefii comunişti au consemnul de a respinge cererile de unificare dintre Partidul social-democrat şi Partidul comunist, formulate spontan de militanţi, şi de a dovedi în schimb o grijă deosebită pentru menţinerea pluralismului democratic, a acestei „posibilităţi a fiecăruia – după cum declara Gottwald în mai 1945 – de a adera acolo unde îl îndeamnă convingerile şi inima sa”…

În concluzie, luând în considerare (la acest sfârşit de an 1945) teritoriile eliberate de Armata roşie – din Germania de Est până în Coreea –, ai convingerea că o adevărată pânză de păianjen, ţesută meticulos şi cu pricepere din 1943, le învăluie încă de pe acum. În fiecare ţară, poziţia comuniştilor este sau dominantă, sau foarte favorabilă. Ei exercită, în sânul guvernelor de uniune pe care le-au dorit şi manipulat, o autoritate uneori discretă, dar întotdeauna incontestabilă. În mod direct sau secret, ei controlează armata, poliţia şi administraţia. Datorită participării lor la rezistenţă, şi mai ales datorită reformelor socio-economice pe care le impun, comuniştii se bucură, în majoritatea statelor, de un credit real în mediile populare. Încă de la sfârşitul anului 1945, toate fructele sunt coapte – dar Stalin nu se grăbeşte totuşi să le culeagă. De ce, dacă totul e pregătit, să bruscăm nişte aliaţi care ne mai sunt încă de folos? Nu e mai înţelept să aşteptăm şi să fim vigilenţi?

2.3. Desăvârşirea ocupaţiei sovieto-comuniste (1946–1948)

Ca urmare a intervenţiei unor noi factori, începând cu sfârşitul anului 1945, Stalin hotărăşte dacă nu schimbarea tacticii, atunci precipitarea şi radicalizarea procesului pe care-l amorsase în 1939–1940 şi-l consolidase în anii 1943–1945. Aceşti factori nefiind niciodată explicităţi de cel interesat, au apărut tot felul de ipoteze. Pentru istoricii aşa-zişi

„tradiţionalişti” sau „ortodocşi”, Stalin n-a făcut atunci decât să-şi dea jos pielea de miel pe care o îmbrăcase pentru a potoli bănuielile, dezvăluindu-şi, odată cu terminarea războiului, poftele sale expansioniste. În schimb, „revizioniştii” insistă asupra responsabilităţilor majore ale Statelor Unite, mai cu seamă ale preşedintelui Truman, care, printr-o politică stângace, agresivă şi dominatoare, ar fi împins Uniunea Sovietică la defensivă.

2.3.1. Creşterea suspiciunii între aliaţi

Fără a căuta să tranşăm o asemenea dezbatere, putem face totuşi câteva observaţii generale, pentru o mai bună înţelegere. Ştim cu siguranţă că datorită lipsei de comunicare şi a divergenţei totale dintre sistemele de gândire, a existat o *neînţelegere între Stalin şi aliaţii săi, mai ales între Stalin şi Roosevelt în legătură cu organizarea lumii după război*. Chiar dacă pe faţă preşedintele american respinsese împărţirea în zone de influenţă, Stalin, bazându-se pe întâlnirile cu Churchill şi pe modalităţile de ocupare a ţărilor învinse, şi-a imaginat probabil că era vorba de un limbaj dublu. Ca urmare, a crezut că era stăpân pe partea „sa” şi a interpretat reproşurile – permanente începând cu Ialta – în legătură cu acţiunile sale din Polonia şi România drept o presiune sistematică şi intolerabilă asupra frontierelor sale. Într-adevăr, probabil controlul ţărilor situate la graniţele sale nu era lipsit – pentru URSS – de obiective de securitate, în timp ce pentru Statele Unite el traducea mai ales obiective imperialiste care trebuiau calmate cât mai curând prin proteste energice şi demonstraţii de forţă. Acţiuni de acest gen erau considerate de Uniunea Sovietică drept măsuri de intimidare intolerabile ce dau măsura spiritului războinic al noii echipe prezidenţiale. După cum avea să scrie preşedintele francez Vincent Auriol, „Statele Unite se tem de expansiunea comunistă deja începută, spun ei, în anumite regiuni ale lumii; iar Uniunea Sovietică se teme de o agresiune a capitalismului asupra comunismului, şi-

şi ridică un zid de apărare în jur”.

Anul 1945 este deci martorul unei adevărate escaladări clădite pe frică şi neîncredere reciprocă – ceea ce, în mod incontestabil, îl determină pe Stalin să grăbească şi să radicalizeze procesul de ocupare comunistă a ceea ce el consideră tot mai mult ca fiind zona sa de influenţă. Citǎm aici, ca simplă aducere aminte: întrevederea furtunoasă dintre Truman şi Molotov, în aprilie, cauzată de nerespectarea politicii de autodeterminare în Polonia; suspendarea bruscă a împrumutului către URSS în mai; propunerea americanilor, la conferinţa de la Potsdam (iulie-august), de a „reorganiza guvernele Bulgariei şi României, pentru a permite participarea tuturor grupărilor democratice” şi răspunsul usturător al lui Molotov, ce atrăgea atenţia asupra corectitudinii alegerilor din Grecia; şi, mai ales, lansarea (în august) a celor două bombe atomice asupra Japoniei, fapt ce demonstrează supremaţia militară a Statelor Unite, punând la îndoială superioritatea pe care Armata roşie tocmai o manifestase în Europa. Mai mult, *refuzul american de a dezvălui secretul bombei – evident încă din toamnă – amplifică, desigur, hotărârea lui Stalin de a dispune, fără limită, de o foarte întinsă zonă defensivă în estul european.*

De-a lungul anilor 1946 şi 1947, intransigenţa anglo-americană faţă de tentativele de expansiune a influenţei sovietice ia o formă sistematică şi activă. Astfel, în Orientul Mijlociu este împiedicată crearea unor regimuri pro-sovietice în Azerbaidjan şi Kurdistan, în timp ce preşedintele Truman, adoptând doctrina *containment*-ului (George Kennan), denunţă la 11 martie 1947 „faptul că, de câteva luni, unui anumit număr de ţări le-au fost impuse regimuri totalitare” şi propune, la 5 iunie 1947, prin vocea generalului Marshall, un ajutor financiar tuturor ţărilor europene. Privind lucrurile în ansamblu, pentru stăpânul Kremlinului, ameninţarea americană n-a încetat să crească şi să se multiplice: nucleară încă din 1945, ea devine economică şi financiară în 1947. În aceste condiţii, este timpul ocupării întregii zone est-europene, marcată cu grijă deja de mai mulţi ani. În vederea asaltului final şi ca reacţie la planul Marshall, Moscova pune –

în septembrie 1947 – bazele unui Birou de informaţie comunistă *(Kominform)* regrupând nouă partide comuniste (URSS, Polonia, Iugoslavia, Bulgaria, România, Ungaria, Cehoslovacia, Italia şi Franţa). De acum înainte, aşa cum explică sovieticul Jdanov, lumea este împărţită în două tabere: tabăra „imperialistă şi antidemocratică", condusă de Statele Unite, şi tabăra „antiimperialistă şi democratică", condusă de URSS.

2.3.2. Populaţii aflate între entuziasm şi teamă

Această perioadă – numită „frontistă" – este deosebit de complexă, oferind aspecte contradictorii în care, de multe ori, observatorii au văzut (sau au vrut să vadă) doar o singură faţă: fie aceea a entuziasmului şi adeziunii voluntare, fie aceea a manipulării şi terorii – de fapt, două aspecte ale aceleiaşi realităţi.

La mulţi europeni, entuziasmul de a construi prin comunism o lume nouă este cu atât mai puternic cu cât se bazează pe *speranţa de a crea un sistem democratic original, adaptat fiecărei ţări.* Ideea era exprimată atunci de toţi responsabilii mişcărilor comuniste, în special de primul dintre ei, Stalin. Acesta, la o întrevedere cu o delegaţie a Partidului laburist britanic, nu ezită să afirme că, ţinând cont de schimbările datorate războiului, calea parlamentară spre socialism nu mai este ceva imposibil. Şi, în primăvara anului 1946, apare un articol semnat de o înaltă autoritate sovietică, în care se preconizează Germaniei un regim „intermediar, între democraţia burgheză şi democraţia socialistă", ce îndepărtează ideea unei „transpuneri mecanice a sistemului sovietic". Puţin mai târziu, la 29 septembrie 1946, Rákosi, conducătorul PC ungar, este cum nu se poate mai clar în această privinţă: „Socialismul nostru, afirmă el, va fi creat exclusiv ca rezultat al istoriei maghiare şi al forţelor noastre economice, politice şi sociale. Va fi un socialism născut pe pământ unguresc şi adaptat condiţiilor ungureşti". Omologul

său cehoslovac, Gottwald, nu spune altceva atunci când întrezăreşte pentru ţara sa „o altă cale spre socialism, alta decât cea urmată altădată de bolşevici”.

Fără a putea delimita duplicitatea de oportunism şi sinceritate conţinute în acest discurs comunist oficial, trebuie recunoscut că mesajul este bine primit. Perioada „frontistă” – ulterior descrisă adeseori drept un marş angoasant şi inexorabil spre confiscarea totală a puterii şi libertăţilor de către comunişti – este şi perioada unei imense speranţe: „Chemarea Partidului, la unison cu partenerii săi, la o unire democratică pentru reconstrucţie, reformă agrară, democratizarea instituţiilor – aminteşte pe bună dreptate istoricul maghiar Miklós Molnár – a avut şi un răsunet considerabil în aceste ţări distruse, aflate în plin haos. Polonezi, unguri, se puseră pe treabă cu înverşunare printre ruine”.

Totuşi, satisfacţia unui număr mare de oameni de a participa la clădirea unui sistem mai just, mai eficace şi potrivit specificului naţional nu trebuie să ascundă multiplele violenţe ale acestei perioade. Nu toate se datorează aplicării mecanice a totalitarismului stalinist. Karel Bartošek distinge, cu pertinenţă, de-a lungul anilor 1945–1948, *o teroare „endogenă” care, în Europa centrală, îmbracă diverse forme*: lupte încrâncenate între noile puteri şi opoziţia armată (Slovacia, Polonia…), care se prelungesc mult după mai 1945; manifestări explozive anti-evreieşti în zeci de oraşe şi sate în anul 1946; expulzări masive şi brutale de populaţii de origine germană sau maghiară…

Cu toate acestea, atmosfera de tensiune şi teamă ce domina atunci în aceste ţări este strâns legată de accentuarea proceselor de control şi presiune exercitate de comunişti pentru a distruge mişcările de rezistenţă. Poate mai puţin radicale în ţări precum Bulgaria sau Polonia, puse la punct încă din 1944–1945, *măsurile de eliminare a claselor conducătoare şi a opozanţilor politici* sunt foarte dure în Ungaria şi Cehoslovacia. În aceşti ani, „tactica salamului” – care, potrivit mărturiei unuia dintre practicienii săi, Rákosi, constă

în a „tăia zi de zi, felie cu felie, reacţia care se ascunde în celelalte partide politice” – este peste tot practicată cu zel. Semnificativ în acest sens este modul în care se înlătură în Ungaria Partidul micilor proprietari care, prin foarte marea lui audienţă în ţară, umbrea partidul comunist. Pretextul a fost arestarea (la 25 februarie 1947) a secretarului său general, Béla Kovacs, acuzat de un „complot pucist” descoperit de poliţia politică maghiară în colaborare cu NKVD-ul sovietic…

2.3.3. Manipulări abile şi multiple

O altă trăsătură a perioadei „frontiste” este amestecul complex de manipulări şi acţiuni legale ce coexistă şi uneori se întrepătrund. În privinţa manevrelor politice, cele mai remarcabile prin sistematizarea, durata şi minuţiozitatea realizării lor rămân cele ce privesc fuziunile partidelor socialiste cu cele comuniste. La date diferite, acestea se desfăşoară peste tot – cu excepţia Cehoslovaciei – de-a lungul anilor 1946 şi 1947. Datorită mărturiei lui Wolfgang Leonhard, este posibilă, cu titlu de exemplu, reconstituirea în detaliu a operaţiei de unificare în viitoarea RDG.

Într-o primă fază, W. Ulbricht şi echipa sa refuză propunerile de uniune prezentate spontan de numeroşi social-democraţi şi comunişti imediat după război. La comuniştii veniţi de la Moscova, cuvântul de ordine era atunci – în iunie 1945 –, în numele „necesităţii unei clarificări ideologice prealabile”, reconstituirea a două partide distincte. Dar, în ciuda ajutorului (material şi politic) furnizat cu prisosinţă de Uniunea Sovietică, Partidul socialist (SPD) dobândeşte repede un avantaj asupra omologului său comunist (KPD). De asemenea, încă de la sfârşitul lui noiembrie conducerea Partidului comunist decide să finalizeze această primă tactică şi să pledeze pentru unificare. Imediat se lansează o vastă campanie vizând sensibilizarea militanţilor faţă de noua linie politică. Vechile programe social-democrate de la sfârşitul secolului al XIX-lea sunt redifuzate, scoţându-se în evidenţă

consecinţele negative ale divizărilor înregistrate în istoria mişcării muncitoreşti… La 21 decembrie 1945 are loc o reuniune a responsabililor celor două partide, care se încheie printr-o rezoluţie comună: „Partidul unitar – se afirmă aici – va fi fondat pe principiile democraţiei. Drepturile inalienabile ale membrilor săi vor fi: libertatea opiniei, libera alegere a instanţelor (…). Partidul unitar doreşte o Republică parlamentar-democratică". Chiar de la jumătatea lui februarie, un *aparatcik* al Partidului comunist, bine informat, îl avertizează pe unul dintre colegii săi: „Unificarea va avea loc în seara zilei de 22 aprilie (…). *Am avut o reuniune cu prietenii noştri sovietici. S-a aranjat totul".*

Social-democraţii nu manifestă totuşi entuziasm. La Berlin, majoritatea se pronunţă (la sfârşitul lui martie 1946) chiar împotriva fuziunii imediate. Însă încep să se exercite presiuni multiple, cu concursul sovieticilor; delegaţi aflaţi în drum spre congresul unificării sunt chiar arestaţi. La vremea aceea, asemenea manipulări nu au fost simţite cu claritate: „În dimineaţa de 21 aprilie 1946 (ziua fuziunii dintre SPD şi KPD) – îşi aminteşte W. Leonhard –, un entuziasm real şi spontan îi anima pe delegaţi". Operaţia unificării îndeplinită, nu mai rămânea decât să se producă în lunile şi anii următori o epurare a noului partid, pentru a nu lăsa în posturile de responsabilitate decât elemente sigure, adică comunişti pro-sovietici.

În toate aceste manipulări vizând eliminarea opoziţiei sau neutralizarea societăţii civile (pe care o vom trata în capitolul următor) se observă, din partea responsabililor comunişti, *o grijă deosebită pentru salvarea aparenţelor*, fie prin păstrarea secretă a numeroaselor acţiuni inavuabile, fie dând un aspect legal presiunilor sau intervenţiilor în forţă. Pe de o parte, trebuia ca opinia ţărilor aflate încă în curs de integrare să nu fie alertată, iar pe de altă parte, trebuia să se arate lumii întregi că sunt respectate cu stricteţe acordurile internaţionale, în special „declaraţia popoarelor eliberate" făcută la Ialta.

Această grijă arătată credibilităţii explică de ce comuniştii

s-au străduit să câştige alegerile, de multe ori prin orice fel de mijloace. În această privinţă, au ştiut să creeze atmosfere apăsătoare, prin presiuni şi tensiuni care au destabilizat opoziţia (alegerile din noiembrie 1945 în Bulgaria, din noiembrie 1946 în România, din august 1947 în Ungaria…). Au adoptat proceduri electorale care să permită, în acelaşi timp, îndepărtarea adversarilor şi avantajarea propriilor candidaţi. Astfel, în Bulgaria, listele independente de cele ale Frontului n-au fost autorizate; în România, legea din 15 iunie 1946 excludea de la vot orice persoană suspectă de a fi colaborat cu fascismul, iar cea din 24 iulie 1947 restrângea şi mai mult posibilitatea participării la vot; în Polonia s-a cerut ca orice candidatură a socialiştilor independenţi să fie susţinută de 1.000 de semnături. Pe de altă parte, fără ca pe moment să poată n dovedită formal, frauda electorală a jucat un rol deosebit. Uneori opoziţia n-a putut participa la deschiderea urnelor, alteori rezultatele au fost anunţate după mai multe zile de la alegeri. Conducătorul Partidului popular polonez, Mikolajezuk, avea să denunţe o trucare masivă a alegerilor din ianuarie 1947, când Blocul democratic a câştigat oficial cu mai bine de 80% din sufragii, el estimând că de fapt propriul său partid obţinuse 72%.

În fine, nu există un exemplu mai bun pentru mulţimea elementelor – legale şi ilegale – ce au concurat la acapararea puterii de către comunişti în aceşti ani, decât faimoasa „lovitură de la Praga”, care, în februarie 1948, a condus Cehoslovacia spre o „democraţie populară”.

2.3.4. O manevră exemplară: „lovitura de la Praga”

Pătrunderea comuniştilor în Cehoslovacia urmează o primă traiectorie foarte clară şi legală, ale cărei jaloane principale am avut ocazia să le amintim: susţinerea Uniunii Sovietice cerută explicit de către E. Beneš şi pecetluită de tratatul de uniune şi prietenie semnat încă din decembrie 1943;

implicarea comuniştilor în rezistenţa împotriva nazismului; voinţa majoritară a populaţiei de a se trece la profunde reforme structurale. Astfel se explică succesul la alegerile din 20 mai 1946 al Partidului comunist care, cu 38% din voturi, devansa cu mult celelalte patru partide din „Frontul naţional".

În această primă perioadă, PC cehoslovac nu pare să dorească a influenţa evoluţia în favoarea sa, aşa încât la Fulton (Statele Unite), Churchill poate declara, la 6 martie că adevărata democraţie nu mai există în Europa centrală, „cu excepţia Cehoslovaciei". Corectitudinea alegerilor, armonia relaţiilor între partidele aflate la putere, înţelegerea asupra politicii de reformă constituie efectiv o veritabilă excepţie în această parte a Europei. Însă totul se schimbă brusc în vara anului 1947, când „Frontul Naţional" se dezbină.

În realitate, evoluţia n-a fost atât de bruscă pe cât s-a crezut şi s-a scris la vremea aceea. Începând cu anul 1945, şi aici, ca şi-n alte părţi, Partidul comunist acţiona – din umbră şi cu discreţie – pentru a pătrunde în posturile-cheie ale statului (armată, poliţie, administraţie) şi ale societăţii civile (sindicate, asociaţii…). Noutatea este că în 1947 PCC se lansează deschis în lupta pentru putere, formulând revendicări demagogice, detaşându-se de partenerii din „Frontul Naţional", pe care-i hărţuieşte în fel şi chip. Astfel, după o întrevedere cu Stalin la începutul lui iulie 1947, PCC refuză planul Marshall (care fusese totuşi primit favorabil de celelalte partide). La scurt timp după aceasta, PC slovac atacă virulent Partidul democrat, acuzându-l de naţionalism şi filofascism. În ultimele luni ale anului 1947, o puternică agitaţie socială este întreţinută cu grijă de către comunişti, care se lansează într-o supralicitare de proiecte (extinderea naţionalizărilor, creşterea salariilor) şi de revendicări. Prin intermediul sindicatelor, aceştia măresc numărul grevelor, reînfiinţând chiar „Miliţiile populare", trupe desfiinţate la sfârşitul războiului. În acelaşi timp, se intensifică propaganda sovietofilă şi se consolidează influenţa asupra mijloacelor mass-media. Totul se desfăşoară potrivit dorinţei de a controla totul înaintea viitoarelor alegeri, prevăzute pentru mai 1948.

Tensiunea atinge apogeul la sfârşitul lui februarie, când, ca urmare a demisiei celor 12 miniştri moderaţi ai guvernului, preşedintele Beneš acceptă – sub presiunea sindicatelor şi miliţiilor – formarea, pe 25 februarie, a unui nou guvern alcătuit din 12 comunişti din 20 de miniştri şi condus de liderul PCC, Klement Gottwald. Operaţiunea, desfăşurată rapid în câteva zile, permite comuniştilor să pregătească în linişte, „după moda orientală", alegerile legislative din 30 mai, care au dat „Frontului Naţional" 6.431.000 de voturi din 8.000.000 de electori înscrişi pe liste şi au transformat Cehoslovacia în „democraţie populară".

Această „lovitură de la Praga" – calificată, în funcţie de opozanţii sau de partizanii ei, drept „criză guvernamentală", „revoluţie muncitorească", „lovitură de stat" sau „puci" – este suficientă pentru a rezuma ambiguităţile luărilor de putere de către comunişti în perioada postbelică. Este un amestec de legalitate (noul guvern a fost desemnat de preşedintele republicii) şi violenţe (desfăşurarea miliţiilor muncitoreşti armate la Praga), de autonomie (acţiuni conduse de PCC şi sindicatele cehe) şi ingerinţă (prezenţa activă a ambasadorului sovietic Zorin).

Eveniment neaşteptat, „lovitura de la Praga" a răsunat în opinia occidentală ca prima lovitură de tun a războiului rece. În realitate, ea oficializa doar o stare de fapt şi adăuga o ultimă verigă lanţului defensiv pe care Stalin se străduia să-l desfăşoare, de mai mulţi ani, de-a lungul frontierelor sovietice.

2.3.5. Încheierea procesului

Fiecare an de la sfârşitul celui de-al doilea conflict mondial marcase o etapă în construirea edificiului stalinist în Europa de Est: fundaţiile solide fuseseră săpate în 1944–1945; „marele edificiu" de patru „etaje" fusese terminat în 1946 (Bulgaria, România, Polonia, viitoarea Germanie de Est); pentru acestea din urmă, 1947 fusese anul finisărilor

(desemnarea, după alegerile din ianuarie, a unui prim-ministru şi a unui preşedinte al republicii comuniste în Polonia; dispariţia oricărei opoziţii legale în Bulgaria, începând cu luna august…). În 1948 au fost terminate ultimele patru „etaje”: în *România*, regele Mihai părăsind ţara pe 3 ianuarie, alegerile au dat (în martie) 405 din 414 mandate comuniştilor; în *Cehoslovacia*, adunarea (aleasă imediat după „lovitura de la Praga”, pornind de la o listă unică) a promulgat o nouă constituţie de tip sovietic; *Ungaria* a devenit şi ea o „democraţie populară”, după fuziunea Partidului comunist cu cel socialist în iunie şi demisia forţată, la 30 iulie, a preşedintelui republicii, Tildy, liderul Partidului micilor proprietari; în sfârşit, în *Germania*, divizarea (latentă din 1946) a devenit efectivă după decizia luată la 19 iunie 1948 de autorităţile celor trei zone occidentale de a aplica aceeaşi reformă monetară înainte de a „fuziona” pe faţă într-o singură entitate. Eşecul blocadei Berlinului de Vest de către sovietici (iunie 1948 – mai 1949) a dus la constituirea a două state separate, dintre care unul, Republica democrată, a fost condus (din septembrie 1949) exclusiv de Partidul comunist.

În aceeaşi perioadă, în *Coreea de Nord*, procesul declanşat tot în 1945 intră în faza sa decisivă. „Republica Coreea” fiind proclamată în zona de ocupaţie meridională la 15 august 1948, o „adunare populară” aleasă la 25 august în zona de Nord fondează, la 9 septembrie, „Republica Populară Democrată Coreeană”, avându-l drept conducător (ales în unanimitate) pe Kim Ir Sen, lider al PC, „creierul şi sufletul” noului stat. Acesta, recunoscut imediat de Uniunea Sovietică, semnează cu ea, în martie 1949, un tratat de cooperare economică şi culturală similar cu cele încheiate cu democraţiile populare europene.

2.3.6. Eşecuri şi limite

Oricât de impresionantă a fost, prin amploarea sa, prin minuţiozitatea înlănţuirii şi similitudinea procedeelor,

stabilirea sferei de influenţă sovietică n-a cunoscut totuşi numai succese. Dacă Stalin a putut – fără prea multe dificultăţi – să avanseze de-a lungul întregii frontiere occidentale a ţării sale, el a trebuit în schimb să-şi limiteze considerabil ambiţiile în partea meridională. Încă din 1946, englezii şi americanii fac „baraj" (A. Fontaine). Obţin evacuarea trupelor sovietice din toată partea de nord a Iranului, ceea ce lipseşte de un sprijin serios şi chiar condamnă regimurile autonome pro-comuniste pe care Uniunea Sovietică le constituise în *Azerbaidjan şi Kurdistan.* Se opun, de asemenea, principalelor revendicări sovietice în Turcia (mai ales strâmtorile); iar britanicii intervin militar în *Grecia* împotriva Frontului de eliberare naţională (EAM), de inspiraţie comunistă, ca şi a „guvernului provizoriu al Greciei libere", instituit în decembrie 1947 de generalul Markos şi susţinut de sovietici. Considerând, fără îndoială, că determinarea anglo-americanilor era mult mai puternică în această zonă meridională, în anii 1946–1947, decât în Estul european în perioada 1944–1945, Stalin nu insistă, acceptând principiul tacit al împărţirii zonelor de influenţă.

De asemenea, în privinţa *Finlandei* politica sovietică s-a dovedit relativ moderată, pentru că interesul strategic era acolo mai mic decât în Europa centrală, iar Moscova obţinuse deja garanţii decisive de la acest stat. Pe baza condiţiilor armistiţiului semnat în septembrie 1944 şi reluate în tratatul de pace din februarie 1947, URSS îşi văzuse, într-adevăr, confirmate anexiunile teritoriale din 1940 şi cedarea pentru 50 de ani a zonei Porkkala (aproape de Helsinki). Mai mult, imediat după război, Finlanda părea că se îndreaptă pe calea celorlalte ţări din viitoarea zonă europeană sovietică. Alegerile generale din martie 1945 înregistraseră succesul Uniunii democratice populare (de orientare comunistă) şi un recul al social-democraţilor. În 1947, ea refuzase – cu părere de rău, „din motive politice şi geografice" – să participe la reuniunea planului Marshall. Dar, la alegerile din iulie 1948, orientarea politică se inversase; comuniştii au suferit o înfrângere gravă, în timp ce socialiştii – şi mai ales agrarienii

şi conservatorii – progresau puternic. Moscova n-a reacţionat în faţa acestui rezultat defavorabil, aparent liniştită de semnarea cu Helsinki-ul, la 4 aprilie 1948, a unui pact de cooperare şi ajutor reciproc ce prevedea „principiul neintervenţiei în treburile celeilalte părţi” (art. 6) şi înregistra „dorinţa (Finlandei) de a nu se implica în dezacordurile dintre marile puteri”.

3. PRELUĂRI DE PUTERE AUTONOME (ALBANIA, CHINA, IUGOSLAVIA)

Simultan cu acest puternic val de expansiune a comunismului controlat în totalitate de Moscova, se vor dezlănţui, de această dată autonom, şi alte valuri în Albania şi Iugoslavia, apoi în China. Este o confirmare răsunătoare a dinamicii proprii suscitate atunci de ideologia marxist-leninistă.

3.1. Reticenţele Moscovei

Nu este unul dintre cele mai nesemnificative paradoxuri ale unei situaţii mai complexe decât pare, acela de a observa că URSS – care se afirmă, cu măreţie, în alte părţi, drept motorul expansiunii comuniste – nu numai că nu participă direct la instalarea regimurilor marxiste în trei ţări (dintre care una este imensa Chină), dar manifestă chiar indiferenţă sau reticenţe faţă de instituirea lor.

Cu Albania, Moscova n-a căutat să stabilească niciun contact direct, nicio legătură de-a lungul celui de-al doilea război mondial – şi n-a recunoscut guvernul comunistului Enver Hodja decât în noiembrie 1945, la un an după ce acesta a ajuns să conducă efectiv întreaga ţară.

Cu Tito, raporturile au fost fără îndoială mai strânse. Lui i-a încredinţat Stalin sarcina de a reorganiza Partidul după ce în 1937, prin grija sa, conducerea PC iugoslav fusese „epurată". Dar, în timpul războiului, Stalin s-a opus creării de către Tito a unui guvern provizoriu şi abolirii monarhiei. În toamna lui 1942, i-a transmis prin intermediul Kominternului un mesaj în

acest sens: „Chestiunea regimului Iugoslaviei, aşa cum o concepeţi, va fi rezolvată după ruptura coaliţiei italo-germane şi atunci, când ţara va fi eliberată de ocupanţi". Dornic atât să-şi menajeze aliaţii, în special pe britanici – foarte atenţi la destinul Iugoslaviei –, cât şi să evite instalarea unui regim comunist scăpat de sub controlul său, *Stalin a făcut tot posibilul pentru a frâna acţiunea lui Tito*. Întârziind în a-i trimite ajutor, îl obliga, în schimb, să coopereze cu guvernul monarhist aflat în exil la Londra, care-i susţinea pe cetnicii lui Mihailović, mişcarea de rezistenţă opusă partizanilor comunişti. În cele din urmă, susţinerea pe care a primit-o Tito a venit mai mult din partea anglo-americanilor, convinşi de eficacitatea sa în lupta împotriva naziştilor, decât din partea Uniunii Sovietice.

Raporturile lui Stalin cu Mao Zedong se dovedeau atunci cel puţin la fel de ambigue. De la crearea Partidului comunist chinez (1921), URSS nu avusese niciodată încredere cu adevărat în conducătorul sau în strategia sa. Respingând-o pe aceasta din urmă (mai ales crearea de „baze roşii" în zonele rurale), Moscova a încercat, prin intermediul Kominternului, să promoveze teoria revoluţiei urbane, ceea ce a condus la eşecul „comunei din Canton" în decembrie 1927 şi la revoltele din Shanghai, Wuhan şi Nanchang din 1930. În 1935 a căutat să împiedice alegerea lui Mao ca preşedinte al Comitetului central, susţinând candidatul facţiunii celor „28 de bolşevici". A făcut presiuni, atât în 1924 cât şi la mijlocul anilor '30, pentru ca PCC şi Gomindanul să stabilească un „front unit". Acesta din urmă fiind realizat în iulie 1937, imediat după atacul japonez asupra Chinei, *Stalin s-a arătat mult mai cooperant cu Cian Kai Şi decât cu Mao Zedong.* Îi fumiză primului consilieri, piloţi de vânătoare şi armament, celălalt neprimind de la „fratele mai mare" decât câţiva medici şi reprezentanţi „politici" însărcinaţi mai curând să-l spioneze decât să-l sfătuiască. Tratatul de prietenie şi de alianţă chino-sovietic din 14 august 1945, încheiat în conformitate cu acordul secret de la Ialta – care, în schimbul promisiunii de a intra în război împotriva Japoniei, permitea Uniunii Sovietice să-şi „recupereze" „drepturile" pierdute în războiul din 1905

–, constituia o recunoaştere răsunătoare a guvernului naţional”. El confirma că, din poftă teritorială şi din grija de a slăbi un potenţial rival, Stalin miza pe cartea Cian Kai Şi. „Se considera – comentează în acest sens viitorul secretar de stat american Dean Acheson – că Rusia acceptase limitări precise ale activităţilor sale în China şi se angajase să nu mai acorde nici an ajutor comuniştilor chinezi.” în cursul intervenţiei sale în Manciuria nu s-a făcut nimic – ba chiar dimpotrivă – pentru a avantaja forţele lui Mao. Când acestea au venit după Armata roşie, nu au găsit decât stocuri din vechiul armament japonez, „lăsat cu generozitate de fraţii sovietici”. O parte din infrastructura industrială (uzine, rafinării, căi ferate…) fuseseră chiar demontate şi luate în URSS. *Ideea principală a lui Stalin nu era deloc aceea de a favoriza cucerirea puterii direct şi imediat de către Mao Zedong*, ci de a provoca instituirea unui guvern de coaliţie care să unească membrii Gomindanului şi ai Partidului comunist. La sfârşitul anului 1945 şi în 1946, Stalin a mărit presiunea în acest sens, întâlnind – la cererea sa – atât pe fiul lui Cian Kai Şi, cât şi membri ai PCC. Acestora din urmă avea să le declare că „în China, condiţiile nu erau prielnice unei răscoale şi că trebuiau să găsească un *modus vivendi* cu Cian Kai Şi, şi să-şi dizolve armata”.

Autonome şi, în cazul Chinei, hotărât împotriva voinţei Uniunii Sovietice, aceste preluări de putere se caracterizează şi prin faptul că au rezultat în urma unui război de eliberare şi a unui război civil.

3.2. De la războaiele de eliberare…

3.2.1. State tinere şi fragile

Cele trei state de mai sus au fost mai întâi supuse unei invazii şi unei ocupaţii străine îndelungate şi neîndurătoare, ale căror efecte au fost resimţite cu atât mai mult cu cât

statele erau tinere, vlăguite şi fragile. În China, republica nu data decât din 1911, iar rivalitatea de moarte dintre Gomindanul lui Cian Kai Şi şi Partidul comunist continuase, cu excepţia anilor 1924–1927. Mica Albanie, proclamată independentă în iulie 1913, nu fusese mai avantajată. Încă de la naşterea sa, a cunoscut anarhia, apoi ocupaţia puterilor străine în timpul primului război mondial şi, în sfârşit, dictatura lui Ahmed Zogu, sub ochiul vigilent şi pofticios al „marelui frate" fascist italian. În Iugoslavia, deziluzia şi dezacordurile dintre sârbi şi croaţi s-au produs imediat, la puţin timp de la crearea sa. După cum frumos zice Paul Garde, între diferitele etnii ale ţării, „divorţul s-a produs chiar în noaptea nunţii". Asasinarea regelui Alexandru în 1934 de către mişcarea teroristă croată a ustaşilor a pus capăt unei scurte tentative de restabilire a unităţii naţionale.

În cele trei state, societăţile civile erau încă puţin organizate. Împotriva puterii statului se ridicau mai ales feudalii – puternicii „seniori ai războiului" chinez, care înfruntau armatele Gomindanului şi ale lui Mao, sau micii feudali, cum era Ahmed Zogu –, dar şi mişcările extremiste de tipul ustaşilor. Chiar în „Regatul sârbilor, croaţilor şi slovenilor", devenit „Regatul Iugoslaviei" în 1929, partidele democratice nu reuşeau să-şi impună jocul parlamentar. Audienţa partidelor comuniste – în mare parte clandestine – era foarte redusă în Albania, deloc neglijabilă în Iugoslavia (12% din voturi în 1927) şi slabă în China (40.000 de membri ai PCC în 1937).

3.2.2. O rezistenţă comunistă structurată şi eficace

Invadarea acestor state – nesigure şi vulnerabile – de către puternicele armate ale Axei şi aliaţilor săi, precum şi ocupaţia care a urmat, au ascuţit rivalităţile şi au provocat fisuri etnice, sociale şi ideologice. Ocupantul se străduia peste tot să dezbine pentru a stăpâni mai bine.

În timpul anilor de război, China s-a împărţit în mai multe entităţi distincte: în nord-est Manciuria, transformată de japonezi (din 1932) într-un stat vasal (Manciukuo), avându-l ca suveran pe fostul împărat al Chinei, Pu-Yi; zona marilor porturi, cu centre industriale şi câmpiile din nord, ocupate de Japonia din 1937–1938, având la conducere guvernul colaboraţionist al lui Wang Ching-wei, la Nanjing; „China liberă" în sud-vest, pe care o conducea Gomindanul (sau mai degrabă încerca să o conducă); şi, în sfârşit, în spatele frontului japonez, mai ales în Yan'an, bazele de gherilă organizate de trupele comuniste.

Şi Iugoslavia era sfâşiată în timpul războiului: germanii ocupaseră Serbia, ungurii şi italienii restul statului, cu excepţia Croaţiei, devenită stat independent încredinţat şefului ustaşilor, Ante Pavelić.

Faţă de ocupanţi, populaţiile celor trei state au reacţii asemănătoare. Majoritatea se supune – din frică, laşitate, oportunism sau convingere. Ocupanţii se manifestă, într-adevăr, sub aspecte destul de variate, declanşând adesea ura prin furturile şi brutalitatea lor, dar ştiind, câteodată, şi cum să răspundă unor aspiraţii populare de organizare, reformă şi mărire. În Albania, de exemplu, fasciştii italieni îmbunătăţesc terenuri, construiesc câteva clădiri somptuoase şi hotărăsc anexarea provinciilor Kosovo şi Cameria, ceea ce a impresionat favorabil o parte a populaţiei.

Totuşi, o minoritate respinge de timpuriu orice raliere cu ocupantul, urmărind în permanenţă alungarea lui. În cele trei ţări se dezvoltă puternice mişcări de rezistenţă care ajung până la organizarea unor adevărate armate. Însă inspiraţiile ideologice şi politice care ghidează aceste grupări sunt surse de învrăjbire şi rivalităţi necruţătoare.

Un prim curent, adesea calificat ca „naţionalist", se formează în jurul autorităţilor oficiale în momentul invaziei şi primeşte un sprijin intens din partea anglo-americanilor. Este cazul, bineînţeles, al Gomindanului şi armatei sale, care beneficiază de un important ajutor american după 1941; cetnicii sârbi (conduşi de generalul Mihailović), care recunosc autoritatea

guvernului regal refugiat la Londra, au fost susţinuţi, cel puţin la început, de aliaţii occidentali; la fel şi grupările albaneze care, încă de la începutul ocupaţiei şi sub conduceri foarte diverse (republicanii în nord, regalistul Abaz Kupi în centru, preoţii ortodocşi în sud…), hărţuiesc trupele italiene.

Simultan, în fiecare din cele trei ţâri se organizează o rezistenţă în jurul partidului comunist. Acesta, prin hotărârea sa şi ideile de solidaritate pe care le propagă, manifestă o capacitate excepţională de a strânge oamenii sub drapelul său. „Întreaga populaţie (muntenegreană) (…) – povesteşte Milovan Djilas – s-a ridicat (în 1941) contra invadatorului. (…) Prost organizaţi, (aceşti oameni) au fost imediat integraţi de comunişti. Deşi toţi nu erau de acord cu această conducere, nimeni nu s-a simţit destul de puternic să o pună sub semnul întrebării. Comuniştii erau nu numai singura forţă organizată, ci şi o forţă nouă şi necompromisă."

Rezistenţa cea mai timpurie, cea mai numeroasă şi mai oţelită a fost, fără îndoială, cea impulsionată de comuniştii chinezi. Dacă la începutul războiului contra Japoniei, în 1937, PCC dispunea de o armată de 92.000 de luptători, la sfârşitul războiului efectivele sale depăşeau 900.000! În Iugoslavia, mişcarea de partizani impulsionată de PC aflat sub conducerea lui Tito a debutat după iunie 1941, ajungând să reunească numeroşi combatanţi (în jur de 300.000 în 1944) provenind din toate naţionalităţile ţării. În Albania, după ce au fondat un partid (în noiembrie 1941) şi au ales în fruntea sa pe Enver Hodja, comuniştii se conformează dorinţei Kominternului, unificând sub drapelul lor grupările rezistenţei. Ca urmare a piedicilor puse de Partidul comunist iugoslav – mentor confuz al PC albanez –, preocupat de a nu grăbi integrarea provinciei Kosovo, Hodja nu reuşeşte unirea, ci doar o grupare într-un Front de eliberare naţională (septembrie 1942) a forţelor sale şi a celor conduse de Abaz Kupi; în 1943, armata partizanilor albanezi număra în jur de 20.000 de oameni.

Datorită curajului, disciplinei lor şi a charismei conducătorilor, *comuniştii au participat deosebit de eficient la eliberarea celor trei ţări.* În Albania, luptătorii din rezistenţă au

suferit pierderi grele din partea italienilor şi, mai ales, după capitularea acestora, din partea trupelor germane venite în sprijin din Grecia. Dacă unele zone muntoase din sudul ţării au fost eliberate încă de la sfârşitul lui 1942, ofensivele armatei de eliberare naţională – pregătite de Mhemet Shehu – au eşuat în timpul iernii 1943–1944, şi apoi în iunie 1944. Tirana avea să cadă abia la 17 noiembrie 1944, după o bătălie de 10 zile, iar Shkoderul pe 29. Ţara a fost eliberată fără ajutorul armatelor sovietice, iar batalioane din rezistenţa albaneză au plecat imediat în ajutorul partizanilor iugoslavi.

În acest timp, Tito şi trupele sale, în înţelegere cu Armata roşie, care tocmai intrase în Iugoslavia, au eliberat Belgradul. În luna mai a anului următor, ei intrau în Zagreb şi în Trieste. Era un strălucitor sfârşit de război după luptele îndârjite şi confuze purtate în Bosnia în anii 1942–1943. Tito reuşise să se impună în faţa anglo-americanilor ca fiind cel mai potrivit conducător al rezistenţei iugoslave; iar Stalin, de voie, de nevoie, a trebuit să accepte. Dar nu va uita niciodată că expansiunea comunismului în Iugoslavia nu a depins în mod esenţial – spre deosebire de cea mai mare parte a ţărilor est-europene – de intervenţia sovietică. În 1948, în momentul marii neînţelegeri cu Tito, el a încercat cu furie să demonstreze că succesul lui „nu se explică prin calităţile excepţionale ale Partidului comunist iugoslav, ci în principal prin faptul că armata sovietică a sărit în ajutorul poporului iugoslav, a învins pe ocupanţii germani, a eliberat Belgradul, creând astfel condiţiile necesare venirii la putere a Partidului comunist”… Nu era prima oară când „tătucul popoarelor” îşi permitea să se joace cu Istoria.

În schimb, este foarte posibil ca participarea comuniştilor chinezi la lupta împotriva Japoniei să fi fost supraapreciată de propagandă. Armata a VIII-a (comunistă), comandată de Mao Zedong şi formată din 6 brigăzi, a urmat într-adevăr mai ales o strategie de gherilă. Plecând de la bazele sale instalate de-a lungul Fluviului Galben, trupele comuniste au hărţuit unităţile japoneze dispersate de-a lungul căilor de comunicaţie, au instalat reţele de sabotaj, au pus mine, dar nu au dat nicio

bătălie adevărată după dezastrul din 1937. Această tactică a obligat totuşi pe japonezi să menţină importante forţe de ocupaţie (până la 56% din unităţi). Operaţii de mare anvergură au fost conduse împotriva trupelor guvernelor colaboraţioniste, uşor de dezarmat. În concluzie, obiectivele majore ale comuniştilor chinezi constau în special în mărirea numărului de partizani prin acţiuni corespunzătoare în rândurile populaţiei şi prin creşterea înarmării în vederea viitoarei ofensive împotriva trupelor lui Cian Kai Şi.

3.2.3. …la războaiele civile

În cele trei ţări, luptele pentru alungarea invadatorilor străini au fost dublate de războaie civile. Instaurarea comunismului nu se poate înţelege decât în contextul acestor tulburări şi tensiuni extreme.

3.2.4. În China…

Cum am arătat deja pe scurt, în niciuna dintre cele trei ţări nu a existat un acord real şi durabil între diferitele mişcări de rezistenţă. Iar în China, chiar mai puţin ca în alte părţi. Sub constrângerea Kominternului şi a Moscovei, comuniştii au propus adversarilor lor un front unit împotriva Japoniei. Şi au acceptat să-şi unească trupele cu armata naţionalistă, au evitat o ruptură totală de Gomindan, păstrând totuşi, pe toată durata războiului, o deplină libertate de acţiune. Nu numai că nu a existat o cooperare între trupele comuniste şi cele naţionaliste, dar au izbucnit şi incidente grave, de tipul celui de la Anhui, din 1941. Iar atunci când, datorită puterii americane, luptele împotriva Japoniei au încetat, războiul civil mocnit a reizbucnit făţiş. Acest lucru s-a întâmplat imediat după dezarmarea armatelor japoneze şi ocuparea teritoriilor controlate de acestea, în Manciuria şi China de Nord.

Negocierile desfăşurate sub presiunea Aliaţilor (la sfârşitul anului 1945 şi începutul lui 1946) pentru a-i determina pe

Mao Zedong şi Cian Kai Şi să formeze un guvern de coaliţie s-au dovedit curând a fi zadarnice. Încă din iulie 1946, începuse o luptă armată înverşunată între comunişti şi naţionalişti, care va lua sfârşit abia 3 ani mai târziu, prin înfrângerea celor din urmă în decembrie 1949. Primele eşecuri ale naţionaliştilor – în Manciuria, în China de Nord şi în China centrală – au fost înregistrate în 1947, transformându-se în anul următor într-un dezastru marcat de teribila bătălie de la Huai-hai (150 km NV de Nanjing). După care comuniştii au continuat să avanseze în marş forţat, cucerind cele mai mari oraşe: Nanjing (aprilie 1949), Shanghai (mai), Canton (octombrie)…

Victoria surprinzătoare a comuniştilor chinezi i-a făcut pe istorici să încerce o explicaţie. Una dintre cele mai convingătoare teze rămâne cea a lui Lucien Bianco, care a pus accentul pe contrastul incredibil dintre cele două armate: armata naţionaliştilor, caracterizată de incapacitatea înaltului comandament, folosirea unei strategii suicidare constând în ocuparea celei mai mari întinderi posibile a teritoriilor abandonate de japonezi, lipsa motivaţiilor soldaţilor şi subestimarea constantă a adversarului de către strategii din anturajul lui Cian Kai Şi. În faţa ei se afla o armată de eliberare eficientă prin continuitatea comandamentului (Zhu De, Lin Biao…), prin strategia de hărţuire, evitarea bătăliilor directe, printr-o disciplină şi un moral foarte ridicate…

Pe de altă parte, victoria lui Mao nu poate fi redusă doar la domeniul militar, *fiind de asemenea – şi mai ales – o victorie psihologică şi socială*. Sosirea trupelor comuniste într-un sat se traducea imediat într-o „revoluţie” aparent spontană, dar de fapt controlată de responsabilii PCC. Populaţia este invitată să se adune, să-şi spună dorinţele şi să-şi acuze exploatatorii. Apoi i se propun reforme agrare diverse şi flexibile, capabile să-i mulţumească pe ţăranii săraci din „vechile regiuni eliberate”, fără a-i nelinişti pe ţăranii bogaţi din zonele încă necontrolate: reducerea arendelor, confiscarea pământurilor… Comuniştii excelau şi în stimularea sentimentului patriotic, prezentând Statele Unite – care îl ajutau masiv pe Cian Kai Şi – ca fiind noii invadatori, demni succesori ai japonezilor. Ei au

ştiut la fel de bine să profite de pe urma degradării regimului naţionalist, care, în timpul războiului civil, se dezintegrează, devenind sinonim cu corupţia, delăsarea şi minciuna. După cum scria Lucien Bianco, „Armata roşie nu a cucerit China: China a venit la ea”.

3.2.5. …în Albania şi Iugoslavia

Mai scurte, dar la fel de neîndurătoare, au fost războaiele civile care au instaurat comunismul în Albania şi Iugoslavia.

În Albania, denunţarea – la o lună după încheierea sa – a acordului de la Mukje (2 august 1943) care, sub presiunea opiniei publice şi a britanicilor, încercase regruparea într-un Comitet de salvare publică a principalelor forţe de rezistenţă, a marcat efectiv începutul războiului civil. Începând de la această dată, fiecare grupare, plasându-se în perspectiva postbelică, avea în vedere poate mai mult *eliminarea concurentul*, decât alungarea ocupantului străin. Deci focul mocnea, aşa încât odată cu plecarea germanilor a izbucnit o luptă aprigă pentru putere între regalişti, naţionalişti, triburile din zona montană a Albaniei… Fără a aştepta eliminarea definitivă a adversarilor (executarea mai multor sute de zoguişti şi naţionalişti), E. Hodja a organizat la 2 decembrie 1945 alegeri pe listă unică, rezultatul fiind de 93% din voturi în favoarea Frontului democratic, adică a PC – un PC profund divizat într-o fracţiune „muncitorească” aspirând la unirea cu Iugoslavia şi fracţiunea „intelectualilor” (reprezentată de Hodja), care dorea independenţa.

Războiul civil (care *în Iugoslavia* avea să se încheie tot prin instaurarea puterii comuniste) *a fost deosebit de atroce şi timpuriu.* Imediat după fragilul acord dintre Tito şi Mihailović, au izbucnit incidente între cetnici şi partizani. Prin urmare, s-a adâncit prăpastia dintre cele două mişcări care îşi disputau cu ură Muntenegru. Cetnicii au colaborat cu italienii împotriva ustaşilor şi croaţilor, ultimii căutând alianţa cu partizanii. Au fost comise masacre groaznice atât de cetnici –

care au exterminat musulmani şi croaţi în Bosnia-Herţegovina şi în Sandjak (în perioada 1941–1944) –, cât şi de partizani, care şi-au eliminat fără milă adversarii politici, făcându-se vinovaţi, în mai 1945, la Bleiburg, de „uciderea masivă" a 20-30.000 de ustaşi, cetnici şi membri ai Gărzii albe slovene. În ciuda acestei duşmănii mărturisite a cetnicilor – mult timp recunoscuţi de Londra şi Moscova ca principala rezistenţă –, Tito, obligat de Stalin, a fost nevoit să accepte, în martie 1945, formarea unui guvern de uniune însărcinat cu pregătirea alegerilor. Dar acesta, odată format, a fost acaparat de comunişti (23 de comunişti din 25 de miniştri) care, bineînţeles, s-au străduit prin diverse mijloace (arestarea adversarilor sub acuzaţia de colaboraţionism, interdicţia ziarelor şi împiedicarea adunărilor mişcărilor necomuniste) să asigure succesul electoral al PC. Acesta a fost răsunător, căci dacă 11% din alegători s-au abţinut, 90,48% din voturi au fost exprimate pentru Frontul popular. Monarhia fiind abolită, la 29 noiembrie 1945 a fost proclamată Republica Populară Federativă Iugoslavia.

În concluzie, analiza extinderii extraordinare a comunismului în anii '40 arată că ea a fost mai puţin un rezultat al dinamicii doctrinei (chiar dacă aceasta a fost atunci incontestabilă), cât unul al exploatării abile a efectelor războiului de către partide hotărâte şi îndrăzneţe. De fapt, putem identifica trei situaţii tipice:

1. Ţări ca *Bulgaria, Ungaria, Polonia, România şi Cehoslovacia* au fost considerate de către URSS – implicit sau explicit, în cursul întâlnirilor dintre aliaţi – ca făcând parte din zona sa de securitate. Chiar de atunci, toate aceste ţări s-au ales, prin voinţa stalinistă, la date diferite (în funcţie de deteriorarea progresivă a raporturilor dintre aliaţi), cu guverne comuniste pro-sovietice.

2. Alte ţări, care nu intrau iniţial în zona de securitate imaginată de Stalin (mai ales pentru că erau situate prea în aval de aceasta), au apărut – prin intermediul

ocupaţiei – ca oportunităţi interesante pentru URSS. Aceasta, exploatând slăbiciunile şi contradicţiile dintre aliaţii săi, reuşeşte instalarea unor regimuri comuniste pro-sovietice în *Germania de Est* şi *Coreea de Nord*, eşuând în schimb în nordul Turciei şi al Iranului.

3. Exceptând aceste proiecte – pentru realizarea cărora estima că putea negocia cu aliaţii săi, putându-le forţa mâna fără riscuri majore –, Stalin a respins de la început orice iniţiativă, chiar profitabilă cauzei comunismului. Astfel se explică refuzul său de a încuraja în vreun fel acţiunile impulsionate de partidele comuniste albanez, iugoslav sau chinez. În ochii săi, fără îndoială, asemenea iniţiative riscau să dăuneze hegemoniei absolute a Moscovei în sânul comunismului mondial şi puteau împiedica desfăşurarea propriilor proiecte, repunând în discuţie acordurile – implicite sau explicite – încheiate cu Aliaţii. Nu a dezaprobat prea deschis iniţiativele lui Tito şi Mao, în schimb a făcut practic totul pentru a le determina eşecul, susţinând aproape până la capăt pe adversarii lor.

Deci, în ciuda atracţiei mesajului marxist-leninist în această perioadă de reînnoire şi reconstrucţie, progresul uriaş al comunismului nu se înscrie doar pe o frumoasă şi ideală traiectorie de credinţă ideologică şi adeziune spontană. El a fost îndeosebi produsul triplu al *unui război* care a tulburat în întregime eşichierul politic mondial; şi al politicii „securitaro-imperialiste" a *unui şef de stat ambiţios şi cinic*; şi al hotărârii *câtorva lideri comunişti abili* care au ştiut, ca şi bolşevicii ruşi în 1917, să acapareze a momentul potrivit nişte state dezarticulate şi decadente.

Capitolul II:

DIN TRECUT, *TABULA RASA*

Odată cu venirea lor la putere, grupările comuniste, uimind exemplul bolşevicilor ruşi de după Octombrie, s-au înhămat la munca pe care o considerau cea mai importantă şi cea mai urgentă: înlocuirea societăţii existente, considerată purtătoarea tuturor relelor provocate de capitalism, cu o societate nouă, înzestrată cu toate virtuţile şi speranţele. Acţiunea – care conţinea două aspecte foarte distincte: distrugere şi reconstrucţie – a fost condusă în pas forţat şi s-a făcut, de cele mai multe ori cu ură şi suferinţă. O dublă eroare care, încă de la începuturile lor, a grevat viitorul noilor regimuri.

1. DISTRUGEREA SOCIETĂŢII CIVILE

Părerile istoricilor despre starea societăţilor civile înaintea instalării regimurilor comuniste sunt la fel de variate ca şi definiţiile acestor societăţi. Cu toate acestea, pot desprinse două idei-forţă. Una pune în valoare vitalitatea structurilor „primare" familii, clanuri, entităţi rurale, solidarităţi interetnice şi religioase) în toate statele, de la China imperială la imperiile rus şi austro-ungar. Cealaltă evidenţiază slăbiciunea structurilor „secundare" (în special politice) în aceleaşi ţări, cu câteva excepţii, cum fi Vietnamul, Ungaria şi Polonia (dotate, încă de la sfârşitul secolului al XIX-lea, cu o bază asociativă foarte largă) sau Cehoslovacia, înzestrată încă din 1920 cu instituţii democratice de tip parlamentar. Existenţa unei societăţi civile este deci greu de tăgăduit. De altfel, nimic nu demonstrează mai bine coeziunea structurii sociale de bază, decât înverşunarea noilor regimuri comuniste de a o sfâşia.

1.1. Eliminarea „duşmanilor de clasă"

1.1.1. Ţărani…

În acest proces de dezagregare a vechii orânduiri s-a urmărit în primul rând distrugerea ţărănimii. Era grupul cel mai important din punct de vedere numeric, Ea de altfel şi cel mai legat de tradiţii. Ştiind cât de eterogenă era această masă enormă, doctrinarii regimului s-au străduit să diferenţieze categoriile. Încă din 1933, în textul intitulat „Cum se determină apartenenţa de clasă la ţară", Mao Zedong, apoi

vietnamezii Truong Chinch şi Vo Nguyên Giap în 1936, au stabilit o clasificare în patru grupe: proprietarii funciari rentieri, ţăranii bogaţi care exploatează direct o parte din pământurile lor, ţăranii mijlocaşi ce muncesc întreaga lor proprietate şi, în sfârşit, ţăranii săraci, cu sau fără pământ. Numai cei din primul şi o parte din al doilea grup erau asemănaţi cu chiaburii ruşi. Ei puteau fi găsiţi în toate ţările. În România, 215 proprietari deţineau domenii mai mari de 1.000 de hectare. Mai mult de 40% din proprietatea funciară maghiară era în mâinile a 0,2% din proprietari; aproape 50% în mâinile a 1,5% din proprietarii din viitoarea RDG şi a 4% dintre proprietarii din zona ocupată de comuniştii vietnamezi în 1945…

Dar, în niciun stat, Partidul nu s-a limitat numai exproprierea latifundiarilor şi la împărţirea proprietăţilor lor. *Obiectivul său, într-adevăr, nu se limita la o simplă reformă agrară vizând luarea pământurilor de la bogaţi pentru a le împărţi celor mai săraci, ci se urmărea eliminarea făţişă din noua ordine socială a ţărănimii tradiţionale*. Peste tot s-a asistat la un amestec nedrept între diferitele categorii, ceea ce a dus la includerea în rândul chiaburilor a unor ţărani unguri ce aveau uneori mai puţin de 10 ha, sau a unor ţărani vietnamezi care nu aveau mai mult de trei „mau” (10.800 m^2). După o perioadă liniştită, când, în China ca şi în Vietnam, partidele comuniste au menajat proprietarii pentru a le obţine sprijinul în războaiele de eliberare, s-a observat o bruscă înăsprire a politicii, începută, evident, în toamna lui 1950 în China, şi în anul 1953 în Vietnam. Cote foarte ridicate au fost arbitrar fixate de către conducători, pentru a-i depista pe proprietarii funciari „răi” din fiecare sat. Drept răspuns, cadrele de partid au arestat ţărani mijlocaşi, care au fost supuşi – în cadrul unor „mitinguri de acuzare publică” şi în „tribunale populare” – unor sentinţe îngrozitoare. Aceste campanii de distrugere a proprietarilor rentieri şi a tuturor ţăranilor ale căror „poziţii de clasă” erau socotite ostile au atins rezultate înspăimântătoare. Dacă, în foarte puţine ţări – cum ar fi Polonia –, viaţa satului a reuşit să reziste hoţiilor şi

hărţuielilor „deculacizării”, în alte părţi nu a fost aşa. În China, epurarea sub pretextul reformei agrare s-a soldat cu două până la cinci milioane de victime.

1.1.2. …burghezi…

În acelaşi mod, naţionalizările masive la care s-au dedat noile regimuri – şi de care vom mai vorbi în capitolul următor – nu vizau numai „lichidarea” marilor capitalişti, ci a tuturor categoriilor burgheze, inclusiv mica burghezie meşteşugărească, comerciantă şi rezultând din profesiile liberale. Acţiunea a urmat aproape aceeaşi schemă aplicată şi împotriva ţărănimii. Ea a fost timpurie şi rapidă în Europa de Est, unde, încă din 1950, sectorul privat dispăruse definitiv în Bulgaria, Polonia şi Cehoslovacia, în China, ea a fost mai înceată şi mai violentă. În timpul războiului civil şi imediat după război, comuniştii i-au menajat pe „bunii” capitalişti, de care aveau nevoie pentru relansarea economiei – dar, din momentul când aceasta a fost suficient restabilită, sub pretextul fraudelor şi „tratativelor ilegale” (generalizate) ale industriaşilor şi comercianţilor, s-a declanşat o represiune teribilă împotriva întregii burghezii urbane. Începută în 1951, „mişcarea de zdrobire a contra-revoluţionarilor” (pe scurt *Zhenfan)* avea să rămână „*cea mai violentă dintre cele care s-au abătut asupra Chinei după 1949*” (J.–L. Domenach), având ca rezultat sute de mii de execuţii şi, probabil, două milioane de condamnări la închisoare. În „democraţiile populare” europene au funcţionat „comisii pentru combaterea speculei”, al căror obiectiv era şi punerea la punct a burgheziei. În Polonia, de exemplu, ţară unde războiul eliminase totuşi o parte din clasa meşteşugarilor şi comercianţilor, acţiunile de reprimare nu erau mai puţin intense: de la 5.646 de cazuri de „speculă” constatate în 1946 de o comisie *ad hoc* s-a ajuns, în 1949, la 64.680!

1.1.3. …intelectuali şi alţii

Mai mult decât doar nimicirea „duşmanilor de clasă”, conducătorii comunişti au vizat de fapt dezagregarea societăţii civile. Astfel, în Cehoslovacia, represiunea din perioada 1947–1955 – „cea mai brutală” din toate ţările est-europene – a lovit nu numai pe responsabilii şi militanţii politici sau sindicali, pe reprezentanţii vechii puteri economice (marii proprietari funciari şi marea burghezie urbană), dar, de asemenea (şi îndeosebi) – după cum a observat istoricul Karel Bartosek –, tot ce aparţinea societăţii civile, pe „cei care în sate se bucură de o autoritate naturală, datorată unei cunoaşteri şi a unei înţelepciuni dobândite de-a lungul deceniilor şi care se opun colectivizării forţate (…)” La această lungă înşiruire trebuie adăugaţi şi intelectualii (ziarişti, scriitori, profesori…), care în „vechea orânduire” exercitau o putere spirituală şi morală. Expuşi la presiuni puternice, ei nu mai aveau decât două posibilităţi: de a se supune, punându-se pe deplin în slujba noii orânduiri; sau de dispărea într-o tăcere totală. *În China, o campanie lungă de „reformă a gândirii*” încearcă – din 1951 până în 1955 – să facă ordine în rândul profesorilor de la Universităţi, colegii şi şcoli, acţiune vizând în general pe toţi intelectualii care nu renunţau suficient de repede la confucianism şi la valorile occidentale. Alegând ca pivoţi ai mobilizării instituţii (Universitatea din Shanghai) sau personalităţi (Yu Pingbo, Feng Xuefeng, Hu Feng…), PC chinez se străduieşte să distrugă rezistenţele. Nu reuşeşte în totalitate, deoarece încă în februarie 1955, un ziar din Beijing recunoştea că din cinci milioane de „intelectuali şi cadre cu o anumită cultură din Partid”, numai trei milioane erau capabili „să educe ideologic marile mase populare cu un nivel cultural destul de scăzut”.

1.2. Dărâmarea structurilor de bază

Atacarea structurii însăşi a societăţii s-a dovedit chiar mai

dificilă decât înlăturarea „duşmanilor de clasă”. Singura parte uşoară a operaţiei consta în neutralizarea organizaţiilor publice (partide, sindicate, ghilde, confrerii, fraternităţi, asociaţii profesionale, culturale, regionaliste, sportive…). Pentru dizolvarea lor era suficient ca noii stăpâni să pretexteze imperativele epurării, necesităţile naţionalizărilor sau, pur şi simplu, ordinea publică… În câteva săptămâni, localurile au fost ocupate, averile confiscate, iar conducătorii recalcitranţi arestaţi. Milioane de cehi, unguri sau polonezi s-au trezit deodată lipsiţi de o structură relaţională veche, bogată şi diversificată. Din 16.747 de asociaţii, cluburi şi cercuri existente în Ungaria înainte de război, aveau să mai rămână 225.

A merge şi mai în profunzime – urmărind de astă dată dezintegrarea structurilor de bază ale acestei societăţi civile – era clar o ambiţie şi mai mare, însă intra în logica *„tabulei rasa”* indispensabile pentru instaurarea unei noi ordini. Trei elemente majore ale structurii sociale tradiţionale au constituit obiectul unor acţiuni prioritare: familia, religia şi culturile naţionale.

1.2.1. Lupta împotriva „familiei burgheze”…

Reflectare a capitalismului şi profitului în sfera privată, conform părinţilor marxism-leninismului, instituţia familială primise atacuri virulente încă de la crearea statului sovietic. Deşi codul familiei (elaborat în 1936) apăruse în evidentă contradicţie cu obiectivele iniţiale – pentru că nu viza neapărat distrugerea familiei, ci mai ales (prin interdicţia avortului *şi* îngreunarea procedurii de divorţ) *edificarea unei „familii sovietice*” –, acesta nu era, însă, prea apropiat de concepţiile tradiţionale. Susţinea deplina egalitate între bărbat şi femeie, socializarea activităţilor casnice, lăsarea educaţiei copiilor în grija societăţii, recunoştea căsătoria civilă şi divorţul.

Propagarea acestor idei şi aplicarea lor au fost printre

primele acţiuni întreprinse de regimurile comuniste instaurate imediat după război. Muncitorii şi studenţii chinezi au fost puternic încurajaţi să rupă legăturile cu familiile lor, nu înainte de a se întoarce în satul natal pentru „a-şi lichida conturile”. Noii membri de partid erau îndemnaţi să divorţeze de soţul sau soţia care nu-şi însuşise aceste concepţii. Din aceleaşi motive, copiii erau obligaţi să-şi denunţe părinţii. Măsura principală de dezmembrare a celulei familiale tradiţionale a fost *noua lege a căsătoriei adoptată la 30 aprilie 1950*, doar la şapte luni după intrarea forţelor comuniste în Beijing. După înfierarea unor practici (bigamie, concubinaj, căsătorii între copii…), legea fixa vârsta căsătoriei (20 de ani pentru bărbaţi, 18 ani pentru femei), impunea înregistrarea căsătoriei, interzicea „categoric” pruncuciderea şi uşura foarte mult procedura de divorţ. Vizând în primul rând emanciparea femeii, noua lege a întâmpinat o puternică rezistenţă, care nu a putut fi învinsă de campania lansată de Partid în februarie 1953. Şi atunci politica familială oficială a evoluat după modelul celei din URSS. În vreme ce legea din 1950 încerca – fără a menţiona clar – să distrugă familia, în anii următori Partidul a căutat mai degrabă să pătrundă în interiorul celulei familiale, pentru a o controla. „Puterea capului de familie a scăzut – constată, pentru această perioadă, sinologul Marie-Claire Bergère –, fiind înlocuită cu cea a Partidului, care intervine tot mai mult în rezolvarea problemelor personale şi familiale, fixează criterii politice şi de apartenenţă de clasă pentru alegerea soţilor, se impune ca mijlocitor în cazul neînţelegerilor conjugale.” Această politică de totală remodelare a celulei familiale avea să se lovească de o rezistenţă deosebită în ţările cu tradiţie creştină.

1.2.2. …contra religiei şi Bisericilor…

Pentru conducătorii comunişti din anii cincizeci – ca şi pentru bolşevicii de odinioară – orice refacere completă a societăţii impunea eradicarea religiei şi distrugerea Bisericilor.

Într-adevăr, acestea din urmă se prezentau peste tot ca puteri veritabile. Solid structurate de la bază la vârf, dispunând de resurse economice proprii, bucurându-se de un mare prestigiu în rândul populaţiilor atât prin mesajul lor universal, cât şi prin morală, exercitând o influenţă majoră prin şcolile, publicaţiile şi asociaţiile lor şi, în sfârşit, având – mai presus de state puternice – legături de solidaritate, asemenea instituţii puteau deveni „locul firesc de refugiu al unei eventuale opoziţii, un fel de bazin colector în care se adună nemulţumiţii şi toţi cei care caută, într-un fel, o soluţie alternativă" (Giorgio Girardet). *Fără o prealabilă punere la punct a acestor Biserici, părea imposibilă clădirea unei noi societăţi.* Dar experienţa în materie a „fratelui mai mare" sovietic arăta că acest lucru era extrem de greu de înfăptuit. Deşi fuseseră elaborate două legi fundamentale – una în ianuarie 1918, care declara separarea Bisericii de Stat, iar alta în 1929, care supunea înfiinţarea societăţilor religioase unei comisii speciale –, aplicarea lor varia considerabil, în funcţie de context. Constrângerile celui de-al doilea război mondial au determinat o apropiere spectaculoasă între Partidul-Stat şi Biserici. Alegerea unui patriarh în fruntea Bisericii ortodoxe fusese autorizată în 1943, la fel şi achiziţionarea de construcţii şi obiecte de cult, în 1945. Stalin se arătase la fel de conciliant şi cu musulmanii şi muftiul din Taşkent.

În perioada anterioară cuceririi puterii, marea majoritate a responsabililor comunişti din anii patruzeci s-au arătat la fel de prudenţi, evitând ciocnirea frontală cu Bisericile. Dar odată trecut Rubiconul, a început disciplinarea – care a fost generală, dar a îmbrăcat forme sensibil diferite, în funcţie de religii, ţări şi conducători.

Controlul Bisericilor ortodoxe (atât în Bulgaria, cât şi în România sau Iugoslavia) s-a făcut fără prea mari dificultăţi – dar nu şi fără dureri –, având în vedere legăturile cu patriarhatul Moscovei, deja foarte supus statului sovietic. În acelaşi fel, dar din alte motive (rezistenţa împotriva nazismului, deschiderea către probleme sociale…), relaţiile cu protestanţii au fost relativ puţin conflictuale. Niciunul dintre

responsabilii germani ai Bisericilor reformate nu a fost arestat, iar în Ungaria, un ierarh protestant, János Peter, a devenit chiar ministru al afacerilor externe. Cât despre musulmani – integraţi, atât în URSS cât şi în China, în rândul unor minorităţi puternice şi marginalizate –, aceştia au fost mai puţin hărţuiţi.

Comportamentul mult mai agresiv al comuniştilor faţă de Biserica catolică se explică prin structura centralizată a acesteia, puternica ei subordonare faţă de Roma şi solidaritatea dintre diferitele comunităţi din întreaga lume. În ochii partidelor comuniste, *prezenţa unei Biserici catolice majoritare sau puternice în Lituania, Polonia, Ungaria sau Cehoslovacia ameninţa cu adevărat însăşi fundamentele, deci existenţa noilor regimuri.* La rândul ei, Biserica catolică – condusă de intransigentul Pius al XII-lea – vedea în comunism răul absolut. La 13 iulie 1949, ea a decis excomunicarea comuniştilor activi, interzicând accesul la sacramente oricărui catolic membru de partid. În aceste condiţii, nu este de mirare că ciocnirile dintre cele două instituţii au fost pe cât de constante, pe atât de violente.

Campaniile împotriva Bisericilor din ţările est-europene au debutat în jurul lui 1948, cu excepţia Albaniei, unde măsurile anticlericale au fost luate încă din 1945, continuând fără întrerupere până în anii 1952–1953. În China, acţiunea s-a prelungit în tot deceniul al şaselea, deoarece puterea s-a instaurat mai târziu.

Această sufocare a Bisericilor a îmbrăcat diferite forme. Fără a dezgropa făţiş securea războiului, comuniştii au încercat mai întâi să taie resursele materiale ale adversarului. De exemplu, în cadrul reformei agrare, 320.000 ha au fost confiscate de la Biserica catolică ungară în 1948, iar 225.000 ha de la Biserica poloneză în 1950. S-a încercat reducerea (şi, pe cât posibil, distrugerea) rolului social al Bisericilor prin adoptarea de noi legislaţii prevăzând laicizarea stării civile, a căsătoriilor şi, îndeosebi, secularizarea instituţiilor şcolare (important măr al discordiei între comunişti şi creştini) şi a spitalelor. Asociaţiile – de tip Apostolatul rugăciunii, Acţiunea catolică, Caritas,

Cruciada euharistică, Copiii Mariei… – au fost încet-încet dizolvate, în ianuarie 1950 ele dispăruseră cu totul din Polonia. Sub mii de pretexte (lipsa hârtiei, cenzura…), presa creştină a încetat să mai apară.

Pe de altă parte, *dacă partidele comuniste au făcut totul pentru susţinerea mişcărilor catolice reunind preoţi devotaţi ideilor lor* – precum grupul Pax din Polonia (1946), „Preoţii pentru pace" din Ungaria şi Cehoslovacia (1951) –, în schimb, ele au încercat mereu să slăbească şi să discrediteze clerul tradiţional. Episcopii se aflau în linia întâi: li se impunea sancţionarea unor preoţi; erau suspectaţi de colaboraţionism în timpul războiului; erau acuzaţi de înţelegere cu „imperialiştii occidentali" sau de „incitare la intoleranţă religioasă". Cei mai expuşi au fost înalţii ierarhi. Încă din 1946, Monseniorul Stepinac, inflexibilul arhiepiscop al Zagrebului, a fost condamnat la 16 ani de închisoare. În Ungaria, arhiepiscopul-primat Mindszenty, care a îndrăznit să protesteze împotriva secularizării, a fost arestat în ziua de Crăciun 1948, apoi condamnat la închisoare pe viaţă. Omologul său cehoslovac, Monseniorul Béran, a fost la rândul lui închis în 1949, iar doi ani mai târziu erau închişi toţi episcopii catolici din România în Polonia, primatul Wyszynski a avut aceeaşi soartă în septembrie 1953 – împreună cu alţi 8 episcopi –, la capătul unei îndelungate înfruntări cu puterea. Înaltul cler catolic chinez a suferit – cam în aceeaşi perioadă (1954–1955) – persecuţii dure, marcate de arestarea a numeroşi episcopi şi moartea în închisoare a şase dintre ei. În toate ţările, clerul de bază şi credincioşii catolicii nu sunt nici ei cruţaţi de putere. În 1952, mai mult de 40 de preoţi şi credincioşi sunt închişi în Bulgaria; un episcop şi trei preoţi asompţionişti au fost împuşcaţi. La Shanghai, numai din septembrie până în noiembrie 1955, represiunea a afectat 4.600 de credincioşi, vreo 40 de seminarişti şi aproximativ 20 de preoţi.

Decimate, decapitate, jefuite, marginalizate, Bisericile au continuat totuşi să prezinte un potenţial pericol în ochii noilor conducători. Pentru a le controla mai îndeaproape, în dioceze

sunt numiţi comisari de stat (porecliţi în Ungaria „episcopi cu mustăţi”) care, plasaţi în birourile episcopilor şi responsabililor ecleziastici, devin stăpâni ai administraţiei episcopale. „Serviciile guvernamentale pentru probleme ecleziastice” controlează numirile de preoţi şi îşi dau acordul pentru numirile de episcopi. În China, musulmanii (1953), budiştii (1953), taoiştii (1957) şi catolicii (1957) sunt regrupaţi în asociaţii distincte, care reiau pe cont propriu obiectivele regimului – în special construcţia socialismului –, afirmându-se ca ajutoare ale Partidului comunist.

În schimbul acestei aserviri, al acceptării unei puternice reduceri a clerului, al ruperii jurământului lor de credinţă faţă de autorităţile externe (Papa pentru catolici), diferitele culte sunt autorizate să supravieţuiască. Pe aceste baze, *în multe ţări (Ungaria, Polonia…) s-au realizat acorduri între putere şi ierarhia religioasă.* Unul dintre cele mai favorabile a fost obţinut de catolicismul polonez, care se putea bizui pe o implantare populară excepţională. Acest acord – semnat la 14 aprilie 1950 – prevedea recunoaşterea de către episcopat a „teritoriilor acoperite”, angajamentul respectării de către credincioşi a autorităţii statului şi legilor sale, acceptarea limitării intervenţiei pontificale la „problemele de credinţă şi jurisdicţie ecleziastică”. În schimb, regimul promitea neamestecul în cult, menţinerea Universităţii catolice de la Lublin şi autorizarea presei şi publicaţiilor catolice. Chiar dacă în cei trei ani care au urmat acordului s-a făcut un efort incontestabil pentru a stinge numeroase conflicte, raporturile s-au înveninat din nou începând cu 1953. În iunie, cardinalul Wyszynski a declarat că se atinseseră limitele compromisului, iar „o nouă retragere însemna capitularea”. Aşa încât lupta s-a reluat, dură şi fără concesii.

1.2.3. …şi contra naţionalităţilor

Pentru aceste noi regimuri – ultra-centralizatoare şi uniformizante –, naţionalităţile se dovedeau a fi nişte

„suprastructuri" la fel de supărătoare şi, până la urmă, la fel de ireductibile ca şi religiile. Aşa încât, neputându-le anihila, au fost nevoiţi să aleagă varianta îmblânzirii.

Bineînţeles, citind constituţiile sovietice sau chineze, nu exista altă putere care să manifeste mai mult respect faţă de egalitatea în drepturi şi particularităţile naţionale, decât guvernele comuniste. „Toate naţionalităţile din interiorul frontierelor Republicii Populare Chineze sunt egale – proclama, de exemplu, «acordul» care stabilea anexarea Tibetului, din mai 1951; (…) ele vor crea o unitate şi o asistenţă mutuală, şi se vor opune imperialismului şi duşmanilor lor, astfel încât R.P. Chineză să devină o familie frăţească şi solidară, alcătuită din toate naţionalităţile sale; (…) în interiorul marii familii a tuturor naţionalităţilor din R.P. Chineză, autonomia naţională regională va fi pusă în aplicare în zonele în care sunt concentrate minorităţile naţionale, şi toate minorităţile naţionale vor avea libertatea de a-şi dezvolta limbile vorbite şi scrise, şi de a-şi păstra sau reforma tradiţiile, obiceiurile şi credinţele religioase…" Un program frumos, pe care unele măsuri luate cu ostentaţie (cum ar fi crearea – pentru cadrele din regiunile autonome – a unor institute de formare la Beijing şi în provincia Yunnan; editarea a 30 de ziare şi reviste care le erau special consacrate; sau încurajarea cercetărilor etnografice şi lingvistice) au părut să-l confirme. Dar această politică de faţadă – scoasă în relief de propagandă – ascundea obiectivul real al PCC, care era, în Tibet, ca şi în altă parte, integrarea totală a acestor naţionalităţi.

Brutalitatea excesivă a lui Stalin faţă de minorităţi demonstrase deja cu claritate diferenţa – în acest domeniu – dintre declaraţiile de principiu şi realitatea practicilor. Liderul comunismului mondial nu ezitase, într-adevăr, să deporteze grupuri etnice (în totalitate sau parţial) chiar înainte şi în timpul războiului. Sate întregi de kalmuci, karatciai şi balkari – după cum am spus – au fost exilate la sfârşitul lui 1943 în condiţii atroce. În februarie 1944 a fost, o dată în plus, rândul cecenilor şi inguşilor; apoi, în mai 1944, au fost strămutaţi

250.000 de tătari din Crimeea, din care jumătate au murit pe drum. Dacă Stalin putea acuza – nu întotdeauna pe bună dreptate – aceste popoare mici de colaboraţionism cu ocupanţii germani, în schimb el nu putea folosi acelaşi pretext pentru a motiva supunerea la un tratament similar a meskheţilor şi a altor grupuri islamizate din Transcaucazia, condamnând astfel la dispariţia ca naţiune a 200.000 de persoane de 8 etnii. Aceeaşi cruzime a manifestat-o şi faţă de 500.000 de ucraineni şi 600.000 baltici, deportaţi în urma „pacificării" acestor ţări în anii de după război.

Simultan cu aceste măsuri de distrugere fizică, numeroase ţări comuniste – cu excepţia parţială a Iugoslaviei – au procedat la *operaţii de deculturalizare şi distrugere a identităţilor naţionale*. Cele mai sistematice vizau minorităţi cum ar fi ungurii din România, popoarele Asiei centrale (uiguri, kazahi, kirghizi, tibetani, mongoli…); dar naţiunile-satelit din Europa centrală au constituit şi ele obiectul unor presiuni puternice din partea Uniunii Sovietice, în scopul slăbirii identităţilor naţionale, pentru o mai bună impunere a poziţiei de lider. Fără să fi existat (în această privinţă) vreun termen de comparaţie între etnocidul comis în Tibet de autorităţile de la Beijing şi practicile discriminatorii împotriva unor opere ale culturii tradiţionale poloneze sau maghiare, se poate observa totuşi că regimurile comuniste au atacat peste tot în acelaşi spirit – dacă nu cu aceeaşi violenţă – diferitele minorităţi naţionale.

Nimic nu a fost omis pentru a distruge culturile popoarelor dependente. Istoria lor a fost rescrisă, urmărindu-se astfel deprecierea sau ocultarea celor mai glorioase fapte. Shamil, eroul Daghestanului şi Caucazului de Nord, a dispărut din producţiile literare, la fel cum a fost trecută sub tăcere şi mişcarea de eliberare a Kazahstanului (1836–1847), condusă de sultanul Kenesary Kasymov. Opere importante au fost scoase din biblioteci, cum ar fi *Manas* (kirghiză), considerată totuşi una dintre marile epopei ale literaturii mondiale, *Alpamish* (uzbecă), *Korkut Ata* (turkmenă)… În ochii stăpânilor de la Kremlin, defectul acestor epopei era nu numai

acela că idealizau „trecutul reacţionar feudal”, dar mai ales că aminteau că aceste popoare avuseseră o istorie proprie şi eroică înaintea cuceririi lor de către ţarii ruşi. Era o notă falsă intolerabilă în partitura armonioasă închinată gloriei Rusiei, scrisă de echipa stalinistă şi impusă tuturor naţiunilor Uniunii Sovietice şi zonei europene de securitate. După cum observă H. Carrère d’Encausse, „în 1952, federaţia sovietică este un adevărat imperiu în care supremaţia poporului rus este justificată, ca şi în imperiile coloniale ale trecutului, printr-o civilizaţie superioară şi prin progresul spre care îi îndrumă pe supuşii săi”. În anii ’40 şi ’50, obiectivul rămâne fără doar şi poate acela de a înlocui culturile naţionale prin cultura rusă. Ofensiva se desfăşoară pe toate fronturile: literatură, istorie, arte, cinema şi, mai ales – pentru că era principalul instrument al operei de aculturaţie –, limba. Rusa se învaţă peste tot, ca primă limbă străină obligatorie. „Limba socialismului afirmă cu convingere «Pravda» din Bratislava, în octombrie 1951 este rusa, aşa cum engleza este limba capitalismului şi colonialismului…”

1.3. Metodele distrugerii

Pentru a duce la bun sfârşit această acţiune ambiţioasă de dezagregare a societăţii civile – şi în cele mai convenabile termene –, puterea comunistă nu a ezitat să utilizeze *teroarea.* Aceşti ani, în special începutul anilor cincizeci, aveau să rămână, pentru mulţi dintre locuitorii galaxiei comuniste, anii fricii. „Nu pot să nu recunosc – îşi aminteşte Nina Katerli, scriitoare sovietică născută în 1934 – că, în ciuda disciplinei şi supunerii mele exemplare, anii copilăriei şi ai tinereţii mele au fost dominaţi de sentimentul fricii. Mi-era frică de o razie, frică de a fi arestată, frică de a deveni «duşman al poporului». Această frică mi-a fost insuflată de părinţi, îngrijoraţi de siguranţa mea. În vremea aceea erau amândoi ziarişti, şi erau

informaţi mai bine ca oricine de ceea ce se întâmpla în ţară.” Această spaimă era cu siguranţă împărtăşită de milioane de chinezi, albanezi, români, unguri… De la un capăt la altul al „blocului comunist” se realiza într-adevăr o represiune metodică şi absurdă totodată, care, prin valuri de epurări, campanii de denunţări, „procese populare”, arestări secrete şi execuţii masive, s-a străduit să dezarticuleze societatea pentru a o lăsa pradă arbitrarului Partidului-Stat. Această „teroare roşie” a reuşit în câteva luni să arunce o întreagă populaţie în braţele „nesiguranţei” (M. Molnár).

Pentru a practica teroarea la o asemenea scară, partidele dispuneau de vasta experienţă a echipelor staliniste, fiind dotate – încă de la luarea puterii – cu un *aparat represiv de anvergură.* Începând cu poliţia politică şi miliţia până la corpurile auxiliare de voluntari, exista o gamă foarte specializată, capabilă să conducă operaţii variate şi complexe. Efectivele acestor „forţe de securitate” erau impresionante. În noiembrie 1946, Gulagul sovietic mobiliza, el singur, 8.773 de ofiţeri şi 137.888 de gardieni, fiecare supraveghetor având în grijă 11–12 deţinuţi. „Corpul trupelor de securitate”, format din detaşamente de securitate militară, vârf de lance al marilor campanii de represiune chineză, număra mai bine de un milion de oameni.

Dar teroarea nu este orchestrată numai de corpurile specializate. Ea este concepută în aşa fel încât, de voie sau de nevoie, toată populaţia trebuie să participe, aceasta ajungând până la urmă să iscodească, să denunţe, să acuze, să condamne şi, uneori, chiar să ucidă. „Procurorul, judecătorul şi călăul – ne aminteşte K. Bartosek – erau cehi sau slovaci.” În China, mobilizarea populară este totală şi se supune unei planificări stupefiante. *Conducătorii chinezi au conceput teroarea cu minuţiozitatea unui strateg care pregăteşte o bătălie.* Nu a fost neglijat niciun detaliu: durata şi natura fazelor, rolurile respective ale cadrelor şi populaţiei, tipurile de „acţiuni populare” sunt definite cu grijă. „Această teroare – insistă David Rousset în aprilie 1956, în faţa Comisiei speciale de anchetă asupra muncii forţate în China – nu este deloc

teroarea revoluţionară ieşită din rândul maselor, şi care loveşte lucid şi orbeşte totodată pe asupritorul milenar. Ea nu are nici măreţia, nici adevărata ei furie. Nimic din ea nu este improvizat. Ea nu este câtuşi de puţin o creaţie a satului, ci provine de la prefectură. Ea nu vorbeşte limba ţăranului, ci este un ordin de funcţionar."

Pornind de la mărturiile adunate şi luând exemplul eliminării proprietarilor funciari din Sichuan, David Rousset demonstrează fără greutate trucarea evidentă a unei operaţiuni pe care responsabilii au căutat să o prezinte – nu fără succes în Occident – ca *„revoluţia satului"*. Într-o primă fază (decembrie 1949 – decembrie 1950), armata operează o retragere tactică, cu ocazia căreia sunt descoperiţi principalii membri ai societăţilor secrete ce deţineau puterea la sate. Numeşte noi funcţionari – toţi străini de regiune –, înfiinţează miliţii alcătuite din cei mai săraci ţărani şi include populaţia în diferite structuri controlate de Partid. O a doua fază începe în ianuarie 1951, în cursul căreia se intensifică represiunea împotriva proprietarilor funciari. Aceasta, condusă aparent de mase, este de fapt, de la un capăt la altul, orchestrată de Partid. Reuniuni perfect codificate punctează procesele proprietarilor; unele, aşa-zise „de sinceritate", obligă acuzatul (urcat pe o scenă) să povestească în detaliu intimitatea vieţii sale; altele, numite ale „nenorocirilor vieţii", constau în defilarea tuturor sătenilor, care-şi exprimă doleanţele şi aduc acuzaţii celor bogaţi. Sunt aplicate torturi şi sunt pronunţate pedepse foarte grele (de multe ori capitale). În Vietnam, în perioada reformei agrare, găsim aceeaşi voinţă de a naşte sentimentul de clasă prin ură, şi aceleaşi metode ca în satele chineze. În fiecare târguşor, echipele de activişti înscenează pseudo-procese în cursul cărora sunt insultaţi, acuzaţi, torturaţi şi dur condamnaţi tot felul de proprietari. După 30 de ani se mai păstra încă „o amintire copleşitoare a terorii roşii" din 1956 (G. Boudarel).

Bineînţeles, la Praga sau la Budapesta, formele de teroare nu sunt exact aceleaşi ca în satele chinezeşti, dar pretutindeni sunt perfide şi pline de cruzime. Urmărirea permanentă,

suspiciunea, punerea la stâlpul infamiei al cartierului sau satului, pierderea locului de muncă, pe scurt, toate perversităţile excluderii sociale sunt distilate de cadrele Partidului, creând, puţin câte puţin, un climat infernal. Urmează arestările brutale, interogatoriile nesfârşite, parodiile de procese şi experienţa traumatizantă a lagărelor şi puşcăriilor.

În România, în închisoarea de la *Piteşti*, apoi de la *Gherla*, din decembrie 1949 până în august 1952, pe baza teoriilor lui Eugen Ţurcanu, pe deţinuţii politici se practică în mod sadic dubla operaţie de distrugere şi reconstrucţie întreprinsă asupra societăţii civile la scara întregului „bloc comunist". În acest înspăimântător „laborator concentraţionar" (Virgil Ierunca) nu numai că se distrugeau corpuri, dar se remodelau suflete. Într-o primă etapă – „demascarea exterioară" – se terorizează deţinutul pentru a-l face să spună numele celor care l-au putut ajuta, şi să furnizeze *Securităţii* (poliţia politică) cât mai multe informaţii. Apoi se trece la „*demascarea interioară*", care îl obligă „să rupă ultimele legături cu lumea" (M. Stănescu) şi să-şi renege convingerile, credinţa religioasă, cultura. Obiectivul final al „tratamentului" este ca „reeducatul" să se transforme la rândul său în „reeducator", adică în călăul altor prizonieri.

În alte părţi, oroarea îmbracă forme mai puţin sofisticate. În Ungaria, de exemplu, „elementele reacţionare" sau „pro-fasciste" sunt înghesuite (în 1949) în lagăre de internare provizorii: „Era îngrozitor să vezi acest lucru – scrie S. Kopacsi, viitorul prefect comunist al Budapestei. Într-un stat în care puterea aparţinea muncitorilor şi ţăranilor, cea mai mare parte din deţinuţi erau chiar muncitori şi ţărani". Destul de repede sunt construite lagăre pentru executarea pedepselor de lungă durată. În China, „laogai", foarte dispersate, formează o reţea imensă. Ţinând seama de condiţiile de detenţie (uneori 300 de deţinuţi pe 100 m^2), de normele foarte ridicate de muncă şi de conflictele personale între deţinuţi (frecvente şi sângeroase în URSS), *„gulagul" – fie el rus, chinez sau bulgar – este descris ca un infern ce distruge corpul*

şi spiritul. Cu toate acestea, în versiunea sa chinezească – dacă exceptăm experienţa românească amintită mai sus – „reforma gândirii" (sau, altfel spus, destructurarea individului) este de departe cea mai ambiţioasă, mai sistematică şi mai greu de suportat.

În această scurtă prezentare a locurilor de teroare şi detenţie, e bine să dăm puţină atenţie şi călăilor vremii. Dacă responsabilitatea cadrelor de partid este într-adevăr zdrobitoare, ea nu trebuie să oculteze pe cea a „executanţilor". În Europa de Est, ca şi în China, a existat, evident, o *formă de consimţire socială a terorii.* Potrivit lui Simon Leys, „la sfârşitul anului 1951, 80% din toată populaţia chineză participase la adunări de acuzare, ori asistase la omoruri ritualice sau execuţii publice". O mare parte a acestei societăţi se pretase deci – atât din oportunism, credulitate, cât şi din laşitate – la jocurile perverse ale noilor stăpâni ai puterii.

În aceste condiţii şi îndeosebi pentru că nu s-a acţionat numai în direcţia unei represiuni fizice, dar şi intelectuale şi morale este imposibil de întocmit un bilanţ real al acestei terori. Cu atât mai mult cu cât datele numerice prezentate de istorici au variat mult, în funcţie de mărturii şi de deschiderea arhivelor. După ultimele estimări prezentate de N. Werth, *populaţia totală a gulagului sovietic* – care în 1940 era de 1.668.200 – atingea un maxim de *2.528.146 la 1 ianuarie 1951* (deci ceva mai puţin de 1,4% din populaţia totală). Cam acesta era procentajul de deţinuţi din Europa de Est (1,5% în Ungaria, 1,2% în România). Numai *China avea atunci cifre mai ridicate (10.000.000 de prizonieri, adică 1,75% în 1952).* Aceste date limitate oferă însă doar o imagine imperfectă a amplorii şi efectelor acestei etape a terorii. Reamintim că numai în China, între 1949 şi 1952, epurarea a făcut aproximativ 5 milioane de victime (J. Guillermaz), reforma agrară – 2 milioane, iar „epurarea satelor" (J.-L. Domenach) cam tot atâtea. În 11 ani (1946–1956), 110.000 de bulgari – dintr-o populaţie de mai puţin de 8 milioane de locuitori – aveau să cunoască lagărele şi închisorile, iar 7.000 dintre ei – pedeapsa

capitală.

2. PROMOVAREA SOCIETĂŢII OFICIALE

Moartea „omului vechi” era doar unul dintre aspectele proiectului măreţ al liderilor comunişti, de la Lenin la Hodja, de la Mao la Pol Poth. Al doilea aspect – naşterea „omului nou” – avea să mobilizeze încă şi mai multe energii şi mijloace.

2.1. Un colosal efort de propagandă

Creierul acestei operaţii ambiţioase se găsea chiar în inima sistemului. Era *„departamentul de propagandă*”, care, la ordinul Comitetului central, trebuia să se ocupe de controlul propagării ideilor oficiale în întregul corp social (şcoli, administraţii, intreprinderi, mass-media…) Bineînţeles, acţiunea sa era preluată, la toate nivelurile Partidului, de organisme având aceleaşi obiective.

O armată imensă (mai multe milioane de persoane în URSS), această reţea de propagandişti era repartizată în funcţie de diferitele tipuri de acţiuni. Unii membri – numiţi „agitatori” – operau la locul de muncă, căutând să „lămurească” şi să dinamizeze personalul. Alţii – aşa-zişii „informatori politici” sau „conferenţiari” – ofereau sugestii privind punerea la punct a unor probleme sensibile. Acestui nucleu de specialişti i se adăugau toţi ziariştii. Presa comunistă – ca şi radioul şi televiziunea mai târziu – avea ca obiect nu atât prezentarea de ştiri, cât convingerea opiniei publice să adere la ideile şi programul Partidului. Odată cu venirea comuniştilor la putere, în toate ţările se produce o *transformare considerabilă a conţinutului şi prezentării presei,*

care urmează, şi în acest domeniu, exemplul sovietic. Beneficiind de tiraje excepţionale, citite şi comentate analfabeţilor, aceste ziare se disting prin abundenţa textelor politice şi articolelor despre economie şi progres tehnologic. În coloane mari, ele dădeau glas răspicat ambiţiilor mari ale regimurilor şi sloganurilor campaniilor de masă. În acelaşi timp, sunt folosite şi alte forme de propagandă. În întreprinderi, şcoli, pe străzi şi în locuri publice, de exemplu, banderole, panouri şi afişe reamintesc ideile-forţă ale Partidului şi măgulesc pe cei mai zeloşi indivizi, punându-le numele şi fotografiile la „panoul de onoare".

Datorită acestei organizări dense şi diversificate, influenţa asupra întregii populaţii este, în principiu, foarte puternică, dacă nu totală. Un efort uriaş s-a depus în rândul copiilor şi tineretului. Pentru inocularea valorilor comuniste, eliminarea „ideilor burgheze" şi difuzarea limbajului folosit de stăpânii puterii, şcoala se impune ca un loc privilegiat. De altfel, toate regimurile comuniste au făcut din şcolarizare o prioritate. În China, de exemplu, efectivele învăţământului primar s-au dublat între 1949 şi 1952. În acelaşi timp, învăţământul marxist-leninist devine peste tot obligatoriu. Vulgata oficială pătrunde în toate disciplinele: literatură, istorie, drept, ştiinţe naturale… Nimic nu poate fi spus şi înţeles fără această nouă grilă de gândire. De asemenea, pentru a afirma mai bine prioritatea proletariatului faţă de celelalte clase şi pentru a valorifica funcţiile de tehnician şi muncitor, a fost încurajat foarte mult învăţământul profesional (în China, efectivul s-a triplat în primii trei ani ai noului regim), în detrimentul artelor şi literaturii.

La terminarea şcolii, tinerii trec printr-un alt tipar ideologic deosebit de eficace: serviciul militar obligatoriu şi lung (2-3 ani, în funcţie de armă, în URSS; 2-5 ani în China, după legislaţia din 1955; 4-5 ani în Coreea…). Cu această ocazie, tinerii recruţi îşi consolidau formarea politică, ceea ce de foarte multe ori le permitea ca la întoarcere să devină cadre în satul lor.

Odată intrat în viaţa activă, individul nu vede diminuându-

se efortul de „socializare” şi politizare. Încă de la sosirea la locul de muncă, el este asaltat de tot felul de mesaje sau informaţii transmise de megafoane, afişe sau de ziarul Partidului (citit cu voce tare şi comentat). În fiecare săptămână este invitat să participe la multiple reuniuni în cadrul întreprinderii, la nivel de cartier sau de stradă. În China, aceste *şedinţe de „informare”* sunt obligatorii, cel puţin pentru un membru din fiecare familie. Potrivit lui J. Guillermaz, „este o educaţie marxistă populară şi metodică, abordată în general dintr-un punct de vedere ştiinţific: evoluţionism, darwinism, rolul muncii în dezvoltarea fizică şi psihică a omului şi societăţii, transformarea acesteia prin mijloacele de producţie etc. Se trece apoi la teme modeme, şi întâi de toate la denunţarea «feudalismului», «imperialismului» şi «capitalismului birocratic»; trei «munţi» care strivesc poporul chinez şi pe care Partidul vrea să-i distrugă definitiv, în sfârşit, se anunţă construcţia unei noi societăţi”.

Pentru a dovedi coeziunea şi forţa acestei „societăţi în marş”, toate regimurile organizează cu regularitate – după exemplul Uniunii Sovietice – mitinguri şi manifestaţii. De la Beijing la Belgrad, anul era punctat astfel de *adunări impresionante* de 1 mai, de aniversările lui octombrie 1917, ale victoriilor împotriva fascismului, de aniversările lui Lenin, Stalin sau ale liderilor naţionali. Serviciile de propagandă nu lasă nimic la voia întâmplării – trimit textele sloganurilor care trebuie scandate în ziua manifestaţiei, stabilesc numărul de steaguri roşii şi drapele naţionale, precizează mărimea pancartelor cu portretele conducătorilor.

Aceste grandioase slujbe foarte ritualizate nu trebuie confundate cu *„campaniile de masă”* organizate de PC chinez şi coreean. Principiul lor fiind formulat pentru prima oară în 1943 de Mao Zedong, ele se străduiesc să împace „creativitatea” spontană a maselor, pe de o parte, şi rolul conducător al Partidului, pe de altă parte. Aceste „cruciade”, care au obiective foarte variate – culturale, cum ar fi campaniile de alfabetizare; economice, asemenea Marelui

Avânt; sau politice, cum ar fi eliminarea claselor ostile regimului sau denunţarea imperialismului american –, sunt oficial iniţiative populare, fiind de fapt, de la un capăt la altul, orchestrate şi controlate de Partid şi de către „organizaţiile sale de masă”.

2.2. Noi organizaţii sociale

Structura vechii societăţi fiind – în principiu – distrusă, era necesară propunerea de noi cadre sociale sau, în lipsă, impunerea unei alte concepţii de structuri imposibil de zdrobit.

Astfel, *familia* se menţine, dar numai drept cadru pentru transmiterea noilor valori, ocupând un loc redus în viaţa indivizilor. Codul etic care se încearcă a fi impus tinde să devalorizeze timpul consacrat familiei, considerat o diversiune dăunătoare obiectivului major al construcţiei socialismului. Pe de altă parte, se urmăreşte ca influenţa părinţilor asupra copiilor să fie contrabalansată de influenţa educatorilor şi conducătorilor organizaţiilor de tineret. Fiecare din membrii familiei sunt supuşi unei *constante supravegheri* din partea responsabililor de imobil, de stradă, de cartier. Heda Margolius Kovaly, care trăia în Praga la sfârşitul anilor patruzeci, spune că portarii „deveneau pivotul Partidului”, „domnind despotic nu doar peste imobilele proprii, ci chiar peste străzi întregi”. În acelaşi mod, preşedinţii comitetelor din cartierul său manifestau o „curiozitate bolnăvicioasă”, „scotocind zi şi noapte cu plăcere, vârându-şi nasul în viaţa locuitorilor străzii noastre, fie ei comunişti sau nu”. Această supraveghere, precum şi controlul Partidului, are ca obiect cele mai intime aspecte ale vieţii. În China, ca şi în Coreea, Partidul este cel care instituie un nou, „ciclu de viaţă” (căsătoria la 20 de ani pentru bărbaţi şi 18 ani pentru femei în China; 30, respectiv 27 de ani în Coreea), fixează criterii

politice şi de apartenenţă de clasă pentru alegerea soţilor, serveşte ca mediator în caz de neînţelegere şi acţionează cu hotărâre pentru limitarea naşterilor. În afară de acest lucru, o nouă celulă joacă un rol tot mai important în viaţa individuală şi colectivă: *„unitatea de lucru” (dan-wei* în China). Aflată cu totul sub dominaţia Partidului, ea exercită o tutelă de temut. De exemplu, de ea depind autorizaţiile de căsătorie.

În materie de organizaţii sociale, efortul de creaţie este general şi uriaş. Se stabileşte o reţea de o densitate excepţională, care o reproduce cu exactitate pe cea sovietică. *De la naştere până la moartea sa, individul nu există decât prin intermediul trupului.* Nimeni nu poate scăpa de înrolarea în una sau mai multe „organizaţii de clasă”: sindicate, asociaţii profesionale, uniuni de femei, de tineri, societăţi culturale, cluburi sportive… Niciun spaţiu din vidul lăsat în urmă de dezintegrarea societăţii civile nu este lăsat neocupat. „Toată lumea face parte din una sau mai multe linii ale reţelei: după sex, vârstă, profesie, domiciliu, într-un cuvânt, după criteriile distinctive ale identităţii sale civile” (M. Molnár).

Din această multitudine de grupări – al căror obiectiv declarat este antrenarea întregii populaţii în siajul Partidului –, câteva, care înglobează un maximum de aderenţi, ocupă un loc primordial. Există, astfel, *organizaţii de tineret:* „octombrişti”, pentru 7-9 ani; „pionieri”, pentru 10–14 ani; tineretul muncitor sau comunist *Komsomol* în URSS), pentru 15-25 ani. Create în toate ţările, ele contribuie decisiv la modelarea elevilor şi adolescenţilor, oferindu-le o adevărată mistică a comunismului. Pentru Lili Marcu, unul dintre momentele tari ale „copilăriei staliniste” a fost, de exemplu, acela când, „după îndelungi tratative, (…) mi s-a pus cravata roşie (de pionier) în jurul gâtului şi insigna pe piept. Acestea nu aveau să mă mai părăsească timp de un an şi jumătate, până în momentul când mi s-a făcut o onoare şi mai mare, aceea de a fi primită în organizaţia tineretului muncitoresc”. Amintiri extraordinare pentru această fetiţă, precum vizita la „Casa pionierilor” – „un adevărat paradis pământesc” destinat copiilor –, instalată în palatul de vară al regelui Mihai, la

câţiva kilometri de Bucureşti; sau amintirile defilărilor la marile sărbători, prin faţa tribunei oficiale şi sub drapelele, sloganurile şi portretele uriaşe ale conducătorilor sovietici şi români…

Adunând şi el milioane de indivizi, *sindicalismul* se prezintă – în sistemul comunist – ca o administraţie imensă care, în principiu, veghează la respectarea legislaţiei muncii şi la apărarea muncitorilor. De fapt, sindicatul nu este altceva decât un auxiliar docil al Partidului, singura sa misiune fiind aceea de a-i susţine politica. „Sindicatele – declară fără ocolişuri Kim Ir Sen în iunie 1964 – constituie, înainte de toate, o şcoală pentru educaţia comunistă a clasei muncitoare. Ele nu sunt un serviciu administrativ, ci o organizaţie de lucrători ce adună numeroşi muncitori şi slujbaşi, o curea de transmisie care uneşte Partidul cu clasa muncitoare."

Generale şi de masă sunt şi *organizaţiile de femei.* Scopul lor iniţial este accelerarea emancipării femeii atât în celula familială cât şi în viaţa publică şi profesională, ca de altfel şi intensificarea formării lor ideologice şi a angajării lor politice. Efortul de încadrare este sistematic şi deosebit de rapid mai ales în ţările asiatice, unde condiţia feminină tradiţională se afla la antipozii modelului comunist. În 1952, în China, Asociaţia femeilor democrate ajunsese deja la 76 milioane de aderente.

2.3. Un prim bilanţ

În ce măsură stabilirea acestei impresionante panoplii de mijloace şi structuri oferite individului de-a lungul vieţii sale a determinat avansarea proiectului fondator de creare a „omului nou"? Ar fi prematură încercarea de a afla răspuns la aceste întrebări încă din anii cincizeci. La acea dată se poate observa doar că noi moduri de viaţă şi de gândire încep să se propage în „blocul comunist".

2.3.1. Schiţarea unei noi mentalităţi

Dacă analogia – făcută adeseori – între credincioşi şi comunişti nu ar fi practicată în mod sistematic, ea ar putea permite o mai bună înţelegere a unei caracteristici primordiale a comunismului în timpul acestei perioade: vigoarea convingerilor. Într-adevăr, spre deosebire de anii ’70 şi ’80, generaţia comunistă a anilor ’40 şi ’50 afişează o încredere aproape desăvârşită în doctrină, în părinţii fondatori, conducători, Partid şi viitorul ţărilor socialiste.

Marxismul – sau mai curând adaptarea foarte liberă pe care au făcut-o stăpânii momentului – se impune multora drept *cheia ce permite accesul la toate cunoştinţele* şi, mai ales, la un „viitor – individual şi colectiv – luminos”. Prin şcoală şi prin nenumăratele ocazii create de propagandă, dogma oficială ocupă memoriile şi, adeseori, îmbibă spiritele. „Ştiam exact – ironizează mai târziu Iuri Afanasiev – la ce pagină a *Manualului de istorie a Partidului comunist bolşevic* se spunea că Plehanov «îşi ascundea gândirea obscură în spatele frazelor stufoase şi găunoase».” Un alt comunist entuziast, Z. Mlynar, mărturiseşte că „Dumnezeul” său era atunci „legea obiectivă a istoriei, care are în vedere realizarea «intereselor clasei muncitoare», progresul umanităţii în sensul convingerilor comuniste”. Puţin câte puţin, tinerii începeau să nu-şi mai aprecieze niciuna dintre acţiunile lor în funcţie de propria judecată, ci numai în raport cu ideile exprimate în vulgata marxistă, care le era transmisă de dimineaţă până seara.

Pentru numărul de militanţi fără un bagaj cultural important, comunismul era mai puţin reprezentat de doctrină, cât de oamenii care se presupunea că o transmit şi o practică. *Cultul închinat liderilor a atins atunci paroxismul*, fiind deopotrivă un produs ai propagandei care se străduieşte să le amplifice ideile şi faptele şi al veneraţiei sincere (de genul celei pe care toţi credincioşii o manifestă pentru Biserică şi pentru cei mai înalţi ierarhi ai săi). Toţi conducătorii naţionali (Gottwald, Bierut, Rákosi, Hodja…) devin astfel eroi ale căror

„fapte” – din timpul luării puterii, apoi din perioada când s-au aflat la conducerea Partidului – sunt celebrate mereu, unii dintre ei fiind chiar zeificaţi. Ataşamentul faţă de Stalin este, după cum se ştie, cu totul extraordinar. Stăpânul Kremlinului ocupa atunci un loc imens în universul afectiv nu numai al sovieticilor, ci al marii majorităţi a locuitorilor ţărilor sociale. Fascinaţia şi veneraţia faţă de el se dezvolta încă din copilărie, perpetuându-se şi consolidându-se de-a lungul vieţii. „Într-o primă fază – explică Lili Marcu, care a trăit acest ataşament unic în România anilor patruzeci – Stalin reprezenta sensul vieţii şi forţele binelui (ca în poveştile care mă legănaseră); el îmi apărea mai ales ca un tată protector, care îmi deschidea o lume în care nu mai exista *frică*; în a doua fază, a adolescenţei militante, el îmi părea că indică sensul istoriei, devenind, de fapt, referinţa supremă.”

În cazul Chinei, cultul la fel de intens care se dezvoltă în jurul lui Mao nu este probabil lipsit de legătură cu sentimentele religioase tradiţionale faţă de împăraţi, însă liderul comunist nu face nimic pentru a combate această stare de spirit. Dimpotrivă, păstrând dinadins o oarecare distanţă, el suscită misterul şi, lăsând să se desfăşoare o întreagă mitologie în jurul acţiunilor sale trecute, participă la propria-i zeificare. Ca şi în cazul lui Stalin, cultul începe încă din copilărie. De mic copil, Jung Chang fredonează cuvintele unui cântecel care spune: „Tatăl tău este aproape de tine, la fel şi mama ta, dar niciunul dintre ei nu este atât de aproape ca preşedintele Mao”. Când tatăl său află că ea a ales: „O voi asculta pe bunica”, o ceartă şi îi propune o altă opţiune: „Îl ascult pe preşedintele Mao”. La 13 ani primeşte cadou cele patru opere filosofice ale Marelui Conducător…

În noul panteon, Partidul se află şi el la loc de frunte, fiind considerat – ca şi Biserica de către credincioşi – dumnezeu şi stăpân al vieţii. Toate hotărârile sale sunt bune, chiar dacă pentru moment decizia pare contestabilă. Cum să se înşele, din moment ce se sprijină pe o doctrină perfectă şi este condus de oameni excepţionali? Deci singurul comportament al „bunului comunist” este *supunerea oarbă*; orice spirit critic,

orice idee personală în materie de politică trebuie înlăturate; orice militant de rang inferior trebuie să se supună superiorului său ierarhic. Fără această disciplină – se afirmă la Beijing, precum şi la Praga sau la Moscova – nu există unitate, deci nu există succes. Aceste reguli sunt în general respectate. Zelul tinerilor comunişti din această perioadă nu are limite. Ei nu ezită să-şi petreacă duminicile sau vacanţele muncind din greu în brigăzi, acceptă să se supună unor lungi şedinţe autocritice în care condamnă public reziduurile „individualismului burghez" sau ale „ideilor reacţionare"… *Partidul influenţează viaţa membrilor săi la fel de puternic ca un ordin religios:* el poate şi trebuie să ştie totul despre fiecare dintre ei. Cu ocazia „stagiilor de corijare ideologică" organizate pentru cadre şi militanţi (conform metodei *cheng feng* în China, *cinh huan* în Vietnam…), aceştia sunt supuşi unor interogatorii înverşunate în vederea „eliminării ideilor mic-burgheze". Presiunile – fizice uneori, morale cel mai adesea – sunt de aşa natură încât, după spusele unui ofiţer din Viêt-minh, se luau „stagiarilor" cuţitele, pentru a preveni sinuciderile.

Doar credinţa neclintită în partid – adeseori întărită de frică – explică acceptarea exigenţelor sale extraordinare, ca şi a epurărilor şi marilor procese. Acuzaţiile aduse de partid nu pot fi decât justificate – este de neconceput să fie altfel. Pe de altă parte, mărturisirile făcute chiar de acuzaţi ajung să întărească încrederea în temeiul procedurilor.

Încă de la început, sistemul se vrea mai presus de orice suspiciune şi total exemplar în raport cu cel al ţărilor capitaliste. Valorile pe care le apără sunt dintre cele mai nobile. Pe primul loc se află *justiţia socială.* Chiar din şcoală, istoria se rescrie în aşa fel încât să prezinte perioadele anterioare instaurării comunismului ca fiind cele ale unei exploatări continue a maselor populare de către clasele dominante, iar presa trebuia să demonstreze că o asemenea situaţie continuă să existe peste tot în ţările necomuniste. Statele socialiste constituie deci o insulă de egalitate şi dreptate socială într-un ocean de inechitate. „Societate a

muncitorilor egali în drepturi – proclamă un manual de propagandă al anilor şaizeci –, societatea sovietică este caracterizată printr-o unitate socială şi politică de neclintit, nefiind propice conflictelor sociale."

Învăţat şi el încă din copilărie, *internaţionalismul* se afirmă ca o altă valoare forte. Susţinând şi în această chestiune contrariul „naţionalismului şi şovinismului burghez", considerate responsabile de toate marile conflicte, se afirma egalitatea oamenilor indiferent de rasă, naţionalitate, preconizându-se unirea popoarelor dincolo de frontiere. În acest scop, populaţia este neîncetat mobilizată în campanii în favoarea pacifismului, a dreptului popoarelor la independenţă şi a cooperării internaţionale.

O ultimă trăsătură marcantă este reprezentată de încrederea absolută în *raţiune şi* cunoaşterea naturală: sfârşitul obscurantismului, care domnea în epocile anterioare (şi care mai domneşte încă „în exterior"), şi punerea în loc a ştiinţei şi observaţiei. Religia este combătută sistematic prin cursurile de ateism din şcoli, prin conferinţe în uzine, sau prin expoziţii.

Eliberat astfel de prejudecăţi alienante, deschis din plin către lume, mereu pregătit să înlăture nedreptatea, comunistul poate considera că pune umărul la elaborarea unui univers social excepţional. Mândria lui că trăieşte într-un asemenea loc este deci naturală. „Am crescut – recunoaşte un scriitor sovietic – cu convingerea că trăiesc în cea mai frumoasă, cea mai minunată ţară din lume. O ţară pentru care lumea întreagă ne invidiază pe noi, cetăţenii sovietici!"

2.3.2. Limitele

Această reprezentare deosebit de pozitivă a noului regim ascundea, chiar de pe atunci, grave disfuncţionalităţi. „Noua societate", după chipul celei pe care comuniştii au încercat s-o creeze în URSS începând cu 1917, este o societate ierarhizată şi inegalitară, în care coexistă un grup de privilegiaţi cu o masă de defavorizaţi.

Încă de la început, *conducătorii Partidului, ai armatei, ai diverselor structuri birocratice şi ai organizaţiilor sociale se bucură de condiţii de viaţă net superioare celor în care trăieşte restul societăţii.* Avantajele sunt multiple: atribuiri de apartamente (un privilegiu enorm în perioada de penurie a locuinţelor), magazine speciale, facilităţi pentru călătorii şi, mai ales, salarii cu mult mai mari. În China, de exemplu, funcţionarii din administraţie sunt împărţiţi într-o serie de categorii pentru care remuneraţia poate varia de la simplu la dublu. În Cehoslovacia, unii şefi de întreprinderi câştigau – la sfârşitul anilor ’40 – de şaisprezece ori mai mult decât majoritatea muncitorilor. În URSS – până la Hruşciov –, funcţionarilor Partidului li se dădeau prime (într-un plic albastru) care măreau de cinci până la zece ori salariul normal (puţin mai mare decât salariul muncitorilor). Practica – moştenită, repetăm, de la sistemul sovietic – se răspândeşte încă de la începutul instalării noilor regimuri. Deja, la sfârşitul anilor ’40, nomenclatura Partidului comunist ungar (denumită „lucrători de partid”), adică 100.000 de persoane (cam 12% din efectiv), are o cartă specială.

Alt defect major al acestei societăţi este instabilitatea. Controlată îndeaproape de o mână de conducători, ea este supusă – îndeosebi la vârf – unor *vânători de vrăjitoare* şi „*epurări*” care o dezarticulează şi o fac nesigură. Avem nenumărate mărturii privind confuzia unor militanţi în faţa neaşteptatelor „campanii de arestări”. „Erau nopţi în care nu dormeam – povesteşte cehul Jiri Pelikan –, căutând până în străfundurile vieţii mele urma vreunei posibile vinovăţii. Chiar de eşti sigur că nu ai nicio vină, începi să-ţi faci un fel de proces împotriva propriei persoane.” „În 1947 – răspunde, ca un ecou, rusul Iuri Afanasiev –, tatăl meu a fost arestat. Fără motiv, ca toţi ceilalţi. A fost eliberat după patru ani, şi reabilitat (…). Nu se punea problema de a şti cine avusese dreptate – condamnatul sau puterea (…). Pretutindeni, fără încetare, erau arestaţi enorm de mulţi oameni, încât se credea că fiecăruia îi va veni rândul.”

Ţinând cont de „memoria” infailibilă a birourilor de

recrutare şi a poliţiei, fiecăruia i se puteau imputa, într-o zi sau alta, chestii mai vechi. Astfel, în anii de după cel de-al doilea război mondial, în Europa de Est – sau după războiul civil în China – Partidul lansează brusc anchete împotriva membrilor sau funcţionarilor guvernamentali care au avut în trecut relaţii cu ţările occidentale sau cu Gomindanul. Aceste acuzaţii – câteodată fondate, dar de cele mai multe ori nu – duc la epurări masive care, în toate partidele est-europene (cu excepţia Bulgariei şi Poloniei), antrenează o micşorare sensibilă a efectivelor. După o asemenea „campanie de verificare", efectivele Partidului comunist român ajung de la 1.000.000 (1948), la 600.000 (1954); PC cehoslovac ajunge de la 2.500.000 la 1.500.000, în timp ce PC maghiar şi PC est-german se reduc cu aproape o treime. În China, campania declanşată în 1954–1955 pentru depistarea „contra-revoluţionarilor ascunşi" este nemiloasă, mai ales pentru cadrele de partid.

Elitele sunt ţinta privilegiată a acestor vaste „vânători de vrăjitoare". Potrivit tacticii staliniste (verificate din plin în anii treizeci), este vorba de realizarea unei rotaţii periodice a cadrelor. Pentru putere, procedeul are dublul avantaj de a evita consolidarea periculoasă determinată de longevitatea unor. funcţii şi de a promova, în mod regulat, noi elite. *Procesele-spectacol* desfăşurate pe atunci în noile democraţii populare servesc mai ales pentru a aminti tuturor – şi în special elitelor – că poziţiile lor pot fi repuse în discuţie oricând şi oricum va dori Partidul. Într-adevăr, dacă primul val de procese (1947–1948) îi vizează pe adversarii comuniştilor, al doilea (1948–1949) este destinat epurării partidelor de conducătorii naţionali care nu datorau *totul* Uniunii Sovietice şi care nu păreau decişi să se lase cu *totul* în grija ei. Sunt astfel îndepărtaţi – în urma unor mărturisiri smulse cu forţa – ministrul de justiţie Pătrăşcanu, în România; fostul secretar general al PC clandestin, Traicio Kostov, în Bulgaria (acuzat în special de „sectarism stângist" şi „apreciere insuficientă a rolului istoric al Uniunii Sovietice"); Raik, fost ministru de interne ungar; viceministrul cehoslovac

al afacerilor externe Clementis; ministrul de interne albanez Koçi Xoxe…

Al treilea val de procese (1951–1953) îi priveşte, de această dată, pe comuniştii „moscoviţi”, foşti kominternişti şi stalinişti fideli – Ana Pauker şi Vasile Luca în România, Slánský în Cehoslovacia… Câteva luni mai târziu (februarie 1954), în China, doi conducători cu responsabilităţi foarte înalte, Gao Gang şi Rao Shushi, cad şi ei sub acuzaţia de „individualism” şi activităţi fracţionale în interiorul Partidului, pentru primul, şi „deviere de dreapta”, pentru al doilea. În realitate, principala lor vină pare să fi fost punerea în pericol a poziţiei de lider a marilor demnitari ai regimului Liu Shaoqi şi Zhou Enlai. Simultan, în alte partide asiatice, „epurări” gigantice sunt lansate la cel mai de jos nivel al ierarhiei. În Vietnam, reforma agrară este, de exemplu, pretextul unei „refaceri de celule” care ar fi atins – în perioada 1953–1954 – 86% din efectivele militanţilor rurali.

Aceste epurări masive, efectuate chiar în sânul Partidului, dovedesc distanţa enormă existentă încă între ambiţia promotorilor unei noi societăţi, drepte şi solidare, şi realitate.

Capitolul III:

LA ŞCOALA UNIUNII SOVIETICE

De la Coreea şi până la RDG, toate statele care, în a doua jumătate a anilor patruzeci, se proclamă comuniste iau ca model exclusiv stalinismul sovietic, imitând Uniunea Sovietică atât în privinţa instituţiilor politice şi economice, cât şi a organizaţiilor. odaie şi culturale. URSS este cea care trimite un mare număr de consilieri al căror rol de prim-plan este vizibil pretutindeni. Tot ea este cea care instruieşte viitoarele cadre de partid (la începutul anilor cincizeci, mai mult de 57% din membrii Comitetului central al PC chinez trecuseră prin şcolile PCUS). Ea distribuie împrumuturi, ajutoare şi echipează armatele. Însăşi limba sa devine puntea de legătură a comunismului mondial şi se impune în toate statele ca a doua limbă. Manualele şcolare şi universitare ajung modele şi puncte de referinţă. Operele liderului de la Kremlin, difuzate în milioane de exemplare, îi inspiră pe militanţi şi conducători. Nu este încă timpul neîncrederii sau rivalităţii. Un concert imens de elogii îl celebrează pe prestigiosul şi generosul „frate mai mare". Nici chiar Mao Zedong nu poate evita lucrul ăsta: „Sub conducerea lui Lenin şi Stalin – aminteşte el în iunie 1949 –, Partidul Comunist al Uniunii Sovietice a ştiut nu numai să facă revoluţie, dar şi să construiască un mare, un magnific stat socialist. *PCUS este învăţătorul nostru cel mai bun, a cărui şcoală trebuie să o urmăm".*

O asemenea unanimitate faţă de URSS-ul stalinist nu e total surprinzătoare. Marea majoritate a statelor deveniseră comuniste prin voinţa lui Stalin, fiind deci obligate să se supună tutelei sovietice. Altele, cum ar fi Iugoslavia şi China, în ciuda autonomiei în cucerirea puterii, nu mai aveau de ales:

numai URSS le putea oferi atunci un model de schimbare bazat pe puterea absolută-a Partidului comunist, un ajutor material substanţial şi o experienţă de peste treizeci de ani în special în domeniul industrializării şi colectivizării.

Dar această aliniere nu răspundea numai unei necesităţi sau unei constrângeri. În rândul poporului, ca şi al elitei – am afirmat deja mai devreme –, admiraţia era reală pentru un regim care, de la 1917, depăşise cu stăpânire de sine mii de obstacole (război mondial, război civil, ostilitatea ţărilor capitaliste, subdezvoltarea…). Pe de altă parte, odată cu bolşevizarea partidelor comuniste condusă de Komintern în perioada interbelică, fiecare partid îşi făcuse numeroase imperative ale modelului şi metodelor staliniste. Aceşti oameni trebuiau să determine o veritabilă clonare în raport cu Uniunea Sovietică, sprijinindu-se cu precădere pe populaţia doritoare de ordine înainte de toate şi pregătită să delege unei elite gestiunea ţării. Acest proces a fost de altfel mai uşor în state precum China, unde principiile de autoritate ale sistemului stalinist puteau să nu pară a fi în contradicţie cu tradiţia confucianistă.

1. O PUTERE POLITICĂ MONOPOLIZATĂ

În contextul maniheist al războiului rece, sistemul politic al statelor comuniste a fost apreciat în mod contradictoriu: exemplu viu al realizării depline a democraţiei politice şi sociale pentru unii, exemplu al dictaturii şi totalitarismului pentru alţii. La originea judecăţilor atât de opuse nu se afla numai spiritul partizan, dar şi distanţa enormă dintre textele după care se conducea în mod oficial regimul şi funcţionarea efectivă a acestuia. Pentru a determina măsura acestei ambivalenţe fundamentale dintre discurs şi realitate – care, cu timpul, avea să lovească cu schizofrenia populaţiile acestor ţări –, este necesar, probabil, să descriem sistemul exact ca şi cum am desface un fruct, adică deosebind clar învelişul exterior, pulpa şi miezul, trei elemente foarte diferite ale aceleiaşi realităţi.

1.1. Decorul democratic

De la venirea lor la putere – cu încă şi mai mult zel cu cât mijloacele erau mai contestabile –, comuniştii s-au străduit să întemeieze noile regimuri pe legi fundamentale. De la începutul anului 1946 – data primelor constituţii ce stabileau sisteme comuniste în Iugoslavia (31 ianuarie) şi Albania (14 martie) – până la 20 septembrie 1954 (când China populară s-a înzestrat, la rândul ei, cu asemenea lege), activitatea constituţională nu a încetat, mai ales în perioada crucială din decembrie 1947 (Bulgaria) până în octombrie 1949 (RDG). A fost momentul în care România (aprilie 1948), Cehoslovacia (mai 1948), Coreea de Nord (septembrie 1948) şi Ungaria

(august 1949) au devenit juridic „democraţii populare”. Modificări ulterioare – de amănunt în Albania, în 1950; importante în Polonia şi România, în 1952 – au completat acest dispozitiv constituţional.

Pentru istoric, interesul faţă de acest important arsenal de texte este cel puţin dublu. El constată de aici, cu uşurinţă, legătura foarte strânsă dintre toate consituţiile şi alinierea lor completă la legile sovietice, ca de altfel şi ambiţiile extraordinare ale noilor regimuri care pretind instaurarea deopotrivă a unei democraţii politice şi sociale, şi a unor noi valori morale.

Evident, *toate aceste texte fondatoare au ca model constituţia sovietică din 1936*, considerată în perioada lui Stalin ca fiind „cea mai democratică din lume”. Ele amintesc că puterea „emană de la popor” (Bulgaria), prin asta neînţelegându-se întregul popor, ci numai „muncitorii de la oraşe şi sate” (Albania, 1946; Polonia, 1952; România, 1952; China, 1954…), celelalte clase sociale „ce trăiesc din exploatarea muncitorilor şi ţăranilor” trebuind limitate, eliminate, lichidate (Polonia, 1952; China, 1954).

Această putere politică a proletariatului se exprimă prin *vot universal.* Toţi cetăţenii de peste 18 ani (20 de ani în Coreea) participă la alegerea autorităţilor locale, regionale şi naţionale. Reînnoirea acestora din urmă are loc o dată la patru ani, şi se efectuează prin vot direct, cu excepţia Chinei, unde Adunarea populară naţională este aleasă de adunările provinciale, ele însele provenite din adunările districtuale şi cantonale. Peste tot, constituţiile prevăd o singură listă de candidaţi. În Europa de Est, aceasta este în principiu stabilită de „Fronturile naţionale” existente în momentul luării puterii şi care reunesc, în întregime sub egida PC, aliaţii lor: sindicatele şi organizaţiile de masă.

În majoritatea ţărilor, organul suprem al puterii de stat este *o adunare unică* (Adunarea naţională supremă în Coreea, Dieta în Polonia, Marea adunare naţională în Bulgaria şi România…) ce-şi exercită plenitudinea puterii legislative şi procedează la desemnarea instanţelor executive – în special

consiliul de miniştri –, administrative şi judecătoreşti. *Numai trei state (URSS, Iugoslavia şi RDG) sunt dotate cu un sistem bicameral.* După exemplul constituţiei sovietice din 1936, care „plasa federalismul în miezul organizării statului" (H. Carrère d'Encausse), cea a Iugoslaviei, concepută zece ani mai târziu, stabileşte o Cameră federală şi o Cameră a naţionalităţilor. La fel şi în RDG, unde, începând din 1949, au fost alese o Cameră a poporului *(Volkskammer)* şi o Cameră a provinciilor *(Länderkammer);* dar această ultimă adunare nu a avut decât o existenţă simbolică, sfârşind prin a fi dizolvată în 1958. În China, comuniştii, proclamând încă din 1949 indivizibilitatea şi caracterul inalienabil al teritoriului, au optat pentru o singură cameră, limitându-se la stabilirea unui sistem de autonomie regională în zonele cu puternice minorităţi etnice (Mongolia interioară, Xinjiang, Ningxia, Guangxi).

În majoritatea ţărilor, *un organ colegial – prezidiul* – ales de adunarea deputaţilor, cumula deopotrivă funcţiile de organ permanent al legislativului şi de reprezentant al executivului. Aceste dispoziţii imitate după constituţia sovietică nu erau totuşi reproduse nici în Cehoslovacia (unde noua constituţie din mai 1948 lăsase preşedintelui toate prerogativele unui şef de stat), nici în RDG (care a păstrat, până în 1960, postul de preşedinte), nici – mai ales – în China, unde şeful de stat dispunea de puteri foarte importante. Ales pentru patru ani cu posibilitatea de a fi reales, el prezida Consiliul apărării naţionale, comanda armatele, desemna primul-ministru, convoca o adunare consultativă alcătuită după voia sa – conferinţa supremă de stat – şi reprezenta ţara în străinătate. Mao, deşi dispunea de funcţii importante în fruntea Partidului, ţinuse să controleze îndeaproape şi Statul.

Lectura numeroaselor articole (peste 20, adică aproape jumătate din constituţia iugoslavă de la 1946) consacrate *drepturilor şi îndatoririlor cetăţeanului* accentuează şi mai mult sentimentul de democraţie autentică suscitat de textele privind organizarea puterii politice. Ca şi în constituţia sovietică din 1936, se afirmă principalele drepturi individuale şi libertăţile civile fundamentale: votul universal şi secret,

egalitatea drepturilor, egalitatea sexelor, libertatea conştiinţei, libertatea cuvântului, a presei, a întrunirii, a asocierii, dreptul la petiţie, inviolabilitatea persoanei, a domiciliului şi a corespondenţei, dreptul la sănătate, separarea Bisericii de Stat… Aceste libertăţi garantate solemn pot fi totuşi suspendate în cazul când sunt folosite împotriva ordinii stabilite de Revoluţie (Bulgaria, 1947). Constituţia chineză stipulează în mod explicit faptul că cetăţeanul trebuie „să respecte ordinea publică şi regulile moralităţii socialiste".

La aceste drepturi politice de care se bucură cetăţenii democraţiilor liberale se adaugă, în noile democraţii populare, *drepturi sociale*: dreptul la timp liber, la educaţie şi, mai ales, la muncă. „Orice cetăţean – precizează constituţia bulgară din 1947 – e obligat să presteze o muncă utilă societăţii şi să lucreze după forţele şi capacităţile sale. Munca este remunerată în funcţie de calitatea şi cantitatea producţiei." Recunoscută ca un drept, munca este şi o obligaţie absolută: „cine nu munceşte, nu consumă", „cine nu munceşte, nu mănâncă", „cine nu dă nimic comunităţii, nu primeşte nimic" – proclamă, fără ambiguitate, constituţiile albaneză, română şi iugoslavă.

În fiecare constituţie, *principiile de bază ale noii organizări economice* sunt şi ele stabilite. Şi în acest domeniu se impune modelul sovietic. Mijloacele de producţie sunt considerate proprietatea poporului, ea însăşi definită în esenţă ca proprietate de stat. Totuşi, articolul 5 al constituţiei chineze recunoaşte, în afara proprietăţii de stat – „adică a întregului popor" –, proprietatea cooperatistă – „adică a claselor muncitoare" – şi „proprietatea muncitorilor individuali", „proprietatea capitalistă". „Statul – explică pe larg articolul 10 al aceleiaşi constituţii –, în virtutea legii, protejează dreptul capitaliştilor la proprietatea mijloacelor de producţie şi a altui capital. Faţă de industria şi comerţul capitalist, statul adoptă o politică de utilizare, limitare şi transformare. Prin controlul exercitat de organele administrative ale statului, prin direcţia dată de sectorul de stat al economiei şi prin controlul exercitat de masele muncitoreşti, statul foloseşte factorii pozitivi din

industria şi comerţul capitalist, profitabili pentru prosperitatea naţională şi bunăstarea poporului; el limitează factorii lor negativi, neprofitabili pentru prosperitatea naţională şi bunăstarea poporului, încurajând şi orientând transformarea lor în diverse forme de capitalism de stat şi înlocuind progresiv proprietatea capitalistă cu proprietatea întregului popor." Acest ultim articol rezumă el însuşi spiritul acestor constituţii ale ţărilor comuniste. Acestea sunt totodată *documente de circumstanţă, elaborate în perioada de tranziţie, şi de propagandă* care vizează, atât în interiorul cât şi în afara ţării, aderarea majorităţii populaţiei. Ca şi în cazul constituţiei sovietice de la 1936, este vorba mai mult de un program ideal decât de o lege fundamentală ce angajează imediat şi cu fermitate regimurile comuniste. A încerca o caracterizare a acestora din urmă făcând referire numai la textele de faţă – cum s-a făcut de multe ori în Occident – ar însemna să cădem în cursa propagandei şi a mistificării. Dacă vrem să atingem realitatea sistemului socio-politic al noilor regimuri, trebuie să privim reversul acestui decor democratic înşelător şi să acordăm atenţie partidului dominant.

1.2. Un partid atotputernic

1.2.1. Aparenţe înşelătoare

Puterea absolută a Partidului comunist nu apare dintr-odată, fiind şi ea mascată de artificii şi afirmată cu oarecare reţinere. Astfel, nu numai constituţia sovietică din 1936, dar nici constituţia chineză din 1954 nu atribuie Partidului comunist un rol conducător; numai URSS – „în urma unor condiţii istorice" – şi România cunosc un regim cu partid unic. Celelalte ţări menţin partidele care au cooperat la instalarea comunismului. Aceste *partide „prietene" diferite ca număr* (8 în China, 4 în RDG, 4 în Cehoslovacia, 2 în Polonia şi Coreea, 1

în Bulgaria…), pe deplin controlate de partidele comuniste şi aliate cu acestea, au drept rol de a suplini acţiunea comuniştilor în diferite sectoare dificile ale societăţii (mica burghezie, profesiunile liberale, mediile creştine…) şi de a propaga o imagine pluralistă a sistemului comunist. În fapt, chiar dacă dispuneau de o presă particulară şi de câteva locuri în parlament, ele nu au afirmat niciodată nici cea mai mică specificitate. „Sigle goale" – după cum le definea R. Havemann –, prin votul lor sistematic unanim, aceste partide contribuie la strălucirea şi la puterea absolută a partidelor comuniste.

Niciunul dintre cetăţenii acestor ţări nu se poate îndoi vreo clipă că Partidul comunist dispune de totalitatea puterii, chiar dacă această realitate este exprimată doar implicit în majoritatea preambulurilor constituţionale din anii cincizeci. Înainte chiar ca articolele constituţiilor revizuite ale anilor şaptezeci să o afirme, fiecare ştie că Partidul exercită o funcţie de conducere a statului şi societăţii.

Totuşi, aspectul dictatorial al acestei puteri este, o dată în plus, mascat – sau cel puţin puternic atenuat – de propagandă, ca de altfel şi de principiile ce par să guverneze funcţionarea internă a Partidului. După teoriile leniniste, acesta e prezentat ca un partid de avangardă, reunind în rândurile sale elita proletariatului muncitor. Asemenea condiţii sunt, de fapt, rareori îndeplinite. Efectivele variază mult, în funcţie de state. Dacă la sfârşitul anilor '40 şi începutul anilor '50 China (4.500.000 de aderenţi în 1949, 6.000.000 în 1952) numără doar 0,8–1% din populaţia totală în rândurile Partidului, Iugoslavia – în jur de 2%, URSS – 3-4%, alte „democraţii populare" afişează cifre net superioare (8–10% în Ungaria, România şi RDG) şi, câteodată, foarte ridicate: 12–14% în Coreea (1954), 20% în Cehoslovacia (iunie 1948). În consecinţă, cu – de exemplu – un cehoslovac adult din trei membru de partid nu se mai poate vorbi de un partid de avangardă, ci de partid de masă, adică de un *„partid-refugiu"* (M. Molnár) la care aderă indivizi ce se alătură noii puteri din conformism, din dorinţă de securitate sau pur şi simplu din

carierism. Victoria Partidului comunist – militară sau politică – este la originea multor aderări. După lovitura de la Praga, „sute de mii de cehi şi slovaci se îmbulzesc să prindă trenul din mers; funcţionarii sunt cei mai grăbiţi” (F. Fejtö). Între 1945 şi 1949, membrii Partidului comunist chinez ajung de la 1.200.000 la 4.500.000 şi, din 1949 până la sfârşitul anului 1953, de la 4.500.000 la 6.500.000. La fel şi în Coreea, unde afectivele se măresc de 4 ori din 1946 (360.000) până în 1956 (1.164.000).

Acest aflux masiv de noi aderenţi, cu motivaţii şi cu formaţie doctrinară foarte neegale, accentuează eterogenitatea partidelor. Astfel, la sfârşitul anilor patruzeci, *în sânul Partidului comunist al Uniunii Sovietice se suprapun trei straturi*: bătrânii, care aderaseră înainte de război (ceva mai puţin de un sfert din efective); o majoritate (mai mult de jumătate) recrutată în timpul războiului în cadrul diferitelor regimente; şi, în sfârşit, noii recruţi – mai ales cadre şi tehnicieni – din anii de după război (1946–1952). În aceste condiţii, coabitarea devine câteodată dificilă – după cum mărturisesc campaniile de rectificare şi epurare lansate atât în Cehoslovacia (1949) cât şi în China (1951). Totuşi, principiile de recrutare nu s-au modificat. Orice cetăţean având 18 ani împliniţi poate cere să fie admis, cu condiţia să fie recomandat de membri – doi în China, trei în URSS – cu mai mulţi ani vechime, şi cu condiţia ca, după un an de probă, să se angajeze să „militeze activ în aplicarea hotărârilor Partidului şi să achite regulat cotizaţiile” (articolul 1 al statutului PCC).

În realitate, recrutarea nu este atât de clară pe cât o afirmă statutele şi nu depinde doar de impulsurile indivizilor. Există o adevărată politică de recrutare care închide sau deschide intrarea diferitelor categorii socio-profesionale, după voinţa conducătorilor. În ciuda acestor intervenţii, *alcătuirea partidelor comuniste nu reflectă structura de ansamblu a populaţiilor*, îndepărtându-se adeseori de idealul leninist. Deşi se proclamă reprezentantul proletariatului, PC chinez numără doar 3% din muncitori în 1949, şi numai 14% în 1956. În acea perioadă, ţăranii (69%) sunt de aproape cinci ori mai

numeroşi – e adevărat că, în sânul naţiunii, aceştia din urmă reprezintă o forţă numerică de treizeci de ori mai mare. De altfel, încă din 1940, Mao Zedong încearcă – cu riscul de a nemulţumi Moscova – să schimbe noţiunea de „popor” (care include o parte a burgheziei) cu alta mult mai restrictivă, de „proletariat”. În „ţara-călăuză a comunismului”, Uniunea Sovietică, distanţa dintre dorinţe – reformulate la fiecare congres – şi realitate rămâne mare. În 1957, PCUS încă nu avea decât 32% muncitori (48% din totalul populaţiei active) şi 17,3% ţărani (din 31%). „Funcţionarii” – jumătate din ei specialişti – constituie, în schimb, peste 50% din aderenţi, chiar dacă nu reprezintă decât 20% din societate. Această supra-reprezentare a „funcţionarilor” în majoritatea partidelor comuniste este motivată în special prin nevoia mereu crescândă de specialişti, diplomaţi şi birocraţi. Generale sunt şi diferenţele între societate şi Partid în privinţa repartizării pe sexe şi categorii de vârstă. Proporţia de femei atinge doar 10% din efectivele Partidului comunist chinez în 1956, şi 19% din efectivele Partidului comunist sovietic în 1952. Baza partidului era pe atunci tânără – în 1956, 92% din membrii PCC au mai puţin de 45 de ani. Puternice dezacorduri se observă şi în reprezentarea naţionalităţilor: populaţia han în China, ruşii în URSS, sârbii în Iugoslavia ocupă clar mai mult loc în partidele respective decât în rândul naţiunilor.

Relativ diferite prin recrutarea şi modurile lor de constituire, partidele comuniste afişează în schimb o unitate perfectă din punct de vedere doctrinar şi organizatoric. *Toate împărtăşesc marxism-leninismul* şi practică aceleaşi principii ale „centralismului democratic” şi „democraţiei interne”. De fapt „chiar dacă, pe la începutul anilor cincizeci, schisma din sânul lagărului comunist se limitează oficial la respingerea Iugoslaviei lui Tito, unitatea doctrinară e departe de a fi perfectă. Dacă reluăm deosebirea stabilită de americanul Franz Schurmann – în legătură cu PC chinez – între ideologia pură şi ideologia practică, observăm, încă din acest moment, importante variante declarate sau latente.

Cu siguranţă, toate partidele au la bază marxism-

leninismul; toate – indiferent de specificităţile istorice naţionale – acceptă ideea că istoria omenirii a fost o succesiune de conflicte între „clase exploatate” şi „clase exploatatoare”, marcată de cinci stări sociale succesive (primitivă, sclavagistă, feudală, capitalistă şi socialistă). Toţi reiau ideile lui Marx privind sistemul de producţie capitalist şi contradicţiile sale interne, şi adoptă concepţia leninistă a Partidului revoluţionar. Dar, dincolo de această vulgată de bază, încep *practici ideologice distincte*, în funcţie de momente şi state. Dacă lucrarea lui Stalin, *Bazele leninismului*, pare să inspire – la fel de mult ca şi operele lui Marx, Engels şi Lenin – pe toţi responsabilii comunişti, această inspiraţie nu este totuşi exclusivă în materie de principii de acţiune şi organizare. Încă de la al VII-lea congres al PC chinez (23 aprilie – 11 iunie 1945), noile statute se refereau direct la gândirea lui Mao Zedong: „Partidul comunist chinez – se afirma atunci – ia drept model al întregii sale activităţi teoria marxist-leninistă şi unitatea practicii şi gândirii revoluţiei chineze, gândirea lui Mao Zedong, opunându-se tuturor tendinţelor de dogmatism şi empirism”. În acelaşi fel, Tito, împins fără voie – după cum vom vedea – la o ruptură cu Stalin, va emite, la începutul anilor cincizeci, o critică radicală a sistemului social stalinist şi va propune (prin intermediul „colectivelor de muncitori”) o nouă concepţie a gestiunii întreprinderilor. O asemenea măsură, care îi va obliga pe responsabilii iugoslavi la numeroase ajustări, îi va conduce treptat la tendinţa de elaborare a unui „socialism de piaţă”, adică a unui sistem aflat la jumătatea drumului dintre capitalism şi socialism. Aceste două exemple dovedesc că, încă din anii cincizeci, conţinutul ideologiei diferitelor partide comuniste nu e la fel de uniform precum se proclamă. Dacă marxismul se afirmă ca bază teoretică comună, iar leninismul – revăzut şi modificat de Stalin – drept cea mai răspândită traducere în practică a vulgatei marxiste, în „lagărul comunist” există surse specifice de inspiraţie pentru cei care umblă la principiile revoluţiei şi organizării.

O altă aparenţă înşelătoare merită a fi dezvăluită:

caracterul democratic al *practicilor instituţionale din sânul partidelor comuniste*. În această privinţă, toate fac referiri la Lenin, ale cărui directive se rezumă prin termenii: „discutarea unei probleme, exprimarea şi ascultarea diverselor păreri, cunoaşterea opiniei majorităţii, exprimarea ei în decizie, aplicarea fără ezitare a hotărârii". Plecând de la aceste „instrucţiuni", au întâietate patru mari principii de funcţionare:

1. *Dreptul „imprescriptibil" la dezbatere, fundament al „democraţiei interne" a Partidului.* Fiecare membru are dreptul – indiferent de nivelul adunării – să-şi facă cunoscută opinia, să solicite o discuţie asupra problemelor litigioase sau insuficient de clare şi să critice poziţiile în vederea ameliorării lor. Dar, odată terminată discuţia, fiecare e obligat să se supună deciziei majorităţii.
2. *Obligaţia organelor inferioare ale Partidului de a aplica deciziile organelor superioare.* Această disciplină strictă constituie baza „centralismului democratic", regula de aur a statutelor tuturor partidelor.
3. *Electivitatea tuturor organelor de conducere ale Partidului*, de la bază până la vârf. Articolul 26 din statutul PCUS din 1952 precizează că alegerile au loc „printr-un scrutin secret".
4. *Conducerea colectivă* constituie un alt principiu organizator universal, de la bază (celule, comitete…) până la vârf (Birou politic, Secretariat general).

Aceste principii – afirmate cu tărie de toate ţările comuniste, de la Coreea până la RDG – puteau da *iluzia unei funcţionări democratice în interiorul partidelor comuniste.* Dar, în fapt, toate patru erau lipsite de conţinut real. De exemplu, în practică, anumite condiţii şi restricţii limitau posibilităţile de discuţie liberă, reducându-le la simple sugestii de sprijinire. Deciziile importante erau luate într-o manieră foarte centralizată, fără a fi respectată regula majorităţii. La fel,

alegerea printr-un scrutin secret nu era decât o faţadă, candidaţii „aleşi” fiind desemnaţi în prealabil de responsabilii eşalonului superior pornind de la liste de aptitudine („nomenclatura” în URSS) stabilite de serviciile specializate. Cât priveşte colegialitatea comitetelor, aceasta era, în afara perioadelor excepţionale, complet fictivă. Statutele Partidului comunist chinez prevedeau că orice organizaţie cu mai puţin de zece membri trebuia să aleagă un şef responsabil, iar în toate partidele comuniste secretarii aveau, indiferent de eşalon, prerogative majore. Nimic nu demonstrează mai bine importanţa nesemnificativă pe care o acordau partidele comuniste din anii cincizeci organelor colective deliberative şi elective, ca funcţionarea congreselor.

Organ superior al partidului, *congresul* trebuia, în principiu, convocat cel puţin o dată la patru sau cinci ani (în China), pentru determinarea liniei generale a Partidului, pentru revizuirea statutelor, controlarea activităţii din trecut a Comitetului central şi procedarea la alegerea unui nou Comitet. Or, se observă frecvente iregularităţi în aplicarea acestei reguli. Abia în octombrie 1952 – adică după treisprezece ani şi jumătate – se reuneşte al XIX-lea congres al PCUS. Pe parcursul unui sfert de secol, numai trei congrese se ţin în China: al VII-lea în 1945, al VIII-lea în 1956, al IX-lea în 1969; şi cinci în Coreea (1946, 1948, 1956, 1961, 1970)… Controlul instanţelor conducătoare ale Partidului asupra congresului este realizat atât de temeinic, încât acesta *este lipsit de orice importanţă reală*: delegaţii, în principiu aleşi, sunt de fapt desemnaţi de instanţele Partidului; textele aşa-zis discutate sunt adoptate dată fiind perioada foarte scurtă a sesiunii: 10–15 zile fără modificări majore; alegerea membrilor noului Comitet central se limitează la desemnarea listei de candidaţi, pregătită de Secretariatul general…

Însuşi *Comitetul central*, care pe parcursul congresului constituie organismul superior al Partidului, are mai mult aparenţa decât realitatea puterii. Bineînţeles, el numără în rândurile sale, în principiu, pe toţi marii demnitari ai regimului; însă alcătuirea sa, care, după cum am mai amintit,

nu este rezultatul alegerii, se supune doar calculelor strategilor Partidului, în vederea unei bune reprezentativităţi a trei elemente fundamentale ale sistemului: Partidul, Statul, Armata, în funcţie de raportul de moment al forţelor. În sânul Comitetului central al PCUS, partea rezervată membrilor Partidului (în special şefilor locali, secretarilor de obkom, de republici unionale şi republici autonome) este preponderentă. În perioada 1952–1966 ea variază de la 60 la 70%, în vreme ce numărul funcţionarilor statului variază doar de la 17 la 23%, iar cel al militarilor de la 4 la 8%.

Evoluţia efectivelor Comitetelor arată că, în ciuda declaraţiilor de principiu, *elitismul are mai degrabă tendinţa de a se consolida de-a lungul timpului.* Dacă în 1918 Comitetul central număra un ales la 13.000 de membri de partid, patruzeci de ani mai târziu (1956) era un ales la peste 28.000 în URSS, şi doar unul la mai mult de 63.000 în China. Numai partide cum era cel din Coreea (un ales la 10.000) se apropie de situaţia originară. Rolul scăzut al Comitetului central poate fi apreciat şi prin iregularitatea şi raritatea convocărilor în anii patruzeci şi cincizeci în principalele două state comuniste, ca de altfel şi prin durata scurtă a sesiunilor (2-4 zile). Nu se înregistrează niciun plen al Comitetului central al PCUS în perioada februarie 1947 – octombrie 1952, iar după o activitate intensă la începutul epocii lui Hruşciov (11 plenare din decembrie 1956 până în decembrie 1958), se ajunge la o medie de două adunări scurte pe an, până în 1964. Ritmul este aproape acelaşi şi în China.

Aceste fapte dovedesc că expresia sovietologului M. Fainsod descriind Comitetul central al PCUS ca „adevăratul parlament al Uniunii Sovietice” trebuie reluată cu prudenţă. Acceptabilă pentru sublinierea faptului că *realitatea puterii nu se află în organele de stat, ci în organele de partid*, ea este, în schimb, cu totul contestabilă în aprecierea puterii efective a Comitetului. Cu siguranţă, în principiu, acesta exercită funcţii legislative şi elective comparabile cu o adunare parlamentară. Teoretic, el este cel care elaborează „legile” Partidului şi defineşte axele generale ale politicii sale. De asemenea, tot el alege instanţele

executive majore: Biroul politic, Secretariatul general şi comisiile; şi tot el, prin intermediul multiplelor „departamente” (afaceri internaţionale, economie, învăţământ, securitate şi justiţie, organizare, propagandă…), controlează aparatul de stat. Dar, repetăm, exercitarea acestor funcţii importante este golită de sens prin intervenţia constantă şi decisivă a instanţelor supreme ale Partidului. Cu excepţia unor perioade de puternice diviziuni în sânul conducerii – pe parcursul cărora e folosit ca loc şi mijloc de manevre între facţiuni rivale –, Comitetul central se limitează de fapt la garantarea deciziilor şi cooptărilor impuse de colegiul conducătorilor momentului.

1.2.2. Centrele efective de decizie

După cum se poate aprecia, în urma acestei scurte treceri în revistă, faţada care ascunde funcţionarea reală a Partidului este la fel de înaltă şi de mată ca şi cea care înconjoară sistemul etatic. În ambele cazuri, efortul de camuflare este atât de mare, încât cu greu se poate ajunge la adevăratele centre de decizie.

A vorbi despre Partid în maniera propagandei oficiale, adică a-l privi ca un ansamblu omogen şi egalitar, ai cărui membri au cu toţii aceeaşi importanţă ar constitui, bineînţeles, o naivitate. *Mai degrabă decât despre un partid, ar trebui să vorbim* – aşa cum face M. Molnár în legătură cu PC ungar – *despre două partide*. Partidul celor „fără grade”, adică a militanţilor obişnuiţi, care, la sfârşitul anilor patruzeci, numără în Ungaria aproximativ 700.000 de membri din 880.000, adică aproape 80%. Aceşti infanterişti par să aplice cu zel şi disciplină directivele „primului partid”. Acesta din urmă formează „nucleul forte”, „partidul activ”, „clasa politică”. În interiorul lui găsim, pe de o parte, „aparatcikii”, permanenţii Partidului, salariaţi cu normă întreagă şi, pe de altă parte, „cadre” sau „activişti”, care formează pătura superioară a responsabililor aparatului de partid şi ai

posturilor de comandă ale statului. Spuma acestei elite este cea care exercită cele mai importante funcţii în cadrul celor două organe decizionale majore: Biroul politic şi Secretariatul.

Biroul politic îşi asumă funcţia de executiv, adică ia iniţiative şi hotărâri plecând de la informaţiile date de diferitele departamente ale Comitetului central şi coordonate de Secretariatul general. Reunind de la cinci până la douăzeci de membri (titulari şi supleanţi), în funcţie de ţară, el constituie în principiu instanţa supremă a Partidului. De fapt, în cadrul perioadei de care vorbim, rolul său pare mai degrabă formal, ca urmare a voinţei celor mai înalţi conducători. În URSS, în vremea lui Stalin, rareori se întâmplă ca Biroul să se reunească în întregime, conducătorul preferind să creeze „comisii restrânse" care să trateze atât probleme de ordin intern, cât şi de ordin extern. „Este foarte adevărat – scrie Hruşciov în legătură cu sfârşitul anilor patruzeci – că Biroul politic nu avea un alt rol decât acela de a-şi pune ştampila sub deciziile Conducătorului. Stalin rareori cerea părerea membrilor acestui organism despre o măsură ce trebuia luată. El decidea şi decreta." La fel şi în China, Biroul politic se reuneşte la intervale diferite, când la Beijing, când în provincie, dar niciodată în întregime, „unii membri rezervaţi faţă de linia generală sau îndepărtaţi în mod deliberat" neparticipând la adunare. El pare să fi fost marginalizat de o structură specifică Chinei, creată în 1956, Comitetul permanent al Biroului politic, care trebuia să se impună ca o instanţă colegială supremă (7 membri), precum şi de un „mic secretariat" format din cinci membri, creat în 1945. La această dată a fost suprimat postul de secretar general, Mao fiind proclamat preşedinte al Partidului. Funcţia de secretar general a fost restabilită în 1956 (şi deţinută până în 1966 de Deng Xiaoping), dar prerogativele sale au rămas limitate la coordonarea serviciilor secretariatului. PC coreean, influenţat de exemplul chinezesc, dispunea în fruntea sa de un „prezidiu al Biroului politic" (format din cei mai înalţi 5 demnitari ai regimului), creând abia în 1966 un secretariat al Comitetului central condus de un secretar general, şef al Partidului. Până

atunci, ca şi la Beijing, acesta avea titlul de preşedinte. În celelalte ţări, *Secretariatul general* (de la patru până la vreo zece membri) *şi-a păstrat un loc de frunte, elaborând şi controlând aplicarea tuturor deciziilor importante ale Partidului şi Statului*.

Descoperim, la urma urmelor, că sub frumoasele decoruri zugrăvite de propagandă în culorile democraţiei – atât pentru Stat cât şi pentru Partid – se ascunde, *în cel mai bun caz, un banal sistem oligarhic şi, cel mai adesea, o dictatură personală.* În fiecare stat, de fapt, secretarul general (sau preşedintele) Partidului domină cu autoritate toate organismele. Încă din 1945, PC chinez, referindu-se în statutul său la gândirea lui Mao Zedong, glorificându-i activitatea personală în istoria Partidului şi creând pentru el postul de preşedinte al Comitetului central, îl încoronează cu adevărat drept împărat al Chinei. Ceea ce se întâmplă, de altfel, în toate celelalte state, însă cu mici deosebiri. După exemplul cultului lui Stalin, fiecare conducător şi-l organizează pe al său: Tito, Enver Hodja, Rákosi, Gottwald, Bierut, Kim Ir Sen… Acest *cult al personalităţii* – care va fi denunţat în 1956, însă fără a dispărea – este fondat deopotrivă pe admiraţia suscitată de faptele eroice (povestite, bineînţeles, de propagandă) şi de teama provocată de concentrarea unei puteri extraordinare în mâinile unei singure persoane. Fiecare lider dispune în special de o poliţie care, concepută iniţial după modelul sovieticilor (CEKA), cu scopul de a deveni instrument al statului, se transformă foarte repede în instrument al unui partid şi, în sfârşit, al unui om.

Ridiculizat la nivel superior, principiul partajului colectiv al puterii este privit la fel la toate nivelurile piramidei puterii. Indiferent de eşalon, adunările şi comitetele nu sunt decât puneri în valoare ale unui singur individ. Foarte semnificativ este exemplul „prinţilor regionali”, aceşti conducători ai diferitelor republici sovietice sau provincii chinezeşti care, prin puterea lor oficială şi prin recurgerea la practici deviante, au devenit adevăraţi despoţi atotputernici. „Puterea unui prim-secretar (de regiune) – avea să mărturisească Boris Elţîn

la sfârşitul vizitei sale la Sverdlovsk – este nelimitată. Şi acest sentiment de putere este pur şi simplu ameţitor. (…) *Prim-secretarul comitetului regional era un ţar*; *un zeu*. Era stăpânul regiunii pe care o conducea. Cea mai nesemnificativă din deciziile sale era fără drept de apel."

1.3. Grupuri de presiune influente

1.3.1. Armata

În statele comuniste din anii cincizeci, prestigiul armatei se bazează pe dublul său rol. Ea apare mai întâi ca instrument major de cucerire a puterii. Fără ajutorul regimentelor de partizani – nuclee ale viitoarelor armate populare –, fără acţiunea Armatei roşii, ocupanţii n-ar fi fost alungaţi, regimurile aflate în slujba lor n-ar fi putut fi înlăturate şi nici n-ar fi fost posibilă menţinerea sau instalarea comunismului. Din Albania până în China, peste tot s-a constatat acelaşi lucru. Însă armata nu este numai *un instrument de cucerire şi de protecţie a puterii*; ea acţionează şi în sensul transformării societăţii şi al schimbărilor din economie. Conform sloganului lansat în Coreea de Kim Ir Sen, armata populară trebuie „să ducă la bun sfârşit atât edificarea socialistă, cât şi acţiunea de apărare a patriei, cu secera şi ciocanul într-o mână, şi cu arma în cealaltă".

Pentru a răspunde acestor obligaţii majore, armata este dotată cu mijloace considerabile care, de-a lungul timpului, au făcut din ea un „stat în stat" (I. Afanasiev). Generalul Jaruzelski descrie pe larg autarhia armatei poloneze – care dispune de propriile sale exploatări agricole – şi subliniază importanţa rolului său economic, precum şi calitatea cercetărilor sale în materie de armament. Nu este deloc exagerat să vorbim de „*complex militaro-industrial"* atunci când ne referim la aceste nebuloase gigantice care absorb în mare

parte producţia industrială a fiecărei ţări, care înglobează – direct sau indirect – un număr foarte mare de muncitori, tehnicieni, ingineri, cu baze secrete ce se întind cât vezi cu ochii, care dispun de şcoli, spitale, căi de comunicaţie şi sistem de aprovizionare proprii, şi care reunesc totodată forţele armate, centrele de cercetare, industriile de apărare şi diferitele instituţii de stat (ministere) şi de partid (de exemplu, foarte influenta comisie a afacerilor militare a Comitetului central chinez).

Nu este de mirare că aceste armate puternice şi, într-o manieră globală, complexele militaro-industriale au devenit *mize ale puterii în cadrul sistemului comunist.* Oare Părintele fondator nu prevăzuse şi el acest lucru atunci când a ţinut să impună ca principiu de bază: „Partidul comandă puştii”? În mod oficial, armata nu poate fi decât instrumentul Partidului. Dar, de fapt, raportul de forţe armată-partid se dovedeşte a fi mai complex. Prin acţiunile lor decisive în timpul războiului sau în perioada de criză, şefii armatei – care se bucură de un anumit prestigiu – încearcă să câştige cât mai multă autonomie, revendică o participare la decizii şi reclamă mijloace suplimentare. Asemenea ambiţii, chiar daca nu sunt exagerate şi nu au o intenţie pucistă, nu pot fi totuşi altfel decât prost primite de către conducătorii unui partid a cărui autoritate este, în principiu, nepartajabilă. Paradele – dacă ne raportăm la anii ’40 şi ’50 – sunt de două feluri. *Preluarea din nou a controlului asupra armatei* se poate realiza în mod brutal, cum a făcut Stalin imediat după sfârşitul celui de-al doilea război mondial, când s-a grăbit să-i îndepărteze pe cei mai prestigioşi conducători militari (Jukov nu mai apare în public încă din 1946) şi să difuzeze o versiune istorică a războiului punând în valoare Partidul în detrimentul armatei. Astfel a reuşit – în câteva luni – să evite ca aceasta din urmă să mai joace vreun rol propriu. Unei politici atât de drastice – practicabilă numai de o autoritate cu putere absolută, cum a fost Stalin –, conducătorii comunişti îi preferă, în general, căi mai ocolite. Ei se străduiesc să *„politizeze” armata, mai ales desemnând în toate unităţile, după modelul Uniunii Sovietice,*

comisari politici. „Rolul ofiţerilor politici, fără a-l egala pe cel al comisarilor politici din armata sovietică – comentează, ca expert, generalul Jaruzelski, – era considerabil. Mai ales în problemele de personal. Ani de zile, orice promovare sau numire erau semnate de comandantul de unitate şi contrasemnate de primul său locţiitor cu probleme politice. Nu trebuie uitat că 80% din ofiţeri şi practic toţi ofiţerii superiori erau membri de partid." în Coreea, o rezoluţie a Comitetului central (mai 1958) decide crearea unei celule de partid la nivel de companie sau chiar de pluton. Aproximativ 30 până la 40% din efectivele unui regiment sunt membri de partid. Controlul armatei se realizează şi printr-o mai bună integrare a acesteia în organele instituţionale de stat şi de partid. Includerea unor mari demnitari militari în Comitetul central (şi chiar în Biroul politic sau Secretariatul general) reprezintă unul dintre simbolurile concrete ale unei asemenea politici. Satisfacerea exigenţelor financiare şi materiale ale complexului militaro-industrial constituie un alt factor important al echilibrului de forţe dintre Partid şi Armată.

Amintirea acestor diverse strategii (disciplinare, control, integrare) dovedeşte că ar fi prea mult să considerăm obligatoriu armata ca fiind o autoritate rivală Partidului. De fapt, între acestea două există o puternică suprapunere. Într-adevăr, fiind sistematic politizată, armata pătrunde treptat în toate angrenajele etatice şi sociale. *Osmoza pare să fi reuşit în mod deosebit în ţări precum China şi Coreea,* unde armata nu numai că serveşte ca banc de probă campaniilor ideologice ale lui Mao Zedong sau Kim Ir Sen, dar participă şi la transformările economice ale statelor. Trăind în mijlocul poporului „precum peştele în apă", armatele par să justifice din plin apelativul „popular", faţă de armatele altor state – cum ar fi Uniunea Sovietică –, mai profesionale şi mai rupte de populaţia civilă. Asta nu înseamnă că aceste armate, aparent mai bine integrate în cadrul naţiunii, ar fi mai independente faţă de puterea politică. Dimpotrivă, se observă că lideri precum Mao Zedong, contestaţi în rândurile Partidului, primesc un sprijin decisiv din partea armatei

începând din 1958. În cazul unei ţări aflate în război, cum a fost Vietnamul, importanţa militarilor a devenit într-adevăr enormă.

1.3.2. Poliţia

Serviciile de „securitate” fac şi ele parte din cele mai puternice lobby-uri ale sistemului. „Poliţia (maghiară), cu ajutorul activ al lui Stalin – spunea cu regret Imre Nagy la începutul anilor cincizeci –, s-a înălţat deasupra Partidului şi societăţii, devenind astfel principalul organ al puterii.” Prin „poliţie” se înţelegea, de fapt, *un ansamblu de forţe impresionant* atât prin efective (care grupau zeci de mii de indivizi permanenţi sau auxiliari în statele mijlocii, sute de mii, şi chiar milioane în ţările cele mai mari), cât şi prin diversitatea funcţiilor (de la supravegherea frontierelor până la paza gulagurilor, de la spionaj extern până la „menţinerea ordinii” interne), prin resursele materiale aflate la dispoziţia lor şi, bineînţeles, prin puterile exorbitante în raport cu societatea. Occidentului i-a luat mult timp să înţeleagă în adevărata sa dimensiune *teroarea exercitată de poliţiile secrete* precum KGB-ul sovietic, Stasi (RDG), Securitatea română sau Segurigmi (Albania). Totuşi, încă din 1956, în timpul insurecţiei din octombrie, ungurii şi-au exprimat clar ranchiuna şi ura faţă de „Avo”, această antenă a poliţiei de stat reataşată, în 1946, Ministerului de Interne, şi care, trei ani mai târziu, a devenit un serviciu special subordonat numai conducătorilor din eşaloanele superioare *(Allamvedelmi Hivatal* – *AHV* – Autoritatea Apărării de Stat).

În ciuda forţei sale, *poliţia deţine rareori o putere politică la fel de importantă ca şi armata.* Mai întâi din cauza atomizării sale. O parte din elementele sale – cum sunt forţele de securitate în China – depind de guvern, în timp ce altele – poliţia secretă, de exemplu – ţin de Comitetul central şi Biroul politic. Pe de altă parte, pe parcursul instaurării regimurilor, poliţia nu a avut niciodată un rol asemănător cu al armatei,

chiar dacă, după cum am văzut, a făcut dovada unui exces de zel şi a unei ferocităţi în disciplinarea societăţilor civile. În plus, faţă de armată, poliţia nu s-a bucurat niciodată de vreun prestigiu în rândul populaţiei. Dimpotrivă. Rolul său politic a putut fi exagerat ca urmare a poziţiilor ocupate de unii din conducătorii săi – cum ar fi Beria, în timpul perioadei staliniste, sau Khang Shen, în timpul revoluţiei culturale din China; sau, încă, din cauza utilizării arbitrare a GPU şi NKVD de către Stalin. Dar aceste situaţii sunt mai curând excepţii. Dacă poliţia – în special forţele de securitate – a exercitat adeseori o influenţă politică prin aplicarea cu zel a dispoziţiilor de represiune ale Partidului, în schimb ea era, mai bine decât armata, controlată de acesta.

1.3.3. Facţiunile

Pe lângă grupurile instituţionale – cum ar fi poliţia sau armata – susceptibile de a exercita presiuni puternice asupra organelor de decizie ale Partidului şi Statului, se impune – dacă nu dorim să pierdem un aspect major al sistemelor comuniste – să ţinem seama şi de grupurile informale. În realitate, în spatele faţadei unanimiste şi consensuale pe care trebuie să o afişeze Partidul se ghicesc *luptele interne permanente*. Fiind interzisă orice dezbatere adevărată şi deschisă, nu mai rămânea loc decât luptelor subterane şi nemărturisite dintre facţiuni. Acestea – oricât de puţin le-am cunoaşte – se bazează pe diverse solidarităţi fondate atât pe origini geografice, pe complicităţi şcolare sau universitare, cât şi pe servicii şi contra-servicii. S-au format treptat *clanuri ramificate* care au stabilit legături între indivizi, de la baza piramidei puterii şi până la vârf. Fiecare „aparatcik” dispune de un protector el însuşi vasal al unuia mai influent. În deceniul următor, I. Zemţov îi descrie pe conducătorii Azerbaidjanului mergând la Moscova – pentru sesiunea Sovietului suprem sau pentru plenara Comitetului central – cu braţele încărcate de cadouri în bani şi în natură… În China,

după opinia sinologului J.-P. Cabestan *„facţionalismul constituie una dintre trăsăturile dominante ale Partidului comunist”*. Generalizarea sa în această ţară s-ar explica prin motive culturale şi ar ţine de „importanţa acordată de confucianism instituţiei familiale şi distincţiei fundamentale pe care acesta o stabileşte între membrii şi ne-membrii unui grup primar”.

Câteodată, aceste clanuri şi facţiuni fondate pe rivalităţi şi ambiţii primesc calificative de natură politică sau economică, aspect ce nu poate oferi totuşi informaţii privind natura reală a divergenţelor. Astfel, se vorbeşte de un curent „liberal” sau conservator”, de tendinţă „revizionistă”, de „grup antipartid”, de „stângişti”, de „dogmatici” sau de „extrema dreaptă”, când de fapt, de multe ori *ideologia deţine un loc nesemnificativ în elementele constitutive ale acestor facţiuni.* Având în vedere că nu există nicio regulă instituţionalizată de transmitere a puterii, perioadele în care structurile de clan apar cel mai bine la suprafaţă sunt perioadele de succesiune. Pe parcursul anilor patruzeci, moştenitorii potenţiali ai lui Stalin pornesc o luptă surdă, dar nemiloasă, prin clanurile interpuse: facţiunea Jdanov contra facţiunii Malenkov, facţiunea Malenkov contra facţiunii Hruşciov…

2. O ECONOMIE PE DEPLIN ETATIZATĂ

În economie s-a întâmplat ca şi în politică. Stalinismul sovietic a servit drept model din toate punctele de vedere. Niciun sector din economia noilor ţări comuniste nu a scăpat Partidului-Stat, care a decis să gestioneze toate serviciile cu caracter industrial, comercial şi agricol.

2.1. Revoluţia agrară

Una dintre cele mai radicale schimbări generate de noile regimuri avea în vedere structurile agricole, care, în câţiva ani, au fost total bulversate şi remodelate. Noii conducători au procedat la o redistribuire a pământurilor, apoi la colectivizarea lor. Singura noutate în comparaţie cu Uniunea Sovietică a fost o succesiune mai rapidă a celor două operaţiuni.

2.1.1. Redistribuirea pământurilor

Suprafeţele de pământ astfel redistribuite sunt impresionante: în China, 47 milioane de hectare; în Europa de Est, 20 milioane de hectare expropriate şi 12 milioane repartizate.

Chiar dacă, de-a lungul secolelor, ţăranii din Europa şi Asia au dorit cu ardoare să aibă propriul lor pământ (câteodată chiar luptând pentru el), chiar dacă în perioada interbelică partidele agrare au susţinut proiecte reformiste, revoluţia agrară a anilor patruzeci nu a fost totuşi o revoluţie înfăptuită de la „bază”, ci exclusiv de la „vârf”. Deloc spontană, *ea a fost*

pregătita cu mare grijă – mai ales în China – şi orchestrată numai de partidele comuniste. Obiectivele sale erau mai ales de ordin politic. În ceea ce priveşte partidele comuniste, în acel moment crucial de acaparare a puterii era vorba de atragerea imensei comunităţi ţărăneşti şi unirea ei în jurul unei reforme prezentate totodată ca o luptă de clasă – având drept consecinţă imediată eliminarea claselor stăpânitoare – şi ca o pedepsire a celor vinovaţi de război (deoarece în Europa de Est exproprierile au avut adeseori în vedere pământurile nemţeşti, iar în Coreea – bunurile japoneze).

Reforma s-a efectuat în toată Europa de Est şi în Coreea în perioada dintre 1944 (Polonia) şi 1946–1947 (viitoarea RDG). În China, ea a fost lansată de legea din 28 iunie 1950. S-a început peste tot prin stabilirea unui prag maxim pentru proprietatea funciară: 5 ha în Albania şi Coreea, 20 în Bulgaria, 45 în Iugoslavia, 50 în România şi Cehoslovacia, 57 în Ungaria… Apoi s-au desfăşurat transferurile de proprietate, deosebit de importante în Ungaria (34,6% din pământ), Polonia şi viitoarea RDG. În total, numai în Europa de Est, mai bine de 3 milioane de familii ţărăneşti au beneficiat de această redistribuire. În Coreea, după cifrele furnizate de Kim Ir Sen, 981.390 de hectare ar fi fost distribuite la 724.522 familii, dintre care mai mult de jumătate fermieri fără pământ şi mai bine de un sfert foarte mici proprietari. În China, redistribuirea este foarte impresionantă, având în vedere că 46 milioane de ha (din 107 sau 108 milioane) îşi schimbă proprietarii în folosul a 300 milioane de ţărani săraci. S-a amintit mai sus preţul exorbitant plătit – mai ales în China – de proprietari (şi nu numai de chiaburi) în timpul acestor schimbări; dar peste tot tensiunile au fost mult mai puternice atunci când partidele au declanşat cea de-a doua parte a revoluţiei agrare: „socializarea pământului şi a utilajelor agricole”.

2.1.2. Colectivizarea

Este frapantă *identitatea proceselor de colectivizare* desfăşurate în Europa de Est şi în Asia. În toate cazurile, sursa de inspiraţie este peste tot aceeaşi: colectivizarea condusă în URSS de către Stalin, în anii treizeci. Atunci când, de exemplu, în iulie 1955, Mao Zedong încearcă să rezolve problemele cooperaţiei agricole şi să dea acesteia un elan decisiv, el ajunge la concluzia că „singura soluţie este aplicarea aceleiaşi metode" ca şi în Uniunea Sovietică. Formele şi procedeele utilizate sunt totuşi mai prudente şi mai sofisticate, luând în calcul, într-adevăr, rezistenţa înverşunată a ţăranilor sovietici şi consecinţele ei dezastruoase (teribila foamete din 1932–1933). Aceste probleme stârnesc dezbateri importante în sânul partidelor. În China, ca şi în Europa de Est, conducătorii consideră colectivizarea ca fiind prea periculoasă pentru a fi declanşată în primii ani de după cucerirea puterii, şi doresc să aştepte ca evoluţia „forţelor productive" să se producă şi la sate. În opinia „pragmaticilor" chinezi (tendinţa Liu Shaoqi), colectivizarea este condiţionată de crearea în prealabil a unei utilări mecanice importante. Însă Mao Zedong nu este de acord, declarând: „cooperaţia trebuie să preceadă utilizarea marilor utilaje, având în vedere condiţiile ţării noastre…".

Dacă acordul este departe de a fi total în privinţa alegerii momentului, el este în schimb total asupra necesităţii operaţiunii. În fapt, peste tot reforma agrară a pus accentul pe fărâmiţarea proprietăţilor. *Majoritatea exploatărilor ţărăneşti din estul european (Polonia, Ungaria, România, Bulgaria) nu depăşeşte 5 hectare în 1948*. Pentru remedierea unei asemenea situaţii, unii proprietari încearcă să cumpere sau să închirieze pământuri. Această revenire a „spiritului capitalist" nelinişteşte autorităţile chinezeşti, întărindu-le în decizia lor de a declanşa cât mai repede colectivizarea. În ochii lor, aceasta trebuia să pună capăt derivelor, să înlăture definitiv pe cei îmbogăţiţi, ostili comuniştilor, şi să permită, controlând-o îndeaproape, relansarea economiei rurale.

Formulele propuse ţăranilor sunt foarte apropiate unele de altele, deşi clasificarea lor variază în funcţie de ţară (2 mari

categorii în China – cooperativele „elementare” sau „semi-socialiste” şi cele „superioare” sau „socialiste”; 3 în Coreea; 4 în Iugoslavia…). În linii mari, *ţăranii pot alege între trei mari tipuri de cooperative.* În cele de gradul întâi pământul este folosit în comun (dar nu şi vitele), iar remuneraţia este proporţională cu suprafaţa posedată. Cel de-al doilea tip este identic, având în plus numai folosirea în comun a vitelor. Ultima categorie are ca model colhozul sovietic, unde membrii sunt plătiţi numai în funcţie de munca depusă. În fiecare din cele trei cazuri, familiile sunt autorizate să păstreze un mic petic de pământ.

Acest proces de colectivizare urmează, aproape peste tot, acelaşi ritm. Cu excepţia unor state ca Albania sau Bulgaria, unde presiunile sunt dintr-odată puternice, în celelalte ţări se observă o fază exploratorie prudentă şi moderată. Autorităţile încearcă să nu-i sperie pe ţărani, lăudându-le profitul pe care-l pot câştiga din operaţiune şi propunându-le cele mai moderate formule. De exemplu, PC chinez se limitează – în decembrie 1951 – să promoveze crearea şi extinderea unor echipe de ajutor reciproc; şi abia doi ani mai târziu (în decembrie 1953) decide crearea cooperativelor de producţie, proces care se desfăşoară foarte lent (8% din pământuri la sfârşitul anului 1954).

Această primă fază s-ar fi prelungit cu siguranţă – ca urmare a tergiversării multor conducători şi a lipsei de entuziasm a ţăranilor – dacă n-ar fi fost presiunea exercitată de instituţii interstatale sau oameni deosebit de influenţi. În Europa de Est, accelerarea bruscă şi radicalizarea colectivizării se explică – fără nicio îndoială – prin *luarea de poziţie a Kominformului în 1948*, „sugerată”, bineînţeles, de către Stalin. Acesta din urmă avea în vedere o colectivizare rapidă, pentru a integra noile democraţii populare în sistemul sovietic. În urma acestor dispoziţii, socializarea suprafeţelor agricole progresează peste tot începând cu anul 1949. Dar funcţionarea şi randamentul cooperativelor lasă mult de dorit. Aşa încât în iarna lui 1951 s-a procedat la o întărire a încadrării şi controlului, stabilindu-se ca remuneraţia să fie

unic stabilită, pe baza normelor de productivitate. În China, Mao relansează puternic colectivizarea pe parcursul verii lui 1955, astfel încât, la sfârşitul anului 1956, toate cele 120 milioane de familii rurale sunt înglobate în reţeaua de cooperative. Dezvoltarea acestora din urmă cunoaşte un ritm la fel de rapid în Coreea, unde în 5 ani (1953–1958) se realizează socializarea totală a agriculturii.

Mişcarea progresează şi în Europa, dar niciodată într-o asemenea proporţie. În 1955, o singură ţară afişează un procentaj foarte ridicat de terenuri agricole integrate în cooperative: Bulgaria, cu 61%. Celelalte ţări oscilează între o treime (Cehoslovacia: 29%) şi o cincime (Ungaria: 22%). România (13%) şi Polonia (11%) depăşesc cu greu 10%. În ceea ce priveşte Iugoslavia, după un start promiţător, evoluţia se inversează începând cu 1953, an în care, ca urmare a dizolvării unui mare număr de cooperative, procentajul suprafeţelor agricole socializate a scăzut de la 13% la 2%. Ungaria şi, mai ales, Polonia vor cunoaşte după evenimentele din 1956 o descreştere foarte pronunţată. Până la urmă, abia în 1957 cooperativele devin majoritare în Cehoslovacia (51% din suprafaţa agricolă), Albania (58%) şi Bulgaria (87%).

Această încetineală (cu excepţia Bulgariei), aceste rezultate slabe – care contrastează cu *rapiditatea şi succesul mişcării în ţările asiatice* – fac dovada unor diferenţe fundamentale în reacţia ţărănimii. Dacă aceasta, atât în Coreea cât şi în China, nu a aderat fără reticenţe la mişcare (valuri de retragere din cooperative la sfârşitul lui 1953 şi în primăvara-anilor 1955 şi 1957), în schimb s-a resemnat mai mult şi mai repede decât ţărănimea est-europeană. Poate din cauză că tradiţia o pregătise mai bine pentru practici colective; sau poate pentru că Partidul a ştiut să o convingă de o creştere substanţială a veniturilor şi de o siguranţă mai mare a familiei. În democraţiile populare, această argumentare nu a convins niciodată, cu atât mai mult cu cât exploatarea particulară părea foarte viabilă şi, din punctul de vedere al productivităţii, făcea faţă cu succes cooperativei vecine. După cum scrie F. Fejtö, aici ţăranul „nu înţelege, nu acceptă

regulile comuniste ale jocului pentru că nu este pe deplin convins de eşecul său în calitate de mic fermier". Furios şi disperat, el rezistă cu sălbăticie: fuge în oraşul sau în ţara vecină (din RDG în RFG), ucide vitele, îşi neglijează munca la cooperativă, refuză să asculte de şefii de brigadă, lipseşte nemotivat…

2.2. Naţionalizările şi planificarea

2.2.1. Naţionalizări în ritm rapid

Naţionalizarea băncilor, a comerţului exterior, a surselor de energie, a transporturilor şi industriilor de bază a pus mai puţine probleme şi a suscitat *mai puţină rezistenţă decât colectivizarea.* Ea a fost facilitată de faptul că în mai multe ţări europene (Germania, Cehoslovacia, Polonia…) şi din Asia (Coreea, China) structurile economice fiind în foarte mare parte confiscate sau controlate de nazişti şi japonezi, naţionalizarea lor s-a impus în mod natural după război, nestârnind astfel niciun val de nemulţumiri. Mai mult, unele guverne operaseră naţionalizări chiar înainte de venirea la putere a comuniştilor. În China – ca urmare a politicii Gomindanului, ostil, în principiu, întreprinderii capitaliste –, statul comunist a moştenit, în octombrie 1949, 34-50% din capitalul industrial. La fel, în Europa de Est, adeseori guvernele „frontului naţional" dominate cu siguranţă de comunişti au fost cele care au declanşat principalele naţionalizări. Relativa încetineală din ţările foste duşmane (România, Ungaria, Bulgaria) a avut drept cauză sechestrul sovietic (decurgând din tratate de armistiţiu) asupra bunurilor germane.

În ansamblu, *ritmul naţionalizărilor a fost rapid.* Încă din 1945–1946, legile prevăd confiscarea a 65% din mijloacele de producţie în Cehoslovacia (octombrie 1945, martie 1946), a

trei sferturi în Coreea (10 august 1946) şi în totalitate în Iugoslavia (5 decembrie 1946). Prima reuniune a Kominformului (septembrie 1947) încurajează mişcarea, astfel încât în 1948, cvasitotalitatea sectorului industrial câteodată – inclusiv sectorul meşteşugăresc – se află în mâinile statului. O parte a comerţului cu amănuntul a rămas privat în Ungaria, Iugoslavia şi în viitoarea RDG. În China se observă un progres destul de constant al sectorului socialist, cu accelerări în 1952 şi 1955. La această ultimă dată, întreprinderile private ce execută comenzi pentru stat reprezintă doar 13,2%, în timp ce sectorul socialist se ridică la 67,7%. Presiunile violente – de tipul mişcărilor celor „trei şi cinci anti" în 1951–1952 – au ajuns să descurajeze şi să elimine în întregime burghezia din afaceri. La sfârşitul anului 1956, statul asigură 99,62% din producţia industrială şi 85% din activităţile comerciale.

2.2.2. O planificare ambiţioasă

După cum procedase Uniunea Sovietică la vremea sa, noile regimuri completează aceste măsuri de naţionalizare prin introducerea unor metode de planificare. În timpul unei prime faze (1946–1948 pentru Coreea şi Europa de Est; 1949–1952 pentru China), guvernele se mulţumesc să elaboreze *planuri pe termen scurt* (planuri anuale în Coreea şi România; bienale în Cehoslovacia, Bulgaria şi Albania; trienale în Polonia şi Ungaria…), în vederea remedierii pagubelor şi stricăciunilor produse de război: aprovizionarea oraşelor, reconstrucţia uzinelor şi căilor de comunicaţie, aducerea treptată a producţiei la nivelul de dinainte de război, lupta împotriva inflaţiei, reluarea schimburilor cu străinătatea… Deşi modeste, aceste planuri sunt doar parţial îndeplinite. Din lipsă de credite exterioare suficiente, realizarea lor se sprijină pe popor, constrâns la sacrificii enorme. În această conjunctură foarte dificilă, PC chinez iese în evidenţă prin imaginaţia de care dă dovadă în găsirea unor soluţii practice şi prin capacitatea sa remarcabilă de a reconstitui cadre de gestiune

şi administraţie într-o ţară aflată în plin haos.

Odată cu refacerea într-o oarecare măsură a economiei, partidele comuniste se lansează *în planuri pe durate mai lungi (în general cincinale),* conform celor practicate de URSS începând cu 1929–1930. Excepţie face Iugoslavia, care, încă din aprilie 1947, adoptă un ambiţios plan cincinal. Precocitate şi îndrăzneală ce stârnesc o dezbatere aprinsă în sânul Partidului iugoslav. Pentru unii conducători (ministrul de finanţe Zujovic, ministrul industriei Hebrangg) nu poate fi vorba de planuri fără o socializare prealabilă completă a tuturor mijloacelor de producţie şi fără existenţa unui *pool* tehnologic şi financiar satisfăcător. În schimb Tito, Kardelj, Kidritch susţin că dobândirea unei adevărate independenţe depinde neapărat de lansarea imediată a unui plan care să privilegieze industria grea. Până la urmă, această ultimă tendinţă a avut câştig de cauză. Planul din aprilie 1947 prevedea creşterea venitului naţional cu 93% şi a valorii producţiei industriale cu 223%. În ciuda unui entuziasm iniţial incontestabil (construirea căii ferate Samac-Sarajevo de către mii de studenţi voluntari), dificultăţi de tot felul (îndeosebi lipsa specialiştilor şi a utilajelor) au împiedicat realizarea acestui prim plan.

Asemenea probleme s-au ivit în majoritatea ţărilor în momentul când guvernele s-au decis – începând cu 1949–1950 în Coreea şi Europa de Est, şi din 1953 în China – să se lanseze la rândul lor în planuri pe termen lung, nu de reconstrucţie, ci de restructurare. Chiar dacă, înainte de anii şaizeci, sincronizarea cu planurile sovietice nu a fost niciodată perfectă (cu excepţia primelor planuri cincinale din Albania şi România), *modelul stalinist a primat şi a fost adoptat pretutindeni* fără nicio corecţie fundamentală. Determinând impasul aproape total în modernizarea agriculturii, toate aceste planuri au ca obiectiv o creştere accelerată a industriilor grele. Reuşita în această privinţă revine de departe Chinei, care prevede repartizarea a 77,4% din investiţii sectorului industrial (din care 88,8% industriilor grele). Ajutorul sovietic, fără a fi major, este totuşi important, în măsura în

care el nu se limitează doar la un ajutor financiar, realizându-se şi transferuri tehnologice şi ştiinţifice (material, tehnicieni, formarea de stagiari în URSS…). Lipsa tehnicienilor – deja semnalată în cazul Iugoslaviei – contrastează cu adevărata pletoră a birocraţilor generaţi de punerea în practică a planurilor după modul de gestiune foarte centralizat al Uniunii Sovietice.

Având ca scop recuperarea foarte rapidă a întârzierii ce separa majoritatea acestor ţări de statele industrializate, aceste planuri iniţiale s-au bazat mult pe populaţie. Se pretindea, prin toate mijloacele (voluntariat, stahanovism, mărirea normelor, întărirea disciplinei…), o productivitate crescută care a făcut să se diminueze capitalul de încredere şi bunăvoinţa iniţială a majorităţii muncitorilor. Pe de altă parte, dându-se prioritate industriei grele şi echipamentelor în detrimentul bunurilor de consum, populaţiile nu au observat nicio ameliorare în viaţa lor de zi cu zi, ba chiar o degradare crescândă a aprovizionării. Acest context de penurie a fost resimţit cu atât mai dureros cu cât fiecare zi accentua dependenţa economiilor faţă de URSS şi făcea ca orice speranţă de schimbare să fie tot mai redusă. În fapt, „fratele mai mare” nu încetase manevrele pentru a-şi consolida supremaţia.

3. O STRÂNSĂ DEPENDENŢĂ DE URSS

3.1. Dependenţa economică

„Aceasta era, deci, natura raporturilor economice dintre URSS şi Iugoslavia. Era clar că Uniunea Sovietică îşi propusese să ne aservească economic ţara, să facă din ea o sursă de materii prime şi o dependinţă a economiei ruseşti, să împiedice industrializarea şi să întârzie dezvoltarea socialismului la noi" – acest rechizitoriu implacabil al istoricului iugoslav Vladimir Dedijer poate fi reluat, la acest sfârşit al anilor patruzeci, în contul oricărei ţări comuniste. Pentru Stalin, unica prioritate a economiilor „statelor frăţeşti" este slujirea intereselor Uniunii Sovietice.

Încă din timpul războiului, URSS dovedise o febrilitate şi o voracitate neobişnuite faţă de bogăţiile naţionale ale ţărilor ocupate. Cu ocazia intervenţiei sale în Manciuria (în vara anului 1945), armata sovietică pune stăpânire pe utilajul industrial, a cărui valoare va fi estimată la 2 miliarde de dolari americani. Reparaţiile pretinse Germaniei sunt enorme. Între 1945 şi 1948, o demontare sistematică a principalelor uzine duce la transferarea în URSS a cel puţin 40% din industria zonei orientale. Acelaşi lucru se întâmplă *în ţările-satelit ale fostului Reich*. În România, Ungaria, Bulgaria, numeroase uzine sunt demontate şi trimise în URSS. În 1948, reparaţiile plătite de România (cereale, vite, zahăr, tractoare, petrol, lemn…) sunt evaluate la 85% din venitul său naţional. Formule foarte avantajoase pentru ei sunt impuse de sovietici. În viitoarea RDG, peste 200 de întreprinderi (din sectoarele industriale de bază: energie, industrie chimică, maşini, metalurgie…) sunt transformate în „Societăţi sovietice pe

acţiuni" (SAG) conduse în exclusivitate de sovietici, care controlează astfel – în folosul lor – o bună parte din sursele de energie şi industria grea a ţării, în 1948, SAG folosesc 525.000 de muncitori şi tehnicieni germani. State în stat, ele au planuri proprii şi dispun în profitul lor de întreaga producţie, pe care o trimit în URSS sau o vând în Germania (într-o proporţie de 25-30%).

Formula „întreprinderilor mixte" – pompos prezentată de un conducător polonez drept „un tip nou şi superior de cooperare socialistă" – nu era decât un artificiu pentru a acorda practic Moscovei controlul unor întregi sectoare din economia ţărilor din Europa centrală. În România, „Sovromurile" înfiinţate în perioada 1945–1952 au în vedere aproape toate *domeniile-cheie* de la bancă până la cinema, de la transporturi la industria chimică şi siderurgică, de la cărbune la uraniu şi petrol. În Ungaria, asemenea societăţi gerează transporturile; în Bulgaria – echipamentul industrial, minele, construcţiile navale; în Cehoslovacia – exploatarea uraniului; în China, începând cu 1950 – petrolul, gazul, metalele neferoase şi o parte din transporturile aeriene. În ceea ce priveşte Iugoslavia, experienţa avea să se limiteze la transporturile fluviale şi aeriene. Negocierile care au dus la aceste acorduri au fost povestite pe larg de către iugoslavi, după ruptura din 1948. De aici se constată că ruşii au încercat să impună „fraţilor iugoslavi" clauze draconice şi de-a dreptul alienante, cum ar fi o companie petrolieră „sovieto-iugoslavă" care, dacă ar fi fost înfiinţată, ar fi făcut din Iugoslavia *„o veritabilă colonie rusească"* (V. Dedijer), deoarece Moscova ar fi avut un monopol şi s-ar fi sustras jurisdicţiei locale.

Pentru a-şi întări controlul şi pentru a suplini cooperarea cu Statele Unite şi cu ţările occidentale (planul Marshall), pe care le-o interzisese, începând cu 1947, Uniunea Sovietică procedează la semnarea a *numeroase acorduri*, în special în iulie cu Cehoslovacia, Iugoslavia şi Ungaria. Aceste acorduri, ca şi cel semnat mai târziu (la 14 februarie 1950) cu China, includea un ajutor financiar (un împrumut de 135 milioane de dolari Iugoslaviei, 430 milioane Chinei, 212 milioane de ruble

Coreei…), un ajutor tehnic (trimiterea şi formarea de specialişti), participarea la construirea unor „mari proiecte” şi, în sfârşit, clauze de schimburi comerciale.

În vederea completării acestor acorduri – şi mai ales ca replică la planul Marshall –, URSS determină *crearea, la 5 ianuarie 1949, a unui Consiliu de ajutor economic reciproc (CAER)*. Membrilor fondatori (URSS, Bulgaria, Ungaria, Polonia, România, Cehoslovacia) li se alătură Albania (februarie 1949), RDG (septembrie 1950) şi Mongolia (iunie 1962). China, Iugoslavia şi apoi, în 1957, Coreea au fost admise ca observatori. Obiectivul CAER-ului consta în facilitarea schimburilor de experienţă, armonizarea planurilor şi organizarea unui sistem de ajutor reciproc privind produsele alimentare, materiile prime şi echipamentele. Până la moartea lui Stalin, rolul său se limita de fapt la înregistrarea unor diverse acorduri economice şi financiare încheiate între membri. Funcţiile sale s-au precizat în 1956, şi în special la a XII-a conferinţă de la Sofia, din 1959, la care au participat, în afara ţărilor fondatoare, China, Vietnamul de Nord, Mongolia şi Coreea de Nord, adică echivalentul unei pieţe de 970 milioane de locuitori. Dar autarhia care, în aceste timpuri, domină în URSS şi în Europa de Est avea să reducă mult din eficacitatea CAER-ului, care, pentru atotputernica Uniune Sovietică, a rămas un mijloc din atâtea altele de a impune, pe nedrept, dări împovărătoare unor state mult mai slabe.

Prin aceste mijloace diverse, presiunea economică a Uniunii Sovietice – moderată, dar departe de a fi neglijată în China şi în Coreea – se afirmă, la moartea lui Stalin, cu adevărat strivitoare pentru democraţiile populare europene. Cu siguranţă, Uniunea Sovietică nu a ajuns să „integreze” ansamblul bogăţiilor acestora, nici să le sincronizeze activităţile cu ale sale, dar a reuşit să le plaseze într-o *redutabilă dependenţă industrială.* Astfel, în perioada 1950–1956, Cehoslovacia importă din URSS 70% din necesarul de cupru şi aluminiu, 75% din minereul de fier, 80% din petrol, 90% din nichel; Polonia 43% din cereale, 49% din

hidrocarburi, 64% din minereul de fier, 81% din bumbac… În China, sectoarele de vârf ale economiei (oţelării, producţia petrolieră, industriile electrice şi mecanice…) sunt create şi întreţinute tehnic de vreo zece mii de consilieri, ingineri şi tehnicieni sovietici. „Nu numai aportul tehnic este rusesc – declară după anchetă David Rousset –, dar sunt alese Rusia sovietică şi metodele sale, iar manualele ruseşti sau traduse din rusă în chineză vor servi la educarea cadrelor autohtone. De fapt, Beijingul nici măcar nu are – chiar dacă ar vrea – libertatea de a alege, căci *ruşii sunt deja prezenţi, aflându-se în fruntea întregii industrii de stat existente.* Ei nu sunt doar inspiratorii planului economic, dar îl şi controlează la toate nivelurile. În anul 1953 nu exista nicio instalaţie, organizaţie, comunicaţie terestră, maritimă sau aeriană care să nu aibă un «consilier» rus. Şi, conform surselor chinezeşti, la fel era în toate ministerele şi administraţiile." În comerţul Chinei cu Uniunea Sovietică şi democraţiile populare reprezenta 61% din volumul total al comerţului său extern; în 1953, proporţia depăşise 70%.

3.2. Dependenţa politică

Impunându-se ca model unic atât din punctul de vedere al funcţionării puterii, cât şi al reorganizării socio-economice, Uniunea Sovietică stabilise cele mai bune baze posibile pentru un control total asupra fiecărui stat. Această aliniere se făcuse – am mai amintit – cu asentimentul deplin al conducătorilor comunişti, mai ales al vechilor komintemişti, convinşi că nu existau alte referinţe valabile pentru ţările angajate pe calea comunismului. Dar, foarte repede, URSS avea să demonstreze că nu se putea mulţumi cu simplul rol de model, urmărind să-şi asigure *posibilitatea de control asupra afacerilor interne ale fiecărui stat comunist* şi o funcţie de orientare a politicii lor externe. În încercarea de a stabili această dublă hegemonie, ea

a recurs încă o dată la orice mijloc pentru eliminarea conducătorilor naţionali mai puţin docili şi pentru infiltrarea în partide şi în structurile etatice a unor experţi şi spioni aflaţi în slujba sa. „Fiecare democraţie populară – notează Branko Lazić – primea un număr tot mai mare de «specialişti» sovietici de orice fel, având fiecare dreptul de a supraveghea un sector al vieţii naţionale a ţării-satelit. Supraveghetorul oficial numărul unu era, bineînţeles, ambasadorul sovietic…”

3.2.1. Bazele şi cadrele dependenţei

Încă din anii războiului (cf. cap. I), Stalin a început să construiască un sistem de alianţe care va uni viitoarele democraţii populare cu Uniunea Sovietică şi între ele. Astfel, tratatul sovieto-cehoslovac – care a servit drept model – este semnat în 1943, iar tratatele între URSS şi Iugoslavia şi Polonia încă din 1945; trei sunt semnate în 1948 cu vechii aliaţi ai lui Hitler (România, Ungaria, Bulgaria), ultimul din serie fiind tratatul chino-sovietic, din februarie 1950. Acest ultim pact de „prietenie, alianţă şi ajutor reciproc” era conceput pentru treizeci de ani, spre deosebire de celelalte, încheiate pe douăzeci de ani. Dacă aceste tratate aveau în vedere, în principiu, securitatea externă a fiecărei ţări, prevăzând reorganizarea forţelor armate sub conducerea militarilor şi experţilor sovietici), cât şi o apărare comună în cazul unei agresiuni germane – sau, în privinţa Chinei, japoneze – sau din partea oricărei alte ţări aliate cu Germania sau Japonia, în schimb ele antrenau – luând în considerare raportul inegal de forţe dintre URSS şi partenerii săi – un *control sovietic permanent* asupra politicii lor externe. Pe de altă parte, semnatarii se angajau să nu participe „la nicio coaliţie, alianţă sau orice altă acţiune” îndreptată împotriva celuilalt semnatar. Chiar dacă, mai târziu, această primă serie de tratate se dovedeşte a fi evident mai puţin restrictivă decât cea de-a doua, semnată la mijlocul anilor şaizeci, ea a dus totuşi la izolarea ţărilor semnatare şi la plasarea lor tot mai

accentuată sub dominaţia sovietică. Primul semn al pierderii independenţei lor a fost, pentru opinia internaţională, respingerea forţată a planului Marshall.

Se ştie că, prin celebrul discurs al preşedintelui Harry Truman, rostit la 12 martie 1947 la Universitatea Harvard, Statele Unite îşi anunţaseră în mod solemn dorinţa de a opri înaintarea comunismului în Europa. Iar planul propus de generalul Marshall (secretar de stat) la 5 iunie 1948 preciza mijloacele; Statele Unite erau gata să susţină un program important de reconstrucţie economică a tuturor ţărilor europene. Imediat, Uniunea Sovietică a considerat că acest plan reprezenta o ameninţare foarte gravă, ce risca să repună în discuţie influenţa sa în Europa de Est. Interesul acordat propunerilor americane de către conducătorii Cehoslovaciei, Poloniei, Ungariei şi României confirma posibilitatea ca aceste ţări să se apropie astfel de Occident, deci să nu mai depindă exclusiv de URSS. Aşa încât reacţia Kremlinului a fost categorică. Guvernele „ţărilor frăţeşti" au fost rugate insistent sa renunţe la participarea la primele negocieri – iar câteva săptămâni mai târziu, în septembrie 1947, era înfiinţată o organizaţie internaţională, KOMINFORM, cu scopul de a strânge rândurile în jurul Uniunii Sovietice şi de a armoniza politicile ţărilor din „lagărul anti-imperialist şi democratic".

De fapt, aceasta a fost expresia utilizată de Andrei Jdanov, delegatul sovietic la prima conferinţă a Kominformului. În declaraţia sa preliminară, el observa că în lume s-au format „două tabere": una în jurul Statelor Unite şi Marii Britanii, care practica o politică de expansiune şi aservire atât în Europa, prin intermediul „planului Truman-Marshall", cât şi în China, Indonezia şi în ţările Americii latine; iar cealaltă în jurul Uniunii Sovietice şi a „ţărilor cu democraţie nouă", care, în aceste condiţii, se aflau în faţa „necesităţii de a se uni, de a se pune liber de acord asupra unui plan de acţiune comun, în vederea elaborării unei tactici împotriva forţelor principale ale lagărului imperialist". La această primă adunare constitutivă a Kominformului au participat atât partidele comuniste din URSS, Iugoslavia, Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, România,

Bulgaria, cât şi cele din Italia şi Franţa. Chiar dacă se prezenta ca un simplu „birou de informaţii”, recunoscând, în principiu, autonomia partidelor comuniste naţionale şi avându-şi sediul la Belgrad, noua organizaţie nu era altceva decât un alt instrument de integrare conceput şi condus de URSS. Iar câteva luni mai târziu, evenimentele au confirmat acest lucru: Kominformul a admis, considerând ca fiind justificate, cele două mari „lovituri” ale lui Stalin împotriva suveranităţii unor „ţări frăţeşti”: „lovitura de la Praga” din februarie 1948 şi „excomunicarea” lui Tito în luna iunie a aceluiaşi an.

3.2.2. Stoparea expansionismului iugoslav

Datorită dezvăluirilor ulterioare ale iugoslavilor, poate fi astăzi reconstituită evoluţia crizei relaţiilor dintre Moscova şi Belgrad, care a dus la ceea ce istoria va numi „schisma iugoslavă”.

Adeseori s-a subliniat paradoxul acestei rupturi. Fără îndoială că până atunci Tito fusese *cel mai bun elev al lui Stalin*. În paginile precedente am amintit despre zelul de care dăduse dovadă fostul kominternist şi lider al rezistenţei în strădaniile lui de a crea noul regim iugoslav după modelul stalinist. Sistemul politic – la nivel de stat, ca de altfel şi la nivel de partid – reproducea mecanismele sovietice, procedurile vieţii politice (inclusiv omnipotenţa serviciilor de securitate OZNA), după cum şi noile instituţii economice imitau exact pe cele sovietice. Admiraţia sinceră a liderului iugoslav pentru „ţara călăuzitoare” a socialismului şi pentru conducătorul ei părea, în ochii lui Tito, pe deplin compatibilă cu dorinţa sa de a păstra independenţa absolută a noului stat. Această exigenţă – inacceptabilă pentru Stalin – a constituit adevăratul motiv al rupturii.

Litigiul a avut ca obiect mai întâi *iniţiativele lui Tito de reorganizare a raporturilor interstatale în Balcani*. Încă de la sfârşitul războiului, acesta făcuse presiuni asupra Albaniei pentru a obţine semnarea – în iulie şi noiembrie 1946 – a unor

acorduri vamale, monetare şi de cooperare care puteau da impresia că urmărea să facă din Albania a şaptea republică a Federaţiei iugoslave. Această impresie s-a confirmat în momentul când, la începutul anului 1948, Tito şi-a manifestat dorinţa de a plasa sub comandament iugoslav armata albaneză şi de a trimite trupe pe teritoriul albanez, pentru a-l apăra împotriva „fasciştilor greci". La Tirana, conducătorii s-au speriat şi au avertizat Moscova. În paralel cu politica sa ofensivă din Albania, Tito nutrea proiectul (urmărit încă de la începutul anului 1945) al unei federaţii cu Bulgaria, la care subscria şi liderul Dimitrov (care se gândise chiar, la începutul lui 1948, la o federaţie mare incluzând nu numai ţările din Balcani, dar şi Ungaria, Cehoslovacia, Polonia…). Toate aceste acţiuni – care nu puteau decât să modifice raporturile de forţe dintre statele comuniste – l-au nemulţumit pe Stalin, întărindu-i ideea că Iugoslavia trebuia cât mai grabnic pusă la punct de… Moscova.

A doua serie de reproşuri a apărut atunci în corespondenţa – secretă – purtată în primăvara lui 1948 între Moscova şi Belgrad. Echipa stalinistă reproşa comuniştilor iugoslavi *lipsa spiritului revoluţionar*, că sunt prea concilianţi cu chiaburii, că nu respectă democraţia în interiorul Partidului şi, mai ales, că sunt ostili faţă de personalul sovietic trimis în misiune. E adevărat că Tito şi anturajul său suportau din ce în ce mai greu tactica sovieticilor de infiltrare a aparatelor de partid şi ale armatei, operaţiune care se intensificase în 1947.

Ruptura s-a desfăşurat în două faze. La jumătatea lunii martie, în 1948, Stalin a anunţat retragerea consilierilor militari şi economici sovietici; apoi, în ciuda gesturilor de bunăvoinţă ale lui Tito – surprins şi neliniştit de amploarea diferendului –, la 28 iunie, prin intermediul foarte docilului Kominform (reunit la Bucureşti), a condamnat politica lui Tito. Sigur pe el, Stalin părea convins că astfel putea „impune o nouă linie politică" Iugoslaviei. Odată îndepărtat Tito, „comuniştii adevăraţi" adică numeroşii stalinişti plasaţi prin grija sovieticilor în posturi de răspundere ar putea lua din nou frâiele puterii. Însă planul a eşuat. Congresul PC iugoslav

(reunit la 21 iulie) i-a adus un sprijin masiv lui Tito, care a profitat de acest lucru pentru a elimina din aparat, fără menajamente, cele mai pro-staliniste elemente. Cu abilitate – şi nu fără curaj –, Partidul a făcut faţă acestei rupturi pe care nu a dorit-o niciodată şi care l-a plasat pentru moment, după cum vom vedea, într-o situaţie foarte delicată.

3.2.3. Incitarea intervenţionismului chinez

Refuzându-i lui Tito orice politică cât de cât autonomă în Balcani, Stalin i-a determinat în schimb pe comuniştii chinezi să-şi asume în Asia câteva sarcini pe care URSS nu dorea, fără îndoială, să le suporte. Făcând acest lucru, el nu recunoştea nicidecum Chinei o funcţie de co-tutelă în mişcarea comunistă mondială, privind-o doar ca un simplu auxiliar. Având în vedere faptul că Stalin şi-a pus la punct planul de expansiune mai mult pentru Europa decât pentru Asia, şi surprins de victoria trupelor lui Mao, el trebuia să adopte acolo o atitudine prudentă, de aşteptare. Prin prisma concepţiilor sale geopolitice despre lume, se poate ca el să fi considerat atunci Asia – spre deosebire de Europa – drept o zonă de influenţă americană; ceea ce, într-o primă fază, îl determina mai degrabă să acţioneze acolo printr-un intermediar, alegând pentru un asemenea rol China, foarte ostilă Statelor Unite, şi ale cărei dificultăţi şi dependenţă de moment aveau să-i tempereze în mod necesar tentaţia de a-şi trage partea leului. China era, fără doar şi poate, datoare faţă de Uniunea Sovietică pentru raptul că, începând din ianuarie 1950, aceasta susţinea sus şi tare necesitatea prezenţei sale în locul Chinei naţionaliste la Consiliul de securitate ONU, neezitând chiar, în acest scop, să părăsească toate organismele internaţionale (până la 1 august 1950). În schimb, Beijingul accepta funcţiile de *scut protector*, dar şi de *„pârghie revoluţionară”*, pe care Stalin i le prevăzuse – ceea ce, pe termen lung, putea să însemne beneficii substanţiale, dar care, pe termen scurt, prezenta multe riscuri. În această privinţă,

intervenţia în Coreea a furnizat un exemplu excelent.

Când la 20 iunie 1950 trupele Republicii Democratice Coreene au trecut paralela 58, liderul lor, Kim Ir Sen, a obţinut garanţii – avem această dovadă – din partea lui Stalin şi (conform „memoriilor" lui Hruşciov) din partea lui Mao Zedong, aceştia din urmă crezând că operaţiunea va fi rapidă şi victorioasă. Intervenţia Statelor Unite – imprevizibilă, dacă ţinem seama de declaraţia secretarului de stat, Dean Acheson, de la 12 ianuarie – sub drapel ONU modifică total raportul de forţe, fiind astfel ameninţată, chiar de la începutul lunii octombrie, însăşi existenţa Coreei de Nord. În aceste condiţii, ar fi fost de neconceput ca „fraţii mai mari" comunişti să nu-i sară în ajutor. URSS-ul, care a jucat totuşi un rol determinant în instalarea regimului lui Kim Ir Sen şi în angajamentul acestuia împotriva Coreei de Sud, se eschivează. Din punctul său de vedere, o intervenţie însemna un dublu risc: militar, deoarece confruntarea directă cu americanii putea declanşa schimburi nucleare locale; diplomatic, deoarece luptând împotriva forţelor ONU, Uniunea Sovietică risca să-şi strice imaginea în lume. Aşa încât s-a ales „soluţia chineză".

Interesul Chinei în problema coreeană era multiplu: Coreea fusese total sau parţial vasală Chinei până în 1895, dar, în plus, Beijingul avea interesul să nu permită crearea, la frontiera din nord-est, a unui stat ostil. Pe de altă parte, prin participarea la conflict se afirma puterea deplină a noului regim comunist, mai ales în ochii populaţiilor din lumea a treia. Totuşi, intervenţia comporta şi riscuri, dintre care cel puţin patru foarte grave: extinderea războiului pe teritoriul chinez; reizbucnirea războiului civil; încetinirea reconstrucţiei economice şi, bineînţeles, pierderi umane considerabile, având în vedere prezenţa în conflict a armatei americane, cea mai puternică din lume.

A fost nevoie de o presiune puternică din partea lui Stalin pentru a convinge Beijingul? A fost oare suficientă promisiunea furnizării de armament? Nimeni nu ştie. Dar la 6 octombrie 1950, zeci de mii de *„voluntari" chinezi* sub comanda lui Peng Dehuai au trecut fluviul Yalu. Nouă sute de

mii dintre ei au fost răniţi sau chiar nu s-au mai întors morţi în lupte sau răpuşi de epidemii. Dar astfel au salvat regimul de la Phenian. *„Test crucial de fidelitate a Chinei faţă de URSS”* (J. Levesque), intervenţia chineză – care permite o stabilizare a forţelor la paralela 38 – a avut consecinţe grele. Într-o primă fază, având în vedere pierderile şi cheltuielile (rambursarea materialului furnizat de sovietici), prezenţa americană şi protejarea Taiwanului de către forţele americane (decisă la puţin timp după declanşarea ostilităţilor), dependenţa faţă de Moscova s-a accentuat. Astfel, în vara anului 1952, plecarea trupelor sovietice din Port-Arthur a fost anulată aşa-zis „la cererea Chinei”, iar Dalian a rămas sub controlul Uniunii Sovietice. Dar, în ochii opiniei naţionale şi internaţionale crescuse prestigiul comuniştilor chinezi, care izbutiseră să-i ţină în şah pe americani, făcând concret dovada sprijinului lor faţă de „luptele revoluţionare”. Sovieticii nu bănuiau pe atunci notorietatea chineză în ţările lumii a treia. După ce ezitase (în perioada de după război) între o linie moderată – susţinând că decolonizarea se putea efectua paşnic – şi o linie dură – preconizând insurecţia coloniilor –, Kremlinul optase pentru aceasta din urmă după victoria trupelor maoiste în China. Dar s-a hotărât să-şi limiteze acţiunea la o susţinere morală, lăsând China să se angajeze mai concret de partea revoluţionarilor asiatici.

Deja, în timpul războiului împotriva japonezilor şi naţionaliştilor, dar mai ales de la victoria lor, comuniştii chinezi *contribuiseră activ la principalele mişcări de eliberare*. În *Malaysia*, după ce zadarnic încercase să ia puterea în 1945, partidul comunist s-a inspirat din principiile maoiste pentru declanşarea unei gherile. Şi în *Birmania* Beijingul susţinuse Partidul comunist, în special fracţiunea intitulată „Drapelul alb”. Ideile maoiste fuseseră reluate şi de mişcarea Huks în *Filipine*, şi în programul *Partidului comunist indonezian*, adoptat în 1951. Dacă niciuna dintre aceste mişcări revoluţionare nu şi-a atins scopurile – ceea ce a constituit un eşec pentru inspiratorii chinezi –, nu la fel s-a întâmplat cu mişcarea declanşată de vietnamezi împotriva francezilor.

3.2.4. China şi victoria comuniştilor vietnamezi

Relaţiile dintre revoluţionarii chinezi şi vietnamezi erau vechi. Conducătorul naţionaliştilor vietnamezi, Ho Şi Min, trăise mult timp în China, unde, în anii ’20 şi ’30, fusese însărcinat de Komintern cu numeroase „misiuni secrete”. Împreună cu alţii concetăţeni refugiaţi în China, Ho Şi Min constituise, din 1941, o Ligă pentru independenţa Vietnamului (Viêt-minh), în sânul căreia influenţa comunistă era discretă, dar deja preponderentă.

Încă de la înfrângerea Japoniei, Ho Şi Min a proclamat *Republica Democrată Vietnam la 29 august 1945*, începând astfel o perioadă foarte agitată, în timpul căreia tendinţa prochineză nu a constituit influenţa principală. Viêt-minh-ul a dus atunci o luptă dublă. Una pentru a dota cât mai repede tânăra republică cu noi structuri politice şi sociale; alta, pentru a impune francezilor menţinerea noului regim. Deşi fusese semnat un acord – la 6 martie 1946 – prin care Franţa recunoştea noua republică drept stat liber, membru al Federaţiei indochineze şi al Uniunii franceze, relaţiile dintre Paris şi Hanoi s-au deteriorat foarte repede, Hanoiul dorind să controleze cei „trei Ky”, prin unificarea Tonkinului, Annamului şi Cochinchinei, în timp ce Parisul voia să menţină relaţiile de subordonare. Întâlnirea de la Fontainebleau (din septembrie 1946) neajungând la niciun acord, ostilităţile au început prin bombardarea Haiphongului de către francezi la 23 noiembrie 1946, vietnamezii atacând cartierele europene din Hanoi, la 19 decembrie.

Tactica folosită de comuniştii vietnamezi în timpul războiului de opt ani (1946–1954) – care avea să-i pună în faţa unui corp expediţionar francez bine înarmat şi format din soldaţi profesionişti – a semănat mult cu *tehnicile de gherilă* elaborate de Mao Zedong. Aceştia au aplicat şi aceleaşi principii ale *„luptei populare”* practicate, în aceeaşi perioadă, cu succes de către armata comunistă chineză. „Mobilizată, integrată, îndoctrinată, toată populaţia trebuie să participe la

lupta de eliberare, primul scop al puterii revoluţionare fiind crearea unui «ocean imens» care să înece laolaltă «colonialişti» şi «marionete»" (J. Dalloz). Cu obiectivul său dublu (afirmat fără încetare): patriotic şi revoluţionar, lupta beneficiază de sprijinul celei mai mari părţi din populaţie. Astfel, în ciuda ajutorului Statelor Unite – care, începând din 1948, trec imperativele „stopării comunismului" înaintea luptei împotriva colonialismului –, Franţa nu reuşeşte să obţină niciun succes decisiv.

Finalul conflictului se produce, în mare parte, odată cu victoria lui Mao Zedong în China. Beijingul recunoaşte imediat guvernul lui Ho Şi Min, iar începând cu 1950, tendinţa pro-chineză devine preponderentă în sânul Partidului comunist vietnamez. În timpul celui de-al doilea congres al său, Lao Dong (Partidul muncitorilor vietnamezi) – care, de acum înainte, va domina deschis şi total celelalte formaţiuni condamnate, ca şi în celelalte „democraţii populare", la „figuraţie" – ia *maoismul ca model de referinţă*, stabilindu-şi ca obiectiv „realizarea reformei ideologice, studiul teoretic, perfecţionarea organizării planificate". Simultan cu lansarea unei campanii de studiere a celor mai importante texte chinezeşti, numeroşi specialişti (în gestiune, administraţie, mobilizare populară) sosesc de la Beijing. Dintre conducătorii vietnamezi susţinători ai noii direcţii, doi sunt predominanţi: Hoàng Van Hoan – „maoist convins, dublat de un sinofil nu mai puţin înflăcărat" (G. Boudarel) –, ambasador la Beijing în perioada 1950–1954, şi scriitorul Le Van Luong, şeful birourilor Comitetului central.

Încă din această perioadă, şi mai ales după intervenţia în Coreea, China îşi aduce o contribuţie deosebit de activă la lupta vietnamezilor prin furnizarea de alimente, instruirea luptătorilor, prin livrarea de material de infanterie şi artilerie, şi prin asigurarea unui ajutor logistic. Participarea chineză nu se dezminte până la victoria finală împotriva francezilor, din primăvara lui 1954, la Diên Biên Phu. În cursul *conferinţei de la Geneva (iunie 1954),* care trebuia să stabilească statutul Indochinei, preşedintele Consiliului chinez, Zhou Enlai, joacă

un rol important, determinat de implicarea ţării sale în război. Fără îndoială, intrarea în „lagărul socialist” a noului stat, deşi costase foarte scump poporul vietnamez (aproximativ 500.000 de morţi), datora mult comuniştilor chinezi.

În ciuda unor eşecuri, Beijingul s-a retras cu măiestrie din această afacere delicată. Cedase cu modestie dorinţelor lui Stalin, înlocuindu-l în susţinerea regimurilor şi mişcărilor comuniste din continentul asiatic. Pierduse, fără îndoială, forţe umane şi materiale, uneori suportase eşecuri, dar îşi pregătise bine viitorul. Încă de la sfârşitul anului 1953, „Pravda”, anunţând publicarea în limba rusă a operelor lui Mao, recunoştea aportul specific al acestuia din urmă la mişcările de decolonizare: „O importantă contribuţie a lui Mao Zedong la teoria marxist-leninistă constă în dezvoltarea constructivă a unor teze ale lui V.I. Lenin şi I.V. Stalin privind schimbarea naturii revoluţiei în ţările coloniale în epoca prăbuşirii capitalismului şi a victoriei socialismului, precum şi în elaborarea problemelor relative la conţinutul legii revoluţionare şi a sistemului politic ce a luat naştere pe parcursul acestei revoluţii”. A-l considera pe Mao Zedong conducătorul mişcărilor revoluţionare în „regiunile coloniale şi semi-coloniale” însemna, doar cu câteva luni după moartea stăpânului de la Kremlin, repunerea în discuţie a monocentrismului, temelia ordinii staliniste.

Partea a doua

CRIZA
(1953–1963)

Capitolul IV:

REPUNEREA ÎN DISCUŢIE A ORDINII STALINISTE

În numai câţiva ani, din Europa până în Asia se instaurase o nouă ordine, caracterizată printr-o standardizare excepţională. Având la bază una şi aceeaşi ideologie – marxism-leninismul – şi ca model exclusiv o singură ţară – URSS-ul stalinist –, ansamblul, deşi format din entităţi foarte diferite din punct de vedere cultural, afişa o omogenitate instituţională totală şi practici politice perfect uniforme. De la Vladivostok la Praga, de la Leningrad la Hanoi, toate ceasurile erau fixate la aceeaşi oră, ora Moscovei. Peste tot se afirma acelaşi „mare scop" (M. Heller): crearea omului nou. Pretutindeni era iniţiat acest proces, aşa încât din vechea societate nu mai supravieţuiau decât rămăşiţe. La mijlocul anilor '50, succesul noii ordini părea sigur, iar evoluţia ireversibilă. Emoţia generală provocată de vestea morţii lui Stalin, la 5 martie 1953, avea să întărească în ochii lumii întregi acest sentiment de unitate şi înţelegere.

În fapt, realitatea era alta. Săptămânile ce au urmat dispariţiei „tovarăşului de arme al lui Lenin şi genialului continuator al operei sale" aveau să infirme repede – atât în URSS, cât şi în „ţările frăţeşti" – această impresie de înţelegere. Într-adevăr, moartea bătrânului lider a provocat în sânul aparatelor de partid şi al societăţii o reaprindere a focului mocnit.

1. O NEMULŢUMIRE GENERALĂ

Este uimitoare amploarea nemulţumirilor care izbucnesc dintr-odată. Acest fapt dezvăluie o epuizare a societăţii, mai accentuată şi mai sensibilă în unele pături sociale, dar care nu cruţă pe nimeni. Pentru mulţi – chiar şi în cele mai înalte sfere ale Partidului –, rigiditatea şi nedreptatea sistemului impus de Stalin sunt tot mai intolerabile.

1.1. Eşecurile politicii staliniste

1.1.1. Un război rece periculos

Epocii loviturilor de forţă şi succeselor directe dobândite de Kremlin – care, pe moment, îşi descumpănise adversarii – i-a urmat imediat o perioadă de tensiuni şi crize. Ceea ce în Vest fusese resimţit drept „ameninţare sovietică", provocase o regrupare impresionantă de forţe în jurul Statelor Unite, sub acoperirea planului Marshall şi a Organizaţiei Tratatului Atlanticului de Nord (NATO). Dacă în 1945, după ce şi-a înfrânt toţi duşmanii, Uniunea Sovietică avea numai aliaţi şi se bucura de un prestigiu fără egal, zece ani mai târziu, ea avea să înfrunte o coaliţie a celor mai puternice state din lume, din punct de vedere economic şi militar. Ca urmare, a început imediat o cursă a înarmării extrem de costisitoare pentru URSS şi cu un sfârşit mortal. Dacă Moscova reuşise, încă din 1949, să anihileze exclusivitatea deţinerii armei atomice de către Statele Unite, acestea din urmă, trei ani mai târziu (noiembrie 1952), au recuperat avantajul, experimentând prima bombă termonucleară, în materie de

bombardiere şi avioane de vânătoare, concurenţa era la fel de acerbă. Abia ieşeau pe porţile uzinelor sovietice bombardierele Tupolev 4 – copiate după cele americane, B-29 –, că dincolo de Atlantic acestea erau înlocuite cu B-36 Convair, mai rapide… Cerul Coreei a fost martor direct al acestei supralicitări, odată cu primele confruntări dintre avioanele cu reacţie (Sabre F-86 americane şi noile Mig–15 sovietice). În martie 1952, aproape 24% din bugetul Uniunii Sovietice era alocat cheltuielilor militare.

Foarte costisitor, războiul rece s-a dovedit a fi şi foarte periculos. Dacă din 1947 până în 1953 Occidentul era cuprins de temeri („Voi ştiţi – declara atunci, la ONU, ministrul belgian R-H. Spaak, la adresa Uniunii Sovietice – care este baza politicii noastre? Este frica de voi, frica de politica şi de guvernul vostru.”), neliniştea a fost la fel de mare şi în tabăra adversă. Presa comunistă a vremii revine mereu asupra ameninţării unui nou război mondial declanşat de „revanşarzii de la Bonn şi aliaţii lor”. Reacţiile occidentale la blocada Berlinului sunt considerate ca fiind provocatoare şi deosebit de periculoase pentru pacea mondială. Cu toate acestea, nu „problema germană”, ci sora sa geamănă, „problema coreeană” este cea care toarnă gaz peste foc.

Războiul din Coreea reprezintă ocazia primei ciocniri armate dintre cele două noi „blocuri”. Alături de coreeni, se găsesc faţă în faţă „voluntarii chinezi” şi trupele americane, acestea din urmă plasate sub drapel ONU (despre izbucnirea conflictului, a se vedea cele prezentate mai sus). Riscurile unei extinderi a luptelor sunt multiple: nu numai în China, împotriva căreia MacArthur are în vedere represalii nucleare, dar şi în Europa, unde în vara anului 1950 domneşte o „psihoză de panică” (R. Rémond). O parte din opinia occidentală se teme, într-adevăr, că „scenariul coreean” va fi reluat de sovietici într-o versiune germană. În cele două tabere, tensiunea este extremă la începutul anilor ’50. În timp ce, în primăvara lui 1952, „blocul comunist” îi acuză pe americani că poartă un război bacteriologic în Coreea de Nord şi în Manciuria, occidentalii semnează acorduri ce pun capăt

ocupaţiei aliate şi asigură Germaniei Occidentale, pe viitor, egalitate în drepturi. Nicio negociere importantă nu avansează: URSS refuză încă să recunoască Republica austriacă, iar la Panmunjon discuţiile rămân în impas. Numai armele par să poată rezolva conflictele. La 23 iunie americanii efectuează raiduri aeriene masive asupra Coreei de Nord şi acceptă, în Indochina, principiul unei participări de 40% la cheltuielile de război ale francezilor. Nu este o întâmplare faptul că tema principala a campaniei prezidenţiale care începe în Statele Unite în august 1952 are în vedere strategia ce trebuie adoptată faţă de lumea comunistă. Spre deosebire de adversarii lor democraţi, care vor să se limiteze la *„stoparea”* valului comunist, echipa republicană condusă de Eisenhower – care avea să câştige până la urmă – preconizează *„înăbuşirea” comunismului în Europa şi Asia.* Chiar dacă, în faţa unei asemenea hotărâri, Stalin, în ultimele luni ale domniei sale, încearcă să calmeze jocul (interviul din 24 decembrie 1952, apărut în „New York Times”, este favorabil unei acţiuni diplomatice în Coreea şi unei întâlniri cu noul preşedinte american), acumularea riscurilor generate de politica sa se dovedeşte a fi considerabilă, neliniştind aparatele de partid.

1.1.2. Deficitul alimentar şi criza bunurilor de consum

Degradarea situaţiei economice este la fel de îngrijorătoare. Revenirea la schema de dezvoltare din anii ’30 (dând prioritate industriei grele) – deşi justificată de Stalin în studiul său asupra *Problemelor economice ale socialismului în URSS* (1952) – accentuase disfuncţionalităţile, în special criza bunurilor de consum. În Uniunea Sovietică, precum şi în „ţările frăţeşti”, curba producţiei agricole nu o urmase pe cea foarte ascendentă a producţiei industriale. Dacă prima, după opinia lui Hilary Mine, nu creştea practic deloc (de la indicele 100 în 1938, producţia atingea abia 106 în 1951), cea de-a

doua se ridica pe verticală, trecând de la indicele 100 (1938) la 268 (1951). Şi în China, rezultatele producţiei agricole erau mult inferioare nevoilor de consum. Dacă responsabilul cu agricultura estima la 275–300 milioane tone de cereale nivelul de producţie „necesar”, recolta nu atingea 155 milioane în 1952. Acest deficit alimentar, ca de altfel şi insuficienţa – cantitativă şi calitativă – a bunurilor de consum, erau tot atâtea eşecuri grave pentru regimurile comuniste, eşecuri ce provocau – mai ales în ţările Europei orientale – o nemulţumire crescândă.

1.1.3. Neliniştea şi neputinţa conducerilor

Pentru a face faţă unor asemenea probleme, ar fi fost necesare echipe conducătoare unite, dinamice şi îndrăzneţe. Or, era exact contrariul. După ani de putere personală, de suspiciuni, procese şi epurări, înaltele sfere conducătoare deveniseră locuri sufocante în care oricine, de frică să nu-şi piardă postul sau chiar viaţa, evita pe cât posibil să-şi asume responsabilităţi. Toate partidele, chiar şi cele mai neînsemnate, fuseseră slăbite de aceste valuri de epurări. Din 31 de membri ai Comitetului central albanez din 1943-1948, în martie 1953 mai erau în funcţie doar 9, 22 fiind epuraţi (dintre care 14 executaţi). Hărţuirea declanşată în toate ţările – începând din 1948 – împotriva „titoiştilor” sfârşise prin minarea aparatelor de partid. „Deja îşi aminteşte Jiri Pelikan atmosfera (în Cehoslovacia) începea să se schimbe. Apăruse «Titovcina» fenomen nou, manifestat după condamnarea Iugoslaviei de către Kominform. O atitudine cât de puţin rezervată faţă de Uniunea Sovietică, cea mai mică reticenţă în respectarea *ad litteram* a instrucţiunilor sale erau calificate drept «titoiste». Şi era de ajuns pentru a declanşa în tot Partidul, şi chiar în afara lui, un fel de vânătoare de vrăjitoare.” Campania împotriva titoismului a fost, în fapt, pretextul invocat de URSS pentru a-şi consolida influenţa asupra „partidelor frăţeşti” şi pentru a-şi impune şi mai mult

modelul tuturor ţărilor ce aparţineau „blocului”. Acest nesăţios apetit hegemonie îngropa definitiv speranţa iniţială a partidelor de a construi un „drum naţional al socialismului”. Şi deziluzia putea părea cu atât mai amară statelor comuniste europene cu cât la uşa lor, din 1948, Tito – şi mai ales reformele sale din 1950 – demonstra că era posibilă edificarea unui regim socialist original şi independent de Moscova. În China, conducătorii, sporindu-şi – din necesitate – gesturile de supunere faţă de Moscova, suportau şi ei din ce în ce mai greu atitudinea sfidătoare a lui Stalin faţă de o ţară care, în ochii lumii întregi, se impusese ca pivot al taberei comuniste prin victoria împotriva lui Cian Kai Şi, prin participarea la războiul din Coreea şi prin sprijinul acordat Viêt-minhului. În timpul conferinţei de la Moscova de la sfârşitul verii anului 1952, Stalin refuzase acordarea unui nou ajutor economic Chinei, tratând-o nu ca partener, ci ca simplu satelit.

În concluzie, în preajma morţii lui Stalin, neliniştea din sânul aparatelor de partid era triplă, fiind determinată deopotrivă de natura raporturilor dintre diferitele partide şi ţări comuniste (în special cu Uniunea Sovietică); de nerespectarea particularităţilor naţionale în construirea socialismului; şi, în fine, de numeroasele pericole exterioare create de politica războiului rece.

1.2. Fronda intelectualilor

Cei mai decepţionaţi şi mai frustraţi erau intelectualii, dintre care mulţi – din Europa şi Asia – văzuseră în comunism o stea norocoasă. Aceştia fuseseră atraşi de proiectul global al marxismului, în special de concepţiile lui Hegel despre estetică, ale lui Marx şi Engels despre artă şi literatură, care aveau drept referinţe nume mari din literatura universală, de la Milton la Goethe, de la Voltaire la Balzac, şi care confereau „producătorilor culturali” rolul de educatori şi îndrumători ai

poporului. Ei au fost atraşi şi de condiţiile materiale nemaipomenite pe care le ofereau noile regimuri, care se îngrijeau de aceştia, de la editarea şi expunerea operelor lor, până la timpul liber şi la pensionarea lor în instituţii specializate. Dar, nu după multe săptămâni sau luni, scriitorii şi artiştii au înţeles că acest sprijin şi această solicitudine duceau în schimb la o pierdere totală a libertăţii de creaţie. Partidul îi considera pe „producătorii culturali" ca pe toţi ceilalţi producători, adică nişte indivizi în serviciul exclusiv al intereselor sale, el singur având autoritatea de a decide ceea ce era bine şi ceea ce nu era bine. *„Nu putem încredinţa scriitorilor, artiştilor, dramaturgilor, scenariştilor din cinematografie grija de a stabili necesităţile Statului şi Partidului în domeniul artistic* – afirma, în octombrie 1951, J. Revai, mare stăpân al culturii maghiare (…). Trebuie să solicităm şi planificarea acestui domeniu al producţiei… Trebuie să comandăm, să conducem producţia artistică, adică să impunem subiectele care ne interesează."

Dacă aceste „principii" evocate deschis de J. Revai se regăsesc identice în lucrările sau discursurile tuturor responsabililor culturali comunişti din această perioadă, ele sunt, în opinia multora – şi pe bună dreptate – în mod special asociate persoanei lui *Andrei Jdanov*. Acesta, unul dintre cei mai apropiaţi colaboratori ai lui Stalin, după ce a jucat un rol de seamă în politica externă în timpul celui de-al doilea război mondial, şi-a consacrat ultimii ani ai vieţii sale (1946–1948) unei lupte necruţătoare împotriva „deviaţiilor burgheze" ale scriitorilor şi artiştilor. A creat o revistă pentru a-şi impune ideile, a exclus din Uniunea scriitorilor pe poeta Ahmatova şi pe umanistul Zoscenko, a condamnat filme, a lansat campanii împotriva „tendinţelor decadente" ale teatrului şi muzicii, reuşind astfel să inducă în lumea culturii o adevărată teroare. După moartea sa, „Jdanovşcina" a continuat – şi căruţa s-a umplut cu noi „deviaţionişti": intelectuali evrei (acuzaţi de „cosmopolitism"), lingvişti (ce nu erau de acord cu teoriile lui Stalin în acest domeniu), geneticieni şi biologi mendelişti (care nu acceptau elucubraţiile „voluntariste" ale lui Lîsenko

despre hibrizii de altoi şi crearea de specii vegetale cu ajutorul altor specii)…

Ideile lui Jdanov au fost susţinute cu înverşunare în noile democraţii populare, începând cu anii 1948–1949. Succedând cu brutalitate unei perioade de viaţă culturală liberă şi bogată care se menţinuse fără piedici majore în perioada de după război, campaniile lansate de mărunţii jdanovi locali – Wazyk în Polonia; Moraru în România; Revai în Ungaria… – au impus foarte repede teroarea, obligându-i pe creatori să aleagă între tăcere şi colaborare. Foarte puţini dintre ei au curajul şi posibilitatea să evite noile dogme, ca de exemplu Seifert, Konstantin Biebl în Cehoslovacia, sau L. Nagy şi T. Méray în Ungaria.

În China, conflictul latent dintre Partid şi intelectuali – care, încă din anii ’30, îi pusese faţă în faţă pe doctrinarii aparatului (conduşi de Zhou Yang) şi pe unii scriitori – devine o problemă de stat, la puţin timp după victoria lui Mao. Campania de „reformă a gândirii” lansată în primăvara lui 1951, deşi îmbracă forme diferite de „Jdanovşcina” (iniţiere intensivă a intelectualilor în domeniul marxismului, reeducare prin critică şi autocritică publică), urmăreşte totuşi aceleaşi scopuri. Este vorba de a-i obliga pe intelectuali să respingă toate influenţele tradiţionale şi occidentale în folosul marxism-leninismului, pentru a servi în exclusivitate Partidul. Deşi această campanie virulentă – la care am făcut aluzie în capitolul II – reuşeşte să-i pună la punct pe profesori şi pe ziarişti, ea nu poate totuşi reduce la tăcere întreaga intelectualitate: sociologul Fei Xiaotong îndrăzneşte încă să denunţe sovietizarea sternului educativ, iar filosoful Liang Sumiag – exploatarea ţărănimii. Puterea ripostează începând din toamna anului 1954, încercând să-l discrediteze pe bătrânul critic literar Yu Pingbo, director al unei reviste de orientare independentă, pe Feng Xuefeng, şi mai ales pe contestatarul Hu Feng, despre care vom mai vorbi. În Vietnam, cel puţin din 1950, intelectualii sunt expuşi la aceeaşi presiune din partea doctrinarilor Partidului, în special To Huv.

Acest val puternic care, în întreaga lume comunistă, îneacă intelectualii şi artiştii, provoacă peste tot acelaşi comportament. Unii creatori, din convingere, oportunism sau frică, acceptă să se supună imperativelor „realismului socialist", colaborarea acestora fiind răsplătită prin publicitatea extraordinară făcută operelor lor, adeseori mediocre. Aleksandr Fadeev, Korneiciuk, Konstantin Simonov au devenit astfel adevăraţi scriitori oficiali în URSS, lăudaţi şi satisfăcuţi material. Însă majoritatea intelectualilor au ales o altă cale, aceea a retragerii, care nu înseamnă neapărat renunţare. Aşa cum a arătat Georges Boudarel referindu-se la intelectualitatea vietnameză, care practică „Thac Mac" – adică limbajul şoptit –, chiar şi într-un regim totalitar scriitorii sau criticii pot „spune totul fără a spune nimic cu adevărat", pot „spune indirect ceea ce nu se poate exprima deschis". Secretul este să aştepţi momentul propice, când zelul doctrinarilor scade, moment în care vei putea spune limpede ceea ce acum nu reuşeşti decât „să sugerezi".

Când au ocazia, cei mai curajoşi şi mai hotărâţi intelectuali înalţă capul şi, prin diferite mijloace, protestează pe lângă autorităţi. Exemplele sunt numeroase între anii 1953–1956. În octombrie 1953, Asociaţia scriitorilor sovietici solicită mai mult adevăr în denunţarea defectelor societăţii. În iulie 1954, Comitetul central al PC chinez primeşte o comunicare oficială din partea lui Hu Feng, acest critic care, începând cu anii '30, în numele marxismului, contestă punctul de vedere al lui Zhou Yang, pentru care ideologia şi politica trebuie să prevaleze în literatură. Ţintă directă (sau prin mijlocirea vreunui discipol) a unor atacuri repetate în timpul campaniei de „reformă a gândirii", el profită de un răgaz pentru a încerca să alerteze Partidul. În scrisoarea sa, el critică cele „cinci pumnale" care, după părerea lui, paralizează creierul scriitorilor: „Ideologia comunistă obligatorie, inspiraţia exclusivă din viaţa muncitorilor şi ţăranilor, reeducarea şi reforma ideologică, formele impuse de Partid şi subiectele fixate de Partid"; şi propune reorganizarea politicii culturale, care, susţinându-i pe creatori, să-i lase stăpâni absoluţi ai

operelor lor. Proiectul colectiv pe care-l prezintă, câteva luni mai târziu (în februarie 1955), la Comitetul central al PC vietnamez, poetul şi scriitorul Tran Zan are aceeaşi orientare: libertatea totală de creaţie, care să nu se împiedice de „dorinţele departamentului «Propagandă şi Formare»”. Opt luni mai târziu (octombrie 1955), 67 de scriitori, compozitori şi artişti adresau acelaşi tip de mesaj Comitetului central al PC ungar, denunţând violările libertăţii culturale din ultimele şase luni.

Simultan cu aceste scrisori adresate instanţelor oficiale – ce dovedesc loialitatea politică a autorilor lor – apar articole şi lucrări răsunătoare concentrate asupra aceloraşi probleme. În numărul din decembrie 1953 al revistei literare „Novîi Mir”, Vladimir Pomeranţev îndrăzneşte să afirme că nu există un mai mare defect pentru un scriitor decât acela de a scrie prin constrângere şi în ipocrizie. Iar Czeslaw Milosz, recent emigrat din Polonia, descrie în *Gândirea captivă* toate dificultăţile unui scriitor într-o ţară marxistă. Alte lucrări, împrumutând forma romanţată, încearcă – cu mai multă sau mai puţină îndrăzneală – să incrimineze regulile maniheiste ale „realismului socialist”. În martie 1954, apare la Moscova *Dezgheţul* de Ilia Ehremburg, titlu ce devine simbolul destinderii post-staliniste; în primăvara lui 1955, la Hanoi apare *Oameni şi oameni, valuri peste valuri* de Tran Zan, care-i descrie pe luptătorii de la Diên Biên Phu, fără a-i transforma însă în eroi puri; în vara lui 1955, la Varşovia, în „Nowa Kultura” apare *Poemul pentru adulţi* de Adam Wazyk, care condamnă ceea ce se va numi curând „perioada revolută”…

Chiar dacă această contestaţie din partea „producătorilor culturali” este doar acţiunea unei minorităţi, ea are urmări asupra întregii pături intelectuale şi interesează toate domeniile activităţii sale (teatru, muzică, pictură…). Tinerii intelectuali – universitari ca W. Harich din RDG sau studenţi – participă la dezbateri. Unii dintre ei ajung chiar să creeze la Varşovia, în 1954, un nou săptămânal – „Pro Postu” –, care condamnă fără echivoc stalinismul şi abordează teme tabu, cum ar fi eşecul colectivizării sau raporturile cu Uniunea

Sovietică.

Curentele dogmatice, încă puternice în sânul aparatelor de partid, reacţionează cu violenţă şi încearcă fără menajamente să reducă această frondă intelectuală. Încă din primăvara lui 1954, se desfăşoară în URSS un contraatac în toată regula împotriva scriitorilor liberali, având ca ţintă persoana lor, opera lor şi revistele la care participau, în Ungaria, cenzura, oarecum potolită din 1953, se dezlănţuie împotriva unor autori excluşi din instanţele oficiale. În China, Uniunea scriitorilor – susţinută de însuşi Mao Zedong – se înfurie împotriva lui Hu Feng, care este arestat în iulie 1955, împreună cu alte două mii de persoane acuzate că îi împărtăşesc ideile. În Vietnam, riposta oficială este şi ea proporţională cu neliniştea profundă declanşată în special de criticile lui Tran Zan, ale scriitorilor şi artiştilor în general. Sancţiunile lovesc cu repeziciune – Tran Zan trebuie să-şi facă autocritica înainte de a fi trimis la reeducare, la ţară.

1.3. Nemulţumirea socială

Departe de a se limita la mediul intelectual, decepţia faţă de regimurile comuniste este generală. Impunerea cu brutalitate a noilor structuri, a noilor moduri de viaţă şi chiar a unei gândiri noi a fost dezastruoasă pentru imaginea lor. În câţiva ani, capitalul lor de încredere s-a redus considerabil, de multe ori dispărând chiar cu desăvârşire. Nu a existat grup social care, la începutul anilor ’50, să nu fi avut vreun conflict serios cu Partidul-Stat.

La sate, amărăciunea şi nemulţumirea au atins paroxismul. Cu greu acceptată în principiu, reforma agrară –în special colectivizarea – a cauzat un adevărat traumatism. Cu atât mai mult cu cât, foarte repede, se manifestă şi se acumulează toate efectele sale negative. Apoi, la sfârşitul anului 1956, mai bine de două treimi din cooperativele chinezeşti nu reuşiseră să

întocmească un bilanţ de producţie. Ţăranul simte că este exploatat şi împovărat de stat. Sarcinile fiscale – inclusiv taxele locale şi contribuţiile „voluntare” – sunt evaluate la 50% din venitul brut în satele chineze. În schimb, statul comunist se dovedeşte a fi rău platnic, cumpărând produsele agricole la preţuri foarte mici şi întârziind să-şi achite datoriile. Aşa încât nu întâmplător, încă din 1953, Hruşciov, încercând să dezamorseze nemulţumirea ţăranilor, prevede reducerea impozitului agricol, creşterea preţurilor la produsele vândute către stat (care, de la indicele 100 în 1952, ajung la 209 în 1955) şi generalizarea aconturilor lunare plătite colhoznicilor în avans din veniturile anuale.

Disperaţi (numeroase cazuri de sinucidere semnalate în 1952 în unele regiuni din China, cu ocazia livrărilor de grâne către stat), adesea furioşi (6.000 de agricultori înfruntă armata în toamna lui 1953, în Guangxi), ţăranii îşi manifestă nemulţumirea sub diferite forme. Mai întâi, neîndeplinindu-şi sau, cel mai adesea, îndeplinindu-şi prost diversele obligaţii. Pretutindeni se observă reticenţe la plata impozitelor şi la livrarea în întregime a cotelor de produse. Un ziarist francez care vizita România în aprilie 1953 remarca: *la sate, frauda este practicată „pe scară largă”*. Presa chineză semnalează, în aceeaşi perioadă a anului următor, numeroase furtuni, incendii, sabotaje ale antrepozitelor de grâne ale statului. Dar forma de rezistenţă cea mai generalizată, cea mai înspăimântătoare – fiind şi cel mai greu de înăbuşit – este lipsa de zel a ţăranilor în munca prestată pe terenurile puse în comun. După revenirea sa la putere, Gomulka avea să dezvăluie faptul că ţăranul polonez consacra, în medie, doar 75 de zile pe an domeniului colectiv, în restul timpului ocupându-se de lotul său personal. Pentru a mări randamentul acestuia din urmă, mulţi ţărani limitează cât pot, la numai câţiva membri de familie, adeziunea la cooperative. Bineînţeles, aceste viclenii şi fraude foarte generalizate sunt cunoscute de putere şi combătute. *Amenzi usturătoare* se abat asupra contravenienţilor; disciplina cooperativelor este mereu consolidată; „activiştii” se grăbesc să-i calmeze şi să-i

dinamizeze pe colhoznici. Dar nu se întrezăreşte nicio evoluţie pozitivă în aceşti ani. În cinci ţări (Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, România, Bulgaria) recolta medie de grâu şi secară scade, în cursul anilor 1953–1955, cu 7% faţă de perioada de dinainte de război.

Această stagnare a producţiei agricole îngreunează condiţiile de viaţă ale întregii populaţii, îndeosebi ale populaţiei urbane. Penuria bunurilor de consum, mai ales a produselor alimentare, rămâne una dintre problemele cotidiene majore ale orăşenilor, care acceptă cu greu aceste privaţiuni din ce în ce mai mari, cu atât mai mult cu cât în unele ţări preţurile urcă vertiginos atât pe piaţa oficială, cât şi pe piaţa paralelă. Din 1947 până în primăvara lui 1953, preţurile cresc în Cehoslovacia de la 600 la 800% pe piaţa contingentată, şi de la 3.500 la 6.000% pe piaţa paralelă, deşi salariile înregistrează o creştere de numai 800%. Muncitorul din Ungaria trebuie să aloce aproape 75% din salariu cumpărării de alimente de primă necesitate, faţă de 30% în 1938. Dacă chiriile, nu prea mari, nu afectează veniturile, în schimb locuinţele rare, neîncăpătoare şi modeste constituie un alt aspect negativ al condiţiilor de viaţă, îngrămădirea familiilor în două sau trei camere contribuie la micşorarea spaţiului vital privat, accentuând tensiunile intra- şi inter-familiale. *Locuind în condiţii grele, plătit prost şi alimentat necorespunzător, orăşeanul nu mai suportă taxele fiscale relativ mari*, pe care de multe ori nu mai poate să le achite. La sfârşitul lui decembrie conform relatărilor din „Ziarul poporului”, totalul impozitelor nepercepute din patru mari oraşe chinezeşti (printre care şi Shanghai), numai pe anul 1953, depăşea 39 miliarde de dolari chinezeşti.

Deşi această situaţie la fel de generală pe cât de profundă nu se traduce, în majoritatea cazurilor, printr-o respingere globală a sistemului comunist, ea exprimă totuşi foarte clar ostilitatea unei mari părţi a societăţii faţă de proiectul colectivist. Dacă, pe de altă parte, expresia acestei ostilităţi rămâne adeseori difuză, punctuală, categorială, este fără îndoială din cauza sfâşierii şi atomizării corpului social de

către noile puteri. Singurele revolte adevărate din această perioadă emană, de fapt, de la entităţi puternic constituite: naţionalităţile, muncitorii, prizonierii…

1.4. Revolte

1.4.1. Rezistenţa tibetană

Învinse, dezmembrate, martirizate, dar niciodată supuse cu adevărat, naţiunile integrate cu forţa de URSS şi China au menţinut, pe parcursul întregii perioade, o rezistenţă continuă, cel mai adesea pasivă, iar câteodată violentă. Abia la începutul anilor ’50 a fost redusă definitiv la tăcere „armata insurgenţilor ucraineni” (UPA), care, după ce înfruntase pe ocupanţii nazişti, intrase în luptă deschisă împotriva Armatei roşii în Ucraina occidentală; la fel şi grupurile armate din republicile baltice, în special din Lituania, care, ascunse în păduri şi beneficiind de sprijinul popular, hărţuiseră fără încetare forţele sovietice. Cruzimea represiunii şi intensificarea colectivizării relansaseră acţiunile de gherilă, care au încetat în cele din urmă, din lipsă de noi trupe. În China, puterea comunistă s-a izbit atunci de o mişcare tot atât de inflexibilă, fondată, ca şi opoziţia lituanienilor, pe convingeri religioase şi patriotice totodată: rezistenţa populaţiilor din Tibet.

Chiar înainte ca PC chinez să stăpânească întregul teritoriu, el îşi anunţase sus şi tare intenţia de a „elibera Taiwanul, Hainanul şi Tibetul”. Această din urmă ţară, râvnită de secole de împăraţi – mai ales din motive strategice –, aflată sub protectoratul lor din 1720 până în 1911, îşi regăsise independenţa de fapt de la proclamarea republicii. Nu prea populat (aproximativ două milioane de locuitori) şi fără o armată serioasă (8.000 de oameni), Tibetul era insuficient dotat din punct de vedere social, politic şi diplomatic pentru a

putea rezista puternicului său vecin. Dominat de o aristocraţie leneşă şi ruptă de lumea exterioară, guvernat – după ani de regenţă – de un Dalai-lama care abia împlinise 16 ani şi supus unui cleric numeros, adept – conform principiilor budiste – al non-violenţei şi toleranţei, *poporul tibetan, format din ţărani şi nomazi, avea să opună o slabă rezistenţă celor 84.000 de soldaţi chinezi care, la 7 octombrie 1950, au pătruns pe teritoriul lor.* Cucerirea a fost cu atât mai uşor de realizat cu cât nu a trezit nicio reacţie puternică nici din partea statelor vecine (India s-a mulţumit să protesteze), nici din partea marilor naţiuni (Uniunea Sovietică s-a opus unei dezbateri în legătură cu această problemă la ONU). La 23 mai 1951, China a putut impune deci un „acord" în 17 puncte care prevedea că poporul tibetan „se reîntoarce în sânul familiei ţării-mamă, Republica Populară Chineză" (articolul 1) şi „va acorda sprijin activ armatei populare de eliberare, pentru a-i facilita intrarea în Tibet" (articolul 2). În schimb, ţara îşi păstra sistemul politico-religios. Cei doi demnitari de seamă: Dalai-lama (refugiat în India) şi Panchen-lama îşi recăpătau funcţiile şi puterile (articolele 4, 5, 6). În realitate, adevăratul centru de decizie avea să fie Comitetul administrativ militar condus de generalul Chang Ching-wu, prim-secretar al Partidului în Tibet. Câţiva ani mai târziu (aprilie 1954), încheind un tratat cu India – care recunoştea *de facto* suveranitatea sa în Tibet –, China a putut, în linişte, să-şi pună în aplicare planul de integrare care va transforma Tibetul – după exemplul Mongoliei şi Sinkiangului – într-o „regiune autonomă".

Nerăbdarea responsabililor comunişti chinezi de a distruge structurile politico-religioase din Tibet, de a anihila influenţa spirituală a marilor lama şi de a ocupa posturile-cheie a stârnit foarte repede ostilitatea întregii populaţii. Unităţile armatei populare de eliberare procedaseră, în *1955,* la dezarmarea luptătorilor Khampas din estul ţării şi, prin „şedinţe de lupte de clasă", au încercat să-i convingă să-şi abandoneze religia, să-şi condamne „opresorii" (marii lama şi seniorii) şi să accepte reforma agrară, ceea ce a dus foarte repede, în toate satele, la revolta masivă împotriva

ocupanţilor. Zeci de mii de nomazi s-au unit, atacând cu succes trupele chineze. *Rebeliunea luptătorilor Khampas* – în ciuda unei tentative indiene de mediere – a luat amploare, cuprinzând aproape toată ţara. Pus în dificultate, guvernul de la Beijing a ezitat între conciliere (suspendarea reformelor) şi forţă, orientându-se apoi spre cea mai atroce represiune: trimiterea de întăriri militare (150.000 de oameni), bombardamente, distrugerea sistematică a satelor, torturi… Criza a atins paroxismul în *martie 1959*. În timp ce Dalai-lama s-a refugiat în India, răscoala – devenită generală – a fost reprimată de armata chineză cu o sălbăticie extraordinară. *Zece zile de măcel au făcut între 2.000 şi 20.000 de morţi*; zeci de mii de tibetani şi lama au fost deportaţi în cele mai sinistre lagăre de „corecţie prin muncă" din Mongolia şi Quinghai, unde mortalitatea era înspăimântătoare (aproximativ 50.000 de morţi din 200.000 de prizonieri între 1956 şi 1959). Aceste lagăre ale morţii adăposteau şi alte minorităţi naţionale care, în aceeaşi perioadă, erau supuse unor epurări violente, mai ales din rândurile elitelor intelectuale şi religioase: peste 30.000 de uiguri, kirghizi şi kazahi din Xinjiang, condamnaţi la pedepse în „laogai".

1.4.2. „Grevele" prizonierilor din gulaguri

Cetăţenii naţionalităţilor oprimate, care până în 1956 formau aproape jumătate din efectivele Gulagului sovietic, au jucat un rol major în marile revolte din anii '40 şi mai ales '50. Puternica lor determinare, născută ca urmare a persecuţiilor la care fusese supus poporul lor, a fost întărită de decizia oficială – luată în 1948 – de a separa condamnaţii politici de cei de „drept comun", instalându-i pe primii în lagăre speciale. După spusele lui Soljeniţîn, pentru ei a fost ocazia decisivă de „a se număra", devenind astfel conştienţi de forţa lor în cadrul sistemului concentraţionar.

Primele mişcări greviste şi „rebeliuni" sporadice se semnalează încă din 1942, dar devin numeroase abia din 1948

(lagărele din regiunea Pecora, populate în special de polonezi, unguri şi cehi – 1948; lagărul de la Nijni-Aturiath – 1949; lagărele de la Salechard şi Taichet – 1950; lagărele de la Kolîma şi din regiunea Karaganda – 1951; lagărul din Ekibastuz – ianuarie 1952…). Acelaşi gen de răscoale se desfăşoară şi în lagărele chineze. Una dintre cele mai sângeroase s-a declanşat în aprilie 1951, în câmpurile petrolifere de la Yanchang (Shanxi), în cursul căreia au murit 528 de soldaţi şi 2.300 de prizonieri.

Între 1953 şi 1956, şi alte manifestări iau o foarte mare amploare, în numeroase lagăre sovietice. Destul de bine cunoscute datorită relatărilor martorilor şi, de puţină vreme, a rapoartelor oficiale confidenţiale, ele dezvăluie o lume carcerală aflată într-o foarte mare agitaţie, un adevărat microcosmos de excese şi nedreptăţi ale ordinii staliniste. Aidoma întregii societăţi, ea atinge, în acel început al anilor ’50, un grad maxim de exasperare; dar, călită în luptele anterioare şi neavând nimic de pierdut, este mult mai ofensivă decât restul populaţiei.

Trei „veşti” – sosite din afară – constituie cauza directă a primelor răscoale importante: vestea *morţii lui Stalin* („sunt prizonier de 19 ani, şi este prima veste bună pe care o aflu” ar fi declarat atunci un prizonier georgian din lagărul de la Vorkuta); publicarea *decretului Voroşilov din 27 martie 1953*, aflat la originea eliberării, în mai puţin de 3 luni, a 892.737 de deţinuţi, dar care, aplicat cu precădere în avantajul celor de „drept comun”, îi decepţionează şi exasperează pe „politici”; şi, în fine, ecourile revoltei muncitoreşti din Berlinul de Est din iunie 1953, prima mare fisură din inima imperiului stalinist.

Prima „răscoală de anvergură” (Soljeniţîn) are loc în mai 1953, în lagărul de la *Norilsk,* situat pe platoul central al Siberiei. În urma violenţelor exercitate de gardieni, izbucneşte o grevă având ca revendicări îmbunătăţirea vieţii cotidiene (raţii, haine, poştă…) şi a condiţiilor de muncă (reducerea zilei de lucru, mărirea salariilor…). Mişcarea – ca şi cele care au urmat – este reprimată cu sălbăticie. La *Vorkuta* – un imens

complex penitenciar situat la peste 1.200 km vest de Norilsk –, „greva” care se declanşează două luni mai târziu este condusă de prizonieri ucraineni şi baltici, atingând repede proporţii considerabile. Cei 30.000 de grevişti, bine organizaţi, solicită revizuirea tuturor condamnărilor, eliberarea mamelor cu peste trei copii şi a femeilor închise de cel puţin trei ani. Cu câteva rafale de mitralieră care seceră sute de deţinuţi, trupe din Extremul Orient pun capăt grevei în mod sinistru. În ciuda acestei represiuni sângeroase, un al treilea lagăr, cel din *Kenguir* (în sudul Kazahstanului), declanşează în mai 1954 o mişcare de acelaşi tip. Condusă şi aceasta de ucraineni şi baltici (care formau 72% din efectivele lagărului) şi la fel de bine structurată (cu un comitet condus de ex-colonelul Kuzneţov şi cu sub-comisii însărcinate cu propaganda, viaţa cotidiană, securitatea internă…), revolta are ca pretext, ca şi la Vorkuta, *cruzimea gardienilor*. Conform raportului făcut de directorul gulagului, revendicările „greviştilor” erau următoarele: „micşorarea pedepselor pentru toţi deţinuţii condamnaţi la 25 de ani şi accelerarea procedurilor de revizuire a cazurilor de „contra-revoluţie”; fixarea, pentru toţi deţinuţii, a zilei de lucru de 8 ore; stabilirea unui salariu echivalent cu cel al lucrătorilor liberi; autorizarea legăturilor dintre bărbaţi şi femei; chemarea, pentru negocieri, a unui membru al prezidiului Comitetului central sau a unuia din secretarii Comitetului central. De fapt, foarte îngrijorate de aceste focare de revoltă, după o serie de tergiversări, autorităţile au înconjurat lagărul (la 26 iunie 1954) cu 1.600 de oameni, 98 de câini dresaţi pentru asemenea situaţii, 5 tancuri T-34. *Represiunea a avut ca rezultat 46 de morţi – conform surselor oficiale; şi peste 700 – din relatările martorilor*. Totuşi, revolta nu a fost zadarnică, deoarece în raportul secret privind „răscoalele masive ale deţinuţilor din lagărul Kenguir” generalul Dolghih recunoştea că prizonierii trăiau în nişte condiţii materiale „complet nesatisfăcătoare”: „În majoritatea lagărelor – scria el –, deţinuţii mâncau doar de două ori pe zi, la intervale de 12 ore (…). Suprafaţa locuibilă pe cap de deţinut se micşorase la 1,3

m². Aşternutul nu fusese schimbat din 1948”.

1.4.3. Manifestaţiile şi revoltele muncitoreşti

După cum arată rarele monografii care i-au fost consacrate, clasa muncitoare din ţările comuniste, deşi eterogenă şi mobilă, are totuşi o coeziune superioară celorlalte grupuri socio-profesionale. Deşi intensificarea industrializării a necesitat solicitarea masivă a unei noi forţe de muncă – mai ales feminină –, neexperimentată şi deosebit de mobilă, s-au menţinut totuşi, mai ales în vechile întreprinderi, nuclee formate din muncitori experimentaţi şi căliţi, care au putut păstra şi transmite noilor veniţi tradiţiile muncitoreşti de apărare şi luptă. După cum observă François Bafoil în legătură cu evenimentele de la Poznan din Polonia (iunie 1956), „mişcarea de revoltă prinde rădăcini în vechea întreprindere Cegielski, dovedind prin aceasta că predarea ştafetei a avut loc şi că, în ciuda efortului depus de comunişti pentru extirparea obiceiurilor din trecut, s-a transmis o anumită cultură”.

O clasă exploatată şi decepţionată

În plus, degradarea generală a condiţiilor de muncă şi viaţă a imensei majorităţi a clasei muncitoare a furnizat motive comune de nemulţumire. Considerată drept vârful de lance al proletariatului, deci al noului regim, de-a lungul anilor, clasa muncitoare a descoperit – cu amărăciune şi, câteodată, cu furie – că, de fapt, era *la fel de exploatată ca şi în perioada capitalismului triumfător*. Ca şi patronii din secolul al XIX-lea, statul comunist o pune să plătească preţul unui efort de industrializare fără precedent. Doar o fiscalitate împovărătoare, un salariu mic şi o politică draconică a muncii pot permite realizarea cel puţin parţială a planurilor extrem de ambiţioase concepute de experţi. Peste tot – în URSS, bineînţeles, dar şi în China, Coreea şi în toate democraţiile

populare – productivitatea devine singurul obiectiv. Aşa-zisele „întreceri”, prin decernarea de fanioane, drapele, medalii şi prime, încearcă să impună stahanovismul. Programele de lucru sunt duse la limita lor extremă. Orele suplimentare neplătite şi „zilele de muncă patriotică” (renunţare la o zi de odihnă legală) se înmulţesc. Pentru a învinge rezistenţele, se stabilesc măsuri coercitive. Orice greşeală profesională poate fi sancţionată prin reduceri de 10–25% din salariu şi prin pedepse cu închisoarea. În 1954, în Polonia erau 50.000 de muncitori condamnaţi pentru „risipă” sau „sabotaj economic”, repartizaţi în 27 de lagăre de muncă, 8 anexe de închisoare şi 7 batalioane. Sindicatele oficiale se dovedesc a fi total ineficiente în apărarea intereselor muncitorilor, participând, dimpotrivă, la controlul şi disciplinarea acestora; în China, nu degeaba erau numite „limbile birocraţiei şi cozile administraţiei”. Politica salariilor constituie o altă cauză gravă de nemulţumire. Nu numai că nu cresc în acelaşi ritm ca şi preţurile produselor de consum, dar prezintă numeroase disparităţi, care suscită critici violente. Extinderea salarizării pe bază de normă şi primele acordate arbitrar reprezintă încă o sursă de inegalităţi şi frustrare.

Lumea muncitorească, decepţionată, nefericită, exasperată – conştientă fiind de exploatarea sa –, se află la limita răbdării. În ciuda fricii de represalii, *manifestările de nemulţumire sunt numeroase şi diverse*: absenteism, încetinirea ritmului de lucru, neîntreţinerea utilajelor, furturi, greve… În China, ca de altfel şi în ţările europene, condamnările muncitorilor pentru „sabotaj” sunt frecvente. „Ziarul poporului” din 30 septembrie 1954 numără – în zece mari oraşe, printre care Beijing şi Canton –, pe o perioadă de cinci ani, 7.278 de acte de sabotaj în construcţie, producţie şi planificare. În aceeaşi perioadă, greve sporadice izbucnesc în Cehoslovacia mai ales în 1951, la mina de fier slovacă din Roznava, unde, după opinia autorităţilor, muncitorii „lucrează adeseori în proporţie de numai 30%”. Dificultăţile economice şi financiare ale majorităţii statelor comuniste europene din vremea aceea – pe care acestea încearcă să le stopeze prin

măsuri draconice – măresc tensiunile, declanşând, în 1953, două mari revolte muncitoreşti: una în Cehoslovacia şi alta în Berlinul de Est.

Revolta muncitorilor cehi (mai-iunie 1953)…

Detonatorul revoltei muncitorilor cehi a fost *reforma monetară* aplicată de guvern la mai 1953, pentru a lupta împotriva unei inflaţii tot mai galopante. Prin înlocuirea vechii „coroane" cu noua monedă s-a realizat o diminuare puternică a salariului real (12% după calculele oficiale), în timp ce costul vieţii creştea în medie cu 29%. Nivelul de trai al familiilor din clasa de mijloc – care putuseră face economii – a scăzut dintr-odată cu mai mult de o treime. Muncitorii s-au manifestat imediat printr-un protest general: între 1 şi 5 iunie, 129 de întreprinderi au fost afectate de numeroase întreruperi de lucru. În principalele centre industriale s-au produs tulburări de mare amploare: la *Praga* au izbucnit incidente la prestigioasa uzină mecanică. CKD Stalingrad; şi la *Plzen*, unde mii de muncitori de la uzinele Stalin (foste Skoda) au luat cu asalt primăria oraşului, au aruncat portretele lui Stalin şi Gottwald, au călcat în picioare drapelul sovietic şi au cerut alegeri libere. Armata şi miliţia au pus capăt haosului, arestând 427 de grevişti şi manifestanţi.

…şi a muncitorilor est-germani (iunie 1953)

Revolta muncitorească din RDG, care s-a declanşat câteva zile mai târziu (12–17 iunie 1953), a avut un şi mai mare ecou în opinia mondială decât cea din Cehoslovacia, datorită localizării sale (Berlin) şi intervenţiei forţelor sovietice. Aici, detonatorul nu a fost reforma monetară, ci anunţarea, la 14 mai (de către Comitetul central al Partidului) *a unei creşteri generale a normelor de lucru* cu 10%, începând din 5 iunie. Măsura nu a fost acceptată de muncitorii din construcţii care lucrau pe Stalinallee, care, la 12 iunie, au hotărât să intre în grevă. În zilele următoare mişcarea s-a extins nu numai în

Berlinul de Est, ci în peste 270 de oraşe din RDG. La 17 iunie au fost alese comitete de grevă, au fost elaborate programe (mai întâi strict socio-economice, apoi politice), au fost organizate manifestări. Atunci s-au produs incidente violente în mai multe oraşe (Halle, Leipzig, Merseburg…); numeroase clădiri ale Partidului au fost incendiate; au fost neutralizate infrastructuri (uzine de gaz, căi ferate…) în Berlinul de Est, tulburările au fost dintre cele mai grave. Scandând „Nu suntem sclavi!", „Alegeri libere!", „Grevă generală!", zeci de mii de manifestanţi au înfruntat poliţia, întărită cu soldaţi sovietici. Aceştia din urmă, deşi foloseau tancuri, nu au reuşit să stăpânească situaţia decât în jurul orei 21. Pentru întreaga RDG, numărul victimelor s-a estimat la *aproximativ 500 de morţi*; iar cel al arestărilor şi deportărilor (cel mai adesea în lagăre sovietice) – la vreo 25.000.

Aceste revolte muncitoreşti, ca de altfel şi cele din Gulag, reflectă principalele frustrări generate de sistemul stalinist şi speranţa, odată cu dispariţia principalului vinovat, într-un nou curs. După cum observă H. Carrère d'Encausse, „răscoala din Berlinul de Est din vara lui 1953 este doar partea cea mai spectaculoasă a agitaţiei care cuprinde întreg Estul european în acelaşi timp, pe fondul degradării economice datorate instalării structurilor sovietice. Colectivizarea forţată, o industrializare incorect pregătită, prea rapidă, provoacă peste tot aceleaşi eşecuri ca şi în URSS. În momentul schimbărilor perceptibile de la Moscova, când răsună un discurs înnoitor, în monolitul est-european popoarele se răzvrătesc împotriva continuării unei asemenea politici". De fapt, respingerea ordinii staliniste nu se limitează doar la ţările europene, ci cuprinde întreaga lume comunistă, după cum nu priveşte numai poporul, ci şi societatea oficială.

2. CELE DOUĂ FORME DE REPUNERE ÎN DISCUŢIE

Repunerea în discuţie a sistemului conceput de Stalin se desfăşoară pe parcursul mai multor ani. Amorsată chiar înaintea morţii dictatorului – dacă luăm în considerare tentativele sale de destindere făcute în 1952 pe plan internaţional –, ea primeşte un prim elan în lunile care au urmat morţii sale, perioadă în care, atât în URSS cât şi în democraţiile populare, se conturează un „nou curs”. Un al doilea avânt decisiv intervine după cel de-al XX-lea congres al PCUS, din februarie 1956. Din acest moment, nu există ţară aparţinând sferei comuniste în care, mai mult sau mai puţin, de la simpla „alegere” a unui reformist în Biroul politic la răscoala revoluţionară, uniforma impusă de Stalin să nu fie retuşată, sau câteodată făcută ferfeniţă.

2.1. „Retuşările” oficiale

Sentimentele erau de aşa natură în rândul opiniei, încât cu greu se putea întrezări o succesiune – atât în conducerea Uniunii Sovietice, cât şi a întregului lagăr comunist – fără anunţarea unor schimbări. Mai mult, lăsând la o parte pe cei care, ca discipoli necondiţionaţi ai lui Stalin, propovăduiau continuitatea absolută, numeroşi candidaţi la succesiune se puteau afirma doar mascându-şi ambiţiile personale prin proiecte – mai mult sau mai puţin îndrăzneţe – de „retuşări” ale sistemului.

2.1.1. Primele concesii

Noua situaţie a îmbrăcat două aspecte principale. Pe de o parte, profitând de lupte fracţionare intense, s-au impus noi conducători în sânul statelor-majore ale Partidului. Pe de altă parte, au fost hotărâte măsuri de destindere atât pe plan intern, cât şi în materie de politică internaţională.

Spre o oarecare colegialitate

Moscova fiind centrul de comandă al Imperiului, bineînţeles că aici s-au declanşat primele lupte pentru putere. Stăpânul murind fără a-şi desemna succesorul, *partida se anunţa strânsă* – şi a început chiar de la primele ore după decesul său (sau poate chiar mai înainte). Având în vedere miza, un om izolat nu avea nicio şansă; aşa încât, fără a le înţelege totdeauna bine natura şi ramificaţiile, s-au putut vedea dezvoltându-se numeroase facţiuni. Cu această ocazie, vechi solidarităţi au fost aparent reînsufleţite, iar altele s-au creat în funcţie de oportunităţi. Chiar dacă se poate presupune că, în aceste grupuri, ambiţiile personale prevalează, cel mai adesea, în faţa tuturor celorlalte considerente, aveau totuşi să existe convergenţe de idei privind sistemul stabilit şi necesitatea de a-l reforma sau nu. *Una dintre principalele tendinţe din sânul aparatului de partid sovietic îi reunea pe Molotov, Kaganovici şi Suslov*, care păreau că acceptă ideea de a corecta unele excese ale stalinismului (teroarea), dar refuzau să-i modifice structurile şi principiile. În schimb, pentru o altă facţiune, care se sprijinea pe oameni ce aveau, de asemenea, responsabilităţi majore, ca de exemplu Beria numit ministru de interne după ce supervizase, în timpul lui Stalin, întreaga poliţie şi administraţie internă a ţării şi mai ales *Malenkov*, era urgent să se înceapă o schimbare de politică permiţând îmbunătăţirea situaţiei materiale a ţăranilor, a minorităţilor naţionale şi a populaţiei în general. În politica externă, această facţiune privilegia negocierea şi dorea stoparea cursei înarmărilor. Situată aproape la egală distanţă de aceste două tendinţe, o a treia – calificată uneori drept „centristă” –, impulsionată de *Hruşciov*; *a reuşit în final să le întreacă* pe

celelalte două. Lupta pentru putere nu s-a terminat cu adevărat decât odată cu eliminarea de către Hruşciov a grupului numit „anti-partid” (în iulie 1957) şi a lui Bulganin, în martie 1958. Bătălia a fost necruţătoare. Malenkov, care la început luase în primire preşedinţia Consiliului de miniştri şi conducerea secretariatului Comitetului central, a trebuit, încă din 14 martie 1953, să o cedeze pe aceasta din urmă lui Hruşciov, avansat oficial (în septembrie) în funcţia de prim-secretar. Beria, arestat în iunie, a fost executat. Sub presiunea hruşcioviştilor – aliaţi, datorită împrejurărilor, cu conservatorii –, Malenkov a fost forţat să demisioneze în februarie 1955…

Departe de a se limita doar la Kremlin, asemenea lupte s-au succedat în toate partidele blocului comunist. Imre Nagy, impus de Malenkov ca preşedinte al Consiliului ungar în iulie 1953 în locul „molotovistului” Ràkosi (care a rămas totuşi prim-secretar al Partidului), a fost îndepărtat din guvern în primăvara lui 1955, în momentul căderii în dizgraţie, la Moscova, a protectorului său. În RDG, Walter Ulbricht, prim-secretar al Partidului, stalinist energic, care părea condamnat de moartea modelului său, s-a văzut salvat de răscoala muncitorească din iunie 1953, pentru care i-a făcut responsabili pe Beria şi pe şefii facţiunii opozante. În Bulgaria, Todor Jivkov, protejat de Hruşciov, a fost numit în februarie 1954 prim-secretar al Partidului, în locul lui Cervenkov, care nu avea să mai dispună decât de preşedinţia Consiliului. După cum arată ultimul exemplu, această îndârjită competiţie din perioada post-stalinistă are ca prim efect sistematizarea practicii „conducerii colegiale”. În mai puţin de optsprezece luni (martie 1953 iulie 1954), în toate ţările comuniste europene, *conducerea Partidului şi a Statului se află în mâini diferite*. Întâietatea unei funcţii asupra alteia nu părea atunci evidentă, mai ales în perioada când Malenkov, deşi nu dispune de secretariatul Partidului, exercită o autoritate dominantă. Iată de ce unii lideri stalinişti, forţaţi să abandoneze una dintre cele două responsabilităţi, ezită, în România, Gheorghiu-Dej optează mai întâi (aprilie 1954)

pentru preşedinţia Consiliului, apoi se răzgândeşte şi-şi reia titlul de prim-secretar (decembrie 1955). La această dată, într-adevăr, nu mai e nicio îndoială că, pornind de la exemplul lui Hruşciov, puterea supremă este exercitată în totalitate de primul conducător al Partidului.

În China, deşi abia în aprilie 1959 Mao Zedong (preşedintele Comitetului central) renunţă la funcţia sa de preşedinte al Republicii, în schimb, în sânul Partidului se manifestă lupte facţionale tot atât de intense ca şi cele care marchează succesiunea lui Stalin în URSS şi în democraţiile populare. Aceste rivalităţi interne sunt dezvăluite de *afacerea – încă foarte misterioasă – „Gao Gang Rao Sushi*". Responsabili ai regiunilor din Nord-Est (Manciuria) şi, respectiv, din Est, şi fiind promovaţi (nu de multă vreme) în funcţii naţionale de înalt nivel (preşedinţia comisiei de stat a planificării pentru Gao Gang; conducerea departamentului de organizare a PC pentru Rao Sushi), cei doi, precum şi alţi conducători, sunt luaţi la rost în mod violent de către Comitetul central în februarie 1954: „Aceste cadre superioare de partid – scria atunci «Ziarul poporului» –, care ocupă un rang înalt în Comitetul central, în comitetele regionale şi în armată, şi care exagerează rolul individului, scot prea mult în relief prestigiul personal şi desconsideră *importanţa hotărâtoare a unităţii*, *a conducerii colective şi a prestigiului Partidului.* Succesele obţinute în muncă li s-au urcat la cap (…). Ei merg până într-acolo încât consideră regiunea pe care o conduc drept moşia personală şi regatul lor independent". Afacerea Gao Gang Rao Sushi, deşi prezintă în mod incontestabil aspecte specifice (dificultăţi ale puterii centrale în a-şi afirma autoritatea asupra „proconsulilor" marilor regiuni, ambiţii personale, lupte inter-facţiuni…), nu trebuie desprinsă totuşi de contextul raporturilor chino-sovietice şi de repunerea în discuţie a ordinii staliniste. Raporturile excelente pe care Gao Gang se pare că le-a avut cu URSS-ul stalinist – interesat în primul rând de Manciuria – i-au putut face un deserviciu; cu atât mai mult cu cât politica pe care o preconiza în materie de dezvoltare (prioritatea industriei, accelerarea colectivizării şi

a naţionalizărilor) era pe deplin stalinistă – ca de altfel şi concepţia sa foarte personalizată despre putere (potrivit detractorilor săi). Având în vedere că în acel moment în partidele comuniste europene se discutau asemenea principii, era dificil ca PC chinez să rămână cu totul în afara acestei vaste dezbateri.

Veleităţi d'*aggiornamento*

„Noul curs" nu s-a limitat totuşi numai la schimbări de persoane în cadrul aparatelor de partid şi la instaurarea unei anumite colegialităţi în organele supreme de decizie. Pe parcursul a 1-2 ani, în mai multe domenii au fost stopate măsuri greşite ale politicii staliniste. Deşi niciun stat nu a evitat complet acest *aggiornamento*, în schimb nu îl practicau toate cu aceeaşi precocitate şi intensitate, în funcţie de rapiditatea şi gradul de reînnoire a echipelor conducătoare, şi de presiunea socială.

La Moscova, succesorii lui Stalin au înţeles că se impunea, de urgenţă, o schimbare totală a felului de a acţiona. *Decretul de amnistiere* – citat deja – a fost semnat la 27 martie, deci la numai trei săptămâni de la moartea dictatorului. Câteva zile mai târziu, la 4 aprilie, „Pravda" anunţa că „*medicii asasini*", acuzaţi cu trei luni înainte că ar fi profitat de funcţiile lor de la Kremlin pentru asasinarea sau încercarea de asasinare a lui Jdanov şi a mai multor înalţi militari, fuseseră inculpaţi pe nedrept. Conform mărturiei MVD-ului (ministerul de interne), aceştia fuseseră victimele unei provocări şi *supuşi unor „metode ilegale de anchetă*", adică la tortură. Dezvăluire stupefiantă care, pentru prima dată, punea în discuţie întregul aparat represiv al sistemului. În Ungaria, nu după mult timp, Imre Nagy anunţa desfiinţarea lagărelor de detenţie şi a tribunalelor speciale ale poliţiei. Pe de altă parte, tensiunile cu Biserica au fost pe moment calmate (mai ales în Ungaria şi Bulgaria), în timp ce noii conducători sovietici, preocupaţi de protejarea naţionalităţilor, indicau clar voinţa de a pune capăt programului stalinist de rusificare. Simultan, a fost lansată o

campanie de susţinere a creşterii nivelului de trai şi a dezvoltării bunurilor de consum. Încă de la 1 aprilie 1953, Kremlinul a procedat la o reducere substanţială a preţurilor cu amănuntul şi, câteva luni mai târziu, la diminuarea la jumătate a împrumutului de stat (obligatoriu). În Cehoslovacia, revoltele muncitoreşti au determinat o scădere cu 10–40% a preţului produselor alimentare şi hainelor. Pretutindeni, conducătorii s-au angajat în repunerea în valoare a locului ocupat de agricultură şi de ţărănime. În URSS şi în România s-a stabilit o reducere a taxelor, în Polonia s-a hotărât acordarea de ajutoare ţăranilor individuali şi fermelor colective, iar în Ungaria, I. Nagy a mers mai departe, permiţând chiar ţăranilor să părăsească colhozurile.

Deşi aceste măsuri erau punctuale şi haotice, deşi „noul curs" s-a limitat până la urmă la câteva concesii inevitabile şi promisiuni nerespectate, un vânt proaspăt adia peste lumea comunistă încă de la moartea principalului său lider. Cu toate că acesta din urmă nu a fost niciodată pus în discuţie, respingerea unei părţi din politica sa echivala cu o destalinizare de fapt. Aşadar, revizuirile oficiale pe care le vom evoca nu au fost altceva decât tunete pe un cer senin. Pentru observatorii avertizaţi, ele au apărut mai curând ca simple întăriri ale regimului, chiar dacă pe parcursul celui de-al XX-lea congres al PCUS au îmbrăcat o formă spectaculară.

2.1.2. Momentele tari ale revizuirii oficiale

Este semnificativ faptul că istoricul ezită asupra cuvintelor ce ar putea califica aceşti ani de cotitură din perioada 1953–1956 în galaxia comunistă. Dacă luăm în seamă măsurile pe care tocmai le-am prezentat, „noul curs" seamănă, într-adevăr, mai mult cu un *aggiornamento* – sau, dacă vreţi, mai curând cu o adaptare decât cu o ruptură, în schimb, dacă apreciem la justa valoare denunţările unui Nagy în iunie-iulie 1953 şi, bineînţeles, cele ale lui Hruşciov în februarie 1956, avem senzaţia că asistăm la cel mai violent cutremur de pământ pe

care l-a cunoscut vreodată lumea comunistă. Cu atât mai mult cu cât seismul, deşi are ca epicentru Moscova şi ca primă victimă pe Stalin, ocupă, de fapt, o arie mult mai largă. La o analiză mai atentă, el îi priveşte pe toţi cei care, de la cea mai înaltă treaptă a Partidului şi Statului până la cea mai de jos, l-au ales ca inspirator pe fostul stăpân al Kremlinului, iar ca model, sistemul pe care acesta l-a impus. Dacă „destalinizarea" – cel puţin la nivelul aparatelor – nu repune deloc în discuţie dogma marxist-leninistă, asta nu înseamnă că se limitează, după cum ar fi dorit principalii săi instigatori, doar la denunţarea practicilor unui om; de fapt, ea înglobează în critica sa o întreagă concepţie asupra comunismului. Este ceva ce reiese clar dintr-un eveniment căruia nu i s-a acordat deplina importanţă pe care o merita: prezentarea de către Imre Nagy, la 27 iunie 1953, a unui raport Comitetului central al PC ungar.

Raportul secret al lui Imre Nagy (iunie 1953)

Întors de la Moscova – unde, fiind convocat împreună cu principalii conducători ai partidului, obţinuse dintr-odată *sprijinul* lui Malenkov –, Imre Nagy adresează un raport percutant Comitetului central. Acest rechizitoriu implacabil, deşi clar îndreptat împotriva gestiunii şi practicilor prim-secretarului Partidului comunist ungar – stalinistul Mátyás Rákosi –, a constituit nu mai puţin şi „prima manifestare de destalinizare" (F. Fejtö). Într-adevăr, textul – ţinut secret până în 1985! – surprinde prin tonul direct şi brutal cu care denunţă principalele vicii ale sistemului în vigoare de la Moscova până la Beijing. Şi nu există situaţie în care numele lui Rákosi să nu poată fi înlocuit cu cel al lui Stalin, Mao, Kim Ir Sen, Hodja sau Boleslaw Bierut, atât de universală este critica sa.

Raportul lui Nagy se manifestă cu înverşunare împotriva deviaţiilor care, puţin câte puţin, au transformat aparatul Partidului într-o „clică" de câţiva indivizi care şi-au împărţit puterea ca pe o moştenire: unul guvernând politica generală,

altul – domeniul economic, un al treilea – apărarea naţională, şi un al patrulea – problemele ideologice. Acest *directivism* şi cultul personalităţii care decurge de aici (*„Rákosi e Partidul”)* supraestimează rolul „celor chemaţi”, al celor „«aleşi» ca făuritori ai istoriei”, şi subestimează „forţa creatoare a maselor populare”, determinând în rândul acestora „o aşteptare cu braţele încrucişate”. Dar cel mai rău este că această cangrenă – directivismul – se propagă cu repeziciune „din vârf până la nivelul cel mai de jos al Partidului”.

Confiscarea puterii are ca primă consecinţă vicierea raporturilor dintre Partid şi Stat, Partidul – sau mai exact o facţiune a Partidului – tinzând să se substituie Statului. Or, afirmă Nagy, „Partidul, prin structura sa organizaţională, prin funcţionarea, alcătuirea şi natura sa socială nu se potriveşte cu exercitarea funcţiei de stat, aceasta nemaifiind un rol al său”. Guvernul nu trebuie să mai fie inexistent, iar parlamentul trebuie să se bucure de toate prerogativele sale. Pe de altă parte, din directivism rezultă *ilegalitatea, arbitrarul, arestările şi condamnările abuzive.* Statul comunist – recunoaşte Nagy – nu este un stat de drept. „Sute şi sute de mii de persoane – denunţă acesta – au fost supuse (pe nedrept) unor proceduri ale tribunalelor sau au suportat abuzurile poliţiei şi condamnări mai mult sau mai puţin grave.”

Critica este şi mai argumentată în materie de politică economică, al cărei unic obiectiv ar fi trebuit să fie „creşterea continuă a nivelului de trai al populaţiei”. Dar, din cauza *„grandomaniei*” şi pe baza unor *planuri „nerealiste*” *şi „mult prea umflate*”, au fost lansate programe maximiste pentru dezvoltarea industriei grele, în defavoarea celorlalte sectoare industriale şi mai ales a agriculturii, sacrificată în totalitate. După cum se poate vedea, în câteva pagini surprinzător de curajoase şi lucide, Nagy a scos în evidenţă principalele abuzuri şi principalii responsabili.

„Raportul Hruşciov” (februarie 1956)

Redactat după mai bine de doi ani şi jumătate de la cel al

lui Nagy, raportul pe care Hruşciov l-a prezentat la al XX-lea congres al PCUS, la 24 februarie 1956, a avut, în ciuda dimensiunilor criticii sale – după părerea noastră în mod clar mai limitate –, urmări incomparabile. Dacă la început a fost secret şi rezervat doar celor 1.436 de delegaţi şi reprezentanţilor celor 55 de „partide frăţeşti", raportul – spre deosebire de cel al lui Nagy – a fost *cunoscut, în câteva săptămâni, de zeci de milioane de sovietici*, iar prin intermediul CIA, de lumea întreagă. Urmărind mai ales să-şi consolideze poziţia în fruntea Partidului, Hruşciov viza, prin denunţarea erorilor şi crimelor lui Stalin, pe toţi cei care, în cadrul aparatului, puteau să apară ca urmaşii săi direcţi, stânjenindu-i astfel ascensiunea. Aşa se explică selectivitatea şi superficialitatea sa în condamnarea sistemului stalinist, care contrastează puternic cu raportul lui Nagy.

Ca şi Nagy, dar cu mai multe exemple şi anecdote, *Hruşciov denunţă cultul personalităţii* care, după părerea sa, a atins odată cu Stalin „proporţii monstruoase"; un cult cu atât mai grotesc cu cât Stalin era deopotrivă un slab strateg şi un economist incompetent. Ca şi Nagy, el a înfierat recurgerea la teroare şi arbitrar, care ar fi paralizat pe membrii Biroului politic – mereu ameninţaţi – şi ar fi dus la cele mai rele deturnări (de la marile epurări din anii '30, până la genocidurile împotriva popoarelor caucaziene sau afacerea „complotului medicilor"). Dar nu se spune nimic hotărâtor în privinţa derivelor neimputabile direct lui Stalin; nicio reflectare de ansamblu, niciun regret privind soarta societăţii civile de-a lungul întregii perioade.

Deşi schematică şi lacunară, critica lui Hruşciov a provocat totuşi *un şoc puternic atât în cadrul aparatului de conducere, cât şi în rândul militanţilor* de bază, atât în URSS, cât şi în „ţările frăţeşti". „Discursul lui Hruşciov despre Stalin – îşi aminteşte tânărul *aparatcik* Z. Mlynar (ceh) – m-a impresionat îndeosebi prin precizările concrete privind crimele comise de aparatul de securitate sovietic, torturile şi mărturisirile smulse cu forţa pe parcursul proceselor politice. Nu mi-aş fi putut imagina niciodată aşa ceva – şi, în plus, erau probleme ce priveau

direct şi Cehoslovacia." De fapt, raportul avea să tulbure numeroase spirite atât prin tăcerile, cât şi prin dezvăluirile sale, mărturie stând întrebările puse de militanţi la „reuniunile informative" de după cel de-al XX-lea congres: „Cum va fi apreciat, pe viitor, rolul lui Stalin în viaţa Partidului şi în dezvoltarea teoriei marxist-leniniste? Se va continua studierea lucrărilor lui Stalin? (…) Trupul lui Stalin va rămâne în mausoleul lui Lenin? Ce se va întâmpla cu tablourile lui Stalin?…" Uneori întrebările sunt mai profunde şi mai stânjenitoare pentru Partid: „Am impresia că – îndrăzneşte să declare, în plină adunare, un critic literar –, datorită unor cauze istorice precise, cultul personalităţii a fost profitabil unei categorii de indivizi din sânul Partidului şi din guvern, care au făcut astfel carieră. De acum înainte, aceşti indivizi îşi construiesc discursuri, întrebându-se cum îşi vor putea păstra locurile (…). Sunt persoane care au provocat moartea a mii de cetăţeni oneşti, şi alţii care au văzut lucrul aceasta (…). *Dacă toţi aceşti oameni rămân pe posturile lor, dacă nu se face nimic, dacă li se încredinţează înfăptuirea deciziilor luate la cel de-al XX-lea congres, atunci ar însemna să ne minţim pe noi înşine* (…)". Colonelul A. Kuibîşev reformulează într-un mod implacabil acelaşi argument: „Ne vine greu să ne imaginăm – observă acesta – o singură persoană şi-a putut impune voinţa celor şase milioane de membri ai Partidului. Acest lucru n-a fost posibil decât prin proasta educaţie primită de membrii partid, prin servilitate, idolatrie şi frică" (Extrase din raporturile secrete sovietice, divulgate după 1991). Vasta „epurare" reclamată de acest colonel avea să se limiteze, în realitate, doar la marginalizarea adversarilor lui Hruşciov, cu ocazia unei reuniuni al Comitetului central în iunie 1957 şi a celui de-al XXII-lea congres (17–31 octombrie 1961). Acesta din urmă, prin vocea lui Hruşciov şi a aliaţilor săi, a reluat tema destalinizării, denunţându-se din nou atât crimele lui Stalin, dar şi cele ale staliniştilor im Partid, al căror număr a fost totuşi în mod oportun limitat doar la grupul anti-partid". De fapt, Hruşciov ar fi vrut să meargă mai departe decât a putut să o facă; dar, la opt ani de la moartea fostului lider

sovietic, rezistenţa în faţa destabilizării aparatului de conducere era încă foarte mare.

Al VIII-lea congres al Partidului comunist chinez (septembrie 1956)

Cel de-al VIII-lea congres al PCC – care s-a desfăşurat la numai şapte luni după congresul XX al PCUS – nu a avut nici pe departe acelaşi răsunet. Totuşi, descifrat de sinologi în lumina dezvăluirilor şi acuzaţiilor emise în timpul Revoluţiei culturale, şi el face dovada unor mutaţii în concepţia exercitării puterii şi în politica generală a Partidului.

Deşi congresul nu face referiri explicite la omologul său sovietic, unele declaraţii se înscriu perfect pe direcţia sa. Nu întâmplător Mao Zedong este lăudat de Liu Shaoqi pentru că a ştiut „să menţină ferm principiile democratice de conducere colectivă a Partidului". Această declaraţie, cu siguranţă nu lipsită de maliţiozitate, este totuşi justificată. Într-adevăr, lansând tema celor „O sută de flori" (care nu trebuie confundată cu campania cu acelaşi nume din primăvara lui 1957), prin care-şi invita compatrioţii la lupta împotriva celor „trei flageluri" (birocratismul, subiectivismul şi sectarismul), Mao participa, fără a menţiona în mod expres, la destalinizare. Însemna a recunoaşte posibilitatea existenţei unor *contradicţii chiar în cadrul societăţii comuniste.*

Hotărârile luate în timpul celui de-al VIII-lea congres confirmă voinţa majorităţii aparatului de conducere de a se inspira din preceptele hruşcioviene în activitatea Partidului. Deşi în niciun moment nu se pune problema denunţării greşelilor lui Mao – cum a făcut Hruşciov în legătură cu Stalin –, totuşi omnipotenţa şi omniscienţa sa sunt clar repuse în discuţie. De exemplu, spre deosebire de statutul Partidului elaborat în 1945, cel din 1956 nu se mai referă explicit la „ideile lui Mao Zedong" ca principii directoare ale partidului. *Unicul „ghid de acţiune" menţionat este marxism-leninismul.* Politica economică preconizată de Mao în lunile precedente – îndeosebi accelerarea brutală a colectivizării rurale începând

din iulie 1955 (pe care unii istorici nu ezită să o califice drept „primul avânt”) şi dorinţa sa exprimată în aprilie 1956, în cele „zece mari legături”, de a acorda o mai mare atenţie industriei uşoare şi agriculturii – nu mai este luată în seamă. În schimb *Liu Shaoqi* reafirmă întâietatea industriei grele, în multe alte domenii, acesta este clar *împotriva lui Mao*, înfierând „paşii făcuţi la întâmplare” începând cu vara lui 1955 şi preconizând domolirea luptei de clasă şi recurgerea masivă la ajutorul sovietic, aliniindu-se astfel la ideile de coexistenţă paşnică susţinute la Moscova. În plus, noi înfiinţări de posturi şi numiri în structurile Partidului sunt mai degrabă defavorabile „marelui cârmaci”. Deşi rămâne preşedinte al Partidului, de acum înainte el va fi înconjurat de patru vicepreşedinţi (Liu Shaoqi, Zhou Enlai, Zhu De şi Chen Yun) şi un secretar general, în persoana lui *Deng Xiaoping, care, odată cu afacerea Gao Gang, cunoaşte o ascensiune remarcabilă* (al şaselea loc în Biroul politic). Cu siguranţă că aceste schimbări nu sunt toate defavorabile facţiunii maoiste – căreia, de exemplu, îi aparţinea în vremea aceea Deng Xiaoping –, dar este evident faptul că grupul „planificatorilor” sau „gestionarilor” (al cărui lider este Liu Shaoqi, considerat de Hruşciov, în *Memoriile* sale, drept „un om extrem de inteligent”) are o perioadă favorabilă, având chiar de pe acum o concepţie diferită de a lui Mao în privinţa ritmului şi metodelor de creare a proprietăţii socialiste. Tot ceea ce va opune mai târziu cele două tendinţe „se găseşte, în filigran, în documentele celui de-al VIII-lea congres” (J. Guillermaz).

Repercusiunile celui de-al XX-lea congres al PCUS în cadrul PC chinez sunt destul de diferite faţă de reacţiile celorlalte partide. Dacă, *în cadrul aparatelor de conducere, este întâmpinată cu reticenţă denunţarea publică şi răsunătoare a lui Stalin*, în schimb, unii notabili încearcă să se sprijine pe condamnarea cultului personalităţii pentru a zdruncina autoritatea facţiunii aflate la putere şi pentru a-şi întări poziţiile. Manevra, după cum s-a văzut, a reuşit destul de bine în China, având în vedere decepţiile lui Mao după eşecul „primului avânt” şi autoritatea tot mai mare a lui Liu Shaoqi.

În alte ţări, aceasta avea să eşueze. Astfel, în *Iugoslavia*, numărul doi al regimului, *Milovan Djilas,* preşedintele Adunării, permiţându-şi într-un interviu acordat publicaţiei „New York Times" să critice sistemul titoist şi să dorească formarea unei alte mişcări politice pe lângă Liga comunistă, s-a văzut condamnat în ianuarie 1955 la o pedeapsă de 18 luni închisoare cu suspendare. Şi în *Coreea*, membrii Biroului politic care au protestat pentru că învăţăturile celui de-al XX-lea congres nu fuseseră bine înţelese au scăpat doar fugind în China. În *Albania,* Enver Hodja evocă în *Memoriile* sale un „complot" pregătit în 1956 de „revizioniştii de la Belgrad" pentru subminarea autorităţii sale; dar uită să precizeze că, din oportunism, acceptă atunci condamnarea cultului personalităţii (ca o practică antimarxistă) şi aprecierea meritelor conducerii colective. Ho Şi Min face acelaşi lucru în *Vietnam.* În plenul Comitetului central din august 1956, acesta ridică în slăvi principiul conducerii colective – fără a-l pune totuşi în practică; el recunoaşte existenţa „până la un anumit punct" a unui cult al personalităţii de la primul până la ultimul nivel al Partidului, dar nu îi reproşează lui Stalin decât „greşelile grave", echilibrate din plin de „mari isprăvi". În concluzie, în urma celui de-al XX-lea congres al PCUS nu s-a produs nicio răsturnare spectaculoasă, manifestându-se totuşi, în cadrul aparatelor de partid, un spirit de frondă adeseori provocat sau stârnit de adepţii lui Hruşciov.

2.1.3. O nouă definire a relaţiilor dintre statele socialiste

Sistemul stalinist avea o coerenţă a sa, de care destalinizarea a trebuit să ţină seama. Nu ar fi fost logic, de exemplu, să se repună în discuţie cultul personalităţii în cadrul fiecărui partid, fără a înfiera dominaţia exclusivă a unui partid asupra tuturor celorlalte. Noii conducători sovietici au înţeles acest lucru şi au încercat – în perioada 1953–1956 – să stabilească noi relaţii cu „ţările frăţeşti",

îndeosebi cu Iugoslavia şi China.

Deşi toate ţările comuniste puteau să se fi simţit umilite de faptul că au fost tratate ca subordonate şi ca simpli sateliţi de către Rusia stalinistă, totuşi, luând în considerare maniera autonomă prin care au ajuns la putere, partidele chinez şi iugoslav erau cele mai îndreptăţite să fie supărate. Dintr-o necesitate absolută, China nu-şi dezvăluise niciodată sentimentele profunde, manifestându-şi chiar, întotdeauna, supunerea şi jurământul de vasalitate. Abia la congresul al VIII-lea Mao a înfierat „şovinismul de mare naţiune". În schimb Iugoslavia, exclusă pe nedrept din sistemul stalinist, nu încetase să denunţe conducerea sovietică. În căutarea unui sprijin solid în blocul comunist, atât Malenkov cât şi Hruşciov au înţeles că trebuiau să asigure neapărat un loc mai bun celor două state. Ca urmare, şi-au sporit manifestările de conciliere faţă de China şi de reconciliere faţă de Iugoslavia, astfel încât în 1956, pentru o vreme, s-a crezut că se încearcă stabilirea unei soluţii de triumvirat pentru conducerea lagărului comunist.

Revanşa Chinei…

La moartea lui Stalin, *comportamentul sovietic faţă de China s-a schimbat complet.* Comunicatul din 5 martie 1953, care anunţa moartea dictatorului, a făcut clar aluzie la dorinţa succesorilor săi de a consolida şi dezvolta „o prietenie frăţească cu marele popor chinez" – iar cu ocazia funeraliilor, Zhou Enlai a ocupat un loc de cinste. Nu după mult timp, unul dintre cei mai buni economişti sovietici, Vasili Kuzneţov, a fost numit ambasador la Beijing, în vreme ce „Pravda" publica un montaj fotografic ce-i asocia pe Malenkov şi Stalin cu Mao, acesta din urmă fiind prezentat de acum drept cea mai prestigioasă personalitate în viaţă a lumii comuniste.

Încă din 26 martie 1953, *Uniunea Sovietică acorda Chinei un ajutor substanţial* pentru construirea a 141 de complexe industriale. Alte acorduri au fost semnate de către Bulganin şi Hruşciov, în timpul vizitei la Beijing, în septembrie şi

octombrie cu ocazia celei de-a cincea aniversări a întemeierii regimului. Această vizită – prima a unor responsabili sovietici de rang superior – a contribuit la stabilirea de relaţii mai egalitare între cele două ţări. După ce a salutat victoria comuniştilor chinezi drept „cel mai important eveniment al istoriei mondiale" după Revoluţia din Octombrie, Hruşciov a încercat să aplaneze dificultăţile trecutului, angajându-se chiar *să retragă trupele sovietice de la Port-Arthur* şi să retrocedeze baza navală înainte de mai 1955. Pentru a repara o „greşeală majoră", Hruşciov a consimţit şi transferarea către China a părţilor sovietice din „societăţile mixte" create în 1950, considerate de către Mao Zedong ca una dintre formele de interferenţă sovietică în viaţa economică chineză. *Cooperarea industrială şi ştiinţifică* a fost întărită printr-o serie de acorduri asupra unor proiecte importante, în timp ce pe plan politic, două „declaraţii comune" demonstrau convergenţa analizei celor două ţări asupra situaţiei mondiale. În aceşti ani, colaborarea dintre cele două ţări a fost perfectă pentru conducerea în comun a negocierilor de încheiere a războiului din Coreea şi a celui din Indochina. Deşi existau rezerve majore (încât Hruşciov, la întoarcerea din China, ar fi declarat colegilor săi: „Conflictul cu China este inevitabil"), facţiunile sovietice în lupta pentru putere nu au încetat să caute ajutorul Chinei, astfel încât influenţa acesteia n-a fost niciodată atât de puternică pe cât a fost în aceşti ani, după cum vom vedea în legătură cu evenimentele din octombrie 1956.

…şi a Iugoslaviei

Apropierea de Iugoslavia urmărea aceleaşi obiective: demonstrarea intenţiilor pacifiste ale noii echipe, întărirea comunităţii socialiste şi, dacă operaţiunea reuşea, creşterea autorităţii lui Hruşciov atât în interiorul, cât şi în afara Uniunii Sovietice. Pentru acesta din urmă, partida nu era lipsită de risc. În sânul Partidului sovietic, ideea restabilirii contactului cu Iugoslavia – o ţară care se considera că revenise

la capitalism – stârnea *rezerve şi opoziţii, îndeosebi din partea înverşunaţilor Molotov şi Mihail Suslov*. Pentru a impune apropierea, Hruşciov a trebuit să ia tot felul de precauţii: să formeze o comisie, condusă de Şepilov, care a ajuns la concluzia că Iugoslavia se situa în categoria ţărilor socialiste; să informeze toate „partidele frăţeşti" (în special pe cel chinez, care, dându-şi girul, nu şi-a mascat nici neîncrederea, nici scepticismul) despre intenţia PCUS de a face un gest în direcţia lui Tito; să-şi convingă colegii să organizeze o întâlnire nu la Moscova, cum sugerau unii, ci la Belgrad, cu scopul de a nu-l pune pe Tito într-o poziţie de milog.

În timpul *şederii în Iugoslavia (26 mai – 3 iunie 1955),* delegaţia sovietică (condusă de Hruşciov, Bulganin şi Mikoian) a aruncat asupra lui Beria responsabilitatea rupturii, a garantat respectarea suveranităţii iugoslave în numele principiului non-ingerinţei, a renunţat la recuperarea datoriei contractate înainte de 1948 şi a promis un ajutor economic important. Pentru Tito, bilanţul întâlnirii era extrem de pozitiv, cu atât mai mult cu cât nu a făcut – nici atunci, şi nici mai târziu – vreun jurământ de vasalitate. Refuzând să adere la pactul de la Varşovia, el avea să urmărească neimplicarea în niciunul dintre cele două mari „blocuri". Totuşi, reconcilierea cu Moscova îl obliga să-şi recunoască solidaritatea cu celelalte ţări socialiste şi să-şi tempereze, în principiu, criticile la adresa sovieticilor.

Respect reciproc şi neamestec

Consecinţa majoră a îmbunătăţirii relaţiilor cu China şi Iugoslavia a fost, poate, aceea de a impune succesorilor lui Stalin elaborarea unei *noi doctrine asupra raporturilor dintre ţările socialiste*. Fiecare acord, fiecare discurs rostit cu ocazia schimburilor dintre cele două state contribuie, puţin câte puţin, la ţeserea unui fel de cartă a policentrismului. În primul rând, acordurile chino-sovietice semnate la *Beijing în octombrie 1954* pun în valoare „principiile egalităţii în drepturi, avantajului reciproc, respectului reciproc, suveranităţii

naţionale şi integrităţii teritoriale". La *Belgrad,* opt luni mai târziu, se afirmă cu claritate şi cu vâlvă faptul că noile raporturi dintre ţările socialiste au drept fundament ne-amestecul. „Fidelitate faţă de principiile respectului reciproc şi ne-amestecului în problemele interne, indiferent de motiv – de natură economică, politică sau ideologică –, deoarece problemele de organizare internă, cele ale diferitelor sisteme sociale şi ale diferitelor forme de dezvoltare socialistă privesc numai pe fiecare ţară în parte." *În raportul său introductiv public la al XX-lea congres din februarie 1956*, Hruşciov subliniază răspicat un al treilea element fundamental al noii carte în formare: *acceptarea diversităţii formelor de trecere a diferitelor ţări la socialism*. Aceste precepte au fost completate de afirmarea noului tip de solidaritate ce trebuia să domnească între statele socialiste. O structură cum era Kominformul – dizolvată la 17 aprilie 1956 – trebuia, de acum înainte, înlocuită cu o lume de egali şi fraţi în care acţiunile să fie determinate doar de solidaritate.

Aceasta este semnificaţia declaraţiei sovieto-iugoslave semnate la Moscova, la 20 iunie 1956, de Hruşciov şi Tito. Dacă aceste principii nu sunt respectate, statele lezate au dreptul să protesteze, iar statul vinovat trebuie, ca şi URSS faţă de Iugoslavia (în 1955) şi Ungaria (la 31 octombrie 1956), să-şi recunoască greşelile şi să caute cea mai bună manieră de „a suprima orice posibilitate de încălcare a principiilor suveranităţii naţionale, intereselor reciproce şi egalităţii în drepturi".

Acest veritabil cod de bună conduită – sau, şi mai bine, această „pedagogie a internaţionalismului" (H. Carrère d'Encausse) – reprezenta un efort incontestabil din partea lui Hruşciov de a pune capăt anilor de hegemonie şi dispreţ. Asta nu însemna că Moscova renunţase să fie centrul dispozitivului comunist, ci spera că pe viitor autoritatea sa nu va mai fi impusă, ci consimţită. Deşi imperfectă şi precară, această reînnodare a legăturilor dintre statele comuniste permite, în câţiva ani, elaborarea unei politici externe cu totul nouă.

2.1.4. Prima destindere

Printre fotografiile care apăreau atunci pe prima pagină a presei, lumea occidentală descoperă *clişee inimaginabile înainte de 1953*: lideri comunişti care, în orice colţ al lumii, se adresează ziariştilor, schimbă cordiale strângeri de mâini cu reprezentanţii statelor capitaliste sau din lumea a treia. Imagini surprinzătoare înfăţişând un Zhou Enlai şi un Pierre Mendès France strângându-şi mâna, cu zâmbetul pe buze, la ieşirea dintr-o şedinţă a conferinţei de la Geneva (iunie 1954); sau „cuplul" Hruşciov-Bulganin, în costume prost croite, cu pantaloni prea largi, întâlnind la Geneva (iulie 1955) şi la Londra (primăvara lui 1956) pe conducătorii „puterilor imperialiste"; sau un Tito pozând, în una dintre uniformele sale plină de decoraţii, alături de Nehru sau Nasser. Tot atâtea semne că blocul comunist nu mai era lagărul fortificat din epoca stalinistă, ci era gata să se deschidă lumii.

Noul concept de „coexistenţă paşnică"

Această veritabilă revoluţie – uitată astăzi – care marca intrarea efectivă a ţărilor comuniste în concertul naţiunilor se poate explica prin doi factori principali. În primul rând, necesitatea absolută – într-un moment în care o nouă echipă se instala la comanda Uniunii Sovietice, iar China demara cu adevărat construcţia sa economică – de *a diminua „presiunea armelor*" prin lichidarea conflictelor în curs (în special Coreea) şi prin dezamorsarea celor virtuale (Germania, de exemplu). În al doilea rând, după loviturile de forţă din epoca stalinistă, se impunea de urgenţă *inversarea imaginii negative a unui comunism agresiv şi dominator;* şi regăsirea încrederii internaţionale. Urgenţa era atât de mare, încât chiar înaintea morţii lui Stalin, unele echipe conducătoare ale ţărilor comuniste aveau în vedere posibilitatea unor noi raporturi internaţionale. Încă din noiembrie 1952, cu ocazia unei conferinţe care s-a desfăşurat la Beijing, se precizase că „ţările

cu sisteme sociale diferite (…) puteau coopera în mod paşnic”; iar în luna următoare, Stalin aducea la cunoştinţa preşedintelui american că URSS „voia să se pună capăt războiului din Coreea”.

Totuşi, abia după moartea bătrânului lider sovietic s-a răspândit teza „coexistenţei paşnice”. Deşi este reluată de Malenkov încă de la funeraliile lui Stalin şi, se pare, acceptată de Beria – dispus la concesii importante în privinţa Germaniei –, ideea întâmpină opoziţia înverşunată a clanului stalinist. Chiar şi în noiembrie 1952 Molotov avea să rostească un discurs deosebit de ostil îmbunătăţirii relaţiilor blocul occidental. *Hruşciov, prudent, a preferat să aştepte al XX-lea congres pentru a formula principiile coexistenţei paşnice*, încercând să demonstreze că noul concept nu răspundea unor raţiuni de tactică şi conjunctură, ci era un „principiu leninist enunţat „încă din primii ani ai puterii sovietelor”. El adăuga, pe de altă parte, dorinţa de a evita războaiele nu ştirbea cu nimic „certitudinea” victoriei finale comunismului.

Dar, în momentul în care Hruşciov îşi rosteşte discursul în februarie 1953 principiul coexistenţei paşnice „devenise deja – după cum recunoştea, de altfel Mao însuşi – *una dintre pietrele de temelie ale politicii externe a Republicii Popui Chineze*”. Aceasta din urmă, prin acţiunea abilă, inteligentă şi perseverentă a Zhou Enlai, a popularizat şi explicitat conceptul încă din 1954. În preambulul acordului semnat cu India în legătură cu Tibetul, la 29 aprilie 1954, sunt deja citate cele „cinci principii” ale noii sale politici. Acestea vor fi reluate în comunicatele comune cu Nehru şi U Nu, reprezentantul Birmaniei, la sfârşitul lunii iunie 1954 şi se vor regăsi – tot datorită lui Zhou Enlai – în cele „zece principii de coexistenţă” proclamate în comunicatul final al conferinţei afro-asiatice de la Bandung, din aprilie 1955. În acest sens, China a fost deci iniţiatoarea acestei noi concepte ale raporturilor internaţionale – iar Hruşciov nu face altceva decât să propună colegi săi, la cel de-al XX-lea congres, să-şi asume *mesajul în cinci puncte al lui Zhou Enlai.*

Pe atunci s-a vorbit mult în Occident – în special Foster

Dulles şi toţi apostolii americani ai *roll-back*-ului comunismului – pe tema coexistenţei paşnice şi a motive reale ale promotorilor săi, cum s-a întâmplat apoi în legătură cu „destinderea" de sfârşitul anilor '60; sau atunci când Gorbaciov va propune în 1986 o „nouă gândire" în reglarea raporturilor internaţionale. De fiecare dată se punea aceeaşi seu întrebare: *Sunt comuniştii sinceri?* Oare nu încearcă să adoarmă „lumea liberă" sub pretextul calmării tensiunii internaţionale? Evident că ţările comuniste nu s-au gândit o clipă să renunţe nici la ideologia lor fundamentală, nici la obiectivul lor major (dezintegrarea capitalismului şi imperialismului). De altfel, nu au pretins niciodată acest lucru. Ceea ce s-a propus e foarte diferit. Este vorba – deoarece conjunctura o impune – nu de schimbarea strategiei, ci numai a tacticii; altfel spus, alegerea unor mijloace noi, mai bine adaptate circumstanţelor, pentru atingerea obiectivelor intangibile ale comunismului. Ţinând cont de puterea lagărului socialist – care, se mândrea Hruşciov, „depăşeşte 900 milioane de locuitori, creşte şi se consolidează (…); şi fiecare zi face dovada imenselor sale forţe lăuntrice, avantajelor sale decisive asupra capitalismului" –, părea posibilă şi de dorit, *fără niciun risc*, revizuirea radical procedurilor brutale şi periculoase practicate în timpul războiului rece. Zhou Enlai propunea înlocuirea forţei – prin „respectarea reciprocă a integrităţii şi suveranităţii teritoriale a statelor" şi prin „ne-agresiune"; a intervenţionismului – prin „ne-amestec"; a hegemonismului – prin „egalitate şi avantaje reciproce"; a războiului – prin „coexistenţă paşnică". În consecinţă, este vorba de încercarea unei *„convieţuiri paşnice*", punând accentul mai mult pe ceea ce uneşte decât pe ceea ce separă. Pentru comunişti asta nu înseamnă uitarea Revoluţiei şi a marxismului, ci numai a nu face din acestea o pre-condiţie a raporturilor internaţionale. La conferinţa de la Bandu, Zhou Enlai va invoca solidaritatea afro-asiatică şi comunitatea de interese a ţărilor în curs de dezvoltare, dar nu se va referi deloc la marxism-leninism. Ceea ce însemna deja aplicarea principiului de „dezideologizare" susţinut treizeci de ani mai

târziu de adepţii lui Gorbaciov.

Liderii comunişti sunt conştienţi că vor trebui să-şi moduleze ambiţioasa lor întreprindere în funcţie de geopolitica mondială elaborată în timpul războiului rece. În februarie 1956, Hruşciov distinge trei ansambluri de state în raport cu care avea în vedere o ameliorare diferenţiată a raporturilor. Cu *ţările socialiste aflate în raport de dependenţă faţă de sovietici,* e vorba de consolidarea „relaţiilor frăţeşti", iar cu Iugoslavia a „prieteniei şi cooperării". Cu „*ţările care nu se lasă antrenate în blocuri militare*" (India, Birmania, Indonezia, Afghanistan, Egipt, Siria, Finlanda, Austria…) trebuie „reînnodate mereu relaţiile de prietenie şi colaborare". În sfârşit, cu *statele blocului american* (Statele Unite, Marea Britanie, Franţa, RFG, Japonia, Italia, Turcia, Iran, Pakistan…) se impune „consolidarea încrederii reciproce, dezvoltarea largă a relaţiilor comerciale, extinderea contactelor şi cooperării în domeniul culturii şi al ştiinţei".

Garanţii de bunăvoinţă şi sinceritate

Acesta era un program vast, al cărui succes impunea încrederea partenerilor. Pentru a-i convinge de sinceritatea schimbării, trebuiau oferite garanţii de bunăvoinţă şi deschidere. Încă din primăvara lui 1953, „Pravda" publica o declaraţie de pace a preşedintelui american Eisenhower, ceea ce era o adevărată premieră. Restricţiile în legătură cu deplasările diplomaţilor străini în URSS au fost atenuate; campania duşmănoasă împotriva generalului Ridgway (succesorul lui MacArthur în Coreea, apoi comandant al forţelor NATO în Europa) a fost oprită; candidatura la secretariatul general al ONU a suedezului Dag Hammarskjöld a fost acceptată… În acelaşi timp, Uniunea Sovietică renunţa la revendicările teritoriale asupra Turciei, normalizându-şi relaţiile cu aceasta. Restabilea relaţiile diplomatice cu Israelul şi – fapt deosebit de important – exercita presiuni asupra nord-coreenilor pentru încheierea negocierilor asupra Coreei, negocieri începute de doi ani. *Semnată pe 27 iulie la*

Panmunjon, convenţia de armistiţiu prevedea eliberarea a aproximativ 90.000 de prizonieri din ambele tabere. Chiar dacă, un an mai târziu, ca şi la Panmunjon, nici la Geneva nu a fost posibilă obţinerea păcii cu retragerea trupelor străine şi reunificarea ţării," totuşi încetarea ostilităţilor era un rezultat deosebit: numai în lagărul comunist războiul făcuse aproximativ 500.000 de morţi (300.000 coreeni şi 200.000 chinezi), 920.000 de răniţi (220.000 coreeni şi 700.000 chinezi) şi distrugeri importante.

Realizarea acestor eforturi în câteva luni nu a reuşit să dezamorseze neîncrederea şi să învingă ostilitatea declarată a ţărilor din „blocul occidental". Fără a se descuraja şi gândindu-se, poate, mai mult să-i convingă de dorinţa lor de a „coexista paşnic" atât cu ţările lumii a treia cât şi cu America lui Eisenhower şi a lui Foster Dulles, liderii comunişti şi-au înmulţit, în perioada 1953–1956, declaraţiile, întâlnirile şi acordurile, în această privinţă, se poate vorbi, fără exagerare, de o *pedagogie a coexistenţei paşnice* atunci când se enumeră multiplele declaraţii ale marilor tenori comunişti ai momentului: *Tito, Hruşciov şi, mai ales, Zhou Enlai.* Acesta din urmă reia mereu, pe parcursul vizitelor sale, principiile ce făuresc noua concepţie a raporturilor internaţionale. El se străduieşte ca oaspeţii săi să le ia în considerare, integrându-le în comunicate comune (ca de exemplu cel din iunie 1954, cu Nehru şi U Nu). Se acordă prioritate tuturor vizitelor ce permit contacte directe cu şefii de stat şi cu populaţia, asistându-se astfel la turnee impresionante cum ar fi cel foarte reuşit al lui Tito (în decembrie 1954 şi ianuarie 1955) în Asia şi, un an mai târziu (noiembrie-decembrie 1955), al lui Hruşciov, exact pe acelaşi traseu. În câteva luni – deci competiţia este strânsă între cei trei lideri –, India şi Birmania primesc astfel vizitele lui Zhou Enlai, Tito şi Hruşciov. Egiptul este şi el foarte curtat.

China este, fără îndoială, ţara a cărei influenţă creşte cel mai mult în rândul ţărilor neutre în general, şi în special al statelor neutre din Asia. La Geneva (iunie 1954), precum şi la Bandung (aprilie 1955), China apără în mod remarcabil

principiile coexistenţei paşnice, arătându-se conciliantă, dezinteresată, motivată numai de dorinţa păcii. Ea dă un sentiment de siguranţă statelor neutre, lăudându-le în acelaşi timp naţionalismul. Obiectivul său nemărturisit este îndepărtarea americanilor de continentul asiatic. Aceştia sunt prezenţi acolo mai mult ca oricând de la războiul din Coreea şi de la semnarea tratatelor (în 1954) cu Taiwanul, Pakistanul, Vietnamul de Sud şi, colectiv, cu Australia, Franţa, Marea Britanie, Noua Zeelandă, Pakistan, Filipine şi Thailanda în cadrul SEATO. China este îngrijorată şi de faptul ca, într-o zi, alte state comuniste să nu o eclipseze. Iată de ce la Geneva, deşi susţinând regimul de la Hanoi, ea nu este nemulţumită de faptul că puterea şi ambiţiile acestuia sunt stopate la sud de regimul de la Saigon, iar în vest de Laos şi Cambodgia, state neutre. Astfel se explică cordialitatea sa faţă de conducătorii acestor două ţări şi faţă de Franţa, a cărei prezenţă tinde să reducă influenţa americană.

Sovieticii sunt mai puţin abili în rezolvarea problemelor europene. Clanul Hruşciov se loveşte de rezistenţa înverşunată a aripii staliniste a Partidului (simbolizată de Molotov) şi de intransigenţa la fel de absolută a *brain-trust-ului* eisenhowerian. Astfel, întâlnirea Dulles-Molotov – în prezenţa lui Eden şi Bidault – la conferinţa Celor Patru (deschisă la Berlin, la 25 ianuarie 1954) duce la un eşec total în privinţa chestiunilor europene. În timp ce americanul solicită, înaintea semnării unui tratat de pace asupra Germaniei, alegeri libere sub control ONU, sovieticul cere recunoaşterea RDG-ului, precum şi demararea negocierilor dintre cele două state germane. Singurul fapt pozitiv în legătură cu Germania este normalizarea relaţiilor diplomatice dintre RFG şi URSS în toamna lui 1955. Mai înainte, *un pas decisiv este totuşi făcut în problema austriacă.* După ani de refuz, Uniunea Sovietică acceptă să-şi retragă trupele de ocupaţie, în schimbul înscrierii în noua constituţie austriacă a statutului de ţară neutră. Tratatul ce restabileşte această ţară în graniţele sale din 1938 ca stat suveran şi democratic este semnat la Viena, la 15 mai 1955, de miniştrii afacerilor externe ai celor patru ţări. În anul

următor, în octombrie 1956, Uniunea Sovietica pune capăt oficial stării de război cu alt mare adversar, Japonia, restabilind relaţiile diplomatice cu aceasta.

Un bilanţ mai curând pozitiv

Aşadar, bilanţul acestor primi ani de destindere între Est şi Vest, după o lungi perioadă de război rece, nu este nul. Numeroase relaţii au fost stabilite sau restabilite Conflictele (din Coreea, Vietnam) au fost momentan potolite. S-au stabilit contacte promiţătoare cu ţările lumii a treia. Mai ales datorită Chinei – aflată la înălţime în toată perioada –, s-a demonstrat Occidentului că lagărul comunist era frecventabil şi putea fi rezonabil.

Totuşi, aceeaşi perioadă a cunoscut multe piedici în calea principiilor coexistenţei paşnice. Deşi în discursuri nu se vorbeşte decât de pace, în cele două blocuri, mulţi se gândesc în aceeaşi măsură şi la război. *Prima bombă termonucleară sovietică* este experimentată la 12 august 1953, iar la 29 decembrie 1955, Bulganin afirmă triumfător, în faţa Sovietului suprem, că ţara sa posedă „arma absolută”: *o rachetă intercontinentală* capabilă să transporte o bombă H la 4.000 km. Cu opt luni înainte *(14 mai 1955) fusese semnat la Varşovia un pact între URSS, democraţiile populare din Europa de Est şi Albania.* Valabil pentru o perioadă de 20 de ani, tratatul instituia un comandament militar unic (încredinţat mareşalului sovietic Koniev) şi reunea în jur de 6 milioane de oameni. Deşi cauzat de includerea RFG-ului în NATO (stabilită cu ocazia acordurilor de la Paris din octombrie 1954), noul pact nu era – şi nu fusese – prezentat de către promotorii săi ca o nouă maşină de război. Într-adevăr, el nu modifica deloc raporturile de forţă din Europa, deoarece se suprapunea peste reţeaua de tratate bilaterale încheiate sub Stalin şi includea un singur partener nou: mica Albanie. Nici Iugoslavia (pe care Moscova sperase să o integreze blocului în acest mod) şi nici China – invitată totuşi cu statut de observator – nu au dorit să se asocieze pactului de la Varşovia, confirmând prin aceasta

că interesele comune cu Uniunea Sovietică sunt limitate. Până la începutul anilor ’60, pactul a avut puţine activităţi, principala sa acţiune fiind intervenţia împotriva revoltei ungare din octombrie 1956.

2.2. Contestaţiile populare

Cu cât ne aplecăm mai mult asupra evenimentelor din 1956, cu atât evaluăm mai bine intensitatea excepţională a repunerii în discuţie a ordinii staliniste. Departe de a se limita la o fracţiune oportunistă sau reformistă a aparatului de partid, ea interesează o mare parte a societăţii civile, care dezvăluia atunci lumii occidentale uluite supravieţuirea şi vitalitatea sa. Puternică şi – câteodată – extrem de violentă în doar două din ţările Europei de Est (Polonia şi Ungaria), ea afectează totuşi întregul bloc comunist. Contestarea se manifestă peste tot nu numai în partea europeană, ci şi ia cea asiatică a sistemului –, în grade diferite şi sub forme specifice legate de particularităţile locale.

2.2.1. Primele mişcări

Două fapte constituie cauza directă a agitaţiilor care, în lumea comunistă, ajung la paroxism în 1956 şi 1957: denunţarea clară a erorilor şi crimelor lui Stalin la al XX-lea congres al PCUS din februarie 1956; reconcilierea cu Tito, consfinţită prin călătoria acestuia la Moscova, în iunie. Deşi s-a insistat adeseori pe răsunetul primului eveniment, câteodată se acordă mai puţină importanţă impactului considerabil al recunoaşterii regimului titoist. În ţările comuniste opinia va trage imediat consecinţele logice: iertându-i-se lui Tito toate acuzaţiile ce-i fuseseră aduse din iunie 1948, era normal ca toţi cei condamnaţi ca titoişti în lagărul comunist să fie reabilitaţi, iar cei care, în fiecare ţară, organizaseră – sau

acoperiseră – această operaţiune nedreaptă şi nemiloasă să fie îndepărtaţi de la putere şi judecaţi. *Toţi conducătorii stalinişti (Rákosi, Novotny, Ulbricht, Gheorghiu-Dej, Hodja…) se regăseau astfel, indirect, pe banca acuzaţilor.* Dar consecinţa reconcilierii cu Tito mergea dincolo de reabilitarea victimelor şi condamnarea celor răspunzători. *Acceptarea lui Tito la masa comunistă însemna acceptarea titoismului.* Hruşciov formase chiar o comisie de experţi – despre care am mai vorbit –, mai înainte de reconciliere, pentru a se pronunţa asupra autenticităţii socialiste a regimului de la Belgrad. Din acel moment, titoismul – adică decolectivizarea, descentralizarea, stabilirea de consilii muncitoreşti… – devenea, pentru toate ţările comuniste, un posibil model, o alternativă. Dacă nu se iau în consideraţie aceste noi informaţii, nu pot fi înţelese înflăcărarea şi speranţa care animă dintr-odată forţele vii ale societăţii: muncitori, studenţi şi intelectuali.

În primăvara lui 1956 se amorsează – mai ales în rândul intelectualilor – un al doilea „dezgheţ”, marcat pe parcursul întregului an de libertatea discuţiilor şi îndrăzneala câtorva creaţii literare. Mii de tineri se înghesuie pe marele stadion Lujniki din Moscova pentru a asculta o întreagă pleiadă de poeţi tineri, dintre care cel mai popular devine foarte repede Evgheni Evtuşenko. La Moscova, Leningrad, Vilnius încep să circule, pe ascuns, ziare manuscrise redactate de studenţi, cu titlu poetico-provocator, ca de exemplu *Nasturele albastru* sau *Frunza de viţă-de-vie.* În Berlinul de Est, vreo douăzeci de tineri scriitori se zbat să obţină autorizaţia oficială pentru fondarea unui club de reflecţie, cu sediu şi ziar. În Cehoslovacia, studenţii îndrăznesc să se opună unui proiect de reformă a învăţământului universitar ce prevedea întărirea disciplinei şi accentuarea formaţiei ideologice. Cu ocazia sărbătorilor din mai, două mii de tineri praghezi defilează pe străzile capitalei, exprimându-şi în bătaie de joc (sloganuri, inscripţii, gesturi, deghizări…) ostilitatea faţă de proiect şi respingerea cultului personalităţii, foarte puţin repus în discuţie de autorităţi.

Contestaţia intelectualilor şi tinerilor este mai generală şi mai îndrăzneaţă în Ungaria şi Polonia. Încă din luna martie, la

Budapesta, clubul „Petöfi” organizează o serie de dezbateri libere. Nici Rákosi nu e menajat. La conferinţa scriitorilor, el este acuzat de moartea lui Lászlo Rajk şi a colegilor acestuia, condamnaţi pentru subversiune şi spionaj în folosul Iugoslaviei, în septembrie 1949. Recunoaşterea de către primul-secretar al PC, la 10 mai 1956, a greşelilor comise de Partid nu face decât să înteţească criticile la adresa sa. După moartea – în martie – a primului-secretar B. Bierut, şi în Polonia asistăm la aceeaşi hărţuire a puterii de o parte a intelectualităţii. Deşi înlocuitorul său, Edward Ochab (un stalinist mai moderat), a procedat – în aprilie 1956 – la eliberarea a 30.000 de prizonieri politici, printre care şi W. Gomulka (fostul om forte al ţării după 1945, exclus din partid în noiembrie 1948 şi arestat în 1951), intelectualii rămân pe poziţie, solicitând o schimbare radicală a oamenilor şi a politicii. Săptămânalul „Po Prostu”, la început o simplă gazetă studenţească, devine vârful de lance al disputei. Cele 80.000 de exemplare ale sale sunt căutate ca pâinea caldă, o parte dintre ele fiind revândute pe piaţa neagră. Agitaţia din marile centre urbane este generală; muncitorii solicită şi ei repunerea în discuţie a sistemului stalinist.

În Polonia, ca şi în Ungaria – şi cu atât mai mult în Uniunea Sovietică –, toate categoriile sociale se solidarizează pentru a denunţa menţinerea unei ordini care a ridiculizat în mod deliberat suveranităţile naţionale. Destalinizarea este de îndată trăită nu numai ca sfârşitul arbitrarului politic, dar şi ca sfârşitul hegemoniei ruseşti. Hruşciov nu a deplâns şi el, în faţa tuturor delegaţilor la cel de-al XX-lea congres, „violările enorme, monstruoase ale principiilor leniniste fundamentale în materie de politică a naţionalităţilor”, nu a denunţat el deportarea pe nedreaptă a populaţiilor şi nu a declarat că socialismul, departe de a anihila particularităţile diferitelor naţiuni, ar trebui să le garanteze „înflorirea”? Deci le sunt permise toate speranţele, atât naţiunilor-satelit cât şi popoarelor integrate Uniunii Sovietice. De-a lungul anului 1956 s-au semnalat diverse manifestări în această privinţă. În martie, Georgia este teatrul unor tulburări violente şi

complexe. Iniţial pro-staliniste, manifestările se transformă în revoltă naţionalistă. În alte părţi, trezirea sentimentului naţional ia mai degrabă forma unei renaşteri culturale. Prin apărarea limbilor naţionale, sunt vizate rusificarea şi hegemonia culturală a Rusiei staliniste. Rezultatele acestor campanii sunt foarte diferite: la Minsk, autorităţile refuză predarea limbii bieloruse; în Ucraina, opinia publică este sensibilizată de apariţia unui articol al scriitorului Nikita Şumilo despre „dragostea pentru limba maternă"; în Azerbaidjan, limba naţională devine limba oficială a republicii din august 1956… Tot atâtea frământări, speranţe şi nerăbdare de a vedea această ordine stalinistă – condamnată oficial – învinsă în sfârşit, pentru a se naşte o alta mai dreaptă şi cu mai mult respect faţă de oameni. Revoltele din Polonia şi Ungaria, care izbucnesc în vara şi toamna anului 1956, au aceleaşi ambiţii.

2.2.2. Revoltele din Polonia şi Ungaria (vara şi toamna anului 1956)

Mişcările remarcabile care, în acest an 1956, au drept cadru Polonia şi Ungaria sunt profund legate una de alta. Nu numai că se supun aceloraşi motivaţii şi sunt animate de aceleaşi tipuri de actori, dar, datorită vechii simpatii existente între cele două popoare, acestea se susţin reciproc.

Vara poloneză

Revoltele de la Poznan – care, în iunie, deschid ciclul violent al „evenimentelor din 1956" – se înscriu în largul context de frustrări şi revendicări muncitoreşti pe care l-am evocat anterior. Clar exprimate şi reprimate violent în Cehoslovacia şi RDG în iunie 1953, ele sunt activate din nou prin repunerea în discuţie generală a sistemului stalinist în Ungaria şi Polonia. Vâlvătaia ce cuprinde dintr-odată, la 28 iunie 1956, un *mare oraş industrial din Polonia* s-ar fi putut

aprinde oriunde în altă parte, fie în aceeaşi ţară (de exemplu în minele din Silezia Superioară şi în bazinul Dombrowa, unde tulburările crescuseră de un an), fie într-unul dintre marile centre muncitoreşti din Ungaria (de exemplu insula Csepel, din Budapesta). Într-adevăr, în cele două ţări, *proletariatul muncitor este exasperat atât de scăderea nivelului de trai, cât şi de mărirea normelor de lucru.* La Poznan (Polonia), 15–20.000 de muncitori de la uzina Stalin (specializată în fabricarea de vagoane), nereuşind de luni de zile să obţină nici cea mai mică îmbunătăţire a situaţiei lor, intră în grevă la 28 iunie şi încearcă să se întâlnească cu autorităţile regionale şi naţionale. Dar acestea s-au eschivat, ceea ce i-a determinat pe muncitorii furioşi să asedieze clădiri publice, să elibereze prizonieri, să atace sediul poliţiei politice… Riposta poliţienească este îngrozitoare şi se soldează cu cel puţin *53 de morţi şi 300 de răniţi*.

Din fericire, noua echipă aflată la putere – cu Ochab în fruntea partidului şi Cyrankiewicz în fruntea statului – face totul pentru a calma situaţia, recunoscând încă de la începutul lui iulie că principalii vinovaţi sunt Partidul şi sindicatele, care au „pierdut orice contact cu muncitorii”. Această interpretare a faptelor, deşi îi afectează direct pe staliniştii din Partid („natolinienii”), potoleşte mânia muncitorilor, cu atât mai mult cu cât, la puţin timp după aceea, este anunţată *repunerea în drepturi a lui W. Gomulka.* Cu toate acestea, agitaţia spiritelor nu se calmează. Dimpotrivă. După exemplul ziarului „Po Prostu” din Varşovia, studenţii şi intelectualii – care, în timpul verii, reflectează la reformele necesare – înfiinţează sute de cluburi. Economişti străluciţi ca Oskar Lange sau Wlodzimierz Brus propun, totodată, inventarea unui nou sistem economic – în care planificarea centralizată să fie asigurată prin mecanismele pieţii şi prin descentralizare – şi introducerea democraţiei directe în uzine.

Aceste discuţii – care constituie prima punere publică sub semnul întrebării a modelului economic sovietic – sunt, evident, urmărite îndeaproape de Partid, îndeosebi de fracţiunea sa ultra-stalinistă, dar şi de sovietici. În aceste

condiţii, spaţiul de manevră al echipei Ochab-Cyrankiewicz se dovedeşte a fi foarte mic. Convinsă, de-a lungul verii, că popularitatea crescută în rândul opiniei publice face din W. Gomulka singurul om capabil să redreseze situaţia, ea încearcă să impună revenirea lui în fruntea Partidului. Şi reuşeşte cu greu, la *21 octombrie*. Invocând *extraordinara mobilizare populară* în favoarea sa, echipa Ochab-Cyrankiewicz convinge delegaţia sovietică (alcătuită din Hruşciov, Mikoian, Molotov, Kaganovici şi mareşalul Koniev, comandantul trupelor tratatului de la Varşovia), sosită pe neaşteptate în capitala poloneză, să renunţe de a recurge la forţă şi să-i îndepărteze pe principalii stalinişti ai Comitetului central în favoarea lui *Gomulka* şi a prietenilor săi. În toată ţara domneşte entuziasmul. Adunaţi în imensa piaţă a Palatului Culturii, peste 200.000 de varşovieni l-au ovaţionat continuu, la 23 octombrie, pe eroul zilei, *„omul care a rezistat ruşilor*". De fapt, adevăratul erou este poate Ochab, care, prin moderaţia şi diplomaţia sa, a evitat ca „vara poloneză" să fie înecată – cum se va întâmpla cu „toamna ungară" – într-o baie de sânge.

Toamna ungară

Profund stimulată de evenimentele poloneze, intelectualitatea maghiară se arată din ce în ce mai hotărâtă să obţină o mai mare libertate de exprimare. Ea profită de exasperarea generală declanşată – încă din primăvara anului 1955 – de îndepărtarea brutală a lui Imre Nagy şi de recuperarea întregii puteri de către Rákosi, pentru a înfrunta puterea cu o îndrăzneală tot mai mare. Animatorii pro-nagyişti ai clubului „Petöfi" şi ai „Gazetei literare" obţin o victorie importantă, la 17 iulie 1956, odată cu anunţul plecării lui Rákosi, înlocuit – din ordinul expres al Kremlinului – de E. Gerö. Din nefericire, acesta din urmă nu are nici inteligenţa, nici înţelepciunea de a juca acelaşi rol moderator ca Ochab, în Polonia. Dimpotrivă, Gerö dă frâu liber unei *agitări a spiritelor deosebit de puternică în primele trei săptămâni din octombrie*. Şi asta în special în rândul tineretului, datorită funeraliilor

solemne ale lui Rajk şi ale celorlalţi conducători victime ale proceselor, care, la 6 octombrie, adună 2–300.000 de persoane; datorită reprimirii în Partid a lui I. Nagy la 14 octombrie; şi, în sfârşit, datorită ştirii din 22 octombrie privitoare la victoria lui Gomulka în Polonia. Nimeni dintre conducători nu pare să observe venirea furtunii care, în două etape (23–28 octombrie şi 3-9 noiembrie) separate de o scurtă perioadă de răgaz şi speranţe (29 octombrie – 2 noiembrie), va cuprinde întreaga ţară.

La *23 octombrie,* a doua zi după un mare miting studenţesc desfăşurat la Universitatea tehnică (unde s-a votat o rezoluţie ce solicita democratizarea vieţii politice, îmbunătăţirea condiţiilor de muncă, reorganizarea totală a economiei şi „evacuarea imediată a trupelor sovietice"), la Budapesta are loc o imensă manifestare de solidaritate cu poporul polonez – organizată de intelectualii clubului „Petöfi" –, care se termină în faţa Parlamentului. Acolo, chemat de o mulţime entuziasmată, *Imre Nagy*, *reticent şi stângaci,* apare pentru o clipă, îndemnându-i pe manifestanţi să se întoarcă la casele lor. În timp ce mulţimea se împrăştia, forţele de securitate (AVH) trag asupra studenţilor care încearcă să intre în clădirea radioului. Acest fapt a declanşat revolta. Pregătite de mai multe zile pentru o intervenţie, *trupele sovietice staţionate în România pătrund pe teritoriul Ungariei* încă de la primele ore ale dimineţii. Timp de cinci zile, plină de furie, o mare parte a populaţiei – alcătuită îndeosebi din tineri studenţi şi muncitori (cărora li s-au alăturat unităţi ale armatei conduse de generalii Maléter şi Király) – a hărţuit trupele detestate ale AVH şi ale sovieticilor, încercând să se organizeze. Sunt alese comitete revoluţionare care solicită crearea de consilii muncitoreşti în uzine. Proaspătul guvern prezidat de Imre Nagy este desconsiderat încă de la formarea sa prin înştiinţarea veninoasă sugerată de E. Gerö privind responsabilitatea sa în intervenţia trupelor sovietice. Guvernul nu va obţine o reală credibilitate decât atunci când va anunţa retragerea acestor trupe începând din 29 octombrie.

Din acel moment speranţa a renăscut, cu atât mai mult cu

cât Kremlinul îşi recunoaşte greşeala. La 30 octombrie, el este gata să negocieze prezenţa forţelor sale în Ungaria. Cât despre PC ungar, acesta acceptă să renunţe la principiul partidului unic. Dar, dintr-odată, intervine o schimbare radicală şi în forţă: *la 3 noiembrie, blindatele sovietice procedează la recucerirea* capitalei ungare, stradă cu stradă, clădire cu clădire. Nagy este dat jos şi înlocuit, în fruntea guvernului, de János Kádár. În câteva zile, cei 200.000 de sovietici dotaţi cu 2.000 de tancuri devin stăpâni pe situaţie, fără ca „lumea liberă" – obsedată de intervenţia jenantă franco-engleză de la Suez – să facă altceva decât să protesteze. În concluzie, insurecţia se soldează cu mii de morţi, 13.000 de răniţi, cu deportarea – încă din 4 noiembrie – a 16.000 de persoane şi exilarea a peste 100.000.

Multiplele întrebări ridicate de aceste crize

Evenimentele anului 1956 din Polonia şi Ungaria mai suscită încă numeroase întrebări:

1. De ce aceste crize s-au manifestat în Polonia şi Ungaria?

După părerea lui François Fejtö, la baza localizării acestor importante mişcări contestatare au stat cinci cauze principale: slăbiciunea implantării Partidului comunist în cele două ţări; forţa catolicismului; scăderea puternică a nivelului de trai; incapacitatea conducătorilor maghiari şi polonezi de a menţine coeziunea Partidului şi autoritatea Statului; şi, în cele din urmă, *charisma lui Nagy şi Gomulka*, consideraţi drept „o proiecţie a aspiraţiilor, speranţelor şi entuziasmului care se propagă, un produs al defulării colective, care este, pe de altă parte, sursa multor neînţelegeri, având în vedere inadaptarea personalităţilor în cauză la rolul de salvator cu care psihologia colectivă vrea să-i investească".

2. Ce interpretări s-ar putea da acestor mişcări?

Răspunsul este extraordinar de complex, căci trebuie să ţinem seama, în acelaşi timp, de evoluţia revendicărilor în cursul evenimentelor şi, bineînţeles, de diversitatea aspiraţiilor populare.

Să îndepărtăm mai întâi unele interpretări care ni se par prea particulare pentru caracterizarea unor mişcări de o asemenea amploare. *Teza contra-revoluţiei* – susţinută oficial de sovietici şi de partidele comuniste –, conform căreia insurgenţii maghiari aveau ca obiectiv unic pur şi simplu restaurarea vechiului regim cu complicitatea ţărilor occidentale, nu poate fi susţinută, chiar dacă, în urma intervenţiei sovietice, s-a asistat la o radicalizare a poziţiilor care a accentuat mult ostilitatea faţă de sistem, şi care a putut fi întărită de atitudinile anti-comuniste agresive ale posturilor de radio occidentale.

Pe de altă parte, unii observatori au dorit să vadă în aceste mişcări doar o tentativă de auto-reformă a sistemului pe „bază" comunistă. Invocând faptul că cei doi „eroi" populari ai momentului – Gomulka şi Nagy – erau comunişti şi scoţând în faţă măsurile preconizate de numeroşii muncitori participanţi la acţiune, ei cred că putem recunoaşte în mişcarea maghiară caracteristicile *unei revoluţii autentic socialiste*. Ei subliniază faptul că programul stabilit de consiliile şi comitetele revoluţionare – precum şi de asociaţiile de orice tip înfiinţate în Ungaria după 22 octombrie –, aprobat la 31 octombrie de parlamentul consiliilor muncitoreşti, prevedea o nouă ordine de esenţă eminamente socialistă. Întreprinderile urmau să fie conduse de Consilii muncitoreşti alese democratic, care să organizeze sistemul de salarii, să decidă angajarea sau concedierea muncitorilor şi să hotărască modul de utilizare a beneficiilor. Astfel, participarea masivă a clasei muncitoare ar fi conferit mişcării originalitate, prin crearea acestor Consilii punându-se capăt puterii totalitare a Partidului-Stat. „Intrarea în scenă a clasei muncitoare, explică Claude Lefort, (…) a răsturnat cu totul primele date ale conflictului. Numai hotărârea sa de a crea instituţii autonome a putut provoca o sciziune completă între societate şi stat, şi

prăbuşirea atât a puterii, cât şi a legitimităţii acestuia din urmă (…) Iată ce face, din ceea ce impropriu s-a numit revoltă sau rebeliune, o *revoluţie*: distrugerea Statului."

O altă dimensiune a celor două mişcări, şi anume dimensiunea naţională, este puternic subliniată. De exemplu, pentru Leszek Kolakowski *aspectul naţional a fost o „forţă majoră" a evenimentelor din 1956.* Pare evident că pentru polonezii – ca de altfel şi pentru ungurii – profund răniţi de sovietizarea brutală a ţărilor lor a fost vorba – prin diverse mijloace – de recucerirea demnităţii naţionale. „Beţia mulţimii adunate (la Budapesta, pe 23 octombrie 1956) sub drapelele tricolore şi roşii, remarcă Milos Molnár, nu se datora numai entuziasmului luptei pe care tocmai o dăduse, dar şi sentimentului obscur că acest gest colectiv, monumental prin el însuşi, a smuls deja o bucată de libertate, libertatea de a fi tu însuţi (…). Cu alte cuvinte, 1956 însemna oarecum recucerirea unei istorii furate, pe care intervenţia tancurilor, nu mai mult decât represiunea şi restaurarea, nu au mai putut-o lua înapoi niciodată în întregime."

Revoluţie naţională, revoluţie anti-totalitară sau contra-revoluţie? Diversitatea interpretărilor dovedeşte bogăţia şi complexitatea acestor mişcări din octombrie 1956, care nu ar putea fi reduse la un singur aspect. În funcţie de momente şi, bineînţeles, de actori, ele au putut răspunde unor motivaţii diferite. Astfel, avem sentimentul că în timpul unei faze pregătitoare a existat *un acord tacit între elementele reformiste ale societăţii comuniste şi cele progresiste ale societăţii civile* în privinţa revendicărilor liberale (abolirea cenzurii, emanciparea sindicatelor, libertatea cultelor, revalorizarea rolului Parlamentului, schimbarea echipei conducătoare…). Apoi, într-o a doua fază – cu siguranţă în legătură cu declaraţiile hruşcioviene privind respectarea suveranităţii statelor –, se afirmă revendicările naţionale. Acestea sunt aţâţate de sprijinul de care par să se bucure în rândul sovieticilor conducătorii cei mai conservatori şi se aprind deschis în momentul în care *presiunea sovietică* devine din ce în ce mai puternică: în Polonia, în timpul verii şi la începutul

toamnei; şi, mai ales, atunci când trupele sovietice intervin în Ungaria. Atunci totul se răstoarnă. „Naţionalismul (în special la intelectuali, studenţi, în rândul tineretului fără experienţă politică) – după părerea lui F. Fejtö – o ia înaintea tuturor celorlalte revendicări; protagoniştii mişcării democratice sunt impulsionaţi de opinia publică să devină eroi naţionali. Ideea de eliberare naţională, rezistenţa împotriva presiunilor sovietice devin numitorul comun al tuturor aspiraţiilor, baza unui nou tip de unanimitate naţională, liantul ce uneşte toate clasele sociale." Atunci se organizează o adevărată contra-putere, sub acţiunea Consiliilor muncitoreşti şi a intelectualităţii, care încearcă cu disperare să instaureze un nou sistem.

Care este cauza diferenţelor de reacţie din partea Uniunii Sovietice în Polonia şi Ungaria?

Mai multe motive i-au determinat pe conducătorii sovietici să nu distrugă prin forţă mişcarea poloneză. Înfierând din plin nerespectarea suveranităţilor naţionale şi „directivismul" lui Stalin în interiorul lagărului comunist, ei au trebuit să plece urechea la sfaturile de moderaţie date de China şi Iugoslavia – ceea ce n-ar fi fost totuşi de ajuns pentru a-i convinge să renunţe la intervenţia trupelor care aşteptau la porţile Varşoviei. Două elemente par să fi fost determinante în luarea acestei decizii: *buna credinţă a lui Gomulka, mai ales fidelitatea sa faţă de alianţa cu Uniunea Sovietică,* şi mobilizarea extraordinară a populaţiei poloneze de partea sa.

În Ungaria, situaţia – destul de asemănătoare la început – s-a degradat destul de repede ca urmare a *comportamentului intransigent al Partidului, condus din iulie de E. Gerö.* Acesta, departe de a canaliza mişcarea spre un compromis – în maniera lui Ochab –, a radicalizat-o, făcând apel la blindatele sovietice în noaptea de 23 spre 24 octombrie. În aceste condiţii, recurgerea la Nagy nu a dezamorsat criza; a accentuat numai marginalizarea Partidului, care, în noul guvern de coaliţie, era minoritar. După o mică ezitare,

Kremlinul a considerat situaţia ca fiind periculoasă şi intolerabilă. Convins că PC era depăşit de evenimente şi refuzând să accepte „finlandizarea" ţării, a decis – după ce a primit acceptul Chinei şi, poate, chiar la instigarea sa – să intervină prin forţa armelor. Vestea retragerii din tratatul de la Varşovia a guvernului Nagy nu a avut niciun rol, deoarece a fost ulterioară hotărârii sovietice din 31 octombrie.

Care au fost reacţiile în restul „blocului comunist"?

Chiar dacă propaganda oficială le-a ascuns, le-a atenuat sau deformat, reacţiile faţă de mişcările din octombrie au fost – în interiorul lagărului comunist – numeroase şi uneori aprinse. *Polonia* a fost ţara în care condamnarea intervenţiei sovietice în Ungaria a părut să fie cea mai directă şi mai unanimă. Scriitori, studenţi şi muncitori şi-au manifestat solidaritatea prin greve, mesaje, uneori chiar prin violenţe. În *Transilvania* – provincie românească populată de o puternică minoritate maghiară – reacţiile au fost suficient de arzătoare pentru ca puterea de la Bucureşti să procedeze la arestări şi deportări. În *Germania de Est*, conducătorii s-au temut şi ei de o posibilă contaminare, în special în rândul intelectualilor şi studenţilor. Acuzat de constituirea unui grup subversiv în vederea „răsturnării ordinii constituţionale democratice", profesorul Harich, partizan al reformelor şi al unei căi specifice socialismului, a fost arestat şi condamnat – în martie 1957 – la 10 ani închisoare. În *URSS,* în toamna lui 1956 s-a observat o agitaţie în universităţile marilor oraşe din Rusia şi din alte republici, dar şi în rândul armatei (zguduită de intervenţia în Ungaria) – şi chiar în lumea muncitorească. Cu toate acestea, odată în plus, opoziţia cea mai clară şi cea mai tolerată a fost aceea a intelectualităţii, care a publicat opere de o certă îndrăzneală. Ţările comuniste din Asia nu au scăpat nici ele de acest val contestatar. *Vietnamul*, încă din toamna lui 1956, apoi *China*, câteva luni mai târziu, au cunoscut un „dezgheţ" asemănător. Conducătorii, speriaţi de violenţa furtunii ungureşti, au ezitat vădit între deschiderea supapelor de

siguranţă şi represiunea sistematică.

2.2.3. Cele „O sută de Flori” în Vietnam şi în China

Contestarea anumitor aspecte ale ordinii staliniste în ţările din Asia, în 1956 şi 1957, nu a fost cu totul diferită de cea care a afectat democraţiile populare europene. Ea se supune aceluiaşi amestec complex a unor factori interni (nemulţumire socială, lupte în sânul conducerii Partidului) şi externi (impactul celui de-al XX-lea congres al PCUS şi al evenimentelor din Polonia şi Ungaria). În cele două cazuri se observă rolul preponderent al intelectualilor.

În momentul în care izbucnesc contestaţiile est-europene, climatul social este – deja am amintit la începutul acestui capitol – deosebit de dificil în „ţările frăţeşti” din Asia. Brutalitatea măsurilor de naţionalizare şi colectivizare este greu suportată de populaţie, mai ales în China, unde se observă o *agitaţie endemică şi violenţe sporadice* atât la sate, cât şi în uzine. Măsurile autoritare în vederea constrângerii ţăranilor la munca în colectiv şi a muncitorilor la stahanovism suscită, pe parcursul acestor ani, vii rezistenţe. În Vietnam, nemulţumirea ţăranilor atinge paroxismul – căci, traumatismului creat de excesele grave ale reformei agrare i se adaugă resentimentul datorat intoleranţei religioase. În unele localităţi catolice din provinciile Nghe An şi Thanh Hoa izbucneşte, în noiembrie 1956, o adevărată rebeliune, înăbuşită însă de armată.

Neliniştite de accentuarea nemulţumirii populare, echipele conducătoare (atât în Vietnam cât şi în China) sunt împărţite în privinţa măsurilor care trebuie luate. Noul „vânt din Vest” care bate dinspre capitala sovietică invită la *slăbirea şurubului.* Schimbările încurajate de Kremlin în Polonia şi Ungaria, apoi mesajul celui de-al XX-lea congres al PCUS sunt, în această privinţă, cum nu se poate mai clare. În lipsa unor radicale repuneri în discuţie, părea de dorit acceptarea unor măsuri –

fie şi simbolice – de flexibilizare a sistemului. *A face un gest către intelectualitate* – minoritatea cea mai bine informată despre ceea ce se petrece în restul blocului comunist şi îndurerată îndeosebi de campania de „reformă a gândirii” – părea să fie atunci un lucru abil şi inofensiv. Astfel, încă din ianuarie 1956 – deci cu mai multe săptămâni înaintea celui de-al XX-lea congres –, în timpul unei conferinţe, Zhou Enlai le dorea intelectualilor o mai mare libertate de creaţie. În primăvara următoare, Mao Zedong îi întăreşte spusele, declarând: „Lăsaţi să înflorească cele O sută de Flori”. Câteva zile mai târziu, responsabilul culturii oficiale, Lu Dingyi, explică mesajul Stăpânului adresat oamenilor de ştiinţă şi scriitorilor.

Paradoxal, mesajul despre cele „O sută de Flori” este mai bine primit *în Vietnam* decât în China, unde majoritatea scriitorilor, potoliţi, fără îndoială, de afacerea Hu Feng, păstrează tăcerea. Reunită cu ocazia unui stagiu desfăşurat în perioada 1–18 august 1956, *elita intelectuală se înflăcărează*, subjugată de cuvintele îndrăzneţe ale criticului Nguhen Huu Dang, care invită la o „reformă agrară în literatură şi artă” şi îndrăzneşte să afirme că până atunci, în esenţă, Partidul a folosit literatura şi arta „fără a privi în perspectivă, pentru o utilitate imediată”. Încă de la sfârşitul lunii apar două noi periodice destinate difuzării acestor idei: „Umanismul” şi „Frumoasele opere ale toamnei”. Acest „dezgheţ” vietnamez este intens, dar foarte scurt şi limitat la literatură.

În China, Mao, nemulţumit de loviturile primite în timpul celui de-al VIII-lea congres şi dornic să-şi slăbească adversarii, decide relansarea campaniei de liberalizare în direcţia intelectualităţii, dar şi *incitarea întregii societăţi chineze la denunţarea abuzurilor*: La 27 februarie 1957, el susţine teza (evocată deja în „Ziarul poporului” la sfârşitul lui decembrie) conform căreia există antagonisme în cadrul sistemului socialist (de exemplu, între conducători şi cei conduşi, între ţărani şi muncitori), antagonisme care, spre deosebire de opoziţiile dintre popor şi duşmanii săi, pot fi rezolvate paşnic, prin critică şi discuţii. În ciuda puternicelor reticenţe din

partea facţiunii Liu Shaoqi-Peng Zhen – care, nu fără motiv, se teme de ce este mai rău în această vastă campanie de criticare a Partidului –, clanul maoist reuşeşte să-şi impună punctele de vedere. *La 1 mai 1957, „Ziarul poporului" lansează aşa-zisa mişcare de „rectificare", ce va intra în istorie sub numele de cele O sută de Flori*, la care trebuie să participe întreaga societate oficială şi civilă.

Critica se exprimă lent şi se limitează adeseori la revendicări categoriale izolate. „Fiecare îşi aducea plângerea povesteşte autorul *Lebedelor sălbatice.* Directorii de şcoli solicitau dreptul de a-şi alege ei înşişi profesorii, în loc să le fie impuşi de o autoritate superioară. Directorii de spitale doreau să se aprovizioneze personal cu medicamente (…). Chirurgii pretindeau raţii alimentare mai mari…" Totuşi, odată cu trecerea timpului, contestarea a devenit tot mai incisivă şi nu mai viza gestiunea zilnică a birocraţiei, ci rolul Partidului comunist şi ineficacitatea politicii sale. *Se înfierează confuzia dintre Partid şi Stat* („Partidul a luat locul guvernului"), monopolizarea informaţiei, privilegiile membrilor săi, incompetenţa cadrelor, eşecul politicii economice şi orice fel de risipă. Sunt criticate epurările şi arestările masive, precum şi recenta „campanie de exterminare a contra-revoluţionarilor ascunşi" (Sufan), declarându-se că „teroarea roşie a înlocuit pur şi simplu teroarea albă a trecutului".

Deşi toate mediile profesionale urbane sunt interesate, totuşi studenţii sunt cei care se dovedesc a fi cei mai virulenţi şi mai activi. Universitatea din Beijing (Beida) se distinge prin îndrăzneala propunerilor şi crearea *a numeroase suporturi contestatare: cluburi, dazibao, ziare* (cum ar fi cotidianul „Piaţa publică"), mitinguri… Cu toate acestea, agitaţia intensă de la sfârşitul lui mai şi începutul lui iunie 1957 – „primul moment de libertate a cuvântului" din istoria Chinei comuniste (J.-L. Domenach) – nu se transformă niciodată într-o răscoală sau insurecţie de tipul celei maghiare. Şi asta poate pentru că este oprită din vreme, înainte de a ajunge la sate şi, mai ales, pentru că diferitele critici nu sunt convergente. Dar poate şi

pentru că este mereu confuză în obiectivele sale: mai multe libertăţi, mai multă democraţie, mai mult progres… în sfârşit, poate pentru că-i lipsesc liderii charismatici.

Oricum, puterea a fost înspăimântată. Astfel încât, în două luni (iunie-iulie) s-a declanşat *o represiune de o amploare stupefiantă*. „Campania împotriva dreptei" – orchestrată, începând din 9 iunie, de Liu Shaoqi şi Li Peng – se prezintă ca o schimbare radicală pe care Mao nu reuşeşte deloc să o atenueze. De la o zi la alta, acuzatorii devin acuzaţi. Sunt fixate chiar şi baremuri pentru arestarea „celor de dreapta" (care, fără proces, sunt trimişi direct în lagărele de „reeducare prin muncă"). *Aproximativ 400.000 de persoane* – mai ales jurişti şi profesori – sunt victime ale represiunii, fiind de multe ori eliberate după zece sau douăzeci de ani de detenţie, în China, ca şi în Ungaria sau URSS, nu a fost deci deloc înţelept să iei *ad litteram* cuvintele de libertate rostite de conducători, al căror principal obiectiv era instalarea (Hruşciov) sau consolidarea (Mao Zedong) puterii lor.

Capitolul V:

SFĂRÂMAREA BLOCULUI

Pătaţi de scandaloasele represiuni ale celor O sută de Flori şi ale toamnei ungare, anii 1953–1957 aveau să rămână totuşi anii condamnării solemne a practicii staliniste a comunismului, atât în raporturile dintre „ţările frăţeşti”, cât şi în relaţiile cu „lumea exterioară”. Se născuseră speranţe – speranţe de instaurare a păcii în locul războiului dintre „lagăre”, speranţe de stabilire a unor relaţii mai egalitare în interiorul „blocului”, în sfârşit, speranţe pentru populaţiile brutalizate cu asprime în perioada instalării noilor regimuri, că se va instaura o adevărată „nouă ordine”.

Conştienţi de aceste mari speranţe şi încurajaţi de mişcările populare din 1956–1957, mulţi dintre conducătorii comunişti au acceptat atunci să procedeze la schimbări, dar de profunzimi şi orientări diferite. Strategiile adoptate de Iugoslavia, de ţările aflate sub influenţa sovietică şi de cele aflate sub influenţa chineză s-au dovedit a fi sensibil diferite. Aceste dezacorduri în privinţa reformelor aveau să se conjuge cu vechi şi puternice rivalităţi, astfel încât orice politică de reconciliere şi concertare post-stalinistă s-a dezagregat, în câţiva ani, ca un castel din cărţi de joc, făcând ca „blocul comunist” să se sfarâme în bucăţi.

1. DIVERGENŢELE PRIVIND STRATEGIILE REFORMISTE

1.1. „A reforma" fără „a revizui"

De la începutul anilor cincizeci, tema „reformei" devine recurentă în toate ţările comuniste. Dată fiind acuitatea problemelor de tot felul şi ţinând seama de repunerea oficială în discuţie a unor excese ale stalinismului, părea inevitabilă procedarea – cel puţin – la unele „corecţii" ale sistemului. Acest reformism ar fi avut, de asemenea, avantajul unei mai bune instalări a noilor echipe şi conferirea unei mai bune imagini foştilor conducători. Aşadar, deşi în sânul societăţii oficiale exista un acord destul de general pentru stabilirea unor reforme, apăreau numeroase divergenţe de îndată ce se punea problema întinderii şi naturii procesului renovator.

Imediat după evenimentele din 1956, toţi responsabilii comunişti manifestau *un veritabil „sindrom ungar", care-i făcea să respingă fără drept de apel orice „aventurism" à la Nagy*, şi care dădea o nouă justificare rezervei naturale a multora dintre ei faţă de schimbare. Novotnÿ în Cehoslovacia şi Ulbricht în RDG, de exemplu, s-au folosit de acest fapt pentru ca, încă din primele luni ale anului 1957, să-şi mărească influenţa şi să-şi consolideze regimul. Dar o asemenea înverşunare – identică cu a lui Mao atunci când a declanşat lupta „împotriva dreptei" – care evita problemele şi stârnea nemulţumirile nu se putea menţine mult timp în contextul post-stalinist. Cu atât mai mult cu cât chiar în interiorul partidelor existau responsabili deschişi şi pragmatici care, pentru a evita prăbuşirea sistemului sau pur şi simplu din oportunism, doreau să aducă modificări modelului în vigoare,

cel puţin în domeniul economic.

În sprijinul „dezgheţului” post-stalinist, ideile reformiste au găsit *un ecou favorabil în rândul unei părţi a intelectualităţii.* Aceasta din urmă, decepţionată şi îndurerată – de represiunea ungară şi a celor O sută de Flori –, nu-şi pierduse încrederea în idealul comunist, nici chiar speranţa de ameliorare a sistemului în vigoare. La ora bilanţului, ea considera că acesta făcuse cuceriri importante, cum ar fi desfiinţarea capitalismului privat, dispariţia sărăciei şi a şomajului, gratuitatea educaţiei şcolare şi asistenţei medicale pentru fiecare individ, un oarecare egalitarism între sexe, pături sociale şi grupuri etnice… În ciuda greşelilor, erorilor şi imperfecţiunilor, fuseseră făcuţi paşi decisivi, de interes incontestabil pentru majoritatea populaţiei. Trebuia deci să fie posibilă continuarea acestui progres prin reforme corespunzătoare. O dată lămurită această constatare, rămâneau de rezolvat două probleme delicate: Ce întindere să aibă aceste reforme? Cum să determini echipele conducătoare să le adopte, iar pe „aparatciki” să le pună în aplicare?

Asupra primei chestiuni – profunzimea reformelor – discuţia era aprinsă. Eticheta de „reformişti” ascundea atunci, la fel de bine, atât birocratul cel mai conservator, dornic numai să micşoreze presiunea socială prin câteva măsuri de circumstanţă, cât şi personalităţi la fel de radicale ca Milovan Djilas, care propovăduia dezintegrarea „noii clase” birocratice, şi care avea în vedere „sfârşitul monopolismului şi totalitarismului comunist”. Calificaţi drept „*revizionişti*”, aceşti comunişti – care, după exemplul lui *Djilas*, respingeau dictatura proletariatului (devenită, în ochii lor, dictatura unui partid şi chiar a unei birocraţii), invocau rolul intelectualităţii (înzestrată cu o totală libertate de creaţie), respingeau planificarea centralizată, colectivizarea forţată şi preconizau instituirea unor consilii muncitoreşti – s-au văzut excluşi ca eretici şi făcuţi de ruşine. Aşa s-a întâmplat cu Djilas în Iugoslavia, *Harich şi Havemann* în Germania, *Hoang Minh Chinh* în Vietnam… În urma evenimentelor din octombrie 1956, numai pleiada de „revizionişti” polonezi (Wladyslaw

Bienkowski, Leszek *Kolakowski*, Oskar *Lange*, Edward *Lipinski…)* s-a putut face mai mult auzită.

„Revizioniştii" şi „reformiştii" aveau în comun dorinţa de a acţiona în interiorul Partidului. Într-adevăr, ideea – bine ancorată – era că orice ameliorare a sistemului nu putea veni decât din partea societăţii oficiale, şi chiar de la elita sa. „în concepţia comuniştilor reformişti – explică Z. Mlynar –, societatea nu mai avea dreptul să decidă ceea ce, din punct de vedere politic, era în interesul său. Încă o dată, acest drept revenea în mod exclusiv Partidului comunist şi ideologiei sale." Această *monopolizare a reformismului de către partidul aflat la putere* avea să-i confere o oarecare omogenitate. Într-adevăr, dacă se observă importante variante legate de diferenţele dintre contextele naţionale, de raporturile de forţe şi de personalităţile conducătorilor, există totuşi un „program generic" al reformismului în această perioadă, altfel spus, un anumit număr de orientări pentru „îndulcirea sistemului fără a atinge unitatea morală şi funcţională necesară societăţii socialiste" (Martin Malia). Din China până la democraţiile populare europene se regăsesc *tendinţe comune*: o anumită descentralizare a economiei, un efort în direcţia creşterii productivităţii (a indivizilor şi întreprinderilor), un început de liberalizare a vieţii intelectuale şi, pe plan extern, o politică de conciliere. În aceste domenii diferite, o ţară, Iugoslavia, avea un avans serios faţă de celelalte state.

1.2. Strategia iugoslavă

Obligată încă din 1948 – ca urmare a scoaterii sale din Kominform – să se distanţeze de modelul sovietic, Iugoslavia titoistă iniţiază, începând din anul 1950, o serie de reforme profunde care îi conferă o neîndoielnică originalitate. Substratul de bază rămâne totuşi cel al tuturor ţărilor comuniste. Astfel, schimbându-şi (în 1952) numele în „Liga

comuniştilor”, *PC iugoslav păstrează toate principiile marxist-leniniste esenţiale*, în special dreptul exclusiv de a conduce şi orienta politica şi practicarea „centralismului democratic”, ceea ce-i permite respingerea în bloc a oricărei minorităţi disidente. Eliminarea lui Milovan Djilas (în 1954) antrenează astfel excluderea a 70.000 de membri ai Partidului, adică aproape 10% din efectivele totale. Tito, ca şi Stalin, exercită o autoritate completă, sprijinindu-se în mare măsură pe camarazii săi de război, care elaborează reformele fundamentale chiar la începutul anilor cincizeci. Putând observa – în propria lor ţară şi mai ales în URSS – deficienţele modelului stalinist, echipa iugoslavă se străduieşte, pas cu pas, să le corecteze.

Unul dintre cele mai nocive defecte ale sistemului este hiper-centralizarea sa, care întârzie luările de decizie, făcându-le dependente de o birocraţie greoaie, aflată departe de realităţi şi adeseori incompetentă. Pentru a încerca să pună capăt acestei stări de lucruri, conducătorii iugoslavi stabilesc măsuri importante la mai multe niveluri. Reforma statului (13 ianuarie 1953) – reluată în constituţia din 1963 – consolidează puterea republicilor şi, în primul rând, a comunelor. *Faimoasa lege din 27 iunie 1950 transformă profund gestiunea întreprinderilor.* Acestea, din „proprietăţi naţionale” devin „proprietăţi sociale”, care de acum înainte vor fi administrate fie direct de întregul personal, fie, în situaţia întreprinderilor cu mai mult de treizeci de angajaţi, printr-un Consiliu muncitoresc. Sindicatele şi comunele (ca reprezentante ale statului) sunt asociate la gestiune. Devenite pe deplin responsabile, întreprinderile hotărăsc ele însele producţia, cheltuielile, vânzările şi investiţiile, precum şi în ceea ce priveşte angajarea şi concedierea personalului. De asemenea, sunt libere să decidă modul de împărţire a beneficiilor. În 1956 se citează o astfel de întreprindere sârbă al cărei Consiliu hotărăşte, pentru stimularea productivităţii, să dea 60% din orice beneficiu viitor ca prime muncitorilor, restul fiind folosit pentru reinvestiţii şi cheltuieli de conducere.

Această autonomie a organelor de gestiune, ca şi dorinţa afirmată de a se reveni la principiile cererii şi ofertei determină guvernul să proclame, *încă din 1954, principiul libertăţii pieţei*, fără a elimina totuşi stabilirea preţurilor la numeroase produse industriale. În aceste condiţii, se instaurează un nou mod de planificare. În loc de a stabili – ca în URSS – dispoziţiile generale şi de amănunt în vederea executării proiectelor, *planul iugoslav se limitează la determinarea marilor priorităţi* şi a proporţiilor repartizării surplusurilor, din care trebuie să se inspire planurile republicilor federale, ale comunelor şi întreprinderilor.

O altă corecţie importantă este adusă de iugoslavi modelului stalinist: *înlăturarea constrângerilor în materie de colectivizare*. În 1953, o lege repune în discuţie „socializarea agriculturii" prin colectivizare forţată, ceea ce antrenează dizolvarea a 4/5 din cooperative. Însă regimul, prin reducerea maximală a fermelor private de la 25 la 10 hectare şi prin recurgerea la diverse stimulente economice şi sociale, reuşeşte să relanseze acţiunea de colectivizare. În 1964, numărul de cooperatori – ajuns la doar 100.000 în 1954 – atinge 1.260.000.

De asemenea, o altă deosebire faţă de directivele staliniste este *prioritatea acordată bunurilor de consum. Î*n programul său elaborat în 1958, Liga comuniştilor ţine să indice ca obiectiv principal „crearea, *pe baza abundenţei de produse*, a unei societăţi comuniste libere, fără stat, clase sau partid". Deşi dezvoltarea bunurilor de consum este pronunţată mai ales în deceniul 1960–1970, tendinţa se conturează încă din perioada precedentă. Numărul de maşini creşte de la 8.500 în 1952 la 85.000 la începutul anilor şaizeci. Produsele de consum curent sunt din ce în ce mai bine distribuite în întreaga ţară, chiar dacă sunt mai puţin numeroase în regiunile sudice, mai sărace. În ansamblu, economia iugoslavă cunoaşte atunci *o dezvoltare echilibrată şi rapidă, care scoate ţara din starea de subdezvoltare.* Deşi creşterea medie a agriculturii nu trece de 3,4%, cea a veniturilor industriale depăşeşte 6%, în timp ce creşterea industriei şi comerţului se ridică la 12% (1953–

1964).

În politica externă, originalitatea iugoslavă se caracterizează prin *ne-aliniere*. Mai mult decât o alegere deliberată, aceasta se impune treptat, sub acţiunea circumstanţelor. Rupt cu brutalitate de orice relaţie cu ţările socialiste, Tito este obligat, pentru supravieţuirea regimului său, să stabilească legături cu „lagărul imperialist" şi cu ţările vecine. Statele Unite, Marea Britanie şi Franţa consimt să-i acorde un ajutor substanţial destinat „menţinerii puterii sale de apărare şi realizării unei rapide redresări economice". Pe de altă parte, în august 1954, Iugoslavia semnează un pact balcanic cu Grecia şi Turcia, două ţări membre NATO. În cursul mai multor călătorii, Tito stabileşte relaţii bune cu marii lideri ai unor ţări din Africa şi Asia: Nehru, Nasser, Sukarno, Haile Selassie… Aceste contacte sunt la originea mişcării de nealiniere, a cărei primă conferinţă are loc, în septembrie 1961, la Belgrad. Astfel, în aproximativ zece ani, Iugoslavia, rămânând fidelă principiilor marxism-leninismului, şi-a schimbat profund practicile. Este una dintre cele mai desăvârşite reforme ale lumii comuniste, mult mai inovatoare – şi mai ales eficientă – decât cea realizată, în aceeaşi perioadă, de Hruşciov şi adepţii săi.

1.3. Strategia hruşciovistă

Proiectul lui Hruşciov este, ca şi proiectul titoist, impus de circumstanţe. Într-adevăr, Hruşciov, ca şi Tito – dar din motive opuse, primul respingându-l pe Stalin, în timp ce al doilea fusese respins de el –, este obligat, pentru a-şi justifica virulenta sa critică, să susţină contrariul politicii staliniste. Dar, spre deosebire de proiectul iugoslav, proiectul hruşciovist se supune mai mult *impulsurilor izbucnite dintr-o serie de dificultăţi sau capriciului primului-secretar* decât unei gândiri serioase şi colective a ideologilor şi experţilor. În plus, el tinde

mai mult să îndrepte defectele sistemului decât să-i modifice angrenajele, aşa cum au făcut autogestiunea şi descentralizarea iugoslavilor.

1.3.1. Ajustările economice

Pentru a se impune, Hruşciov nu găseşte un alt mijloc mai bun decât acela de a participa activ la elaborarea unor măsuri care să pună capăt terorii (eliberarea mai multor milioane de prizonieri din Gulag, desfiinţarea autonomiei serviciilor de securitate şi procedeelor speciale de justiţie, toleranţa acordată dezbaterilor de idei şi denunţarea răsunătoare a crimelor staliniste…). Dar nu se limitează numai la atât, manifestând foarte repede o dorinţă reformistă în mai multe domenii-cheie, printre care şi economia. În această privinţă, el privilegiază două măsuri urgente: împiedicarea distrugerii complete a agriculturii; şi înlăturarea penuriei de bunuri de consum la oraşe. Acest „program” are avantajul că-l demarchează de cel al adversarului său de moment, Malenkov, şi atrage de partea lui majoritatea populaţiei. După ce s-a străduit – de urgenţă – să redreseze nivelul de trai catastrofal al colhoznicilor scăzând impozitele fixate pe loturile de pământ şi anulând taxa pe bovine şi porcine, Hruşciov lansează o serie de reforme de mare amploare.

Până în 1958 s-a depus un efort deosebit pentru mărirea preţului produselor achiziţionate de stat de la colhozuri. În cinci ani (1953–1958), preţul cerealelor creşte de la indicele 236 la 695, pentru lapte – de la 202 la 404, pentru carne – de la 385 la 1.175, şi pentru ansamblul producţiei vegetale şi animale – de la 154 la 296. Aceste creşteri, conjugate cu diminuarea taxelor, permit o *sporire apreciabilă a venitului ţăranilor*. În paralel, pentru a răspunde unei producţii insuficiente de cereale, Hruşciov procedează – în cadrul „programului Pământuri Necultivate” din Kazahstanul de Nord, Siberia, Altai şi din sudul Uralului – la o creştere a suprafeţei însămânţate. În două faze: 37 milioane de hectare

din 1953 până în 1956, apoi 22,2 milioane hectare de teren arabil din 1959 până în 1963 au fost câştigate pentru cultură. Datorită acestor iniţiative şi, totodată, datorită condiţiilor climaterice favorabile, producţia agricolă cunoaşte cea mai ridicată rată de creştere din toată istoria Uniunii Sovietice, cu 7,4% pe an până în 1959.

Aceste prime rezultate, destul de impresionante, din păcate nu s-au confirmat după 1959. Politica voluntaristă de creştere a producţiei agricole a dus la *aberaţii* şi *dezastre*, cum ar fi în regiunea Riazan, unde, pentru a atinge rezultate extraordinare, într-un an, şeptelul a fost sacrificat aproape în totalitate. În plus, unele reforme – cum ar fi lichidarea staţiunilor de maşini şi tractoare sau unirea celor mai mici colhozuri în unităţi mari – se lovesc de lipsa mijloacelor financiare ale cooperativelor. La rândul ei, birocraţia, profund marcată de experienţa stalinistă, rezistă noilor directive. Cadrele, supuse unei foarte mari presiuni din partea lui Hruşciov pentru îmbunătăţirea productivităţii, se arată dure şi nechibzuite faţă de ţărani, mai ales prin adoptarea de măsuri împotriva loturilor individuale.

Deopotrivă temperate şi contrastante – în funcţie de perioadă, înainte sau după 1958 – apar rezultatele privitoare la al doilea mare obiectiv al proiectului hruşciovist: *creşterea cantităţii de bunuri de consum*. În timpul primei perioade, mărirea producţiei agricole permite o îmbunătăţire considerabilă a consumului alimentar urban (fructe proaspete, produse lactate, carne, peşte…). Orăşenii beneficiază şi de producţia în serie a unor bunuri de consum de lungă durată – frigidere, televizoare, maşini de spălat, maşini de cusut electrice, biciclete… Construcţia de locuinţe ia un mare avânt. Aceşti ani (1954–1959) sunt, fără îndoială, „anii unui mare avânt în privinţa îmbunătăţirii nivelului de trai” (Abel Agambeguian). Totuşi, cum Hruşciov nu vrea să renunţe la a da prioritate industriei grele, această îmbunătăţire a consumului este în mod necesar limitată. *După 1959, situaţia materială a lucrătorilor salariaţi de la oraş nu mai progresează* – ba chiar se degradează. Reforma salariilor – decisă la cererea

muncitorilor – nu permite diminuarea pentru mult timp a abuzurilor directorilor de uzină în ceea ce priveşte fixarea salariilor. Cauza directă a revoltei sângeroase (aproximativ o sută de victime) din Novocerkask, din iunie 1962, a fost decizia conducerii uzinei constructoare de locomotive electrice din acest oraş de a reduce cu 30% salariile unor categorii de muncitori. O măsură cu atât mai nepopulară cu cât, datorită dezastrelor cu care se confruntă agricultura, consumul alimentar a devenit, din nou, o problemă foarte gravă la oraş.

1.3.2. Măsurile politice şi sociale

Proiectul reformist hruşciovist nu se reduce numai la dimensiunea economică. Unele iniţiative, adesea rău înţelese la vremea respectivă, lasă să se înţeleagă că secretarul general a avut ambiţia unei noi definiri a funcţiilor Statului, Partidului şi societăţii.

La cel de-al XXII-lea congres al PCUS (octombrie 1961), el declară că doreşte „dezvoltarea organelor de stat", dar totodată şi transmiterea „unui număr tot mai mare de funcţii de stat organizaţiilor sociale". Se pare deci că Hruşciov a visat la *un stat mai puţin birocratic şi, totodată, mai puţin centralizat*, care să devină astfel mai eficient din punct de vedere economic. Fără îndoială că în acest sens trebuie interpretată decizia sa, din 1957, de a suprima majoritatea ministerelor industriale centrale (cu excepţia Armamentului, Chimiei şi Electricităţii) şi de a repartiza sarcinile acestora la aproximativ 150 de Consilii economice regionale (*sovnarkhoze*). De fapt, este mai puţin o operaţie de descentralizare – din moment ce puterea rămâne în mâinile birocraţiei –, cât una de restructurare administrativă vizând consolidarea legăturilor orizontale dintre unităţile productive.

Dacă veleităţile reformatoare privitoare la stat se limitează la iniţiative reduse, Hruşciov se arată, în schimb, mult mai îndrăzneţ în materie de participare, solicitând o intervenţie

activă a societăţii civile: „Militanţii Partidului – declară el – nu sunt singurele persoane conştiente politic. Fiecare sovietic, muncitor, colhoznic, intelectual este conştient politic”. Deci *Hruşciov nu se sprijină numai pe Partid pentru a relansa sistemul, ci pe întreaga societate.* Iată de ce el încearcă să regenereze toate organizaţiile şi asociaţiile capabile să stabilească – în întreprinderi sau administraţie – o bună mediere între putere şi baza socială. El caută astfel să redea încrederea în sindicate, total desconsiderate în ochii muncitorilor. Înmulţirea deplasărilor oficiale în interiorul ţării răspunde, de asemenea, acestei dorinţe de a se sprijini mai mult pe populaţie. Spre deosebire de Stalin, care călătorea şi apărea de puţine ori în public, Hruşciov manifestă „o strategie a contactului direct, aşa cum Roosevelt avea o strategie a discuţiei radiodifuzate” (J. Sapir).

Partidul rămâne totuşi pivotul sistemului hruşciovist. Încă de la venirea sa la putere, noul secretar general se străduieşte să-i *reînsufleţească organele, cvasi-muribunde* sub Stalin (Biroul politic, Comitetul central, congresele), convocându-le cu regularitate şi căutându-le sprijinul. Prin urmare, el încearcă – prin măsuri drastice, care determină o ostilitate generală din partea *aparatcik*-ilor – să atace birocratizarea, care împiedică evoluţia şi adaptarea Partidului. Noul statut limitează la trei perioade de cinci ani durata mandatelor în Comitetul central sau în Prezidiu, şi la trei mandate de doi ani în eşaloanele inferioare. Dacă Hruşciov respinge într-adevăr concepţia stalinistă care făcuse din PC o simplă maşină de înregistrare a ordinelor secretarului general, el respinge, se pare, şi ideea unui partid atotputernic, de tipul celui din perioada imediat post-revoluţionară. Dându-şi seama că formarea Consiliilor economice regionale (*sorvnarkhoze*) contribuia la întărirea organizaţiilor regionale de partid, îndeosebi a secretarilor generali, el decide, în noiembrie 1962, divizarea în două ramuri distincte – industrială şi agricolă – a principalelor structuri ale Partidului. Această reformă, care „răsturna Partidul cu susul în jos, deoarece subordona politicul economicului” (M. Malia), nu a fost bine primită în interiorul

său.

Proiectul hruşciovist este mai global decât pare. Într-adevăr, reuşita refacerii interne a sistemului se bazează pe aceea a „coexistenţei paşnice” în politica externă. Numai destinderea în relaţiile cu adversarii din „blocul occidental” şi raporturile întemeiate pe mai multă egalitate şi încredere cu „ţările frăţeşti” pot permite Uniunii Sovietice să acorde prioritate dezvoltării interne. Din acest punct de vedere, proiectul lui Hruşciov prefigurează destul de bine „perestroika” lui Gorbaciov. În schimb, motivele eşecului său sunt sensibil diferite de cele care au dus la dezmembrarea Uniunii Sovietice în 1991.

Spre deosebire de Gorbaciov, Hruşciov este încă un „vechi credincios”, sincer convins de superioritatea comunismului şi de apropiata lui victorie asupra capitalismului. Faimosul său slogan lansat în mai 1957: „Să ajungem din urmă şi să depăşim Statele Unite” dovedeşte încrederea sa în potenţialul sovietic şi în dinamica sistemului comunist. *Voluntarist energic*, el crede – cam în maniera lui Mao Zedong – că puterea convingerilor poate muta munţii, dar supraestimează mult tăria încrederii în comunism a concetăţenilor săi. Ataşamentul său faţă de principiile de bază ale vulgatei leniniste este total. De exemplu, el este pentru socializarea totală şi rapidă a agriculturii. De asemenea, este *partizanul asimilării naţionalităţilor*. La al XXI-lea congres, el este hotărât să etaleze un „bolşevism implacabil şi fără compromis”, pentru a şterge diferenţele naţionale şi pentru a promova o „cultură internaţională comună tuturor naţiunilor sovietice”. Acest ataşament necondiţionat faţă de dogmele leniniste avea să-l împiedice să repună în discuţie unele blocaje structurale ale sistemului, şi chiar să le înţeleagă. Hruşciov crede că disfuncţionalităţile se datorează în special rolului nefast al unui om – Stalin – şi unei conjuncturi nefavorabile. Altă slăbiciune a sa este imposibilitatea de a se sprijini pe o majoritate stabilă. El se găseşte deci în situaţia de a fi obligat – pentru a se menţine – să sporească mereu, atât în politica internă cât şi în cea externă, numărul *faptelor memorabile*.

Astfel, perioada hruşcioviană este jalonată de iniţiative spectaculoase – de la congresul al XX-lea până la afacerea cu rachetele din Cuba – ce taie răsuflarea protagonistului şi-i epuizează pe spectatori.

1.3.3. Încurajarea „ţărilor frăţeşti" la reformism

În ciuda eşecului său final, hruşciovismul a avut o influenţă decisivă asupra politicilor reformiste ale democraţiilor populare est-europene. Nu pentru că a servit de model (empirismul său şi prejudecata împotriva oricărei inspiraţii sovietice înguste au împiedicat lucrul acesta), ci mai curând de context favorabil. Fără venirea lui Hruşciov şi voinţa sa afirmată de a pune capăt celor mai revoltătoare defecte ale stalinismului, este imposibil de imaginat atât promovarea lui Nagy în fruntea guvernului maghiar în 1953, cât şi a lui Gomulka la conducerea Partidului polonez în octombrie 1956. Ceea ce nu înseamnă că nagyismul şi gomulkismul pot fi confundate cu hruşciovismul.

Scurtele NEP-uri ungureşti şi poloneze

Ţinând cont de perioada scurtă în care s-a aflat la putere promotorul său şi în ciuda tuturor speranţelor pe care le-a putut alimenta, este dificil să defineşti nagyismul altfel decât un „gen de NEP cu caracter unguresc, care includea renaşterea micului comerţ şi a artizanatului, care punea capăt dispoziţiilor coercitive din Codul muncii, oferea ajutor intelectualilor, proclama toleranţa în problemele religioase şi promitea îndreptarea erorilor grosolane comise împotriva ţărănimii" (F. Fejto).

Experienţa gomulkistă, de asemenea, s-a limitat – în faza sa de reformă – la câteva luni; şi ea a fost un fel de NEP care încerca să îndrepte aspectele cele mai nepopulare şi mai negative ale politicii staliniste (limitarea puterii poliţiei, eliberarea de prizonieri, atribuţii mai mari pentru Dietă,

reîntoarcerea parţială la exploatarea privată în agricultură, care a dus la dispariţia a 9.000 de ferme colective din 10.600…). Dar a afişat în schimb ambiţii novatoare în domeniul socio-economic care, dacă ar fi fost realizate sau prelungite, ar fi putut sta la originea unei căi socialiste originale. *Deosebit de bogată în idei a fost dezbaterea angajată în cadrul Consiliului economic* înfiinţat pe lângă guvern sub preşedinţia lui Oskar Lange şi cu concursul celor mai mari economişti ai ţării. De aici s-a desprins un consens – reflectat de „tezele" publicate în aprilie 1957 – în favoarea limitării gestiunii centralizate la nivelul marilor orientări macro-economice şi a acordării unei maxime autonomii întreprinderilor. Din păcate, veleităţile reformatoare ale lui Gomulka nu au fost decât un foc de paie, partizanii menţinerii sistemului centralizator având câştig de cauză. Consiliile muncitoreşti, care, dezvoltând – ca şi în Iugoslavia – democraţia directă în industrie, trebuiau să compenseze birocraţia Partidului, au fost transformate, încă din 1958, în „conferinţe de autogestiune muncitorească" la care 2/3 dintre delegaţi erau numiţi de conducere, sindicat şi Partid!

Veleităţile reformatoare est-germane

Exceptând proiectele eşuate de reformă a sistemului de planificare – cum ar fi cel din 1957, din Cehoslovacia – sau câteva măsuri de deconcentrare a structurilor ministeriale în regiuni (după modelul *sovnarkhoze*-lor lui Hruşciov), în Bulgaria şi RDG, în această ultimă ţară ideile reformiste sau fals reformiste au fost poate cele mai zbuciumate.

Vectorii lor au fost două curente. Unul, foarte oficial, era emis de conducerea partidului. Salvat *în extremis* de la epurările anti-staliniste prin arestarea lui Beria, Walter Ulbricht – a cărui autoritate fusese zdruncinată de revoltele muncitorilor din iunie 1953 – a decis, într-o primă fază, moderarea socializării economiei, în particular a colectivizării de la sate, care a fost practic oprită. Apoi, începând din 1958, şi-a lansat *„principala misiune economică"*, al cărei obiectiv era

depăşirea, în 1965, a producţiei pe cap de locuitor a Germaniei de Vest. Această ambiţie – similară cu aceea a lui Hruşciov pentru URSS – s-a tradus în esenţă printr-o *reluare într-un ritm foarte rapid a colectivizării* (terminată în zece săptămâni, în primăvara anului 1960!), printr-o întărire a centralizării (lansarea unui al doilea plan cincinal în 1957) şi – după construcţia zidului Berlinului în 1961 – printr-o mai mare integrare economică în blocul socialist.

Paralel cu această parodie reformistă condusă de majoritatea conservatoare, o minoritate a membrilor de partid solicitau o schimbare reală, propunând principalele jaloane. În urma congresului XX al PCUS, unii intelectuali influenţi – filosoful Emst Bloch, istoricul Jürgen Kuczynski sau economistul Fritz Behrens, şi mai ales profesorul de ştiinţe sociale Wolfgang Harich – par să fie convinşi că trebuia ca „*Partidul să fie ajutat în promovarea unei politici absolut noi, a unei politici reformiste*". Ei au propus un program din care principalele trei puncte aveau să fie publicate mai târziu în Occident, în primăvara lui 1957: reformă politică (cu un parlament ales în mod democratic), reformă economică (renunţarea la colectivizarea forţată, crearea de consilii muncitoreşti) şi reunificarea Germaniei, prin cooperarea dintre Partidul comunist est-german şi Partidul social-democrat din RFG. Walter Ulbricht a decis imediat să înăbuşe în faşă această opoziţie revizionistă prin arestarea lui W. Harich şi a prietenilor săi. Puţin mai târziu, la începutul anului 1958, el avea să-i distrugă pe „fracţionişti" – şi, devenit astfel singurul conducător al Partidului, şi-a îndreptat privirile spre Beijing, fiind cuprins în scurt timp de o frenezie a colectivizării, ceea ce a dus la mărirea suprafeţei de pământ colectivizat de la 38% la 80% (1960). Colegul său bulgar, atins şi el de spiritul „voluntarist" proslăvit de Mao Zedong, a vorbit deschis – în octombrie 1958 – de „un mare avânt" capabil să dubleze producţia agricolă în 1959 şi să o tripleze în 1960, în special datorită unei concentrări de ferme colective.

1.4. Strategia chineză

Căutarea unei noi strategii de dezvoltare de către ţările comuniste din Asia, în cursul acestui sfârşit al deceniului şase, se explică poate atât prin consideraţii politice, cât şi strict economice.

Reuşind de puţină vreme să se impună, după războaie lungi şi devastatoare, partidele comuniste din China, Coreea de Nord şi Vietnam profitaseră de ajutorul sovietic (mai mult sau mai puţin generos, în funcţie de perioade şi ţări) pentru a-şi alina rănile şi a-şi reface economia. Rezultatele acestui efort intens de reconstrucţie erau apreciabile. În 1956 Coreea şi-a putut dubla producţia industrială din 1949, iar primul plan cincinal chinez înregistrase o rată de creştere a producţiei industriale de 18% între 1953 şi 1957. Cu toate acestea, în ciuda acestor cifre încurajatoare, problemele importante nu erau rezolvate – cum ar fi diferenţa enormă dintre nivelul de trai al orăşenilor şi cel al ţăranilor, sau extinderea birocratizării şi centralizării, care tăiaseră foarte repede elanul revoluţionar iniţial. Era evident că modelul de dezvoltare sovietic – imitat până atunci aproape mecanic – avea şi el insuficienţele şi defectele sale.

O asemenea constatare obiectivă n-ar fi fost totuşi suficientă pentru a-i determina pe conducători să îndrepte sau să repună clar în discuţie principiile politicii lor economice, dacă moartea lui Stalin şi „noul curs" impus de succesorul său n-ar fi modificat în mod esenţial miza şi raportul de forţe din interiorul lumii comuniste. Amploarea şi brutalitatea destalinizării, „derivele" poloneză şi mai ales cea ungară pe care aceasta le provocase, şi confirmarea lui Hruşciov la conducerea PCUS după victoria sa din iunie 1957 asupra grupării „anti-partid" *au reuşit să convingă China să nu mai urmeze orbeşte calea sovietică.* Fără a urmări în acel moment o ruptură – păgubitoare pentru toţi –, putea părea prudentă şi abilă o demarcare de politica haotică şi aventuroasă a lui

Hruşciov, schiţând o nouă strategie de dezvoltare, susceptibilă, totodată, de a relansa elanul revoluţionar în interiorul ţării şi de a oferi statelor din lumea a treia un model mai bine adaptat decât modelul sovietic.

Acest tip de raţionament nu a fost operat, probabil, doar de conducătorii chinezi. Ţinând cont de apropierea geografică şi de ajutorul consimţit de Beijing, Coreea de Nord şi Vietnamul erau obligate, dacă nu să se alinieze total, cel puţin să-şi încline strategia respectivă în direcţia strategiei puternicului lor vecin, străduindu-se să păstreze relaţii bune cu Moscova. Această poziţie delicată avea să-i conducă la abordarea unei căi reformiste – într-un fel – de mijloc, mai apropiată de axa maoistă în Coreea decât în Vietnam. În ciuda acestor diferenţe, cele trei state au iniţiat, începând din 1958, o corecţie sensibilă a politicii lor economice vizând deopotrivă accelerarea integrării ţărănimii în structuri colective, creşterea productivităţii lucrătorilor (ţărani şi muncitori) şi sporirea considerabilă a producţiei (agricolă şi industrială). Sloganul lansat în China încă din 1956 a putut fi reluat energic de cele trei ţări: *„Mai mult, mai repede, mai bine şi mai economic”*. Într-adevăr, în perioada 1958–1960, în China, Coreea şi în Vietnam s-a asistat – sub diverse forme – la o dezvoltare sufocantă şi adeseori mortală pentru populaţie.

1.4.1. „Marele Avânt” chinezesc

După ce a ridicat în slăvi, mult timp, până şi cea mai neînsemnată iniţiativă a lui Mao Zedong, istoriografia occidentală, trecând dintr-o extremă în alta, are de acum tendinţa de a prezenta toate acţiunile Marelui Cârmaci ca incoerente şi demente. Este şi cazul „Marelui Avânt”, descris adesea ca un capriciu tragic al unui despot. În realitate, deşi mişcarea duce – în special datorită încăpăţânării şi nerăbdării iniţiatorului – la o catastrofa fără precedent, este just să se observe faptul că *ideea iniţială a proiectului şi lansarea sa nu erau deloc absurde.* Nu era nimic utopic în a vrea să relansezi

dezvoltarea economică a ţării prin măsuri administrative (descentralizare) şi mijloace tehnologice (tehnici intermediare) mai adaptate contextului, dând prioritate agriculturii şi industriei uşoare şi mobilizând populaţia asupra unor obiective concrete şi ambiţioase. De asemenea, lansarea Marelui Avânt nu a fost atât de brutală pe cât se spune uneori, fiind precedată de un număr de operaţii politice şi administrative pregătitoare. Mao Zedong are atunci înţelepciunea de a se alia – la a treia plenară a celui de-al VIII-lea Comitet central (septembrie-octombrie 1957) – cu Liu Shaoqi şi cu ceilalţi conducători pe care nu reuşise să-i marginalizeze. Deci se realizează un acord – la vârf – în privinţa necesităţii de a îndrepta defectele modelului sovietic, stabilindu-se imediat măsuri în acest sens. Gestiunea economică trece, în parte, de la ministerele centrale la autorităţile provinciale (decretul din 15 noiembrie 1957). Epurări importante (din toamna anului 1957 până în vara lui 1958) permit reînnoirea şi întărirea cadrelor regionale şi locale. Se încurajează extinderea cooperativelor prin fuziune. Campanii impresionante (pentru construirea de baraje şi canale, reîmpădurire, alfabetizare…) încep să testeze gradul de mobilizare a ţăranilor începând din iarna 1957–1958.

Lansarea oficială a Marelui Avânt intervine abia *în mai 1958,* iar crearea *Comunelor populare* – în august al aceluiaşi an. Aceste noi structuri, mult mai vaste decât cooperativele (în medie 4.500 până la 5.000 de familii), dispun de o autonomie administrativă, o miliţie populară şi se consideră că duc la o cvasi-autarhie economică. Repartizată în „echipe de producţie" (pentru cultivarea pământului) şi „brigăzi de producţie" (pentru coordonarea activităţilor şi administrarea echipamentelor colective), mâna de lucru este total supusă directivelor cadrelor şi impulsurilor lui Mao. Acesta, considerând că agricultura a făcut deja un prim salt înainte, acordă, în toamna lui 1958, prioritate producţiei de oţel, urmărind dublarea ei într-un an. Ceea ce declanşează, în scurt timp, *construirea frenetică de mici furnale* şi o migraţie considerabilă a oamenilor de la sate spre uzine, muncile

agricole fiind periculos neglijate. Simţind deriva, Partidul încearcă – încă de la sfârşitul anului 1958 – să tempereze mişcarea. Însă *afacerea Peng Dehuai* îl determină pe Mao să o relanseze, în vara lui 1959, acesta se află în conflict deschis cu ministrul apărării, mareşalul Peng Dehuai, care, deja în dezacord în privinţa armatei şi Uniunii Sovietice, critică fără menajamente acţiunea sa, Marele Avânt. Dacă această „criză de la Lushan" (august 1959) a dus la înlăturarea lui Peng Dehuai şi înlocuirea lui cu Lin Biao (fidel lui Mao), acesta din urmă, pentru a nu-şi pierde rangul, îşi ia dificila responsabilitate de a reactiva Marele Avânt, în ciuda efectelor sale deja alarmante. Trebuia să vină recolta dezastruoasă din vara anului 1960 şi retragerea experţilor sovietici pentru ca experienţa să fie întreruptă definitiv.

Dificil de evaluat cu precizie, preţul uman şi material al Marelui Avânt pare să fi fost considerabil. Ţinând cont de îngrozitoarea „foamete secretă" (J. Becker) care a făcut ravagii în urma intemperiilor şi întreruperii muncilor agricole, se estimează la *16-30 milioane numărul celor morţi din cauze nenaturale şi la aproximativ 30 de milioane deficitul naşterilor* Conform specialiştilor, dezvoltarea Chinei a fost întârziată atunci cu un deceniu. Din toate punctele de vedere, Marele Avânt a constituit o cotitură a regimului. Pentru mulţi chinezi, de la cei mai de jos până la cadre, acesta a fost începutul „marii dezamăgiri declanşate de Mao" (Jung Chang).

În fruntea statului, *Liu Shaoqi*, ajutat de cei apropiaţi – Lu Dingyi, Luo Ruiquin –, dar şi de personalităţi ca *Deng Xiaoping* şi primarul Beijingului, Peng Zhen – care participaseră la iniţierea Marelui Avânt, dar sesizaseră destul de repede deriva –, a încercat atunci să repună ţara pe picioare. După adoptarea – încă din noiembrie 1960 – a mai multor măsuri de urgenţă, noua echipă procedează, la începutul lunii mai 1961, la reducerea Comunelor populare şi *încurajarea sub diferite forme a exploataţiei agricole familiale* (libertatea de a cultiva loturile individuale şi de a vinde produsele). Atunci şi-ar fi lansat Deng Xiaoping faimoasa sentinţă, devenită simbolul pragmatismului ce conducea echipa aflată la putere:

„Dacă măreşte producţia, agricultura privată este tolerabilă. Nu contează dacă o pisică este albă sau neagră, atât timp cât prinde şoareci”. Deci s-a dat din nou prioritate experţilor în faţa ideologilor. Intelectualii şi „specialiştii” nu au mai fost suspectaţi, competenţa lor fiind recunoscută şi căutată. Această politică, contrară celei pe care o susţinuse, constituia o ruşine usturătoare pentru Mao Zedong. Umilit, el nu avea să-şi mai, muşte buzele mult timp, deoarece, încă de la sesiunea din septembrie 1962 a Comitetului central, se lansează într-o acţiune de recucerire a puterii.

1.4.2. Socialismul coreean „în goana Kolîmei”

Fără a mai putea astăzi măsura – în absenţa unor statistici fiabile – toate consecinţele negative ale acţiunilor sale, PC coreean, după exemplul celui chinez, s-a străduit (la sfârşitul anilor ’50) să intensifice şi el, prin toate mijloacele, mobilizarea populaţiei rurale şi urbane. Două mari operaţiuni au fost lansate aproape simultan în privinţa reorganizării muncii în uzine şi la ţară.

În decembrie 1956, în plenul Comitetului central se manifestă dorinţa unei intensificări a metodelor de lucru din uzine. Imaginea calului legendar capabil să parcurgă 1.000 de *li* dintr-o singură săritură a fost propusă ca exemplu. Aşa s-a lansat „mişcarea în goana Kolîmei”, al cărei scop era *înfăptuirea înainte de termen a obiectivelor stabilite de plan.* Formula nu era nouă; ea nu făcea altceva decât să extindă principiile stahanovismului stalinist individual la grupuri de oameni (echipe de lucru alcătuite din 20–25 de membri), pentru a disciplina mai bine clasa muncitoare şi a încerca o creştere puternică a normelor de producţie. Aplicată în toate sectoarele economice, „mişcarea în goana Kolîmei” se pare că includea, la sfârşitul lui august mai bine de două milioane de muncitori.

La sate intervin, de asemenea, schimbări importante în organizarea muncii, începând din 1958. După exemplul lui

Mao Zedong, Kim Ir Sen decide – chiar în anul Marelui Avânt – *regruparea cooperativelor în ansambluri vaste.* De la o medie de 80 de familii şi 130 de hectare, acestea ajung la aproximativ 300 de familii şi 500 de hectare. În acelaşi timp şi obligaţiile devin mai împovărătoare: timpul de lucru al fiecărui cooperator creşte de la 301 zile (1959) la 345 (1960).

Ca şi în China, revizuirea organizării economice este asociată unei descentralizări administrative. Aşa-numita metodă de la Teheungsan (comună în care Kim Ir Sen a prezentat-o pentru prima dată, în februarie 1960) prevede transferarea unui număr de responsabilităţi comitetelor de gestiune ale cooperativelor constituite la nivelul fiecărui arondisment (20 de comune, aproximativ 10.000 de hectare).

Conform cifrelor oficiale şi discursurilor entuziaste ale lui Kim Ir Sen, diferitele măsuri luate în această perioadă au fost toate încununate de succes, planul cincinal (1957–1962) fiind realizat doar în trei ani, iar producţia industrială crescând, de la un an la altul, cu 45%. Dar, de fapt, nimic nu este sigur. Unele declaraţii – cum ar fi aceea a lui Kim Ir Sen din februarie 1964, după care „ţărănimea nu poate merge pe calea socialismului decât sub conducerea şi cu ajutorul clasei muncitoare" – spun multe despre *rezistenţa populaţiei coreene (îndeosebi populaţia rurală) faţă de intensificarea socializării.* În aceeaşi perioadă, reticenţe identice se observă şi în rândul ţăranilor vietnamezi.

1.4.3. Colectivizarea forţată vietnameză

Recunoscând deschis excesele survenite în timpul reformei agrare, conducerea PC vietnamez declanşează o acţiune autocritică şi trece la epurări începând din al doilea semestru al anului 1956. Acest reflux se confirmă odată cu *lansarea, la începutul lui 1957, a unei campanii de „rectificare a greşelilor"*, destinată dezvăluirii celor mai arbitrare acţiuni şi decizii. Este perioada în care, la sate, orchestrate cu grijă de partid, se desfăşoară un fel de „povestiri amare" în care fiece ţăran este

chemat să-şi reverse valul său de reproşuri. „Erau prezentate în public necazurile şi nedreptăţile suferite. Era invocat cu glas tare sufletul nevinovaţilor masacraţi. În locuinţe, lămpile: u ulei ardeau toată noaptea. Casele îşi deschideau uşile, discuţiile se porneau, reuniunile erau în toi" (Duong Thu Huong). În urma acestor denunţuri publice şi după verificări, unele nedreptăţi sunt reparate: familii ce fuseseră incluse în pătura proprietarilor funciari sunt scoase din această categorie, sunt înapoiate pământuri confiscate, se acordă despăgubiri… Aceste reparaţii creează un climat nou la sate, permiţând o redresare sensibilă a producţiei agricole. Îndeosebi datorită unei intensificări a muncii, producţia de orez pe cap de locuitor ar fi ajuns de la 207 kg (1954) la 305 (1958); producţia de iută ar fi crescut de cinci ori, iar cea de cafea de două ori… Marea mizerie economică era pe cale de dispariţie.

În câteva luni, accelerarea bruscă a colectivizării taie acest elan. Aceasta, începută pe la sfârşitul anului 1955 cu titlu experimental, nu se dezvoltase prea mult. În 1957 existau doar 42 de cooperative, ţăranii nemanifestând niciun fel de entuziasm faţă de aceste structuri. Sub pretextul unei posibile reconstituiri a capitalismului funciar, Partidul hotărăşte să accelereze mişcarea începând de la mijlocul anului 1958 printr-o amplă campanie de informare. Însă rezultatele sunt mult sub aşteptări, având în vedere că în aprilie 1959 doar 8% din familii erau înscrise în cooperative. În aceste condiţii, Partidul îşi formulează opţiunea sa pentru maniera forte. *În mai 1959, el le cere cadrelor să procedeze la o „cooperativizare" totală până în vara anului 1960.* Ştiind că le sunt în joc posturile, acestea se străduiesc prin orice mijloace – „de la simpla manipulare psihologică la presiunea fiscală" (Florence Yvon-Tran) – să ducă la bun sfârşit contractul ce li s-a impus. Desfăşurată în graba cea mai mare şi cu improvizaţii, fără suficiente cadre capabile să conducă aceste cooperative şi fără ajutor financiar sau material din partea statului, operaţiunea se transformă într-un dezastru. Producţia de orez pe cap de locuitor scade de la 305 (1958) la 261 kg (1960); şeptelul

bovin şi bubalin se diminuează şi el într-un ritm impresionant. *Nivelul de trai al ţăranilor se înrăutăţeşte tot mai mult*, dar nu li se dă voie să părăsească cooperativele; se solicită chiar ajutorul forţelor de miliţie pentru a-i împiedica să facă lucrul acesta. Chiar dacă acest eşec nu are dimensiunea catastrofală a Marelui Avânt din China vecină, el nu este mai puţin dramatic şi nici mai puţin urmat de consecinţe grave.

În concluzie, comunismul asiatic iese dublu slăbit din aceste experienţe reformiste de la sfârşitul anilor ’50. Nu numai că eşecul lor evident contribuie la discreditarea lui în ochii populaţiei, dar diferenţele radicale dintre concepţia lor – cel puţin în China şi Coreea – şi reformele hruşcioviene din blocul sovietic fac dovada existenţei unor divergenţe fundamentale în sânul lagărului comunist.

2. LUNGUL DRUM AL DEZBINĂRII

În timp ce fiecare stat este preocupat de găsirea unor remedii pentru dificultăţile interne (în special economice), sistemul gravitaţional ce guvernează universul comunist se dereglează complet în câţiva ani (1958–1963). Trei state din unsprezece (de la reconcilierea cu Iugoslavia) se desprind succesiv de zona de atracţie sovietică: Iugoslavia în 1958, Albania în 1961 şi China în 1963. Deşi fiecare din aceste rupturi are cauzele sale proprii, există totuşi un contencios comun în raport cu Uniunea Sovietică.

2.1. Litigiile

Deşi mult timp ascunse, dezbinările din interiorul blocului sunt vechi, multe din litigii avându-şi rădăcinile chiar din perioada instalării regimurilor comuniste. Astfel, în niciuna dintre ţările implicate în disputele anilor ’60 (Iugoslavia, China, Albania), Uniunea Sovietică – după cum am menţionat încă din primul capitol – nu a dorit cu adevărat şi nu a susţinut instaurarea comunismului. Dar când lucrul acesta devine fapt împlinit, totul pare uitat şi de o parte, şi de cealaltă; *persistă însă resentimente şi suspiciuni.* Pe plan economic, de exemplu, Stalin nu a furnizat niciodată Iugoslaviei (înainte de schisma din 1948), Chinei şi Albaniei mijloacele financiare şi tehnice care le-ar fi permis edificarea unei economii independente. În Albania, ministrul adjunct al comerţului, Niasi Islami, este împins la sinucidere pentru că a îndrăznit să declare că autocamioanele furnizate de sovietici, deşi proaspăt revopsite, sunt dintre cele mai proaste! Câţiva

ani mai târziu, când Enver Hodja solicită ajutor, Mikoian îi răspunde sec: „Reduceţi-vă investiţiile în industrie şi întăriţi-vă agricultura!”; iar Hruşciov: „Nu aveţi nevoie de industrie grea (…). Vă furnizăm noi petrol şi produse metalurgice (…). Nu vă preocupaţi de cultura cerealelor panificabile. Vă putem da cât vreţi (…). Albania trebuie să progreseze în cultura bumbacului şi citricelor, în creşterea ovinelor şi în pescuit”…

În domeniul militar, *fiecare din cele trei ţări manifestă o preocupare continuă în privinţa apărării.* Dacă Albania consimte să adere la tratatul de la Varşovia (mai 1955), Iugoslavia şi China – după cum am văzut – refuză acest lucru. Pe de altă parte, aceasta din urmă îşi revendică posibilitatea utilizării armei atomice, iar neacceptarea acestei solicitări de către URSS va avea o mare greutate în diferendul chino-sovietic. Există importante litigii şi în domeniul politicii externe. Stalin nu a ezitat să dea peste cap şi chiar să distrugă strategiile specifice fiecăruia dintre cele trei state. Subminează proiectul de federalizare balcanică asociind Iugoslavia, Bulgaria şi România; îl obligă pe Hodja să se împace cu comuniştii greci; nu dă atenţie revendicărilor Chinei faţă de Taiwan. Evident, Moscova nu priveşte în aceleaşi direcţii – Balcanii pentru Iugoslavia, Asia de Sud-Est pentru China – urmărite de cele trei state. Aceste divergenţe de interese se manifestă în diverse ocazii, mai ales la conferinţa de la Geneva (1954), unde, în vreme ce China speră ca rezolvarea conflictului indochinez să ducă la o nouă distribuţie a sferelor de influenţă în Asia, Uniunea Sovietică urmăreşte exclusiv, de aici, să tragă foloase pentru politica sa europeană (neratificarea Comunităţii europene de apărare). Puţin câte puţin, se observă că fiecare acţionează în zone distincte: China în lumea a treia, Iugoslavia în nebuloasa ne-aliniaţilor…

Apropierea dorită de Hruşciov imediat după dispariţia lui Stalin este doar de faţadă. Ea nu atenuează ura lui Hodja faţă de Tito – acuzat în mai multe rânduri că vrea să „înghită” Albania –, nici puternicele acuzaţii ale lui Mao Zedong împotriva sistemului titoist şi a prozelitismului său în lumea a treia. Odată cu acuzaţiile aduse de Hruşciov lui Stalin şi odată

cu mişcările poloneze şi maghiare, anul 1956 oferă deja ocazia revenirii la suprafaţă a divergenţelor şi duşmăniilor dintre cele patru state. Nu s-a produs încă nicio ruptură, dar lucrurile evoluează deja în această direcţie.

2.2. A doua ruptură cu Iugoslavia (1957–1958)

Atunci când, la mijlocul anilor ’50, Tito acceptă reconcilierea cu Uniunea Sovietică, două sunt motivaţiile care îl animă. Prin susţinerea lui Hruşciov şi a liderilor reformişti din democraţiile populare, el urmăreşte încurajarea unei politici anti-staliniste. Dar, de asemenea, se poate să fi văzut în aceasta ocazia de a-şi realiza *proiectul de creare a unei zone de state neutre în Europa.* Într-adevăr, după opinia lui Richard Lowenthal, Tito ar fi acţionat atunci în direcţia „lărgirii influenţei ţărilor ne-angajate, încercând să creeze un cordon de teritorii neutre de-a lungul frontierelor iugoslave”, care ar fi inclus, pe lângă Iugoslavia, Austria şi Ungaria. Susţinându-l pe Imre Nagy în octombrie 1956, Tito ar fi sperat să vadă statul maghiar – evoluând cu aprobarea sovietică – spre neutralitate. Susţinând asemenea proiecte, liderul iugoslav minimiza mult capacitatea de rezistenţă şi ostilitate a birocraţiei staliniste şi-şi supraestima influenţa. Impresionat fiind de călătoria pe care o efectuase în Rusia – în timpul căreia se bucurase de o primire deosebit de călduroasă din partea populaţiei –, Tito a înţeles greşit situaţia. Însă evoluţiile neaşteptate şi tragice ale situaţiei ungureşti aveau să-l readucă – dur – la realitate.

„*Problema maghiară*” *s-a dovedit a fi o adevărată capcană pentru Tito*. Într-o primă fază, el l-a susţinut pe Nagy la fel cum avea să-l susţină şi pe Gomuika, deoarece în opinia lui, amândoi ofereau o alternativă reformistă ce s-ar fi putut inspira din experienţa iugoslavă. Însă staliniştii – influenţi în continuare foarte nemulţumiţi de împăcarea cu cel respins în

1948, căruia îi urmăreau fiecare mişcare greşită – au făcut presiuni asupra lui Hruşciov. Şi acesta din urmă i-a cerut lui Tito, în septembrie 1956, să nu-şi pericliteze propria poziţie şi să-l susţină pe Gerö, adversarul lui Nagy. Tito s-a supus, iar câteva săptămâni mai târziu, în noiembrie, îngrijorat de „devierea" mişcării, îl părăseşte pe Nagy şi aprobă intervenţia sovietică. A încercat totuşi să salveze aparenţele dând evenimentelor o altă versiune decât vulgata oficială sovietică: a declarat că, la începuturile sale, mişcarea nu a fost contra-revoluţionară şi că ar fi putut să nu devieze dacă se sprijinea pe consiliile muncitoreşti.

A fost suficient pentru ca principalii conducători stalinişti din estul Europei să se lanseze, odată cu sfârşitul anului 1956, într-un atac sistematic împotriva tuturor susţinătorilor „comunismului naţional", adică împotriva lui Tito. Şeful PC albanez nu s-a lăsat nici el mai prejos, manifestând o plăcere deosebită în a-i flagela – în „Pravda" din 8 noiembrie – pe cei „care pretind că inventează noi forme de socialism şi refuză să se inspire din experienţa sovietică". În ceea ce priveşte China, ea a ştiut să profite cu abilitate de dificultăţile create de revolta maghiară între cei doi parteneri şi rivali, erijându-se în arbitru. Iar după câteva săptămâni de tăcere şi-a făcut cunoscut verdictul în „Ziarul poporului" din 29 decembrie 1956: acesta era favorabil Uniunii Sovietice („considerată încă centrul mişcării comuniste internaţionale") şi mai ales foarte defavorabil Iugoslaviei. *În opinia Beijingului, teza susţinută de Belgrad era lipsită de fundament.* Ostilitatea – mult timp reprimată – faţă de Tito şi politica sa se manifesta acum în mod evident. Pentru lumea comunistă exista pericolul mortal de a tolera un stat ce revendica statutul de asociat neutru şi care întreţinea relaţii cu puterile imperialiste. În acest context destabilizator, în care oameni ca Hruşciov sau Tito repuneau total în discuţie moşteniri şi opţiuni, iar populaţiile se revoltau împotriva regimurilor comuniste, *Mao încerca să apară ca un element de ordine* şi să impună întregului lagăr imaginea sa de „mare cârmaci" stăpânind cu braţ sigur timona în mijlocul furtunii. Acesta a fost sensul turneului efectuat de Zhou Enlai

în Europa de Est la începutul lui ianuarie 1957.

Bineînţeles, Hruşciov a sesizat pericolul şi nu a încercat să-l apere pe Tito. Până în primăvara anului 1957, relaţiile au fost foarte destinse, întâlnirea celor doi la Bucureşti – în august 1957 – dând chiar impresia unei reconcilieri. În realitate, Hruşciov, întărindu-şi puterea cu două luni în urmă prin eliminarea adversarilor săi (Molotov, Kaganovici şi Malenkov), încerca doar să-l convingă pe Tito să participe la conferinţa internaţională din luna noiembrie de la Moscova, care trebuia să marcheze unitatea în jurul Uniunii Sovietice a blocului comunist. Însă proiectul de rezoluţie al conferinţei, mult mai apropiat de ideile lui Mao decât de ale lui Tito, l-a determinat pe acesta din urmă să-şi anuleze participarea. În aceste condiţii, conferinţa (14–16 noiembrie) – care trebuia să ducă la o nouă cartă a mişcării comuniste şi în cursul căreia Mao a fost deosebit de influent – nu a fost o conferinţă a unităţii. Iugoslavia nu a participat, semnând doar manifestul pentru pace. Convins că Hruşciov, supus presiunilor Chinei şi conducătorilor stalinişti, era pe cale să abandoneze linia congresului al XX-lea, Tito publică la 13 martie 1958 un program ce reafirma orientările majore ale sistemului iugoslav, precum şi principiile care, după părerea lui, trebuiau să guverneze raporturile dintre statele socialiste (egalitate, neamestec…). Documentul a nemulţumit China (care acuză o abandonare a socialismului) şi *URSS, care, la 27 mai 1958, anulează creditele* promise în 1956 şi înfierează – la începutul lui iunie – „revizionismul” iugoslav.

Aşadar, după zece ani de la prima schismă, Iugoslavia se află iarăşi în situaţia de a fi exclusă. Însă această nouă ruptură intervine în condiţii mult mai puţin umilitoare şi dramatice decât precedenta; în plus, „ostracizarea” nu va avea aceeaşi stricteţe şi durată, deoarece, încă din 1962, se vorbea deja de „reconcilierea” dintre URSS şi Iugoslavia.

2.3. Marea schismă chino-sovietică (1957–1963)

În istoria mişcării comuniste, creşterea influenţei chineze în interiorul blocului socialist constituie unul dintre evenimentele majore ale anilor ’50, explicând, el singur, dezmembrarea blocului de la sfârşitul aceluiaşi deceniu. Ultra-centralizat şi ierarhizat, sistemul comunist mondial nu a suportat dezvoltarea, în sânul său, a unui al doilea pol de putere.

2.3.1. Influenţa crescândă a Chinei în politica externă a lagărului comunist

Până în 1957, acţiunea Chinei nu pare să fie deosebit de destabilizatoare. Mai întâi, pentru că ea se exercită îndeosebi în Asia, unde Beijingul devine un model pentru alte partide comuniste. Pe de altă parte, Mao Zedong are grijă să nu-l înfrunte direct pe Hruşciov, dovedindu-se, din 1954 până în 1957, un colaborator loial. El nu încearcă să profite de criza dublă declanşată în tabăra comunistă de destalinizare şi de evenimentele din octombrie 1956 din Polonia şi Ungaria, pentru a submina autoritatea Uniunii Sovietice; dimpotrivă, intervine pe lângă comuniştii est-europeni, încercând să consolideze respectul faţă de „rolul conducător al Uniunii Sovietice”. Pe scurt, China nu repune niciodată deschis în discuţie autoritatea ideologică a PCUS.

În schimb, în aceeaşi perioadă, ea nu ezită să încerce influenţarea politicii externe a lui Hruşciov. S-a văzut tenacitatea – şi, la sfârşit, vehemenţa cu care *China atacă Iugoslavia*, reuşind astfel să-l determine pe Hruşciov să ia măsuri extreme împotriva ei. În această înverşunare contra lui Tito trebuie văzută nu numai invidia iscată de acordarea de credite sovietice unor ţări neutre, dar mai ales voinţa lui Mao Zedong de a se opune unei politici de destindere în raport cu Occidentul, politică întrupată de Tito şi iniţiată din plin de Hruşciov. Aşa se explică presiunile probabile exercitate asupra acestuia din urmă de către Beijing, pentru *împiedicarea apropierii de Statele Unite.*

Până în 1957, Hruşciov pare să accepte oarecum acest nou tip de raporturi cu China (acord în domeniul ideologic, discuţii privind politica externă), corespunzător noilor principii de egalitate în drepturi şi respect reciproc – pe care el însuşi le proclamase din 1954 – şi care are avantajul că permite un sprijin preţios într-o perioadă când poziţia lui rămâne fragilă. Totul se desfăşoară ca şi cum, întărit prin eliminarea adversarilor săi din Biroul politic în 1957, Hruşciov se hotărăşte să-şi impună cu mai multă fermitate „linia generală" de coexistenţă paşnică nu doar în sânul partidului său, dar şi tuturor celelalte partide, îndeosebi celui chinez. Conferinţa comunistă internaţională este un prilej de evaluare a raportului de forţe între Hruşciov şi Mao Zedong referitor la orientarea politicii externe a blocului socialist. China, care se pretinde a fi convinsă de superioritatea militară a lagărului socialist, vrea să-l antreneze pe acesta din urmă spre o *strategie ofensivă împotriva imperialismului mondial.* Pentru sovietici, o asemenea concepţie este periculoasă, poate chiar suicidară: mai bine să negociezi cu un adversar foarte puternic, fără a renunţa totuşi la obiectivele expansioniste. Până la urmă conferinţa a dus la un compromis destinat să păstreze aparenţa de unitate. Uniunea Sovietică rămâne într-adevăr „în fruntea" lagărului socialist, dar, din punctul de vedere al chinezilor, autoritatea sa nu mai poate fi exercitată – în numele principiului egalităţii între părţi – decât în privinţa deciziilor luate în unanimitate. Aşadar, noiembrie 1957 înseamnă „sfârşitul *de facto* al hegemoniei Partidului şi guvernului sovietic asupra mişcării comuniste internaţionale" (J. Levesque).

2.3.2. Anul de cotitură 1958

Fără a vrea cu adevărat să ia în calcul acest nou joc de influenţe din interiorul blocului socialist, Hruşciov preferă să continue ca şi când nu s-ar fi întâmplat nimic, ignorând sfaturile şi interesele specifice ale Chinei, în acest fel umilind-

o şi înrăutăţind relaţiile cu ea. Din acest punct de vedere, anul 1958 devine o adevărată cotitură prin mulţimea jignirilor şi decepţiilor cu care s-a confruntat Beijingul.

Implicat în probleme internaţionale, Hruşciov pare să fi uitat cu totul de existenţa Chinei. În vara anului 1958, de exemplu, el îşi dă acordul de principiu pentru a participa la o conferinţă la vârf privind recenta criză din Orientul Mijlociu (lovitura de stat din Iraq) în cadrul Consiliului de securitate, care are printre membrii săi permanenţi China lui Cian Kai Şi. De asemenea, el acceptă discuţii privind eventualitatea unei stopări a experienţelor atomice, ceea ce, având în vedere *refuzul său de a pune armament nuclear la dispoziţia Chinei*, o plasează pe aceasta definitiv în afara „clubului atomic". Conducătorul sovietic, deşi acceptă să sprijine Beijingul cu ocazia bombardamentelor de artilerie asupra insulei Quemoy (strâmtoarea Formosa), ocupată de naţionalişti, refuză totuşi să doteze avioanele Chinei populare cu rachete cu rază lungă de acţiune, de tipul celor avute de Cian Kai Şi. În plus, preocupat să nu trezească nelinişte în sânul „blocului occidental" şi să nu-şi pericliteze politica de „coexistenţă paşnică", Hruşciov pare să renunţe – în defavoarea Beijingului – la susţinerea activă a luptelor revoluţionare desfăşurate în lume. Să mai adăugăm faptul că, în fine, conducătorii chinezi, confruntaţi cu enorme dificultăţi financiare în dezvoltarea economiei, sunt tot mai obosiţi să cerşească un ajutor ce le este acordat cu zgârcenie tocmai atunci când au mai mare nevoie de el.

Fără îndoială că asemenea decepţii repetate au jucat un rol important în decizia conducătorilor chinezi de a se lansa cât mai repede – prin intermediul Marelui Avânt şi al Comunelor populare – într-un proiect economic specific. Propunându-şi atingerea „stadiului superior al comunismului", folosind metode şi tehnici radical diferite de cele ale sovieticilor, conducătorii chinezi atacă în mod implicit monopolul de conducere ideologică recunoscut până atunci Uniunii Sovietice. Este o răsturnare incontestabilă a principiilor afirmate de la dispariţia lui Stalin. Etapa astfel depăşită este

atât de copleşitoare prin consecinţe, încât se încearcă atenuarea influenţei sale printr-o serie de compromisuri. Încă din 3 august 1958, un comunicat sovieto-chinez doreşte realizarea unei „complete identităţi de puncte de vedere” prin „discuţii generale” cu privire la „cele mai urgente şi mai importante probleme de politică mondială, întărirea legăturilor de prietenie, ajutorul reciproc şi alianţa între URSS şi Republica Populară Chineză, precum şi referitor la problemele luptei comune, soluţionarea paşnică a conflictelor internaţionale şi apărarea păcii în lume”. Şase luni mai târziu, în februarie după o primă etapă de tensiuni, China – confruntată cu dificultăţile Marelui Avânt şi în căutarea unui nou acord comercial – consimte să declare că numai Rusia se află pe calea „stadiului superior” de dezvoltare.

2.3.3. Sfârşitul unităţii internaţionaliste (1960)

Dar „armistiţiul” este rupt încă din anul 1959, China manifestându-şi exasperarea în legătură cu trei aspecte ale politicii sovietice: anularea de către Moscova, în iunie a unui acord încheiat la 15 octombrie 1957 cu privire la cooperarea în domeniul nuclear; *intensificarea dialogului între Hruşciov şi „lagărul imperialist*” (vizite ale vicepreşedintelui Nixon la Moscova şi în Europa occidentală în iulie-august 1959; vizita lui Hruşciov în Statele Unite în septembrie 1959, în Franţa în aprilie 1960…; conferinţă la vârf, la Paris, cu Statele Unite, Marea Britanie şi Franţa în mai 1960); şi, în fine, *menţinerea bunelor relaţii cu India* (un credit acordat de Moscova, în februarie 1960, în valoare de 1,5 miliarde de ruble) în condiţiile în care, de la revolta tibetană, între China şi India se desfăşoară un violent şi spinos conflict de frontieră.

Până la conferinţa celor 81 de partide comuniste de la Moscova (noiembrie 1960) şi, fără îndoială, în aşteptarea acestei confruntări, cei doi adversari îşi pregătesc armele. În ambele tabere criticile devin tot mai tăioase şi se caută stabilirea unor alianţe în vederea atacului final.

Astfel, China ţine să denunţe „pericolul iluziilor privind natura imperialismului american” (februarie 1960) şi să atace *tezele „revizioniştilor contemporani*” *ce propovăduiesc coexistenţa paşnică* şi posibilitatea de a ajunge la putere prin mijloace legale (aprilie 1960). Hruşciov, care se recunoaşte cu uşurinţă în acest portret chiar dacă nu i-a fost menţionat numele, răspunde printr-o înăsprire a raporturilor sale cu „blocul occidental”. Voind să-şi dovedească hotărârea şi să infirme astfel tezele chineze, el provoacă eşecul conferinţei de la Paris (mai 1960), dând la iveală afacerea cu avionul american de spionaj U2 doborât deasupra Uniunii Sovietice. În plus, pentru a face şi mai mult dovada independenţei sale faţă de Statele Unite, el decide să sprijine regimul lui Fidel Castro, instaurat de un an, în urma alungării dictatorului Batista. În mai 1960 se stabilesc relaţii diplomatice între Havana şi Moscova; în iunie se încheie un acord; la 9 iulie, la puţin timp după suspendarea importului de zahăr de către Eisenhower, Hruşciov ameninţă direct Statele Unite: „În caz de necesitate – avertizează el –, artileriştii sovietici pot sprijini poporul cubanez cu rachetele lor, dacă forţele agresive ale Pentagonului îndrăznesc să declanşeze o intervenţie împotriva Cubei…”

În aceeaşi primăvară a anului 1960, *Beijingul şi Moscova se străduiesc să câştige de partea lor „partidele frăţeşti*”. Găsind sprijin în staliniştii ruşi (îndeosebi Molotov, obligat să demisioneze din funcţia de ambasador în Mongolia), China exercită o adevărată „acţiune de subminare” (M. Thorez) în cadrul marilor organizaţii de masă internaţionale, precum Federaţia sindicală mondială sau Mişcarea mondială a păcii. În privinţa Albaniei, succesul este rapid şi total. De la vizita sa în China, Enver Hodja manifestă un interes deosebit pentru experienţa chineză; iar ostilitatea Beijingului faţă de Tito nu face decât să accentueze această tendinţă. Încă de la conferinţa de la Moscova (noiembrie 1957), Hodja a susţinut o linie apropiată de poziţia chineză. Vizita lui Hruşciov la Tirana (iunie 1959) – desfăşurată în acelaşi timp cu vizita unei delegaţii militare chineze! – nu reuşeşte să-l depărteze pe

Hodja de Beijing. La manifestaţia din 1 mai 1960, la Tirana, fotografia lui Hruşciov nu mai apare…

Totuşi, Uniunea Sovietică nu ezită să facă totul pentru a obţine cât mai mulţi susţinători în încercarea sa de forţă împotriva Chinei, fie prin acţiuni dure (în august elemente pro-sovietice încearcă să se opună lui Hodja), fie prin promiterea unor ajutoare. Tonul împotriva Chinei este tot mai ridicat. Cu ocazia celui de-al X-lea congres al PC român (iunie 1960), în timpul unei reuniuni cu uşile închise a reprezentanţilor partidelor comuniste, Hruşciov denunţă cu furie acţiunile chineze şi solicită organizarea cât mai grabnică a unei noi conferinţe internaţionale.

Unii dintre conducătorii „ţărilor frăţeşti" încearcă să profite de acest context, evitând să adere clar la una dintre tabere, devenind astfel obiectul atenţiei ambilor adversari. Este cazul lui Kim Ir Sen, care, într-o primă fază, manifestă rezerve faţă de politica de coexistenţă paşnică a lui Hruşciov, nu tocmai favorabilă alungării trupelor americane cantonate în sudul peninsulei. În martie 1958, un grup aşa-zis „sovietic" este chiar îndepărtat din instanţele supreme ale Partidului. China profită imediat de această deteriorare a raporturilor dintre Phenian şi Moscova pentru a-şi întări legăturile (Kim Ir Sen face o vizită la Beijing în decembrie 1958). Însă *Coreea declară că refuză orice aliniere*, păstrându-şi neutralitatea în lupta dintre cele două mari state comuniste; *în iulie 1961, la distanţă de câteva zile, ea semnează două tratate de cooperare şi ajutor reciproc, cu Moscova şi Beijing*… „Prietenia cu popoarele sovietic şi chinez este deosebit de preţioasă – declarau coreenii în septembrie 1961. Poporul sovietic este cel mai apropiat prieten al poporului nostru… Poporul chinez este tovarăşul nostru de arme, care a împărţit cu noi viaţă şi moarte, bucurii şi suferinţe în anii lungi ai luptei revoluţionare."

Cearta dintre Moscova şi Beijing nu se limitează totuşi la aceste presiuni asupra „partidelor frăţeşti" sau la discursuri incendiare. La *16 iulie 1960*, Hruşciov mai face un pas pe calea ostilităţilor, hotărând *retragerea celor 1.390 de experţi*

sovietici aflaţi în China şi reducerea considerabilă a livrărilor de echipamente prevăzute de acordurile anterioare măsură care, pe bună dreptate, este considerată de către China drept o trădare a solidarităţii socialiste şi o lovitură fatală dată proiectelor de dezvoltare economică.

Printr-o asemenea iniţiativă, Hruşciov speră, fără îndoială, să-şi oblige adversarul să adopte o poziţie cât mai docilă cu putinţă la conferinţa celor 81 de partide comuniste ce aveau să se reunească la Moscova – la iniţiativa sa – în perioada 11–25 noiembrie. Dar lucrurile s-au desfăşurat cu totul altfel. Deşi reuşeşte să determine acceptarea conceptului nou de „stat de democraţie naţională" (statut acordat unor regimuri din lumea a treia – cum ar fi Cuba, citată ca exemplu – care încearcă să elimine capitalismul şi să devină socialiste), deşi readuce în actualitate „non-fatalitatea războiului" în ultima fază a „crizei generale a capitalismului mondial" provocată de dinamismul lagărului socialist şi prăbuşirea sistemului colonial, Uniunea Sovietică se dovedeşte însă a fi neputincioasă în privinţa stopării contestării chineze (sprijinită discret de reprezentanţii partidelor din Coreea, Birmania, Malaysia, Thailanda, Indonezia, Australia şi, făţiş şi cu tărie, de conducătorul albanez, care pleacă trântind uşa conferinţei. Compromisul final pare într-adevăr asemenea copacului care ascunde pădurea. Aprobând principiul „unanimităţii obţinute prin intermediul consultărilor", delegaţii pun capăt definitiv unităţii internaţionalei comuniste. De acum înainte, sovieticii „nu mai au de ales decât între ruperea unităţii şi împăcarea cu China în condiţiile impuse de aceasta din urmă" (F. Fejtö).

2.3.4. Consumarea schismei (1961–1963)

După conferinţa din noiembrie 1960, totul se desfăşoară cu rapiditate în direcţia oficializării rupturii. De cel puţin doi ani se avansase din treaptă în treaptă pe calea escaladării, aşa încât de acum înainte dezacordul este cvasi-general, extinzându-se la domeniile economic, militar şi ideologic.

Competiţia pentru conducerea lagărului comunist a devenit deschisă şi activă, fiecare din cele două state dispunând deja de aliaţi declaraţi şi siguri. De altfel, prin excluderea celui mai fidel susţinător al Chinei – Albania –, Hruşciov realizează, la 27 octombrie 1961, marea schismă a mişcării comuniste.

După discursul incendiar al lui Enver Hodja ţinut la conferinţa de la Moscova din noiembrie 1960, relaţiile sovieto-albaneze s-au răcit tot mai mult. La congresul al IV-lea al Partidului, în februarie 1961, liderul albanez îşi declară profunda sa recunoştinţă faţă de Stalin, aminteşte o singură dată numele lui Hruşciov şi-şi reafirmă atitudinea amicală faţă de China. În aprilie, *Moscova anunţă suspendarea ajutorului economic acordat Tiranei*, în vreme ce China aprobă Albaniei un credit de 13,75 milioane de dolari eşalonat pe o perioadă de patru ani. Iar la congresul al XXI-lea al PCUS, pe 17 şi 27 octombrie, Hruşciov înfierează „atmosfera anormală şi viciată existentă de multă vreme în sânul Partidului albanez" şi încurajează „forţele sănătoase" să-l alunge de la putere pe Enver Hodja… Încă din 3 decembrie este anunţată retragerea completă a personalului diplomatic al Ambasadei sovietice din Tirana; iar câteva zile mai târziu, Albania nu este convocată la reuniunea CAER de la Varşovia. Bineînţeles, China denunţă cu tărie comportamentul sovietic, oferindu-se imediat – printr-un nou ajutor de 125 milioane de dolari – să compenseze deficitul provocat de anularea angajamentelor sovietice şi est-europene.

Excluderea brutală a Albaniei pune capăt precauţiilor luate pentru mascarea, faţă de inamic, a „discuţiilor între partidele şi ţările frăţeşti". De-a lungul anului 1962, conflictul chino-sovietic este un permanent subiect de discuţie pe plan internaţional. Mai multe incidente de frontieră opun direct forţele celor două state şi repun în discuţie tratatele (considerate de către China ca fiind „inegale") ce sancţionează expansiunea rusească în a doua jumătate a secolului XIX. Acest litigiu chino-sovietic este relansat făţiş de către presa chineză începând din primăvara lui 1963.

Cu toate acestea, cel mai grav lucru pentru lagărul

comunist îl constituie divergenţele radicale dintre cele două mari state din timpul crizelor internaţionale din toamna anului 1962. Decizia lui Hruşciov – la sfârşitul lui octombrie 1962 – de desfiinţare a bazelor de rachete sovietice instalate în Cuba este viu criticată de China, care acuză Moscova de a fi păcătuit, succesiv, prin „aventurism" şi „capitulaţionism". Criticile Beijingului sunt cu atât mai tăioase cu cât, în conflictul angajat de China împotriva Indiei, pentru recuperarea zonelor de frontieră contestate, sovieticii afişează o atitudine mai curând favorabilă pentru New Delhi, devenit principalul lor aliat asiatic.

Cu toate acestea, o ultimă tentativă de conciliere are loc chiar la începutul anului 1963. Pentru a reduce divergenţele, Hruşciov propune Chinei organizarea unei conferinţe în vara aceluiaşi an. Propunerea este acceptată şi, în vederea întâlnirii, Beijingul publică, la 14 iunie 1963, un document intitulat: *„Propuneri privind linia generală a mişcării comuniste internaţionale"*. Cele „25 de puncte" dezvoltate în document reiau principalele argumente ale tezei chinezeşti din 1956: „contradicţia dintre proletariat şi burghezie" nu poate fi rezolvată decât prin „revoluţie proletară" (punctul 5); „căderea în cretinismul legalist şi parlamentar" echivalează cu respingerea dictaturii proletariatului (punctul 10); recurgerea la război este inevitabilă (punctul 14); fiecare stat comunist are dreptul la independenţă doctrinară, astfel încât este inadmisibil ca „unele state să se amestece în afacerile altor ţări frăţeşti pentru a le forţa să-şi schimbe orientarea, în vederea impunerii propriei lor linii eronate" (punctul 20)… Evident, *poziţiile celor două state rămân inconciliabile*, după cum confirmă publicarea, la 14 iulie, a unei replici a Comitetului central sovietic la cele „25 de puncte" ale lui Mao. Şase zile mai târziu, „discuţiile ideologice" chino-sovietice sunt întrerupte. Deschiderea la Moscova, la 15 iulie, a unei conferinţe în trei (Statele Unite, Marea Britanie şi Uniunea Sovietică) cu privire la stoparea experienţelor nucleare, considerată drept o provocare, este cu siguranţă determinantă pentru întreruperea tratativelor. *Data de 20 iulie 1963*

marchează sciziunea definitivă. Diferitele iniţiative ale celor două tabere din lunile şi anii următori nu fac decât să învenineze diferendul. Este cazul raportului Suslov (februarie 1964), ce reuneşte acuzaţiile sovietice aduse Beijingului. După destituirea lui Hruşciov, eforturile noii echipe aflate la putere de a încerca o unitate de acţiune în privinţa Vietnamului rămân zadarnice. China refuză să participe, în martie 1965, la o reuniune la Moscova a 19 partide comuniste, pentru pregătirea unei conferinţe interne.

De acum înainte mişcarea comunistă este bicefală. În jurul Chinei gravitează Albania, căreia i se alătură Coreea de Nord (ofensată de refuzul Moscovei de a-i acorda un ajutor militar urgent după lovitura din Sud a generalului Pak Cijan Hi) şi Vietnamul de Nord, care, după multe ezitări, a făcut acest pas. Alte şapte partide – aflate în opoziţie în ţările lor – se alătură şi ele taberei chineze (Indonezia, Japonia, Laos, Malaysia, Thailanda, Vietnamul de Sud, Noua Zeelandă). Alte treisprezece au realizat o sciziune pro-chineză: Australia, Belgia, Franţa, Spania, Elveţia, Brazilia, Columbia, Mexic, Paraguay, Birmania, Ceylon, India, Liban. Iar patru partide, în fine, au în cadrul lor fracţiuni pro-chineze (Austria, Ecuador, Peru, Nepal).

Schisma astfel înfăptuită conţinea ea germenul imploziei finale a sistemului comunist? Altfel spus, anii 1958–1963 nu au constituit, oare, preludiul anilor 1989–1991? Ar fi prezumţios să afirmăm acest lucru. Într-adevăr, ceea ce se descompune la sfârşitul anilor ’50 şi începutul anilor ’60 este mai puţin comunismul – a cărui puternică expansiune în lumea a treia este prezentată în capitolul următor –, cât concepţia monolitică stalinistă a „lagărului socialist”. Deşi schisma a produs oarecare confuzie în rândul militanţilor şi a afectat „blocul” în relaţiile internaţionale, totuşi ea a activat reflecţia ideologică şi a stimulat experienţele.

Partea a treia:

RELANSAREA{3}
(1964–1979)

Capitolul VI:

PERIOADA CELOR O MIE ŞI UNUL DE COMUNISME

În anii şaizeci, lumea comunistă ducea cu gândul la o navă greu încărcată, care tocmai înfruntase în acelaşi timp o furtună şi o revoltă. Avariile suferite cu această ocazie sunt mai puţin vizibile şi chiar greu de evaluat, dar viitorul va arăta cât sunt de importante. Pentru moment, cel mai evident lucru este dezorientarea navei. Condusă de mai mulţi comandanţi şi fiindu-i definitiv repusă în discuţie direcţia iniţială, umblă de colo-colo, clătinându-se în toate direcţiile, crezând că-şi găseşte calea când spre ţărmurile – interzise cândva – ale liberalismului, când spre pământurile virgine capabile să primească unul dintre aceste regimuri ideale la care unii încă mai visează. De acum înainte, oricât de puţin se prevalează de Marx şi Lenin, fiecare se consideră îndreptăţit să propună propria sa opţiune: de la autogestiunea iugoslavă la utopia sângeroasă a khmerilor roşii; de la naţional-comunismul albanez sau românesc, la „Primăvara de la Praga”; de la caudillismul castrist, la liberalismul kadarian… Această extraordinară sporire a „experienţelor” comuniste din anii şaizeci-şaptezeci, deşi reflectă eşecul şi respingerea sistemului în vigoare până atunci, nu dăunează cu nimic prozelitismului. Dimpotrivă. Lumea a treia, încolţită de o mizerie tot mai mare în căutarea de „modele”, merge avidă spre unul dintre cele o mie şi unul de izvoare.

1. EXPERIENŢELE DE INSPIRAŢIE LIBERALĂ

1.1. „Dediabolizarea" liberalismului

Cea mai mare parte a strategiilor reformiste elaborate de statele comuniste imediat după dispariţia lui Stalin s-a inspirat exclusiv din marxism. Conform iniţiatorilor, esenţa acestor reforme consta într-o simplă corectare a unor principii pervertite sau rău aplicate (reforma hruşciovistă), sau în reîntoarcerea la sursele comunismului („Marele Avânt" chinezesc). În schimb, un mare număr de experienţe reformiste din anii şaizeci-şaptezeci, referindu-se încă la părinţii fondatori ai doctrinei, acordă o atenţie deosebită funcţionării liberalismului, cu scopul de a găsi o sursă de inspiraţie.

În câţiva ani, mentalităţile s-au schimbat mult. Politica de coexistenţă paşnică a contribuit cât de cât la demitizarea lumii comuniste în ochii „capitaliştilor", dar a dus şi la „dediabolizarea" acestora din urmă. Din momentul când se acceptă schimburile între cele două lumi, iar în Uniunea Sovietică se stabileşte ca prim obiectiv depăşirea Statelor Unite, sunt recunoscute în mod indirect experienţa şi succesul taberei liberale. Ideea de a împrumuta de la liberali cele mai bune soluţii fără a renunţa deloc la specificul marxist se impune atunci, la fel de bine, şi hruşcioviştilor, şi pragmatiştilor chinezi.

O recitire a leninismului

Cu toate acestea, într-un context de suspiciune şi, mai ales, de rigiditate ideologică extremă, era riscant pentru un

conducător să recunoască pe şleau că reforma pe care o lansa ţinea de fapt partea unor principii din tabăra inamică. Singura manevră salvatoare era plasarea sub autoritatea incontestabilă a unui mare maestru al marxismului sau referirea la o experienţă de acelaşi tip. De exemplu, era suficient să aminteşti că Lenin, în ultimii săi ani, subliniase că *în socialism nu se poate trece la „schimbul direct de produse”* şi că piaţa era deci absolut necesară. Nici Stalin nu a negat această necesitate, dar – se sublinia de acum – a dat o explicaţie eronată cauzelor economice ale pieţei. La fel, Noua Politică Economică (NEP) – care, în acea perioadă, fusese totuşi considerată de numeroşi membri ai Partidului drept un „penibil mers înapoi obligatoriu (…), chiar un eşec al Revoluţiei” (M. Malia) – era prezentată în cele mai frumoase culori.

Fenomenul Libermann

Mulţi conducători din acea perioadă au suferit influenţa unor economişti remarcabili – sovietici sau est-europeni – care, în contextul destalinizării, se dovedesc mai îndrăzneţi şi nu ezită să accepte concesiile făcute economiei liberale în vederea reînsufleţirii producţiei. Încă de la jumătatea anilor cincizeci, în Polonia – după cum am amintit în capitolul precedent – Oskar Lange şi Wlodzimierz Brus propun inventarea unui nou sistem economic care să îmbine planificarea, mecanismele de piaţă şi descentralizarea. În aceeaşi perioadă, în Uniunea Sovietică, o *pleiadă de cercetători* (Viktor Novojilov, Vasili Nemcinov…) încearcă să impună economia matematică, metodele economice de gestiune şi dezvoltarea producţiei comerciale şi de piaţă, în regim socialist. Un program dificil, împotriva practicii şi a ideilor dominante, dar care totuşi găseşte ecou în mediile conducătoare. Altfel, cum s-ar explica *apariţia, la 9 septembrie 1962, în ziarul „Pravda”, a unui articol intitulat „Plan, Profit, Recompensă” al lui Evsei Libermann*, profesor de economie la Harkov, care propune dezvoltarea pieţei socialiste şi

transformarea profitului în principalul indicator al activităţii întreprinderilor? Un profit care ar fi utilizat deopotrivă pentru investiţii şi pentru acordarea unor prime muncitorilor şi cadrelor. În perioada aceea, „liberalismul" se regăseşte, cu variante notabile, şi la alţi economişti progresişti ai lumii comuniste: Sun Yefang şi Xue Muquio în China (care sprijină politica lui Liu Shaoqi), Reszô Nyers în Ungaria, Ota Sik în Cehoslovacia…

Presiunea grupului de „specialişti"

Deşi rămaşi minoritari, aceşti economişti reformatori îşi văd sporită influenţa în sânul unui grup social care, în anii şaizeci, ca urmare a efortului susţinut de şcolarizare, nu încetează el însuşi să ia amploare şi să se întărească: este vorba de grupul specialiştilor în ştiinţă şi tehnică. Aceştia din urmă înţeleg mai bine decât alţi cetăţeni motivele blocajului sistemului, şi vor să-l remedieze. După cum remarcă V. Gedilaghine, „în această atmosferă s-a născut visul reformist". Nu mai era vechea credinţă în progres, ci „*speranţa că răul putea fi extirpat prin metode ştiinţifice de gestiune, planificare şi organizare*". Puţin câte puţin, câţiva dintre aceşti „specialişti" aveau să încerce să mai facă un pas preconizând împrumuturi din tabăra liberală, nu numai în domeniul economic, dar şi în cel al libertăţilor individuale. Acesta este sensul „Manifestului reformator" adresat Kremlinului de către Saharov, Turcin şi Medvedev, în martie 1970.

„Partida" rămâne totuşi deosebit de dificilă pentru partizanii reformelor, îndeosebi datorită „puterii formidabile a gestionarilor direcţi, a maşinii imense a *Gosplan*-ului, a ministerelor şi comitetelor de ramuri industriale, a multiplelor lor ramificaţii din provincie" (M. Tatu), care constituie încă – împreună cu întreaga birocraţie –, un obstacol major. Uimitoarele oscilaţii ale politicii reformiste, atât în URSS cât şi în celelalte state comuniste, corespund fluctuaţiilor raporturilor de forţe între aceste grupări, în particular între birocraţia conducătoare şi administrativă – de cele mai multe

ori refractară la schimbare – şi clasa în dezvoltare a „specialiştilor", convinsă de necesitatea *înlocuirii prin reforme raţionale a „unui sistem imobil şi fără libertăţi", cu „un sistem dinamic şi liberal"* (A. Amalrik). Acesta din urmă nu şi-ar fi putut face auzită vocea până în vârful piramidei dacă n-ar fi găsit un releu eficace în persoana unor tineri *aparatciki* care, „lipsiţi în mare măsură de prejudecăţi şi de complexele specifice generaţiei precedente" (R. Medvedev), doreau cu ardoare să îmbunătăţească sistemul printr-o mai bună gestiune şi liberalizare. „Primăvara de la Praga", de exemplu, nu s-ar fi înfăptuit fără această alianţă de fapt dintre tehnocraţii reformişti ai Partidului şi „specialişti" (economişti, politologi, sociologi…).

1.2. Noile reforme economice

1.2.1. În RDG

Paradoxal, într-un stat condus de o echipă deosebit de dogmatică, tezele lui Libermann inspiră prima reformă a anilor şaizeci în ţările comuniste. Încă din iulie 1963, în RDG, Walter Ulbricht – care doreşte recunoaşterea regimului printr-o reuşită economică strălucită – anunţă un „*Nou sistem economic*", al cărui obiectiv este îmbinarea planificării centrale cu o „largă punere în practică a stimulentelor materiale sub forma unui sistem complet şi coerent de pârghii economice". Menţinând totodată un control central asupra investiţiilor, reforma măreşte rolul profitului ca indicator şi stimulent, creează (în 1967) bănci speciale şi organizează asociaţii de întreprinderi (*Vereinigungen, Volkseigener Betriebe*) care se bucură de o oarecare autonomie.

1.2.2. În Uniunea Sovietică

În URSS, Hruşciov se mulţumeşte să dea ecou tezelor libermanniene şi să le aplice cu titlu experimental în două uzine textile. Succesorii săi, în special Kosîghin – care se înconjoară de economişti talentaţi, ca Korobov şi Malîşev, partizani convinşi ai reformelor –, decid fără întârziere să treacă la fapte.

După ce au desfiinţat *sovnarkhoz*-urile şi au restabilit ministere centralizate, noua echipă redă întreprinderilor mai multă autonomie şi reintroduce noţiunea de profit (decretul din 4 octombrie 1965). În locul celor patruzeci de obiective cifrate – faimoşii „indicatori" – impuse de minister, întreprinderile nu mai au decât opt; pe de altă parte, buna evoluţie a acestora nu mai este evaluată în funcţie de producţia brută, ci de volumul vânzărilor. Profitul obţinut ar trebui să permită acordarea de prime muncitorilor. Cu toate acestea, fixarea preţurilor nu este încă lăsată la voia întreprinderilor, ci cade în grija unui organ central, *Goskomtsen*, care le stabileşte nu în funcţie de piaţă, ci de evaluarea planificată a „nevoilor". „Reforma Kosîghin", aplicând doar în parte tezele lui Libermann, apare deci, încă de la lansarea ei, ca „un ansamblu de măsuri disparate şi contradictorii" (N. Werth). În plus, după cum aminteşte Abel Agambeguian, pe atunci tânăr economist libermannian, *„partizanii reformei economice nu se bucurau de un sprijin adevărat în cadrul partidului şi guvernului.* Şi, deşi decizia fusese luată şi se începuse punerea în practică, reforma întâmpina multe obstacole". Încă de la sfârşitul anilor şaizeci, reforma a fost înghiţită cu totul de oceanul unei birocraţii în plină expansiune. Pentru URSS era totuşi o ultimă şansă de a ajunge în rândul societăţilor industriale performante. Dar, începând cu sfârşitul anilor şaizeci, rata anuală de creştere coboară mereu, ajungând să fie negativă la sfârşitul perioadei brejneviste.

1.2.3. În Ungaria

„Liberalismul” şi variantele sale nu declanşează numai reformele din RDG şi URSS, în aceeaşi perioadă se iniţiază experienţe în Cehoslovacia – prezentate în acest capitol – şi în Ungaria, unde se dovedesc a fi cu mult mai concludente decât oriunde în altă parte.

Bine pregătită, reforma maghiară este precedată de *o serie de măsuri care relansează agricultura şi dau încredere populaţiei*. O largă autonomie de gestiune este acordată colhozurilor; sunt favorizate creşterea de animale în gospodăria privată şi cultivarea loturilor individuale. Foarte repede, penuria alimentară dispare; agricultura devine chiar o mare exportatoare (carne, vin, fructe, legume…), iar venitul ţăranului creşte. Atunci când, în noiembrie 1965, s-a decis începerea unui proiect general de reformă a economiei (botezat *Noul mecanism economic* NME), totul s-a făcut cu discreţie şi modestie, pentru a nu înspăimânta pe nimeni, îndeosebi pe noii conducători ai Kremlinului.

Principiile reţinute sunt aceleaşi care conduc reforma sovietică: un plus de autonomie a întreprinderilor, mai puţine intervenţii din partea statului – altfel spus, mai puţină centralizare, mai puţină planificare. De acum înainte, începând cu ianuarie 1968 (data primelor măsuri), în Ungaria rolul statului se va limita la „regularizarea” economiei printr-o distribuire judicioasă a resurselor de investiţie şi a stimulenţilor indirecţi (taxe, subvenţii, dobânzi…). În schimb, întreprinderile pot să-şi elaboreze un plan, să-şi aleagă furnizorii şi clienţii, să modifice nivelul salariilor şi valoarea primelor în funcţie de „profit”.

În domeniul preţurilor, *reforma ungară merge mult mai departe decât reforma Kosîghin.* Sunt prevăzute patru categorii: preţuri fixe, preţuri maxime, „preţuri evoluând între un minim şi un maxim” şi preţuri libere. S-a stabilit o relaţie între preţurile interne şi cele internaţionale. În concluzie, NME, în ciuda modestiei – tactice – a promotorilor săi, oferă într-adevăr un nou model economic, fondat pe asocierea îndrăzneaţă a unei direcţii planificate cu mecanismele de piaţă. Deşi, încă de la sfârşitul anului 1972 – ca urmare a

efectelor crizei internaţionale şi a criticilor „partidelor frăţeşti” cehoslovac şi est-german – se produce o frânare clară marcată de adoptarea unor măsuri de recentralizare şi reconsolidare a controlului, prima perioadă de aplicare (1968–1972) se traduce prin *rezultate deosebit de pozitive* atât în agricultură (care-şi continuă redresarea), cât şi în schimburile comerciale (care progresează în relaţiile cu Occidentul) şi în industrie, unde, pentru prima dată într-o ţară socialistă, sectorul bunurilor de consum depăşeşte constant pe cel al materiilor prime.

1.2.4. În Iugoslavia

Iniţiată la începutul anilor cincizeci – în special prin legea din 27 iunie 1950 în materie de autogestiune a întreprinderilor –, reforma economică avusese drept consecinţă ridicarea Iugoslaviei din rândul ţărilor subdezvoltate. Dar, după această ameliorare sistemul se blochează, conducerea Partidului manifestând opinii diferite în privinţa menţinerii planificării şi centralizării. Când rambursarea datoriilor către Occident (aproximativ un miliard de dolari între 1955 şi 1962) ajunge la scadenţă pe la mijlocul anilor şaizeci, situaţia economică a ţării pare să fie prea puţin favorabilă: inflaţie mare, recolte sărace, proasta funcţionare a autogestiunii în întreprinderi, greve, emigrări masive ale mâinii de lucru croate şi slovene în Austria şi RFG. *Şi Tito recunoaşte, în noiembrie 1965, unele erori comise:* „Am construit uzine – spune el cu regret – fără să ne interesăm dacă pot să reziste sau nu. Am luat de la cei care munceau bine şi eficient pentru ca alţii să facă investiţii, fără să ne preocupăm de consecinţele economice ale unei asemenea atitudini. Am cheltuit banii pe proiecte a căror unică raţiune era ambiţia politică, şi le-am susţinut prin subvenţii de la stat. Plătim astăzi nota pentru toate erorile pe care le-am comis”. Dar, pentru disfuncţiile constatate, nu era aşa de simplă elaborarea remediilor corespunzătoare, într-atât problemele economice

erau inextricabil legate de cele politice interne (raporturile de forţă din interiorul Partidului) şi de situaţia relaţiilor cu cele două „blocuri” care îşi împărţeau gestiunea lumii.

La baza zidului

În ciuda apropierii dintre Tito şi Hruşciov în 1962 şi 1963, şi a eforturilor Belgradului de a potoli furia Moscovei în urma publicării, la începutul lui 1965, a unor articole critice aparţinând unui tânăr profesor, Mihajlo Mihajlov, noua echipă conducătoare sovietică se arată mai preocupată de restabilirea bunelor relaţii cu China decât să împrumute bani Iugoslaviei. Din partea Occidentului, creditorii care nu au privit cu ochi buni încercarea de apropiere de Uniunea Sovietică nu sunt dispuşi să accepte o reeşalonare a datoriei şi, cu atât mai puţin, noi credite. În aceste condiţii, Tito nu are nicio alternativă. *Redresarea ţării trece printr-o tresărire internă, deopotrivă economică şi politică,* bazată pe o alegere clară în cronica dezbatere ce opune, în sânul partidului, aripa conservatoare (reprezentată de sârbul Alexander Rankovic, mult timp şeful poliţiei secrete şi secretar de partid cu probleme de personal şi organizare), favorabilă raporturilor strânse cu Uniunea Sovietică şi reticentă la reforme; şi aripa liberală (reprezentată de Edvard Kardelj, fost ministru al afacerilor externe şi preşedintele Adunării naţionale), susţinută de elita slovenă şi croată, favorabilă liberalizării economice şi politice. După multe ezitări, Tito optează pentru calea liberală, adoptând – la 24 iulie 1965 – o reformă radicală care, în acceptarea legilor pieţei, va merge mai departe decât experienţele încercate simultan în RDG şi URSS, şi mai târziu în Ungaria şi în Cehoslovacia. O adevărată „operaţie chirurgicală”, reforma din iulie 1965 îşi fixează ca obiective dezvoltarea autogestiunii şi a forţelor de producţie, adaptând imediat economia la legile pieţei mondiale. Ca urmare, moneda – dinarul – se devalorizează de la 750 la 1.250 pentru un dolar, preţurile sunt aduse treptat la nivelul preţurilor mondiale (în 1970, două treimi din bunuri au

preţuri libere), sistemul bancar este transformat, controlul arbitrar al importurilor este substituit de un tarif vamal raţional, fiscalitatea întreprinderilor este relaxată… Reformă deflaţionistă, *ea are drept consecinţă imediată scăderea cu aproximativ 30% a nivelului de trai al iugoslavilor*, care trebuie să suporte o parte din impozitele indirecte achitate până atunci de producători, şi care observă cum se măreşte dintr-odată, până la nivelul costului real, preţul chiriilor şi serviciilor publice. În plus, se prevede o creştere a şomajului datorită închiderii sau reorganizării întreprinderilor care nu fac faţă competiţiei internaţionale; un şomaj doar în parte resorbit de noi migraţii spre Europa de Vest.

Reforma din 1965: un pariu îndrăzneţ

Noul pariu titoist este considerabil, având în vedere că reforma iugoslavă se ambiţionează să instaureze un sistem economic şi social radical diferit de modelul centralizat stalinist: un sistem în care întreprinderile, sau mai bine zis conducătorii şi funcţionarii lor, sunt în mare parte stăpâni pe destinul lor. Dacă reuşesc să fie competitive, lor le revine profitul şi creşterea salarială. Dar în caz de eşec, statul nu le va mai acorda niciun ajutor, ele trebuind să procedeze atunci la concedieri, chiar să-şi închidă porţile. Pe de altă parte, veritabilă revoluţie pentru o ţară socialistă, reforma deschide larg frontierele spre Vest, atât oamenilor, cât şi mărfurilor.

Dar, din nefericire, rezultatele nu sunt la înălţimea pariului. „Competiţia impusă întreprinderilor cu autogestiune orientate spre criterii de gestiune micro-economică a produs (din motive eminamente sociale) efectul invers celui aşteptat” (Samary). Se observă foarte repede *o scădere a eficacităţii de ansamblu a sistemului şi creşterea unor efecte socio-economice negative*: sporirea şomajului, accentuarea diferenţelor de dezvoltare dintre regiuni, creşterea corupţiei, adâncirea diferenţelor dintre nivelurile de trai, mărirea preţurilor, inflaţia…

Reforma are şi *efecte politice negative.* Pentru a o favoriza, în

vara lui 1966, Tito îl înlătură pe Rankovic şi iniţiază o vastă epurare în rândul responsabililor poliţiei şi întregii administraţii. Aceste măsuri, care se conjugă cu liberalismul vehiculat de reformă, accentuează tendinţele critice ale corpurilor legislative în raport cu executivul. Noul sistem slăbeşte sensibil resursele guvernului central şi posibilităţile sale de intervenţie, astfel încât „cele şase republici evoluează, treptat, spre un statut destul de apropiat de cel al unei confederaţii" (A. Shub). Partidul nu scapă de acest *aggiornamento* general. Se reduce numărul de activişti, alegerile la congres sunt mai democratice, interferenţele dintre Partid şi Stat mai puţin sistematice, dreptul la discuţii este mai bine acceptat.

În ansamblul „blocului", reformele iugoslave din 1965 şi 1966 sunt urmărite cu mult interes. *Conducătorii şi economiştii analizează îndeaproape o experienţă atât de radicală.* Încă de la început, unii se feresc să o denunţe drept stadiul final al acţiunii de „desocializare" începută de Tito din 1948. Turiştii din ţările vecine – în special ungurii şi cehii cărora li s-a permis petrecerea vacanţelor pe coasta Adriaticii – au rămas uimiţi de aceste inovaţii. Reformatorilor cehi şi slovaci – aflaţi atunci în plină căutare – experienţa iugoslavă li s-a părut bogată şi exemplară din multe puncte de vedere, şi în special pentru că demonstra necesitatea absolută de a lega reforma economică de o profundă reformă politică.

1.3. Excepţionala „Primăvară de la Praga" (1968)

În 1968, evenimentul anual cel mai important al vieţii muzicale cehoslovace începând din 1946, „Primăvara de la Praga" – organizat în jurul datei de 12 mai, la comemorarea morţii lui Bedřich Smetana –, este eclipsat de o mişcare politică excepţională, botezată imediat cu numele festivalului. Întreaga lume, stupefiată, descoperă dintr-odată un partid

comunist care, în deplină concordanţă cu majoritatea societăţii, încearcă şi clădească un „socialism cu faţă umană”.

1.3.1. O iniţiativă a fracţiunii progresiste a Partidului comunist…

„Primăvara” din 1968 s-a născut într-un context special. Trebuie ştiut, în fapt, că Cehoslovacia a fost nevoită să aştepte începutul anilor şaizeci pentru a fi martora unei modeste mişcări de destalinizare. Ca urmare a unor presiuni hruşcioviste repetate şi agravării situaţiei economice (deloc stabilizată prin reforma lansată în 1957), *Novotny – responsabil al PC – cehoslovac se decide abia spre 1963 să procedeze la câteva reabilitări* şi la eliminarea unui număr de conducători stalinişti cu un trecut încărcat. Primul-secretar al PC slovac, Karel Bacilek, lasă astfel în locul său un tânăr *aparatcik* slovac, Alexander Dubček. În paralel se observă dezvoltarea unui proces de liberalizare discretă, mai netă, în domeniul cultural (renaşterea cinematografiei, reducerea cenzurii, o televiziune – condusă de Jiri Pelikan – mai îndrăzneaţă…). Aceste schimbări nu au totuşi un caracter oficial şi sistematic, ele fiind mai degrabă – după cum notează ziaristul Anatole Shub – „rezultatul unei serii de numeroase compromisuri sau lupte abile şi cotidiene la toate nivelurile societăţii cehoslovace”.

În anii 1963–1967, în cadrul Partidului se dezvoltă nuclee reformiste. În rândul intelectualităţii, scriitori, artişti, jurnalişti, cadre universitare îşi ascund din ce în ce mai puţin atitudinea de respingere a dogmatismului şi dorinţa de a găsi o alternativă birocraţiei sclerozate şi meschine a regimului. Printre ei, unii aparţin Partidului, alţii nu. Václav Havel, necomunist, este totuşi acceptat, începând din 1965, ca membru al comitetului de redacţie al revistei „Tvar” (Chipul) şi al Uniunii scriitorilor. „Sunt de părere – va mărturisi el mai târziu – că fără luările de poziţie din «Tvar», comuniştii progresişti nu ar fi devenit atât de radicali.” Nebuloasa reformistă regrupează şi „specialişti” care colaborează direct

cu puterea: economişti (printre care Ota Sik, directorul Institutului de ştiinţe economice), politologi, jurişti şi sociologi adunaţi în jurul lui Zdenek Mlynar, savanţi ai Academiei de ştiinţe în frunte cu Radovan Richta… Aceşti străluciţi intelectuali se află în relaţie directă cu instanţele conducătoare prin intermediul unor comisii şi grupe de lucru. Pe de altă parte, în interiorul Partidului există *reţele de conivenţă, discrete şi informale, favorabile schimbării.* În autobiografia sa, A. Dubček dezvăluie că încă de la începutul anilor şaizeci, când era secretar regional la Bratislava, căuta cu discreţie în jurul său persoane care să-i împărtăşească punctul de vedere privind necesitatea unor schimbări: „Am găsit – precizează el – mulţi în eşaloanele medii şi inferioare ale Partidului şi structurilor guvernamentale". Transferat la Praga în aparatul Comitetului central, el face cunoştinţă cu „un număr de spirite de valoare" – cum ar fi economiştii Ota Sik şi Karel Kuba – „care se interesau în principal de aceleaşi lucruri (ca şi mine)", întors în Slovacia (prin voinţa adversarului său Novotnÿ), el continuă să-şi întărească reţeaua: „Nu aveam mult timp pentru a-mi construi apărarea – spune el; aşa încât munceam cu disperare să-mi asigur poziţia, reînnoind contacte cu prieteni vechi şi căutând noi aliaţi". Această mărturie, confirmată şi de alţi actori – precum Z. Mlynar sau Jiri Pelikan –, dovedeşte că „Primăvara de la Praga" (ca şi *gaige*-ul lui Deng Xiaoping zece ani mai târziu sau, după aproape douăzeci de ani, *perestroika* lui Gorbaciov) a fost mai întâi o operaţie pregătită îndelung, într-o atmosferă de lupte de clan, chiar în sânul societăţii conducătoare, printr-o coaliţie informală de responsabili ai lumii politice, socio-economice şi culturale.

1.3.2. …la unison cu aspiraţiile societăţii civile

Dacă iniţiativa primăverii cehe pleacă deci de la o fracţiune a conducerii Partidului comunist, ea se impune mai ales pentru că răspunde aspiraţiilor societăţii civile în trei domenii:

economie, chestiunea slovacă şi libertăţile individuale.

Aplicat cu brutalitate, modelul sovietic făcuse ravagii în cea mai avansată ţară din Europa de Est în momentul luării puterii de către comunişti. *Economia suferise în special datorită naţionalizării* şi se găsea în ruină totală, spre marele prejudiciu al consumatorilor („cu banii câştigaţi într-o oră abia de puteai cumpăra trei ouă, din care unul era în general stricat", scria Jo Langer), conducătorilor de întreprindere şi economiştilor. Unii dintre ei, inspiraţi de experienţele Ungariei şi mai ales ale Iugoslaviei, solicitau acordarea unei mai mari importanţe mecanismelor de piaţă, o reformă a preţurilor, lichidarea blocajului salarial şi o deschidere spre Occident. Dar, centralizarea extremă instaurată de Novotnÿ nu avusese efecte nocive numai în economie. În politică, *concentrarea puterii la Praga redusese, treptat, drepturile naţionale recunoscute slovacilor* imediat după al doilea război mondial; şi într-un mod mai general, confiscarea totală a deciziilor de către câţiva conducători era din ce în ce mai de nesuportat de majoritatea cetăţenilor. În anii şaizeci, unele *restricţii ale libertăţilor individuale* cum ar fi cenzura, puterea absolută a poliţiei secrete sau interzicerea călătoriilor în Vest erau îndurate tot mai greu, în special de intelectuali, inclusiv membri de partid.

Aceste revendicări, îndeosebi cele ale intelectualităţii, sunt susţinute public la congresul scriitorilor din iunie 1967. Romancierul Milan Kundera îndrăzneşte să se ridice împotriva faptului că în Cehoslovacia „păzirea frontierelor părea o virtute mai mare decât trecerea lor", în timp ce colegul său, dramaturgul Pavel Kohut, îşi afirmă sprijinul pentru Soljeniţîn şi, în timpul „războiului de şase zile", ia apărarea Israelului, atacând politica lui Novotnÿ în Orientul Mijlociu.

1.3.3. Echipa Dubček la putere

Datorită ripostei sale stângace la creşterea contestărilor şi atacurilor contra lui A. Dubček, Novotnÿ îi ridică împotriva lui pe liberalii cehi şi pe naţionaliştii slovaci, reuniţi de

această împrejurare. Eliminarea lui şi a clanului său se desfăşoară în cadrul Partidului, într-o manieră legală. Nefiind susţinut de Brejnev şi – parţial din acest motiv – pierzând majoritatea în Comitetul central, *Novotny se vede obligat să-şi dea demisia din fruntea Partidului, la 4 ianuarie 1968, şi din funcţia de preşedinte al Republicii, la 28 martie.* Alexander Dubček, ales în locul său de Comitetul central, îndepărtează imediat din prezidiu majoritatea membrilor din echipa precedentă, pentru a-i înlocui cu cei apropiaţi şi, prin ei (în special Cernik şi Kolder), pentru a-şi asigura o poziţie dominantă în aparat.

Încă din *5 aprilie 1968, noua echipă adoptă propriul „program de acţiune a Partidului comunist din Cehoslovacia”.* Chiar dacă nu repune în discuţie principiile marxiste şi confirmă, în preambul, rolul conducător al Partidului – conceput totuşi mai mult ca un organ incitator decât ca o putere autoritară –, proiectul nu este mai puţin revoluţionar, deoarece prevede instaurarea unui sistem federal (cu egalitate în drepturi a naţiunilor cehă şi slovacă); transformarea parlamentelor în adevărate adunări legislative; împărţirea clară a puterilor între Stat şi Partid; revizuirea legislaţiei electorale, permiţând o alegere reală între mai multe liste şi mai mulţi candidaţi; acordarea unei largi autonomii întreprinderilor; crearea, pentru conducerea lor la nivel regional, a unor consilii formate din reprezentanţi ai sindicatelor, băncilor, consumatorilor; suspendarea cenzurii în mass-media; libertatea de întrunire…

Acest program, deşi întâmpinat cu entuziasm de o mare parte a societăţii civile – care, foarte repede, l-ar vrea încă şi mai radical –, îi pune pe gânduri pe conducătorii sovietici. Încă de la începutul lui februarie 1968, aceştia din urmă încearcă să-şi introducă acoliţi în prezidiu şi-i însărcinează pe conducătorii „ţărilor frăţeşti” (Jivkov, Ulbricht, Kádár şi Gomulka) să vadă care sunt intenţiile lui Dubček. În prima jumătate a anului 1968, toţi aceşti conducători sunt obsedaţi de *teama ca transformările în curs în Cehoslovacia să nu repună în discuţie structurile blocului sovietic est-european şi modelul*

regimului în vigoare în acest ansamblu. Evident, dacă Kremlinul a trebuit să accepte – de voie, de nevoie – emanciparea Chinei şi a altor state din Asia, sau a unora de mai mică importanţă, ca Albania, totuşi nu era dispus să cedeze nicio palmă de pământ din „proprietatea sa" est-europeană. Or, el apreciază că ansamblul ar putea fi puternic destabilizat de o apropiere între RFG şi Cehoslovacia, pe care Dubček – ca şi Ceauşescu, în anul precedent – ar avea-o în vedere. O asemenea eventualitate trezeşte temeri îndeosebi lui W. Ulbricht, dar şi lui Gomulka, dornic să păstreze frontierele poloneze. Neliniştea este cu atât mai mare cu cât noii conducători cehoslovaci dezaprobă campaniile anti-sioniste purtate atunci în Polonia, şi par să se orienteze spre reconstrucţia unei „Mici înţelegeri", privilegiind relaţiile cu România şi Iugoslavia, două state cunoscute pentru independenţa lor. Cu toate acestea, în acea primăvară a anului 1968, în ochii sovieticilor, cel mai mare pericol era slăbirea posibilă a tratatului de la Varşovia în cazul când Cehoslovacia, piesă principală a dispozitivului, s-ar fi retras sau chiar numai în cazul în care ar fi contestat – cum avea să facă generalul ceh Prchlik – superioritatea Uniunii Sovietice în cadrul comandamentului.

1.3.4. Intervenţia forţelor tratatului de la Varşovia (20 august 1968)

Teama de o „molipsire" de reformismul ceh este cvasi-generală. La fiecare întâlnire, conducătorii „ţărilor frăţeşti" îl pun în gardă pe A. Dubček în privinţa principalelor două derive posibile: pierderea controlului societăţii de către PC, îndeosebi datorită abolirii cenzurii; şi restaurarea capitalismului ca urmare a reformelor economice, „îndărătul frazelor găunoase ale sovieticilor cu privire la «contra-revoluţie», remarcă pe bună dreptate A. Dubček, inima dezbaterii se situa nu la nivelul sistemului nostru social, ci al reformelor noastre *politice.* Noi gândeam că socialismul – cel puţin în ţara noastră – nu putea exista fără democraţie, în

vreme ce sovieticii voiau să restabilim modelul lor de dictatură a partidului unic." Dezacordul fundamental – care ar motiva intervenţia militară – consta tocmai în aceasta. *Era intolerabil ca oamenii „Primăverii de la Praga" să repună în discuţie nu numai practicile, dar însăşi natura regimului de tip sovietic.* În ochii echipei brejneviste, coeziunea şi forţa „blocului" est-european – cât şi autoritatea Uniunii Sovietice – se sprijinea, în fapt, ca şi în epoca stalinistă, pe standardizare, adică pe adeziunea la unul şi acelaşi model. Acceptarea instalării unui alt model însemna deschiderea spre dezordine şi tot felul de aventuri separatiste; nu numai în Europa de Est, dar chiar şi în Uniunea Sovietică, deoarece în Ucraina conducătorii se temeau deja de o renaştere – la frontierele lor – a naţionalismului ucrainean în regiunea Prešov.

O asemenea apreciere se baza pe o incontestabilă dramatizare a faptelor. Jacques Levesque, comparând situaţia din Cehoslovacia anului 1968 cu cea din Ungaria anului 1956, observă că „motivele intervenţiei militare erau cauzate (în 1968) mai mult de teama unor riscuri decât de fapte concrete". De fapt, ca în timpul „Primăverii de la Praga", niciodată un partid comunist nu se bucurase până atunci de o asemenea popularitate (în iulie, 78% din populaţie încuviinţa politica sa de reformă). Spre deosebire de Octombrie maghiar, nu fuseseră anunţate rupturi radicale: nici retragerea din tratatul de la Varşovia; nici decolectivizarea; nici înlăturarea monopolului Partidului comunist… Cu toate acestea, la ordinul Moscovei şi cu participarea activă a tuturor „ţărilor frăţeşti" cu excepţia României, *la 20 august 1968, pe la ora unsprezece seara, forţele pactului au trecut frontierele Cehoslovaciei,* punând capăt celei mai complete şi mai promiţătoare dintre experienţele sovietice ale „blocului sovietic". Pentru mişcarea comunistă mondială, contralovitura va fi dezastruoasă. „Pentru milioane de partizani ai sistemului realizat în URSS, din ţară ca şi din lumea întreagă – notează Andrei Saharov în *Memoriile* sale –, consecinţele invaziei au fost imense: în ansamblul sistemului socialist mondial s-a încetat a se mai crede în avantajele sistemului şi în

capacităţile sale de a se reforma structural.”

2. NAŢIONAL-COMUNISMUL

Opunându-se oricărei reforme economice de inspiraţie liberală, dar preocupaţi de găsirea unei mai bune stabilităţi populare, numeroşi conducători – în special din Albania, Coreea de Nord, Cuba, România şi Vietnam – accentuează atunci sensibil orientarea regimului lor spre ceea ce se poate numi „naţional-comunism". Dincolo de numeroase particularităţi, se observă la ei o tendinţă comună de a proslăvi ideologic un comunism „pur şi dur", încurajând totodată comportamente populare naţionaliste.

Printre cele „o mie şi unul de comunisme" ale vremii, aceste sisteme ocupă un loc intermediar, între experienţele de inspiraţie liberală – cărora le apreciază manifestările de independenţă şi de suveranitate naţională – şi comunismele utopice, la care sunt apreciate radicalismul ideologic şi puterea de mobilizare.

2.1. Inspiraţiile

Nu-i uşor de ghicit care au fost motivele ce au determinat unele state – sau mai bine spus Partide-State – să se orienteze spre acest tip de regim. La prima vedere, într-adevăr, cu greu pot fi sesizate interesele comune unor ţări atât de diferite cultural şi socio-economic precum România, Vietnam sau Cuba. Această eterogenitate evidentă sugerează *a priori* că „naţional-comunismul" este un sistem suficient de suplu – sau imprecis – pentru a răspunde unor situaţii foarte diverse.

Cu toate acestea, se observă importante convergenţe. Astfel, în trei state din cinci – pe care le vom califica de tip „naţional-

comunist” – stabilirea regimului comunist s-a lovit la început de *opoziţia declarată şi activă a „blocului american”, sub forma unor războaie lungi şi dure* (atât în Coreea, cât şi în Vietnam), de o blocadă economică foarte strictă şi de multiple tentative de destabilizare politică (Cuba). În ceea ce priveşte Albania, pentru a se impune definitiv, Hodja a trebuit să se depărteze de Iugoslavia şi să caute recunoaşterea lui Stalin. Numai România nu a avut de luptat pentru a menţine regimul comunist instaurat în urma ocupării ţării de către Armata roşie. În schimb, conducătorii comunişti români au fost supuşi – la începutul anilor şaizeci – unei iniţiative hruşcioviste care a pus în discuţie independenţa economică a ţării. Proiectul de planificare supranaţională al CAER-ului, pe care îl refuză în iunie i-ar fi obligat, într-adevăr, să-şi abandoneze propriul plan de dezvoltare generală a economiei. Din aceleaşi motive, ceva mai târziu, în 1964, ei se opun ferm constituirii unui ansamblu economic al Dunării de jos (proiectul lui E.B. Valev) cuprinzând regiuni sovietice, bulgare şi româneşti. În concluzie, fie că sunt de ordin economic şi provin din propria lor tabără, fie că sunt de ordin politic sau militar şi provin din tabăra adversă, asemenea ameninţări s-au numărat cu siguranţă printre factorii determinanţi în elaborarea „naţional-comunismului”.

Conjunctura a avut şi ea un rol important. Latent în numeroase ţări comuniste încă din epoca stalinistă, *naţionalismul se afirmă îndeosebi cu ocazia marelui conflict ideologic chino-sovietic din anii şaizeci.* După Ilios Yamakis, se poate vedea aici „linia de retragere a monocentrismului în criză, un fel de «compromis istoric» între interesele de mare putere ale Uniunii Sovietice şi interesele naţionale ale partidelor comuniste”. Un compromis care „ar menţine un maxim de coeziune ideologică mişcării comuniste internaţionale şi ar servi ca zid de apărare împotriva oricărei schimbări profunde din interiorul PC”.

2.2. Principalele componente

2.2.1. Comunism…

În Occident, componenta „comunistă” a acestor regimuri a fost adeseori trecută pe locul doi – dacă nu chiar ştearsă –, în avantajul componentei „naţionaliste”. Astfel, s-a putut vedea în Fidel Castro un *caudillo* latino-american, în Enver Hodja – un sultan oriental, iar în Kim Ir Sen – un „împărat al ţării dimineţilor liniştite”… Doctrina marxist-leninistă, partidul comunist şi filialele sale socio-culturale, colectivizarea economiei, pe scurt, toate bazele doctrinare şi structurale ale unui regim comunist au putut părea total îngropate sub poleirile false ale tiraniilor exotice. În realitate, aceste regimuri care revendică un „comunism pur şi dur” fac dovada unei perfecte ortodoxii ideologice, exercitând un control dintre cele mai riguroase asupra societăţii şi manifestând ireproşabile angajamente exterioare „anti-imperialiste” şi de solidaritate cu lumea a treia.

Ortodoxie doctrinară şi instituţională

Nu există originalitate în organizarea internă a acestor regimuri în raport cu modelul sovietic. Toate se prevalează de *marxism-leninism*; toate au în fruntea lor, ca „forţă conducătoare”, un partid comunist care adună în principiu elita ţării, care funcţionează după modelul „centralismului democratic” şi se sprijină pe mari organizaţii sociale şi profesionale. În paralel cu aceste organe ale „democraţiei proletare” – cum le desemnează constituţia cubaneză din 1976 –, toate au un sistem de reprezentare naţională cu parlament – ales prin vot universal –, guvern, Consiliu de stat sau prezidiu. Peste tot *economia este planificată şi colectivizată*. În Cuba, naţionalizarea este deja foarte accentuată în 1960, şi au fost suficiente doar două reforme agrare (mai 1959 şi octombrie

1963) pentru colectivizarea cvasi-totalităţii fermelor. În ianuarie 1967 se suprimă chiar şi petecul de pământ *(conuco)* acordat prin reforma din 1963 muncitorilor agricoli din fermele de stat.

Radicalismul socializării

Toate aceste regimuri au optat pentru o socializare radicală. Am avut deja ocazia să evocăm mobilizarea ţăranilor coreeni „în goana Kolîmei", precum şi colectivizarea grăbită a satelor din Vietnam. În această ţară, *„reunificarea economică" – întreprinsă după căderea Saigonului (aprilie 1975) – se face în marş forţat*, având drept obiectiv transformarea ţării, începând din anul 2000, într-o ţară industrializată. Descris de noua schemă de industrializare accelerată ca o „gigantică manufactură în interiorul căreia Partidul joacă rolul de antreprenor general", noul stat reunificat se lansează în proiecte ambiţioase, printre care cel al unei „mari agriculturi socialiste" bazate pe recurgerea la maşinism, investiţii enorme şi constituirea de cooperative tot mai vaste, fără nicio legătură cu structurile săteşti tradiţionale. Veritabil „taifun devastator" (F. Yvon-Tran), operaţiunea – care a dus la un regres al economiei agricole şi la o sărăcire a satelor – este un exemplu de radicalism, megalomanie şi politizare a reformelor realizate de aceste regimuri. Regrupând în mod autoritar sate în vaste cooperative, partidul avea în vedere distrugerea solidarităţilor familiale şi de neam şi neutralizarea definitivă a societăţii civile. În acelaşi fel, *prin „sistematizare", N. Ceauşescu nu are în vedere numai reamenajarea teritoriului românesc*, redistribuind habitatul rural şi urban, reţeaua de comunicaţii şi activităţile economice; obiectivul final al planului românesc este de a reuşi *formarea „omului nou",* altfel spus distrugerea, în câţiva ani, a tuturor rădăcinilor culturale individuale şi colective. Eradicând aceste rădăcini şi înlăturând diferenţele dintre ţărani şi orăşeni, puterea pretinde că a realizat în sfârşit dreptatea şi egalitatea promise de părinţii fondatori ai comunismului. „Sindromul de colectivism acut, reflectare a

unei obsesii recurente pentru un socialism integral" (pe care P. Vayssière îl diagnostichează în analiza sa cu privire la regimul cubanez), este de fapt un simptom generalizat, caracteristic acestor regimuri de tip „naţional-comunist".

Inspiraţie maoistă

În dorinţa lor de a crea un „om nou" şi de a reveni la „puritatea marxism-leninismului", toate aceste regimuri se arată apropiate de „comunismele utopice" (pe care le vom examina în ultima parte a acestui capitol), în special de maoism. Deşi ele afirmă că menţin specificităţile naţionale, sunt de fapt *atrase de practicile chinezeşti.* Încă din noiembrie 1966, PC albanez anunţă, cu ocazia celui de-al V-lea congres, o revoluţie culturală al cărei start este dat de discursul lui E. Hodja din 7 februarie 1967. Acesta predică „revoluţionarea" Partidului şi a ţării care, după părerea sa, se realizează printr-o critică la adresa funcţionarilor şi prin lichidarea religiei. Albania este singura ţară comunistă care a luat măsuri atât de draconice şi de radicale în privinţa religiei. Înainte de sfârşitul anului 1967, 2.169 de biserici, moschei şi mănăstiri sunt închise. Vântul de la Beijing suflă şi asupra Bucureştiului. La întoarcerea sa dintr-o călătorie în China, *N. Ceauşescu* expune, la 6 iulie 1971, un program în 17 puncte care, evident, se inspiră din sloganurile Revoluţiei culturale. El îşi manifestă dorinţa de a întări „conducerea şi controlul Partidului în privinţa orientării activităţii politico-educative, în vederea unei largi promovări în rândul maselor a ideologiei Partidului nostru, a politicii sale marxist-leniniste, a creşterii spiritului combativ împotriva influenţelor exercitate de ideologia burgheză şi mentalităţile retrograde, străine principiilor eticii comuniste şi spiritului de partid". Ca şi în Albania, această extindere maximă a influenţei Partidului asupra societăţii se realizează printr-o intensificare a propagandei ateiste şi o mobilizare a scriitorilor şi artiştilor în jurul unei singure sarcini de acum răsplătite: promovarea lui „homo communistus", adică a „omului nou" pe care se ambiţionează

să-l creeze regimul românesc.

Chiar dacă această dorinţă de a reconstrui pe o *tabula rasa* o societate nouă se sprijină înainte de toate pe constrângere – o constrângere pe care khmerii roşii o vor împinge până la o teroare absolută –, ea oferă unele acumulări pozitive. Toate regimurile pe care le evocăm, obsedate de crearea unui „om nou", acordă *o importanţă deosebită educaţiei şi sănătăţii.* Bineînţeles, întreg efortul educativ se înscrie într-un efort global de propagandă, dar se traduce totuşi printr-un progres remarcabil al alfabetizării şi şcolarizării. Chiar şi cel mai mic sat albanez – fie el şi izolat – dispune de o şcoală modestă. În Cuba, numărul de instituţii şcolare creşte de la 7.682 la 43.097 în ceva mai mult de 10 ani (1958–1969), în timp ce populaţia şcolarizată aproape se triplează. În Coreea de Nord se stabileşte un plan de şcolarizare pe etape: învăţământul primar devine obligatoriu în 1956, primul ciclu de învăţământ secundar în 1958, învăţământul tehnic în 1972. România consacră anual 4% din buget învăţământului, care este gratuit şi obligatoriu pe o perioadă de 10 ani din 1967. De asemenea, asistenţa medicală gratuită – sau aproape – se numără printre realizările cu care aceste regimuri se mândresc, şi pe bună dreptate. Din 1958 în 1968, în Cuba, după statisticile oficiale, numărul medicilor ar fi crescut de la 1.003 la 6.607, cel al spitalelor de la 97 la 195, iar bugetul de sănătate s-ar fi mărit de zece ori.

Luptă anti-imperialistă

Celălalt ornament al acţiunii acestor regimuri îl constituie angajamentele externe şi din acest punct de vedere, ele se vor ireproşabile şi exemplare. Cu excepţia României, care îşi afirmă cu măreţie independenţa primindu-l pe Richard Nixon în august 1969, toţi se arată campioni activi ai luptei împotriva „imperialismului american". În cursul teribilelor înfruntări din timpul războaielor din Coreea şi Vietnam, soldaţii coreeni şi vietnamezi luptă direct împotriva americanilor. Pentru cubanezi nu au avut loc înfruntări

directe, dar ameninţarea americană este omniprezentă, cu tentativa de debarcare în Golful Porcilor (aprilie 1961), criza rachetelor sovietice (octombrie 1962) şi blocada economică permanentă. Această *confruntare directă sau indirectă cu cel mai puternic adversar al comunismului* conferă tuturor acestor regimuri o aureolă şi o autenticitate revoluţionară de netăgăduit pe lângă celelalte ţări, comuniste sau nu. Această reputaţie este de altfel mai bine stabilită cu cât Coreea de Nord, Cuba şi Vietnam se numără printre statele care dau cel mai mare ajutor – politic, militar şi material – diferitelor mişcări de eliberare naţională.

2.2.2. …şi naţionalism

Naţionalismul cultivat de aceste regimuri nu este deloc original în modul său de exprimare, înrudindu-se cu cel dezvoltat de statele fasciste sau de orientare fascistă în perioada interbelică. Într-adevăr, axele sale majore sunt cultul şefilor şi exaltarea patriotismului, la care se adaugă o afirmare a independenţei (mai mult formală decât reală) în interiorul „blocului comunist".

Conducător şi erou al neamului în centrul dispozitivului se situează principalul conducător al Partidului-Stat. Printr-un raţionament deductiv specios, propaganda încearcă să-i legitimeze puterea absolută, într-adevăr, ca urmare a rolului său (real sau fictiv) în fondarea regimului, omul este complet identificat cu Partidul şi, din acest motiv, recuperează în folosul său funcţia eminentă de „călăuzitor al poporului", pe care Lenin a acordat-o Partidului comunist. Astfel, sunt inventate sloganuri de genul: Ceauşescu = Partidul = Poporul = România…

În calitate de *„călăuzitor", „conducător*" (România), *„lider maximo"* (Cuba), *„mare conducător"* (Coreea), şeful statului este singurul capabil de interpretări şi adaptări la circumstanţe ale vulgatei comuniste. „Fiecare idee a lui Marx, Engels, Lenin şi Stalin – aminteşte, în noiembrie 1969, Enver

Hodja – trebuie să fie obiectul unei profunde reflecţii, pentru a-i percepe substanţa şi a o adapta cum trebuie, în mod creator şi nedogmatic la timpul în care trăim şi luptăm, la circumstanţele concrete istorice ale ţării, la dezvoltarea noastră socială, la problemele care cer o soluţie." înzestrat cu un „*genial simţ vizionar*" – cum se spunea despre N. Ceauşescu – şi cu o „gândire puternică" (pentru E. Hodja), „călăuzitorul" este deopotrivă un profesor care explică cu perseverenţă, de-a lungul unor discursuri-fluviu putând atinge mai mult de zece ore în Cuba, ca şi la Tirana, şi un profet care poate vedea mai departe decât muritorii de rând. Bruştele şi derutantele întorsături pe care aceşti conducători inspiraţi le aplică adeseori în politica lor sunt considerate ca expresie *a unor intuiţii avangardiste*, pe care viitorul le va confirma. În aceste condiţii, ar fi deci o dovadă de rea-voinţă interpretarea negativă a schimbărilor radicale ale unui Hodja, rând pe rând titoist (1944–1948), stalinist (1948–1961), maoist (1961–1978), pentru a sfârşi într-o izolare totală; sau cele ale unui Fidel Castro, care cunoaşte o perioadă anarhistă (1952–1958), „democrat-burgheză" (1959–1960), marxist-leninistă începând din 1961, mai întâi foarte aproape de URSS, mult mai puţin între 1962 şi 1968, apoi total aliniat începând din 1968… Ce să mai spunem de multiplele „viraje" economice impuse ţărilor lor de toţi aceşti lideri!

Conform imaginii lui Nicolae Ceauşescu, „călăuzitorul" este şi „cel mai iubit fiu al poporului", ceea ce presupune manifestarea faţă de el a unor sentimente filiale. Două învăţătoare albaneze mărturisesc, opt ani mai târziu, că au plâns mult la moartea lui Hodja (11 aprilie 1985), deoarece aveau atunci sentimentul că şi-au pierdut tatăl (G. Robert). De asemenea, toată lumea îşi aminteşte, fără îndoială, de stupefacţia opiniei occidentale văzând pe ecranele televizoarelor durerea extrem de mare a populaţiei nord-coreene la decesul lui Kim Ir Sen, anunţată la 9 iulie 1994.

Spunându-i-se afectuos pe nume („Fidel", „Enver"…) sau folosind un diminutiv familiar („Nea Nicu" – pentru Ceauşescu; „Unchiul Ho" – pentru Ho Şi Min), *conducătorul*

suprem este întruparea înţelepciunii, echităţii, simplităţii şi bunăvoinţei tatălui de familie. Rarele detalii divulgate privind viaţa lor privată sunt întotdeauna edificatoare: Hodja este econom (poartă şosete cârpite) şi foarte preocupat de educaţia copiilor săi; stilul de viaţă foarte sobru al lui Ho Şi Min determină compararea lui cu unul dintre „sfinţii apostoli, un apostol al revoluţiei" (Hruşciov). De fiecare dată când poate, asemenea unui tată cu copiii săi, conducătorul suprem stabileşte relaţii directe cu poporul: acesta îi comunică ideile sale, îi împărtăşeşte nevoile şi problemele sale; liderul le primeşte, le înţelege şi le dă răspuns. Asemenea contacte esenţiale cu „marele stăpân neobosit" care este poporul au loc pe neaşteptate – cum îi plăceau lui Fidel Castro la începutul „domniei" sale – sau cu ocazia unor mitinguri în pieţele gigantice prevăzute în acest scop la Havana, Tirana sau Bucureşti. Ore întregi, liderul ţine discursuri unor mulţimi imense care aplaudă şi-i scandează la nesfârşit numele. „Pentru moment – explica în 1965 Che Guevara –, folosim metoda cvasi-intuitivă care constă în urmărirea reacţiilor generale în faţa problemelor puse. Fidel este un maestru al genului, şi nu poate fi apreciat modul său deosebit de a se integra în popor decât văzându-l în acţiune. În marile adunări publice se observă un fenomen analog cu rezonanţa a două diapazoane: Fidel şi poporul încep să vibreze într-un dialog de o intensitate crescândă, până la apogeul final celebrat prin strigătul nostru de luptă şi victorie."

Armată, poliţie şi represiune

Această imagine a unui tată de familie binevoitor şi mereu atent la nevoile poporului, pe care propaganda încearcă să o impună, rareori corespunde realităţii. Cel mai adesea, liderul, convins că poporul nu este copt pentru socialism şi că primejdiile exterioare impun „un regim forte", se comportă ca un adevărat despot vanitos şi crud. Suspiciunea şi megalomania sa îl determină să concentreze puterile numai în mâinile sale – şi ale familiei –, sprijinindu-se pe armată şi pe

poliţia secretă.

În aceste regimuri, *nepotismul este o regulă generală.* Nedjmije Hodja, soţia şefului albanez, asistă în Biroul politic şi îşi dă avizul în special la alegerea cadrelor. Elena Ceauşescu cunoaşte o „ascensiune fulgerătoare" în sânul Partidului comunist român; şi ea controlează numirile şi, în calitate de preşedinte al Consiliului naţional pentru ştiinţă şi educaţie, domină toate structurile culturii şi cercetării ştiinţifice. În Cuba, fratele lui „lider maximo", Raul Castro, vicepreşedinte al Consiliului de stat şi ministru al armatei, este al doilea în ierarhia statului. Vârful nepotismului este atins în Coreea, unde, în patru decenii de putere, aproximativ douăzeci de persoane înrudite cu Kim Ir Sen deţin posturi de mare responsabilitate în sânul Partidului şi Statului. Şase membri din familia sa sunt promovaţi în Biroul politic, iar fiul său mai mare, Kim Jong II, este numit – încă din 1973 – secretar organizatoric al Partidului, şi în 1993, preşedinte al Comitetului naţional de apărare şi succesor legitim. Un asemenea proiect – nemaiauzit într-un sistem considerat socialist – stârneşte reticenţe în înaltele sfere ale armatei.

Într-adevăr, atât în Coreea cât şi în Cuba sau Vietnam, armata se conturează ca un stâlp esenţial al acestor regimuri. Castro părăseşte rareori ţinuta sa militară de Fidel *el guerrillero*; şi dacă „generalul Hodja" preferă, începând din anii cincizeci, să îmbrace un costum de dandy, istoriografii săi oficiali nu uită totuşi niciodată să-i menţioneze titlurile militare. Din cauza ameninţărilor – reale sau presupuse – ce planează asupra lor, *toate aceste regimuri posedă armate supradimensionate în raport cu populaţia lor*: 401.000 oameni în Coreea de Nord (pentru o populaţie de 13.900.000 de locuitori, la începutul anilor '70); 492.000 în Vietnam (pentru 22.000.000 de locuitori); 42.000 în Albania (pentru 2.100.000 de locuitori); 109.500 în Cuba (pentru 8.500.000 de locuitori) … Aceste armate nu au numai un rol de apărare. Ele trebuie să trăiască în rândul poporului „ca peştele în apă" – iar în Coreea, de exemplu, tinde la autosuficienţă. În Cuba, începând din 1968, marile sectoare ale economiei sunt încredinţate

armatei, care ia asupra sa „lupta agricolă” şi se bate pe „frontul industriei”.

Mai puţin cunoscute decât cele ale armatei, efectivele forţelor poliţieneşti sunt, după toate aparenţele, superioare mediei. La sfârşitul anilor ’70, Carlos Franqui evaluează întregul „aparat represiv” al regimului cubanez (armată, poliţie, servicii de securitate, comitete de apărare) la aproximativ 500.000 de persoane. Regimul poliţist nord-coreean este dus la „paroxism” (J.-R Brûlé) de Kim Ir Sen, care creează în permanenţă noi organisme însărcinate cu misiunea de a controla populaţia: Biroul de securitate socială în 1945, Biroul de securitate politică în 1973, Comitetul naţional de cenzură în 1975, Comitetul juridic al vieţii socialiste în 1977… Este o adevărată pânză de păianjen pe care o ţes, puţin câte puţin, *Segurimi* (Albania) şi *Securitatea* română, în vederea supravegherii celor mai mici acţiuni şi gesturi ale populaţiilor, şi reprimării oricărei activităţi considerate „antisocială” sau „subversivă”. În toate aceste ţări – adeseori sărbătorite în Occident pentru „independenţa” lor sau pentru „lupta împotriva imperialismului american” –, *închisorile, lagărele de concentrare şi de reeducare nu sunt cu nimic mai prejos – în număr şi metode – gulagurilor sovietice sau* laogai *din China.* În perioada anilor negri s-a ajuns până la 20.000 de prizonieri politici în Cuba, ţară în care lagărele de muncă forţată sunt instalate încă din 1965, şi unde legi speciale – precum cele de „periculozitate” sau de „pre-delincvenţă” – permit puterii toate excesele. Multe mărturii, mai ales ale unor scriitori ca Armando Valladares (Cuba), Aii Lameda (Coreea), Paul Goma (România) sau cele adunate de *Amnesty International* pentru Albania şi Vietnam atestă, sub forme puţin diferite, aceeaşi dorinţă de distrugere morală şi fizică a opozanţilor.

Un extraordinar cult al personalităţii

Ascunse cu grijă, aceste teribile zone de umbră nu apar niciodată în prezentările de mucava pe care propaganda

încearcă să le impună atât în interiorul, cât şi în afara acestor ţări. „Marii lideri” care le conduc sunt prezentaţi, dimpotrivă, ca nişte eroi, chiar semizei. Hagiografi zeloşi celebrează faptele lor eroice. *Ceauşescu devine reîncarnarea conducătorilor daci care au rezistat romanilor*, iar Hodjà – a lui Skanderbeg, prinţul care, în secolul al XV-lea, a ţinut piept cotropitorilor turci. Strămoşii lui Kim Ir Sen se presupune că au făcut fapte de vitejie încă din secolul al XIX-lea, respingând atacul unei nave americane şi luptând împotriva imperialismului japonez. Toţi chiar şi Ceauşescu, ajuns la putere abia în 1965, este proclamat totuşi „fondator strălucit al României socialiste” au jucat un rol hotărâtor şi exclusiv în crearea Partidului şi în fondarea regimului. Prin acţiunile lor eroice şi răspândirea gândirii lor, toţi sunt prezentaţi ca personalităţi marcante ale lumii contemporane. Niciun calificativ, nicio metaforă nu sunt suficient de puternice pentru a-i desemna: „erou între eroi”, „geniul Carpaţilor” (pentru Ceauşescu); „steaua umanităţii”, „geniul creaţiei”, „erou invincibil” (pentru Kim Ir Sen); „ultimul supravieţuitor al marilor conducători populari”, „mare figură a Istoriei”, „nemuritor” (pentru Hodja)…

Un veritabil cult îi înconjoară. Operele lor scrise – uneori foarte numeroase (40 de volume pentru Kim Ir Sen; 150, se spune, pentru Hodja) – inundă puţinele librării din ţară şi fac obiectul multor traduceri. *Busturile şi statuile lor invadează locurile publice*, iar portretele lor casele particulare. Casele lor natale (Mangyongdae pentru Kim Ir Sen, Gjirokastër pentru Enver Hodja…) devin loc de pelerinaj, iar aniversarea lor – sărbătoare naţională. Bineînţeles, există variante în practicile şi intensitatea acestui cult. Discret în Vietnam faţă de Ho Şi Min, atenuat în Cuba prin asocierea abilă cu Che Guevara – „christ revoluţionar”, simbolul gherilei –, cultul personalităţii se manifestă puternic în Albania şi România, şi de-a dreptul uimitor în Coreea de Nord, unde s-au înălţat mai bine de 15.000 de statui ale lui Kim Ir Sen.

O rescriere a istoriei

Proclamaţi „eroi ai naţiunii”, conducătorii se consideră – prin acest fapt – ca fiind obligaţi să reînsufleţească izvorul naţionalist pe care comunismul îl dorea secat, sau cel puţin curăţat de toate contradicţiile cu vulgata marxistă. Aşadar, regimul „naţional-comunist” trebuie să procedeze la o reconstrucţie a trecutului (mai minuţioasă şi mai delicată decât în celelalte ţări). Într-adevăr, nu este vorba, ca în alte părţi, doar de introducerea filosofiei marxiste în interpretarea evenimentelor istorice, ci şi de a pune în evidenţă toate comportamentele susceptibile de a întreţine în mod util patriotismul momentului.

În această „*rescriere a timpului trecut în slujba stăpânirii timpului prezent*” (G. Jandot), comuniştii albanezi excelează, punând accentul pe patru perioade ale istoriei: 1. Perioada ilirilor (consideraţi ca fiind strămoşii poporului albanez), care ar fi format deja o comunitate culturală, economică şi chiar politică începând cu primul mileniu înainte de Iisus Hristos, şi care ar fi încercat să reziste cuceririi romane. 2. Epoca în care Gjergi Kastrioti, zis Skanderbeg, se revoltă în 1443 contra turcilor, plecând din cetatea Krujë, unde a reuşit să adune o mare parte din seniorii feudali albanezi. 3. *Rilindja* (renaşterea) de la sfârşitul secolului al XIX-lea, când din nou albanezii – uniţi în Liga de la Prizren (1878) – ar fi manifestat o opoziţie deopotrivă intelectuală şi armată împotriva ocupaţiei otomane; această mişcare avea să ducă la proclamaţia de independenţă din noiembrie 1912. 4. „Marea luptă antifascistă de eliberare naţională”, care, din aprilie 1939 până în noiembrie 1944, avea să permită poporului – condus de PC – să-i alunge pe italieni, apoi pe germani. În concluzie, mesajul acestei foarte libere „lecţii de istorie” este cum nu se poate mai clar; el este triplu: albanezii, descendenţii ilirilor, au prioritate în ocuparea teritoriului în raport cu grecii, sârbii şi muntenegrenii (ceea ce trebuia să potolească revendicările acestora din urmă); de secole există o naţiune albaneză; în toate timpurile, această naţiune a fost mereu ameninţată, dar de flecare dată a rezistat cu eficacitate…

Exact *aceeaşi poveste istorică* este prezentată cu motivaţii identice copiilor şi adolescenţilor din România. „Istoria multiseculară a poporului român – rezuma, în 1985, Ilie Ceauşescu – este o succesiune de strădanii politice şi militare având ca obiectiv apărarea integrităţii teritoriului naţional şi a independenţei sale ameninţate de adversari aproape întotdeauna superiori prin forţa armelor.” Citindu-i pe istoricii oficiali români, conceptele de stat, naţiune şi conştiinţă patriotică nu erau străine poporului dac… Cu aceeaşi libertate, Kim Ir Sen, lansându-şi în 1950 ţara „în marele război patriotic”, nu ezită să stimuleze energia compatrioţilor săi făcând referinţă la luptele înaintaşilor, după el, ale generalilor Olji Mun-dok în 612 şi Kang Kam-chan în 1018!

În literatura istoriografică oficială, *instalarea regimurilor comuniste devine o epopee extraordinară, în continuarea marilor lupte patriotice ale trecutului.* Partidul şi conducătorul său au un rol hotărâtor. Chiar şi în România, unde, în 1944, PC număra ceva mai mult de 1.000 de membri, istoria sfârşitului războiului se rescrie totuşi în folosul său. „Marea victorie din august 1944” (adică eliminarea mareşalului Antonescu de către regele Mihai şi anturajul său) devine „opera poporului român condus de Partidul său comunist”; iar înaintarea rapidă a armatei sovietice spre Transilvania, Iugoslavia şi Ungaria este, în mare, pusă pe seama armatei române. La fel, în Cuba, luarea puterii de către Castro – care, conform majorităţii istoricilor străini, este un fel de „aventură norocoasă, ceva între competiţie sportivă şi proiect politic”, şi în cursul căreia „aspectele iraţionale, improvizate sau aleatorii sunt decisive” – devine, în viziunea propagandiştilor regimului, un model de strategie calculată şi un exemplu de posibilităţi ale unei gherile montane magistral dirijate. De fapt, după cum se ştie, victoria castristă datorează mult terorismului urban şi insurecţiei finale a întregii insule. În plus, succesele sale nu ar fi fost posibile fără, pe de o parte, enormele carenţe ale adversarului şi, pe de altă parte, fără îngăduinţa diplomaţiei americane.

Patria în pericol permanent

Celebrarea faptelor de vitejie (reale sau presupuse) ale trecutului nu ar fi fost suficientă pentru întreţinerea naţionalismului. Aşa încât regimurile au hotărât să bată clopotele, declarând mereu că ţara se află în pericol. În această privinţă, toate manifestă *„complexul de încercuire*" evocat adeseori referitor la castriştii cubanezi care, începând cu „afacerea din Golful Porcilor", caută prin toate mijloacele – inclusiv acceptarea instalării de rachete sovietice îndreptate spre Statele Unite – să-şi întărească sistemul defensiv. De asemenea, toate ar putea relua mândra deviză cubaneză *„patria sau moartea*", reamintită obsedant în şcoli şi în locurile publice. În Albania, de exemplu, Hodja transformă ţara într-o „citadelă asediată" pe care o prezintă mereu ca fiind ameninţată de invazie. Pentru a-i respinge pe eventualii agresori (iugoslavi, greci, americani, sovietici…), sunt construite mii de cazemate de-a lungul şoselelor şi plajelor, în jurul oraşelor şi la frontiere. Pentru a-i pregăti pe albanezi, Hodja intensifică exerciţiile militare, denunţările şi avertizările, supunându-i la o mobilizare generală cvasi-permanentă. În România, discursurile lui Ceauşescu nu sunt lipsite de un vocabular războinic – iar la sfârşitul anilor şaizeci şi la începutul anilor şaptezeci, ele fac tot mai des aluzie la presiuni şi ameninţări exterioare: „Este inadmisibil – striga el, de exemplu, în august 1971 – ca oricine şi oricum să încerce a dicta unui alt popor cum să-şi organizeze viaţa şi cum să-şi realizeze dezvoltarea economică şi socială. Noi vrem să fim asiguraţi că poporul nostru nu va mai fi oprimat nici sub raport social, nici ca naţiune. Luptând pentru viaţă, noi luptăm pentru a fi liberi şi stăpâni în patria noastră".

Acest patriotism înflăcărat nu se limitează la discursuri. Mai ales în perioada de criză, se observă şi o *mai mică toleranţă faţă de minorităţile etnice.* Dacă, într-un timp, N. Ceauşescu permite evreilor să emigreze în Israel şi saşilor în RFG, este numai pentru un preţ considerabil; în ceea ce-i priveşte pe maghiarii din Transilvania, ei au doar dreptul la o

„românizare” lentă, dar implacabilă. Enver Hodja nu ezită să încurajeze, când o consideră utilă, ostilitatea compatrioţilor săi faţă de minoritatea greacă; şi, mai ales, să dea frâu liber extremei sale simpatii pentru cauza albanezilor din Iugoslavia. În această problemă, el reuşeşte, cu abilitate, să unească întreaga populaţie, denunţând „represiunea practicată de şoviniştii sârbi”. „Conducerea iugoslavă – scrie principalul cotidian din Tirana, la 17 mai 1981 – uită că naţiunea albaneză este una, independent de faptul că o parte trăieşte în Republica populară socialistă Albania, şi alta în trei regiuni ale Iugoslaviei federative. Ea are – şi aici, şi acolo – aceeaşi istorie, aceeaşi cultură şi aceeaşi limbă, ea are eroii săi, poeţii săi, pictorii săi, muzicienii şi artiştii săi comuni. Este o comoară deosebită pe care o păstrează, o cultivă şi o dezvoltă. Acestea sunt trăsăturile principale ale unei naţiuni.” *Cu toate acestea, în Coreea de Nord şi în Vietnam mobilizarea în jurul „apărării patriei” s-a dovedit a fi cea mai puternică şi mai constantă*. Conflictele distrugătoare care opun Coreea de Nord Coreei de Sud (din 1950 până în 1953), apoi, în Indochina, forţele Viêt-minhului trupelor franceze (până în 1954), au întărit considerabil, în sânul celor două populaţii, sentimentul de apartenenţă la aceeaşi comunitate. Acest puternic naţionalism creat în cursul războaielor este constant întreţinut şi dezvoltat de Ho Şi Min şi de Kim Ir Sen. Comemorarea marilor fapte militare (crearea de muzee ale războiului de eliberare, omagii frecvente aduse vechilor combatanţi, mitinguri de aniversare a principalelor bătălii…), glorificarea armatei şi a rolului său („apărarea patriei – aminteşte, de exemplu, articolul 72 al constituţiei nord-coreene – este datoria şi onoarea supremă a cetăţeanului”), cât şi crearea unor miliţii populare regrupând populaţia activă şi pregătind-o pentru rezistenţă sunt tot atâtea măsuri care participă la dinamica patriotică. Dar esenţialul trebuie căutat în obiectivele politicii externe asupra cărora se fixează cele două state.

În Coreea de Nord, agresivitatea conducătorilor faţă de guvernul Coreei de Sud este neschimbată. Ea nu se limitează

numai la discursuri incendiare. În aproximativ 30 de ani (1953–1980) s-au numărat *mai mult de 112.000 de acţiuni armate pe linia armistiţiului, la iniţiativa forţelor lui Kim Ir Sen*. Ideea unei „eliberări" viitoare a teritoriilor din Sud este într-adevăr obsedantă în mediile oficiale. În Vietnam, Ho Şi Min manifestă aceeaşi obstinaţie. Trecând peste rezervele Chinei şi Uniunii Sovietice – partizanii unui *statu quo* după acordurile de la Geneva –, Lao-Dông (PC) solicită fără încetare „reunificarea" ţării printr-o acţiune armată imediată în Sud. El susţine în mod activ crearea, la 20 decembrie 1960, a unui Front naţional de eliberare (FNE) care urmăreşte răsturnarea regimului Diem, eliminarea influenţei tot mai mari a Statelor Unite şi unificarea celor două state. Începând din 1966, *Vietnamul de Nord acordă un ajutor important FNE-ului, în oameni şi bunuri.* Această susţinere constantă, cât şi intensificarea raidurilor aeriene americane întăresc combativitatea şi patriotismul populaţiei nord-vietnameze, pe care Partidul nu scapă niciodată ocazia să le glorifice. După lansarea mai multor ofensive decisive şi plătirea *unui preţ uman îngrozitor de mare (1.027.085 de nord-vietnamezi şi din FNE),* Vietnamul de Nord are satisfacţia de a semna cu americanii, alături de Guvernul revoluţionar provizoriu din Sud (GRP), acordurile de la Paris, la 27 ianuarie 1973. Doi ani şi jumătate aveau să fie suficienţi conducătorilor din Nord pentru a duce la bun sfârşit obiectivul pentru care au mobilizat populaţia vreme de mai bine de 30 ani: reconstituirea integrală a „patriei", adică reunirea celor două state.

Independenţa în interdependenţă

Formula „independenţă în interdependenţă" – utilizată de generalul de Gaulle pentru a defini spiritul noii Comunităţi care, imediat după decolonizare, avea să succeadă Uniunii franceze – poate fi reluată pentru a încerca definirea concepţiei pe care regimurile de tip „naţional-comunist" au putut-o avea cu privire la raporturile din interiorul lagărului

socialist.

Noţiunea de interdependenţă n-a fost niciodată repusă în discuţie. *Naţionalismul, chiar şi exacerbat, nu face să dispară conştiinţa apartenenţei la o comunitate ideologică*. Chiar şi în universul zbuciumat şi puţin paranoic al unui Enver Hodja, „vechile ţări socialiste", deşi rătăcite prin orientările lor „revizioniste", nu sunt confundate cu ţările capitaliste. Angajamentele active ale unor state precum Coreea de Nord sau Cuba în vederea „exportării revoluţiei marxiste" în ţările lumii a treia şi „creării a numeroase Vietnamuri" manifestă „solidaritatea proletariatului" şi infirmă ideea unei retrageri naţionaliste. Participarea la „lupta anti-imperialistă" (înscrisă în articolul 12 al constituţiei cubaneze) – care, de exemplu, pentru Coreea se traduce prin organizarea unor tabere speciale de antrenament pentru acţiunile revoluţionare, iar pentru Cuba, prin trimiterea de trupe în Etiopia şi Angola – este prezentată populaţiei drept un obiect de mândrie naţională, contribuind astfel la exaltarea patriotică.

Deci, deşi aceste state nu-şi contestă apartenenţa la comunitatea socialistă şi nu ezită să solicite, în numele solidarităţii, ajutoare materiale substanţiale de la ţările cele mai puternice – cum au făcut Coreea de Nord şi Vietnamul de Nord atât în timpul războaielor, cât şi pentru reconstrucţiile de după război –, ele se arată totuşi deosebit de reticente în faţa unei integrări extinse, şi chiar mai mult, a unei subordonări sau a unei complete alinieri. *Toate estimează, dimpotrivă, că au dreptul să urmeze o cale proprie.* Nord-coreenii sunt, fără îndoială, primii care afirmă, încă din 1955, conceptul naţionalist de „djoutche": „Unii consideră că ar trebui urmată calea sovietică, alţii calea chineză dar nu a venit oare timpul să urmăm propria noastră cale?". Ţară dominată mult timp de puterile străine, Coreea trebuie – după Kim Ir Sen – să-şi regăsească demnitatea naţională şi să dovedească lumii întregi că „poporul nostru luminat şi unit (de partidul comunist) se poate guverna singur, fiind totodată în măsură să facă din ţara sa un stat evoluat, independent şi democratic" (1946). Conducătorii români, care se numără

printre cei ce merg cel mai departe cu teoretizarea căii naţionale a socialismului, afirmă, într-o declaraţie a Comitetului central din aprilie 1964, că orice partid are „dreptul suveran de a elabora, alege sau modifica formele şi metodele” acţiunii sale: „Fiecare partid are dreptul exclusiv de a decide propriile metode de acţiune (…). Nu există, şi nu poate exista un partid-«tată» şi un partid-«fiu», partide «superioare» şi partide «subordonate».”.

Aceste cuvinte hotărâte de independenţă, care amintesc de cele ale lui Tito în urmă cu aproximativ cincisprezece ani, se traduc prin fapte. Cel mai radical, deja amintit, a fost (în august 1961) retragerea – de fapt – a Albaniei din tratatul de la Varşovia şi din CAER, după ruptura răsunătoare de Hruşciov. România nu a mers chiar atât de departe, dar *Ceauşescu nu a ezitat, în mai multe reprize, să se opună politicii externe sovietice*. Aşa încât se oferă ca mediator în conflictul chino-sovietic; recunoaşte RFG (1967); susţine Israelul în „războiul de şase zile”; şi ridică problema delicată a Basarabiei, integrată în Uniunea Sovietică în 1945. Alte state – cum ar fi Coreea sau Vietnamul – încearcă să păstreze cât mai mult timp posibil un maximum de independenţă, evitând aderarea fie la URSS, fie la China, profitând de ajutorul amândurora. O asemenea politică echidistantă, delicată putea stârni nemulţumirea Moscovei şi a Beijingului. În *Memoriile* sale, redactate la sfârşitul anilor şaizeci, Hruşciov se plânge că Vietnamul în război, care primea atunci un „ajutor enorm şi dezinteresat” din partea Uniunii Sovietice, joacă, se pare, un joc dublu, întreţinând şi relaţii bune cu China. În final, vreo zece ani mai târziu, Vietnamul avea să accepte integrarea în lagărul sovietic, intrând în iunie 1978 în CAER şi semnând, în noiembrie, un tratat de prietenie şi cooperare. Era preţul susţinerii de către Moscova a proiectelor sale expansioniste în peninsula indochineză, proiecte care nu puteau decât răni China. La fel Cuba, care, în mai multe momente, manifestase veleităţi de independenţă – în special ca urmare a reglării unilaterale a Crizei rachetelor –, a fost şi ea nevoită să reintre în front după 1968. Deşi statul castrist nu a aderat niciodată la

tratatul de la Varşovia şi a susţinut, cu oarecare succes, „neangajamentul activ” – Castro devenind în octombrie 1979 preşedintele ţărilor nealiniate –, el a acceptat, încă din 1972, integrarea în CAER.

Limitată de necesităţile economice şi militare, rezistenţa la aliniere a statelor de tip „naţional-comunist” ia îndeosebi forma *câtorva gesturi spectaculoase, care frapează opinia occidentală, fără a-i nelinişti prea mult „pe fraţii mai mari”*. Astfel, cererea prezentată în 1958 de către România de retragere a trupelor sovietice staţionate pe teritoriul său nu a ridicat nicio obiecţie majoră, Hruşciov fiind convins de perfecta loialitate a conducătorilor şi nederanjându-l faptul de a face economii. Mai jenante pentru puterea sovietică au fost reacţiile unora dintre state la ocuparea Cehoslovaciei în august 1968. Castro a susţinut că, deşi au violat dreptul internaţional, sovieticii avuseseră dreptate să intervină în numele „comunismului ameninţat”; însă Hodja, care se temea pentru propria lui ţară, a condamnat intervenţia. Dar atitudinea sa nu a avut nici pe departe ecoul celei deosebit de ferme a lui Nicolae Ceauşescu. „Este de neconceput – tuna acesta la 21 august 1968, ora 15, de la balconul din Piaţa Palatului, în faţa unei mulţimi înmărmurite, apoi entuziaste – ca în lumea actuală, când popoarele, luptă pentru apărarea independenţei lor naţionale, pentru egalitatea drepturilor, un stat, state socialiste să violeze libertatea şi independenţa altui stat.” Câteva momente mai târziu, temându-se cu adevărat de un pericol sau dramatizând situaţia, el anunţa „constituirea de gărzi patriotice armate, alcătuite din muncitori, ţărani, intelectuali, apărători ai independenţei ţării”.

Această declaraţie a lui N. Ceauşescu a marcat deopotrivă vârful popularităţii sale şi apogiatura manifestărilor de independenţă ale „naţional-comunismului”. Bineînţeles, România a avut şi alte comportamente de răzvrătire – cum ar fi primirile deosebit de călduroase de care s-au bucurat generalul de Gaulle şi Richard Nixon în 1969 –, dar niciunul nu a avut ecoul pe care l-a avut condamnarea intervenţiei în Cehoslovacia. *Absenţa reacţiei din partea Uniunii Sovietice* arată

că ea nu prea făcea caz de acest tip de insubordonare a vasalilor săi, deoarece nu punea în discuţie esenţialul, adică strictul control al societăţii de către Partid şi modelul sovietic de stat şi de dezvoltare. Spre deosebire de China la mijlocul anilor ’60 şi de Cambodgia zece ani mai târziu, aceste regimuri nu erau periculoase în ochii Moscovei, deoarece nu aveau de apărat niciun proiect nou de comunism.

3. COMUNISMELE UTOPICE

În acest context de negare şi repunere în discuţie în care se afla atunci lumea comunistă, unele regimuri cred că-şi vor găsi salvarea printr-o refugiere pătimaşă şi tragică în utopie. Este în special cazul – începând din 1965 – al Chinei, pe care Mao Zedong o angajează în Revoluţia culturală, iar în 1975, al Cambodgiei, supusă îngrozitoarei experienţe a khmerilor roşii.

3.1. „Marea revoluţie culturală proletară"

„Trebuie să distrugem lumea veche înainte de a construi una nouă scria editorialistul publicaţiei «Jenmin Jibao», la 8 iunie 1966. În vederea construirii noii ideologii, a noii culturi a socialismului şi comunismului, trebuie să criticăm şi să lichidăm complet vechea ideologie, vechea cultură burgheză şi influenţa lor." Aceste fraze ilustrează perfect dialectica maoistă a Revoluţiei culturale: mai întâi distrugere, *tabula rasa*, apoi construire…

3.1.1. Mai întâi distrugere…

Lansarea Revoluţiei culturale

Deşi „de o profunzime şi de o amploare apreciabile", Revoluţia culturală nu era – în ochii protagoniştilor săi – decât o „etapă nouă" (a şasea) dintr-un proces iniţiat de Mao Zedong şi marcat succesiv de mişcarea împotriva furtului şi fraudei *(sanfan* şi *wufan)* în 1952, de naţionalizarea industriei şi a comerţului, de campania celor O sută de flori şi de lupta

împotriva politicii conduse de Liu Shaoqi imediat după Marele Avânt şi, în fine, de campaniile lansate începând din 1962 pentru intensificarea formării ideologice a tineretului (propunând ca erou pe umilul soldat Lei Feng) şi pentru relansarea spiritului revoluţionar în clasele ţărăneşti… În ciuda acestei hărţuieli continui, „concepţia burgheză despre lume" nu era întotdeauna – după spusele lui Mao – stârpită în China, încetinind şi, în unele perioade, paralizând progresul socialismului. *Trebuia deci să i se aplice lovituri noi şi decisive*. Aceasta era intenţia mărturisită a Revoluţiei culturale, care a început discret, în toamna lui 1965, printr-o controversă asupra mediilor literare – considerate ca fiind prea marcate de ideologia burgheză – şi a degenerat, în cursul anului 1966, într-o mişcare de contestare globală.

Încă din primăvara lui 1966, amploarea reconsiderării era evidentă: „Noi criticăm – enumera atunci cotidianul Partidului – sistemele de exploatare, clasele exploatatoare, imperialismul, revizionismul modern, toţi reacţionarii şi proprietarii funciari, ţăranii bogaţi, contra-revoluţionarii, elementele negative şi elementele de dreapta (…). Într-un cuvânt, criticăm vechea lume, ca de altfel şi vechea ideologie, vechea cultură, vechile moravuri şi cutume pe care imperialiştii şi toate clasele exploatatoare le utilizează pentru a otrăvi poporul muncitor; criticăm toate ideologiile ne-proletare, toate ideile reacţionare aflate în antagonism faţă de marxism-leninism şi faţă de gândirea lui Mao Zedong". Dacă această litanie de condamnări în care idei, moravuri şi categorii sociale sunt, de-a valma, făcute de ruşine rezumă destul de bine spiritul „revoluţiei" care se abate asupra Chinei vreme de mai bine de patru ani (1965–1969), în schimb ea ascunde una dintre motivaţiile majore ale „maoiştilor".

Atunci când în toamna lui 1965 Mao Zedong, luând act de dezacordul său tot mai evident cu majoritatea Biroului politic, părăseşte Beijingul pentru Hangzhou, la sud-vest de Shanghai, el urmăreşte, de fapt, mai ales nimicirea organizaţiilor centrale ale Partidului, singurul mijloc – în ochii săi – de a *recuceri puterea pierdută* şi de a salva o ţară care, potrivit lui,

se scufunda în revizionism. „Este imperativ necesar ca toţi cei care, fiind în rândurile Partidului, deţin posturi de conducere, dar se angajează pe calea capitalismului, să fie întâi identificaţi şi să se facă totul pentru a reuşi apoi, fără erori, demascarea lor completă.” Acest ordin, publicat în numărul 10 al publicaţiei „Ziarul poporului” (1966), este respectat *ad litteram*; din mai şi până în august 1966, principalii conducători consideraţi „burghezi de dreapta” sunt „identificaţi”, „demascaţi” şi îndepărtaţi. Puternic susţinut de armată şi de Lin Biao – conducătorul ei –, de Kang Sheng, responsabilul Serviciilor secrete, de Chen Boda, directorul ziarului Partidului, şi de soţia sa Jiang Qing, Mao Zedong reuşeşte să-i elimine pe principalii săi rivali: Peng Zhen, primarul Beijingului, destituit în iunie; Liu Shaoqi, retrogradat de la a doua la a opta poziţie în ierarhia Partidului, Deng Xiaoping, care dispărea atunci din viaţa publică… A XI-a plenară a Comitetului central (1–12 august) confirmă această primă şi uşoară victorie a lui Mao asupra adversarilor săi. Dar acesta nu se mulţumeşte cu atât şi se hotărăşte să dea un impuls decisiv mişcării (decizia în 16 articole din 8 august, care face apel la „revoluţionarea” maselor). Care sunt aceste mase care, conform lui Mao, trebuie să fie vârful de lance al „marii revoluţii culturale proletare” în desfăşurare?

Vârfurile de lance

În principalii patru ani ai mişcării (1966–1969), trei grupuri intervin într-o manieră decisivă.

1. *Tineretul din şcoli şi universităţi*, puternic mobilizat şi politizat încă de la grădiniţă, ardea de nerăbdare să joace un rol în destinul ţării şi suporta cu greu conservatorismul şi autoritarismul responsabililor. El a fost primul care, încă din primăvara lui 1966, a răspuns în masă sloganelor maoiste, înrolându-se în Gărzile roşii. Aceste milioane de adolescenţi, adeseori foarte tineri, îmbătaţi de puterea nelimitată care le era atribuită – „Să

izgonim pe toţi aceşti demoni răi" era programul ce le-a fost încredinţat –, s-au lansat ca un uragan, cu înverşunare şi deseori cu cruzime în vânarea tuturor celor bănuiţi că ar deţine o cât de mică autoritate. În cursul acestor operaţii de pedepsire, grupurile s-au diferenţiat (pornind de la probleme ideologice, tactice sau de la simple certuri personale) şi s-au sfâşiat reciproc, în timp ce conservatorii încercau să se organizeze şi să se apere creându-şi propriile miliţii. În cea mai mare parte a oraşelor, confuzia şi anarhia au atins paroxismul în a doua parte a anului 1966.

2. *Proletariatul muncitor* este chemat de Mao Zedong, la 9 decembrie 1966, să ducă Revoluţia în uzine. La Shanghai, enormă metropolă industrială, leagănul Partidului şi sindicalismului revoluţionar, muncitorii erau deja mobilizaţi de mai multe săptămâni, mare parte dintre ei încetând lucrul. Puţin câte puţin, oraşul era paralizat. Autorităţile oficiale fiind destituite, „rebelii" radicali decid să-şi administreze singuri oraşul, referindu-se la experienţa Comunei din Paris. Dar iniţiativa a fost condamnată brutal de gruparea maoistă, care a impus înlocuirea Comunei printr-o nouă putere, Comitetul revoluţionar, format în majoritate din cadre şi ofiţeri ai armatei.

3. Armata, care adoptase până atunci o atitudine rezervată, a fost oficial solicitată de Mao, la sfârşitul lui ianuarie 1967, în vederea unei duble misiuni: protejarea serviciilor vitale ale ţării şi susţinerea cu fermitate a „maselor revoluţionare de stânga". Dacă prima misiune a fost îndeplinită, a doua a provocat reticenţe deosebit de puternice. APE (Armata populară de eliberare) a cooperat îndeosebi cu grupările moderate, apropiate de vechile aparate, manifestând în schimb neîncredere şi ostilitate deschisă faţă de „radicali" şi faţă de extrema stângă. În primăvara lui 1967, grupul conducător,

conştient de această parţialitate, a încercat să remedieze situaţia sprijinindu-se mai mult pe corpurile de armată decât pe forţele regionale, precum şi limitând puterea militarilor asupra „rebelilor”. Aceştia din urmă au profitat atunci pentru a solicita o epurare în cadrul Armatei populare de eliberare şi pentru a relansa agitaţia.

Un număr mare de tineri radicali mobilizaţi de Mao în vara lui 1966 au conştientizat, un an mai târziu, faptul că forţele contra-revoluţionare recuceriseră treptat terenul, în special în rândul armatei şi guvernului. Şi atunci, într-o ultimă şi teribilă luptă, s-au hotărât să se arunce cu înverşunare asupra lor. Sub pretextul unor incidente foarte grave survenite în Wuhan, în centrul ţării, ei au primit arme şi au obţinut ordinul de „a extirpa mâna de contra-revoluţionari din APE” (22 iulie). Atacurile lor violente au atins nu numai elementele conservatoare, dar şi apropiaţi ai lui Lin Biao. În interiorul guvernului, Zhou Enlai şi colaboratorii săi au fost ţinta principală a „rebelilor” care, în august, au invadat Ministerul Afacerilor Externe, aducând învinuiri misiunilor diplomatice. La Beijing, ca şi în provincie, luptele între facţiuni – şi chiar în interiorul armatei au atins – paroxismul.

Stoparea

Pentru a evita ca ţara să cadă definitiv în haos şi ca regimul să se prăbuşească, Mao şi moderaţii au ales, încă din septembrie 1967, să oprească Revoluţia culturală. *Imediat, radicalii şi extrema stângă au fost denunţaţi public* drept „rebeli cu două feţe”. Tinerele Gărzi roşii au primit ordin să se reîntoarcă în şcoli şi în provinciile lor, şi să întrerupă orice intervenţie în interiorul uzinelor, cerându-li-se să-şi depună armele.

Dezordinea a fost înlocuită de o nouă *ordine întemeiată pe APE*, care şi-a regăsit prerogativele şi a luat ţara în tutelă, ca de altfel şi pe Comitetele revoluţionare, alcătuite în majoritate

din „moderaţi” şi vechi cadre. Foarte trişti, conştienţi că au fost traşi pe sfoară, tinerii „radicali” pornesc în primăvara lui 1968 – mai ales în China de Sud – ultimele, dar foarte violentele lupte ale unui război pe care ştiau că l-au pierdut. Începând din iulie 1968, membrii Gărzilor roşii (cărora Mao le-a reproşat că „i-au decepţionat pe muncitorii, ţăranii şi soldaţii Chinei”) au fost urmăriţi, fiind apoi „reeducaţi” la ţară, înrolaţi în APE, închişi sau masacraţi.

Al IX-lea congres al Partidului, din aprilie 1969, deşi a confirmat victoria lui Mao, a conferit armatei şi conducătorului ei, Lin Biao – desemnat nominal ca succesor al Marelui Cârmaci –, un rol preponderent. Dar steaua lui s-a stins repede în folosul mişcării moderate conduse de Zhou Enlai, care se impune definitiv după misteriosul accident de avion al cărui victimă este, în septembrie 1971, Lin Biao.

La ora bilanţurilor, trebuie să ne amintim că, lansând Revoluţia culturală, Mao Zedong urmărea în primul rând să-i îndepărteze, în folosul său, pe „revizionişti” de la putere – rezultat atins numai pentru o scurtă perioadă de timp. Într-adevăr, foarte repede, bolnav fiind, Zhou Enlai face apel la Deng Xiaoping, acordindu-i totală încredere. Cât despre obiectivul considerat ca fundamental – distrugerea „vechii lumi” –, se impune, şi din acest punct de vedere, o prudenţă deosebită în evaluarea sa. Rezultatul cel mai palpabil în materie de distrugere constă mai ales în pierderile de vieţi omeneşti (între unu şi două milioane de morţi), în persecuţiile care au afectat fizic şi moral în jur de o sută de milioane de persoane, în distrugerile materiale (în special bogăţii ale patrimoniului cultural, cum ar fi templele) şi pagubele cauzate producţiei industriale (care ar fi scăzut cu 15% în 1967 şi cu 10% în 1968) şi producţiei cerealiere.

3.1.2. …apoi construire

Potrivit filosofiei care a condus Revoluţia culturală, „în mod cu totul natural” construcţia avea să însoţească

distrugerea. Chiar dacă se ştie că edificarea unei noi lumi durează mai mult decât distrugerea celei vechi, surpriza este deosebit de mare în faţa slabelor realizări. Marie-Claire Bergère observă, pe bună dreptate, că „asemenea tuturor utopiştilor, aidoma tuturor romanticilor revoluţionari, Mao Zedong este mai pertinent în critici, decât constructiv în propuneri".

Deşi a dat speranţe extraordinare maselor (şi în special tineretului) simulând că le cedează puterea şi gratificându-le cu toate virtuţile, după ce s-a folosit de ele, le-a aruncat în tenebre cu cinism şi brutalitate. Dacă s-a putut naşte un „om nou" din acest teribil episod, cu siguranţă nu este acela la care a visat Mao Zedong. *Fostele Gărzi roşii vor forma generaţia de sacrificiu*, un fel de copii pierduţi, umiliţi, trişti, sceptici şi revoltaţi. Pentru victimele lor, Revoluţia culturală a făcut să sune adeseori dangătul de clopot al încrederii lor în Partid şi maoism. În autobiografia sa, Jung Chang arată cum părinţii lui, înalţi responsabili comunişti, după ce au fost denunţaţi, persecutaţi şi închişi într-un lagăr de reeducare, s-au trezit cu corpul zdrobit şi convingerile zdruncinate. În 1971, tatăl său, care nu mai credea într-o reabilitare, i se confesa: „Dacă mor aşa cum sunt, să nu mai credeţi în partidul comunist".

Protagoniştii Revoluţiei culturale nu au fost nici mai fericiţi, nici mai inventivi pentru a propune noi structuri susceptibile de a permite maselor să controleze puterea şi să se apere de „caracatiţa birocratică" în perioada 1965–1971 s-au conturat două forme de guvernare. Una, după cum am spus, inspirată din Comuna din Paris, aplicată puţin timp în Shanghai; cealaltă, stabilită de Lin Biao după al IX-lea congres (aprilie 1969), plecând de la nişte baze simple. De acum înainte, ideologia oficială nu mai este doar marxism-leninismul, ci *„gândirea lui Mao Zedong", rezumată în Cărticica roşie* editată în milioane de exemplare. Conducerea afacerilor – atât în economie, cât şi în politică – nu mai este întemeiată pe o înaintare ordonată spre obiective clar stabilite, ci pe *impulsurile spontane ale maselor în permanentă comuniune cu Mao Zedong*. Masele trebuie mobilizate încontinuu (studierea

zilnică a gândirii lui Mao, sloganuri, punerea în evidenţă a modelelor…). Datorită slăbirii Partidului, *armata devine pivotul sistemului*, fiind deopotrivă exemplu şi cadru pentru masele mobilizate. Ea suplineşte administraţia locală slabă şi veghează la menţinerea strictă a ordinii. Se asistă la o întărire apreciabilă a măsurilor coercitive: disciplină riguroasă în şcoli şi uzine; controale frecvente; supravegherea meticuloasă a vieţii publice şi private; numeroase arestări; condamnări la pedeapsa capitală…

„Sistemul Lin Biao” şi-a manifestat foarte repede slăbiciunile. În instanţele conducătoare, divergenţe grave opun clanul Lin Biao şi grupul lui Zhou Enlai atât în politica externă, cât şi în cea internă. În plus, întâietatea efectivă a armatei în faţa Partidului nu a fost acceptată de acesta. Chiar şi între Mao şi Lin Biao raporturile se degradează, primul fiind surprins de stângăciile şi nerăbdarea manifestate de prinţul moştenitor. Pe scurt, mai era mult până la structurile puterii populare care, potrivit actorilor şi promotorilor Revoluţiei culturale, trebuiau să ducă la naşterea „lumii noi”.

3.2. „Experienţa revoluţionară” a khmerilor roşii cambodgieni

Există multe legături, mărturisite sau nu, între mişcările declanşate de Mao Zedong în China (îndeosebi Marele Avânt şi Revoluţia culturală) şi „experienţele” impulsionate în Cambodgia de khmerii roşii începând din 1975. Insistând asupra originalităţii şi caracterului novator ale programului lor, aceştia din urmă nu aveau să conteste niciodată că „marele frate” asiatic a fost pentru ei o sursă de inspiraţie şi un preţios sprijin. Multe concepte şi sloganuri de tipul „să ne mutăm la sate” sau „să ne bazăm doar pe forţele proprii” – care au dus la pustiirea oraşelor şi la izolarea ţării – au fost împrumutate direct de la Lin Biao sau Mao Zedong. Se

observă, într-adevăr, *o convergenţă totală – în obiectivele lor fundamentale – a experienţelor maoiste şi pol-poth-iste.* În ambele cazuri este vorba de eradicarea totală a trecutului, distrugând o lume coruptă şi depravată, în scopul construirii „unei societăţi cu totul nouă (…), sănătoasă, care se consolidează şi se dezvoltă continuu, şi unde domneşte egalitatea şi armonia" (discursul lui Pol Poth din 27 septembrie 1977). *În ambele cazuri, distrugerea „vechii lumi" se face prin violenţă, cu concursul „maselor" reprezentate în principal de copii şi adolescenţi manipulaţi.* În sfârşit, în ambele cazuri, bilanţul acestor utopii este dezastruos atât în pierderi umane, cât şi din punct de vedere economic.

3.2.1. O clasică luare de putere

Instalarea unui regim comunist în Cambodgia s-a desfăşurat într-un context şi prin mijloace destul de asemănătoare cu celelalte luări de putere. În primăvara lui 1975, ţara prezenta – din acest punct de vedere – condiţii favorabile: o situaţie politică tulbure, cu greu stăpânită de un guvern militar tutelat de Statele Unite, o gherilă comunistă aflată într-o destul de bună simbioză cu populaţia satelor şi, în fine, o stare de război tot mai marcată ca urmare a extinderii conflictului vietnamez.

Până la sfârşitul anilor '60, Cambodgia rămăsese relativ în afara marilor conflicte din Indochina. *În martie 1970, o lovitură de stat militară pusă la cale de generalul Lon Noi – pro-american* – punea capăt cu brutalitate domniei prinţului Sianuk, care, după independenţa ţării sale (1953), ajunsese să se menţină, de bine, de rău, în neutralitate. Vreme de patru ani şi mai bine, poporul cambodgian a fost atunci supus deopotrivă luptelor între clanuri şi corupţiei administraţiei Lon Noi, furturilor sud-vietnamezilor şi *incursiunilor americane – din ce în ce mai numeroase şi mai distrugătoare –*, care se presupunea că distrug „cartierul general viêtcong", fiind însă îndreptate şi împotriva gherilei comuniste khmere, care, puţin câte puţin, se organizase în opoziţie faţă de junta militară.

În exilul său din Beijing, *prinţul Sianuk formase – cu diferiţi lideri progresişti şi comunişti – o mişcare politică (Frontul unit naţional al Kampuchiei – FUNK)* şi pusese pe picioare o armată. Prestigiul lui Sianuk în interiorul Cambodgiei – unde a rămas, pentru masele rurale, simbolul naţiunii khmere –, cât şi sprijinul marilor puteri comuniste (mai întâi China, iar mai târziu Uniunea Sovietică) au conferit Frontului o credibilitate naţională şi internaţională. Puternici datorită acestor susţineri şi ştiind să profite la fel de bine atât de decrepitudinea tot mai accentuată a regimului lui Lon Noi, cât şi de stoparea bombardamentelor americane (august 1973), *khmerii roşii*, prin intermediul unor trupe numeroase (aproximativ 60.000 de oameni organizaţi în 175 de batalioane) şi foarte disciplinate, au înaintat fără încetare din 1973, *reuşind să ocupe Phnom Penh la 17 aprilie 1975*.

Stăpâni pe situaţia militară, khmerii roşii monopolizează cu repeziciune toate puterile, conform tehnicilor utilizate de bolşevici sau de PC chinez. Mai întâi, procedează la neutralizarea lui Sianuk (pe care-l folosiseră pentru a-şi justifica mai bine lupta în ţară şi pe scena internaţională) prin eliminarea fizică a tuturor partizanilor săi şi prin instalarea acestuia într-o reşedinţă supravegheată, începând din aprilie 1976. Astfel, khmerii roşii se pot afirma drept singurii reprezentanţi ai poporului cambodgian. Ei declanşează imediat, în sânul ţării şi al Partidului, *o colosală şi îngrozitoare epurare, condusă de Nokorbal, poliţia de stat*, ale cărei puteri şi metode le imită pe cele ale KGB-ului şi serviciilor secrete chineze. Astfel, reglările de conturi opun cele trei curente majore ale Partidului comunist (PEK): tendinţa pro-vietnameză, implantată în zona de frontieră a Vietnamului (cu Heng Samrin); tendinţa pro-chineză, influentă mai ales în sud-vest, atrasă de radicalismul Revoluţiei culturale; curentul militarist şi naţionalist animat de Pol Poth, partizan al unei Cambodgii „purificate” şi puternice. Acest ultim grup reuşeşte să domine Partidul prin intermediul unor epurări sângeroase şi prin concentrarea puterii în mâinile câtorva persoane, în concluzie, *sistemul Pol Poth, clădit pe teroarea şi despotismul*

unui clan, nu este departe de sistemul stalinist al anilor ’30. Dar se diferenţiază de acesta prin natura şi radicalismul obiectivelor sale. Ordinea pe care Pol Poth şi clanul său se ambiţionează să o impună în câţiva ani în Cambodgia nu este cea a liderului sovietic.

3.2.2. Un program radical

„O egalitate completă – proclamă articolul 13 al constituţiei din 1976 – trebuie să existe între toţi cetăţenii Kampuchiei, într-o societate în care domină egalitatea, dreptatea, democraţia, armonia, fericirea, în marea uniune naţională pentru apărarea şi construirea ţării.” Acest articol dovedeşte el singur măsura ambiţiilor şi utopiei regimului, cu atât mai mult cu cât nu promite acest viitor strălucitor mâine sau poimâine – cum face regimul sovietic –, ci imediat. Această febrilitate, care constituie una dintre principalele caracteristici ale „experienţei khmerilor roşii”, explică în parte radicalitatea măsurilor sale.

Pentru dezmembrarea definitivă şi cât mai rapidă a societăţii civile, PEK procedează la *o deplasare continuă a populaţiei.* Oameni ai pădurii şi de la sate, „animaţi de o ură sălbatică împotriva a tot ceea ce este legat de oraş” (B. Xûan Quang), noii stăpâni ai Cambodgiei pustiesc oraşele – şi în primul rând capitala, populată de 2,5 milioane de locuitori. *Deportând populaţia urbană, ei o obligă să trăiască în autosuficienţă* (cei slabi fiind astfel eliminaţi) şi o izolează de toate celelalte comunităţi (vietnameză, chineză, indiană, europeană). Deplasată fără încetare dintr-un loc în altul, privată de toate bunurile sale, *depinzând exclusiv de Partid pentru aprovizionarea cu alimente şi pentru viaţa practică* (suprimarea monedei, distrugerea reţelei de poştă şi transmisiuni), supusă unor controale multiple şi unei constante supravegheri, populaţia devine în câteva luni total dependentă de clanul pol-poth-ist.

Clanul conducător, prin vocea Organizaţiei, *Angkor* – un fel

de caracatiţă anonimă şi omniprezentă –, îi manipulează psihologic pe indivizi, îi spionează, îi hărţuieşte, distrugându-i până la urmă prin şedinţe de îndoctrinare şi autocritică. El se sprijină pe partea cea mai vulnerabilă a populaţiei: *copiii şi adolescenţii, care, îndoctrinaţi şi fanatizaţi, devin executanţii acţiunilor sale josnice.* Vechile structuri săteşti şi familiale – pulverizate dintr-odată de aceste deportări – sunt înlocuite de cooperative ce reunesc 50–100 de locuinţe (cu bucătărie comună), controlate de o „unitate de securitate" formată din spioni şi militari. *Armata se află în inima sistemului* – nu numai pentru a apăra ţara, dar şi pentru a o administra şi încadra populaţia. Cu acest preţ şi după „dezrădăcinarea celor trei munţi" (ierarhia socială, familia şi religia), clanul pol-poth-ist pretinde că a reuşit crearea „marii uniuni naţionale" fondate pe „egalitate, dreptate şi democraţie".

În materie de economie, programul khmerilor roşii se dovedeşte a fi la fel de radical şi utopic. Impunând o reformă pe care o consideră novatoare şi originală, Partidul speră nici mai mult nici mai puţin decât „să schimbe anotimpurile", „să schimbe imaginea satului", „să schimbe geografia ţării"! Pentru aceasta, el se bazează – ca şi Mao Zedong cu ocazia Marelui Avânt – mai mult pe forţa convingerilor ideologice decât pe tehnologie. „Abilitatea tehnică – susţine astfel Khieu Samphan, în aprilie 1977 – nu este factorul hotărâtor. În realitate, factorul determinant se află în conştiinţa politică şi ideologică a fraţilor noştri muncitori." Acestora din urmă li se propun ca modele ţăranii din marea perioadă a Imperiului angkorian (secolele XIV), care, prin stăpânirea apei, atinseseră un grad înalt de prosperitate. Conform acestui plan, agricultura devine „factorul fundamental" care furnizează capitalul necesar edificării industriei şi permite, într-o „perioadă scurtă de timp", autosuficienţa ţării. „Experienţa revoluţionară cambodgiană – proclamă Ieng Sary în martie 1977 – este fără precedent. *Ceea ce noi încercăm să construim nu s-a produs niciodată până acum.* Iată de ce nu imităm niciun model, chinez sau vietnamez. Suntem pe cale să reorganizăm ţara, luând agricultura drept bază… Poporul cambodgian are

de secole propria sa experienţă cu orezul, şi trebuie să plecăm de la orez."

Ca şi Marele Avânt şi Revoluţia culturală, „experienţa revoluţionară" a khmerilor roşii – care aspirau într-un timp record la „armonie şi fericire" – nu a înregistrat decât morţi, suferinţe şi faliment economic. Nimeni nu poate spune cu precizie – nici măcar astăzi – care a fost amploarea masacrelor comise atunci: probabil în jur de *două sau trei milioane de morţi prin maltratări, execuţii şi privaţiuni, adică mai bine de o treime din populaţia totală* a Cambodgiei, şi aproximativ jumătate din bărbaţii cu vârste între 20 şi 50 de ani.

În căutarea lor pătimaşă a unui nou avânt, ţările comuniste din anii '60 şi '70 au ezitat deci între ceea ce este mai bun şi ceea ce este mai rău, între „Primăvara de la Praga", în 1968 – care ar fi putut însemna o aurora –, şi primăvara lui 1975, de la Phnom Penh, care a reprezentat, fără îndoială, un crepuscul.

Capitolul VII:

LA CUCERIREA LUMII

Incapabile să remedieze disfuncţiunile interne de orice fel, unele state comuniste (de la cele mai mici – Cuba – la cele mai mari – Uniunea Sovietică) dau dovadă totuşi, în această perioadă, de o activitate excepţională în politica externă. Mai ales URSS-ul brejnevist obţine – în anii şaptezeci – succese externe strălucite. Şi nu numai că reuşeşte, cu abilitate, să uimească tabăra adversă prin promovarea unei politici de „destindere" care contribuie la slăbirea sa, dar profită de acest lucru pentru a susţine o expansiune fără precedent în ţările lumii a treia. Cum se poate explica această diferenţă paradoxală între disonanţa internă a unui stat şi dinamismul acţiunilor sale externe? Să fie oare vorba de o autonomie proprie politicii externe, care să nu fie, „în mod obligatoriu, o reflectare a problemelor interne şi nici să nu fie dependentă de starea conducătorilor" (H. Carrère d'Encausse) sau de o voinţă de a masca incapacitatea de reglare a problemelor socio-economice printr-un exces de cuceriri?

Toate aceste aventuri externe sunt conduse sub drapelul ideologiei comuniste. Dar, dacă i-am putea crede pe cubanezi atunci când declară – în momentul debarcării în Angola sau Etiopia – că nu au decât un singur obiectiv, acela de a elibera ţările ajutându-le să instaureze socialismul, este dificil să atribuim aceeaşi motivaţie sovieticilor care intră în Kabul sau vietnamezilor care pătrund în Phnom Penh. Pare evident că în multe cazuri interferă preocupări non-ideologice, pur etatice sau imperialiste.

1. PĂTRUNDEREA ÎN SISTEMUL INTERNAŢIONAL

Statele comuniste au trăit la început izolate de restul lumii, fie datorită fricii pe care o inspirau, fie din cauză că refuzau „să încheie un pact cu imperialismul". Abia în timpul celui de-al doilea război mondial Uniunea Sovietică a fost acceptată – dintr-o necesitate absolută – ca parteneră de către occidentali, şi abia în 1971 China populară a fost admisă în Organizaţia Naţiunilor Unite. Faza decisivă a acestui îndelungat proces de recunoaştere a statelor comuniste de către restul comunităţii internaţionale se desfăşoară în anii '60 şi '70. Este perioada când China lui Mao, în ciuda imaginii negative datorate eşecului Marelui Avânt şi Revoluţiei culturale, îşi găseşte un loc la ONU; şi, mai ales, când Uniunea Sovietică şi sateliţii săi pătrund şi evoluează – adeseori într-o manieră magistrală – în cadrul sistemului internaţional.

1.1. Normalizarea relaţiilor dintre China şi lumea occidentală

1.1.1. De la retragere…

Până la sfârşitul anilor '60, China populară nu duce o politică externă activă decât în Asia. Dincolo de acest continent, totul se petrece – potrivit propagandei de la Beijing – ca şi când n-ar exista decât două lumi: paradisul socialist şi infernul imperialist. Cea dintâi este îndelung slăvită, până la disputa şi ruptura de Uniunea Sovietică; cea de-a doua,

personificată de Statele Unite, este defăimată constant şi cu forţă. În concluzie, ignorată de un Occident ostil sau indiferent, îndepărtată de o Uniune Sovietică dornică să rămână singura purtătoare de cuvânt a lumii comuniste, China nu participă (sau participă foarte puţin) la jocul internaţional. Rarele ocazii în care pătrunde – în această perioadă – în cercul marilor puteri au ca motiv participarea – cu succes, de altfel – la rezolvarea problemelor asiatice în care este implicată direct: războiul din Indochina şi războiul din Coreea. Tot în Asia, la Bandung, înconjurată mai ales de reprezentanţi ai popoarelor asiatice, China îşi revendică apartenenţa la lumea a treia, proclamându-şi solidaritatea cu „războaiele de eliberare".

Evident, *China lui Mao Zedong ezită încă mult timp în a-şi defini concepţia despre sistemul internaţional.* Totuşi, încă din noiembrie 1952, ea susţine că „ţările cu sisteme sociale diferite… pot coexista în mod paşnic"; însă, câţiva ani mai târziu, ţine să sublinieze că această concepţie a sa despre coexistenţă se inspiră din gândirea lui Lenin şi Stalin, şi nicidecum din aceea a lui Hruşciov: „Politica de coexistenţă paşnică a lui Lenin – amintesc, în 1963, redacţiile publicaţiilor «Jenmin Jibao» şi «Hong Qi» – este dictată de misiunea istorică a proletariatului internaţional, şi cere ţărilor socialiste ca, aplicând-o, să susţină totodată cu fermitate lupta revoluţionară a tuturor popoarelor şi naţiunilor oprimate. Însă «coexistenţa paşnică» a lui Hruşciov substituie pacifismul revoluţiei mondiale proletare, şi trădează internaţionalismul proletar". Orice înţelegere cu inamicul numărul unu al socialismului constituie deci o naivitate de neiertat, sau de-a dreptul o trădare. „Statele Unite – repetă până la saturaţie conducătorii chinezi omologilor lor sovietici – sunt ţara imperialistă cea mai feroce. Obiectivul strategic al imperialismului american, visul său iluzoriu este cucerirea lumii întregi. Acesta reprimă cu îndârjire lupta revoluţionară a naţiunilor şi popoarelor oprimate, afirmându-şi public intenţia de a ajuta ţările din Europa de Est să se întoarcă în pretinsa «comunitate a lumii libere». Conducători ai PCUS, cum vă

puteţi imagina că în planul agresiv al imperialismului american de cucerire a globului, lovitura cea mai dură nu va fi dată Uniunii Sovietice, ci altora?”

Uniunea Sovietică dispreţuindu-i sfaturile şi abjuraţiile, iar „revizionismul” lui Hruşciov – prin colaborarea sa cu Statele Unite – întinând pentru totdeauna paradisul socialist, Beijingul se vede obligat să-şi revizuiască teoria maniheistă despre lume. În 1964, Mao Zedong reia şi lămureşte conceptul de „zonă intermediară”» – evocat pentru prima dată în 1957 – între Statele Unite şi ţările socialiste, precizând că este vorba de un ansamblu ce are în comun cu ţările socialiste faptul de a se confrunta cu imperialismul american; el lărgeşte acest ansamblu distingând în interiorul său două grupe: una constituită de „ţările independente şi ţările aflate în lupta pentru independenţă”, iar cealaltă de „întreaga Europă occidentală, din Oceania până în Canada, şi alte ţări capitaliste”. Această *primă deschidere spre Vest – care se concretizează în special în 1964 prin instalarea unei misiuni comerciale chineze în Japonia şi recunoaşterea de către Franţa a regimului lui Mao Zedong* – este de scurtă durată, căci Revoluţia culturală care se dezlănţuie puţin după aceea întrerupe toate iniţiativele diplomatice. Gărzile roşii se dovedesc la fel de virulente atât faţă de „coteria conducătoare revizionistă din Uniunea Sovietică”, cât şi faţă de imperialismul american sau politica celorlalte puteri occidentale. Aflată în faţa unui vast complot occidentalo-sovietic, China are certitudinea că se luptă singură pentru a se apăra şi a apăra naţiunile oprimate. Potrivit formulei lui Lin Biao, este lupta între „oraşe” (naţiunile bogate) şi „sate” (naţiunile sărace). Zhou Enlai, în ciuda eforturilor sale, nu poate face nimic pentru a potoli această veritabilă paranoia care, orchestrată de Lin Biao, măreşte antagonismul dintre China şi Statele Unite şi agravează în mod periculos conflictul cu Uniunea Sovietică, privită drept „social-imperialistă” după intervenţia sa în Cehoslovacia.

Abia la sfârşitul Revoluţiei culturale şi după dispariţia lui Lin Biao a fost reluată şi reinterpretată teoria „zonelor

intermediare", China urmărind să realizeze deopotrivă o apropiere de Occident şi o integrare în sistemul internaţional. În intervenţia sa din 10 aprilie 1974, Deng Xiaoping, şeful delegaţiei Republicii populare la sesiunea extraordinară a Adunării generale ONU, reluând ideile exprimate de Mao Zedong cu câteva luni mai devreme, susţine că, drept urmare a „marilor frământări de pe glob", *lumea se împarte de acum în trei părţi.* Cele două superputeri, Statele Unite şi URSS, care încearcă să-şi asigure hegemonia mondială, formează „prima lume". Ţările în curs de dezvoltare, printre care şi China, formează „lumea a treia". Ţările dezvoltate, ce se află între cele două, reprezintă „lumea a doua". În măsura în care statele acestei „a doua lumi" „suferă toate, în grade diferite, de sechestrare, ameninţare sau ofense din partea uneia sau alteia dintre superputeri", o anumită solidaritate le leagă de statele „lumii a treia", ceea ce favorizează, implicit, realizarea de schimburi şi alianţe. Pe de altă parte, nu e interzis nici să ne imaginăm că pentru a slăbi sau neutraliza cea mai periculoasă superputere din „prima lume" s-ar putea ajunge la unele înţelegeri cu cealaltă…

1.1.2. …la deschiderea spre „prima" şi „a doua lume"

Pentru a ajunge, la începutul anilor '70, la această veritabilă inversare a concepţiilor şi alianţelor, China populară a avut nevoie de raţiuni foarte imperioase. Încă de la naşterea ei, aceasta manifestase într-adevăr o opoziţie implacabilă faţă de Statele Unite şi Occident, reproşând acestuia din urmă umilinţele la care a supus ţara la sfârşitul erei imperiale, iar celor dintâi faptul că l-au susţinut pe Cian Kai Şi. Recunoaşterea rapidă a noului regim comunist de la Beijing de către o parte din ţările europene (Marea Britanie, Ţările de Jos, Danemarca, Suedia, Elveţia, Finlanda) nu scade cu nimic ostilitatea generală. *Războiul din Coreea chiar accentuează sentimentele anti-occidentale, în special anti-*

americane. Conducătorii chinezi nu pierd nicio ocazie de a ponegri sau ironiza „tigrul de hârtie" american. Negocierile care se deschid între China şi Statele Unite – începând din 1954 – asupra „repatrierii prizonierilor şi asupra altor chestiuni practice" se dovedesc a fi dintre cele mai dificile şi mai lungi. De multe ori întrerupte – mai ales în 1958 –, conversaţiile continuă totuşi; numai în perioada 1962–1966 au loc 27 de reuniuni la Varşovia. Aceste întâlniri nu slăbesc cu nimic ardoarea chinezilor în a denunţa manevrele şi „noile capcane" ale Washingtonului. În timpul războiului din Vietnam – ce corespunde perioadei Revoluţiei culturale –, atitudinea anti-americană atinge culmile sale. Presa chineză biciuieşte zilnic aceste „fiare sălbatice", „aceşti piraţi care au traversa; oceanul şi au invadat Vietnamul pentru a-l trece prin foc şi sânge, şi a-l bombarda cu cruzime" („Jenmin Jibao", 20 februarie 1967).

Diferendul între comuniştii chinezi şi cel mai puternic stat din „blocul imperialist nu era numai de natură ideologică. Rezolvarea a trei probleme, de natură diferita constituia, în ochii chinezilor, un prealabil necesar oricărei apropieri. Chestiunea Taiwanului era, poate, cel mai mare obstacol. Beijingul cerea, în acelaşi timp. abrogarea tratatului de securitate reciprocă încheiat între Statele Unite şi Taiwan (1954); renunţarea la recunoaşterea regimului lui Cian Kai Şi; şi retragerea personalului şi echipamentelor militare din insulă. Cea de-a doua cerinţă privea admiterea Chinei comuniste la Naţiunile Unite. A treia era implicită, şi viza repunerea în discuţie a politicii de „destindere" între URSS şi Statele Unite care, încet-încet, stabiliseră un adevărat condominiu asupra afacerilor internaţionale şi care, mai ales după acordurile de dezarmare (SALT I), întăreau posibilitatea Uniunii Sovietice de a interveni în Asia.

Dacă o bună parte a acestor condiţii prealabile au putut fi în cele din urmă depăşite, aceasta a fost posibilă mai ales pentru că *atât partea americană cât şi cea chineză se temeau, la sfârşitul anilor '60 şi începutul anilor '70, de creşterea puterii sovietice,* şi se căuta o parare printr-un fel de inversare a

alianţei. China se simţea atunci într-adevăr ameninţată în ceea ce considera ca fiind zona sa de securitate. „Uniunea Sovietică – îi mărturisea, în 1972, Zhou Enlai lui Pierre Mendès France – doreşte să prindă China într-un cleşte: exista falca din Nord, şi iată acum şi falca din Sud (Bangladesh şi India), viitorii sateliţi militari ai Rusiei, având baze pentru flota sovietică în Oceanul Indian." Este adevărat că nave de război şi vase comerciale sub pavilion sovietic nu străbătuseră niciodată atât de mult Marea Japoniei, Marea Chinei şi Golful Bengal. În Australia, Indonezia, Malaysia, Singapore debarcau atunci misiuni sovietice comerciale sau diplomatice. Un fapt şi mai grav, alianţa între URSS şi India – principalul rival asiatic al Chinei – nu înceta să se consolideze, ajungând să se concretizeze printr-un tratat în august 1971. La frontierele chino-sovietice izbucniseră grave incidente în timpul Revoluţiei culturale în regiunea Ossuri. Pentru a face faţă unui eventual conflict, China, mult mai slab dotată militar decât Uniunea Sovietică, trebuia să găsească un mijloc de apărare. Acesta a fost cu siguranţă unul dintre principalele motive ale spectaculoasei sale apropieri de Statele Unite.

Nixon a apreciat foarte bine situaţia, şi s-a străduit să profite cât mai mult de oportunitatea unei înţelegeri cu Beijingul. Urmându-i lui Johnson, se angajase să stopeze implicarea militarilor americani în Vietnam; dar temându-se ca această operaţie delicată să nu ducă la o pierdere generală de influenţă în Asia, nici nu putea visa mai mult, pentru a-şi susţine politica, decât o apropiere de China. În plus, preocupat şi el de ambiţiile asiatice ale Uniunii Sovietice şi de intransigenţa sa în discuţiile privind limitarea înarmării şi problemele europene, nu-l deranja exercitarea unei presiuni indirecte printr-o alianţă neaşteptata cu principalul său adversar al momentului.

Încă din toamna anului 1969 – în ciuda unor cuvinte de faţadă întotdeauna foarte dure la adresa unui „imperialism american agresiv prin natură" şi „întotdeauna ostil poporului chinez" –, legăturile între Beijing şi Washington se îmbunătăţesc. Se înnoadă relaţii sportive (meciuri de tenis de

masă) şi comerciale, pentru a pregăti vizita la Beijing a lui Henry Kissinger (9–11 iulie 1971) şi, mai ales, a lui Richard Nixon (în perioada 21-27 februarie 1972), pasul decisiv fiind făcut *în toamna lui când Statele Unite renunţă să se mai opună intrării Chinei populare în ONU.* După mai bine de 20 de ani de la instalarea sa, regimul comunist se vede aşadar în sfârşit recunoscut – şi, intrând în Consiliul de securitate ca membru permanent (în locul Taiwanului), găseşte în fine un loc în centrul de decizie a vieţii internaţionale. Rezultatele călătoriei lui Nixon sunt şi ele importante. Într-un comunicat publicat la Shanghai, Statele Unite recunosc principiul unităţii chineze (Taiwanul este deci o provincie a Chinei), admit să-şi retragă trupele pe măsură ce tensiunea se va diminua în regiune, dar îşi afirmă dorinţa unei rezolvări paşnice a problemei. La fel de importante ca aceste angajamente formulate explicit au fost rezultatele tacite ale acestei „săptămâni care – conform spuselor lui Nixon – avea să schimbe lumea". După cum remarcă F. Joyaux, „China (după această întâlnire) recunoştea implicit preponderenţa Statelor Unite în Pacific, în timp ce acestea din urmă recunoşteau implicit superioritatea Chinei în Asia orientală: acest fapt se traduce printr-o prea puţin voalată denunţare a oricărei tentative de hegemonie sovietică în regiune. În concluzie, întreg echilibrul Extremului Orient era astfel transformat"

După o perioadă de „pauză", apropierea chino-americană cunoaşte o relansare odată cu revenirea lui Deng Xiaoping şi alegerea lui Jimmy Carter. *La 16 decembrie 1978 este anunţată normalizarea relaţiilor diplomatice între China comunistă şi Statele Unite.* Acestea din urmă, printre altele, acceptă să denunţe tratatul de securitate mutuală semnat în 1954 cu Cian Kai Şi, confirmându-şi dorinţa de a vedea rezolvată problema Taiwanului exclusiv pe căi paşnice. Acordul este într-un fel încheiat prin vizita lui Deng Xiaoping în Statele Unite în februarie 1979, şi completat prin acordarea Chinei – în luna mai a aceluiaşi an – a clauzei naţiunii celei mai favorizate. Este evident că, în faţa expansionismului sovietic, Washingtonul este decis să întărească la maximum această

cvasi-alianţă, şi depune toate eforturile pentru intensificarea relaţiilor politice, economice, culturale; sunt avute în vedere chiar şi acorduri militare.

În paralel cu această apropiere neaşteptată de principala superputere a „primei lumi", China se deschide, în aceeaşi perioadă, către „lumea a doua". Urmând aceleaşi principii de „Realpolitik" şi „dezideologizare" aflate la baza legăturilor cu Statele Unite, Zhou Enlai ţese *cu răbdare şi perseverenţă relaţii cu marele adversar istoric, Japonia.* Iniţiată în 1971 prin misiuni diplomatice, întărită de vizita lui Tanaka (noul prim-ministru japonez) în septembrie 1972, concretizată de numeroase acorduri comerciale şi o creştere puternică a schimburilor, reconcilierea este oficializată prin semnarea solemnă a unui tratat de pace şi prietenie la 23 octombrie 1978. Împăratului Hirohito, care-i împărtăşeşte „regretele" sale, Deng Xiaoping îi răspunde: „Să uităm trecutul!".

În privinţa apropierii de statele Europei occidentale se observă acelaşi pragmatism şi, la început, aceeaşi obsesie de a ridica peste tot un baraj în calea expansiunii sovietice. Stabilind – încă din 1972 – relaţii diplomatice cu cea mai mare parte a ţărilor europene şi obţinând în 1978, din partea CEE, clauza naţiunii celei mai favorizate, *China susţine toate iniţiativele privind consolidarea Europei occidentale în faţa „ameninţărilor sovietice".* De asemenea, încurajează NATO – considerat, spre deosebire de pactul de la Varşovia, un organism pur defensiv – să-şi întărească potenţialul militar, inclusiv cel nuclear.

Această teamă constantă şi mereu crescândă provocată de politica sovietică – principalul motor al normalizării relaţiilor dintre China şi lumea occidentală, şi al intrării sale oficiale în arena internaţională – se datora oare unei interpretări tendenţioase, sau unei aprecieri corecte? Dacă este dificil de demonstrat că a existat o dorinţă sistematică de încercuire a Chinei, în schimb nimeni nu poate nega faptul că Uniunea Sovietică, sub conducerea lui L. Brejnev, a încercat să influenţeze fundamental destinul unui număr tot mai mare de state ale lumii, şi să co-dirijeze sistemul internaţional.

1.2. Acţiunea ofensivă sovietică în arena internaţională

Evoluţia concepţiilor în mod clar iniţiată în perioada lui Hruşciov, o mutaţie radicală în materie de politică externă intervine în URSS în timpul lui Brejnev, când Uniunea Sovietică se deschide spre lumea întreagă. S-a sfârşit cu imaginea „citadelei asediate" din epoca stalinistă. Bineînţeles, prin participarea sa victorioasă la cel de-al doilea război mondial alături de Aliaţi, aceasta fusese – într-o primă fază – propulsată în sânul sistemului internaţional; dar, puţin după aceea, războiul rece a obligat-o din nou să se retragă. Hruşciov a impus o altă concepţie. După el, lumea capitalistă, slăbită, nu numai că nu avea de ce să mai inspire teamă, dar trebuia infiltrată de ţările comuniste din ce în ce mai puternice, în funcţie de propriile lor interese. Acest punct de vedere este confirmat şi lărgit de succesorii săi. Astfel, pentru Brejnev nu mai există nicio îndoială că statele comuniste – şi mai ales primul dintre ele – trebuie să acţioneze pentru promovarea politicii lor în lume şi să o combată pe aceea a ţărilor capitaliste. Pentru atingerea acestui scop sunt luate în calcul orice mijloace, de la expedientele clasice ale subversiunii, până la regulile normale ale jocului diplomatic internaţional (alianţe, tratate, conferinţe…).

Această acceptare a procedeelor tradiţionale de gestiune a problemelor internaţionale este caracteristică pentru politica lui Brejnev, dar nu presupune o renunţare totală nici la mijloacele agresive (invazii) sau subversive (terorism), nici la obiectivele fundamentale de expansiune. Nu este vorba decât de o simplă supunere tactică, adică de moment şi formală. Adoptând sloganul lui Hruşciov privind „coexistenţa paşnică" şi lansându-l pe cel de „destindere", *echipa lui Brejnev nu face*

decât să mai adauge o coardă arcului său – coarda diplomatică –, fără să-şi schimbe totuşi obiectivul, care rămâne extinderea continuă a influenţei sale în lume. „Uniunea Sovietică – amintea, în 1971, politologul Avtorhanov – n-a cunoscut niciodată, şi nu cunoaşte la ora actuală decât o singură linie generală: cea a confruntării. Desigur, concepută de sovietici, confruntarea ia, ca şi înainte de război, diferite forme şi trece prin diverse faze: există perioade de compromisuri forţate, retrageri provizorii, momente de calm. Însă totul cu un singur scop: strângerea de noi forţe, regruparea celor vechi pentru a pregăti condiţiile propice unei noi ofensive. Chiar şi în poziţie de apărare, comunismul rămâne total agresiv. Se vorbeşte uneori de «comunism paşnic»; este un non-sens, o noţiune la fel de absurdă precum apa uscată sau gheaţa caldă. Nu este vorba aici de starea de spirit proprie conducătorilor care s-au succedat la Kremlin, nici de caracterul iraţional al modului lor de gândire. Este vorba de natura inamovibilă a regimului ideocratic."

1.2.2. De la subversiune şi infiltrare…

Adoptarea diplomaţiei clasice – la care vom reveni mai târziu – nu exclude câtuşi de puţin, pentru URSS-ul lui Brejnev, utilizarea unor practici ilicite. Multe din succesele sale diplomatice au fost obţinute prin acţiuni concertate întreprinse, în interiorul opiniei şi în mediile politice occidentale, prin mai multe tipuri de structuri paralele.

Colaborarea activă a partidelor comuniste străine

Accesul parţial la arhivele KGB a confirmat astfel *importanţa considerabilă a serviciilor de informare şi propagandă* în politica sovietică, mai ales după numirea în fruntea lor, în 1967, a lui Iuri Andropov. În plus, pentru a-şi susţine manevrele diplomatice, Uniunea Sovietică se poate baza pe partidele şi mişcările comuniste instalate în Occident.

Fidelitatea şi sprijinul lor nu se datorează numai comunităţii ideologice, dar şi virării unor sume substanţiale acestor diverse organizaţii. Astfel, „*Fondul special de ajutorare a organizaţiilor muncitoreşti de stânga*”, *creat la Moscova în 1969* şi alimentat de Uniunea Sovietică şi „ţările frăţeşti” din Europa de Est, distribuie un total de 16.550.000 dolari pe an la 30-60 de partide şi mişcări comuniste, în perioada 1969–1991, dintr-un total de 400 de milioane de dolari, 44 milioane se pare că au fost virate Partidului comunist francez, iar 35 – Partidului comunist din Statele Unite. Aceste organizaţii beneficiau şi de tranzacţii încheiate cu URSS de către firmele comerciale pe care le controlau. În total, mijloacele de presiune financiară erau suficient de puternice pentru a face din partidele comuniste occidentale şi din filialele lor adepţi docili ai politicii externe sovietice.

În afara *operaţiilor clasice de spionaj şi şantaj* asupra personalului politic occidental (de exemplu, asupra cancelarului vest-german Kiesinger, determinat să demisioneze în urma descoperirii trecutului său nazist), se observă două mari tipuri de acţiuni conduse în acelaşi timp de KGB şi de partidele comuniste străine: acţiunile de propagandă şi infiltrarea în unele mişcări politice.

Acţiunile de propagandă şi subminare

Armistiţiul prevăzut prin „coexistenţa paşnică” şi „destindere” neaplicându-se în domeniul ideilor, confruntarea la acest nivel continuă la fel ca în timpul războiului rece între partizanii celor două blocuri, folosindu-se drept armă principală propaganda. Aceasta, practicată cu amploare şi în mod sistematic chiar în interiorul fiecărei ţări comuniste, este practicată aproape la fel şi în exterior. Într-adevăr, miza este capitală. Mai întâi, este vorba de a convinge opinia occidentală de excelenţa sistemului comunist şi de reuşita lui răsunătoare în URSS. În al doilea rând, este important să se creeze în tabăra adversă un climat favorabil opţiunilor de politică externă ale ţărilor comuniste, adică, de fapt, ale

Uniunii Sovietice.

Principalele mijloace ale acestei propagande provin direct din ţările blocului socialist: *reviste, cărţi, emisiuni de radio, filme, toate concepute cu unicul scop de a convinge opinia să adere la poziţiile comuniste.* Aceste suporturi mediatice sunt difuzate în mii de feluri: de la distribuirea gratuită în şcoli şi bibliotecile publice de periodice, la vânzarea către canalele de televiziune a unor filme „documentare" pentru sume uneori foarte ridicate (între 9.000 şi 27.000 dolari costa, în 1967, o producţie despre războiul din Vietnam). Pe lângă această propagandă directă intervin, în fiecare din ţările vizate, *relee naţionale, animate în special de „asociaţiile de prietenie" cu ţările comuniste.* Acestea, având aceleaşi obiective ca şi propaganda directă – ridicarea în slăvi a comunismului sub toate aspectele sale şi susţinerea politicii externe a ţărilor care îl practică –, au ca misiune specială ridicarea discursului propagandistic la nivelul normelor occidentale. Prin aceste asociaţii – care publică reviste, organizează colocvii, expoziţii şi călătorii (foarte) ghidate – se exercită o acţiune metodică asupra opiniei occidentale. Ştiind să utilizeze cu abilitate ilustraţiile, să multiplice reportajele „pozitive", replicând „calomniilor" sau „neadevărurilor difuzate în presa burgheză", solicitând mărturii *pro domo*, argumentând cu tărie statistici (cel mai adesea incontrolabile), aceste mijloace nu rămân fără influenţă asupra unei părţi a populaţiei. E suficient să parcurgi revista „France-URSS" pentru a trage o concluzie în acest sens. Publicaţia pledează fără încetare – dar cu o înflăcărare şi mai accentuată în conjuncturile delicate – cauza sovietică, intervenind cu vigoare ori de câte ori este contestat un aspect important al politicii interne sau externe a Uniunii Sovietice. De exemplu, în 1975–1976, când se cumpărau masiv cereale din Statele Unite, revista proclama că asta nu înseamnă că ar fi vorba de un eşec al agriculturii sovietice. Nu, sistemul de încarcerare în Uniunea Sovietică nu este mai inuman decât în alte ţări. Nu, Moscova nu frânează cu nimic aplicarea acordurilor de la Helsinki. Nu, Uniunea Sovietică nu vrea să împiedice cu nimic „destinderea"…

În paralel cu aceste operaţii de propagandă şi dezinformare realizate cu ajutorul unor structuri locale, serviciile specializate – printre care şi puternicul KGB – *procedează la subminări ale partidelor şi mişcărilor de stânga necomuniste.* Scopul, spre sfârşitul anilor ’60, este de a accentua orientarea social-democraţiei europene spre colaborarea cu comuniştii şi spre susţinerea politicii de „destindere” propovăduită de URSS. „Este important – ordona, pe la mijlocul anilor ’70, generalul Kriucikov, directorul spionajului la KGB – ca agenţii-rezidenţi din Europa să facă totul pentru a-i contacta şi încuraja pe conducătorii şi militanţii social-democraţi care dau prioritate «destinderii», să-i discrediteze sau să-i compromită pe cei ce rămân marcaţi de antisovietism. În sfârşit, trebuie exploatate inteligent rivalităţile existente între diverse partide (german, francez, suedez, britanic) dornice să dea tonul întregii Internaţionale.” Parcurgând – aşa cum a putut-o face Vladimir Bukovsky – unele documente din arhivele KGB, se poate aprecia *reuşita acestei „pătrunderi” sovietice în mediile conducătoare ale social-democraţiei germane, ale Internaţionalei socialiste sau ale stângii liberale din Statele Unite*. Succes concretizat şi în susţinerea foarte activă a campaniei de dezarmare relansată – începând cu 1975 – în Europa de către Consiliul mondial al păcii (al cărui sediu se află în Finlanda), precum şi în *multiplele mişcări pacifiste* organizate direct sau indirect de partidele comuniste occidentale. Pentru unele din aceste manifestări pacifiste, manipularea pare evidentă. Aşa este cazul reuniunii unui Parlament mondial al popoarelor militând pentru pace, la Sofia, în septembrie 1980 (2.260 reprezentanţi de partide şi organizaţii), care a adoptat în unanimitate programul de acţiune dorit de sovietici. Nu există nicio îndoială că ONU şi numeroasele sale filiale au fost bine infiltrate. Mărturie stau în special unele *satisfecit* găsite în arhivele sovietice, cum ar fi nota Comitetului central al PCUS care, în august 1979, îşi exprimă satisfacţia pentru rezultatele obţinute în 25 de ani la UNESCO, atât „ideologice, politice, cât şi practice”.

Aceste practici de infiltrare, dezinformare şi manipulare –

datorate acţiunii combinate a partidelor comuniste străine şi a serviciilor secrete sovietice – nu constituiau o noutate. Ele nu aveau să-i uimească mai ales pe cei care trăiseră, de exemplu, atacurile comuniştilor francezi (în 1948) împotriva disidentului Kravcenko, autorul unei cărţi cu mărturii ce denunţau dictatura stalinistă; sau virulenta campanie dusă în Occident, la începutul anilor ’50, pentru dezarmare în general şi împotriva armei atomice în special, ce culminase în martie 1950, cu lansarea apelului de la Stockholm. Ceea ce era nou, repetăm, era faptul că simultan cu aceste metode puţin ortodoxe, Uniunea Sovietică practica de acum, cu zel, jocul diplomatic normal.

1.2.3. …la diplomaţia clasică

Ideea că sistemul relaţiilor internaţionale putea fi folosit pentru a servi intereselor statelor comuniste a fost una dintre marile intuiţii ale lui Hruşciov. Refuzând excluderea din viaţa internaţională în care URSS-ul stalinist se complăcuse, Hruşciov a încercat, dimpotrivă, să acţioneze asupra echilibrului mondial pentru a obţine maximum de profit. Încă de atunci, *fără să abandoneze practicile subversive descrise mai sus, el a adoptat metodele în vigoare specifice jocului diplomaţiei curente.* „Conceptele instrumentale – notează sovietologul Alain Besançon – sunt luate din vocabularul diplomaţiei clasice. În sistemul B (pe care autorul îl opune «sistemului A», care se referă la sfera ideologică şi se sprijină pe mişcarea comunistă internaţională) circulă deci cuvintele pace, coexistenţă, suveranitate naţională, neamestec în treburile interne, influenţa intereselor privilegiate. Mijloacele sistemului B sunt, ca peste tot, diplomaţia, armata, schimburile economice şi toate celelalte mijloace prin care un stat poate acţiona asupra altui stat.”

Încă de la sfârşitul anilor ’60, *sistemul diplomatic al Uniunii Sovietice şi al sateliţilor săi este mobilizat în jurul promovării a două idei: „destindere” şi dezarmare.* Timp de mai bine de un

deceniu, niciun discurs important de politică externă nu este pronunţat fără a se face referiri la aceste obiective. Totul – vizite oficiale, conferinţe, apeluri la opinie – urmăreşte realizarea de acorduri în aceste două domenii.

Departe de a constitui o renunţare la extindere, „destinderea" *(Razriadka)* este, dimpotrivă, considerată de către strategii sovietici drept „o formă a luptei de clasă, destinată să întărească socialismul mondial". Moscova aşteaptă de la scăderea tensiunii internaţionale şi de la o concertare cu democraţiile liberale un triplu beneficiu: destabilizarea Europei occidentale prin repunerea în discuţie a prezenţei americane; recunoaşterea graniţelor de după război impuse de sovietici; stoparea de către adversar a dezvoltării armamentului tactic ultra-sofisticat, care ar obliga Uniunea Sovietică la cheltuieli fantastice şi ar pune în discuţie confortabila sa superioritate numerică (de 3 la 1, spre sfârşitul anilor '70, faţă de NATO, pentru efectivele forţelor convenţionale). În cea mai activă fază a sa (1969–1975), „destinderea" duce la semnarea unor acorduri deosebit de avantajoase atât pentru schimburile comerciale, pentru armamentul strategic, cât şi în ceea ce priveşte chestiunea germană şi securitatea europeană.

Destindere şi cooperare economică

În numele „coexistenţei paşnice", Hruşciov este primul care a încercat să impună ideea de cooperare economică între Est şi Vest, repunând în discuţie teza – foarte populară în Statele Unite – potrivit căreia orice transfer de tehnologie spre „Est" era periculos, deoarece ajuta la supravieţuirea economică a ţărilor comuniste sau la dezvoltarea lor, şi putea fi deturnat unor scopuri strategice. Presiunea anumitor elite europene încântate de teoria „convergenţei" – apărată mai târziu de avocatul Samuel Pisar –, potrivit căreia ajutorul economic acordat Uniunii Sovietice şi sateliţilor săi ar accelera liberalizarea internă a sistemului economic, a permis, încă din timpul lui Hruşciov, o creştere a importurilor sovietice de

echipament din Europa occidentală, apoi din Japonia.

Totuşi, maximul schimburilor Est-Vest a fost atins după 1965. *În cinci ani (1970–1975*), *importurile provenind din Occident au crescut de mai bine de patru ori*. Totul a contribuit atunci la favorizarea relaţiilor comerciale între cele două „blocuri": necesităţile considerabile ale sovieticilor, interesele lobbyului agro-alimentar american, dorinţa Statelor Unite de a reduce din handicapul faţă de ţările europene în cadrul schimburilor cu Uniunea Sovietică, doctrina „linkage" promovată de H. Kissinger şi difuzarea tezelor lui Samuel Pisar. În iulie, august şi octombrie 1972 au fost încheiate o serie de acorduri cu privire la lichidarea datoriilor de război, folosirea porturilor celor două ţări, cât şi la cumpărarea masivă de produse agricole, echipament industrial şi hidrocarburi. *În cinci ani (1970–1975), comerţul sovieto-american s-a înzecit*, rămânând totuşi scăzut în valoare absolută şi foarte dezechilibrat (exporturile americane fiind mult superioare importurilor).

Dezarmarea

Iniţiativele sovietice au succes şi în materie de dezarmare. Pentru a-şi justifica refuzul de a coopera cu China în domeniul nuclear, URSS a putut să se prevaleze, încă din anul 1968, de decizia Comisiei de dezarmare de la Geneva – bazată pe o propunere comună a Statelor Unite şi Uniunii Sovietice –, ce impunea puterilor semnatare să nu livreze nici arme, nici tehnologii nucleare celorlalte ţări.

Negocierile au fost mai dificile în problema – fundamentală pentru Moscova – a limitării armelor. Acestea au întârziat mult timp asupra noţiunii (subiective) de „arme strategice", asupra tipurilor de armament (pentru unii numai anti-rachetele; pentru alţii armele ofensive şi defensive), ca de altfel şi asupra controlului dezarmării. Avute în vedere încă de la întrevederea Kosîghin-Johnson de la Glassboro (23 iunie 1967), *negocierile SALT I – care debutaseră la sfârşitul anului 1969 – au fost încheiate la 26 mai 1972 la Moscova*, după 127

de sesiuni ţinute alternativ la Helsinki şi Viena. Durata acestor negocieri nu se explică numai prin complexitatea problemelor tehnice, ci mai ales prin ezitările conducătorilor de la Kremlin, prinşi între necesitatea (afirmată cu forţă de „reformatori") de a îndrepta spre industriile de consum enormele mijloace destinate armamentului nuclear strategic, şi teama – mereu exprimată de generali – de a slăbi un potenţial militar indispensabil pentru a face faţă atacului unei puteri nucleare: Statele Unite sau, ipoteză atunci mult mai plauzibilă, China. Datorită acestor incertitudini, acordul SALT I a apărut foarte modest, prevăzând doar limitarea armamentului anti-rachetă (ABM) la două linii de 100 de rachete pentru fiecare ţară, şi „îngheţarea", timp de cinci ani, a armelor strategice existente. Dar sovieticii ajunseseră să impună ideea că superioritatea tehnologică americană compensa superioritatea cantitativă a armelor lor, lucru contestabil.

Nedorind să stopeze această dinamică a dezarmării, pe care o propagandă savant orchestrată le-o atribuia, conducătorii de la Kremlin au în vedere, încă din noiembrie *un al doilea ciclu de negocieri (SALT II) ce se încheie cu semnarea la Viena, în 1979, de către J. Carter şi L. Brejnev, a unui nou acord.* Acesta prevedea, în materie de armament nuclear, limitări cantitative (numărul lansatoarelor) şi calitative (nu mai mult de o nouă rachetă intercontinentală terestră pentru fiecare tabără, din acel moment până în 1985, limitarea încărcăturilor fiecărei rachete cu capete multiple…). În lumina acestor acorduri, unele state din Europa occidentală în special RFG au considerat că aceste concesii făcute sovieticilor erau excesive şi îngrijorătoare, mai ales ne-limitarea rachetelor nucleare sovietice SS-20 şi a bombardierelor Backfire care, dacă nu erau capabile să ameninţe teritoriul american, puteau totuşi distruge Europa.

„Securitate colectivă în Europa"

În aceeaşi perioadă, folosindu-se deopotrivă de mijloace deturnate şi metodele diplomatice clasice, Uniunea Sovietică

reuşeşte să realizeze marele său proiect de tratat de securitate colectivă în Europa. Încă din februarie 1954, la Conferinţa Celor Patru, la Berlin, Molotov (ministrul sovietic al afacerilor externe) făcuse propuneri în acest sens; şi, pentru prima dată, stabilise o legătură directă între soluţionarea problemei germane şi securitatea europeană. Moscova era gata să accepte o reunificare a Germaniei pe baza unei *neutralităţi a Europei centrale (planul Rapacki, 1957)*; dar cum occidentalii au manifestat o netă reticenţă faţă de un asemenea proiect, situaţia s-a încordat şi, în ciuda „coexistenţei paşnice", relaţiile dintre URSS şi RFG au rămas foarte tensionate. Iar RDG-ul – prin vocea conducătorului său, Walter Ulbricht – n-a încetat să-i discrediteze pe „revanşarzii de la Bonn", „moştenitori ai imperialismului german şi complici ai imperialismului american".

Atmosfera s-a schimbat odată cu venirea la putere a echipei Brejnev, care a ştiut să profite de dorinţa de apropiere a unei părţi din opinia vest-germană şi, prin diverse manevre, să o promoveze în sânul Partidului liberal şi al social-democraţiei. *Încă din 1967 s-au pus primele jaloane ale Ostpolitik-ului*, marcate printr-un schimb de ambasadori între Bonn şi Bucureşti, în ianuarie, iar în august, printr-un acord între Bonn şi Praga privind crearea unor misiuni comerciale. Aceşti „paşi mărunţi" i-au înspăimântat în aşa măsură pe conducătorii RDG-ului, încât, cum am văzut deja, au presat Moscova să pună capăt experienţei „Primăverii de la Praga", considerată prea favorabilă unei apropieri de Bonn.

Relansarea şi aprofundarea *Ostpolitikului* avea să aibă loc în urma constituirii, în RFG, a unei coaliţii social-liberale începând din septembrie 1969, avându-l în frunte pe Willy Brandt, Acesta, pornind de la ideea că „poporul german are nevoie de pace – în sensul deplin al cuvântului – cu popoarele sovietice şi toate popoarele est-europene" şi că trebuie „evitată cu orice preţ o tot mai accentuată înstrăinare, una de cealaltă, a celor două părţi ale naţiunii germane", angajează foarte repede – după ce a avut acordul Washingtonului – o negociere cu Polonia, RDG şi URSS. Pentru aceasta din urmă,

şi pentru toate ţările socialiste, *Ostpolitik*-ul prezenta avantajul de a recunoaşte definitiv poziţiile dobândite după cel de-al doilea război mondial şi, de asemenea, de a constitui un pas decisiv în realizarea proiectului tratatului de securitate colectivă în Europa.

Primele acorduri – *tratatul de la Moscova (12 august 1970)* – încheiate între RFG şi URSS obligau pe cei doi semnatari să excludă din relaţiile lor orice recurs la forţă (articolul 2) şi să „respecte, fără restricţii, integritatea teritorială a tuturor statelor Europei, potrivit graniţelor de astăzi" (deci inclusiv graniţa Oder-Neisse şi cea dintre cele două Germanii). *Cel de-al doilea acord, încheiat la 7 decembrie 1970 la Varşovia, între RFG şi Polonia*, reia angajamentele acordului precedent privind *statu-quo*-ul frontalier şi nerecurgerea la forţă. Relaţii diplomatice au fost încheiate şi cu Cehoslovacia, Ungaria şi Bulgaria. În privinţa *acordului cvadripartit asupra Berlinului*, acesta a necesitat 17 luni de negocieri. Pentru a-l semna (la 3 septembrie 1971), occidentalii au cerut Uniunii Sovietice să reafirme drepturile celor patru puteri ocupante asupra întregului Berlin; să admită responsabilitatea sa ultimă în privinţa accesului în Berlinul de Vest; să oblige RDG-ul să renunţe la intenţiile sale cu privire la fosta capitală a Reichului (ceea ce impunea înlocuirea lui Walter Ulbricht cu un conducător mai puţin marcat de trecutul său: Erich Honecker).

Un an mai târziu (21 decembrie 1972) a fost parafat un *tratat fundamental între RFG şi RDG*: cele două Germanii se recunoşteau reciproc ca state egale şi suverane de drept, dar, nefiind „străine" (*Ausländer*), acceptau ca raporturile lor să fie rezolvate într-o manieră specială. Din acest moment, relaţiile dintre cele două Germanii se dezvoltă neîncetat. Volumul schimburilor economice se dublează din 1972 până în 1980; societăţile civile ale celor două state (Bisericile luterane, mişcările pacifiste şi ecologiste…) se întrepătrund şi multiplică legăturile; „porozitatea culturilor" devine aproape totală. Se evocă „răspunderea comună" şi „identitatea destinului" celor două Germanii care, la începutul anilor '80,

vor parcă – în unele momente – să se distanţeze de cele două blocuri din care fac parte.

Concesiile făcute de sovietici – în special în privinţa Berlinului – le servesc pentru a-i face pe occidentali să accepte proiectul de conferinţă asupra securităţii europene, de la care aşteptau cel puţin trei tipuri de avantaje; confirmarea reorganizării teritoriale impuse de ei după război; pe termen mediu, crearea unor cadre de cooperare economică şi comercială mai avantajoase; iar pe termen lung, realizarea unei Europe neutre (după eventuala retragere a forţelor americane) în locul unei „Europe atlantice" militarizate şi dominate de Statele Unite. Acceptând organizarea unei asemenea *conferinţe la Helsinki*, începând din 3 iulie 1973, occidentalii nu se îndoiau de existenţa unor gânduri ascunse ale sovieticilor, dar îşi imaginau că vor putea face presiuni pentru a obţine din partea conducătorilor de la Kremlin respectul faţă de persoane şi faţă de ideile lor în cadrul „blocului comunist" şi libera circulaţie între partea orientală şi partea occidentală a Europei. *Textul Actului final al conferinţei, semnat la 1 august 1975* (110 pagini repartizate în cinci capitole şi trei teme, numite cele „trei coşuri") de 33 de ţări ale Europei, Statele Unite şi Canada, a apărut ca un compromis.

Oricât de importante au fost aceste tratate şi acorduri – negociate cu abilitate şi perseverenţă de către Uniunea Sovietică –, ele nu trebuie să eclipseze un aspect fundamental al schimbării intervenite în timpul acestei perioade în relaţiile internaţionale. URSS reuşeşte într-adevăr să se impună atunci drept un actor privilegiat al acestor relaţii, *asumându-şi, alături de Statele Unite, un mare număr din problemele internaţionale.* Un cod tacit se impune între cele două superputeri, începând din anii '60, în funcţie de tipurile de conflict, de gradul de angajament şi, mai ales, de localizarea diferendelor Astfel, fiecare respectă principiul non-intervenţiei în caz de criză sau de conflict în interiorul taberei adverse. Pentru Johnson, intervenţia în Cehoslovacia nu este decât un „supărător incident trecător", care nu afectează „destinderea". Nici

Leonid Brejnev nu ia nicio măsură de limitare a iniţiativelor Statelor Unite – sau a aliaţilor lor politici – în America latină (răsturnarea de la putere a lui Salvador Allende în Chile, în septembrie 1973). Nici chiar conflictele în care erau implicaţi aliaţi ai celor două „blocuri" (războiul din Vietnam, războiul israelo-arab de 6 zile, conflictele indo-pakistaneze…) nu afectează decisiv „bipolul" sovieto-american.

Beneficiile „destinderii"

Care dintre cele două tabere a profitat mai mult de „destindere"? Pentru un mare număr de observatori occidentali, „tabăra sovietică", fără îndoială. Vladimir Bukovsky nu găseşte cuvinte destul de dure pentru a acuza această politică ce a paralizat voinţa occidentalilor de a rezista expansiunii comuniste: „A fost – scrie el – un fel de SIDA epidemică în plan politic, ce a făcut ca ţări aparent puternice să-şi piardă imunitatea împotriva bacililor ostili". Potrivit acestui ex-disident, situaţia nu a fost niciodată atât de periculoasă pentru Occident: „Comunismul mai avea de făcut doar o jumătate de pas până la dominarea lumii".

Este adevărat că *beneficiile „blocului sovietic" au fost atunci enorme*, chiar dacă nici cele ale Statelor Unite nu au fost neglijabile. În timpul acestei „destinderi", zona sa de influenţă a crescut considerabil, atât în Europa (recunoaşterea oficială a zonei sale de siguranţă; stabilirea de relaţii cu RFG; progresul ideii de demilitarizare a continentului…), cât şi în Asia (apropierea de India şi susţinerea victorioasă a ofensivei sale împotriva Pakistanului; victoria aliatului vietnamez în 1973) sau în Orientul Mijlociu (lărgirea influenţei sale în Yemenul de Sud, Sudan, Iraq, Afghanistan şi în Egipt…). După cum observă H. Carrère d'Encausse, „interpretării occidentale a destinderii *invizibile* îi răspunde concepţia sovietică a *divizibilităţii destinderii*, şi mai ales o altă concepţie a cronologiei sale. Consacrată prin actul final (de la Helsinki), pentru Moscova destinderea a încetat să existe şi să impună comportamente adaptate". Bine adăpostită sub „umbrela

destinderii”, Uniunea Sovietică poate realiza un nou salt înainte, de-a dreptul spectaculos în lumea a treia.

2. LANSAREA ÎN LUMEA A TREIA

2.1. Nebuloasa expansionistă

2.1.1. O oportună adecvare între ofertă şi cerere

Impresionanta creştere a numărului de mişcări politice şi de state din lumea a treia care, începând cu anii ’60, se proclamă – mai mult sau mai puţin – marxist-leniniste se explică printr-o dublă dinamică: adecvarea oportună între voinţa expansionistă a regimurilor comuniste constituite deja şi căutarea – de către elitele naţionale ale ţărilor ce-şi câştigaseră recent sau erau pe cale de a-şi câştiga independenţa – de soluţii radical opuse colonialismului. Într-adevăr, aceste elite consideră opţiunea socialistă ca fiind „corolarul anticolonialismului” (D.G. Lavroff). Pentru ele, repunerea în discuţie a colonialismului presupune repunea în discuţie a liberalismului de care este consubstanţial legat, deci orientarea spre singurul antidot testat deja (cu aparent succes) de către ţări în curs de dezvoltare precum China, Coreea, Cuba, Vietnam… Or, toate aceste state – şi cu ele Uniunea Sovietică şi sateliţii săi – se declară atunci dispuse să încurajeze această simpatie a lumii a treia faţă de ideile marxist-leniniste. În fapt, ele văd numeroase avantaje: să răspundă dorinţei lui Lenin (încă din 1918) de a înfăptui revoluţia mondială (misiune ţinută mult timp sub oboroc); creşterea influenţei lor pe plan mondial; justificarea anumitor porniri expansioniste pur etatice; mascarea eşecurilor şi problemelor interne printr-o politică externă mobilizatoare şi dinamică.

Totuşi, implicarea principalelor state comuniste în

expansiunea socialismului în lumea a treia ridică unele *probleme spinoase.* De exemplu, cum să promovezi politica de „coexistenţă paşnică" şi „destindere" cu Occidentul şi să susţii în acelaşi timp lupte împotriva aceluiaşi Occident în Africa şi în Asia? *Nu-i riscant, de asemenea, să pariezi pe mişcări sau regimuri care caută să instaureze socialismul într-un context foarte inadecvat în raport cu normele definite de teoreticienii marxism-leninismului*? Astfel spus, se poate spera în construirea unui regim marxist în state în care nu există propriu-zis „clase", ci stratificări sociale, nu există capitalişti indigeni şi clasă muncitoare, ci capitalişti străini şi activităţi agricole? În aceste condiţii, nu este periculos pentru statele-călăuză a comunismului mondial să susţină sisteme care, proclamându-se „socialiste", sunt adeseori foarte departe de marxismul ortodox?

Răspunsurile la aceste întrebări de fond au fost prudente şi variabile, în funcţie de state şi perioade. Jacques Levesque, care a studiat în mod deosebit politica sovietică în lumea a treia, remarcă faptul că aceasta „a fluctuat între un oportunism pur pragmatic şi o voinţă de a influenţa şi orienta politic, economic şi social aceste state, între un optimism debordant şi un scepticism exagerat în ceea ce priveşte posibilităţile lor de trecere la socialism şi, în sfârşit, între preferinţe minimaliste şi preferinţe mai exigente în privinţa unei asemenea orientări".

Aceste fluctuaţii se dovedesc a fi foarte dependente de situaţia internă şi situaţia internaţională a statelor comuniste aflate în discuţie. Astfel, în anii Revoluţiei culturale, China îşi abandonează politica suplă şi pragmatică, pentru a face exclusiv apologia războiului revoluţionar popular ca mijloc de eliberare a popoarelor oprimate. De altfel, conflictul chino-sovietic face din susţinerea „socialismelor" lumii a treia un adevărat măr al discordiei între cele două ţări, influenţându-le comportamentul. La fel cum deteriorarea „destinderii" între Statele Unite şi Uniunea Sovietică – începând din 1974–1975 – este, pentru aceasta din urmă, prilejul de a-şi radicaliza politica de intervenţie în lumea a treia.

Foarte schematic, se poate spune că principalele două state ale blocului comunist oscilează, în funcţie de conjunctură, între două poziţii: una relativ suplă, cealaltă mai riguroasă. În primul caz – frecvent în anii ’60 –, de exemplu, Uniunea Sovietică acceptă *susţinerea unor ţări precum Cuba (înainte de adeziunea lui Castro la marxism), Ghana, Guineea, Mali, Birmania, Egiptul lui Nasser, Algeria*, care, ducând o politică internă radicală (reforme agrare, naţionalizări) şi o politică externă anti-occidentală, nu sunt conduse de partide comuniste şi nu sunt marxiste. Pentru a-şi justifica această susţinere, ideologii sovietici consideră asemenea state „democraţii naţionale” sau „democraţii revoluţionare”, precizând că absenţa unui partid de avangardă este compensată de ajutorul sub multiple forme pe care foarte puternica Uniune Sovietică îl poate acorda acestor ţări. Pentru a ilustra această teză – numită „a treia fază a crizei generale a sistemului capitalist mondial” –, poate fi amintită trecerea Cubei, datorită sprijinului primit din partea Moscovei, de la naţionalism la marxism-leninism.

Acestei politici „optimiste” şi oarecum de aşteptare i se opune aceea mult mai intervenţionistă care se conturează în URSS la puţin timp după îndepărtarea lui Hruşciov. Luând act de înfrângerile suferite în Algeria (răsturnarea lui Ben Bella), în Ghana (înfrângerea lui Nkrumah) şi în Indonezia, Uniunea Sovietică se arată mai exigentă, insistând asupra rolului fundamental al partidelor de avangardă şi al armatei în instaurarea şi consolidarea socialismului şi asupra importanţei luptei armate, în unele cazuri (Vietnam). Aceste noi orientări, în special cea din urmă, aveau să găsească o largă aplicaţie în ofensivele din a doua jumătate a anilor ’70.

2.1.2. Numărul mare de motoare…

URSS, RDG…

Dispunând de mijloace enorme (economice şi militare) pe

care e dispusă să le pună în slujba acestei cauze (1,3% din PNB, adică 25 miliarde de dolari în anii ’80), Uniunea Sovietică deţine cu siguranţă supremaţia în rândul statelor comuniste ce susţin mişcările şi regimurile socialiste din lumea a treia. Dacă până la începutul anilor ’70, în special sub impulsul lui Gromîko, Kosîghin şi Brejnev, ajutorul acordat mişcării revoluţionare mondiale rămâne subordonat politicii internaţionale de „destindere”, lucrurile se schimbă începând cu anii 1974–1975, când, din motive conjuncturale – şi poate şi *sub influenţa unor responsabili ca Suslov, ideologul PCUS, Ponomariov, şeful departamentului internaţional al PCUS, şi Şelepin, fostul şef KGB* –, Uniunea Sovietică se angajează, cu o îndrăzneală şi o forţă excepţionale, în luptele din lumea a treia.

Implicarea Uniunii Sovietice este cu atât mai eficace cu cât ea se poate baza *pe participarea întregului „bloc”* pe care îl conduce: state din tratatul de la Varşovia, Cuba, Vietnam şi numeroşii săi aliaţi. Dacă timp de două decenii (1955–1975), URSS se limitează la folosirea doar a ţărilor Europei de Est ca ştafete sau paravane ale propriilor sale acţiuni, din 1975 ea îşi schimbă strategia, specializând fiecare stat în misiuni bine definite (spionaj, transport, propagandă…) şi obligându-le pe toate să contribuie la unele proiecte de mare amploare, cum ar fi reconstrucţia economică a Vietnamului. Mai mult, ea acceptă ca unul dintre sateliţii săi est-europeni, RDG, să nu fie numai unul dintre instrumentele sale, dar şi să poată căuta, prin acţiuni proprii, să-şi confirme legitimitatea prin recunoaşterea internaţională. *Erich Honecker îşi orientează astfel deliberat ţara spre Africa*, având avantajul obţinerii unor importante materii prime. Numărul de experţi est-germani (în materie militară şi mai ales poliţienească) oscilează pe continent între 2.000 şi 2.500, răspândiţi în Etiopia. Angola, Congo, Libia, Algeria, Madagascar, Guineea, Mozambic…

…Cuba…

De asemenea, Uniunea Sovietică poate conta în Africa şi pe

ajutorul activ şi masiv al Cubei. Devenit, după răsturnarea de la putere a lui Batista şi după „afacerea din Golful Porcilor”, unul dintre eroii anti-imperialismului, Fidel Castro îşi manifestă devreme interesul pentru mişcările de emancipare din lumea a treia. Acesta realizează contacte – mai ales datorită călătoriilor africane ale lui Che Guevara în 1964 şi 1965 – cu organizaţiile revoluţionare din Guineea-Bissau, Mozambic, Congo, Angola, insulele Capului Verde. Departe de a fi o simpla executare a unui ordin venit de la Moscova, *angajarea puternică a Cubei în Angola (începând din 1975) şi în Etiopia (din 1978),* la care au participat 200.000 de civili şi militari, a răspuns aspiraţiilor profunde ale lui „lider maximo” şi necesităţilor interne ale momentului. Avântul revoluţionar găsindu-se în impas în America latină, Africa apărea drept un nou câmp posibil pentru mobilizarea întregii populaţii cubaneze (în special populaţia de culoare de pe insulă) pentru o mare cauză revoluţionară. Colaborarea în Africa dintre Uniunea Sovietică şi Cuba corespundea deci mai ales unei „concordanţe de interese” (J. Levesque) între cei doi aliaţi.

…China şi Coreea de Nord

Implicarea Chinei în cauza lumii a treia n-a fost niciodată, din punct de vedere logistic, de o asemenea amploare ca aceea a Uniunii Sovietice şi a aliaţilor săi. Totuşi, în primii douăzeci de ani ai existenţei sale, China populară n-a încetat să afirme că promovarea revoluţiei în lume era obiectivul său major. Întărită prin angajarea militară alături de nord-coreeni, mândră de a fi fost printre primele state ale lumii care au proclamat la Bandung necesitatea absolută de a sprijini eliberarea popoarelor colonizate, China se bucură, în această privinţă, de o certă popularitate în rândul mişcărilor de emancipare. Cu atât mai mult cu cât, datorită teoriilor maoiste asupra gherilei – testate cu succes între 1946 şi 1949 –, ea poate propune „ţărilor aflate pe calea spre socialism” tehnici eficiente de luptă.

Totuşi, în acţiunile sale, China se dovedeşte a fi prizoniera

unor contradicţii: cum să fii unul dintre primele state ale lumii care au promovat „coexistenţa paşnică”, adică înţelegerea cu autorităţile aflate la putere, şi să susţii totuşi (de exemplu în Malaysia, Thailanda, Birmania sau Filipine) mişcările revoluţionare îndreptate împotriva lor? În aceste condiţii, poţi oare ca, în acelaşi timp, să ocupi un loc în plutonul marilor state ale lumii – aşa cum aspiră Beijingul – şi să te faci apostolul decolonizării? Cum să procedezi ca, prin această implicare în favoarea luptelor din lumea a treia, să nu intri în concurenţă sau, mai rău (ţinând cont de interpretarea lui Hruşciov privind „coexistenţa paşnică”), chiar în conflict cu Uniunea Sovietică? În sfârşit, şi aceasta nu era problema cea mai lipsită de importanţă, cum să susţii eficient luptele din lumea a treia fără a contribui cu mijloace substanţiale?

Nu fără abilitate, exceptând perioada Revoluţiei culturale, China reuşeşte să depăşească destul de bine aceste contradicţii şi dificultăţi. După cum vom vedea, *aceasta îşi constituie, de-a lungul anilor ’50 şi ’60, o întreagă reţea de relaţii: foarte strânsă în Asia, mai slabă în Orientul Mijlociu şi în Africa. Î*n schimb, după 1970, promovarea socialismului în lume trece foarte clar în planul secund al preocupărilor sale.

Coreea de Nord, alt stat comunist implicat în lumea a treia, îşi menţine activismul în toată această perioadă. Proclamând în 1968 că „marea cauză revoluţionară anti-imperialistă a popoarelor din Asia, Africa şi America latină era de neînvins”, *Kim Ir Sen măreşte sprijinul politic şi material acordat mişcărilor de eliberare anti-colonialiste.* Admiterea Coreei în cadrul mişcării ţărilor ne-aliniate în august 1975 îi stimulează zelul în favoarea „cauzei comune anti-imperialiste”. Asociaţiile de prietenie se multiplică, în special cu statele africane progresiste (Madagascar, Mali, Etiopia, Libia…). Activismul Pyongyangului nu este totuşi total dezinteresat. După cum remarcă J.-P. Brulé, conducătorii nord-coreeni urmăresc, de fapt, un dublu obiectiv: „Să repună problema coreeană în contextul revoluţiei mondiale şi să prezinte experienţele nord-coreene drept un model de dezvoltare”.

2.1.3. …şi curele de transmisie

În luarea puterii, partidele comuniste locale – inexistente sau slabe – joacă adeseori un rol mult mai puţin determinant decât aşa-numitele *formaţiuni de avangardă* (precum MPLA în Angola, POE în Etiopia sau FRELIMO în Mozambic), care, mai puţin ortodoxe din punct de vedere ideologic, au, dimpotrivă, avantajul de a fi mai aproape de elita indigenă şi de a nu speria opinia occidentală printr-o orientare prea declarat marxistă, în realitate, aceste formaţiuni se comportă în general ca nişte cai troieni ai comunismului. *În martie 1980 se semnează la Moscova un plan între Frontul sandinist de eliberare naţională (FSLN) din Nicaragua şi PCUS, care prevedea crearea viitoare a unui partid marxist-leninist* „chemat să lupte pentru edificarea socialismului în Nicaragua” Acest plan trebuie să rămână secret „din motive tactice, ţinând cont de situaţia politică reală din ţară şi din regiunea Americii centrale”. În plus, tot în secret, KGB-ul satisface cererile partidelor comuniste locale (de exemplu, în decembrie 1976, pe cele ale PC din Argentina, Panama, Uruguay şi Salvador) de a antrena militanţi pentru spionaj, contraspionaj şi gherilă. De altfel, mai mult decât probabil, statele aliate şi organizaţiile prietene ale Uniunii Sovietice – precum Libia sau OEP – au acceptat să participe la aceste instrucţii, în special la cele legate de tehnicile teroriste.

Şi China întreţine foarte devreme relaţii strânse cu un grup disident al Partidului comunist birman („Drapelul alb”), ca de altfel şi cu partidele comuniste din Indonezia (PKI), Malaysia (PCM), uneori finanţându-le grupările înarmate, alteori, dimpotrivă, sfătuindu-le să se orienteze spre metode paşnice. În Filipine, Beijingul este solicitat când de un PC oscilând între legalitate şi violenţă, când de gherilele (ale mişcării Huks – 1948–1954 –, apoi, mai târziu, *New People’s Army)* care se revendică din maoism.

În privinţa *gherilelor*, Uniunea Sovietică, China şi partidele comuniste locale sunt adeseori reticente în susţinerea unor

mişcări minoritare, asupra cărora au prea puţin sau deloc control; în special în America latină, unde se asistă – începând din anii ’60 – la o multiplicare a gherilelor rurale (Bolivia, Peru…) şi urbane (Brazilia, Uruguay, Argentina…). Faptul că aceste mişcări se prevalează de ideologia pro-chineză sau pro-sovietică nu înseamnă că beneficiază obligatoriu de sprijinul Chinei sau al Uniunii Sovietice. Cuba este cu siguranţă statul care, pornind de la propria experienţă, este cel mai angajat în susţinerea gherilelor, de la micile „nuclee” din Republica Dominicană până la Forţele armate revoluţionare din Argentina (FAR). Pentru castrişti, aceasta nu era doar o chestiune de prozelitism. Ei erau, potrivit opiniei lui J. Levesque, convinşi că „securitatea sau chiar supravieţuirea revoluţiei cubaneze nu putea fi asigurată decât prin extinderea revoluţiei pe continentul latino-american”. Îndoindu-se atunci, din ce în ce mai mult, de voinţa şi capacitatea partidelor comuniste latino-americane de a „elibera continentul”, Castro se orientează – încă de la sfârşitul anilor ’60 – spre o susţinere activă a mişcărilor de gherilă, marxist-leniniste sau nu, având ca punct de referinţă insurecţia vietnameză. De acum înainte, potrivit faimoasei formule utilizate de Che Guevara, se pune problema „creării a două, trei, mai multe Vietnamuri” în America latină.

Mai mult decât pe aceste formaţiuni şi gherile, fragmentate şi divizate, strategia expansionistă comunistă se sprijină acum pe un număr de organizaţii internaţionale din lumea a treia, şi în primul rând pe *mişcarea ne-aliniaţilor*. Participând într-adevăr foarte activ la conferinţa de la Bandung din aprilie 1955 – ce reunea 24 de ţări, dintre care 16 state foste „coloniale” –, China, aşa cum am spus, propulsează mişcarea comunistă în centrul problemelor (suveranitate, rasism, colonialism, subdezvoltare) de care sunt interesate popoarelor afro-asiatice. Dacă China şi URSS sunt absente de la conferinţa „la vârf” a ţărilor ne-aliniate de la Belgrad, din septembrie 1961, elanul principal al mişcării (ce respinge sistemul blocurilor şi afirmă dreptul popoarelor la autodeterminare, independenţă şi libera folosire a propriilor bogăţii) este dat de

cel de-al treilea mare tenor al comunismului mondial al epocii, Iugoslavia. Pe măsură ce au loc reuniuni (Lusaka în 1970; Alger în 1973; Colombo în 1976; Havana în 1979), numărul ţărilor este în continuă creştere (de la 25 la 92), ceea ce transformă organizaţia într-o extraordinară cutie de rezonanţă. De asemenea, Uniunea Sovietică se străduieşte să se folosească de ea cât mai bine, pentru a-şi apăra politica dusă în lumea a treia, prin intermediul câtorva state prietene. De la conferinţa din Alger, Cuba „ia conducerea unei fracţiuni dure, pro-sovietice, pe care o îndrumă cu subtilitate spre o poziţie dominantă în cadrul mişcării" (H. Carrère d'Encausse). Când steaua lui Castro păleşte – la sfârşitul anilor '70 –, India preia ştafeta.

De o amploare mai redusă decât mişcarea ne-aliniaţilor, şi alte structuri s-au dovedit a fi, în această perioadă, instrumente utile de acţiune ale politicii expansioniste comuniste. De exemplu: *Organizaţia latino-americană de solidaritate (OLAS),* creată la Havana în iulie 1963, care îşi stabileşte ca obiectiv coordonarea ajutorului dat revoluţiei pe acest continent; sau *Organizaţia de solidaritate a popoarelor afro-asiatice (OSPAAJ*, a cărei primă reuniune are loc la Cairo, în decembrie 1957, sub patronajul Uniunii Sovietice, Egiptului şi Chinei, şi care devine foarte repede un teren de rivalitate între Beijing şi Moscova; sau *Conferinţa tricontinentală* organizată la Havana în ianuarie 1966, având drept scop în special contracararea influenţei chineze în mişcarea afro-asiatică, regrupând în interiorul unei noi şi unice structuri „forţele anti-imperialiste ale popoarelor de pe cele trei continente". În ciuda rivalităţilor interne, aceste organizaţii internaţionale au facilitat coordonarea strategiei comuniste în lumea a treia.

2.2. Capete de pod izolate şi fragile în Orientul Mijlociu şi America latină

2.2.1. Dificultăţile de pătrundere în Orientul Mijlociu…

Interesul statelor comuniste – îndeosebi al Chinei şi Uniunii Sovietice – pentru Orientul Mijlociu, interes care se manifestă de la mijlocul anilor ’50, răspunde la trei tipuri de preocupări: extinderea generală a comunismului în lumea a treia; stabilirea unor bune raporturi cu statele musulmane, ţinând seama de prezenţa unor importante minorităţi islamice în China (Sinkiang) şi mai ales în Uniunea Sovietică (republicile din Asia centrală); pătrunderea într-o arie strategică mondială de prim interes (prin situaţia sa geografică şi rezervele petroliere), ocupată până atunci exclusiv de marile puteri occidentale. De acum, cursa pentru supremaţia mondială (ca şi cursa pentru afirmarea ca lider în interiorul blocului comunist) se desfăşoară şi în Orientul Mijlociu.

Un context ostil

Întrucât miza este de importanţă, ea este cu atât mai greu de câştigat. Ţările occidentale, solid implantate, se arată deosebit de vigilente, considerând Orientul Mijlociu drept o proprietate privată, în care nu trebuie să pătrundă duşmanul. În plus, în această regiune a lumii, *mentalităţile nu par să fie favorabile comunismului*, care apare „mereu marginal, cantonat foarte adesea în cadrul minorităţilor etnice sau religioase, obiect de suspiciune pentru majoritatea musulmană, străin lumii islamice”. „Au existat – recunoaşte Paul-Marie de La Gorce – şi militanţi curajoşi, şi intelectuali de mare anvergură, şi o strategie îndrăzneaţă de coaliţie între naţionalismul arab şi marxism; dar niciodată comunismul n-a luat avânt decât în siajul mişcării naţionaliste.” Este adevărat că, în această perioadă, principalele mutaţii socio-economice sau politice n-au fost făcute în regiune în numele comunismului. *În Iran, „revoluţia”* care, începând din 1963, provoacă o serie de vaste reforme, printre care distribuirea de pământ la mai bine de

două milioane de familii, *nu este „roşie”, ci „albă”, deoarece vine din partea şahului* şi nu din partea Partidului comunist Tudeh (căruia i-a devenit astfel superfluă o mare parte a programului său). La fel şi *în Siria, apoi în Iraq, revoluţia este condusă de un curent socialist specific, Ba’th (Baas)* (creat în 1947 de către un grec ortodox, Michael Afláq, şi un sunit, Salah Bitar), al cărui program radical şi global, deşi preia elemente din marxism şi panarabism, nu se aliniază totuşi la poziţiile comunismului internaţional. Refuzând orice influenţă străină în lumea arabă – îndeosebi influenţa Uniunii Sovietice –, Ba’th se arată deosebit de reticent în a colabora cu comuniştii. Pentru acesta, ca de altfel şi pentru partizanii nasserismului (celălalt mare pol al naţionalismului arab contemporan), „comuniştii sunt rivali periculoşi atât pe plan politic, în rândul maselor populare, cât şi pe plan ideologic. Internaţionalismul proletar este inacceptabil pentru susţinătorii unităţii lumii arabe” (H. Laurens).

Folosirea de către ţările comuniste a elitelor musulmane

Încercând prin orice mijloace să pătrundă pe acest teren deja ocupat de ideologii progresiste specifice şi supravegheat cu grijă de Statele Unite, cele două mari state comuniste adoptă aceeaşi strategie. Se sprijină pe respectivele lor elite musulmane şi pe cele mai bine implantate partide comuniste locale, neezitând să încheie acorduri de circumstanţă cu forţele naţionale indigene.

„Alianţa dintre Marx şi mola” – care devine evidentă şi se întăreşte de-a lungul deceniilor –, departe de a fi firească, este construită cu răbdare de către strategii comunişti. Într-adevăr, anumite puncte fundamentale opun statele islamice statelor comuniste: ostilitatea marxismului faţă de religii, activismul propagandei ateiste a regimurilor comuniste, susţinerea iniţială a statului Israel (îndeosebi de către China până la mijlocul anilor ’50)… Structurile lumii a treia amintite deja (conferinţa de la Bandung, Mişcarea de nealiniere, Liga afro-

asiatică…) permit realizarea unor prime contacte. Dar *pătrunderea cea mai eficientă se face prin intermediul minorităţilor musulmane (20 de milioane în China, 50 de milioane în URSS)* aflate în fiecare dintre aceste două state. China este pioniera acestei tactici, trimiţându-l (în 1955) pe preşedintele Asociaţiei islamice (care, după cum am văzut, din 1953, regrupează musulmanii chinezi), Burhan Sahidi, în vizită în Egipt, apoi, în anul următor, cu ocazia unui al doilea pelerinaj la Mecca, în mai multe ţări musulmane (Liban, Iordania, Libia, Tunisia, Afghanistan şi Siria). Uniunea Sovietică este mai lentă în utilizarea filierei islamice; dar, după ce s-a străduit să demonstreze (printr-o politică relativ conciliantă, dacă nu faţă de islam, cel puţin faţă de marii demnitari islamici ai Uniunii) posibilitatea unei coexistenţe posibile între islam şi revoluţie, ea se foloseşte de această idee în mod sistematic, de la sfârşitul anilor ’60. Încă de atunci, demnitarii religioşi – îndeosebi marele muftiu al Taşkentului – sunt trimişi în toate colţurile lumii musulmane (din Maroc în Somalia, trecând prin Yemenul de Nord, Iraq, Iordania, Egipt…), pentru *a afirma solidaritatea Uniunii Sovietice cu populaţiile musulmane*. În acelaşi timp, vaste reuniuni – la Taşkent, la Samarkand… – îi adună pe reprezentanţii principalelor ţări musulmane (24 în 1970, 25 în 1975…). Marii demnitari religioşi ai Uniunii Sovetice, doritori să obţină pentru islam statutul de religie naţională, joacă fără nicio reticenţă aparentă rolul pe care li-l propune conducerea comunistă.

Faza succeselor sovietice (1955–1967)

În ciuda acestor eforturi, extinderea influenţei comuniste în Orientul Mijlociu nu s-a făcut niciodată în mod liniar şi regulat, ci în salturi. Se poate distinge o primă perioadă (1955–1958), în timpul căreia China şi URSS fac primele investigaţii; acestea nu acţionează întotdeauna de comun acord, dar evită să se ciocnească. *Beijingul stabileşte contacte cu Siria şi Egipt*, fapt care contribuie la dezvoltarea legăturilor acestor ţări cu Moscova şi sateliţii săi est-europeni. Încă de la

sfârşitul anului 1955, Cehoslovacia furnizează arme Egiptului, iar în anul următor, Nasser, moderându-şi anti-comunismul, se apropie de Uniunea Sovietică. Doi ani mai târziu, aceasta din urmă acceptă să finanţeze barajul de la Assuan. În Iraq, Moscova beneficiază de răsturnarea (în iulie 1958) a regimului aflat la putere (pro-occidental) de către generalul Kassem, care rupe pactul de la Bagdad pus la punct de Statele Unite. Americanii, neliniştiţi de ceea ce ei consideră a fi o pornire expansionistă sovietică, procedează – împreună cu Marea Britanie – la o debarcare militară în Liban şi Iordania.

Dar, începând din 1959, Orientul Mijlociu devine una dintre multiplele zone ale conflictului chino-sovietic. Beijingul vede de acum cu ochi răi orice apropiere între un stat arab şi „revizionistii" lui Hruşciov. Relaţiile sale cu statele aflate în bune raporturi cu aceştia din urmă (precum Egiptul şi Iraqul) sunt tot mai slabe. China nu ezită chiar să încurajeze formarea unui curent de opinie favorabil sieşi în interiorul PC iraqian. La rândul lor, sovieticii se străduiesc să blocheze orice iniţiativă chineză în Orientul Mijlociu; şi nu numai că reuşesc, dar chiar ajung să se impună ca *interlocutori privilegiaţi ai Egiptului, Siriei şi Iraqului.* Regimul lui Nasser, care, la sfârşitul lui 1961, trece la noi naţionalizări, este ridicat în slăvi. Calificat drept „democraţie revoluţionară", acesta este considerat chiar de către Hruşciov, cu ocazia. inaugurării barajului de la Assuan (în mai 1964), ca aflându-se „pe calea construcţiei socialiste". Celălalt sprijin al strategiei sovietice în Orientul Mijlociu este Siria, care, în 1966, acceptă o colaborare între Ba'th şi Partidul comunist, decide să restabilească relaţiile diplomatice cu Egiptul şi semnează cu acesta acorduri militare. În aceeaşi perioadă, Moscova se apropie şi de Iraq, al cărui guvern practică o politică socio-economică mai radicală şi… un anticomunism mai puţin agresiv ca în trecut. *În preajma războiului israelo-arab de şase zile (1967) se creează sentimentul unei – incontestabile reuşite a Uniunii Sovietice în Orientul Mijlociu*, concretizată într-o întărire apreciabilă a flotei sale de război în Mediterana. Acest succes contrastează cu eşecul Beijingului, a cărui înaintare a fost

blocată de dogmatismul său ideologic în evidentă creştere) şi, mai ales, de manevrele ostile ale „marelui frate” sovietic.

Eşecurile

Războiul de şase zile, deşi pornit dintr-o iniţiativă egipteană, loveşte teribil credibilitatea sovietică în lumea arabă. Aceasta, considerând că Moscova, preocupată numai de evitarea unei confruntări directe cu Statele Unite, nu şi-a susţinut suficient aliaţii, o acuză de trădare. Amploarea înfrângerii armatelor arabe – echipate de către sovietici – creşte motivele discreditării. „Când războiul a luat sfârşit – notează Anatole Shub –, era evident că Moscova suferise cea mai severă înfrângere internaţională de la criza rachetelor din Cuba.”

Uimitor a fost că Uniunea Sovietică a reuşit destul de repede, printr-o intensă activitate diplomatică, printr-o vie propagandă împotriva Israelului (dusă de toţi sateliţii săi, cu excepţia României) şi printr-un efort nu mai puţin intens de reconstruire a armatelor egiptene şi siriene, să redobândească o mare parte din autoritatea şi prestigiul său în Orientul Mijlociu. *În mai 1971, aceasta chiar semnează cu Egiptul un „tratat de prietenie şi cooperare”, primul de acest gen încheiat cu o ţară nesocialistă.* Dar succesorul lui Nasser, Anwar El Sadat, care nu are încredere în comunişti (încât a susţinut, în 1971, sângeroasa represiune împotriva membrilor PC sudanez) şi în Uniunea Sovietică – pe care o ştie mai mult ataşată de „destinderea” cu Statele Unite decât de cauza arabă –, *rupe relaţiile cu Moscova în iulie 1972.* În ciuda reacţiei moderate a Kremlinului la acest usturător afront şi în ciuda eforturilor sale de a salva Egiptul de la catastrofă în timpul „războiului de Yom Kippur”, Sadat, care vrea cu orice preţ să obţină retrocedarea Sinaiului de către Israel, se apropie de Statele Unite, denunţă tratatul din 1971 încheiat cu Uniunea Sovietică şi semnează, după acordurile de la Camp David (septembrie 1978), *un tratat de pace – în martie 1979 – cu Israelul.* Ţinând seama de politica lui Sadat, Uniunea Sovietică este obligată să-şi modifice în profunzime sistemul de alianţe

în Orientul Mijlociu. Astfel, se va apropia de OEP – susţinând ideea creării unui stat palestinian în Cisiordania şi în fâşia Gaza –, ca şi de Siria, Iraq şi Libia.

Deci, atât pentru Moscova (care cunoscuse aici înfrângeri foarte grave), cât şi pentru Beijing – care eşuase complet în tentativa sa de a implanta „partide marxist-leniniste", şi care abia mai târziu şi-a regăsit o oarecare audienţă, printr-o politică mai suplă şi mai pragmatică (îndeosebi în Iran, Kuweit şi Liban) –, Orientul Mijlociu s-a dovedit a fi o zonă foarte greu de pătruns. Situaţia a fost aceeaşi şi în America latină, dar din alte motive.

2.2.2. …şi în America latină

Condiţii puţin favorabile

Pentru statele comuniste, dornice să lege contacte şi să-i influenţeze viitorul politic, America latină prezintă aproape aceleaşi tipuri de obstacole ca şi Orientul Mijlociu, în primul rând trebuie luată în calcul *vigilenţa Statelor Unite*, care, dată fiind apropierea geografică, este cu mult mai puternică aici decât oriunde în altă parte. Mai mult, partea latină a continentului a asistat la dezvoltarea *unor mişcări specifice, deopotrivă populare şi naţionaliste*. Conduse când de despoţi (precum Gômes în Venezuela, Trujillo în Republica Dominicană sau Somoza în Nicaragua), când de şefi luminaţi şi apreciaţi (precum Peron în Argentina, Vargas în Brazilia, Odria în Peru, Rojas Pinilla în Columbia), regimurile respective nu au rezolvat totuşi problemele socio-economice ale acestui „continent al venelor deschise" (Eduardo Galeano), de mai multe ori jefuit de către marile puteri europene şi de Statele Unite, şi în care încă domnesc, în anii '60, foamea, frica şi cele mai dure inegalităţi sociale.

Având în vedere o asemenea situaţie, marxismul ar fi trebuit să găsească aici un teren foarte prielnic, cu atât mai mult cu cât în acest teren foarte prielnic fuseseră create de

timpuriu partide comuniste. Unele, de inspiraţie troţkistă (Bolivia, Peru, Guatemala…), stabileau o legătură directă între o acţiune de clasă şi cucerirea statului; altele, de inspiraţie sovietică (în Brazilia, de pildă), acordau mai degrabă prioritate unui „larg front multiclasial" şi sprijineau statul naţional-popular. *Dar, deşi aceste partide exercitau o largă influenţă în rândul intelectualilor şi sindicatelor, ponderea lor electorală era foarte scăzută.* Într-adevăr, aşa cum explică Alain Touraine, „America latină este de două ori îndepărtată de situaţiile favorabile leninismului. Mai întâi, pentru că statul autocratic «oriental» este absent aici; apoi, pentru că în America latină spiritul revoluţionar nu este niciodată separat de voinţa radicală de deschidere a unui spaţiu politic mult mai puţin închis decât în majoritatea ţărilor, cu excepţia unei părţi din Occidentul industrializat precoce".

Impactul mişcărilor creştine progresiste

Observatorii au putut aprecia că în America latină unele mişcări creştine erau vectori mai buni ai difuzării marxismului decât partidele comuniste divizate, concurente şi ultra-minoritare. Fără a subscrie întru totul acestor aprecieri – nelipsite de prejudecăţi –, trebuie acceptată ideea că Biserica latino-americană, după o foarte lungă perioadă de coluziune cu guvernanţii, a asistat la dezvoltarea în sânul ei a unui curent progresist care-şi propunea să „stimuleze reformele unor structuri, necesare pentru o mai mare participare a populaţiei latino-americane la viaţa politică, socială, economică şi culturală". *Încă din 1967 este semnat Manifestul Episcopilor din lumea a treia*, iar în mai 1973 este publicat, cu aprobarea episcopilor – printre care Helder Camara – şi a preoţilor din nord-estul Braziliei, un document intitulat „Am auzit strigătele poporului meu", a cărui tonalitate marxistă nu poate fi pusă la îndoială: „Procesul istoric al societăţii bazate pe clase şi dominaţia capitalistă – se afirmă aici – conduc, în mod fatal, la confruntarea dintre clase (…). Clasa dominantă nu are altă cale pentru a se elibera decât să urmeze lungul şi

greul drum, deja început, care duce la proprietatea socială asupra mijloacelor de producţie. În aceasta constă fundamentul principal al unui imens proiect istoric de transformare globală a societăţii actuale: într-o societate nouă, în care să devină posibilă crearea condiţiilor obiective care să permită oprimaţilor să-şi recupereze umanitatea de care au fost despuiaţi, să înlăture lanţurile suferinţelor lor, să învingă antagonismul dintre clase şi, în sfârşit, să-şi cucerească libertatea".

Având sau nu raporturi cu „teologia eliberării" – exprimată în 1971 în lucrarea unui preot peruan, Gustavo Gutierrez –, curente progresiste şi *mişcări ale preoţilor* fondate cel mai adesea pe marxism într-o reformulare realizată de promotorii credinţei) iau naştere în Chile (Creştinii pentru socialism), în Argentina (Preoţii pentru lumea a treia), în Columbia (Preoţii pentru America latină), în Mexic (Preoţii pentru popor), în Peru (Biserica solidară), în Nicaragua (Creştinii revoluţionari), în Salvador (Coordonarea naţională a Bisericii populare)… Camilo Torrés şi Domino Lain se alătură partizanilor columbieni. O parte a Bisericii chiliene îl „susţine condiţionat" pe Salvador Allende.

Prudenţa Uniunii Sovietice

Dacă, prin intermediul partidelor comuniste şi al câtorva grupări creştine, se observă o anumită sensibilizare în privinţa preceptelor marxiste, aceasta se dovedeşte a fi totuşi insuficientă pentru declanşarea unei mişcări de amploare. Conştientă de aceasta, *Uniunea Sovietică se arată foarte prudentă în susţinerile sale*. Astfel, participarea PC guatemalez la regimul lui Arbenz (în 1953) se face fără sprijinul Uniunii Sovietice, care consideră prea slabă coaliţia aflată la putere. Nici în Cuba Moscova nu se arată cu nimic mai entuziastă atunci când PC (aproximativ 20.000 de membri) încheie, în iulie 1958, un acord de colaborare cu mişcarea lui Fidel Castro, urmărind răsturnarea dictatorului Batista. Necrezând în şansele operaţiunii şi temându-se – în caz de succes – că o

intervenţie americană ar repune în discuţie politica „paşnicei coexistenţe”, Uniunea Sovietică nu se implică. Abia în aprilie 1959, Castro aflându-se la putere şi orientându-se spre reforme radicale, Moscova semnează un prim acord economic, iar în iulie 1960 Hruşciov ameninţă Statele Unite în cazul unor represalii împotriva insulei. După cum am văzut în capitolul precedent, încă de atunci regimul castrist este dat ca exemplu – de către Moscova – de „stat de democraţie naţională”.

Pentru Hruşciov, instalarea unui regim pro-sovietic în Cuba este decisivă. De altfel, el nu ezită, pentru a-l apăra, să-şi asume orice risc, amplasând rachete şi întârziind să le retragă în timpul crizei din toamna anului 1962. Totuşi, în cele din urmă cedează în faţa hotărârii lui Kennedy, dezamăgindu-l pe Castro şi dovedind că veleităţile sale expansioniste în America latină nu merg atât de departe încât să afecteze noile relaţii stabilite cu Statele Unite. Succesorii săi menţin această poziţie prudentă şi, asemenea lui, refuză să sacrifice „destinderea” în numele expansiunii revoluţionare în America latină, străduindu-se, în anii ’60 şi ’70, să calmeze pornirile lui Castro şi să susţină *teza potrivit căreia, pe acest continent comunismul se impune mai bine prin participarea la guverne de coaliţie, decât prin revoluţii violente.* Pentru a nu se lăsa depăşiţi de China, conducătorii sovietici consimt abia la conferinţa partidelor comuniste de la Havana, în decembrie 1964, să facă un compromis, prevăzând ca partidele comuniste din America latină să susţină, cu ajutorul Uniunii Sovietice, lupta armată în şase ţări (Venezuela, Columbia, Guatemala, Honduras, Paraguay şi Haiti). Dar intervenţia militară americană în Santo Domingo, în 1965, ca şi serioasele eşecuri ale gherilelor (îndeosebi în Venezuela) conving şi mai mult URSS-ul că singura tactică acceptabilă este aceea a formării unor largi fronturi politice şi populare. De asemenea, susţinerea Frontului sandinist din Nicaragua (oficială în martie 1980, întărită după 1981) şi a Frontului Farabundo Marti din Salvador este prudentă şi calculată. Reacţiile sovietice sunt şi mai discrete în timpul invaziei americane în Grenada, în

octombrie 1983. De la Hruşciov la Andropov regăsim, în privinţa ariei latino-americane, aceeaşi obsesie de a nu provoca partenerul american.

Această prudenţă nu este deloc apreciată nici de Castro – care profită de perioadele de tensiune cu URSS pentru a duce o politică activă de susţinere a gherilelor latino-americane –, nici de către *China, care apără principiul revoluţiei violente* şi se străduieşte, începând din 1963, să promoveze structuri care să-i apere punctul de vedere. Aceasta susţine în mod activ aripile staliniste ale partidelor comuniste şi, mai ales, determină prin scindare sau creare formarea unor „partide marxist-leniniste" în Brazilia, Chile, Columbia, Paraguay, Argentina, Ecuador şi Peru. Dar efectivul slab al acestor noi partide, ca şi imposibilitatea de a detaşa Cuba de orbita sovietică condamnă în cele din urmă China la o poziţie marginală. Va trebui să aştepte perioada de destindere cu Statele Unite pentru a stabili relaţii diplomatice (independent de caracteristicile politice ale regimurilor) şi, mai ales, perioada de după 1978–1980, pentru realizarea legăturilor economice.

Insuccesul gherilelor castriste…

În această perioadă, America latină este teatrul a două mari tipuri de acţiuni revoluţionare: unele emană din mişcări de masă, celelalte sunt cauzate de un grup restrâns de *guerrilleros*.

În materie de gherile – la fel de numeroase pe cât de diverse în ceea ce priveşte tactica şi inspiraţia –, modelul cubanez a cunoscut puţini rivali. Pentru Fidel Castro şi Che Guevara, răsturnarea unui stat burghez sprijinit pe imperialism nu putea fi făcută decât de o elită. Numai o „avangardă" – bine organizată şi înarmată – avea şanse de reuşită. Teoria „foquismului" şi-a dovedit repede limitele, în special când promotorul său a trecut la acţiune în Bolivia, după ce-şi abandonase funcţiile oficiale în Cuba, în aprilie 1965.

În ultima şi tragica sa aventură, Che Guevara – acest „mic

condotier al secolului XX” (R. Debray) – a acumulat, într-adevăr, atât de multe greşeli, încât poate părea o sinucidere organizată. Totul sau aproape totul era contestabil în ultimul său plan de reactivare a revoluţiei în America latină: alegerea Boli viei, al cărei conducător, generalul Barrientos, a ştiut să pactizeze cu abilitate cu sindicatele ţărăneşti; alegerea, de asemenea, a unei zone foarte izolate, montane şi forestiere, din sud-estul ţării, Nancahuazay, în care populaţia trăia retrasă; în fine, refuzul de a încerca o legătură cu forţele progresiste ale ţării (minerii sau Partidul comunist). În scurt timp, viaţa cotidiană a celor aproximativ treizeci de *guerrilleros* deveni imposibilă: „Un joc de piste întortocheate într-un spaţiu stăpânit prost – atât de rău erau făcute hărţile – şi drumurile rare” (P. Vayssière). Rănit, luat prizonier, Che Guevara a fost ucis la octombrie 1967 de către oamenii lui Barrientos. Charisma sa personală a depăşit acest eşec eroic, ajungând în epopee. „Che”, teoretician al acţiunii revoluţionare *(Războiul de gherilă*, 1960), e considerat de posteritate drept modelul revoluţionarului din lumea a treia, eliberator şi apărător al maselor oprimate, pentru dubla sa participare la edificarea regimului castrist şi la gherila boliviană. Legenda lui Guevara a ascuns în totalitate extremul anti-populism şi voluntarismul leninist caracteristice concepţiilor partizanilor castro-guevarişti.

Totuşi, în ciuda limitelor sale, modelul guevaro-castrist – bazat pe acţiunea unei avangărzi de revoluţionari profesionişti – a inspirat mai multe gherile, în Argentina, Peru, Brazilia, Venezuela… În această din urmă ţară, voluntari cubanezi au debarcat în 1966–1967 – însă acţiunea lor, ca şi aceea care avusese loc cu câţiva ani mai devreme, a tinerilor studenţi ai MIR, ce-şi părăsiseră universităţile pentru a crea „focos”-uri în statele Sucre şi Mérida, a întâmpinat două obstacole: ezitările stângii revoluţionare venezuelene între modelul cubanez, modelul populist şi terorismul urban, pe de o parte; şi, pe de altă parte, hotărârea guvernului de a anihila „acţiunile subversive” prin capacitatea sa de integrare politică şi socială, şi prin eficacitatea represiunii sale.

Aceste dificultăţi în alegerea celei mai bune căi de luptă se observă în majoritatea ţărilor latino-americane. Ele se explică prin contextele istorice şi geo-politice diferite, dar şi prin divergenţele privind priorităţile luptei revoluţionare, după cum se doreşte privilegierea obiectivelor naţionale (dezintegrarea imperialismului american sau a guvernelor care-l susţin) sau a celei sociale. În Guatemala, de pildă, fiecare dintre aceste scopuri este urmărit de organizaţii distincte, ce se revendică unele din castrism (Forţele armate revoluţionare), celelalte din troţkism şi maoism… Încercările de unificare şi alianţă eşuează, împiedicând dezvoltarea unei mişcări de masă de tip chinezesc sau vietnamez.

În Uruguay, gherila – după modelul mai multor ţări din „conul sudic" (Brazilia, Chile…) – s-a dezvoltat mai ales în oraşe; mişcarea Tupamaros (apărută în 1962), puternic influenţată de ideile castro-guevariste, a ezitat permanent între linia foquistă (ce dădea prioritate violenţei: atacuri ale unor mici grupări militarizate împotriva firmelor multinaţionale, asasinarea unor poliţişti şi militari, răpiri de diplomaţi şi industriaşi…) şi acţiunea de masă (preocupată îndeosebi de alianţe politice şi succese electorale). Antrenând de partea lor numai intelectuali, ei ajung, începând din septembrie 1971, să fie izolaţi, divizaţi şi incapabili de a face faţă redutabilei represiuni militare a „escadroanelor morţii". În Argentina, membrii grupului Montaneros se orientează mai întâi spre o mişcare de masă (ce reuneşte până la 100.000 de membri), militând pentru întoarcerea lui Peron. Însă, când în iunie 1973 acesta revine efectiv, ei participă la lupta armată între diferitele tendinţe peroniste, multiplică atentatele şi se dedau unor acţiuni violente. Distrugerea lor, la mijlocul anilor '70, a servit drept pretext pentru preluarea puterii de către armată.

…şi al „comunismului revoluţionar"

În acest veritabil laborator care a fost America latină a anilor '60, şi alte lupte au luat forma „comunitarismului

revoluţionar”. Este cazul mai multor mişcări columbiene ce înlocuiesc gherilele rurale de inspiraţie castristă, eşuând evident. Preotul Camilo Torrés, la începutul lui 1966, declarându-se convins de necesitatea „de a lua puterea minorităţilor privilegiate pentru a o da majorităţii sărace”, încearcă să organizeze, în cadrul Armatei de eliberare naţională (AEN), o mişcare urbană de masă; însă este ucis la 15 februarie 1966, la câteva săptămâni după ce-şi începuse acţiunea. Tot în Columbia, mişcarea M19, inspirată de uruguayenii Tupamaros, încearcă să-şi extindă influenţa în oraşe şi câştigă, la început, simpatia unei părţi din populaţie (intelectuali, muncitori, studenţi) prin acţiuni spectaculoase. Dar M19 nu reuşeşte să declanşeze o mişcare populară masivă, ca urmare a abilităţii puterii de a menţine un echilibru între conservatori şi liberali, şi de a semna înţelegeri cu principalele grupări de gherilă.

În Peru, primele gherile organizate de-a lungul anilor ’60 sunt şi ele de orientare comunitară, având mai puţin drept obiectiv răsturnarea puterii, cât afirmarea specificului şi drepturilor comunităţilor indiene. Dar, influenţate de modelul cubanez, acestea privilegiază lupta armată. Puternicele lor divergenţe ideologice şi tactice, şi lipsa de colaborare a comunităţii indienilor Quechuas fac din aceştia o pradă uşoară pentru guvernul ce reuşeşte să-i elimine în 1965. Cinci ani mai târziu, Abimael Guzman, profesor de sociologie, creează o nouă mişcare de gherilă rurală, *Sendrero Luminoso* (Drumul luminos), care-şi recrutează militanţii dintre fiii micilor proprietari sau comercianţi metişi, întorşi în satele lor după studiile secundare. Inspirându-se din marxism şi maoism. Drumul luminos se bazează exclusiv pe această avangardă militară pentru a transforma regiunea muntoasă Ayacucho – una dintre cele mai sărace din ţară – într-o bază rurală revoluţionară, pornind de la care trebuia să se facă încercuirea şi cucerirea principalelor oraşe ale ţării. Abuzurile de putere şi represiunea militară şi poliţienească feroce se succed într-un ritm infernal pe toată durata anilor ’80. Deşi Drumul luminos oferă exemplul unei implantări revoluţionare într-o vastă

regiune, mişcarea nu poate fi totuşi considerată drept o mobilizare populară.

Mişcările de masă din Nicaragua şi El Salvador

Una dintre singurele mişcări revoluţionare de masă veritabile pe care le-a cunoscut continentul latino-american este cea organizată în jurul sandiniştilor nicaraguani, la sfârşitul anilor ’70. *Aceşti tineri marxişti fascinaţi de aventura castristă* – care creează, încă din 1961, un Front de eliberare naţională (FSLN) – optează la început pentru gherila rurală. Insuccesul îi determină să încheie o alianţă cu opoziţia civilă, regrupată în Uniunea democratică de eliberare. Prin unirea acestor forţe civile şi militare, ansamblul categoriilor sociale (de la burghezie la clasele populare), în deplină unitate, se angajează – începând cu anul 1978 – într-o *luptă comună împotriva dictaturii familiei Somoza*, care monopolizase bogăţiile ţării. De acum nu mai este „o gherilă, ci un război de eliberare naţională” (A. Touraine). Chiar înainte de căderea lui Somoza (iulie 1979), diferitele curente de opoziţie ajung să elaboreze un program comun în cadrul unei *Junte a guvernului de reconstrucţie naţională*.

Dar foarte repede, sandiniştii câştigă un loc preponderent în guvern – şi, pentru a face faţă forţelor *Contras* (forţe contra-revoluţionare) şi boicotului Statelor Unite, impun o radicalizare politică *şi o apropiere tot mai strânsă de statele comuniste (mai întâi Cuba, apoi URSS*, care le acordă un ajutor militar substanţial). Încă din 1983, confiscarea statului de către sandinişti este efectivă, ruptura de burghezie producându-se foarte repede. De acum totul se conjugă (vii tensiuni interne, datorită nemulţumirii opoziţiei şi minorităţilor etnice miskito şi sumu, neintegrate, şi atacurile forţelor *Contras)* pentru crearea unei situaţii din ce în ce mai preocupante atât din punct de vedere militar, cât şi economic.

Şi în El Salvador, după o lungă perioadă de diviziuni (rivalităţi între numeroase grupări de inspiraţie cubaneză, chineză, albaneză, sovietică…), insuccese şi represiuni

teribile, cele cinci principale organizaţii de gherilă (în jur de 10.000 de combatanţi) decid să se unească, după răsturnarea generalului Romero – la 15 octombrie 1979 – de către câţiva tineri militari progresişti. Programul de reformă agrară al acestora din urmă fiind paralizat de clasa proprietarilor funciari (4% din populaţie dispunând de 64% din pământurile cultivabile), *Frontul Farabundo Marti de eliberare naţională* – format din cinci gherile al căror pivot este Partidul comunist salvadorian – încearcă să provoace, începând cu 10 ianuarie 1981, o insurecţie generală. Aceasta nu are loc în cele din urmă, dar eforturile depuse pentru a o declanşa permit Frontului să se implanteze în zona de nord a ţării, cea mai populată şi cea mai săracă.

Pe ansamblu, dificultăţile în a se uni, în a-şi coordona acţiunile cu sindicatele şi diversele mişcări muncitoreşti şi studenţeşti, şi mai ales lipsa unei ţinte atât de nepopulare precum familia Somoza, i-au împiedicat pe partizanii salvadorieni să provoace – după exemplul sandiniştilor din Nicaragua – o coaliţie irezistibilă a forţelor de opoziţie, capabilă să distrugă puterea aflată la guvernare.

Trebuie reţinut faptul că, în toate acţiunile revoluţionare desfăşurate în anii ’70-’80 în America centrală, *Cuba joacă un rol important,* în contrast cu atitudinea prudentă sau pur şi simplu pasivă a Uniunii Sovietice, mereu preocupată, de la „afacerea rachetelor”, să nu provoace Statele Unite în zona lor de influenţă. Fidel Castro, considerând că-i este favorabilă conjunctura, încurajează prin orice mijloace mişcările insurecţionale. În Salvador, el serveşte ca intermediar în unificarea gherilelor; în Nicaragua, în strânsă legătură cu Frontul sandinist, îi antrenează pe partizani şi le acordă ajutor material. *În insula Grenada susţine lovitura de stat a lui Maurice Bishop, în martie 1979, trimite consilieri şi reacţionează cu forţă la intervenţia Statelor Unite în octombrie 1983.* Această din urmă acţiune este semnificativă pentru teama provocată atunci, la Washington, de expansiunea comunistă în bazinul caraibian, ca urmare a izbânzii forţelor ce se prevalau de marxism-leninism în Nicaragua, Salvador şi Grenada. Trebuie spus că

această înaintare se conjugă cu avansarea mult mai clară şi mai puternică, a comunismului în Africa şi Asia.

2.3. O ofensivă de mare amploare în Africa şi în Asia

2.3.1. Socialismele africane

Neîncrederea iniţială faţă de marxism-leninism şi URSS

Chiar dacă, după valul de colonizare africană de la sfârşitul anilor ’50, mai multe guverne se declară socialiste, niciunul nu se proclamă totuşi inspirat direct din marxism-leninism. În fapt, o asemenea doctrină, concepută în sec. al XIX-lea pornind de la analiza societăţilor europene, bazându-şi acţiunea pe lupta proletariatului muncitor împotriva burgheziei capitaliste şi având atunci ca principal domeniu de aplicaţie ţări cu economie dezvoltată, apare total inaplicabilă în contextul african. În plus, ca şi în Orientul Mijlociu sau în America latină, noile regimuri se arată puţin dispuse să-şi sacrifice fragilul, dar vibrantul lor naţionalism în interesul internaţionalismului.

În schimb, aceste state de curând independente se ambiţionează uneori să construiască un socialism specific, adaptat condiţiilor locale, combinând elemente ale tradiţiei africane, ale creştinismului şi diverselor curente socialiste, nerefuzând nici să împrumute concepte de analiză din marxism, nici să primească ajutor din partea statelor comuniste, cu singura condiţie ca acestea să nu atenteze la independenţa lor. *Încă din 1958, China şi URSS se mobilizează în direcţia statelor rămase fără niciun ajutor* după ruptura brutală şi radicală de fostele ţări colonizatoare. În 1959, de exemplu, Guineea – fostă franceză – a lui Sékou Touré primeşte sprijinul activ – politic şi material – al Chinei şi

Uniunii Sovietice. În septembrie 1960, Sékou Touré este primul şef al unui stat african primit oficial la Beijing, în timp ce câteva luni mai târziu, însuşi Leonid Brejnev se află la Conakry. Cele două mari state comuniste rivale asaltează cu amabilităţi şi Mali, şi Ghana, semnând cu aceste ţări „tratate de prietenie şi cooperare” *Nu fără grabă, Uniunea Sovietică situează – în aprilie 1961 – Guineea, Ghana şi Mali imediat după Cuba în rândul „statelor de democraţie naţională*”, categorie nou definită de experţii Kremlinului pentru a califica ţările în care „tranziţia la socialism” este cu certitudine demarată. Imediat sunt promovate şi Congo-Brazzaville (după puciul împotriva abatelui Fulbert Youlou, în 1963) şi Algeria, condusă – după câştigarea independenţei (martie 1962) – de către Ben Bella. Cu câteva luni înaintea căderii sale de la Kremlin, Hruşciov nu ezita să compare Cuba şi Algeria, care, după el, au ales amândouă „calea socialistă de dezvoltare”.

Totuşi, decepţiile nu întârzie să apară, de o parte şi de alta. Statele comuniste sunt dezamăgite şi îngrijorate să-i vadă pe noii parteneri angajându-se pe căi mai puţin ortodoxe. Dacă, de exemplu, conducătorii Republicii Mali creează societăţi de stat în principalele sectoare ale economiei, cât şi cooperative rurale, ei neglijează în schimb constituirea unei organizaţii de masă. De asemenea, realizările planului de 7 ani (1963–1970) conceput de Ghana – după o vizită a lui Nkrumah la Moscova – apar repede ca fiind foarte modeste. Este la fel de evident că noile regimuri africane, care păstrează legături economice cu ţările occidentale, nu acordă încredere celor două state comuniste. Încă din 1961, Guineea reproşează sovieticilor amestecul în treburile lor interne, nepotrivirea ajutorului lor, mergând chiar până la expulzarea ambasadorului. Alte guverne reproşează sovieticilor faptul că ajută grupări marxiste (Uniunea populară în Camerun, Partidul popular în Kenya…). În cele din urmă, graba lui Hruşciov de a susţine regimuri instabile şi puţin sigure din punct de vedere ideologic, în ciuda marilor eforturi depuse (realizarea a 350 de proiecte în aproximativ ţări africane între 1954 şi 1962), nu duce decât la eşecuri: ruperea relaţiilor cu Guineea,

răsturnarea lui Ben Bella – în Algeria – de către colonelul Houari Boumediène (iunie 1965), prăbuşirea regimului lui Nkrumah în Ghana (februarie 1966)…

Apariţia unor regimuri de inspiraţie marxist-leninistă

În ciuda decepţiilor şi neînţelegerilor iniţiale, numeroase regimuri africane preferă – la sfârşitul anilor ’60 şi mai ales în cursul anilor ’70 – să se inspire din marxism-leninism. O asemenea orientare se explică atât prin preocuparea noilor şefi de stat lipsiţi de experienţă de a găsi un cadru coerent şi riguros politicii lor economice, cât şi prin realismul politicii externe a noilor conducători sovietici. „Viziunii aproape sentimentale asupra Africii” (H. Carrère d’Encausse) pe care o avusese Hruşciov,

Brejnev şi echipa sa îi substituie o viziune „raţională”, adoptând o strategie în doi timpi, ce prevede susţinerea luptelor de eliberare naţională şi un ajutor adaptat regimurilor dornice să impună socialismul, chiar dacă condiţiile „normale” de implantare a acestuia nu sunt îndeplinite. Începând din anii 1973–1974, aceste ţări primesc din partea teoreticienilor sovietici calificativele de „state de orientare socialistă” şi „democraţii socialiste”.

„*Planul*” *brejnevist* prezintă avantajul final că situează Uniunea Sovietică de partea statelor care respectă integritatea teritorială şi legitimitatea guvernamentală, principii de bază ale Organizaţiei unităţii africane (OUA). Această abilitate în a impune o imagine pozitivă a intervenţionismului său, în a profita de inerţia Statelor Unite (paralizate de „sindromul vietnamez”) şi în a trage cât mai multe foloase din militantismul cubanez îi permite lui L. Brejnev să ridice pe pământ african, în mai puţin de patru ani (1975–1978), un „imperiu” dispersat, fragil, dar imens, format în principal dintr-un nucleu *de patru state aliate, declarate pro-sovietice (Angola, Mozambic, Etiopia, Congo) şi dintr-o constelaţie de state favorabile, ce se prevalează de marxism (Guineea-Bissau, Benin…) sau de un „socialism specific” (Algeria, Libia, Tanzania,*

Madagascar…).

Ca urmare a acestei duble dinamici – internă şi externă –, vreo douăsprezece state experimentează deci, un timp (mai mare sau mai mic), un socialism inspirat din marxism. Uneori această orientare răspunde voinţei personale a conducătorului sau echipei aflate la putere; alteori ea se impune în urma victoriei unei mişcări cu caracter popular.

Procesul de aderare: voinţă a unui clan sau a unui om…

Sunt numeroase cazurile în care orientarea spre socialism este hotărâtă numai de voinţa guvernelor aflate la putere, adică a unui om, a unei echipe sau a unui partid dominant. Astfel, Carta de la Alger – ce defineşte caracteristicile „socialismului algerian" – este votată la congresul FLN în februarie 1964, nemaifiind repusă în discuţie după lovitura de stat a colonelului Boumediène. La fel şi în Congo: deşi guvernul instaurat după căderea abatelui Fulbert Youlou se declară favorabil unei ideologii inspirată din marxism-leninism, totuşi Partidul congolez al muncii este cel care, la un congres constitutiv, în *decembrie 1969*, optează în mod oficial pentru marxism, făcând din *Republica populară Congo primul stat african care adoptă un regim comunist*. În Sudan, devenit independent din 1956, partidul comunist – bine structurat şi condus de Amine Ezzeddine – participă activ la o lovitură de stat în care nu-şi atinge însă scopul. Favorabil revendicărilor populaţiei din sud, el este chiar interzis în noiembrie 1965. „Socialismul sudanez" este de fapt instaurat de generalul Nimeiri (ajuns la putere în mai 1969, în urma unei lovituri de stat militare), fără concursul Partidului comunist, acuzat că ar fi implicat în tulburările din sud şi scos în afara legii în februarie 1971. Acesta participă – câteva luni mai târziu – la o nouă lovitură de stat pusă la cale de ofiţeri, însă Nimeiri dejucând-o, îşi întăreşte puterea creând un partid unic (numit Uniunea socialistă sudaneză) care îi pregăteşte alegerea în funcţia de preşedinte al Republicii (octombrie 1971).

Tot printr-o serie de puciuri militare, într-un mod neaşteptat, Republica Dahomey optează pentru „socialismul ştiinţific”. Brusc, la 30 noiembrie 1974, comandantul Mathieu Kérékou – aflat la putere din 1972 – îşi arată intenţia de a crea un regim marxist-leninist, numit *Republica populară Benin (30 noiembrie 1975),* condus de Partidul unic al revoluţiei populare din Benin (PRPB). Cam în aceeaşi perioadă, în Madagascar, un alt ofiţer, căpitanul Didier Ratsiraka, sprijinindu-se pe elemente radicale, publică o *Cartă a revoluţiei populare malgaşe* şi trece imediat la naţionalizarea băncilor, a societăţilor de asigurări şi a subsolului; în anul următor fondează, împreună cu prietenii săi, partidul AREMA (Avangarda revoluţiei malgaşe). În acelaşi an, la mai mult de 3.000 de km de capitala malgaşă, *în Etiopia,* o fracţiune radicală a juntei (DERG) – care, de la răsturnarea împăratului Haile Selassie (în iunie 1975), centralizează toată puterea – reuşeşte să instaureze o „democraţie populară”. După o epurare şi reglări de conturi sângeroase, locotenent-colonelul Mengistu devine şef al statului (februarie 1977), îşi proclamă dorinţa de a accelera orientarea socialistă a ţării şi încheie acorduri cu Uniunea Sovietică în vederea înfrângerii „rebeliunii” eritreene.

În alte state, opţiunea socialistă nu este dictată de o juntă sau un partid, ci de un lider. Astfel, încă din 1965, Jomo Kenyatta – ales cu doi ani mai devreme prim-ministru al *Kenyei* independente, apoi preşedinte al Republicii – publică o „carte albă” despre socialismul african, în care îşi expune propria versiune destul de neînsemnată asupra socialismului. Colegul şi vecinul său *tanzanian*, Julius Nyerere. procedează la fel, indicând într-o declaraţie făcută la Arusha, la 5 februarie 1967. concepţia sa despre socialism (*ujamaa* = spiritul comunităţii), bazat pe rolul predominant al colectivităţilor rurale şi pe o cooperare panafricană şi internaţională. În *Libia,* colonelul Gaddafi, aflat la putere din 1969, consacră mai mult timp elaborării unei noi şi ambiţioase teorii socialiste – „era maselor” – pe care o defineşte, în martie 1977 (după publicarea, cu un an mai devreme, a unui prim fascicul din

lucrarea sa *Cartea verde),* nu ca pe o cale mediană între capitalism şi marxism, ci ca pe o depăşire a acestor două teorii.

În *Somalia,* după lovitura de stat militară din 21 octombrie 1969 care l-a adus la putere, generalul Siad Barre – format în armata rusă – se orientează spre modelul sovietic, spre marea satisfacţie a Moscovei, care îl ajută puternic şi îi permite să dispună de una dintre cele mai bune armate din regiune. În 1974, Moscova şi Mogadiscio semnează un „tratat de prietenie şi cooperare", de tipul celor încheiate cu Egiptul şi India. Dar, curând, Siad Barre se distanţează de URSS, se apropie de China, îşi afirmă voinţa de a „aranja" socialismul „în culorile Somaliei", privilegiind valorile culturale arabo-musulmane, şi primeşte ajutor din partea Arabiei Saudite… Supărat îndeosebi din cauza alianţei încheiate între URSS şi rivala sa Etiopia, Siad Barre rupe (în 1977) relaţiile cu Uniunea Sovietică, întorcându-se spre Statele Unite. Această revenire radicală este semnificativă pentru superficialitatea convingerilor „marxiste" ale liderului somalez şi pentru extrema personalizare a puterii. Opt ani după ce alesese socialismul şi modelul sovietic, acesta impune ţării o cale diametral opusă.

…şi mişcări populare

Acest „model" de trecere la socialism impus „de sus" nu este singurul. Există ţări africane în care instalarea unor regimuri de inspiraţie marxistă este rezultatul unei lupte populare. Exemplele cele mai semnificative privesc fostele colonii portugheze devenite independente la mijlocul anilor '70. În aceste ţări *(Angola, insulele Capului Verde, Guineea-Bissau şi Mozambic*), mişcările de eliberare naţională ce impun retragerea portughezilor sunt de inspiraţie marxistă.

Toţi liderii acestor lupte anti-coloniale – intelectuali sau oameni de acţiune precum Agostinho Neto în Angola, Samora Machel în Mozambic, Amilcar Cabrai în Guineea-Bissau sau Aristides Pereira în Capul Verde – au fost foarte repede atraşi

de marxism. Acţiunile lor sunt bine primite şi susţinute activ de principalele state comuniste, în special de către URSS şi Cuba. Acestea din urmă, după „revoluţia garoafelor" de la Lisabona (aprilie 1974), îşi măresc considerabil ajutorul. *Mişcarea populară de eliberare a Angolei (MPLA) primeşte acum importante echipamente militare ce provin din lumea socialistă europeană, precum şi primii voluntari cubanezi*. Aceasta îi permite să dea lovituri puternice celor doi adversari ai săi: FNLA, susţinut financiar de către Statele Unite şi militar de Zair şi China (mereu dornică să combată influenţa sovietică), şi UNITA, sprijinită de Africa de Sud. Încă de la jumătatea lui februarie 1976. MPLA învinge şi este recunoscută de OUA drept reprezentantă a poporului angolez. În *Mozambic*, Frontul de eliberare (FRELIMO) – creat în 1962 prin fuziunea diferitelor partide – ajunge mult mai uşor la putere în 1975. Responsabilul său, *Samora Machel, devine şef al statului*; *fiind un marxist lipsit de dogmatism, procedează cu realism la redresarea unei situaţii economice dezastruoase*, încercând să modifice structuri moştenite de la colonişti, ce fac ca ţara să fie foarte dependentă de Africa de Sud şi Rhodesia.

Cele două noi state, net orientate spre marxism, se ancorează în terenul comunist prin tratate încheiate în 1976 (Angola) şi 1977 (Mozambic). Ele servesc drept refugiu gherilelor de inspiraţie marxistă care hărţuiesc teritoriile vecine: Frontul de eliberare naţională din Congo (Zair), Uniunea naţională africană (Zimbabwe), ANC (Africa de Sud), SWAPO (Namibia)… Eforturile lor – politice, logistice şi materiale –, sprijinite de Uniunea Sovietică şi Cuba, duc la independenţa statului Zimbabwe, odată cu victoria marxistului pragmatist Robert Mugabe (1980); şi, zece ani mai târziu, la cea a Namibiei, în frunte cu SWAPO.

În *Guineea-Bissau*, lupta condusă de Partidul african de independenţă a Guineei şi Capului Verde – fondat de Amilcar Cabrai în 1956 – nu este numai anti-colonială, dar şi socială, îndreptată împotriva „asimilaţilor" şi a micii burghezii funcţionăreşti şi comerciante. Încă din 1969, datorită susţinerii logistice a Republicii Guineea. Partidul a eliberat

două treimi din teritoriu. *O dată independenţa obţinută (1974), se stabileşte imediat un regim de tip marxist.*

Caracteristicile specifice regimurilor marxiste africane

Socialismele africane constituie, pentru marea majoritate, o interpretare foarte liberă a teoriei clasice marxist-leniniste. Chiar şi în regimurile în care se face referire constantă la această ideologie (Angola, Mozambic, Benin, Etiopia…), realizările rămân adesea foarte departe de cele ale ţărilor socialiste europene sau asiatice. De altfel, responsabilii – după cum observă foarte bine D.G. Lavroff – „par convinşi că realizează *o nouă cale de construcţie a socialismului*, alături de cele deja existente". Am citat cazul colonelului Gaddafi, care se ambiţiona să treacă „dincolo" de modelul marxist. Chiar dacă acest lucru nu-l împiedică să fie un dificil dar preţios „agent" al Uniunii Sovietice în Africa, în perioada Brejnev (în 1978 se pune chiar problema aderării sale la pactul de la Varşovia), Gaddafi îşi afirmă permanent diferenţele sale doctrinare, propovăduind un „socialism islamic" presupus a nu da câştig de cauză nici „comunismului ateu", şi nici „capitalismului occidental", bazat pe islam pentru schimbarea mentalităţilor şi promovând ideea panarabismului. Algeria vecină, mai ales în epoca lui Ben Bella, se arată mai puţin rebelă, afirmând că organizarea socialistă ar trebui să fie mai presus de tradiţia arabo-musulmană – însă exclude din Carta de la Alger ateismul şi apără puritatea poporului, a limbii şi obiceiurilor sale.

Şi din punct de vedere economic, ortodoxia este departe de a fi totală. Multe dintre aceste ţări, conştiente de absenţa industriei – şi deci a proletariatului industrial –, îşi construiesc viitorul pe dezvoltarea agricolă şi pe proletariatul rural. Este cazul, de exemplu, al Angolei, Mozambicului şi Tanzaniei – unde J. Nyerere se străduieşte să creeze sate „ujamaa", comune agricole cu conducere descentralizată, inspirându-se din organizarea familiei africane tradiţionale, şi limitează industrializarea la construcţia de uzine de prelucrare a

produselor agricole.

Există totuşi două măsuri de ansamblu adoptate de majoritatea ţărilor care se prevalează de socialism: *naţionalizarea* bogăţiilor subsolului, a întreprinderilor străine, a băncilor şi companiilor de asigurări (Angola, Mozambic, Somalia, Algeria, Libia, Etiopia, Benin, Congo, Madagascar…) şi *colectivizarea pământului.* În Algeria sunt naţionalizate toate pământurile coloniale încă din octombrie 1963, apoi în 1965, „bunurile dobândite pe căi ilicite" (adică un total de trei sferturi din exploatările speculative) sunt recuperate de către stat; iar în 1970–1971, „revoluţia agrară" permite redistribuirea unui milion de hectare. În Libia, deposedarea proprietarilor este aproape totală, ca şi în Etiopia. În ceea ce priveşte sistemul cooperativelor şi fermelor de stat, deşi este încercat de cea mai mare parte a regimurilor, trezeşte un entuziasm redus, mai ales în Angola, Mozambic şi Etiopia.

Din punct de vedere politic, socialismele africane sunt toate „călăuzite" de *un partid unic, definit în toate cartele şi constituţiile drept un partid de avangardă.* Este cazul MPLA în Angola (31.000 de adepţi dintr-o populaţie de 7.700.000 de locuitori la începutul anilor '80), PET în Congo (8.685 la o populaţie de 1.740.000 de locuitori), POE în Etiopia (30.000 din 32.000.000 de locuitori), FRELIMO în Mozambic (130.000 din 13.400.000 de locuitori)… Toate aceste ţări, foarte inspirate de modelul sovietic, acordă Partidului supremaţia în raport cu Statul – iar funcţia de secretar general al Partidului este de multe ori (Angola, Benin, Congo, Mozambic…) legată de aceea de şef al statului.

În politica lor externă, statele socialiste africane susţin continuu (dacă excludem revenirea somaleză şi unele manifestări de independenţă ale Libiei) poziţiile internaţionale ale statelor comuniste, îndeosebi ale Uniunii Sovietice. În acest scop, *L. Brejnev s-a străduit să creeze o strânsă reţea de „pacte" cu principalele ţări: Egipt (1971), Somalia (1974), Angola (1976), Mozambic (1977), Etiopia (1978), Congo (1981).* Acestor state „prietene", Uniunea Sovietică le furnizează armament şi echipamente militare în cantităţi

uneori considerabile. Din 1977 până în 1982, Etiopia deţine primul loc din acest punct de vedere, urmată de Benin, Angola, Tanzania şi Mozambic. Alte state comuniste (Coreea de Nord, Cuba, RDG…) trimit consilieri şi – în cazul Cubei – soldaţi (8.000 de cubanezi şi-au găsit moartea în Angola). În plus, Uniunea Sovietică şi sateliţii săi – ca şi China de altfel – au încheiat cu ţările africane (nu numai socialiste) numeroase tratate de cooperare şi asistenţă economică şi tehnică. Astfel, în septembrie 1967, China semnează un acord cu Tanzania pentru construirea unei căi ferate Tanzania-Zambia (Tanzam, care a costat 500 milioane de dolari, adică, după F. Joyaux, mai mult decât ajutorul ajutorul său acordat Africii din 1959).

Această politica de schimburi, alianţe şi uneori de aliniere totală în raport cu marile state ale lumii comuniste nu este totuşi generală. Exceptând ţările aflate în război – foarte dependente de URSS –, celelalte state socialiste depun eforturi (şi aici este o altă caracteristică a originalităţii lor) în vederea diversificării schimburilor şi acordurilor de cooperare şi afişării *unei anumite independenţe în relaţiile internaţionale*. În Tanzania, Julius Nyerere întreţine relaţii nu numai cu China, URSS şi sateliţii săi dar şi cu ţările occidentale (Marea Britanie, Canada…), exprimându-şi de fiecare dată voinţa de cooperare cu toate statele, cu condiţia respectării principiului de nealiniere.

În concluzie, Africa n-a fost niciodată un teren de expansiune uşor pentru comunism. Succesele rapide ale lui L. Brejnev sunt, în realitate, cu totul înşelătoare. Atunci când, în momentul perestroikăi, Uniunea Sovietica nu va mai distribui ajutoare materiale, regimurile, aşa cum vom vedea, se vor prăbuşi precum castelele din cărţi de joc.

2.3.2. Expansionismele etatice în Asia

Condiţiile de extindere a comunismului în Asia nu sunt fundamental diferite de cele din alte zone ale lumii a treia. Ca şi Africa şi Ameria latină, continentul asiatic asistă la sfârşitul

– de multe ori prin violenţă – al colonialismului european şi la apariţia a mii de probleme survenite odată cu reorganizarea completă politică şi economică. Ca şi în Orientul Mijlociu, Statele Unite – care preiau torţa puterilor coloniale occidentale – veghează la evitarea unei contaminări comuniste, creând o reţea de alianţe (îndeosebi SEATO, în septembrie 1954).

Dar, spre deosebire de Orientul Mijlociu, Africa şi America latină, pe continentul asiatic asistăm la o implantare precoce şi masivă a comunismului (în China, Coreea şi Vietnam), creând impresia unei înaintări rapide a acestuia. Trei factori explică motivul pentru care această înaintare nu s-a produs totuşi: prezenţa foarte activă a americanilor; politica socio-economică progresistă a unor state (precum India şi, pentru o perioadă scurtă, Indonezia), mai atrăgătoare decât marxismul, doarece acorda un loc mai important naţionalismului şi culturii locale; şi, în fine, de la sfârşitul anilor ’50, rivalitatea chino-sovietică, ce a contribuit la divizarea partidelor comuniste asiatice şi la desconsiderarea cauzei comuniste. Asia a fost singurul continent în care s-au înfruntat din punct de vedere militar ţările comuniste.

Eşecul mişcărilor naţionale: gherilele…

Deşi implantate de mult timp fie prin luptă armată, fie pe cale politică legală, organizaţiile comuniste nu aveau să cunoască prea mare succes în Asia. În *Malaysia,* de exemplu, PC creat încă din 1927, sub patronajul Partidului comunist chinez, după ce a încercat zadarnic să acapareze puterea în 1945, se străduieşte, în anii următori, să anime un război de eliberare de tip maoist. Condus de Chi Peng, acesta se prelungeşte până în iulie 1960, costând vieţile a mai mult de 130.000 de partizani. În ciuda independenţei, gherila comunista redevine activă, îndeosebi la începutul anilor ’70, în nordul ţării. În *Thailanda*, PC – care nu se bucură de faima adusă de luptele anti-colonialiste, îşi desfăşoară acţiunea mai târziu. Acesta optează, în 1962, pentru lupta armată, căutând,

puţin după aceea (1965), să unească diferitele nemulţumiri într-o mişcare naţională denumită „Front patriotic”. Două ţinte sunt clar exprimate: Statele Unite (omniprezente în întreaga ţară) şi grupările militare ce-şi dispută puterea. În ciuda unor riposte dure, mişcarea reuşeşte să se menţină. Prin intermediul bazelor ei laoţiene şi al celor 12–14.000 de combatanţi, aceasta se implantează chiar în nord-estul şi nordul ţării. Dar va fi slăbită de crearea în 1979 (după intervenţia vietnameză în Cambodgia) a unui PC pro-sovietic şi va fi dezorientată de voinţa Beijingului de a menaja guvernul de la Bangkok, noul său aliat obiectiv, preocupat – ca şi el – de lupta împotriva „hegemoniei vietnameze” în Asia de Sud-Est…

În statul vecin, *Birmania*, forţele comuniste sunt de la început mult mai bine implantate. Partidul comunist – creat în 1939 de către Aung San – participă activ la revolta împotriva ocupaţiei japoneze şi reuşeşte, după cucerirea independenţei, să suscite o rebeliune de proporţii care, în şase ani (1949–1955), cauzează moartea a mai bine de 30.000 de persoane. Dar, ca şi în Thailanda, forţele comuniste se scindează într-un curent pro-sovietic („Drapelul roşu”) şi un curent pro-chinez („Drapelul alb”). Acesta din urmă reuşeşte să controleze, în nordul ţării, o parte din statele Kachin şi Shan, şi să supervizeze contrabanda, în cooperare cu guparea Mon. În 1978 guvernul este obligat să mobilizeze 60.000 de oameni în încercarea de a-i micşora rezistenţa.

În *Filipine*, mai multe elemente facilitează acţiunea unor mişcări contestatare: urmările negative ale unei colonizări îndelungate (spaniolă până în 1898, americană până în 1946); neintegrarea minorităţilor etnice şi religioase (îndeosebi musulmanii moro din insulele din Sud); menţinerea – timp de mai bine de 20 de ani (1965–1986) – a regimului autoritar, corupt şi brutal al lui Ferdinand Marcos; situaţia socio-economică din ce în ce mai precară (inflaţie, şomaj şi sărăcie). În acest context se dezvoltă, începând din 1969, o grupare subversivă armată comunistă în jurul grupării *New People’s Army* (NPA) (10–15.000 de combatanţi la sfârşitul anilor ’70,

23.000 în 1986). Această gherilă de inspiraţie maoistă, însă descentralizată şi puternic naţionalistă, contează pe susţinerea a circa 17% din populaţie (nu numai ţărani, ca în rebeliunea mişcării Huks din anii 1948–1954, ci şi studenţi şi tinere cadre de la oraş), acţionând pe aproape 50 de fronturi şi controlând 20% din satele arhipelagului. După căderea regimului Marcos (februarie 1986), NPA avea să-şi stopeze momentan activitatea; însă tratativele cu reprezentanţii noii puteri – reprezentate de Cory Aquino – nu vor ajunge la niciun compromis care să fie acceptat de gherilă. PC nu va reuşi mai mult în realizarea unui acord de guvernare.

…şi acţiunile legale ale partidelor comuniste

În paralel cu aceste gherile ce speră să ajungă la putere prin insurecţie armată, în statele în care existenţa lor este tolerată se observă acţiunea legală a partidelor comuniste. Aceasta se dovedeşte a fi extrem de eficientă în două state: India şi Indonezia.

Dorind să construiască un *„socialism de tip indian”,* Nehru şi Partidul congresului o iau înaintea comuniştilor. Inspirându-se din experienţa sovietică (stabilirea unor planuri cincinale, reforma agrară, crearea unui larg sector public în domeniile-cheie ale industriei grele, ale infrastructurii economice, creditului, cercetării şi armamentului), responsabilii indieni reuşesc sa menţină un foarte larg sector privat, un sistem politic parlamentar democratic, precum şi respectarea credinţelor. India îşi afirmă originalitatea şi în politica externă, alegând nealinierea numită „pozitivă” – care, în pofida căutării ajutorului tehnologic american, o conduce la semnarea unui tratat de alianţă cu URSS (1971) şi la întărirea continuă a legăturilor de cooperare cu aceasta.

Condiţiile specifice fac delicată strategia Partidului comunist (fondat în 1924), dar nu-l împiedică, în ciuda mai multor scindări dăunătoare (prima în 1964, a doua în 1968, cu divizarea „pro-sovietici”… „pro-chinezi” şi „marxişti” deosebit de solide în mai multe state. În Kera*la* – *mic* stat

situat în sud-vestul peninsulei, unde există încă dinaintea celui de-al doilea război mondial un partid revoluţionar şi unde domneşte o puternică tensiune socială între muncitorii agricoli musulmani şi marii proprietari rurali –, obţinând 35% din voturi la alegerile legislative din 1957, Partidul comunist ajunge la guvernare. Timp de două decenii, responsabil principal sau asociat în coaliţii, acesta se străduieşte să ducă o politică socială (reformă agrară, dezvoltare socială) mai îndrăzneaţă decât cea dusă de Partidul congresului. Deşi în cele din urmă pierde puterea, acţiunile sale se numără printre cele ce au contribuit la „înaintarea" economică – recunoscută astăzi – a acestui stat. La douăzeci de ani după succesul său în Kerala, PC câştigă alegerile în importantul West-*Bengal* (capitala – Calcutta) şi se menţine până în zilele noastre. Nefiind totuşi niciodată destul de puternic pentru a guverna întreaga ţară, acesta acceptă să susţină – fără să participe – guvernul Janata Dai, coaliţie de centru-stânga.

În *Indonezia*, timp de câţiva ani, situaţia Partidului comunist este aproape la fel. După ce a eşuat în tentativa de a ridica la revoltă regiunile orientale din Java împotriva guvernului (în septembrie 1948), PC se reorganizează, recrutează membri din mediile muncitoreşti urbane şi rurale, şi sfârşeşte prin a deţine controlul asupra celei mai puternice federaţii de sindicate (SOBSI). Acesta acceptă să participe legal la sistemul parlamentar de tip occidental instituit imediat după cucerirea independenţei (1949). La alegerile din 1955, influenţa sa se confirmă: din 37 de milioane de sufragii exprimate, obţine 6 milioane, intrând pe poziţia a doua, după Partidul naţional al lui Ahmed Sukarno, omul puternic al ţării. Acesta, fascinat de Mao Zedong şi impresionat de progresul Chinei, se apropie tot mai mult de Beijing, care îi furnizează ajutor economic, arme, şi chiar „voluntari" pentru a combate revoltele militare. Îngrijorată de această apropiere, Uniunea Sovietică încearcă şi ea să-şi atragă favorurile conducătorilor indonezieni. Dar Sukarno – ca şi PC indonezian – alege China, care îl susţine fără rezerve în politica sa de „confruntare" cu Malaysia. Din 1957 până în 1965, Sukarno a înlocuit sistemul

parlamentar cu o „democraţie dirijată”; aşa încât PC *consimte să participe – împreună cu Partidul naţional şi partidele religioase – la realizarea „Nasakom”-ului, un fel de program hibrid între naţionalism şi socialism.* În urma instigărilor sale, companiile petroliere sunt naţionalizate, se trece la o reformă agrară, iar puterile occidentale sunt respinse.

Această creştere a influenţei Partidului comunist (3 milioane de adepţi, 20 de milioane de simpatizanţi) şi a Chinei pe de o parte, iar pe de altă parte degradarea catastrofală a situaţiei economice (costul vieţii trece de la indicele de 100 în 1957, la 36.000 în 1965) îngrijorează îndeajuns mediile conservatoare şi casta militară pentru ca, răspunzând unei tentative de puci comunist (30 septembrie 1965) – încurajată şi ajutată de China –, conducătorii armatei să-şi asigure, la începutul lui octombrie 1965, controlul puterii, lăsându-i preşedintelui Sukarno un rol de faţadă şi dând puteri depline generalului Suharto. Acesta din urmă declanşează o *represiune sângeroasă împotriva comuniştilor: 700.000 sunt arestaţi, iar aproximativ 90–150.000* sunt masacraţi în ultimele trei luni ale anului 1965. Iar douăzeci de ani mai târziu, foştii conducători supravieţuitori, arestaţi atunci, vor fi executaţi unul după altul. În ciuda acestei înverşunări surprinzătoare, China – care suferise totuşi în Indonezia una dintre cele mai mari înfrângeri ale politicii sale în Asia de Sud-Est insulară – va continua să ajute la reconstituirea Partidului comunist.

În definitiv, singurele înaintări durabile ale comunismului în Asia nu s-au datorat acţiunii mişcărilor locale – care, aşa cum am văzut, au eşuat toate –, ci ofensivelor armate conduse de principalele state comuniste ale continentului.

Expansiunea sovietică în Asia

Este dificil să discerni, în numeroasele intervenţii ale marilor state comuniste în Asia (URSS, China, Vietnam) din anii ’60 şi ’70, ceea ce ţine cu adevărat de prozelitismul ideologic. Cea mai mare parte a acţiunilor par să fie

subordonate în special unor motivaţii de securitate şi expansiune.

Pentru Uniunea Sovietică, Asia constituie o prioritate într-un moment când Statele Unite, pierzând în Vietnam, îşi văd afectată influenţa în Asia orientală, şi când principala rivală, China, îşi declară deschis ambiţia de a juca aici un rol dominant, în Asia occidentală mizele sunt majore. Ca şi în cazul tuturor ţărilor industrializate, zona care controlează traseul principalelor căi de petrol – începând cu strâmtoarea Ormuz – este vitală. Pentru Moscova, ea reprezintă, în plus, o potenţială zonă de securitate ce-i permite să-şi protejeze – chiar să-şi împingă până la mările calde – frontierele meridionale şi să exercite o influenţă directă asupra Peninsulei Arabice şi asupra subcontinentului indian. În această perioadă, aceleaşi mijloace folosite şi în Africa – diplomaţia şi armele – îi permit dacă nu să transforme Oceanul Indian într-un lac sovietic, măcar să-şi întindă sfera de influenţă asupra principalelor state.

Echipa Brejnev se hotărăşte să facă din India principalul pivot al desfăşurării sale în Asia. Profitând de bunele relaţii stabilite cu această ţară de către Hruşciov, Brejnev va susţine neîncetat India, prin orice mijloace. În timpul conflictelor cu Pakistanul, Uniunea Sovietică face – în acord cu Statele Unite – presiuni asupra Chinei pentru a o convinge să nu intervină împotriva Indiei. Presiunea e atât de mare, încât Beijingul vorbeşte atunci despre o „conivenţă" între cele două superputeri. Tratatul – de mai multe ori citat în prezenta lucrare – încheiat la 9 august 1971 permite Uniunii Sovietice să susţină deschis India, atât militar cât şi diplomatic (opoziţii repetate ale Kremlinului faţă de proiectele de rezoluţie ale Consiliului de securitate ONU) în timpul războiului din Pakistanul oriental (decembrie 1971), care se încheie prin crearea Bangladeshului. După cum remarcă J. Levesque, Uniunea Sovietică dădea astfel mai multe lovituri: „îşi întărea alianţa cu India susţinând-o temeinic într-o chestiune pe care aceasta o considera primordială, slăbea Pakistanul (prieten al Chinei) şi îşi asigura bune relaţii cu un nou stat din regiune".

Legăturile dintre Moscova şi New Delhi se menţin strânse şi mai târziu. La 6 august 1991 – cu două săptămâni înainte de puciul ratat împotriva lui Gorbaciov! – cele două ţări reînnoiesc tratatul de prietenie semnat cu douăzeci de ani înainte, tratat ce făcuse *din URSS principalul aliat al Indiei şi al doilea partener economic după CEE.* Nimic n-a probat mai bine soliditatea acestui pact decât refuzul Indiei, în ianuarie 1980, de a condamna – cum a făcut majoritatea naţiunilor lumii – invazia sovietică în Afghanistan.

Pătrunderea masivă a trupelor sovietice în Afghanistan (la 27 decembrie 1979) – ce avea să trezească o dezaprobare cvasi-generală – nu constituia, de fapt, decât rezultatul spectaculos şi brutal a aproape şaizeci de ani de alunecare insidioasă a acestei ţări în zona de influenţă sovietică. Primele legături, realizate încă din 1919–1921, se întăresc considerabil începând din 1955, astfel încât Afghanistanul devine dependent de URSS din punctul de vedere al economiei şi, mai ales, al armamentului. *De-a lungul anilor ’50 şi ’60 asistăm la o adevărată „finlandizare”* (V. Bukovsky), chiar la o „sovietizare tiptilă” (H. Carrère d’Encausse). Dar această ţară – una dintre cele mai sărace din lume, ce prezintă o mare diversitate etnică şi are islamul drept element principal de coeziune – se arată deosebit de reticentă la schimbare. Aceasta îi este totuşi impusă, cu asentimentul activ al Moscovei, sub forma a două importante mutaţii politice: răsturnarea monarhiei şi proclamarea republicii în vara anului 1973, cu ajutorul prinţului Daud; transformarea regimului într-o „democraţie populară”, în urma „revoluţiei” din aprilie 1978, dirijată de conducătorul uneia dintre cele două tendinţe comuniste, Taraki. După ce-l lichidează pe prinţul Daud, Taraki *semnează un „tratat de prietenie şi cooperare” cu URSS (5 decembrie 1978),* naţionalizează, impune o reformă agrară, anunţă scutirea ţăranilor de datoriile faţă de marii proprietari, introduce divorţul… Dar notabilii locali, sprijiniţi de ţărani şi reuniţi sub semnul islamului, se arată total ostili noului regim, încă din martie 1979, oraşul Herat (200.000 de locuitori) se află în mâinile „rebelilor”. Deşi Uniunea Sovietică îşi afirmă acum

voinţa de a nu pierde Afghanistanul, ea totuşi refuză să pună în discuţie politica sa de „destindere” şi dezarmare, răspunzând apelurilor tot mai insistente ale protejatului său Taraki.

Biroul politic sovietic îşi schimbă poziţia în septembrie 1979, când află de răsturnarea lui Taraki – şi de asasinarea lui – de către ministrul afacerilor externe, Amin. Acesta din urmă nu numai că nu ascultă de Moscova, dar pare să se orienteze spre un compromis cu opoziţia musulmană de dreapta şi realizarea unei noi direcţionări a politicii externe afghane spre puterile occidentale. De acum Biroul politic se teme („obsesia securităţii” se adaugă, poate, la teama înaintării islamului spre graniţele Uniunii Sovietice) şi decide, la 12 decembrie 1979, să organizeze o lovitură de stat pentru răsturnarea lui Amin, pe care să-l înlocuiască cu Babrak Karmal, comunist din cealaltă tendinţă. *Operaţiunea „Furtuna 333”, condusă de unităţi KGB, se desfăşoară aşa cum fusese prevăzut, la 27 decembrie, dată la care pătrund în ţară – la „chemarea guvernului Karmal” – 40.000 de soldaţi sovietici.* Pentru Uniunea Sovietică începe acum un lung război sângeros (15.000 de soldaţi ucişi din 1979 până în 1989), costisitor (2-3 miliarde de dolari pe an) şi la fel de nepopular atât în URSS, cât şi în lumea întreagă. Numai Gorbaciov va recunoaşte greşeala enormă a regimului de a fi intrat în „proasta afacere afghană”.

Pentru moment, strategii Biroului politic au cu siguranţă impresia că apără – şi chiar consolidează – ceea ce înaintarea sovietică în Asia reuşise până atunci. De la începutul anilor ’70, *flota rusească asigură prezenţa constantă a 29 de nave în Oceanul Indian*, îndeosebi datorită bazelor şi punctelor de sprijin de la Aden, Socotra (Yemenul de Sud), Bombay, Cocbin, Madras, Vishakhapatnam (India), Chittagong (Bangladesh)…

Dar cele mai frumoase succese pe care le înregistrează echipa Brejnev în lunile ce precedă intervenţia din Afghanistan sunt obţinute în special în Asia de Sud-Est. În 1978, ea ştie să profite de degradarea relaţiilor dintre China şi Vietnam pentru a consolida într-o manieră foarte puternică

(intrarea Vietnamului în CAER şi semnarea unui „tratat de prietenie şi cooperare") legăturile sale cu Hanoiul, care devine axa pătrunderii sale în Asia de Sud-Est. La sfârşitul anilor '70, Uniunea Sovietică întreţine, într-adevăr, strânse relaţii de cooperare (tehnică, economică, culturală) cu Republica Populară Laos şi cu Cambodgia; dispune de bazele din Cam Ranh şi Dá Năng din Vietnam. În concluzie, se poate vorbi de o *reuşită incontestabilă,* ce-i permite, sprijinindu-se pe porturile sale din Extremul Orient, să-şi blocheze marea sa rivală, China. Dar Uniunea Sovietică rămâne în mare parte tributară aliatului său vietnamez. Un aliat care refuză din ce în ce mai mult să fie tratat drept un simplu „cal troian" al intereselor sovietice, şi-şi ascunde cu greu tendinţele expansioniste.

Expansiunea vietnameză

Extinderea comunistă în Peninsula Indochina nu corespunde numai strategiei de pătrundere a Uniunii Sovietice în Asia de Sud-Est, ci, mai întâi, voinţei Vietnamului de a unifica sub drapelul său fosta Indochină. Veleităţile expansioniste ale regimului de la Hanoi se afirmă încă din primăvara anului 1975, când forţele nord-vietnameze se lansează într-o ofensivă finală pentru cucerirea Saigonului, la 30 aprilie. Câteva luni mai târziu, sub egida atotputernicului Partid al muncitorilor din Vietnam (PC), ajustarea structurilor din Sud după modelul celor din Nord este aproape realizată. Adunarea naţională proclamă oficial, în iulie 1976, „reunificarea". Ar fi fost mai corect să se vorbească de „*absorbirea*" *Sudului de către Nord*, într-atât de completă este alinierea, într-atât de ignorată este voinţa populaţiei meridionale – abandonată de un Occident grăbit să întoarcă foaia.

În acelaşi timp se asistă la *ocuparea vietnameză a Laosului.* Legăturile între Pathet Lao (principala mişcare naţionalistă laoţiană fondată în 1945) şi Viêt-minh erau vechi şi strânse. De aceea, când în decembrie 1975, după eşecul complet al tentativelor prinţului Souvanna Phouma de a păstra

neutralitatea, Pathet Lao preia puterea şi proclamă Republica Democratică Populară Laos, Vietnamul nu ezită să vină în ajutorul vecinilor săi. Pentru a se opune rezistenţei anti-comuniste (Frontul popular revoluţionar de eliberare naţională) şi revoltei populaţiei din zona montană, meo, *Hanoiul mobilizează imediat 60–170.000 de soldaţi.* Represiunea este feroce: transferuri masive de populaţie (în jur de 200.000 de persoane), trimiterea a 30.000 de funcţionari, ofiţeri şi intelectuali în lagăre de concentrare, persecuţii religioase (25.000 de preoţi budişti obligaţi să se răspopească). Hanoiul semnează astfel cu Vientiane, în iulie 1977, un „tratat de prietenie şi cooperare" pe douăzeci şi cinci de ani. În acelaşi timp, Laosul devine şi el un satelit al Uniunii Sovietice, care, încă din 1976, începuse aici execuţia unui program de asistenţă militară, economică, tehnică şi culturală a cărui amploare excepţională dovedea interesul deosebit al Moscovei.

În Cambodgia, strategia expansionistă a Vietnamului a fost mult mai dificil de pus în practică, având în vedere ajungerea la putere a khmerilor roşii, susţinuţi activ de către China. După ce a eşuat într-o tentativă de lovitură de stat împotriva lui Pol Poth (mai 1978) şi a favorizat constituirea, în nord-estul ţării, a unui Front unit de salvare naţională a Kampuchiei (FUNSK), condus de Heng Samrin, Hanoiul a lansat – la 25 decembrie 1978 – *o fulgerătoare ofensivă împotriva Phnom Penh-ului, care a căzut la 7 ianuarie, anul următor* Imediat, FUNSK preia conducerea ţării, Heng Samrin devenind preşedintele Consiliului de Stat. Dacă în capitală noua ordine a început să se instaureze, în alte părţi trupele de elită ale armatei vietnameze au întâmpinat o puternică rezistenţă din partea khmerilor roşii. Încă din februarie 1979, *Hanoiul stabilea cele mai strânse legături cu Cambodgia*, semnând un tratat de pace şi prietenie asemănător celui încheiat cu Laosul şi întărindu-şi efectivele militare în ţară (150-200.000 de soldaţi în 1980).

Deci, în câţiva ani, Hanoiul aproape realizase dorinţa lui Ho Şi Min formulată cu mai bine de treizeci de ani în urmă:

„Obiectivul strategic – declarase el atunci – este acela de a recupera întregul Vietnam, Laosul, Cambodgia, de la China până la capul Ca Mau, de la coasta Indochinei până la râul Mékong…”.

Era nevoie de mult mai puţin pentru a îngrijora o Chină aflată mereu în defensivă, care avea sentimentul eşuării propriilor proiecte expansioniste (în Indonezia, de exemplu), în timp ce rivala sa, Uniunea Sovietică, sprijinită de India şi Vietnam, nu înceta să-şi extindă influenţa şi s-o încercuiască. Aşa se explică, fără îndoială, vivacitatea şi duritatea cu care Beijingul reacţionează la aflarea veştii despre ofensiva vietnameză în Cambodgia. *La 17februarie 1979, trupele chineze intrau pe teritoriul vietnamez în direcţia Hanoi, pentru „a da o lecţie” conducătorilor ţării* şi a lupta împotriva „hegemoniei” sovieto-vietnameze în Asia: „Nu avem alt obiectiv – afirma atunci Deng Xiaoping – decât distrugerea mitului potrivit căruia Vietnamul este a treia putere militară din lume (…). Şi nici nu putem tolera ca această Cubă a Orientului să intervină în Laos, Kampuchia, şi chiar la graniţa Chinei”. Această operaţiune care n-a durat decât o lună, dar a întâmpinat o foarte puternică rezistenţă vietnameză a costat 50.000 de morţi, răniţi sau dispăruţi, adică un sfert din efectivele chinezeşti, şi n-a frânat deloc dorinţele expansioniste ale Hanoiului.

Este incontestabil că în politica sa de afirmare în Asia, China, care cunoscuse – odată cu intervenţia sa în Coreea, cu ajutorul dat Vietnamului şi cu participarea sa la conferinţa de la Bandung – începuturi promiţătoare, datorită rivalităţilor cu Uniunea Sovietică şi din cauza Revoluţiei culturale, a avut mai puţin succes în anii ’60 şi ’70. În ciuda abilităţii lui Zhou Enlai în încheierea de alianţe cu regimurile opuse celui de la Beijing (Indonezia, Pakistan, Statele Unite, Japonia…), *China n-a mai putut juca niciodată, în această perioadă, un rol hegemonie în Asia.* Şi nici n-a reuşit să-şi rezolve – în ciuda unei activităţi continue – multiplele litigii frontaliere (terestre, dar şi insulare şi maritime) şi să-şi reconstituie fostul domeniu imperial. Dacă obţine – după negocieri cu Marea Britanie şi

Portugalia – promisiunea retrocedării Hong Kongului (în 1997) şi a provinciei Macao (în 1999), obiectivul obsedant de a „elibera Taiwanul”, considerat, pe nedrept, a fi o „provincie chineză”, n-a fost atins.

Capitolul VIII:

INTRAREA ÎN JOC A SOCIETĂŢII CIVILE

Negată de unii înainte de instalarea regimurilor marxiste, desfiinţată metodic de acestea din urmă, societatea civilă adică ansamblul structurilor sociale independente de stat pare uneori că dispare din istoria statelor comuniste. În realitate, ea nu este decât constrânsă la tăcere şi aşteaptă circumstanţe mai bune pentru a se face auzită. În cursul anilor ’60 – şi mai ales ’70 –, aceasta se manifestă din nou sub acţiunea unor fenomene generale, precum accelerarea creşterii demografice în unele ţări (populaţia chineză creşte de la 713 în 1964, la 1.032 milioane în 1982), dezvoltarea urbanizării în alte ţări (URSS, de exemplu) sau creşterea foarte puternică a nivelului de instruire în majoritatea ţărilor. Pe de altă parte, societatea civilă, într-un stadiu foarte avansat de ineficientă şi slăbiciune a Partidului-Stat, este mai puţin paralizată de teamă decât în timpul fazei de cucerire, mai puţin resemnată în privinţa marginalizării sale, fiind mai hotărâtă să joace un rol propriu. Astfel, ea se orientează în două direcţii. O infimă minoritate a membrilor săi – pe care îi vom califica drept „disidenţi” – încearcă să amelioreze sistemul hărţuind puterea pentru a obţine dacă nu răsturnarea, cel puţin amendarea ei. În schimb, pentru marea majoritate pare acceptabilă o singură alegere: a trăi cu regimul aflat la putere, adică adaptarea la el şi la disfuncţiile sale.

1. AGRAVAREA CONTINUĂ A DISFUNCŢIILOR SOCIETĂŢII OFICIALE

1.1. Şocuri economice şi „anemie" socială

Încercând să realizăm un tablou cât de cât precis al problemelor economice şi sociale ale tuturor ţărilor comuniste de-a lungul anilor '60 şi '70, ne lovim de două feluri de obstacole. Trebuie mai întâi obţinute date oficiale fiabile, continue şi comparabile. Trei cerinţe imposibil de îndeplinit. Fie că, pentru un număr mare de ţări, statisticile oficiale lipsesc total (Coreea de Nord) sau pe anumite perioade (cazul Chinei în timpul Revoluţiei culturale sau Albaniei după 1973), ceea ce obligă la reconstituiri aleatorii pornind de la cifre furnizate de rapoartele Comitetului central şi discursurile oficiale; fie că cele furnizate (pentru URSS, de exemplu) sunt suspecte şi necesită corecţii complexe, cu siguranţă aproximative. Nici recurgerea la estimările calculate de CIA nu este satisfăcătoare, agenţia de informaţii americană utilizând drept măsură PNB, conceput iniţial pentru o economie de piaţă şi nu pentru o economie socialistă, ceea ce conduce, de cele mai multe ori, în ciuda „ajustărilor", la o supraestimare a realităţii, evaluată astăzi la aproximativ 2%.

O altă dificultate în aprecierea globală a situaţiei socio-economice a blocului comunist la un moment dat este legată de imensitatea şi eterogenitatea sa. A încerca să examinezi problemele dominante din mai bine de 20 de state (unele minuscule, altele imense; unele trecute la comunism cu mai bine de 50 de ani înainte, altele, abia de 10 ani; unele rivalizând cu cele mai puternice ţări industrializate, altele numărându-se printre cele mai defavorizate) înseamnă să rişti

ştergerea extremelor, minimalizarea cazurilor particulare, pe scurt, crearea unei imagini false asupra realităţii; însă acesta este totuşi singurul mod de a încerca să examinezi tendiţele evolutive generale pe o perioadă dată. În acest spirit, constatăm, în perioada pe care o examinăm, convergenţa unui mare număr de elemente negative ce dovedesc existenţa unei largi şi profunde crize în sânul majorităţii, dacă nu în toate ţările comuniste.

1.1.1. Schiţă cronologică

Observăm că indicii degradării situaţiei economice se repartizează pe aproximativ douăzeci de ani (1960–1980), însă în această privinţă există un decalaj marcat, în timp, între diferitele state.

Blocajele sistemului se manifestă cel mai devreme în China, datorită radicalismului iniţiativelor lui Mao Zedong: Marele Avânt, care, încă din 1960, aruncă economia într-un haos total; Revoluţia culturală, care dezorganizează producţia şi determină căderea anumitor sectoare (scăderea cu 10% în 1967 şi cu 15% în 1968 a producţiei industriale); tulburările sfârşitului erei „Marelui Cârmaci", care antrenează un marasm îngrijorător: „Domnia maoistă, notează Marie-Claire Bergère, s-a sfârşit în dezordine, stagnare şi nemulţumire. Aparatul industrial este pe jumătate paralizat de luptele dintre facţiuni ce au însoţit şi urmat Revoluţia culturală. Hua Guofeng estimează la 100 de miliarde de yuani pierderile suferite între 1974 şi 1976, ca urmare a dezorganizării întreprinderilor industriale şi transporturilor. În ciuda reducerii raţiilor alimentare, aprovizionarea oraşelor se face foarte greu. Bunurile de consum sunt din ce în ce mai rare şi bonurile (pentru biciclete, maşini de cusut etc.) sunt onorate abia după mai multe luni – sau ani – de aşteptare, dacă sunt onorate". Descoperit devreme, răul este tratat din timp, conform unei aceleiaşi terapii care începe să fie aplicată cu succes de Liu Shaoqi în 1960–1962, apoi de Zhou Enlai şi Deng Xiaoping în

perioada 1970–1974. Aşa se explică aspectul foarte contrastant al evoluţiei economice chineze.

Şi în Cuba, tânărul regim castrist – aflat în dificultăţi permanente îndeosebi datorită blocadei americane – cunoaşte, încă de la sfârşitul anilor ’60, o fază de paroxism. Luând act de eşecul campaniei de producţie a 10 milioane de tone de zahăr – care dezorganizase considerabil celelalte sectoare ale economiei –, *F. Castro procedează, în iulie 1970, la o autocritică aspră;* şi, ţinând cont de „nemulţumirea” şi „iritarea” populaţiei, îşi propune chiar demisia. Însă un nou şi substanţial ajutor al „fratelui mai mare” sovietic va salva regimul de la naufragiu.

În URSS, date statistice contestabile – însă regulate – permit observarea unei diminuări continue a creşterii economice odată cu sfârşitul anilor ’50 (exceptând perioada de după reforma din 1965). Curba ratelor de creştere a venitului naţional şi a PNB (potrivit cifrelor CIA) dovedeşte o cădere continuă şi foarte marcată a acestor rate: de la 5,1% (1966–1970) la 3% în 1971–1975 şi la doar 2,3% în 1976–1980. Dacă se ţine cont de supraestimarea probabilă de 2% a calculelor americane, *economia sovietică a fost probabil foarte aproape de creşterea negativă spre sfârşitul anilor ’70.* Niciodată, după al doilea război mondial, ţara nu cunoscuse o asemenea situaţie. Majoritatea indicatorilor macro-economici confirmă această degradare inexorabilă. Rata de creştere a producţiei industriale se prăbuşeşte începând din 1975, trecând de la 8% la aproximativ 4% după 1980. Aceeaşi cădere vertiginoasă a cotelor de investiţie începând din 1975, cu un „gol” ce atinge creşterea zero în 1979 (o rublă investită neaducând mai mult de 83 de copeici). Producţia în valoare absolută scade, inclusiv în sectoarele de bază: cărbune, industrie chimică, industrie siderurgică, maşini agricole…

În ţările Europei de Est, îndeosebi din anul 1975, se constată o „scădere dramatică a dinamismului” (W. Brus). Ca şi în URSS, rata de creştere a venitului naţional se prăbuşeşte: dacă depăşea nivelul anual de 7% din 1966 până în 1975, în schimb, în perioada 1976–1985 ajunge abia la 3%, „atingând

cel mai scăzut nivel de la instaurarea regimului comunist în regiune". Dintre ţările est-europene, *Polonia pare, de departe, să atingă nivelul cel mai scăzut şi cel mai devreme* (încă de la sfârşitul anilor '70). În aceeaşi perioadă, Coreea de Nord este şi ea foarte afectată. Calificat drept „an de reajustare", 1977 vede toate obiectivele grandioase de dezvoltare pe cele „5 fronturi" (agricultură, construcţii de bază, industrie, transporturi, produse marine) revizuindu-se în sensul descreşterii. Datoriile externe ajung la aproximativ 2 miliarde de dolari. Această creştere continuă a datoriei constituie şi una dintre problemele majore ale Iugoslaviei, care, dacă rezistă mai bine în anii '70 (creştere anuală de mai bine de 5% din 1976 până în 1980), nu scapă, în deceniul următor, vântului nefast. În ciuda măsurilor de descentralizare adoptate de către stat, rata de creştere încetineşte în toate republicile. În plus, inflaţia atinge 60% încă din 1983 şi nu încetează să crească în anii următori.

1.1.2. Imaginea anilor negri

Orice observator atent şi liber ar fi putut descoperi fără dificultate în China anilor '70, în Uniunea Sovietică a lui Leonid Brejnev şi în ţările-satelit mii de trăsături ale subdezvoltării, de la cele mai superficiale la cele mai profunde. Care turist – chiar şi cel mai bine „îndrumat" – n-a fost atunci şocat de mediocritatea produselor de consum curent şi de lipsa de îngrijire a locurilor, spaţiilor, căilor de comunicaţie? De la Varşovia la Tirana, de la Belgrad la Moscova, de la Canton la Shanghai, *neglijenţele statului n-au încetat să crească*; numeroase cartiere urbane cu uzine dărăpănate, cu străzi desfundate şi canalizări distruse arătau ca după război. În iulie 1978, capitala din Guizhou mai trezeşte încă „impresia unui oraş bombardat" (J.-L. Domenach), clădirile construite în mare grabă în timpul Marelui Avânt aflându-se pe cale de a se prăbuşi.

În spatele acestor faţade dezolante domneşte cel mai adesea

sărăcia şi mizeria. Potrivit „Ziarului poporului”, în noiembrie 1980, *o sută de milioane de ţărani chinezi trăiesc încă într-o situaţie alimentară dificilă.* Cu câteva luni mai devreme, acelaşi ziar dăduse publicităţii faptul că China, în materie de venituri, se situa pe locul 112 în lume şi că, până şi la oraş, resursele alimentare practic „nu crescuseră de aproape douăzeci de ani”. În URSS, presa epocii Gorbaciov va scoate la iveală sărăcirea crescândă a ţării, o sută de milioane de persoane (40% din familii) trăind cu un venit mai mic de 100 de ruble pe lună, adică la limita pragului de sărăcie (50-90 de ruble). Structura bugetelor familiale este la fel ca în ţările în curs de dezvoltare: *în China, ca şi în URSS, mai bine de jumătate din venituri sunt alocate cumpărării de alimente*, cumpărături făcute timp de mai multe ore pe zi datorită penuriei şi proastei comercializări a produselor. Cernenko, noul secretar general, recunoaşte că „foarte rar văd copiii pâine albă sau chifle” şi că „nu se găseşte făină de vânzare”.

Lipsurile – cantitative şi calitative – din domeniul locuinţelor sunt adeseori asemănătoare cu cele din ţările lumii a treia: înghesuială *(50 de milioane de sovietici trăiesc încă în apartamente comune sau în cămine),* mizerie (îndeosebi în locuinţele muncitoreşti din marile oraşe chinezeşti), lipsa de confort şi de toalete (în Azerbaidjan, după I. Zemţov, erau „mai multe case fără apă, electricitate, toalete decât în toată Europa occidentală”). Iată, de exemplu, care erau, în anii ’60 (după C. şi J. Broyelle), condiţiile de viaţă ale muncitorilor din cea mai mare uzină textilă din Beijing: „Construite în 1954, locuinţele muncitoreşti cuprind dormitoare şi apartamente de 45 m^2. Acestea din urmă, concepute iniţial pentru o familie, acum adăpostesc 3 sau 4. Cei 4.500 de muncitori ai uzinei dispun în medie de 2,9 m^2 fiecare. O familie de 8 persoane se înghesuie pe o suprafaţă de 15 m^2, alta de 4 membri pe 9,5 m^2. Un inginer şi familia sa trăiesc 5 oameni pe 12,5 m^2. Mai multe generaţii trăiesc într-o singură cameră împărţită în mici încăperi prin mai multe draperii atârnate de tavan. Obiecte şi ustensile de bucătărie, de la îmbrăcăminte până la bicicletă, totul este atârnat de pereţi –

chiar şi de tavan. Cinci sute de cupluri căsătorite trăiesc în dormitoare, bărbaţi şi femei separaţi; două-trei mame împart cu copiii lor o cameră minusculă. În aceste condiţii de promiscuitate, violurile şi incesturile nu sunt rare. Delincvenţa juvenilă este în creştere".

În materie de sănătate, situaţia nu încetează să se degradeze, atingându-se niveluri alarmante. După datele culese de Françoise Thom – în timpul glasnostului – din presa sovietică (date ce contrazic adeseori statisticile medicale trucate publicate până atunci), începând cu mijlocul anilor '70 se înregistrează o recrudescenţă a maladiilor infantile la adulţi (sub forme foarte grave), o creştere puternică a cancerului la plămâni şi, în general, *o scădere vertiginoasă a speranţei de viaţă* – care la bărbaţi scade de la 68 la 64 de ani. Sunt semnalate numeroase patologii regionale, precum insalubritatea apei, care, în Uzbekistan, cauzează în fiecare an moartea a 33.000 de copii. Mortalitatea şi morbiditatea infantilă prezintă caracteristici neliniştitoare: 18 la mie din nou-născuţi decedează imediat după naştere; *în ultimii ani ai epocii Brejnev, mortalitatea infantilă creşte de la 3 la* 7%. Înnoirea corpului medical şi a infrastructurilor spitaliceşti este mai mult decât insuficientă. Clădirile cu destinaţie sanitară s-au învechit (în URSS, 30% nu au canalizare, iar 35% nu au apă caldă şi duc lipsă de material şi medicamente.

Această slăbire fizică a populaţiei este în mare parte cauzată de regimul alimentar. În URSS şi în democraţiile populare, penuriile – din ce în ce mai frecvente – au dus la o malnutriţie generalizată, îndeosebi prin supraconsumul de zahăr şi grăsimi (generator de boli cardiovasculare) şi subconsumul de legume proaspete şi fructe (de unde rezultă carenţele de vitamine). Clasele populare chineze – în special cele ţărăneşti, dar şi cele urbane – suferă de *subalimentaţie*. Din 1957 până în 1979 raţia medie de cereale pe locuitor scade cu 3,2% şi cea de ulei cu 33,3%. Fiecare chinez dispune, pe an, doar de aproximativ 15 kg de produse animale (inclusiv grăsime şi măruntaie). În ciuda creşterii demografice şi a cererii crescânde de produse lactate, numărul vacilor de lapte

rămâne acelaşi. De la 6 kg pe an la sfârşitul anilor ’50, consumul mediu de peşte scade la 4,9 în 1978.

Incredibile neglijenţe ecologice joacă, de asemenea, un mare rol în această recentă deteriorare a sănătăţii. În fiecare an, 35 de miliarde de tone de ape reziduale poluează fluviile, coastele şi lacurile chinezeşti. Capacitatea lacului Dongtinghu a scăzut cu 60% din 1959. În URSS, marea Aral a pierdut 66% din volum, iar nivelul său scade cu 90 cm pe an. Poluarea atmosferică a marilor oraşe provoacă peste tot o înmulţire a bolilor respiratorii; în 104 oraşe sovietice aceasta depăşeşte de zece ori normele autorizate. Mii de hectare de pădure au fost distruse în Europa, ca şi în Asia, de „ploi acide”, incendii şi… toleranţa administraţiei. Penuria de apă loveşte China (zece milioane de tone de apă în fiecare zi) şi ameninţă marile oraşe precum Leningradul, Odessa, Taşkent…

1.1.3. O mulţime de cauze

Încercând o explicaţie a acestei generalizări şi agravări a disfuncţiilor, cel puţin trei cauze pot fi invocate. Este vorba mai întâi de factori conjuncturali care, fără îndoială, au influenţat degradarea situaţiei, în special de *riscurile climatice*. Persistenţa frigului, a secetei sau a unei pluviozităţi excesive au perturbat grav producţia atât în China, cât şi în URSS. În aproximativ 15 ani, Uniunea Sovietică înregistrează opt recolte dezastruoase (1969, 1972, 1974, 1975, 1979, 1980, 1981, 1984), îndeosebi în noile sale zone de însămânţări din Kazahstan şi Siberia occidentală. În China, datorită unei „creşteri zero a producţiei cerealiere pe cap de locuitor” din 1955 până în 1980, izbucneşte de mai multe ori foametea, mai ales după recolte proaste, cum au fost cele din Sichuan, din 1974 până în 1976.

Criza mondială a anilor ’70 are şi ea efecte funeste asupra lumii comuniste. Creşterea în deceniul precedent a schimburilor între ţările socialiste şi ţările capitaliste ducând la o accentuare a interdependenţelor, *criza din 1973 contribuie*

la degradarea structurii comerţului exterior al ţărilor comuniste. Deşi un stat ca Uniunea Sovietică poate să-şi crească la început încasările în devize, aliniindu-şi preţul hidrocarburilor la noile cursuri mondiale, şi el trebuie – ca de altfel marea majoritate a ţărilor socialiste – să facă faţă unei creşteri puternice a preţurilor produselor occidentale importate şi unei scăderi nete a importurilor din partea lumii capitaliste. Această răsturnare de situaţie se traduce printr-o creştere rapidă a datoriilor naţionale. În URSS, acestea cresc de aproape şase ori din 1970 (1,9 miliarde dolari) până în 1977 (11,23 miliarde). În China, cifre de mai târziu indică o evoluţie asemănătoare (de la 33 de miliarde între 1980 şi 1987).

În statele mici, impactul crizei este şi mai mare. De exemplu, membrii CAER – care speraseră la o creştere mai mică a preţului hidrocarburilor sovietice, din solidaritate – se văd foarte repede deziluzionaţi, URSS ajustându-şi încă din 1975 preţurile potrivit cursului mondial. În plus, scumpirea produselor din import de provenienţă occidentală provoacă o creştere rapidă a datoriei, îndeosebi în Ungaria (7,3 miliarde de dolari datorate Vestului, încă din 1979), RDG (8,4 miliarde), Iugoslavia (unde totalul datoriei externe creşte de la 2,3 miliarde de dolari în 1975 la 19,38 în 1986) şi Polonia. În această ţară, deschiderea puternică spre Vest – iniţiată de Gierek începând cu criza politică din 1970 – plasează Varşovia într-o strânsă dependenţă de economiile occidentale. Aşa încât criza lumii capitaliste o loveşte din plin. Datoria face salturi spectaculoase (1,1 miliarde de dolari în 1970; 6,9 în 1975; 12,8 în 1977; 27 în 1981; 31,2 în 1985…).

Efectul cel mai dur al războiului economic mondial început în 1973 se resimte la mijlocul anilor ’80, când preţul petrolului scade brusc. Această cădere – dirijată, se pare, de Statele Unite –, ce coincide cu o scădere marcată a randamentului câmpurilor petrolifere sovietice (datorită învechirii infrastructurilor şi ritmului intensiv de exploatare), este o adevărată catastrofă, deoarece *statul sovietic va pierde dintr-odată mai bine de o treime din câştigurile sale în devize*

forte.

Acestor cauze conjuncturale generale li se adaugă, bineînţeles, factori specifici fiecărei ţări: războaiele (cel din Vietnam a decimat oamenii – mai bine de 800.000 de victime – şi a distrus până la 60% din potenţialul industrial); tulburările interne (precum Revoluţia culturală în China sau nesfârşitele conflicte socio-politice din Polonia); presiunile externe (blocada americană împotriva Cubei)… Dar, oricât de notabile ar fi ele, aceste cauze legate de conjunctura internaţională şi naţională nu trebuie să mascheze – aşa cum dorea atunci propaganda – responsabilităţile echipelor de conducere. Acestea sunt zdrobitoare. Priorităţile, definite suveran de câţiva conducători potrivit propriilor impulsuri, ambiţii personale sau obiective politice (lupta împotriva unei facţiuni, expansionism extern…), se arată a fi adeseori în contradicţie cu necesităţile economice şi contribuie la degradarea considerabilă a sistemului. Niciodată nu vor putea fi stigmatizate îndeajuns ravagiile provocate astfel de capriciile unui Castro, Ceauşescu, Hodja sau, mai ales, ale unui Mao sau Pol Poth. Ca de altfel şi întreprinderile războinice ale unui Leonid Brejnev, ce aveau să coste atât de scump Uniunea Sovietică, grăbindu-i sfârşitul.

Cantitatea de resurse umane şi de echipamente alocată pentru armată şi politica externă – ce fusese întotdeauna foarte puternică (aşa cum am amintit în capitolul precedent) – tinde să devină, începând din anii ’60, copleşitoare, împiedicând orice redresare economică în mai multe state precum Coreea, Vietnam, Cuba şi, mai ales, URSS. Aceasta din urmă, ajungând – spre 1969 –, după un efort colosal, la o egalitate cu SUA în privinţa armamentului, devine de acum obsedată de teama de a nu fi depăşită de rivala sa. În timpul perioadei Brejnev se alocă 15% din PNB pentru Apărare (25% potrivit lui E. Şevarnadze). Această povară grea (de două ori mai mare decât în Statele Unite) este cu atât mai dăunătoare cu cât a „treia economie” – sectorul militar – fiind mai mult sau mai puţin autonomă, cheltuielile militare nu joacă, precum în Statele Unite, un rol stimulator pentru industriile

civile. Mai mult, ajutorul – economic şi militar – dat „ţărilor frăţeşti” şi „ţărilor prietene” din lumea a treia se dovedeşte a fi din ce în ce mai costisitor. Foarte costisitoare sunt şi consolidarea legăturilor cu ţările din CAER şi extinderea cooperării cu numeroase state. Aşa cum am spus, numai războiul din Afghanistan este o prăpastie pentru finanţele sovietice. Or, în acest context al unei economii deja puternic zdruncinate de atâtea cheltuieli destinate susţinerii politicii expansioniste, Ronald Reagan îşi anunţă programul cunoscut sub numele de „războiul stelelor”, ce relansează deliberat cursa înarmărilor într-un domeniu de foarte înaltă tehnologie, puţin stăpânită de către sovietici. În ciuda ruinei economice, casta militară – care, în timpul perioadei Brejnev, nu încetează să-şi lărgească influenţa în sistem – decide să primească provocarea. În ochii multor observatori – printre care, în primul rând, fostul ministru sovietic al afacerilor externe, Bessmertnîh, această voinţă a regimului de a-şi menţine cu orice preţ statutul de superputere s-a aflat la originea directă a imploziei finale.

1.1.4. State afectate în funcţie de stadiul lor de dezvoltare

Eşecul, chiar dacă este general, nu afectează totuşi statele cu aceeaşi intensitate – după cum nici disfuncţiile nu sunt peste tot de aceeaşi natură.

Incapacitatea Uniunii Sovietice de a trece la faza intensivă de creştere

În cazul celui mai vechi dintre statele comuniste, blocajul economic se situează la un nivel de evoluţie avansat, deoarece este vorba de o trecere de la un model „primar” de dezvoltare la un tip „modern”. Altfel spus, obiectivul perioadei post-staliniste este, pentru conducătorii sovietici, acela de a asigura tranziţia între o creştere numită *extensivă* – bazată pe

exploatarea unor imense resurse naturale şi pe o enormă forţă de muncă, având ca prioritate industria grea – şi o creştere *intensivă*, axată pe o mărire a productivităţii şi o mai înaltă calitate a produselor. Această bulversare economică este dictată de mutaţiile demografice şi sociale produse timp de 20 de ani 1960–1980), dintre care trei sunt majore: *o încetinire a creşterii demografice* (printr-o scădere a ratei natalităţii cu 7 puncte şi o creştere a ratei mortalităţii cu 3 puncte); *o dezvoltare fără precedent a urbanizării* (populaţia urbană crescând de la 49% în 1960 la 65% la începutul anilor ’80); *o creştere generală a nivelului de educaţie*, care se traduce prin dezvoltarea continuă (40% din populaţia urbană la începutul anilor ’80) a unei elite de „specialişti” – pe care Moshe Lewin o numeşte „clasă tehnico-ştiinţifică şi intelectuală” – ce aspiră la responsabilităţi şi, de asemenea, la un mod de viaţă mai confortabil.

Or, *această mutaţie economică necesară şi dorită nu se produce, sau se produce numai parţial*; şi asta din cauza a tot felul de obstacole. Resursele materiale cele mai accesibile fiind epuizate prin aplicarea – fără reţinere – a unei scheme extensive de creştere, trebuie urmărită o deplasare foarte costisitoare spre Est. Dezechilibrul evoluţiei demografice antrenează o repartiţie neadecvată a mâinii de lucru, îndeosebi o suprafolosire în republicile cele mai dezvoltate, în sectoarele şi profesiile de vârf. Însă cele mai mari dificultăţi sunt datorate deficienţelor de planificare şi gestiune, cât şi *incapacităţii Partidului-Stat de a umaniza sistemul, adică de a responsabiliza muncitorii şi, totodată, de a orienta masiv producţia spre bunurile de consum*. Eşecul este evident în industrie, unde productivitatea muncii scade în mod constant: de la 5,8% în ritm anual în 1966–1970, ea ajunge la 6,1% în 1971–1975 şi cade la 3,2% în 1976–1980. În agricultură, în ciuda eforturilor financiare considerabile (pentru revalorizarea preţurilor produselor agricole, îmbunătăţirea statutului colhoznicilor, flexibilizarea exploatării loturilor de pământ individuale), rezultatele rămân la fel de scăzute, în unii ani fiind chiar catastrofale.

La fel de îngrijorătoare pentru viitorul Uniunii apare *creşterea inegalităţilor regionale ale nivelurilor de dezvoltare.* În acest context economic foarte dificil, diferenţele se adâncesc între republicile cele mai sărace (republicile musulmane din Asia centrală, Kazahstanul şi Azerbaidjanul), în care nivelul bunurilor produse pe cap de locuitor este cu 30-60% sub valoarea medie pe URSS, şi republicile cele mai favorizate (ţările baltice, Bielorusia, Rusia), care dispun de un nivel superior cu 15-40% mediei. În timpul anilor ’70, republicile cele mai defavorizate – cu excepţia Azerbaidjanului – devin din ce în ce mai sărace, iar cele mai bogate (îndeosebi Bielorusia) – din ce în ce mai bogate; astfel că, *în 1989, distanţa dintre Tadjikistan şi Letonia este de la simplu la triplu.* Chiar dacă, aşa cum remarcă Gérard Wild, „amărăciunile culturale, istorice şi politice (…) au fost motorul principal al revendicărilor naţionale”, este evident că „într-un climat general degradat, marcat de o creştere tot mai scăzută a producţiei şi consumului, popoarele Uniunii n-au putut decât să resimtă tot mai acut inegalităţile cotidianului”. Aceleaşi observaţii se aplică şi Iugoslaviei, deşi dificultăţile economice nu sunt de aceeaşi natură ca în URSS.

Eşecurile statelor reformiste

Pentru grupul de state ce au aderat la comunism mai târziu decât Uniunea Sovietică – şi care, în funcţie de trecutul lor şi de apropierea de Europa occidentală, au ştiut să se orienteze spre o anumită corectare a modelului sovietic iniţial –, disfuncţiile economice erau de natură diferită. Pentru aceste ţări (Ungaria, RDG, Polonia, Cehoslovacia, Iugoslavia…) se punea o problemă (aproape) imposibil de rezolvat: inserţia unor doze – mai mici sau mai mari, în funcţie de ţară – de liberalism într-un sistem colectivist. Problemele pe care am văzut că le-au scos la iveală aceste experienţe n-au făcut decât să se accentueze, şi pot fi rezumate, în anii ’70, la o singură întrebare: cum să acorzi mai multă autonomie indivizilor şi întreprinderilor, şi cum să împrumuţi din Occident tehnologie

şi capital – şi uneori bunuri de consum – fără să declanşezi multiple efecte socio-economice negative, cum ar fi creşterea şomajului, adâncirea diferenţelor dintre nivelurile de viaţă şi de dezvoltare între regiuni, creşterea preţurilor şi, mai ales, adâncirea continuă a deficitului extern?

Dificultăţile statelor aflate în fază de demaraj

Majoritatea celorlalte state care, din dogmatism, refuzau orice urmă de liberalism se confrunta cu problemele fazei iniţiale ale modelului sovietic, încercând să pună la punct o infrastructură industrială. Pentru aceasta, aşa cum am văzut, unele state precum Coreea de Nord sau România au urmat metode clasice; altele, precum China, vrând să profite de pe urma unui aflux de forţă de muncă, s-au orientat spre metode originale. Dar, în toate cazurile s-a produs un eşec – iar sechelele acestor experienţe sunt şi acum vizibile. O ultimă categorie de state (Cuba, Bulgaria, Vietnam şi numeroase ţări africane) a renunţat parţial la această fază de industrializare grea, creându-şi legături strânse cu marile „ţări frăţeşti", care le cumpărau principalele produse şi le furnizau echipamente şi, adeseori, bunuri de consum.

Toate aceste ţări se confruntau – în special în contextul crizei mondiale – cu trei dificultăţi: dependenţa cvasitotală de „statele frăţeşti", principalii cumpărători şi furnizori; raritatea şi slaba calitate a bunurilor de consum; scăzuta productivitate a agriculturii ţinute în corsetul colectivist de către conducători încăpăţânaţi şi de către o birocraţie ostilă oricărei evoluţii. Indiferent de nivelul de dezvoltare a ţărilor comuniste, şi chiar ţinând seama de factorii de conjunctură, era din ce în ce mai evident că criza economică generală care le afecta se datora îndeosebi cauzelor structurale şi politice.

1.2. Descompunerea sistemului politic

Aparent imuabil, sistemul politic a rămas în anii ’70 aşa cum l-am descris în prima parte a acestei cărţi. În realitate, „mecanismul” s-a învechit: angrenajele i s-au gripat, rateurile au devenit din ce în ce mai îngrijorătoare. Fondat iniţial pe virtutea conducătorilor săi şi pe suveranitatea poporului, după ce a alunecat în teroare şi dictatură personală, sistemul nu se mai sprijină de acum înainte decât pe corupţie şi clientelism.

1.2.1. „Un parazit viu”: Partidul

Partidul comunist n-a semănat niciodată mai mult decât acum cu o sectă muribundă din care cea mai mare parte a membrilor săi continuă să fie practicanţi, dar lipsiţi de credinţă. Practica formală, punctată de riturile specifice ale unei liturghii imuabile (cultul secretarului general, sărbători, ceremonii, defilări…) este prezidată cu vanitate de un înalt cler orb sau cinic.

Recrutarea în rândul Partidului n-a fost niciodată atât de deschisă ca la acest sfârşit de domnie. În iunie 1975, PC polonez (PMUP) număra 2.360.000 de membri, adică un polonez major din 10; iar PC est-german – mai mult de o cincime din populaţie. Dacă în alte state proporţia este mai puţin ridicată, se observă totuşi o creştere puternică. Efectivele PC chinez au crescut de la 12.700.000 în 1957 (adică 2% din populaţia totală) la 38.000.000 (3,8%) în 1980. În URSS, numărul adepţilor se ridică de la 11.022.369 (1964) la 18.117.903 în 1983, adică o creştere cu 64%, în timp ce în aceeaşi perioadă, populaţia totală creşte abia cu aproximativ un sfert. O asemenea *umflare a efectivelor* nu s-a tradus totuşi printr-o ameliorare a reprezentativităţii populaţiilor în sânul partidelor. Deşi o parte încă remarcabilă din membri provine din clasa muncitoare şi de la sate (64,3% în China anului 1981; 50% în Polonia anului 1973), noutatea o constituie *supra-reprezentarea cadrelor şi absolvenţilor învăţământului secundar şi superior. Î*n Polonia, aceştia din urmă furnizează 45% din efectivele Partidului, în timp ce ei nu constituie decât

25% din populaţia ce depăşeşte 18 ani. În PCUS, proporţia cadrelor este şi mai ridicată, iar în China, creşterea acestora este constantă (20,7% în 1981; 27,7% în 1988).

Această creştere generală a numărului de membri – şi mai ales a proporţiei cadrelor cu diplomă de învăţământ superior – se explică, fără îndoială, *prin dorinţa de a face carieră.* Într-adevăr, este aproape imposibil să avansezi în administraţie dincolo de anumite trepte ale ierarhiei, fără să fii membru de partid. „Un tânăr – explică istoricul polonez K. Pomian în 1977 – care intră în viaţă se găseşte destul de repede în faţa unei alegeri dificile: să intre în Partid sau să se mulţumească cu posturi inferioare. Cu cât este mai mare ambiţia lui de a reuşi, cu atât mai mari sunt şansele ca el să intre în Partid. În mod subiectiv, această alegere îmbracă mii de forme diferite, de la un cinism dezinvolt până la o adeziune necondiţionată şi sinceră la imaginea pe care aparatul o oferă despre Partid, deşi acest din urmă caz este din ce în ce mai rar." Cât despre cei aflaţi la baza ierarhiei sociale, adeziunea le conferă o protecţie şi, de multe ori, o fărâmă de putere în întreprinderea lor. Semnificative pentru evoluţia spiritelor sunt rezultatele unei anchete efectuate în China în 1988, care scoate la iveală faptul că numai 4% din persoanele interogate estimează că membrii de partid „cred în comunism", în timp ce 10% intră în PC pentru a primi o mai bună educaţie, iar 59% *au intenţia de „a se folosi de carnetul de partid ca de un capital în vederea unor avantaje viitoare*".

În ciuda acestei evoluţii a mentalităţilor şi a structurii sale sociale, Partidul menţine aproape cu religiozitate aceleaşi teme de propagandă şi propovăduieşte aceleaşi concepte ca pe vremea, lui Lenin sau Stalin. Deşi se crede din ce în ce mai puţin în asemenea lucruri, şi deşi criticile aduse din exterior sistemului sunt tot mai cunoscute, dogmele ideologice şi marile principii edictate de conducere nu sunt niciodată puse la îndoială în mod deschis. *Dominaţia aparatului (10% în PC polonez, 4-8% în PCUS…) asupra totalităţii membrilor a devenit o lege* pe care nimeni nu îndrăzneşte să o discute. Deşi, pentru a menţine iluzia unei puteri populare, aparatul are nevoie să-

şi vadă acţiunile confirmate de o masă de aderenţi, el este totuşi singurul care decide, conduce, controlează. De-a lungul ultimelor decenii, el nu încetează să-şi extindă puterea la toate nivelurile. Mai întâi, în diferitele departamente ale Comitetului central, unde îndeplineşte sarcinile esenţiale de conducere politică; apoi, în toate organele administrative ale comitetelor regionale şi locale ale Partidului, unde urmăreşte şi supraveghează activităţile şi pe cei care le desfăşoară. Niciodată cei 150-200 de „prim-secretari" regionali, republicani şi teritoriali din URSS – printre care Gorbaciov la Stavropol şi Elţîn la Sverdlovsk – n-au fost atât de puternici ca în această epocă în care Kremlinul este ocupat de secretari generali bătrâni şi bolnavi. Toţi aceşti „aparatciki" n-au dispus nicicând de avantaje şi privilegii atât de numeroase ca acum. Ştim că răul era de fapt generalizat în toate statele, chiar dacă, graţie căderii regimului sovietic, informaţiile noastre pot susţine afirmaţia cu precădere în privinţa înalţilor demnitari şi funcţionari ai PCUS.

Îndepărtându-se în această privinţă – ca şi în multe altele – de Hruşciov, Leonid Brejnev *avea să extindă tot mai mult privilegiile nomenclaturii.* Sub conducerea sa, membrii Biroului politic sunt trataţi ca nişte seniori. Dispun de reşedinţe oficiale ce par adevărate palate, cu rezervaţii de vânătoare şi personal de serviciu; au acces cu prioritate la magazinele speciale şi se bucură de atenţii de tot felul. Boris Elţîn povesteşte în *Memoriile* sale o scenă – pe care el însuşi o califică „foarte simptomatică" – survenită în timpul unui sejur la Taşkent, în calitate de membru al secretariatului Comitetului central: „Am cerut nota de plată la restaurantul hotelului unde locuiam. Mi s-a răspuns că totul este plătit. Mi-am rugat şeful securităţii să le explice gazdelor că nu glumesc, că doresc nota. S-a întors descurajat: mesele mele erau plătite în virtutea unui articol special din regulamentul Comitetului central al Republicii – verificase. Mi-am pierdut calmul şi, aproape urlând, m-am dus eu însumi să cer nota…". Cel mai grav este că de acum *nimeni nu mai face distincţie între privilegiile instituţionalizate sau „legale" şi activităţile ilegale* la care se dedau membrii

aparatului, profitând de funcţiile lor. Cutare înalt demnitar „împrumută” tablouri sau servicii de masă din muzeele naţionale pentru recepţiile sale personale. Cutare ministru de interne dăruieşte blănuri, Mercedesuri şi lustre de cristal fiului, fiicei, nurorii, dispune de un arhitect personal, maseur, fotograf, biograf, şi-şi numeşte socrul, un simplu muncitor, comandant MVD… Dar acestea nu sunt decât fleacuri în comparaţie cu implicarea elitei Partidului în traficuri de amploare precum „marele scandal al caviarului” – descoperit în 1979 –, care, potrivit lui Roy Medvedev, „dura deja de mai bine de zece ani şi asigura unor sute de funcţionari (printre care ministrul pescuitului) milioane de ruble şi devize forte”.

Birocraţia Partidului şi Statului urmează exemplul demnitarilor. Cu cât nivelul salariilor este mai scăzut, cu atât aceasta cedează mai uşor tentaţiilor corupţiei. Totul se desfaşoară ca şi cum statul ar refuza să suporte grelele cheltuieli ale unei hipertrofii birocratice pe care totuşi o generează. Astfel, în China, întregul personal al aparatului de partid, administraţiei şi organizaţiilor de masă creşte de la 29.200.000 (1979) la 54.350.000 (1980). Numai colhozurile şi sovhozurile sovietice dispun de 3.000.000 de birocraţi. În 1980, numai numărul miniştrilor industriali sovietici se ridică la 70! Această birocraţie tentaculară, ca şi aparatul de partid, care prin nomenclatură o generează, se agaţă de puterea şi influenţa pe care o deţine, mare sau mică, şi constituie mai mult ca niciodată o frână în calea oricărei reforme. Aşa cum scrie cu forţă Martin Malia, „Partidul de masă conducea tot, dar nu producea nimic; era ca un parazit viu ce se hrănea cu substanţa naţională, distrugând-o în fiecare zi câte puţin”.

1.2.2. Înflorirea mafiilor

Pretutindeni unde Partidul – coloana vertebrală a sistemului – se dovedeşte slab (în întreţinerea şi controlul birocraţiei) şi ineficient (în producerea şi comercializarea bunurilor de consum) se creează şi se extind grupări mafiote.

Chiar dacă Uniunea Sovietică nu deţine exclusivitatea (e suficient să ne referim la scandalurile ce izbucnesc în China în timpul „primăverilor" din Beijing, precum „afacerea vaporului seniorului Liao", „afacerea avionului oficial al lui Chen Muhua" sau „afacerea palatului lui Wang Dongxing"), ea este totuşi devreme şi profund afectată de acest fenomen.

Existentă deja în epoca stalinistă, dar nedenunţată public, corupţia se dezvoltă mai ales începând din anii '60. În 1968, o anchetă a KGB-ului sfârşeşte prin arestarea directorului magazinului Moskva şi a 14 dintre complicii săi, acuzaţi că au comis – din 1950 până în 1962 – importante deturnări de articole de tricotaje, puse în vânzare în reţele comerciale paralele. Acest gen de practici se generalizează în mai multe republici unionale şi autonome. Potrivit lui Ilia Zemţov, autorul cărţii *Corupţia în Uniunea Sovietică* (publicată în 1976), răul „devastează" Republica Azerbaidjan şi „a luat, din ianuarie 1969, proporţii tragice". „*Azerbaidjanul* este bolnav – scrie el –, şi boala sa este contagioasă: ea se numeşte protecţie, favoritism, susţinere între oamenii aceleiaşi regiuni; soţiile, dacă e nevoie, îşi înlocuiesc soţii înalţi funcţionari; afacerile statului se decid în familie. Republica este sfâşiată, divizată, împărţită în sfere de influenţă; *peste tot domneşte corupţia*, *delapidarea*, *setea de profit*. Toată lumea ştie şi toată lumea vorbeşte despre asta. Partidul – creierul şi conştiinţa epocii – nu o va admite decât la jumătatea lui iulie (1969). Se va produce indignare: Ahudov (prim-secretar) va fi destituit." înlocuitorul său, Gaidar Aliev, promite să atace răul şi denunţă câteva aspecte ale sale (de exemplu, faptul că 95% din doctorii Universităţii îşi obţin titlurile fără să-şi prezinte teza); însă va fi şi el curând suspectat de înşelătorie în privinţa recoltelor de bumbac. Protejat de L. Brejnev, acesta va reuşi să-l îndepărteze pe judecătorul însărcinat cu urmărirea afacerii…

Şi în *Kazahstan* domneşte mafia tolerată de Brejnev. „Un grup important de persoane unite prin aspiraţii parazitare comune – dezvăluie «Izvestia» din iunie 1988 – s-a format în jurul lui Kunaev. Puterea reală în republică le aparţinea în

mare măsură: şeful direcţiei de afaceri a Comitetului central, asistentul primului-secretar. şeful serviciului economic al miniştrilor, şeful diviziei speciale de inspecţie a vehiculelor şi rectorii mai multor instituţii de învăţământ superior din Alma-Ata, toţi erau rude între ei şi cu primul-secretar." La începutul anilor '70, în *Georgia* izbucneşte un scandal enorm când Eduard Şevarnadze, însărcinat cu stoparea practicilor de corupţie – la care participase până atunci şi primul-secretar al Partidului – trece la epurări de o amploare extraordinară. Potrivit unui document samizdat, mai mult de 25.000 de persoane sunt arestate în 1973 şi 1974, dintre care 9.500 membri de partid şi 7.000 de komsomolişti! Supremaţia pare să o deţină totuşi *Uzbekistanul*, unde se descoperă (în 1983) că supraevaluarea bumbacului livrat a costat statul 4,5 miliarde de ruble, dintre care mai bine de un milion au fost distribuite sub formă de prime sau salarii ilegale. Mai multe mii de persoane sunt implicate atât în Uzbekistan cât şi în alte regiuni, dintre care doi foşti secretari ai Comitetului central al PC din Uzbekistan, un preşedinte al guvernului republicii, un vicepreşedinte al prezidiului Sovietului suprem al republicii, nouă prim-secretari ai comitetelor regionale, o serie de miniştri… „Firele criminale – declară un anchetator – sunt ţesute în toate regiunile, la cele mai înalte niveluri, ajungând uneori până la Moscova. De exemplu, în «afacerea uzbekă» este implicat şi *ginerele lui Leonid Brejnev*, Iuri Ciurbanov…" Aceste exemple sunt suficiente pentru a ilustra schema traficurilor (deturnare de produse neînregistrate sau înlocuirea componentelor cu piese ieftine) şi, mai ales, extraordinara lor extindere socio-politică. Există complicităţi la toate nivelurile, în toate mediile, în special acolo unde se află adevărata putere: Partidul. Două treimi din veniturile mafiei vor fi servit la „cumpărarea" funcţionarilor PC. Fără îndoială că nu este exagerat să vorbim – aşa cum face F. Thom – de „derivă mafiotă" şi de „gangsterizarea" PCUS în perioada Brejnev. Aparatul de partid a avut atunci tendinţa să se transforme în clică, arogându-şi toate drepturile şi bucurându-se de toate privilegiile.

1.2.3. Blocajul puterii

Niciunul dintre statele comuniste n-a căutat cu adevărat, în această perioadă, să combată răul ce roade sistemul încă de la naşterea sa: monopolizarea puterii de către Partid şi, în cele din urmă, de un aparat de partid sau, mai exact, de câteva facţiuni ale acestui aparat. Nici măcar o dată – cu excepţia „primăverilor" – nu s-a urmărit revalorizarea rolului statului sau al societăţii civile. În aceste condiţii, nicio forţă, nicio autoritate nu mai poate smulge puterea oligarhiei – adeseori îmbătrânite – care o deţine şi se agaţă de ea.

Majoritatea partidelor ce aplică, cel puţin la etajul superior, politica de „stabilitate a cadrelor" sunt conduse de oligarhii fosilizate. Dacă în China procesul de reînnoire a Comitetului central este foarte important (35-81% din 1956 până în 1982), media de vârstă a membrilor organului decizional major – comitetul permanent al Biroului politic – este în schimb de 73,8 ani în 1982. În Coreea, procentul de reînnoire a primelor douăzeci de personalităţi ale Comitetului central creşte de la 35% (între al IV-lea congres – 1961 şi al V-lea – 1970) la 85% (între al V-lea şi al VI-lea – 1980). În Comitetul central al PCUS, plecările – în epoca Brejnev – sunt rare, aşa încât abia după douăzeci de ani se reuşeşte o reînnoire completă. La sfârşitul anilor '70, *vârsta medie a membrilor Biroului politic sovietic este de 70 de ani (în loc de 57, cât era în 1966)*. Aşadar, o mână de personaje foarte în vârstă, reunite în scurte şedinţe de lucru (451 de sesiuni ale Biroului politic sovietic, din 1971 până în 1981) sau în adunări *ad hoc,* sunt însărcinate să ia decizii fundamentale în toate domeniile-cheie. În plus, bătrânii aceştia sunt, contrar aparenţelor, extrem de divizaţi, ei nefiind – după cum am amintit, şi faptul s-a confirmat în această perioadă – decât mandatari ai facţiunilor şi clanurilor ce duc o luptă ascunsă, dar îndârjită. Absenţa unor reguli instituţionale de transmitere a puterii se resimte acum în mod deosebit, căci *luptele între „prinţii moştenitori" sunt aprinse.* Pentru a le atenua, facţiunile ce le susţin încheie uneori

acorduri.

În asemenea condiţii, *primul-secretar al PC deţine mai mult aparenţele puterii decât puterea absolută*. Cu cât respectă mai mult grupările şi facţiunile, cu atât are mai multe şanse să-şi păstreze coroana. Longevitatea sistemului Brejnev are ca fundament echilibrul pe care clanul său a ştiut să-l creeze şi să-l menţină între aparatul de partid, poliţie şi armată. În acord cu câţiva oameni reprezentativi ai principalelor forţe din ţară (Suslov, Ustinov, Andropov, Kirilenko…), Leonid Brejnev domneşte, dacă nu guvernează. Agent executiv al unei dictaturi colegiale, autoritatea sa depinde de aceasta, iar puterea sa absolută nu este decât aparentă. Desigur, prin funcţiile sale, el are în mână Partidul (secretar general din 1964), armata (general în 1975, mareşal în 1976), coordonează afacerile internaţionale (preşedintele prezidiului Sovietului suprem în 1977). Obiect al unui adevărat cult, el este copleşit de decoraţii, premii literare şi epitete care mai de care mai măgulitoare. *Dar aceste titluri şi onoruri nu fac decât să mascheze subordonarea sa faţă de un directorat care i le acordă cu generozitate.* După cum scrie A. Avtorhanov, „cu cât i se adaugă titluri, cu cât i se atârnă decoraţii de uniforma sa de mareşal, cu atât creşte autoritatea sa aparentă şi, în realitate, dependenţa sa faţă de cei care i le acordă şi fără de care nu reprezintă nimic”.

2. CĂUTAREA UNUI *MODUS VIVENDI*

Degradându-se, extinzându-se şi divizându-se, lumea comunistă seamănă – în acest deceniu al anilor ’70 – cu un imens puzzle cu piesele greşit asamblate. Fenomenul este vizibil în mod deosebit în privinţa raporturilor dintre Partidul-Stat şi societate, raporturi construite în cele mai variate forme şi variind între două modele extreme. Primul corespunde unui tip de relaţii foarte dure. Partidul-Stat se străduieşte prin toate mijloacele (inclusiv violenţă) să introducă societatea în cadrele predeterminate ale proiectului său ideologic. Acest model – aşa cum am arătat în toate capitolele acestei cărţi – are tendinţa de a se impune de fiecare dată când Partidul se bucură de o poziţie total hegemonică şi se găseşte în mâinile unei facţiuni extrem de dogmatice. Bolşevicii practică această politică în perioada „comunismului de război”, ca şi maoiştii în timpul Revoluţiei culturale, sau khmerii roşii, zece ani mai târziu. Distrusă, terorizată, strivită, societatea civilă trebuie să se supună sau să dispară, în acest caz puterea nelăsându-i nicio posibilitate de compromis.

Cel puţin după introducerea NEP-ului apare şi un alt model, cu raporturi mult mai puţin antagoniste, în care Partidul, slăbit de o presiune exterioară sau (şi) de eşecuri economice foarte grave, se arată mai puţin dogmatic şi consimte să lase o oarecare autonomie societăţii civile. Acest model, fără a aparţine exclusiv perioadei pe care o analizăm, tinde să devină frecvent. Pe lângă incapacitatea sa de a răspunde necesităţilor elementare ale populaţiei şi imposibilitatea – în cadrul noilor raporturi internaţionale – de a recurge la cele mai constrângătoare mijloace, puterea se simte obligată să ţină cont, într-o oarecare măsură, de schimbările sociale şi de aspiraţiile noilor generaţii. Intră în funcţiune, tacit, un fel de „nou contract social” (A. Liehm) între Partidul-Stat şi

societatea civilă, cei doi „parteneri” fiind astfel conduşi, din necesitate, spre găsirea unui *modus vivendi*.

2.1. Termenii contractului

2.1.1. Un partid care închide ochii…

Într-un asemenea context, totul se petrece ca şi cum Partidul-Stat s-ar preface că nu vede structurile economice şi socio-culturale ce apar în paralel şi le concurează pe ale sale. Această atitudine falsă nu se explică nici printr-o oarecare toleranţă, nici prin conivenţă, ci prin neputinţă. Cazul „economiei paralele” este, în această privinţă, total edificator.

Tolerarea „economiei paralele”

Existenţa în afara economiei oficiale a unei economii numite „secundară” sau „paralelă” nu constituie o noutate. Încă de la crearea statului sovietic, populaţia, ca să supravieţuiască, îşi creează breşe în noul şi rigidul sistem conceput de bolşevici, practicând o *„piaţă neagră”*. Aceasta persistă în epoca stalinistă, dar e drastic sancţionată. Începând cu Hruşciov este tolerată, iar *odată cu Brejnev este aproape instituţionalizată.* Amplificându-se, extinzându-se la tot felul de produse, funcţionând deopotrivă în cazul vânzării *au détail* şi *en gros*, interesând nu numai sectoarele primare şi secundare, dar şi sectorul terţiar, practicată şi cu titlu individual de cetăţenii simpli şi de mafiile reţelelor ramificate, piaţa neagră devine acum cu adevărat o „economie”.

Mult timp prezentate drept simple delicte individuale şi izolate de către autorităţile oficiale – şi considerate ca atare în Occident –, aceste practici nu sunt apreciate ca fiind „o dimensiune esenţială a economiilor socialiste” (G. Duchêne) decât în urma publicării lucrărilor de pionierat ale lui J.S.

Berliner şi G. Grossman. Deturnarea în scopuri personale de combustibili, utilaje şi produse finite este de acum considerată „un fenomen de masă” (B. Chavance). Aceasta se face nu numai în detrimentul economiei oficiale – supusă jafului şi corupţiei –, dar şi potrivit unor principii (piaţă, profit…) diametral opuse acesteia. Pe de altă parte, *această „economie fantomă” se dezvoltă fără încetare în URSS şi în ţăriie satelit* în anii ’70, pe măsură ce sistemul etatist de producţie şi distribuire se dezorganizează. Estimând că „este absolut imposibil să supravieţuieşti numai din salariu” (I. Zemţov), individul nu are de ales decât între mizerie şi o viaţă decentă, chiar îndestulătoare, încălcând legea „socialistă”, adică lucrând „la negru”, furând de la întreprindere, acceptând mită.

Dacă Partidul-Stat se limitează să reacţioneze cu vigoare doar în unele situaţii pentru „a da exemple” (aproximativ 200 de condamnări în URSS pentru „crime economice”, între 1961 şi 1965), „închizând ochii” în rest, este, fără îndoială, pentru că din punctul său de vedere economia paralelă este singurul mod de a răspunde necesităţilor elementare ale populaţiei şi de a evita astfel o revoltă generală. Pentru o putere din ce în ce mai timorată şi divizată, economia paralelă este şi *un mod de a evita o reformă în profunzime*, care ar repune în discuţie dogmele majore ale sistemului. „Facilitând funcţionarea economiei «primare» – explică I. Grosfeld şi A. Smolar –, economia «secundară» apare într-adevăr ca un substitut al reformelor profunde ale sistemului, care ar antrena o descentralizare a puterii. Autorităţile preferă o dispersare informală a puterii, care nu este niciodată definitivă şi a cărei întindere poate fi controlată într-o oarecare măsură, decât o schimbare a regulilor jocului benefică din punct de vedere social şi economic, dar care ar da acestei descentralizări a puterii garanţii instituţionale.”

Acceptarea unor zone de autonomie socială

După toate aparenţele, acelaşi calcul determină Partidul-

Stat să tolereze dezvoltarea unor zone de autonomie socio-culturală care, puţin câte puţin, constituie sau reconstituie structura unei veritabile societăţi civile. Vom evoca mai târziu vigoarea cu care s-a produs renaşterea religioasă ca manifestare de rezistenţă faţă de totalitarism. Dar, încă de acum trebuie subliniat dublul joc al puterii comuniste în această privinţă. Continuând să-şi proclame voinţa de a eradica religia – şi neîncetând a lua măsuri represive împotriva clerului –, puterea se arată mai conciliantă atunci când se gândeşte că poate utiliza în scopuri de politică internaţională legăturile doctrinare şi afective ale Bisericilor cu populaţiile străine. Am amintit cum Uniunea Sovietică şi China fac apel la demnitarii islamici pentru a întări relaţiile cu lumea a treia musulmană sau cu emiratele petrolului.

Deşi se arată sensibilă faţă de această resurgenţă religioasă, pe care caută când să o reprime, când să o utilizeze în folosul său, puterea este în schimb mai puţin îngăduitoare faţă de *înflorirea unei întregi game de „micro-universuri" ce-şi însuşesc, puţin câte puţin, spaţii sociale şi culturale care înainte aparţineau exclusiv Partidului-Stat.* Ne gândim, de exemplu, la acele asociaţii liturgice de „împărţire a tămâii" *(fenxiang)*, care, în China, facilitează „schimbul şi întrajutorarea nu numai în domeniul religios, ci şi în cel cultural (îndeosebi în teatru), economic (prin organizarea pieţelor) şi chiar politic" (K. Schipper). Ne gândim îndeosebi la toate aceste spatii de „micro-autonome" apar ca urmare a exploziei urbane. Moshe Lewin, unul dintre primii care au semnalat acest fenomen în Uniunea Sovietică, arată în ce măsură mijloacele oficiale de îndoctrinare (presă, televiziune…) sunt acum din ce în ce mai concurate şi, în mare parte, ocultate de discuţiile inter-personale din sânul grupurilor informale care se constituie printre cei ce migrează spre noile oraşe, între prieteni – de şcoală sau de muncă – şi foşti vecini din sat.

Acelaşi proces ce se constată la nivelul familiei, cartierului sau atelierului se desfăşoară şi la o scară mai mare (oraş, regiune sau naţiune). Un număr de probleme – fără conotaţie ideologică marcată – cum ar fi problemele urbane, de

educaţie, preocupările ecologice dau naştere la *discuţii şi dezbateri în reţele de structuri informale independente de cele ale Partidului* („colegii invizibile" de cercetători şi oameni de ştiinţă, asociaţii profesionale şi interprofesionale, cercuri culturale…). Temele „politice" nu sunt, desigur, excluse din dezbaterile mediilor intelectuale. Pentru istoricul Afanasiev, în perioada lui Brejnev – în universităţi, edituri, redacţii ale revistelor şi chiar în unele sectoare ale Academiei de ştiinţe (în special secţia siberiană) – intelectualii se îndepărtează de marxism-leninism… şi uneori chiar de marxism", şi se diversifică curentele socio-politice (neo-slavofile, naţionaliste, liberale…) ce vor apărea odată cu perestroika. În concluzie, toate aceste grupuri de contact şi de discuţii formează de acum o componentă „importantă" a opiniei publice, astfel încât Partidul şi sindicatele nu mai pot pretinde că doar ei sunt purtătorii de cuvânt ai intereselor publice.

Aceste zone de autonomie par să fi fost deosebit de largi şi de numeroase *în domeniul culturii şi în rândul tinerilor. Î*n URSS – şi în unele democraţii populare est-europene – se observă înmulţirea trupelor de teatru, a grupurilor de muzică (rock şi pop) şi a pictorilor neoficiali ce satisfac un public numeros. Tinerii sovietici din anii '60 sunt entuziasmaţi de cântecele lui Okudjava, Vîsoţki şi Galici, ascultate, înregistrate şi cântate pe ascuns. În deceniul următor, tinerii din Germania de Est n-au urechi decât pentru Wolf Biermann sau Gerulf Pannach; iar tinerii cehoslovaci – pentru grupurile de muzică pop („Plastic People of the Universe", „DG 307", „Material plastic"…), pe care puterea „normalizatoare" le urmăreşte sau se face că le urmăreşte, dar care, bucurându-se de o imensă popularitate în rândul tinerilor studenţi şi muncitori, reuşesc să reziste luând drumul *underground*-ului.

Tolerarea devianţelor

PCUS asistă la această apariţie rapidă a unei contra-culturi şi a unei contra-societăţi fără să evalueze bine situaţia, minimalizându-i în mod deschis manifestările. De fapt se

simte neputincios să îngrădească fenomene a căror natură neideologică îl derutează, şi poate că i se pare abil să permită funcţionarea unor „supape de siguranţă”. Fără îndoială că aşa trebuie interpretată tolerarea unor *devieri precum alcoolismul sau drogul.* După calculele lui A. Krasikov – publicate în 1975 într-o revistă clandestină – sovieticii îşi alocaseră (în 1972) 15% din cheltuieli (27 miliarde de ruble) pentru cumpărarea de băuturi alcoolice. Vânzarea acestora se pare că a crescut cu 167% în perioada 1960–1973, în timp ce populaţia se mărise doar cu 17%. În optica lui Krasikov, statul avea responsabilităţi foarte mari în extinderea alcoolismului. Limitându-se la câteva denunţări de principiu şi la măsuri uşoare, acesta refuza să lupte cu eficacitate împotriva unui flagel ce prezenta avantajul, pe de o parte, de a-i aduce venituri enorme („funcţia fiscală”) şi, pe de altă parte, de „a da poporului un mijloc de consum uşor şi de a-i îneca gândurile într-o sticlă” („funcţia ideologică”), în martie 1978, într-un raport confidenţial al Comitetului central, ministrul de interne recunoaşte că, în comparaţie cu 1976, serviciile sale au înregistrat o creştere cu 2,3% a persoanelor ce au încălcat legislaţia antialcoolică şi cu 3,3% a celor aflate la „dezalcoolizare”. Î*n 1980, în URSS există 40 de milioane de alcoolici* înregistraţi oficial, adică 1/6 din populaţia totală. Lila Lunghina ne face o descriere halucinantă a acestei epoci, imaginea unei naţiuni sacrificate în întregime zeiţei Vodka: „Ţara, de sus până jos, cu toate categoriile sociale laolaltă, îşi petrecea timpul îmbătându-se. Se bea peste tot, în birouri, ateliere, pe paliere, pe stradă, în gări, în maşini; se bea la orice oră din zi şi din noapte, înainte, în timpul lucrului şi după muncă. În ateliere, muncitorii nu puteau porni maşinile-unelte fără un gât de *vodkă* sau de *samogon.* singura în stare să le oprească tremuratul mâinilor după beţia din ajun. Ziua începea prin strângerea banilor necesari cumpărării «combustibilului». Şi cum alcoolul nu se vindea decât după ora 11, vă puteţi imagina la ce oră începea lucrul. Conducătorii Partidului manifestau deplină indulgenţă faţă de beţivi (…), căci şi dintre ei, cea mai mare parte nu dădea

înapoi de la băutură. Vodka devenise de altfel monedă de schimb: cutare muncă valora atâtea sticle de vodkă”.

2.1.2. …o societate care se preface

În schimbul toleranţei, trecerii cu vederea şi convenţelor sale – niciodată declarate, ca evidente – Partidul putea conta pe o adeziune formală din partea societăţii, ceasta, cu anumite excepţii, se arăta supusă. De la Havana la Bucureşti, de la Pongyang la Berlinul de Est, marile manifestaţii ce dau ritm vieţii regimului rămân mereu la fel de frecvente; defilările de adulţi şi copii prezintă aceeaşi ordine impecabilă ca în timpul lui Stalin; de la înălţimea tribunei lor, conducătorii sunt la de mult aplaudaţi. Alegerile traduc o cvasi-unanimitate constantă. Acelaşi acord aparent se manifestă în privinţa muncii. Grevele sunt extrem de rare, toate problemele rezolvându-se prin intermediul sindicatelor oficiale. Pe scurt, satisfacţia pare generală, unii istorici occidentali neezitând să vorbească de o „societate consensuală”.

…se preface că munceşte…

De fapt, niciodată acest unanimism nu a fost atât de suspect. Când te străduieşti să ei în consideraţie unele cifre, descoperi la faţa locului o cu totul altă realitate. Instabilitatea forţei de muncă, de exemplu, reflectă o anumită nemulţumire. *În anii ’70, un muncitor sovietic din cinci îşi părăseşte întreprinderea în fiecare an* şi pleacă în căutarea unor condiţii mai bune de lucru. Dacă nu-şi găseşte foarte repede un loc de muncă, riscă să fie arestat pentru parazitism social. În China, reguli draconice împiedică, în mod normal, orice mobilitate spontană a forţei de muncă; însă de fiecare dată când vigilenţa autorităţilor slăbeşte (cum s-a întâmplat după „Marele Avânt” sau în timpul Revoluţiei culturale), se observă importante deplasări.

La muncă, majoritatea muncitorilor manifestă un

comportament catastrofal. „Pe de o parte – explică încă din 1958 autorul unei lucrări despre clasa muncitoare din Germania de Est –, muncitorii practică la modul foarte general restricţia randamentului. Pe de altă parte, aceştia scurtează prin orice mijloace timpul de lucru: sosesc târziu sau se prefac bolnavi.” Mult timp muncitorii chinezi par să se comporte mai bine. Dar, recurgerea la stimulente materiale de către unii directori de uzină, regulile de întărire a disciplinei muncii, reluarea practicilor stahanoviste – observate la mijlocul anilor ’70 – sugerează o scădere a efortului productiv. Următoarea observaţie – făcută în 1978 de preşedintele Academiei de ştiinţe sociale, după vizitarea unei mari uzine – adună la un loc aceste impresii: „Numai muncitorii cu contract «adică plătiţi după randament) muncesc; ceilalţi nu fac nimic. În unele întreprinderi muncitorii lucrează doar 5 sau cel mult 5 ore şi jumătate pe zi. În această întreprindere, mai bine de 10 mii de ore de lucru se pierd în fiecare zi”.

În agricultură, productivitatea este la fel de scăzută în sectorul de stat. În schimb, loturile individuale ale agricultorilor sovietici – care nu reprezintă decât 3% din suprafeţele cultivate – furnizează, doar ele, 20% din producţia brută şi mai bine de jumătate din legumele şi carnea ţării. Şi în China se manifestă acelaşi dezacord între productivitatea terenurilor colective şi aceea a loturilor particulare, din care ţăranii scot 20-30% din cele necesare traiului. După eşecul comunelor populare, „păstrarea sau restituirea loturilor particulare, lucru care-i dădea ţăranului puţină siguranţă şi contribuia la echilibrul său psihologic” a fost, după opinia lui J. Guillermaz, singurul mijloc de „a împiedica faptul ca nemulţumirea (ţăranului) să ia proporţii ireparabile”. Această nemulţumire se exprima – potrivit opiniei aceluiaşi istoric – prin „*comportamente apatice şi de falsă ascultare*, mai apropiate de temperamentul naţional decât violenţa deschisă”. Aceleaşi calificative – „comportamente apatice” şi „falsă ascultare” – pot fi reluate pentru a desemna comportamentul predominant al întregii populaţii.

…se preface încrezătoare

Mai ales în faza avansată a sistemului, populaţia este, în ansamblul ei, neîncrezătoare şi pasivă. Cel mai adesea, aceasta a pierdut orice credinţă în doctrină şi orice iluzie privind capacitatea regimului de a se auto-reforma. „Sunt oameni – explica I. Afanasiev – care au aflat multe lucruri de la apropiaţii lor, au văzut cu ochii lor nedreptatea, cinismul, hoţia, viaţa dublă a părinţilor. Toate acestea au lăsat asupra lor o amprentă evidentă. Toţi spun: «Ştim asta, dar mai ştim că trebuie *să ne adaptăm* la această viaţă». Oamenii aceştia nu mai cred în nimic."

Împărţind cu întreaga societate civilă această nemulţumire faţă de regim, „homo sovieticus" şi fraţii săi chinezi, cubanezi sau români se definesc, înainte de toate, prin grija de a se adapta. A te adapta înseamnă *a recunoaşte avantajele sistemului* (gratuitatea învăţământului, a îngrijirilor medicale; preţul foarte scăzut al transporturilor, serviciilor casnice – apă, gaz, electricitate, telefon –, al chiriilor…; siguranţa unui loc de muncă…) *şi a şti să profiţi de ele.* „Oricât ar părea de ciudat – amintea disidentul Mekik Agurski în anii '70 –, viaţa în ţările totalitare are la prima vedere părţi atrăgătoare, ca de altfel orice viaţă supusă constrângerilor…" Cel puţin în această perioadă puterea nu este foarte exigentă şi ştie să fie recunoscătoare faţă de servitorii săi docili. Cu puţin zel, aceştia vor fi promovaţi şi se vor bucura de avantaje speciale. De ce, în aceste condiţii, să nu accepte să colaboreze puţin cu societatea dominantă?

Desigur, această colaborare nu este gratuită şi lipsită de pericole. Preţul poate părea chiar ridicat unuia străin de galaxia comunistă, deoarece este implicată libertatea. Dar nu este sigur că aceasta reprezintă, într-un asemenea context, aspiraţia prioritară a majorităţii. Petr Pithart, intelectual polonez, observă că regimul comunist „s-a putut menţine atât de mult deoarece, printre altele, libertatea nu reprezenta o valoare atât de atrăgătoare precum se crede, când te-ai obişnuit ca ea să lipsească (…). Bineînţeles, mă gândesc –

precizează el – la libertatea ce include responsabilitatea, fără de care societatea democratică este de neconceput. Această libertate, care este altceva decât o simplă absenţă a arbitrarului organelor de represiune, se poate dovedi mai presus de puterile umane". Această ultimă mărturie este în concordanţă cu *teza lui A. Zinoviev, pentru care mulţi sovietici preferă o anumită formă de aservire miilor de obligaţii pe care le presupune libertatea*: „Aşa cum arată experienţa – scria el la începutul anilor '80 –, comunismul nu aduce o bunăstare generală şi nu îndepărtează flagelurile vieţii sociale. Dar satisface într-o oarecare măsură marea tentaţie istorică a omului de a trăi în turmă, fără a munci din greu, fără auto-restricţii permanente, fără risc şi responsabilitate personală faţă de acţiunile sale, fără complicaţii şi cu un minimum de bunăstare materială asigurat".

Integrarea în schema explicativă a sistemului a noţiunilor de contract tacit şi de compromis nu înseamnă deloc că puterea comunistă a ajuns la această omogenizare socială pe care şi-o fixase drept obiectiv, sau că a obţinut o oarecare raliere la ideologia sa de bază. *Societatea civilă nu s-a raliat în niciun fel comunismului. Numai o parte din ea a optat, pentru a trăi mai bine, să se alăture grupului dominant.* Este vorba aici de o simplă alianţă de circumstanţă între, pe de o parte, un Partid-Stat incapabil să facă să funcţioneze sistemul, dar dornic să păstreze cu orice preţ puterea şi, pe de altă parte, o populaţie care nu vrea putere, dorind numai să-şi ascundă incapacitatea. Această „complementaritate reciprocă" de interese a celor două societăţi a determinat până la urmă o oarecare complicitate; dar aceasta a rămas mereu bazată mai mult pe necesitate decât pe afinitate. Ceea ce explică „de ce atâţia oameni detestau acest regim şi în acelaşi timp profitau de pe urma lui" (P. Pithart).

2.2. Aplicarea contractului

A fost acest comportament al majorităţii? Întrebare gravă, astăzi de multe ori tabu în regimurile post-comuniste, dar care se pune totuşi de fiecare dată când presa de senzaţie descoperă că un anume cetăţean mai presus de orice bănuială „lucra” – mai mult sau mai puţin – pentru serviciile secrete. De fapt, acest tip de colaborare, strânsă şi instituţionalizată, pune puţine probleme de înţelegere. Mult mai delicat este să evaluezi natura şi amploarea participării – mai mult sau mai puţin formală – a unei mari părţi din societate la funcţionarea zilnică a sistemului. În lipsa momentană a unui studiu general asupra acestor comportamente, ne vom limita să evocăm aici două tipuri extreme de aplicare a contractului tacit între Partidul-Stat şi societate: primul tip, care stabileşte o oarecare simbioză, prefigurează soluţiile de compromis de la sfârşitul anilor ’80; cel de-al doilea, dimpotrivă, sfârşeşte printr-un divorţ.

Grupurile catalizatoare

Pentru a ajunge la o mai bună funcţionare posibilă a contractului sunt necesare mai multe condiţii şi de o parte, şi de cealaltă. Nimic profund nu poate fi făcut fără prezenţa activă a unui anumit număr de catalizatori şi intermediari. Greutatea a ceea ce Andrei Amalrik numeşte, în 1970, *„clasa specialiştilor”* – pe care o opune „birocraţiei conducătoare” – pare importantă. Aceşti tehnicieni, ingineri ce deţin responsabilităţi, graţie efortului de promovare şcolară şi universitară a regimurilor, doresc grabnic o reformă a sistemului şi sunt deschişi oricărei iniţiative în acest sens. Preocupările lor le întâlnesc şi le întăresc pe cele ale intelectualităţii reformiste, prezentă în diferitele sectoare ale aparatului de partid şi de stat. În plus, aceasta întreţine relaţii cu intelectualii societăţii civile. Existenţa unor asemenea schimburi constituie una dintre cheile compromisului. Václav Havel a descris bine zona de contact unde, în Cehoslovacia anilor ’60, se intersectează şi se întâlnesc intelectualii celor două societăţi.

Bisericile au jucat şi ele un rol deloc de neglijat în stabilirea unui *modus vivendi.* Dacă Biserica catolică a făcut totul pentru a-şi păstra un maximum de autonomie, *Bisericile reformată şi luterană din Ungaria sau RDG* n-au putut obţine avantaje materiale apreciabile fără un evident compromis cu puterea. Având în vedere puternicele presiuni exercitate de aceasta, era foarte uşor pentru reprezentanţii Bisericilor să alunece de la cooperare la colaborare. De multe ori, totul depindea de personalitatea demnitarilor. În Cehoslovacia, teologul protestant Joseph Hromadka – în anii ’50 şi ’60 –, încurajând creştinii să participe la construcţia unei noi societăţi, a obţinut respectul cercurilor guvernamentale fără să renunţe la libertate. Diversitatea comportamentelor clericale poate fi bine observată parcurgând un raport secret al Comitetului central asupra stării Bisericii ortodoxe ruse în 1975. Autorul său îi împarte pe episcopi în trei grupe aproximativ inegale: prima este constituită *din episcopi ce dovedesc „nu numai loialitate, ci şi patriotism fată de societatea socialistă (…).* Fiind conştienţi că statul nostru nu doreşte dezvoltarea rolului religiei şi al Bisericii în societate, aceştia nu depun un zel deosebit pentru a extinde influenţa ortodoxiei în rândurile populaţiei”. În schimb, ultimul grup reuneşte episcopi care, „într-o epocă sau alta, au încercat şi încă mai încearcă să schimbe legislaţia în privinţa cultelor”, între cele două este menţionat un al treilea grup, ce pare să poată juca perfect rolul de catalizator între putere şi societatea civilă în cazul căutării unui compromis. Este vorba de episcopi „loiali Statului”, „dar care în acelaşi timp, în activitatea lor ideologică şi administrativă cotidiană, se străduiesc să sporească activitatea miniştrilor cultelor şi a militanţilor Bisericii; de asemenea, ei luptă pentru întărirea rolului Bisericii în viaţa individuală, familială şi socială”.

De multe ori ai sentimentul că, sub presiunea acestor diverse grupări culturale sau sociale ce aparţin sau nu uneia dintre cele două societăţi, se schiţează noi tipuri de raporturi ce implică *o strânsă întrepătrundere*. Aşa cum aminteşte M. Molnár, multe mişcări contestatare (clubul „Petöfi” din

Budapesta, sindicatul „Solidaritatea” în Polonia…) „au luat naştere, în mare măsură, în interiorul structurilor instituţionale şi nu în organizaţii conspirative”. În schimb, s-a întâmplat ca structuri informale, născute spontan în ateliere sau administraţii, să completeze structurile oficiale ale unei organizaţii. Din aceste schimburi de informaţii şi opinii rezulta uneori o „fructuoasă simbioză” (M. Lewin). Nu numai din oportunism, ci pentru că întrepătrunderea putea fi atât de strânsă în perioada de criză, încât „navetele” între cele două societăţi nu erau rare.

Un caz de *modus vivendi*

Dacă aproape toate statele comuniste au cunoscut, într-un anumit moment al existenţei lor, situaţii apropiate de schema pe care tocmai am descris-o, în schimb doar câteva regimuri au făcut din aceasta un obiectiv. Ne gândim îndeosebi la Polonia anilor ’70 şi ’80. Fără îndoială, în timpul *„decadei Gierek*” (1971–1980), noua generaţie s-a implicat în viaţa socială şi politică, iar populaţia a apreciat avântul economic. În schimb, puterea n-a făcut „nicio încercare serioasă de a reforma structurile” (L. Kuk). Î*n Ungaria, János Kádár a reuşit mult mai bine* reformarea structurilor şi a ajuns la un compromis acceptat de o mare parte a populaţiei. Crescând nivelul de trai – ce-i drept, modest, dar în mod constant –, arătându-se tolerant faţă de intelectualitatea traumatizată şi doritoare de pace cu orice preţ, *Kádár* a reuşit să îşi convingă compatrioţii că e posibil să parcurgă până la capăt un drum împreună cu el, cu unul dintre cei mai detestaţi oameni din Ungaria de la sfârşitul anului 1956. Acest „eufemic consens” e înţeles de către unii drept o trădare: „Naţiunea – se plânge scriitorul I. Eörsi – se comportă ca o fecioară violată, care, pentru a salva deopotrivă onoarea sa şi a călăului, consimte să-l ia în căsătorie pe violator”.

…numeroase exemple de „divorţuri” şi „evadări”

De fapt, kádárismul reprezintă mai mult o excepţie decât un exemplu de *modus vivendi* între cele două societăţi. De cele mai multe ori, „deschiderile” făcute în mod absolut necesar de conducătorii încolţiţi nu sunt decât focuri de paie. Foarte repede, *majoritatea conservatoare a Partidului preia frâiele, încălcând termenii „contractului” propus de fracţiunea reformistă* şi impunând măsuri autoritare. Fără încetare, după perioade de relativă destindere, asistăm la o înverşunare a puterii, care poate lua forme dintre cele mai represive, ajungând la o respingere definitivă a societăţii civile. Este exact cazul de „normalizare” din Cehoslovacia, după „Primăvara de la Praga”, şi cel din 1981, din Polonia, după „starea de război”.

În asemenea cazuri societatea se întoarce spre ea însăşi, închizându-se în sine. O parte continuă – din conformism sau teamă – să participe formal la activităţile regimului. Alta – vom vedea în ce fel – intră în rezistenţă. Restul populaţiei sau se exilează în străinătate (cum fac ungurii în 1956, tibetanii în 1957, cehoslovacii în 1968, vietnamezii în 1974, afghanii în 1979 şi polonezii în 1981) sau, cei mai numeroşi, se refugiază în *diverse forme de evadare*: jocurile (restabilite în Europa de Est încă din 1957), alcoolismul (deja citat), sinuciderea (procentul mediu în Ungaria, Polonia, Cehoslovacia ajunge de la 14 la 21 din 100.000 între 1965 şi 1970, adică o creştere de cinci ori mai mare decât în ţările CEE), drogul (în 1989, 120–130.000 de utilizatori constanţi în URSS) şi, în sfârşit, delincvenţa, care-i atinge în special pe tineri. Cauzelor psihologice generale (neînţelegerea între părinţi, inadaptarea şcolară…) li se adaugă traumatismele politice precum Revoluţia culturală sau războiul din Afghanistan, principalul responsabil pentru repulsia faţă de serviciul militar în URSS. În majoritatea ţărilor, fenomenul „bandelor” de adolescenţi se dezvoltă continuu. Marile oraşe (de la Shanghai la Kazan, Alma-Ata sau Varşovia) îşi au gangsterii lor, cu afiliaţi de la 10 până la 35 de ani, care atacă trecătorii, duc lupte încrâncenate şi terorizează unele cartiere. În 1975, 60% din delincvenţii chinezi aveau sub treizeci de ani.

3. REFUZUL SISTEMULUI

Aşa cum trebuie refuzată, într-un anumit stadiu de descompunere a sistemului, operarea unei distincţii prea tranşante între societatea oficială şi societatea civilă, e bine să fim foarte prudenţi atunci când facem deosebirea între partea societăţii civile ce-şi caută un *modus vivendi* cu puterea, şi cea care refuză orice compromis. Cei pe care îi vom numi „disidenţi" pot profita şi ei – ocazional sau în mod izolat – de sistem pentru a-şi uşura viaţa materială, respingând cea mai mică adeziune sau aprobare faţă de acesta.

Ţinând cont de diversitatea evoluţiilor între state, orice descriere a fenomenului disident necesită, după părerea noastră, distingerea a cel puţin trei tipuri de situaţii, în majoritatea statelor, disidenţa se limitează la o elită. În alte părţi ea se extinde – în domenii la fel de sensibile ca religia sau naţionalismul – la o mare parte din populaţie. Dar numai extrem de rar o societate întreagă intră în disidenţă (exemplul Poloniei).

3.1. Disidenţa elitelor şi tinerilor

În grade diferite, în funcţie de ţară, intelectualitatea s-a unit cu tinerii, categoria ce s-a implicat cel mai mult în disidenţă. Dacă în China tăcerea intelectualilor asupra unor aspecte fundamentale – precum lagărele de concentrare – a fost „impresionantă", astfel încât să se poată vorbi de o „trădare a cărturarilor" (J.-L. Domenach), în alte state – de la Cuba la Vietnam –, după cum am văzut, lucrurile s-au petrecut de multe ori altfel.

Angajarea intelectualilor a fost adesea progresivă. Citirea *Memoriilor* generalului Grigorenko sau ale lui Andrei Saharov confirmă lentoarea şi dificultăţile conştientizării. La început, de teama puterii, dar şi din elitism, aceştia îşi limitează criticile la revendicări corporatiste, protestând împotriva dogmatismului şi cenzurii, care le afectează în mod direct „munca" de intelectuali. E nevoie de un şoc sau de o solicitare puternică pentru a accepta să devină purtători de cuvânt ai grupurilor disidente. Aceşti intelectuali, majoritatea *tineri, aparţin generaţiei ce făcuse mai curând o bună primire regimului comunist*, dar care a fost repede dezamăgită. Refuzând resemnarea şi inactivitatea, ea se implică în contestare. O regăsim ca vârf de lance în toate manifestările blocului comunist, din 1956 până în 1991. „Generaţia care a intrat în arena politică – explică Grigorenko – nu este otrăvită, ca precedenta, de teamă şi are un înalt sentiment al dreptăţii".

Această constatare generală o dată făcută, nu e uşor să se schiţeze o istorie şi o geografie a disidenţei. În această privinţă, documentaţia este foarte inegală. Abundentă pentru Polonia, Cehoslovacia şi URSS (pentru aceasta din urmă îndeosebi din 1991 şi după deschiderea parţială a arhivelor KGB), ea este mult mai redusă pentru China, şi aproape inexistentă pentru ţări precum Coreea de Nord, Bulgaria sau România. Acest lucru explică din ce cauză, în tipologia pe care o vom schiţa, exemplele vor fi de cele mai multe ori luate din URSS şi din câţiva dintre sateliţii săi est-europeni; dar asta nu înseamnă că fenomenul este inexistent în restul statelor.

3.1.1. Acţiunile clandestine

Manifeste şi graffiti

Când sistemul se afla încă în plenitudinea forţelor sale şi puterea nu renunţase deloc la pretenţiile-i totalitare, singurul mod de a exprima critici era acela de a le formula în anonimat şi clandestinitate absolută. Pe furiş, sunt aruncate manifeste în

cutiile de scrisori sau la intrările în clădiri, sunt mâzgălite în grabă graffiti pe pereţi, sunt adresate scrisori anonime autorităţilor… Tot atâtea iniţiative curajoase din partea unor indivizi izolaţi sau a unor mici grupări clandestine.

Raporturile confidenţiale ale KGBului – divulgate astăzi – ce inventariază cu minuţiozitate toate aceste „acte antisovietice" ne permit aprecierea volumului şi evoluţiei acestora. Nu mai puţin de 10.000 de manifeste şi scrisori anonime sunt difuzate anual în prima jumătate a anilor '60 în URSS. Cele mai mari cantităţi de asemenea documente sunt descoperite *în Ucraina*, *Azerbaidjan, Georgia, Letonia şi, bineînţeles, în Rusia*, în regiunile Stavropol, Krasnoiarsk, Rostov, Leningrad şi Moscova. În schimb, numeroase regiuni şi republici (23 în 1965) nu sunt implicate. Precizăm că aceste scrisori anonime sunt trimise atât organizaţiilor de partid, sovietelor, cât şi redacţiilor de ziare şi reviste.

Ce spun aceste manifeste, graffiti şi scrisori? Potrivit KGB-ului, ele „calomniază PCUS şi guvernul sovietic, ca de altfel şi politica dusă de acestea, pun la îndoială construirea unei societăţi comuniste în ţara noastră, critică sistemul electoral şi condiţiile de viaţă ale muncitorilor, exprimă idei naţionaliste. Unii autori au chemat la organizarea de greve şi mişcări de masă pentru obţinerea îmbunătăţirii aprovizionării populaţiei cu mărfuri, scăderii preţurilor produselor alimentare, creşterii salariilor şi pensiilor" *Unele dintre aceste documente propun programe de acţiune; altele invită populaţia să se mobilizeze*: „Oameni buni – se spune într-un manifest distribuit în 1965 – luaţi armele şi distrugeţi capul balaurului roşu care de mai bine de o jumătate de secol sufocă aproape întreaga Europă"; „Nu-i departe vremea – proclamă un afiş din aceeaşi perioadă, atârnat pe pereţii Universităţii din Moscova – în care vom stârpi toată această camarilă birocratică plătită gras". *Altele denunţă direct partidul şi întregul sistem:* „Partidului îi este teamă de *glasnost,* dictatura sa bazându-se doar pe cenzură şi închisori. Nu căutaţi un vinovat pentru arbitrar şi mizerie; nu este nici Stalin, nici Hruşciov, ci sistemul bazat pe un partid unic de tip poliţist" (manifeste difuzate la Moscova,

Leningrad, Ivanovno în 1965). Dacă aceste documente sunt încă de cele mai multe ori manuscrise, serviciile poliţiei semnalează, în iulie 1962, că „tehnicile de reproducere (litere de tipar, maşină de scris, ştampile şi clişee) sunt din ce în ce mai des utilizate”.

Identificarea precisă a aproape jumătate din autori şi difuzori de către KGB permite afirmarea *rolului determinant al intelectualilor şi tinerilor*. Din cele 1.039 de persoane arestate pentru aceste delicte în primul semestru al anului 1962, 47% aveau mai puţin de 30 de ani, iar 40% erau posesori de diplome de învăţământ secundar şi superior. Unii autori sau difuzori sunt foarte tineri: 21% dintre cei arestaţi în primul semestru al anului 1965 au mai puţin de 18 ani. KGB-ul se îngrijorează şi încearcă să explice această deviere: „Sentimente ostile iau naştere în rândul tinerilor – scrie V. Semiciastnîi – ca urmare a influenţei persoanelor ce susţin idei naţionaliste sau religioase. Aceste manifestări apar şi ca urmare a lecturii romanelor poliţiste sau vizionării vreunui film…”.

De multe ori, manifestele şi scrisorile emană din *mici grupări*. Numai în anul şi în primul semestru din 1962, KGB-ul identifică 107 dintre ele. Este vorba de grupuri foarte mici, ce numără în total 401 persoane, adică în jur de 3-4 persoane pe formaţiune, alcătuite „în majoritate din tineri”. Orientările lor sunt dintre cele mai diverse. „Grupul de tineri” intitulat „Partidul naţional socialist”, descoperit în 1963 la Voronej, avea drept scop „să achiziţioneze arme, muniţii şi, în caz de război, să ajute inamicul în dauna comuniştilor”. Acesta se pare că a fost şi obiectivul „Uniunii panruse social-creştine de eliberare a poporului”, creată în 1964 la Leningrad şi dezmembrată în 1967. În schimb, „Uniunea comunarzilor”, animată de tineri cercetători ştiinţifici din Leningrad – arestaţi în 1965 –, avea drept program „trecerea de la dictatura birocraţiei la dictatura proletariatului”. Pentru a-şi difuza ideile, membrii grupului editează un jurnal manuscris, *Kolokol*, pe care-l difuzează prin simpatizanţi în mai multe oraşe din URSS.

Samizdat şi *dazibao*

Difuzarea – chiar dacă a rămas mereu foarte limitată – a unei documentaţii clandestine (numită în URSS *samizdat = auto-editare)* a constituit un element capital al acţiunii disidente. Precoce – încă de la începutul anilor ’60 – şi relativ extins în URSS, fenomenul *samizdat* a fost mai tardiv şi mai limitat în celelalte state comuniste. Dacă politica de represiune aplicată după intervenţia sovietică suscită în Cehoslovacia o editare clandestină, abia la mijlocul anilor ’70 *samizdat* ia o foarte mare amploare în Polonia, ajungând ca în anii ’80 să circule în jur de 40 de publicaţii, unele la un tiraj de mii de exemplare. În China, primul *dazibao (sau afiş cu caractere mari)* este lipit la 19 mai 1957 pe unul dintre pereţii Universităţii din Beijing. Această formă de expresie contestatară – ce se impune în timpul Revoluţiei culturale – reapare mai târziu, în perioade favorabile. Astfel, începând cu 13 septembrie 1973, patru tineri reuniţi sub pseudonimul Li Yizhe afişează 77 *dazibao* pe pereţii caselor de pe bulevardul Beijing din Canton. Obiectivul acestor foşti membri ai Gărzii roşii este de a ataca „sistemul” Lin Biao şi de a propune ca antidot eficient integrarea democraţiei şi legalităţii în socialism. Aceste idei aveau să fie reluate în timpul manifestaţiilor din perioada post-maoistă, în primele ziare neoficiale (exceptând câteva „foi” efemere din timpul celor O sută de Flori) ce văd lumina tiparului în timpul primei „primăveri de la Beijing” (1978–1979), precum „Tribuna din 5 aprilie”, urmat puţin după aceea de „Azi”, „Noutăţi de referinţă ale maselor”, „Primăvara de la Beijing”, „Anchete”…

Chiar dacă aceste publicaţii n-au avut decât o audienţă redusă, crearea lor a marcat *un pas decisiv*, deoarece distrugeau într-adevăr monopolul editorial şi informaţional al Partidului-Stat. În plus, ele au contribuit la difuzarea în exteriorul lumii comuniste a informaţiilor privind eşecurile şi mârşăviile sistemului, şi au oferit intelectualităţii un mijloc foarte adecvat de a intra în disidenţă.

La început, samizdat-ul *a fost exclusiv literar*. În URSS s-a început prin a face cunoscute operele interzise, cum ar fi *Doctor Jivago* de Boris Pasternak. Au apărut apoi mici reviste precum *Syntaxis I, II, III* (publicate de Alexander Ghinzburg), *Phoenix 61* (de Iuri Galanskov) sau simple „foi" (*Sfincşii, Atelierul, Gâtul, Tchou, Semănătorul Vetce, Pământul…)* scoase adeseori de micile grupări studenţeşti. Poezia îşi regăseşte forţa subversivă: „Cuvântul nostru de ordine – îşi aminteşte V. Bukovsky – era reprezentat de poemele lui Gumiliov, Pasternak, Mandelstam, aşa încât, dacă poliţiştii Rusiei imperiale trebuiseră să studieze tratatele socialiste pentru a pătrunde în mediile tinerilor, agenţii KGB-ului au fost nevoiţi să se transforme, de voie de nevoie, în cunoscători de poezie. Era vremea în care libertatea de creaţie, problemele de artă şi literatură se aflau în centrul vieţii societăţii, iar pictorii nonconformişti, poeţii «formalişti» etc. se dovedeau a fi mari revoluţionari". Rapoartele KGB-ului din această epocă reflectă foarte bine efervescenţa subversivă a mediilor literare şi artistice. Ei deplâng în acest sens „slaba eficacitate a muncii politice" în instituţiile de învăţământ superior şi în rândurile intelectualităţii: „Nici numeroasele reuniuni artistice, nici asociaţiile literare – citim într-unul dintre rapoarte, redactat în decembrie 1965 – n-au suficientă influenţă politică asupra tinerilor. Ba mai rău, unele asociaţii literare au devenit refugii pentru elementele antisociale ce compun opere dăunătoare din punct de vedere politic şi determină tinerii să adopte poziţii demagogice".

Samizdatul se dezvoltă şi se diversifică destul de repede. În paralel cu operele literare, acesta difuzează scrisori colective (destinate atât guvernului şi Partidului, cât şi instanţelor judecătoreşti), eseuri economice şi politice. Pasul esenţial este făcut prin difuzarea *stenogramei procesului poetului Joseph Brodsky (1964)* şi, mai ales, prin publicarea, în noiembrie 1966, a unui dosar policopiat de 185 de documente adunate de Alexander Ghinzburg şi intitulat *Cartea albă a afacerii Siniavski-Daniel.* Prin apariţia în aprilie 1968 a periodicului *Cronica evenimentelor curente*, care a reuşit să publice

aproximativ 50 de numere, disidenţa este dotată cu un adevărat organ de informare asupra rezistenţei şi represiunii în Uniunea Sovietică.

Dacă din *punct de vedere material samizdatul rămâne modest* şi îmbracă mereu forma unei copii scrise de mână sau dactilografiate, reprodusă cu ajutorul roneotipurilor şi al – rarelor (şi foarte supravegheatelor) – fotocopiatoare, difuzarea sa nu încetează totuşi să se lărgească. „Toate drumurile duc la *samizdat* – explică generalul Grigorenko. În toţi anii cât am trăit şi luptat în Uniunea Sovietică, n-am încetat să admir acest miracol de ingeniozitate populară pe care-l constituie «auto-editarea». În ce mod materiale cu difuzare limitată şi a căror vocaţie nu este, evident, aceea de a apărea în *samizdat* reuşesc să figureze aici? Cum, în absenţa aproape completă a mijloacelor de reproducere, operele în *samizdat* reuşesc, într-un timp foarte scurt, să circule în imensa noastră ţară şi să fie citite de un mare număr de oameni? Pornind de la 5-6 copii dactilografiate de autor, se ajunge foarte repede la sute şi mii de exemplare, fiecare fiind citit de un număr considerabil de oameni.” KGB-ul se îngrijorează, bineînţeles, de această rapidă şi largă difuzare de „documente dăunătoare din punct de vedere ideologic”. Şeful său, Iuri Andropov, semnalează – în februarie 1969 – Comitetului central că propaganda *samizdatului* se face „cu ocazia a tot felul de discuţii semi-oficiale (care agită lumea intelectuală), la concursurile de muzică, la concerte, la reuniunile cluburilor de amatori sau chiar la uniunile literare”. De asemenea, el observă că difuzarea acestor „texte calomnioase nu se face numai la Moscova, ci în toate marile oraşe ale Uniunii (Leningrad, Kiev, Odessa, Novosibirsk, Gorki, Riga, Minsk, Harkov, Sverdlovsk, Karaganda, Iujno-Sahalinsk, Obninsk…).

De acum, *toţi tenorii disidenţei* – cei pe care Andropov îi numeşte „indivizi celebri prin activităţile lor antisociale”! – *utilizează samizdatul* pentru a-şi populariza acţiunile: istoricul Piotr Iakir, Pavel Litvinov, generalul Grigorenko, Roy Medvedev şi fizicianul Andrei Saharov, care, în 1968, îşi publică aici faimoasele sale *Reflecţii asupra progresului,*

coexistenţei paşnice şi libertăţii intelectuale. Totuşi, chiar dacă textele acestor personalităţi cunoscute sunt cele mai remarcate, ele nu reprezintă singure literatura *samizdat.* Aceasta reuneşte tot felul de autori, de la cei mai umili până la cei mai cunoscuţi, şi tot felul de teme. Se dezbate îmbunătăţirea socialismului, meritele celorlalte sisteme politice; se solicită înlocuirea cenzurii prin *glasnost*; se critică orientările regimului privind chestiunile naţionale şi religioase; se cere din ce în ce mai mult – de la sfârşitul anilor ’60 – reabilitarea indivizilor condamnaţi pe nedrept, pe baza constituţiei şi a declaraţiei drepturilor omului.

3.1.2. Acţiunile legaliste

„Altădată gândeam ca un bolşevic tipic – declara generalul Grigorenko în toamna anului 1969. Voiam să creez o organizaţie conspirativă ilegală, să distribui manifeste ilegale. Acum nu mai există nici organizaţie, nici manifeste. Sunt acţiuni sincere şi deschise împotriva tuturor exemplelor de folosire a arbitrarului, împotriva minciunii şi ipocriziei, împotriva deformării adevărului. Altădată instigam la răsturnarea regimului epocii şi la întoarcerea în punctul unde se oprise Lenin. Acum chem la lichidarea plăgilor vizibile ale societăţii, lupt pentru aplicarea strictă a legilor existente şi pentru realizarea efectivă a drepturilor pe care constituţia noastră le promite poporului. Altădată instigam la revoluţie. Acum duc o luptă deschisă în interiorul cadrului nostru de viaţă şi în limitele autorizate de lege, pentru democratizarea vieţii noastre publice.” Acest text rezumă în mod remarcabil adevărata revoluţie înfăptuită de elitele disidente în anii ’60. Îndepărtând definitiv orice idee privind răsturnarea puterii prin forţă, ele optează pentru o rezistenţă deschisă, bazată pe legile naţionale şi marile acorduri internaţionale.

Această nouă tactică (ce avea să se generalizeze pe întreaga planetă comunistă şi avea să fie practicată până în zilele noastre) s-a pus la punct în Rusia cu ocazia *Afacerii Siniavski-*

Daniel, doi scriitori arestaţi în 1965 – unul pentru că publicase în străinătate, celălalt pentru „anti-sovietism”. Nedreptatea acestor arestări a trezit indignarea unui grup de tineri studenţi şi cercetători moscoviţi care organizează – la 5 decembrie 1965, în Piaţa Puşkin – o manifestare (probabil prima după 1927), cerând transparenţa dezbaterilor şi respectarea legalităţii în procedură. Puterea ripostează imediat foarte dur: condamnări grele pentru Siniavski şi Daniel (7 şi 5 ani de lagăr în regim sever) şi interpelarea a 28 de manifestanţi. Însă aceste măsuri nu fac decât să amplifice protestul. Ca ripostă, Alexander Ghinzburg şi Iuri Galanskov publică în *samizdat* o carte albă şi o scrisoare deschisă. Arestarea lor în ianuarie 1967 declanşează noi reacţii din partea intelectualităţii: o manifestaţie a tinerilor în Piaţa Puşkin (22 ianuarie), un – prim – apel făcut de Saharov către Comitetul central (11 februarie) cerând „stoparea cercetărilor împotriva lui Ghinzburg, Galanskov şi a altora”, o intervenţie a generalului Grigorenko, care, luând apărarea acuzaţilor, denunţă supravieţuirea stalinismului în toate formele sale, în particular refuzul de a-i repune în drepturi pe tătarii din Crimeea… Astfel, în mai puţin de doi ani, toţi stâlpii disidenţei legaliste sunt în funcţiune, şi toate mecanismele rodate.

Anul 1968 desăvârşeşte organizarea „mişcării pentru democraţie. Într-adevăr, profitând de cea de-a douăzecea aniversare a Declaraţiei universale a drepturilor omului, 15 sovietici (9 oameni de ştiinţă, 4 scriitori şi 2 muncitori) înfiinţează un Grup de iniţiativă pentru apărarea Drepturilor omului (20 mai 1969). Fără motivaţie politică, dorind să reunească „credincioşi şi necredincioşi, optimişti şi sceptici, comunişti şi ne-comunişti”, acest grup îşi stabileşte ca obiectiv unic împiedicarea violării drepturilor şi determinarea respectării legilor existente. În ciuda represiunii imediate exercitate de KGB, structuri de acelaşi tip se implantează în mai multe oraşe. Organizaţia care se bucură de cea mai mare audienţă este *Comitetul pentru apărarea Drepturilor omului, fondat la 4 noiembrie 1970* de trei fizicieni (Cialidze, Şafavarevici şi Saharov). Aşa încât ea este cel mai dur

combătută. Imediat se declanşează împotriva celor trei fondatori – şi mai ales împotriva celui mai celebru dintre ei – o interminabilă campanie de atacuri şi denigrări pe care n-a atenuat-o (ci dimpotrivă, a adâncit-o) atribuirea premiului Nobel lui A. Saharov în 1975.

Cu toate acestea, şi alte organizaţii umanitare de susţinere a prizonierilor şi victimelor urmăririlor ilegale se constituie în aceeaşi epocă: *o secţie a Amnesty International* (prezidată de Valentin Turcin) în 1973 şi, în 1976, o asociaţie (condusă de Iuri Orlov) care să vegheze la respectarea acordurilor de la Helsinki, semnate în august 1975. În acelaşi an, prin grija a aproximativ zece intelectuali – printre care Jacek Kuron şi Jan Jósef Lipski –, se creează în Polonia un *Comitet de susţinere a muncitorilor victime ale represiunii* (ca urmare a grevelor din luna iunie): KOR. După cum vom vedea, aceasta a fost o structură capitală pentru continuarea mişcării poloneze, ea constituind prima legătură între intelectualitate şi clasa muncitoare. Încă de la sfârşitul anului 1976, o iniţiativă majoră se produce şi în Cehoslovacia, prin fondarea *Cartei* 77, având ca scop denunţarea violării tratatelor internaţionale, îndeosebi a acordurilor de la Helsinki – iniţiativă susţinută de crearea, în aprilie 1978, a unui Comitet de apărare a persoanelor urmărite pe nedrept (VONS).

Orientarea acestor diverse fundaţii dovedeşte nu numai o generalizare a disidenţei legaliste, dar şi persistenţa unei represiuni nemiloase şi dure. Intelectualitatea, vârful de lance al mişcării, a plătit atunci scump angajarea sa: *grele pedepse cu închisoarea*, 3 ani pentru cei doi tineri polonezi – – Jacek Kuron şi Karol Modzelewski – „vinovaţi” de a fi adresat în 1965 o scrisoare deschisă critică Partidului comunist polonez); condamnarea la *gulag*, care mai există încă în epoca lui Brejnev şi căruia Anatoli Marcenko îi face o descriere terifiantă în 1970, după experienţa sa în lagărele din Mordovie; internări în *spitale de psihiatrie speciale* (V. Bukovsky, A. Esenin-Volpin, Grigorenko, L. Pliucici…); *expatrieri forţate* (care-i ating pe cei mai celebri dintre ei, cum ar fi laureatul premiului Nobel pentru literatură, Alexandr

Soljeniţîn, căruia i se retrage cetăţenia sovietică şi este expulzat la 13 februarie 1974)…

3.2. Disidenţele populare

Sistemul comunist aflat în faza sa de decadenţă nu a întâmpinat numai opoziţia elitelor, ci şi rezistenţa unei mari părţi a populaţiei, cel puţin în două domenii: credinţa şi sentimentul naţional.

3.2.1. Rezistenţa religioasă

Am avut deja ocazia să subliniem persistenţa, în anii ’50, a credinţelor religioase în diferite state comuniste, în ciuda *campaniilor active în favoarea ateismului.* Acestea din urmă s-au intensificat la începutul anilor ’60. Astfel, Hruşciov reuşeşte să reducă numărul lăcaşelor de cult de la 20.000 la 7.000, al mănăstirilor de la 87 la 17, şi al seminariilor de la 8 la 3. În majoritatea ţărilor persistă arestările brutale şi încarcerările din motive religioase. În China, deşi perioada de persecuţie a creştinilor a culminat între 1949 şi 1958, în 1969, 100.000 de catolici se găseau încă în detenţie în lagărele din nord-vest şi nu vor fi eliberaţi decât vreo zece ani mai târziu. Mai mult, preoţii şi lăcaşurile de cult ale diferitelor religii pătimesc crunt în timpul Revoluţiei culturale.

În URSS şi în sateliţii săi est-europeni (în special Cehoslovacia), *samizdatul* semnalează *multe arestări de credincioşi şi preoţi*, şi o politică sistematică de reducere a învăţământului religios. Astfel, numărul preoţilor se diminuează: în URSS, acesta scade de la 9.061 (1961) la 6.588 (1974), deci cu aproximativ 30%; în Cehoslovacia, o treime din preoţi nu mai pot oficia, iar seminarul de la Olomouc este închis; în Lituania, numărul locurilor la seminar se reduce la 10… În paralel, propaganda ateistă continuă; dar în ciuda

unui efort finaciar considerabil pentru organizarea de expoziţii şi producerea de filme, de cele mai multe ori rezultatele decepţionează. În schimb, începând cu anii ’70, numeroase semne dovedesc o renaştere religioasă fără îndoială generală, deşi sursele noastre sunt mult mai laconice în privinţa religiei musulmane şi a statelor asiatice decât în privinţa creştinismului şi a părţii europene a „imperiului” sovietic.

Scăderea ateismului

Numeroase mărturii atestă *o intensificare a practicii religioase.* Încă de la mijlocul anilor ’70, preotul ortodox rus Dudko afirmă că în doi ani a botezat în jur de cinci mii de adulţi. Între 1979 şi 1984, numărul *botezurilor* celebrate oficial creşte în URSS cu 4,3% la copiii de vârstă şcolară, şi cu mai bine de 35% la adulţi. „În paralel, datorită prăbuşirii idealurilor comuniste şi decepţiei cauzate de filosofia materialismului dialectic impusă de sus – notează, în decembrie 1979, scriitorul Anatoli Levitin-Krasnov –, se naşte un spirit religios în rândul tinerilor. Mulţi tineri, de multe ori copii ai foştilor bolşevici sau chiar agenţi KGB, cer să fie botezaţi.” În anii ’70 se observă şi o creştere a numărului de *spovedanii* şi *slujbe de înmormântare. În* zilele de mare sărbătoare (îndeosebi de Paşte) asistenţa la slujbe e din ce în ce mai densă, mai ales în aglomeraţiile medii şi mici. În Cehoslovacia „normalizată”, turiştii sunt uimiţi văzând *bisericile pline,* chiar şi în marile oraşe cu o „proporţie considerabilă de tineri”. La biserica Sfântul Nicolae din Moscova, părintele Dudko atrage numeroşi tineri şi intelectuali (printre care Soljeniţîn şi Vladimir Maximov) ce vin să-i asculte predicile foarte libere; atât de libere încât în primăvara lui 1974 puterea îl mută pe preot. Se semnalează, apoi, o creştere a numărului de pelerini la unele mănăstiri (Sfânta Treime, Sf. Serghei, Potciaev în Ucraina occidentală, Częstochowa în Polonia, unde se înghesuie până la o jumătate de milion de credincioşi…).

În concluzie, departe de a triumfa, ateismul este aproape peste tot în scădere. Părintele Iakunin remarcă, în primăvara lui 1977, dispariţia „sentimentului de ură faţă de Biserică pe care-l puteam observa la oamenii din anii ’20”. „Potrivit unui calcul aproximativ pe care l-am făcut, în acest an, de Paşte şi în Ziua morţilor – scrie el –, au fost cu 25% mai mulţi credincioşi în biserici decât în anii precedenţi (…). Dacă în rândul baptiştilor, adventiştilor, penticostalilor se înregistrează o creştere de sute şi mii de persoane, în Biserica ortodoxă această creştere este de ordinul a sute de mii, ceea ce înseamnă că este vorba de un fenomen de masă. Şi autorităţilor le este teamă de un asemenea lucru.” *Această vitalitate a anilor ’70 se regăseşte şi în alte părţi – izbitoare în Lituania şi Polonia, netă în România şi Cehoslovacia*, sensibilă în Bulgaria, unde, potrivit statisticilor guvernamentale, proporţia populaţiei declarată „religioasă” a crescut de la 33% (1968) la 48% (1972). Grupările creştine nu sunt singurele care trec printr-o asemenea reînnoire. Anchete sociologice arată că mai bine de jumătate din locuitorii rurali din ţările musulmane ale Uniunii Sovietice se declară a fi credincioşi.

Dezvoltarea structurilor clandestine

În materie de publicaţii religioase, un efort considerabil este făcut de unii membri ai clerului şi de credincioşii lor. *Adevărate reviste* ce denunţă măsurile discriminatorii şi persecuţiile împotriva credincioşilor circulă pe ascuns, cum ar fi Buletinul Consiliului părinţilor prizonierilor baptişti (încă din 1971) şi *Cronica Bisericii catolice din Lituania* (ce reuşeşte să publice 35 de numere din 1972 până în 1979). Centre clandestine de fabricare şi stocare a operelor religioase sunt distruse de KGB în multe oraşe şi regiuni (Krasnodar, Kaluga, Rostov, Moscova…). „În 1980 – afirmă Iuri Andropov –, serviciile noastre au descoperit pe teritoriul Uniunii Sovietice şapte buncăre subterane, şaisprezece ascunzători secrete, un număr de locuri conspirative ce ascundeau 15 tipografii clandestine, 31 de imprimerii, 8 laboratoare foto, ca de altfel

şi ateliere de legat şi broşat. Douăzeci şi patru de rotative de marcă străină au fost descoperite şi confiscate, precum şi nouăzeci şi şapte de aparate de legat şi broşat, cincizeci şi opt de maşini de scris, aproximativ optzeci şi două de tone de hârtie şi texte deja imprimate, 26.500 de clişee, 305 litri de cerneală tipografică, 1.144 casete magnetice, 600 pelicule foto…"

Un alt semn de vitalitate religioasă este oferit de *înmulţirea cererilor şi petiţiilor adresate autorităţilor de către grupuri de credincioşi*. Între 1968 şi 1974 numai în Lituania sunt înregistrate aproape treizeci (dintre care una, în 1972, este semnată de 17.000 de persoane care nu se tem să denunţe nenumăratele îngrădiri ale libertăţii şi situaţia dramatică a cultului). La 27 decembrie 1976, părintele Gleb Iakunin şi prietenii săi pun bazele „Comitetului creştin pentru apărarea credincioşilor în URSS" care, înainte de a fi dezmembrat de poliţie (în toamna lui 1979), reuşeşte să publice mai mult de 70 de documente mărturii ale încălcării libertăţii de conştiinţă.

Astfel, de-a lungul anilor iau naştere – cu participarea unei pături largi a societăţii civile – *adevărate structuri religioase paralele*. Organizaţiilor ecleziastice oficiale – dislocate sau desconsiderate din cauza colaborării lor cu puterea – li se substituie noi comunităţi şi noi forme de activităţi religioase. La sfârşitul anului 1974 apar – mai întâi la Moscova, Leningrad şi Smolensk, apoi în Ucraina, în republicile baltice şi în Caucaz – *„seminarii filosofice şi religioase"*, mici cercuri de credincioşi ce se întâlnesc cu regularitate în apartamentele lor pentru a aprofunda probleme de credinţă şi morală. La fel, în Tibet au loc reuniuni private – adesea organizate de tineri – în care se meditează asupra textelor religioase. În alte ţări se dezvoltă şi alte mişcări autonome mai structurate, precum în Ungaria *comunităţile de bază* – de confesiune catolică – de tipul *Regnum Marianum* sau de tipul organizaţiei *Bokor* a părintelui Bulanyi.

Extrem de populare – îndeosebi în rândul tinerilor din mediul ţărănesc şi muncitor – sunt *sectele (baptiste, penticostale*

şi adventiste), ale căror efective cresc mereu atât în URSS cât şi în ţările Europei de Est, şi dintre care multe nu sunt declarate oficial. În 1984, KGB-ul evalua la 41-71% procentajul asociaţiilor neînregistrate la penticostali, malocani, musulmani şi mennoniţi. Pentru serviciile secrete, întărirea organizaţiilor religioase în anii ’60 şi ’70 este evidentă: de acum „pericolul” nu mai vine din partea Bisericilor oficiale, bine controlate, ci dinspre structurile şi grupările paralele care se înmulţesc. În 1988, în Uzbekistan avea „să se descopere” existenţa a mai mult de 1.800 de moschei clandestine, pe lângă cele 365 de moschei oficiale. Instinctiv, credincioşii se apropie de Bisericile şi preoţii refractari. În URSS, de exemplu, numeroşi preoţi interzişi *a divinis* continuă să oficieze şi sunt „aproape întotdeauna obiectul unei veneraţii deosebite din partea mulţimii” (M. Samatan). În Cehoslovacia, nu Biserica oficială, ci Biserica romano-catolică (25 de episcopi şi 130 de preoţi ocupă posturi civile, coordonate în mod clandestin) este cea care, sprijinită de Carta 77 şi VONS, se străduieşte, mai ales începând din vara anului 1977, să denunţe încălcarea libertăţilor religioase şi să ceară revizuirea relaţiilor dintre Biserică şi Stat.

În sânul Bisericilor oficiale, îndeosebi clerul inferior – mai ales unele dintre cele mai independente elemente ale sale – este cel care impune respect şi atrage credincioşii, în special tinerii. Am citat deja numele *părinţilor Dudko şi Iakunin din URSS*; ar trebui să li se adauge numele tuturor personalităţilor charismatice care, în cele patru colţuri ale imperiului comunist, electrizează auditoriul: *părintele Cristofor în Bulgaria*, *pastorul Tökes în România*, un grup de pastori est-germani ce practică „un fel de teologie a eliberării orientată spre lupta paşnică şi apărarea demnităţii cetăţeanului” (M. Najman).

3.2.2. Reînvierea naţionalismului

În aceeaşi epocă – şi, uneori, în strânsă legătură cu renaşterea credinţelor – se observă în multe state reapariţia

problemelor de identitate. Deschis sau nu, populaţiile îndrăznesc să conteste reorganizările teritoriale operate la instalarea regimurilor comuniste, precum şi politica lor de centralizare şi uniformizare. Aceasta din urmă este cu atât mai insuportabilă cu cât evoluţiile recente demonstrează că, demografic şi economic, zonele dominate sunt uneori mai dinamice decât zonele dominante. Recensământul din 1970 în URSS scoate la iveală faptul că din 1959, numărul de locuitori din Asia centrală şi cel al azerilor a crescut cu 50% (adică un procent anual de creştere de 4%, unul dintre cele mai mari din lume), ceea ce înseamnă o creştere – în raport cu totalul populaţiei sovietice – de la 6 (1959) la 8%, adică aproape 20 de milioane. A treia naţiune a Uniunii Sovietice după ruşi şi ucraineni nu mai sunt bieloruşii, ci uzbecii… Previziunile bazate pe recensământul din 1979 duc la concluzia că în anul 2000 ruşii nu vor mai reprezenta decât 44-47% din populaţie.

Cu toate acestea, departe de a adopta o politică mai potrivită noilor realităţi, Moscova „zăvorăşte" şi mai mult organele puterii: procentajul de ruşi în Comitetul central creşte de la 57 la 68% între 1966 şi 1981, iar numărul reprezentanţilor ruşi în Biroul politic creşte de la 6 (din 11 în 1966) la 10 (din 14) în 1981 (Nayaylo-Swoboda). Nici economic „centrul" nu se mai poate lăuda cu o superioritate absolută. Republici precum Georgia sau Lituania în URSS, Croaţia sau Slovenia în Iugoslavia afişează un nivel de viaţă superior celui al „stăpânilor" ruşi sau sârbi.

Din aceste motive, „*problema naţionalităţilor*" *se înrăutăţeşte* şi constituie, începând cu anii '60, unul dintre marii factori de opoziţie a populaţiilor ce trăiesc sub drapelul comunist. Dacă echipele conducătoare practică politica struţului („avem toate motivele să spunem – declară L. Brejnev la 21 decembrie 1972 – că problema naţionalităţilor, aşa cum am moştenit-o, a fost complet rezolvată"…), observatorii sinceri şi bine informaţi nu-şi ascund neliniştile: „Problemele în materie de naţionalităţi în actuala Uniune Sovietică – afirmă, de exemplu, Alexandr Soljeniţîn în noiembrie 1975 – sunt cu mult mai acute decât în fosta Rusie. Utilizând scara seismică Richter de

12 grade pentru a înregistra nivelul disensiunilor între naţiuni, în fosta Rusie acest nivel s-ar putea situa la 2, iar în URSS-ul de astăzi s-ar ridica la aproximativ 10".

Utilizarea unei expresii ca „problema naţionalităţilor" este comodă, dar reducţionistă în raport cu diversitatea problemelor în chestiune, mai ales dacă ne plasăm la scara lumii comuniste, şi nu numai la nivelul Uniunii Sovietice. Afirmarea identităţii ne pare că îmbracă în această perioadă trei forme foarte distincte, după cum examinăm acţiunile de tip centrifug, mişcările autonomiste (sau separatiste) şi conflictele interetnice.

3.2.3. Acţiunile de tip centrifug

Un anumit număr de minorităţi din „blocul sovietic", ale căror condiţii de viaţă se degradează în permanenţă, au cerut cu tărie şi îndrăzneală – în perioada Brejnev –, dreptul de a se întoarce în ţara strămoşilor, fie că aceasta se afla în interiorul frontierelor Uniunii (precum tătarii şi meskheţii) sau în exterior (germanii, evreii…).

Începând din 1968–1969, an de cotitură pentru ansamblul mişcărilor de opoziţie, *comunitatea evreilor s-a organizat pentru a rezista mai bine şi a obţine dreptul de a emigra.* Ţinta unui antisemitism latent accentuat sub pretextul „viziunilor sioniste" ale statului Israel, aceasta trecuse prin ani foarte dificili. Din 1965 până în 1969, 340 de sinagogi fuseseră închise în URSS, în timp ce în Polonia, generalul Moczar şi W. Gomulka expulzaseră în 1968 membrii acestei a „cincea coloane" din toate posturile cu responsabilitate. Deşi denigraţi şi consideraţi indezirabili, evreii nu obţineau totuşi autorizaţia de a emigra. Orice candidat la plecare era descurajat printr-o serie de măsuri jignitoare ce mergeau de la radierea de pe listele sindicale până la pierderea locului de muncă şi condamnarea pentru „crime economice".

În anii '70, comunitatea evreiască depune un efort deosebit pentru a oferi o imagine obiectivă privind situaţia sa, prin

crearea de periodice *samizdat (Exodus, Jurnal de Exil*, *Iton…)*. A folosit metodele legaliste ale mişcărilor Drepturilor omului, susţinându-şi revendicările cu texte oficiale şi adresând scrisori şi petiţii celor mai înalte autorităţi ale ţării, şi chiar la ONU (septembrie 1971). A organizat manifestaţii non-violente: *sit-in* la sediul Partidului din Vilnius (iunie 1971), adunarea din faţa bibliotecii Lenin din Moscova (februarie 1975), greve ale foamei… În paralel, *comunitatea evreiască internaţională a declanşat cu abilitate şi constanţă acţiuni de susţinere.* În Statele Unite, opinia publică alertată face presiuni asupra guvernului, care, prin acorduri economice, reuşeşte – începând din 1971 – să facă politica sovietică mai suplă în privinţa emigrării evreilor, care atinge în 1973–1974 un flux maximal de 3.000 de vize de ieşire pe lună şi plecarea a 100.000 de emigranţi. Chiar dacă mai apoi ritmul a scăzut considerabil, mişcarea a permis recunoaşterea – pentru prima oară din 1917 – a „acestui drept al omului: dreptul de a-şi părăsi ţara pentru totdeauna” (V. Bukovsky).

Identică a fost tactica minorităţilor germane (cea din URSS, instalată în Kazahstan şi în Rusia, din România, stabilită în regiunea Braşovului) ce se opuneau asimilării forţate şi doreau să emigreze, ca şi minoritatea evreiască. Ele au încercat să-şi facă mai bine cunoscută soarta în străinătate (prin intermediul samizdatului *Repatrya)* şi să obţină sprijinul Occidentului (în acest caz, al cancelarului Brandt). Datorită unor „despăgubiri” substanţiale, emigrarea s-a intensificat după 1970, astfel încât, în şapte ani, 30.000 de germani au putut părăsi Uniunea Sovietică.

Însă *situaţia minorităţilor deportate în mod autoritar de Stalin la mii de kilometri de patria lor de origine a rămas blocată*, în ciuda eforturilor lor permanente. Meskheţii creează un comitet temporar, organizează adunări, încurajează familiile să se întoarcă în Georgia. Dar puterea sovietică a fost de neclintit (arestarea în 1969 a liderului Odabacev), neautorizând nici întoarcerea lor în Georgia, nici emigrarea în Turcia. Mai numeroşi, *tătarii* reuşesc să-şi popularizeze mai mult cauza, fără ca totuşi să triumfe. Recurgând la petiţii

(semnate de un număr tot mai mare de cetăţeni:

În 1957, 100.000 în 1964…), creând o reprezentare cvasi-permanentă la Moscova, ei beneficiază de patronajul a doi eminenţi apărători: Alexis Kosterin şi generalul Grigorenko. Aceştia obţin (în 1967) reabilitarea lor, cu retrocedarea drepturilor politice. Dar concesiile echipei Brejnev se opresc aici. Grandioasele manifestaţii populare organizate în 1968, apelurile lansate opiniei mondiale şi publicarea unui *Buletin al tătarilor din Crimeea* (în *samizdat)* nu impresionează deloc Kremlinul, care preferă să intensifice represiunea (arestarea liderului Mustafa Djemilev, de patru ori condamnat din 1966 până în 1976) decât să cedeze.

3.2.4. Mişcări autonomiste şi separatiste

Intensificarea rusificării şi – în China – a hanizării, ca şi creşterea presiunilor asupra multor culturi naţionale – în contradicţie cu declaraţiile oficiale privind respectarea deplină a identităţilor – suscită (atât în URSS, cât şi în China) puternice impulsuri autonomiste începând cu anii ’60 şi, mai ales, ’70.

În URSS

În Uniunea Sovietică, patru grupări etnice îşi manifestă cu o nouă tărie rezistenţa la asimilare: populaţiile georgiană, armeană, ucraineană şi baltică. Această rezistenţă este foarte largă, înglobând deopotrivă societatea civilă şi societatea oficială. Epurările drastice efectuate în anii 1972–1974 de conducătorii moscoviţi în cea mai mare parte a partidelor comuniste din aceste republici – sub acuzaţia de corupţie, incompetenţă, „individualism mic-burghez”, „orgoliu naţional”, „îngustime a spiritului”, „patriotism local”… – scot la iveală faptul că, în ciuda eforturilor de sovietizare şi rusificare, partidele comuniste locale au rămas puternic naţionaliste.

Mişcările clandestine radicale şi violente sunt înlocuite în republici, începând din 1968, de organizaţii care, după modelul structurilor create în epocă de intelectualitatea moscovită, luptă deschis, sprijinindu-se pe Declaraţia universală a drepturilor omului, pe acordurile de la Helsinki sau pe Amnesty International. Toate aceste organizaţii se străduiesc să semnaleze arestările, presiunile şi torturile ale căror victime sunt elitele naţionale. Aşadar, obiectivul lor este – în principiu – în mod esenţial defensiv şi umanitar, fiind vorba de a proteja oameni şi culturi. Cu toate acestea, ţinând seama de radicalizarea politicii asimilaţioniste, ideea unei rupturi nu este respinsă cu totul. Programul Frontului naţional popular, creat (în iunie 1974) la Vilnius de către opt organizaţii ale opoziţiei, debutează fără ocolişuri, printr-un apel adresat ţărilor libere din lumea întreagă de „a apăra naţiunile lituaniană, letonă şi estonă împotriva imperialismului distrugător".

În scopul de a-şi populariza cauza în interiorul şi în afara graniţelor, aceste diverse minorităţi naţionale creează o *reţea strânsă de publicaţii clandestine. Î*ncepând cu anii '60, *samizdat*-ul îşi face apariţia în Armenia (*Paros* în 1967, devenit *Erkunk* în 1969, buletin al Partidului naţional unificat), în Ucraina *(Patrie şi libertate*, publicat din 1965 de către militanţii Frontului naţional) şi, mai ales, în ţările baltice. În acestea din urmă, sub impulsul catolicilor, numărul publicaţiilor clandestine atinge cifre record; în iulie 1981, numai Lituania numără 16 periodice de acest gen.

În interiorul acestor republici se desfăşoară *manifestaţii naţionaliste numeroase şi diversificate*, în cea mai mare parte non-violente. Intelectualii şi tinerii sunt animatorii, dar nu lipseşte nici sprijinul popular. Mii de lituanieni semnează în 1972 o petiţie ce denunţă îngrădirile privind libertatea cultului şi participă în număr foarte mare, la 18 mai al aceluiaşi an, la funeraliile tânărului Roman Kalanta, care-şi dăduse foc la Kaunas. La jumătatea lui aprilie 1978, 5-30.000 de georgieni îndrăznesc să coboare în stradă pentru a protesta împotriva dispariţiei limbii georgiene ca limbă oficială.

Datorită *samizdatului* este posibilă inventarierea acestor *diverse forme de protest popular*: distribuirea de manifeste, inscripţii pe ziduri („Saharov conştiinţa noastră”, „Trăiască Lituania liberă!”, „Jos ruşii!”…), apeluri la opinia publică, petiţii colective, celebrări înfocate ale sărbătorilor naţionale, publicarea operelor istorice… Unele acţiuni disperate bulversează opinia, cum ar fi aceea a lui Vasil Makulha, care, în noiembrie 1968, şi-a dat foc strigând „Jos colonialismul în Ucraina!”, „Trăiască Ucraina liberă!”; sau aceea a liceanului lituanian amintit deja, Roman Kalanta, care şi el şi-a dat foc în mai 1972 sub deviza „Libertate pentru Lituania!” Actele violente nu sunt excluse, îndeosebi în republicile caucaziene, atentându-se la persoane (poliţişti) sau la bunurile statului (dinamitarea, în septembrie 1972, a monumentului ridicat în onoarea „eliberatorilor” ruşi ai Georgiei în 1921, incendierea Operei din Tbilisi în mai 1973…). Puterea sovietică profită de aceasta pentru a încerca discreditarea şi dezmembrarea grupurilor naţionaliste. Trei tineri armeni acuzaţi – aparent fără probe – că ar fi fost autorii unei explozii din metroul Moscovei (la 8 ianuarie 1977) sunt condamnaţi la moarte.

În China

În China cunoaştem foarte puţine despre formele de rezistenţă pasivă la care au recurs – în anii ’60 şi ’70 – minorităţile naţionale pentru a nu fi asimilate şi care precedă manifestaţiile mult mai radicale din anii ’80. *Acestea au drept cadru îndeosebi Tibetul*, unde, în ciuda represiunii feroce de după revolta din 1959, în ciuda fugii lui Dalai-lama şi a reducerii drastice a numărului de lama, în ciuda violenţelor Gărzilor roşii faţă de călugări, mănăstiri şi orice formă de civilizaţie străveche, se menţine un *puternic naţionalism bazat pe o credinţă de neclintit în budism.* În ciuda interdicţiilor, tibetanii folosesc limba maternă (care nu mai este limbă oficială din 1959), ascultă clandestin predicile şi discursurile lui Dalai-lama difuzate prin Radio-Lhasa şi, prin intermediul unor grupuri mici, produc afişe şi manifeste în favoarea

independenţei. Această rezistenţă este plătită însă foarte scump. Potrivit estimărilor lui J.-L. Domenach, numărul de prizonieri politici tibetani, la sfârşitul anilor ’70, ar fi fost de 50.000. Aşa cum aveau să confirme revoltele din toamna anului 1987, din martie 1988 şi din 1989, opoziţia populară, departe de a depune armele, se întăreşte de-a lungul anilor ’70 şi ’80.

În aceşti ani Beijingul nu reuşeşte nici integrarea totală a *populaţiilor din Xinjiang şi Mongolia interioară.* Un ajutor economic ridicat, o creştere a numărului de „prefecturi”, districte şi cantoane autonome, precum şi implantarea populaţiilor han (5,5% în 1949, 40,4% în 1982 în Xinjiang; şi mai mult de 84% în 1982 în Mongolia interioară) nu reuşesc să înăbuşe puternicele revendicări identitare. Acestea par să slăbească un moment, dar dezvoltarea mişcărilor separatiste în Mongolia interioară şi Xinjiang, precum şi dezlănţuirea unor violente revolte în această din urmă regiune la sfârşitul anilor ’80 şi începutul deceniului următor dovedesc faptul că, aţâţat de vânturi exterioare (implozia Uniunii Sovietice, renaşterea islamului…), focul naţionalist se putea reaprinde în orice moment.

3.2.5. Conflicte interetnice

Încă din această perioadă iau naştere cele mai multe dintre conflictele interetnice care vor marca şi grăbi sfârşitul „blocului sovietic”. Acestea sunt de două tipuri: unele exprimă dezacorduri în privinţa echilibrului interetnic în interiorul statelor, iar altele, de natură iredentistă, au ca obiect contestări teritoriale.

Rivalităţile interetnice din interiorul statelor

Într-un context marcat de dificultăţi economice şi o slăbire a puterii centrale, sunt rare statele dotate cu structuri de tip federativ care să nu constituie teatrul unor tensiuni – mai mult

sau mai puţin deschise – interetnice. *Georgia*, de exemplu, este tot mai tulburată de *revendicările abhazilor şi oseţilor*, care consideră că în ciuda structurilor autonome pe care le deţin – primii ca republică, ceilalţi ca provincie –, sunt supuşi dominaţiei georgienilor. Aceştia, prin vocea lui Eduard Şevarnadze, secretar al PC, recunosc în 1976 că „nu s-a acordat destulă atenţie" nevoilor minorităţilor naţionale în materie de cultură şi învăţământ – ceea ce nu a fost însă suficient pentru a calma nemulţumirea. Într-o scrisoare adresată Sovietul suprem, 130 de intelectuali abhazi denunţă încălcarea drepturilor lor de către puterea georgiană. Tensiunea creşte mereu, provocând adunări de mase (primăvara lui 1978) care cer ca republica autonomă să fie separată de Georgia şi integrată în Federaţia rusă. Moscova refuză, dar acordă avantaje pe plan cultural şi economic.

Şi în Iugoslavia, în anii '70 se conturează clar repunerea în discuţie a sistemului federal elaborat de Tito, care sfârşeşte, în deceniul următor, prin dezbinarea statului, în ciuda declaraţiilor oficiale liniştitoare, se poate estima chiar de pe acum că *regimul iugoslav a eşuat în tentativa sa de a rezolva chestiunea naţională.* N-a reuşit să „dilueze" elementul sârb şi croat, trecând, încă din 1946, de la trei naţiuni recunoscute (Slovenia, Croaţia, Serbia), la şase (cu Macedonia, Muntenegru, Bosnia-Herţegovina). Efortul său permanent – unic în blocul comunist – de descentralizare, care a permis transferarea către cele şase republici a unor puteri din ce în ce mai importante (atât politice cât şi economice), nu făcuse decât să adâncească dezechilibrul şi să sporească geloziile. Mai mult, prin contrast, a ieşit în relief rigiditatea şi dogmatismul Belgradului în privinţa limbilor şi religiilor. În concluzie, ca şi în Uniunea Sovietică – şi în ciuda unor reale eforturi –, puterea n-a reuşit să creeze un consens supranaţional în jurul ideii comuniste. Nici cvasi-unanimitatea reprobării loviturii staliniste din 1948, nici căutarea unei noi căi socialiste simbolizate de autogestiune, nici reuşita unor reforme economice care au permis o creştere netă a nivelului de viaţă, nici poziţiile internaţionale suple ce făceau din ţară o

intersecţie între cele două mari „blocuri”, nici carisma personală a lui Tito nu aveau să fie suficiente pentru a depăşi antagonismele etnice puternic exacerbate în timpul celui de-al doilea conflict mondial.

Fragilitatea federalismului iugoslav apare cu deosebită claritate în ultimii ani ai regimului titoist. Elita croată – care a acumulat continuu plângeri la adresa sârbilor – le exprimă de acum public, denunţând o dependenţă deopotrivă financiară (reforma din 1965 sporind forţa băncilor centrale) şi politică (coordonarea de la Belgrad a Partidului, Statului şi poliţiei). Din 1969 până în 1971, presa croată etalează pe larg reproşuri şi frustrări, deplângând mai ales marginalizarea „limbii croate” în folosul sârbo-croatei, încurajată fiind de sosirea în fruntea PC croat a doi lideri favorabili luptei împotriva centralismului sârb. *Acest consens naţional între societatea oficială şi societatea civilă provoacă, în 1971, o „primăvară croată”* (denumită astfel cu referire la „Primăvara de la Praga”) marcată, în noiembrie, de o grevă masivă (30.000 de grevişti) a studenţilor din Zagreb. Tito reprimă cu duritate mişcarea, printr-o vastă epurare în sânul Partidului şi prin numeroase arestări (aproximativ 17.000) – între care şi a unui istoric, Franjo Tudjman, care avea să ajungă la putere în 1990.

O altă naţionalitate a statului iugoslav îşi reînnoieşte cu regularitate cererile la adresa Belgradului: este vorba de *albanezii din Kosovo*, care n-au reuşit niciodată să fie trataţi ca „popor” şi nu ca „minoritate”, ceea ce le-ar fi permis să-şi formeze nu doar o simplă „provincie autonomă”, ci o republică aparte. Belgradul se limitează să creeze la Kosovo un învăţământ de masă (instalarea unei universităţi la Pristina în 1968), să finanţeze dezvoltarea economică şi să mărească (în 1974) autonomia provincială. Tot atâtea măsuri apreciate drept insuficiente de către albanezi – care se consideră dominaţi cu duritate de Belgrad – şi excesive de către mulţi dintre sârbi, speriaţi că vor fi alungaţi dintr-o regiune considerată a fi sanctuarul istoric al naţiunii lor.

Chiar dacă antagonismele nu îmbracă aici niciodată forme atât de directe şi de violente ca în Iugoslavia, şi în ciuda

„federalizării” statului (decisă în timpul „Primăverii de la Praga” şi adoptată oficial în octombrie 1968), *Cehoslovacia* cunoaşte şi ea, în aceeaşi perioadă, contestaţii interetnice. În rândul puternicei *minorităţi ungureşti (600.000 de persoane)* din Slovacia se constituie, în 1978, un Comitet de apărare care denunţă mai multe tipuri de prejudicii: o investiţie pe cap de locuitor mai mică cu 70-75% faţă de media slovacă; o politică discriminatorie în privinţa limbii maghiare (închiderea şcolilor, desfiinţarea şcolii normale de institutori); o insuficientă participare la viaţa politică a federaţiei…

În plus, departe de a se încheia, *litigiile între slovaci şi cehi* se amplifică cu timpul. Primii s-au simţit întotdeauna forţaţi de ceilalţi: mai întâi în 1918, forţaţi să se integreze în noul stat; apoi, douăzeci de ani mai târziu, forţaţi să treacă la comunism (faţă de care, spre deosebire de cehi, aveau puţini partizani). S-au simţit întotdeauna dominaţi de ei, atât înainte de 1948, cât şi în timpul perioadei comuniste. Dezechilibrul economic între cele două populaţii a fost însă clar atenuat, datorită transferului fiscal şi implantării industriilor, astfel încât nivelul de viaţă al Slovaciei a crescut la 87% faţă de cel din Boemia-Moravia. Cu toate acestea, mentalităţile au rămas diferite, marcate în Slovacia de un catolicism foarte viu, deşi parţial clandestin. Mai puţin angajaţi masiv în „primăvara” din 1968 – condusă totuşi de unul de-ai lor (A. Dubček) –, slovacii au fost mult mai puţin afectaţi decât cehii de măsurile de „normalizare” aplicate de un alt compatriot al lor, G. Husák. „în consecinţă – explică A. Dubček în *Memoriile* sale –, rezistenţa slovacă (după august 1968) a fost mai puţin dură şi mai puţin disperată decât în teritoriile cehe; întru nimic comparabilă Cartei 77, această mişcare pentru drepturile omului care sfida în mod deschis regimul Husák. Din cei aproximativ 2.000 de semnatari ai cartei, numai trei erau slovaci, dintre care doi locuiau la Praga.” Aceste diferenţe de reacţie între principalele două populaţii din Cehoslovacia pot părea neînsemnate în raport cu violentele ciocniri interetnice din alte ţări; ele semnifică însă faptul că cele două popoare mai degrabă au coabitat de-a lungul anilor, decât au

împărtăşit cu adevărat aceleaşi valori, şi că, într-un anumit moment, şi-ar putea alege destine separate.

Contestări iredentiste

În această perioadă apar şi diferende cu caracter iredentist – având la origine împărţirile teritoriale impuse de învingătorii celor două războaie mondiale –, ce fuseseră refulate pentru a nu ridica „ţările frăţeşti" unele împotriva celorlalte. Până în anii '70, *soarta minorităţii ungureşti din Transilvania (1,5 milioane de persoane) redată României prin tratatul de la Trianon* nu fusese niciodată prezentată în mod deschis. La Budapesta, PC interzisese opiniei să dezbată această problemă, neluând în seamă tot ce se petrecea dincolo de frontiera orientală. Şi în România regula era tăcerea, de când, în ianuarie 1953, secretarul general al PC declarase că în această ţară chestiunea naţionalităţilor fusese rezolvată, şi deci era interzisă evocarea sau formularea vreunei revendicări de orice fel. Aşa încât Bucureştiul, în deplină linişte, putea duce o politică de românizare insidioasă – dar corozivă în timp – a culturii, limbii şi tradiţiilor minorităţii maghiare. Desfiinţarea universităţii maghiare din Cluj şi a numeroase şcoli, o nouă împărţire administrativă şi un plan de reorganizare economică defavorabil minorităţii au făcut din ce în ce mai dificilă situaţia acesteia, determinându-i pe unii resortisanţi să emigreze în Ungaria. Guvernul de la Budapesta, speriat de creşterea bruscă a cererilor, a refuzat să achite „cheltuielile" de plecare pe care autorităţile româneşti voiau să le impună, aşa cum făceau pentru evrei şi germani. Ca urmare, în comportamentul minorităţii s-a remarcat o *încordare faţă de politica de asimilare dusă de regim.* În 1974, zvonuri persistente – dezminţite de organul Partidului comunist – afirmau că în mai multe întreprinderi industriale româneşti avuseseră loc explozii şi incendii ai căror autori ar fi fost unguri din Transilvania. În aceeaşi perioadă, în Ungaria, intelectuali cu renume – precum poetul Gyula Illyés – îndrăznesc să-şi facă auzite vocile, denunţând soarta etniei

maghiare din România şi Cehoslovacia. Desigur, acest gen de luptă în favoarea minorităţilor naţionale, chiar dacă este condusă de intelectualitate, reuneşte aproape întreaga societate civilă.

Pentru *două-trei milioane de polonezi ce trăiau în Lituania, Bielorusia şi în Ucraina*, revendicările erau de aceeaşi natură ca şi cele formulate de ungurii din România. Dacă unii doreau să ajungă sau să se reîntoarcă în Polonia, mai numeroşi erau, se pare, cei care voiau pur şi simplu să se pună capăt politicii de discriminare faţă de ei. Făcându-se purtătorii lor de cuvânt, într-o scrisoare deschisă adresată guvernului de la Varşovia în decembrie 1974, 15 intelectuali din Polonia au cerut strângerea legăturilor „între patrie şi Polonia sovietică", pentru a cunoaşte mai bine nevoile acesteia în materie de cultură şi religie, precum şi o intervenţie pe lângă autorităţile sovietice pentru ca polonezii ce trăiesc în URSS să obţină „aceleaşi drepturi de care se bucură compatrioţii lor din alte ţări".

În Armenia se înregistrează aceeaşi unanimitate în deplângerea degradării condiţiilor de viaţă şi a mediului cultural pentru cei 170.000 de *armeni din Nagorno-Karabah*, mică regiune muntoasă din Caucaz (4.400 km2), integrată din 1923 în republica vecină, Azerbaidjan. Potrivit Erevanului, discriminarea devenise totală: volumul de investiţii pe cap de locuitor era doar jumătate din cel din Azerbaidjan; drepturile constituţionale ale populaţiei armene erau încălcate în mod curent; se puneau piedici importului de lucrări în limba armeană… În vara anului scriitorul armean Sero Hanzadian a încercat să-l avertizeze pe L. Brejnev asupra gravităţii situaţiei, amintindu-i că denunţările recente făcute de „un mare număr de reprezentanţi din Armenia sovietică" nu primiseră răspuns şi rugându-l să „rezolve o problemă care, deja de o jumătate de secol, era exemplul nedreptăţii înseşi". Azerii aruncau tot felul de acuzaţii şi afirmau că nici nu putea fi vorba să abandoneze un pământ sacru, ce fusese leagănul civilizaţiei lor. În cele două ţări, populaţiile vibrau intens şi unanim la aceste cauze naţionaliste.

3.3. Ruptură în rândul societăţilor civile

Dacă litigiile cu caracter naţional sau religios trezesc în mod curent reacţiile unei majorităţi a opiniei, este însă mult mai rar, chiar în lumea comunistă, chiar şi în anii ’60-’70, să întâlneşti un dezacord general între societatea civilă şi putere. Totuşi, în câteva state – precum Tibetul, Lituania sau Polonia –, o serie de frustrări majore au dus la o asemenea situaţie.

3.3.1. Patrie şi religie

Populaţiile acestor ţări n-aveau să se resemneze niciodată cu integrarea lor forţată în sistemul comunist, nici cu procedarea sistematică la o deculturalizare ce le punea în pericol civilizaţia şi, mai ales, credinţele. În ciuda numeroaselor mijloace folosite pentru a le anihila, aceste populaţii au rezistat; s-au înclinat, dar n-au cedat, extraordinara lor voinţă aflându-şi obârşia, fără îndoială, într-o *istorie bogată şi străveche, în care conceptele de religie şi patrie erau legate în mod indestructibil.*

Formele de rezistenţă au diferit în funcţie de specificitatea culturilor, de raportul de forţe din interiorul fiecărui stat şi de conjunctură. Societatea tibetană, strâns legată de o reţea densă de clerici budişti, a optat pentru o opoziţie non-violentă care s-a exprimat deopotrivă prin exil masiv şi printr-o „emigrare interioară”, adică o întoarcere a individului spre valorile tradiţionale. În Lituania, disidenţa a fost şi ea asigurată de clerul catolic, dar a luat – încă din anii ’60 – un aspect legalist şi deschis: petiţii, manifestaţii de masă, denunţuri prin *samizdat*… Disidenţa poloneză a fost în egală măsură naţionalistă şi religioasă, dar mai complexă: rând pe rând violentă şi legalistă, revizionistă şi liberală, muncitorească şi intelectuală. Datorită acestor particularităţi şi având în vedere rolul capital pe care l-a jucat în implozia generală a sistemului sovietic, merită să ne oprim puţin

asupra ei.

3.3.2 Polonia: „o societate aflată în disidenţă”

Speranţa manifestată în octombrie 1956 de a vedea Polonia comunistă pe un nou drum sub conducerea lui W. Gomulka a fost de scurtă durată. Dar ţara nu a revenit totuşi la situaţia din anii stalinişti. Moscova înţelege că trebuie slăbită puţin cureaua, urmarea fiind o satelizare mai puţin supărătoare şi mai puţin devastatoare pentru economie. Colhozurile dispar, iar agricultura rămâne în mâinile ţăranilor. Şi, mai ales, se pot dezvolta două insuliţe de relativă autonomie: Biserica (ce reuşeşte să-şi păstreze o anumită independenţă) şi intelectualitatea, căreia i se garantează o mai mare toleranţă.

Condusă de tenacele cardinal Wyzsynski, *Biserica luptă pas cu pas împotriva Partidului*, pentru a-şi menţine poziţiile şi a se opune oricărei restricţii în materie de cult şi practică. Mai mult, de câte ori are ocazia, deschide discuţia şi *contestă însuşirea de către PC a statului şi naţiunii.* „Nu este posibil – afirmă primatul Poloniei în octombrie 1966, într-o scrisoare adresată guvernului – să se identifice Partidul cu naţiunea şi Statul, şi nici atitudinea critică a cetăţenilor faţă de conduita organelor administrative cu lupta politică. Nu toţi cetăţenii sunt membri de partid, aşa încât nu au obligaţia să asculte de directivele sale. Dimpotrivă, ei au drepturi bine definite ca membri ai naţiunii şi cetăţeni ai statului.”

Studenţi şi intelectuali, dezamăgiţi de Gomulka, se arată şi critici; dar sunt obiectul unei represiuni severe. În 1964, 34 de scriitori cer o politică culturală mai suplă şi abolirea parţială a cenzurii. Un an mai târziu, *în martie 1965, doi tineri marxişti (Karol Modzelewski şi Jacek Kuron) adresează o scrisoare deschisă – de 100 de pagini – Partidului comunist*, în care critică „birocraţia politică centrală ce guvernează în numele Partidului muncitor, privând clasa muncitoare de organizare, program şi mijloace de autoapărare”. Cei doi autori sunt imediat arestaţi şi condamnaţi la trei ani închisoare. De acum

înainte, nimeni din intelectualitatea contestatară nu se mai simte la adăpost de filajul UB (serviciile de securitate) şi de anchetele judiciare. În martie 1968, manifestaţiile studenţeşti – ce-şi exprimă sprijinul faţă de mişcarea cehoslovacă şi cer dreptul de a participa la administrarea universităţilor – sunt reprimate cu o brutalitate ce indignează opinia şi suscită dezaprobarea publică din partea episcopilor.

În paralel cu această mişcare contestatară a elitelor, nemulţumirea creşte şi în rândurile clasei muncitoare, care suportă tot mai greu incapacitatea şi stângăcia regimului în rezolvarea problemelor economice fundamentale. O reformă brutală a preţurilor, anunţată la 12 *decembrie 1970* – care se traduce printr-o creştere puternică a preţurilor la carne, fainã, lapte şi alte produse alimentare –, declanşează *violente tulburări în porturile litoralului Mării Baltice.* Sute de muncitori sunt ucişi sau răniţi. W. Gomulka e nevoit să-i cedeze locul de prim-secretar lui Edward Gierek. Şase ani mai târziu, în iunie 1976, o greşeală identică a puterii (creştere bruscă a preţurilor la produsele alimentare) provoacă din nou o serie de greve şi manifestaţii muncitoreşti la Plock, Radom şi Ursus (în apropiere de Varşovia). Vrând să dea un exemplu, PC lansează o vastă şi nemiloasă represiune: 2.500 de arestări, mai multe sute de condamnări de la nouă luni la 10 ani închisoare. Această dezlănţuire a puterii, indignează întreaga societate civilă poloneză şi suscită *acţiuni de solidaritate decisive pentru viitorul mişcării poloneze de opoziţie.* Pentru prima dată, aşa cum am spus se reunesc într-o singură structură (KOR = Comitetul de apărare al muncitorilor) intelectuali şi muncitori. Această solidaritate între cele două grupuri este facilitată de apropieri ce se produc, în rândul intelectualităţii, între „familii" de origine şi sensibilitate socio-politică diferite: „revizioniştii" grupaţi în jurul lui J. Kuron şi A. Michnik; intelectualitatea catolică (grupul Znak, animat de Jerzy Turowicz) şi intelectualitatea anticomunistă „ce rămăsese până atunci în afara vieţii publice" (A. Smolar).

Aceste contacte permit depăşirea unei ultime bariere, fiindcă puţin după aceea, în 1977, Adam Michnik – mult timp

ostil atât Bisericii cât şi puterii – afirmă în cartea sa *Biserica şi Stânga* că, ţinând seama de contextul polonez, unica soluţie rezonabilă pentru forţele de stânga era alierea cu Biserica. În jurul acesteia – mai puternică decât oricând după alegerea lui Ioan Paul al II-lea în toamna lui 1978 – *se strânge, în acel sfârşit al anilor '70, întreaga societate civilă poloneză.* Totul este pregătit pentru ultimă confruntare cu o putere din ce în ce mai puţin sigură pe ea. Chiar şi programul: încă din iulie 1976, unsprezece intelectuali au cerut „sindicate libere, alegeri libere, o presă liberă". Şi liderii: Lech Walęsa, un electrician de pe şantierele navale din Gdansk, membru al comitetului de grevă în decembrie 1970, nu aşteaptă decât o ocazie pentru a se afirma. Chiar şi ultimele încurajări: „Nu vă fie teamă!" – îndeamnă noul papă în primul său discurs pontifical din 22 octombrie 1978.

Partea a patra:

IMPLOZIA
(1980–1991)

Capitolul IX:

DEMAOIZAREA

Dezagregarea sistemului, care s-a produs în anii ’80, a îmbrăcat două forme foarte distincte. Într-un prim caz, cel al „imperiului sovietic”, fenomenul s-a desfăşurat într-un mod spectaculos, marcat de evenimente cum ar fi căderea zidului Berlinului, puciul din august 1991 şi dizolvarea finală a Uniunii Sovietice în decembrie 1991. În alt caz – cel de care ne vom ocupa în prezentul capitol – fenomenul s-a petrecut atât de repede şi într-un domeniu atât de tehnic – economia –, încât a trecut aproape neobservat în ochii opiniei occidentale. Chiar şi în zilele noastre, renunţarea de către conducătorii chinezi la esenţialul practicilor marxist-leniniste şi maoiste nu este pe deplin integrată în mentalităţi. Represiunea violentă a manifestaţiilor din primăvara lui 1989 – „Tian an Men” – a contribuit mult la ocultarea sau atenuarea dimensiunii extraordinarei schimbări începute cu vreo zece ani mai înainte.

Această discreţie este caracteristică metodelor lui Deng Xiaoping, omul care, cu hotărâre şi abilitate, a condus de la început până la sfârşit această revoluţie calmă. Dar extrema individualizare a acesteia nu reprezintă, de fapt, unul dintre cele mai neînsemnate paradoxuri ale originalei „decomunizări” a Chinei contemporane.

1. DENG XIAOPING…

1.1. De la arta unui nou avânt…

Nu se cunoaşte prea bine cariera lui Deng Xiaoping. Pentru această temă nu dispunem decât de informaţiile furnizate de biografia lui oficială. Se impun două perioade clare prea clare, fără îndoială, pentru a corespunde întru totul realităţii: prima, în care-l descoperim călcând direct pe urmele lui Mao Zedong, în toate momentele-cheie ale istoriei PC chinez. A doua, mult mai puţin liniară, ce conţine dispariţii din viaţa publică şi întoarceri spectaculoase.

1.1.1. Pe urmele lui Mao Zedong

După vulgata oficială, Deng Xiaoping – născut în 1904 la Sichuan – şi-ar fi făcut *ucenicia revoluţionară în Franţa*, unde a stat la începutul anilor ’20 şi unde îl întâlneşte pe Zhou Enlai, animatorul grupului „tineretul socialist chinez în Europa”. După o şedere în URSS de aproape un an, Deng Xiaoping se întoarce în China în momentul în care Gomindanul tocmai rupe brutal alianţa tactică cu PC. Militând la Shanghai, apoi într-o efemeră bază rurală de la frontiera indochineză, el se retrage – „Comisar al regiunilor eliberate” –, încă din 1930, în Jiangxi. Ascensiunea sa în instanţele partidului se face cu repeziciune, deoarece, imediat după „Marşul cel Lung”, este numit şef al secretariatului Comitetului central.

Războiul împotriva Japoniei îi dă ocazia să colaboreze cu un personaj important, care, ca şi Zhou Enlai, va juca un rol în viitoarea sa carieră: generalul Liu Bocheng. Acesta conducea atunci una dintre principalele trei divizii ale celei de-a VIII-a

armate comuniste, unde, începând din ianuarie 1938, Deng era *comisar politic*. După aceea, pe parcursul războiului civil (1946–1949), *el rămâne de partea lui Liu Bocheng*, formând, conform consemnării biografice oficiale, un tandem de temut şi cu renume: „În 1947 – se spune acolo – trupele lui Deng şi Liu, cunoscute sub numele de «armata Liu-Deng» traversează Fluviul Galben şi invadează importanta poziţie strategică din munţii Dabre, ceea ce anunţă începutul faimoasei contraofensive a APL împotriva trupelor Gomindanului. Deng Xiaoping, mareşalul Liu Bocheng şi Chen Yi câştigă una dintre cele mai mari bătălii din războiul de eliberare, lupta de la Huai-hai (…). Puţin după aceea, trupele lui Deng, Liu şi Chen traversează fluviul Yangtze şi eliberează Nanjingul, capitala guvernului Gomindan. Apoi, «armata Liu-Deng» îşi continuă înaintarea spre Sud şi eliberează regiunea de sud-vest a ţării". După ce a co-dirijat – împreună cu Liu Bocheng – administraţia civilă şi militară a Chinei de Sud, *Deng este chemat la Beijing încă din 1952, ajungând în funcţii foarte înalte*: viceprim-ministru în guvernul lui Zhou Enlai, secretar general al Comitetului central (1954) şi la numai 52 de ani membru permanent al Biroului politic (1956).

1.1.2. De partea pragmatiştilor

Deşi campania celor O sută de Flori nu pare să fi suscitat vreo critică din partea lui Deng Xiaoping (dacă acest lucru nu este cumva o exagerare a represiunii), politica Marelui Avânt şi „represiunea contra dreptei" declanşată de Mao Zedong împotriva lui Peng Dehuai începând cu 1959 stau la originea directă a rupturii sale de aripa dogmatistă. *Încă din 1960, Deng Xiaoping se situează de partea lui Liu Shaoqi al doilea personaj din regimul de la 1945* şi Peng Zhen, primarul Beijingului, pentru a restaura economia ţării (grav perturbată de Marele Avânt) renunţând la politica maoistă. Deşi cadrul comunelor populare subzistă, gradul de colectivizare după cum s-a spus este puternic redus şi sunt adoptate de urgenţă măsuri de

recentralizare.

În ciuda unei autocritici, Deng acuzat de „revizionism de dreapta” încă de la începutul Revoluţiei culturale nu scapă de condamnare. Îndepărtat de la putere, *el se ascunde timp de 7 ani, reapărând în public abia la 12 aprilie 1973.* La această dată, Zhou Enlai încearcă să reconstruiască ţara. Slăbit din cauza unui cancer, el se sprijină în totalitate pe Deng, care este reînvestit în toate funcţiile sale (membru al Comitetului permanent al Biroului politic şi şef al statului-major al armatei). Reluând politica pragmatistă de la începutul anilor ’60 (reabilitarea specialiştilor, deschiderea spre tehnologiile străine, recentralizarea…), el întâmpină opoziţia refractară a „dogmatiştilor”. *Iar moartea protectorului său principal Zhou Enlai în ianuarie 1976 determină o nouă cădere a lui în dizgraţie.*

Retras discret – la Canton, fără îndoială, unde poate conta pe sprijinul unor mari demnitari militari –, el acţionează din culise pentru a-şi recăpăta puterea. Dat fiind raportul de forţe după moartea lui Mao Zedong (survenită în septembrie 1976), el trebuie mai întâi să decapiteze clanul dogmatic al rivalului său, obscurul şi mediocrul Hua Guofeng, propulsat în fruntea ţării imediat după dispariţia lui Zhou Enlai. Sub presiunea armatei (printre care mareşalul Liu Bocheng) şi a unor membri de partid, Hua Guofeng procedează, la 6 octombrie 1976, la arestarea „bandei celor patru”, din care făcea parte şi soţia lui Mao. Odată îndeplinită această operaţiune prealabilă, *Deng foloseşte aceleaşi surse de influenţă (militare şi civile) pentru a-l obliga pe Hua Guofeng să-l reabiliteze* ceea ce s-a şi întâmplat în iulie 1977, când îşi recuperează funcţiile avute cu cincisprezece luni înainte. Nu-i va mai rămâne decât să-l elimine pe Hua. Şi o face în felul său adică cu calm, obligându-l să coboare din nou, în patru ani, treaptă cu treaptă, întreaga scară a puterii. Încă din decembrie 1978 îl forţează să-şi facă o autocritică; apoi, în februarie 1980, îl constrânge să accepte expulzarea unui mare număr de prieteni din Biroul politic; în toamna lui 1980 Hua este eliberat din funcţia sa de prim-ministru; în iulie 1981 este retrogradat din funcţia de preşedinte al Partidului, ajungând ultimul din cei

şase vicepreşedinţi; şi, în fine, este exclus din Biroul politic în septembrie 1982…

1.2. …la arta de a trage sforile

Fără a şti care sunt izvoarele sale de inspiraţie (Confucius? Mao Zedong? Zhou Enlai?), de-a lungul carierei lui Deng Xiaoping se constată un simţ genial al manipulării şi eschivei. Omul excelează în arta de a conduce din umbră, de a-i face pe ceilalţi să acţioneze şi de a se folosi de ceilalţi indivizi sau mase.

1.2.1. Manipularea maselor

Două momente forte fac dovada priceperii lui Deng Xiaoping şi a partizanilor săi în manipularea mişcărilor populare. Prima dată, cu ocazia zilelor de 4 şi 5 aprilie 1976, profită de Sărbătoarea Morţilor pentru a mobiliza o opinie foarte afectată de decesul lui Zhou Enlai. Adunaţi în piaţa Tian an Men, sute de mii de locuitori ai Beijingului ascultă discursuri, citesc poeme, sloganuri şi manifeste agăţate de jerbe sau lipite pe ziduri. După spusele reporterilor de la „Jenmin Jibao", „contra-revoluţionarii au proclamat deschis sprijinul lor în favoarea lui Deng Xiaoping şi, ca nişte turbaţi, au îndreptat vârful de lance împotriva preşedintelui Mao, marele nostru conducător, cu scopul de a diviza Comitetul central al Partidului ce-l are în fruntea sa pe preşedintele Mao, în tentativa zadarnică de a deturna lupta dusă astăzi pentru a-l critica pe Deng Xiaoping şi a riposta vântului deviaţionist de dreapta ce repune în discuţie justele concluzii". A doua zi, la 5 aprilie, eliberând piaţa de toate simbolurile manifestanţilor, serviciile oficiale declanşează revolta furioasă a mulţimii, ajungându-se la lupte violente între manifestanţi şi trupele de poliţie şi miliţie. Acest *„incident politic contra-revoluţionar din*

piaţa Tian an Men” care antrenează o puternică represiune îi furnizează lui Hua Guofeng pretextul de a-l destitui pe Deng Xiaoping din funcţiile sale politice. Manifestanţii sunt acuzaţi că „l-au proslăvit pe Deng în zadarnica tentativă de a face din acesta un Nagy, de a-l ridica în fruntea unei contra-revoluţii de tip unguresc”.

Chiar dacă a eşuat, manifestaţia din 5 aprilie a demonstrat capacităţile clanului Deng Xiaoping în mobilizarea maselor. Câteva luni mai târziu, acesta recidivează, *atrăgând în folosul său o mare parte din curentul contestatar al „primei primăveri de la Beijing”, care se manifestă în marile oraşe chineze începând din decembrie 1978.* Prietenii săi se străduiesc atunci să accentueze similitudinea dintre trecutul dureros al lui Deng şi cel al zecilor de mii de petiţionari care abundă la Beijing sau Shanghai pentru a reclama compensările a mii de nedreptăţi comise împotriva lor încă de la revolta celor O sută de Flori, şi mai ales în timpul Revoluţiei culturale. Deng, prezentat atunci ca o victimă între victime, beneficiază de denunţări şi atacuri virulente împotriva lui Hua Guofeng, considerat drept moştenitorul direct al celor responsabili de nedreptăţile trecutului. Într-un *dazibao* incendiar afişat în decembrie un anume Teng Husheng exprimă foarte clar mesajul pe care adepţii lui Deng Xiaoping încearcă să-l popularizeze: „Tu, [Hua Guofeng], care eşti executantul represiunii împotriva manifestanţilor din Tian an Men şi măcelarul martirilor din 5 aprilie, tu trebuie cel puţin să explici clar, în faţa întregii ţări, care sunt problemele tale; şi se va decide atunci dacă ţi se va da sau nu postul, după evaluarea comportamentului şi capacităţilor tale reale. În timpul acestei perioade de frământări, problemele naţionale vor fi preluate de Tonton Deng [Xiaoping], în care avem mai multă încredere”. Câtă vreme tinerii contestatari din 1978–1979 ţin astfel de discursuri, Deng Xiaoping nu vede decât avantaje pe „zidul democraţiei”. Dar din momentul în care sunt găsite *dazibao* ale lui Wei Jingshen în care se solicită alinierea sistemului politic chinez la cel al democraţiilor occidentale şi se critică „sistemul Hua-Deng” sau chiar o „Declaraţie a drepturilor

omului în China” în 19 puncte –, reacţiile liderului devin foarte ostile unei mişcări populare care îi scapă de sub control. „S-a folosit zidul avea să declare el după aceea, pentru a justifica represiunea pentru a manipula opinia publică prin lansarea de zvonuri care deformau realitatea, adeseori zvonuri evident mincinoase, ajungându-se până la ameninţarea securităţii naţionale.”

1.2.2. Manevrele din sânul puterii

În cadrul societăţii oficiale căreia îi cunoaşte perfect toate angrenajele şi clanurile –, Deng Xiaoping practică, în acelaşi fel ca şi în cazul societăţii civile, manipularea. El ştie să caute puncte de sprijin esenţiale, cum ar fi armata. Nu este o întâmplare că biografia sa oficială îi scoate în relief rolul de comisar politic al armatelor; şi nici faptul că singura funcţie pe care a exercitat-o continuu a fost aceea de preşedinte al comisiei militare a Comitetului central. Întoarcerea sa la putere în 1977 datorează mult clanului mareşalilor, din care face parte şi vechiul său tovarăş de arme, Liu Bocheng.

În războiul nemilos al facţiunilor, care a făcut ravagii cu ocazia succesiunii „Marelui Cârmaci”, Deng ştie să se retragă provizoriu. *El excelează, într-adevăr, în arta eschivării.* Decât să-şi înfrunte rivalul în faţă, preferă să aştepte în linişte dar nu pasiv ca acesta să se descopere şi să comită greşeli. Pentru a-i sustrage atenţia, este în stare să-i aducă cele mai mari elogii. Aflând, în octombrie 1976, de numirea lui Hua Guofeng la preşedinţia Biroului politic, nu-i este teamă să-i scrie: „Pe plan politic şi ideologic, tovarăşul Guofeng este cel mai indicat succesor al preşedintelui Mao”. În anul următor, când este chemat din exil, el declară deopotrivă cu falsă supunere şi umilinţă: „Funcţia pe care o am este o funcţie de auxiliar al preşedintelui Guofeng”.

Reuşind să-l îndepărteze total pe Hua Guofeng, Deng nu-şi asigură cele mai înalte funcţii din Partid şi din Stat, ci numai pe cele de vicepreşedinte al Partidului şi viceprim-ministru.

Curând, sub pretextul vârstei sale înaintate şi dorinţei de întinerire a cadrelor, el se limitează să participe la Comitetul permanent al Biroului politic şi să prezideze Comisia pe probleme militare şi cea a consilierilor din Comitetul central. Totul se petrece ca şi cum, după exemplul vechilor împăraţi, el îşi acorda rolul de animator şi organizator al vieţii ţării fără a o conduce în mod direct.

Această retragere relativă este cu siguranţă unul dintre secretele longevităţii sale politice. Ceea ce îi permite, în funcţie de reacţiile egalilor săi din Biroul politic şi din armată, să modifice la nevoie politica în curs (eventual prin schimbarea secretarului general al Partidului sau a primului-ministru) fără ca imaginea sa de conducător suprem să fie pătată. De fapt, puterea lui Deng Xiaoping nu este mai mare decât a altor lideri ai lumii comuniste. Ea nu este nelimitată. *Departe de a fi un monarh absolut, Deng este doar elementul motor al facţiunii dominante a momentului;* ascensiunea sa la putere este rezultatul unui compromis între curente antagoniste. Nimic nu demonstrează mai bine acest lucru ca declaraţiile întemeiate pe care le face în 1979 în legătură cu limitele acţiunii sale. În discursul său din 30 martie, el defineşte fără echivoc cele patru principii asupra cărora se angajează să nu cadă niciodată la învoială: calea socialistă, dictatura proletariatului, rolul conducător al Partidului şi ideologia (marxism-leninismul şi gândirea maoistă).

Pentru ca o asemenea tactică să nu se întoarcă împotriva iniţiatorului său, *el se vede obligat să plaseze în posturi-cheie oameni competenţi şi de încredere.* Şi Deng Xiaoping face, în această privinţă, o alegere fericită. La sfârşitul lui 1979, cu ocazia primirii unui grup de occidentali, el mărturiseşte care este elementul ce a devenit pentru sine o prioritate: „Am trecut explică el de 75 de ani şi merg pe 76. La această vârstă a sosit cu adevărat momentul să ne îngrijim de viitor, înţelegând prin acest lucru că avem datoria să găsim oameni de valoare pe care se poate conta, astfel încât să evităm producerea de tulburări în momentul în care se va deschide succesiunea” Doi oameni consideraţi mult timp succesorii săi

joacă un rol esenţial în prima perioadă a erei deng-xiaoping-iste. *Hu Yaobang pe care-l întâlnim în preajma lui încă de la întoarcerea sa în viaţa politică îşi asumă (din 1981 până în ianuarie funcţia esenţială de secretar general al Partidului.* Prin dinamismul şi anticonformismul său, el atrage de partea sa tineretul studenţesc şi se face detestat de către conservatori. Lui i se datorează esenţialul „demaoizării" şi reformele economice radicale, precum şi deschiderea spre lumea din afară. După cum frumos a menţionat Éric Mayer, „Hu a fost acest Vulcan maliţios, vrăjitor al ideilor, cu un spirit suplu ca o anghilă, care a ştiut «să vândă» Partidului comunist chinez un înveliş ideologic care să acopere toate rupturile apărute după 30 de ani de ordine maoistă". Cu o personalitate foarte diferită, mai înţelept şi mai realist, *Zhao Ziyang este prim-ministru din 1980*, succesorul lui Hu Yaobang în fruntea PC după 1987. Fără acţiunea complementară a acestor doi oameni, cu siguranţă că deng-xiaoping-ismul n-ar fi obţinut asemenea succese.

2. …ŞI DENG-XIAOPING-ISMUL

În discursurile şi declaraţiile sale, Deng Xiaoping se fereşte de orice teoretizare. Citindu-l sau ascultându-l, el dă impresia că rămâne fidel dogmelor ideologice de bază, limitându-se doar la îndepărtarea tuturor aplicaţiilor greşite ale acestor teorii, revalorizându-le pe cele mai conforme cu circumstanţele momentului. În realitate, deşi nu se complace efectiv în reflecţii teoretice şi recurge la orice mijloc, asta nu înseamnă că deng-xiaoping-ismul nu ar mai constitui de fapt o tentativă originală de împăcare a socialismului cu economia de piaţă. Se va spune, poate, că este vechiul vis reformist nutrit de numeroase regimuri comuniste dornice să se menţină printr-o îmbunătăţire a condiţiilor de viaţă; dar, până atunci, nimeni nu îndrăznise să împingă atât de departe schimbarea economică. Mai mult decât o simplă reformă, „gaige" s-a dovedit, foarte repede, a fi o revoluţie.

2.1. Programul iniţial

Unul dintre termenii frecvent folosiţi de promotorii săi pentru a califica acţiunea deng-xiaoping-istă este cel de modernizare. Acesta are avantajul că o înrădăcinează istoric şi-i atribuie paternitatea lui Zhou Enlai, care, încă din 1964, propusese Adunării naţionale un „plan al celor Patru Modernizări", reluat în 1975 de către Deng Xiaoping. Pe de altă parte, termenul „modernizare" are o conotaţie modestă, care permite să nu-i înspăimânte pe cei interesaţi. Noua putere doreşte să convingă opinia că e vorba doar de o reorganizare sau, altfel spus, de o adaptare la lumea modernă,

dar nu de o răsturnare. De fapt, simpla lectură a programului lansat în 1978 şi explicat în anii următori de echipa lui Deng Xiaoping demonstrează că obiectivele depăşesc cu mult o simplă modernizare.

2.1.1. Povara trecutului

Cea dintâi forţă a proiectului este sprijinirea pe un bilanţ real al situaţiei în care se află ţara. Noua echipă recunoaşte că din 1949, ţara a fost dotată cu infrastructuri esenţiale ce constituie „un punct de plecare solid pentru a progresa spre cele Patru Modernizări". *„S-a construit o economie independentă, pe baze relativ largi*", capabilă să producă 100 milioane tone de petrol pe an şi 600 milioane tone de cărbune. Au fost acumulate investiţii în constituirea de capital fix, a căror valoare depăşeşte 600 miliarde de yuani. La aceasta trebuie adăugate bogăţiile în resurse naturale, care, o dată puse în exploatare, „vor constitui o putere materială enormă". Totuşi, aceste rezerve promiţătoare şi aceste prime achiziţii nu trebuie în niciun caz după Deng Xiaoping să mascheze slăbiciunile, întârzierile şi chiar regresele Chinei în acest sfârşit al anilor '70. Câtă vreme în acest ultim deceniu s-a observat, în alte părţi ale lumii, o accelerare foarte rapidă a dezvoltării economice, în China, aceasta a încetinit în mod considerabil.

Mai multe motive explică stagnarea şi decalajul în raport cu alte ţări: unele legate de politica internă, altele de climatul internaţional. „Vreme de câţiva ani, după crearea Republicii populare în 1949 îşi aminteşte cu oarecare amărăciune Deng Xiaoping –, China a fost izolată de restul lumii. Şi nu noi, chinezii, am fost responsabili de această izolare. Ea ne-a fost impusă din exterior prin ostilitatea unora faţă de noi şi, în special, de forţele care se opuneau socialismului chinez." Amărăciune şi faţă de *URSS, care şi-a impus modelul de gestiune şi organizare a întreprinderilor*; *şi care şi-a retras brusc ajutorul în anii '60.* Dar resentimentul cel mai intens al adepţilor lui Deng

Xiaoping se manifestă faţă de *„Banda celor patru”* şi faţă de *Lin Biaoy* care, înainte de a fi neutralizaţi, „au avut timp să deterioreze într-o măsură inimaginabilă structura socială şi sistemul economic al Chinei”. Politica de „extremă stânga” ar fi întârziat cu „zece ani buni” vastul program de modernizare iniţiat de Zhou Enlai.

2.1.2. Pariul cu viitorul

În ciuda diverselor avataruri, China îşi poate regăsi drumul prosperităţii, cu condiţia să-şi modifice radical unele comportamente şi politici. Mai întâi trebuie să se redea deplinul avânt geniului inventiv şi talentului creator al unui popor întemniţat mai bine de un deceniu „într-un fel de cămaşă de forţă intelectuală”. Iar pentru asta trebuie recuperată întârzierea tinerei generaţii în dobândirea capacităţilor tehnice şi specializate de care are nevoie. O altă necesitate, la fel de imperioasă, impune o politică de deschidere către lume, care să permită profilarea de experienţa celorlalte ţări, precum şi de capacităţile lor financiare: „Nu există nicio ţară observă Deng Xiaoping în care procesul de modernizare să se fi desfăşurat într-o izolare totală. Acest proces s-a bazat întotdeauna pe o stimulare reciprocă, între popoarele care diferă unele de altele”. Dacă se consideră că tehnicile de gestiune ale ţărilor capitaliste şi descoperirile lor ştiinţifice şi tehnologice aparţin patrimoniului comun al umanităţii, atunci „nu există vreun motiv pentru care acestea să nu poată fi utilizate într-o Chină socialistă”. Ţările dezvoltate au numai de câştigat din colaborare. Într-adevăr, având în vedere „ponderea” în special demografică pe care o reprezintă, „ne putem aştepta ca modernizarea Chinei să constituie o schimbare fundamentală pentru economia mondială”.

Punctul hotărâtor al „modernizării” propuse de către Deng Xiaoping constă în extinderea progresivă a rolului economiei de piaţă ceea ce, cu siguranţă, este şi cel mai delicat aspect

supus aprobării conducătorilor de partid şi de stat, în special aripii stingi a PCC, care nu ezită să denunţe deriva spre capitalism. Prevăzând aceste critici, liderul replică: „Nu, această orientare nu ne aparţine. Este greşit să presupunem că o economie de piaţă nu se poate dezvolta decât într-un sistem capitalist. *În sânul sistemului socialist pot coexista o economie de piaţă şi o economie bazată pe planificarea producţiei, şi este posibilă coordonarea lor*. Dacă există asemănări între o economie de piaţă în regim socialist şi în regim capitalist, există în schimb şi diferenţe majore. În regim socialist, unele mijloace de producţie aparţin întregii naţiuni, altele unor colectivităţi. Legăturile dintre cele două sectoare pot fi controlate de piaţă, dar baza comună a celor două rămâne proprietatea socialistă. Însăşi natura unei societăţi socialiste este concepută pentru a îmbogăţi întreaga populaţie, într-o societate socialistă nu vom asista niciodată la ascensiunea vreunei clase de exploatatori". Obiectivul declarat al reformei pe care o preconizează Deng este, de fapt, dovedirea absurdităţii sloganului dogmatiştilor: „Noi preferăm o societate săracă, dar socialistă, unei societăţi bogate, dar capitaliste".

Acest pariu enorm, care viza concilierea economiei de piaţă cu regimul socialist, este pe deplin semnificativ pentru filosofia realistă a lui Deng Xiaoping. Aşa cum noua echipă aflată la putere propune un compromis lumii capitaliste (pe baza promisiunii unei păci în relaţiile internaţionale şi a unei creşteri substanţiale a schimburilor, aceasta este invitată să-şi furnizeze produsele şi tehnologiile), ea invită întreaga societate chineză la o altă tranzacţie rezonabilă, dacă nu exaltantă. Ea îi propune o mai mare bunăstare cu „un prim rezultat înainte de doi-trei ani" –, adică o *creştere treptată a venitului naţional şi a nivelului de consum pe cap de locuitor, totul fără o automatizare rapidă şi radicală, care ar fi catastrofică pentru locurile de muncă* („Cu cât o economie este mai modernă, cu atât mai puţin are nevoie de braţe de muncă. Or, ţara noastră deţine un număr extraordinar de mare de locuitori. Unde vor merge? Ce vor face?"). În schimb, echipa

conducătoare pretinde o „aplicare strictă a legalităţii socialiste”, înfierând anarhia şi practicile disidente: „Reuşita celor Patru Modernizări previne Deng fără ocolişuri impune întreţinerea în viaţa politică a unei atmosfere de calm şi unitate. După aceşti ani de agitaţie socială, poporul chinez e hotărât să nu lase niciun fel de dezordine socială să-i împiedice efortul în accelerarea progresului social şi material”. Încă din 1979, termenii „contractului” sunt cum nu se poate mai clari: cele Patru Modernizări, da; a cincea adică democratizarea cerută de Wei Jingsheng nu… De altfel, „demaoizarea” iniţiată de către Deng Xiaoping n-ar putea însemna altceva decât înlocuirea despotismului luminat cu absolutismul de drept divin.

2.2. Demitizarea lui Mao Zedong

2.2.1. O necesitate

Unul dintre cele mai bune exemple ale „metodei Deng” ne este furnizat de abilitatea revizuirii oficiale a rolului şi activităţii lui Mao Zedong. O operaţiune politică periculoasă, atât în sânul PC unde adepţii Marelui Cârmaci erau numeroşi –, cât şi în rândul populaţiei, supusă de mai bine de treizeci de ani unui cult excesiv. O operaţiune delicată, căci ea trebuia să evite cu orice preţ readucerea în discuţie a intrigilor şi uneltirilor din trecut ale unor cadre ale Partidului, în special ale celor din nou echipă aflată la putere. O operaţiune totuşi necesară, pentru a justifica politica radical diferită a susţinătorilor lui Deng Xiaoping şi pentru a le permite concilierea prin reabilitare cu victimele maoismului. Nu era permis niciun pas greşit; fiecare păstra încă în memorie daunele provocate de brutala destalinizare hruşciovistă. „Nu-i vom face niciodată lui Mao ar fi mărturisit Deng Xiaoping unui ziarist în 1980 ceea ce i s-a făcut lui Stalin.”

Necesitatea Partidului comunist de a opera o nouă analiză a rolului lui Mao ar fi fost exprimată pentru prima dată în 1978. Însă abia după mai bine de doi ani şi jumătate de discuţii s-a ajuns la redactarea unui text acceptabil de către toate părţile interesate şi de opinia publică. Acest amplu document 36.000 de caractere, adică în jur de o sută de pagini este supus Comitetului central la 27 *iunie 1981*, sub titlul: *„Hotărârea asupra câtorva probleme ale istoriei Partidului nostru de la crearea Republicii populare chineze*".

Răzleţe în primele şase părţi ale documentului consacrate evocării cronologice a istoriei Partidului şi adunate în partea a şaptea (intitulată „Rolul istoric al tovarăşului Mao Zedong şi gândirea lui Mao Zedong"), criticile aduse Marelui Cârmaci sunt numeroase şi întemeiate, vizând la fel de bine trăsături de caracter şi orientări politice. I se reproşează vanitatea („Era tot mai orgolios, îndepărtându-se treptat de realitate şi de masele populare." „Mao şi mulţi dintre tovarăşi (…) se lăsaseră cuprinşi de înfumurare şi satisfacţie în faţa succesului.") şi autoritarismul excesiv („În această perioadă […], comportamentul său arbitrar a dăunat, puţin câte puţin, centralismului democratic al Partidului." „Comportamentul său subiectivist şi autoritar s-a accentuat treptat, plasându-se din ce în ce mai mult deasupra Comitetului central al Partidului."). De asemenea, i se reproşează că a acceptat şi încurajat un cult al personalităţii care „a atins paroxismul" în timpul Revoluţiei culturale. Dar *cele mai aprinse şi mai repetate critici se referă la „stângismul" său.* De la reuniunea de la Luschan (iulie 1959) pe parcursul căreia Mao „a lansat pe nedrept o critică" împotriva lui Peng Dehuai şi până în primăvara lui 1976, el s-a implicat fără încetare într-o luptă nedreaptă şi nefastă împotriva „celor de dreapta". Acordind o „amploare exagerată" şi un „rol absolut" luptei de clasă, el a impulsionat acţiuni de masă foarte dăunătoare, printre care se numără şi Revoluţia culturală. În această privinţă, documentul din iunie 1981 este foarte clar: „Istoria a demonstrat că «revoluţia culturală» declanşată pe nedrept de conducătorul ei şi exploatată de grupuri contra-revoluţionare a cufundat ţara

în haos, cu consecinţe catastrofale pentru Partid, pentru Stat şi pentru toate naţionalităţile”.

2.2.2. Un rechizitoriu moderat

Deşi rechizitoriul este riguros, el se doreşte totuşi a fi moderat şi echitabil: „Tovarăşul Mao Zedong afirmă documentul din 1981 a fost un mare marxist, un mare revoluţionar, un mare strateg şi un mare teoretician proletar. Cu siguranţă, el a comis erori grave în timpul «Revoluţiei culturale»; dar dacă avem în vedere viaţa sa în ansamblul ei, contribuţia sa la revoluţia chineză depăşeşte cu mult greşelile sale. Meritul său se află pe primul loc, în timp ce erorile sale au o importanţă secundară”. *Este omagiat pentru că a contribuit la fondarea şi dezvoltarea Partidului, pentru că l-a condus spre victorie* şi pentru că a stabilit bazele regimului comunist. Pe de altă parte, este lăudat pentru că a apărat câteva cadre, pentru că a luptat împotriva lui Lin Biao, pentru că l-a înfruntat pe Jiang Quing şi pentru că a rezistat presiunilor „social-imperialismului” sovietic. Recunoaşterea unor merite ale fostului lider constituie una dintre diferenţele esenţiale în comparaţie cu respingerea totală a acţiunii staliniste de către Hruşciov în 1956.

O altă abilitate a operaţiunii care avea să permită prezervarea susceptibilităţilor şi atenuarea impactului criticilor este aceea de a fi stabilit o întreagă serie de distincţii în aprecierea rolului lui Mao Zedong. Mai întâi în funcţie de vârsta acestuia („La bătrâneţe, el nu a mai ştiut să facă o analiză corectă a multora dintre probleme”). De asemenea, în funcţie de perioade: în perioada 1949–1956, chiar dacă a înfăptuit „realizări colosale”, Mao a comis şi „erori grave”; în schimb, din 1966 până în 1976, din cauza Revoluţiei culturale şi a consecinţelor sale, bilanţul este aproape în totalitate negativ.

Abilitatea majoră a „demaoizării” este aceea de a fi definit două domenii foarte diferite: cel al acţiunilor individuale ale

lui Mao (domeniu susceptibil de a fi supus criticii); şi cel de necriticat al „gândirii lui Mao Zedong”, o „teorie ştiinţifică formată de-a lungul timpului”, născută din unirea principiilor generale ale marxism-leninismului cu practica concretă a revoluţiei chineze. Datorită acestui subtil distinguo, *adepţii lui Deng Xiaoping au astfel posibilitatea să înfiereze acţiuni precise, fără a părea că repun în discuţie vulgata oficială.* Cum este cazul, de exemplu, cu perioada 1966–1976: „Tezele greşite, deviaţioniste «de stânga» ale tovarăşului Mao Zedong privitoare la declanşarea «revoluţiei culturale» declară documentul se îndepărtau evident de orbita gândirii lui Mao Zedong (…). Noi trebuie să distingem bine aceste greşeli de însăşi gândirea lui Mao Zedong…”.

Noua echipă conducătoare dă dovadă de aceeaşi prudenţă şi iscusinţă în operarea foarte delicatei turnante care o constituie introducerea economiei de piaţă într-un regim socialist.

2.3. Introducerea economiei de piaţă

În câţiva ani (1978–1985), China suportă în orientările sale de politică economică cea mai completă revoluţie pe care au cunoscut-o vreodată ţările comuniste de la 1917. Cifre de producţie, indici ai venitului pe cap de locuitor, anchete ale experţilor occidentali, reportaje… toate subliniază extraordinarul avânt realizat de economia chineză de la sfârşitul anilor ’70. Cu o creştere de 10% pe an, PNB pe cap de locuitor se dublează (între 300 şi 500 de dolari în 1986), China ridicându-se la un nivel de dezvoltare asemănător cu al Indoneziei (490 de dolari pe an).

Această desprindere uimitoare – rezultat direct al „gaige”-ului înfăptuit de echipa Deng Xiaoping – se caracterizează mai ales prin pragmatismul său total. Deşi reforma se situează în tradiţia „reformelor la vârf” ilustrate de NEP-ul sovietic şi

experienţa iugoslavă, ea nu poate fi totuşi cu adevărat identificată cu vreuna dintre ele. Bineînţeles, există un spirit comun (voinţa de a spori autonomia şi iniţiativele producătorilor, grija de a flexibiliza mijloacele de comercializare menţinând în mâinile Partidului-Stat pârghiile de comandă – preţuri, planuri… şi sectoarele de bază – industrie, armament…), tot aşa cum există o continuitate certă cu „reajustarea" din epoca Liu Shaoqi (1960–1962), marcată de o reducere puternică a gradului de colectivizare şi o recentralizare administrativă. Dar „gaige"-ul se dovedeşte a fi mai suplu şi mult mai deschis spre metodele extra-socialiste – în special spre cele din lumea capitalistă – decât precedentele experienţe reformatoare. Singura care contează este eficacitatea, indiferent că inspiraţia vine din Vest sau din Est.

Pragmatic în inspiraţia sa, fracţionat în realizarea sa, puternic tributar diferitelor riscuri conjuncturale (de natură politică sau economică), *„gaige"-ul nu a dat prilejul afirmării unei legi-program de ansamblu, cu obiective şi un calendar bine definite. Dimpotrivă*. Este ca un fel de puzzle uriaş în care s-ar fi aşezat, puţin câte puţin, tatonând, piesele puternice, şi în care, peste mai mulţi ani, s-ar descoperi conturul general; căci există, fără nicio îndoială, o logică a „gaige"-ul, diferitele reforme îmbinându-se unele cu altele. „Deng Xiaoping – observă François Godement – a utilizat constant dificultăţile întâmpinate de primele reforme, pentru a lansa altele, de multe ori mai fundamentale." Se afirmă o voinţă conducătoare (care va fi emanând oare chiar de la Deng, de la Chen Yun, sau de la Hu Yaobang?) care impune priorităţile (mai întâi, agricultura), accelerările (stimulate în 1978–1979, 1984–1985) şi pauzele.

2.3.1. Decolectivizarea

În lupta dintre pragmatişti şi dogmatici – care se termină cu victoria lui Deng Xiaoping –, alegerea strategiilor economice a

jucat un rol important. Hua Guofeng, partizan entuziast al aplicării politicilor rurale maoiste, a încercat să le impună din nou încă din toamna lui 1975, prin lansarea „mişcării de studiu de la Dazhai", care prevedea mobilizarea maselor ţărăneşti în vederea realizării unor lucrări hidraulice şi de amenajare funciară; promovarea Brigăzilor în sânul Comunelor populare; accentuarea mecanizării… De îndată ce s-a conturat victoria lui Deng Xiaoping asupra rivalului său (în vara lui 1978), strategia Dazhai a fost sistată, apoi abandonată, în schimb, în provincia Anhui a fost iniţiată o politică de liberalizare moderată („Zhengce"), care a servit drept test pentru proiectul lui Deng Xiaoping. În luna decembrie a aceluiaşi an 1978, „zhengce" a fost oficializată şi răspândită pe teritoriul întregii Chine, prin intermediul a două documente având titluri de o modestie înşelătoare: „Decizii în legătură cu câteva probleme privind accelerarea dezvoltării agricole" şi „Reguli de muncă în Comunele populare rurale". Aplicarea acestor texte a dus la abandonarea totală a direcţiei maoiste, la o decolectivizare de fapt şi la distrugerea treptată a Comunelor populare.

Ţăranilor care lucrează în Comunele populare – în echipe (20-30 de familii) şi brigăzi (200-300 de familii) – şi sunt plătiţi foarte prost, în funcţie de timpul lucrat, *li se propune de acum înainte semnarea unor „contracte de responsabilitate" cu statul*. La început se pretinde ca actul să fie încheiat colectiv, de 5 sau 6 familii, apoi, foarte repede, se acceptă angajamentul unei singure familii. Aceasta din urmă primeşte în arendă – pentru o perioadă de 3, apoi de 15 ani – un petic de pământ proporţional cu mărimea familiei, pe care este liberă să-l lucreze după voia sa, cu pierderi şi profituri, în schimbul unui impozit şi al furnizării către stat a unei treimi din recolte, la un preţ fixat prin contract, şi a unei alte părţi („supra-cote") la un preţ variabil, în funcţie de condiţiile pieţei…

Copleşit de *succesul acestui nou sistem* (la sfârşitul lui 1984, 96,6% din familiile ţărăneşti subscriseseră la el), statul, incapabil să respecte volumele cotelor cu preţ fix, trebuie să

cumpere, mult mai scump, cea mai mare parte a recoltelor ca supra-cote. Astfel, în perioada 1978–1984, preţurile medii plătite agricultorilor cresc cu 54%.

În paralel, autorităţile flexibilizează monopolurile de stat, autorizând târgurile şi comerţul ambulant şi lărgind mereu gama de produse autorizate pentru a fi vândute. De la 33.000 în 1978, numărul pieţelor libere urcă la 61.000 în 1985.

Rezultatele acestor diverse măsuri sunt spectaculoase. Din 1978 până în 1984, producţia de cereale creşte cu o treime, cea de oleaginoase se dublează, iar producţia de bumbac se triplează… *Veniturile ţăranilor cunosc şi ele o creştere puternică.* Indicele venitului pe cap de locuitor (în termeni reali) trece de la 100 în 1978 la 232 în 1985. O mică parte a populaţiei rurale (25 milioane de familii în 1984) reuşeşte chiar, specializându-se în cultura de legume şi fructe sau în creşterea animalelor, în jurul oraşelor, să dispună de venituri de 3 până la 5 ori mai mari decât media altor gospodării.

2.3.2. Reforma urbană şi industrială

Legată de reformele agricole printr-o strânsă interacţiune oraş-sat, foarte dependentă de evoluţia structurilor administrative, „reforma urbană” – adică aceea a industriei de stat – a apărut dintr-odată ca fiind foarte dificil de condus. De asemenea, echipa aflată la putere dă dovadă în această problemă de o prudenţă deosebită. După ce a experimentat unele din principiile sale în Sichuan – sub conducerea lui Zhao Ziyan –, ea răspândeşte reforma progresiv în restul ţării, începând din iulie 1979. În septembrie 1980, doar 16% din întreprinderi sunt implicate (dar ele asigură totuşi 45% din producţia industrială naţională). În 1981 şi 1982 reforma stagnează, primind cu adevărat un nou elan abia în octombrie 1984, la a treia plenară a celui de-al XIII-lea Comitet central.

Decât să vorbim de *o reformă*, e mai corect să vorbim de reforme, la plural. Principala dintre ele urmăreşte *lărgirea autonomiei întreprinderilor.* Acestora li se propun „contracte de

responsabilitate" concepute în acelaşi spirit ca şi cele încheiate cu agricultorii. Odată satisfăcute obligaţiile cantitative şi calitative ale planului, întreprinderea contractantă îşi poate păstra o parte din profituri, putând dispune de ele pentru reinvestiţii sau prime; totodată, ea poate face împrumuturi de la bănci şi să schimbe cu alte uzine producţia ce-i rămâne după achitarea cotelor. În schimb, ea este supusă unor constrângeri fiscale faţă de statul central (impozit progresiv, de la 7 la 55% din beneficii) şi faţă de autorităţile locale (taxe, cotizaţii…). Acestea din urmă tind să joace un rol tot mai mare, *descentralizarea* fiind una dintre ideile-forţă ale reformei. Municipalităţile sunt dotate cu puteri în materie de investiţii, distribuire, preţ, restructurări… În 1985, în afara municipalităţilor cu drept deplin, 58 de oraşe participă – nu fără dificultăţi – la acest proces de descentralizare.

În interiorul întreprinderii se întrevăd schimbări. Datorită creării unui „congres al muncitorilor şi funcţionarilor", puterea decizională devine mai puţin dependentă de partid şi sindicate. Individual sau pe ateliere, se pot negocia contracte de producţie cu conducerea întreprinderii. Cu scopul de a responsabiliza mai mult personalul, de a revaloriza rolul tehnicienilor (mai bine formaţi) şi de a diminua presiunea politică, aceste eforturi se alătură unei creşteri generale a remuneraţiilor, bazată pe generalizarea primelor.

Reforma cea mai delicată – dar şi cea mai necesară pentru eficientizarea funcţionării întreprinderilor pe cale de autonomizare şi pentru facilitarea integrării Chinei în comerţul internaţional – se dovedeşte a fi, fără îndoială, aceea a *sistemului general al preţurilor*. Ţinând prea puţin cont de structura cererii şi costurilor, sistemul în vigoare în timpul perioadei maoiste are drept consecinţă – după chiar spusele autorităţilor – stabilirea „unei distanţări iraţionale între preţ şi marfa". Totuşi, teama de o creştere a preţurilor susceptibilă de a pune în pericol regimul îi face pe responsabili să întârzie primele decizii (hotărâte abia la sfârşitul lui 1984) şi să nu ia decât măsuri incomplete, nesatisfacătoare. Astfel, se decide ca

producţia industrială să se supună la trei tipuri de regim de preţ, în funcţie de produse: ansamblul materiilor prime ar avea un preţ fix şi uniform, o parte din produsele semifinite fiind supusă aceluiaşi regim; o altă parte, corespunzătoare cantităţilor rămase după achitarea cotelor, ar fi trimisă pe piaţă la preţuri variind între anumite limite; iar produsele finite ar fi comercializate în mod liber. Prin urmare, autorităţile tind să diminueze numărul de produse la preţuri oficiale (de la 120 la 60, apoi la 23), să le reajusteze pe acestea din urmă şi să generalizeze preţurile fluctuante. O asemenea combinaţie a planificării şi a pieţei se dovedeşte a fi delicată şi, conjugată cu o politică monetară prost controlată, antrenează – după cum vom vedea – multiple disfuncţionalităţi socio-economice.

În ciuda acestor dificultăţi, bilanţul general al „reformei urbane" este, într-o primă perioadă, mai degrabă pozitiv. În câţiva ani, partea industriei în producţia internă a trecut de la 41,7% (1978) la 45,8% (1984), *producţia industrială aproape s-a dublat* (46,9% din 1980 până în 1985), recordurile revenind industriei uşoare (industria textilă, industria alimentară…) şi, mai ales, industriilor rurale ţărăneşti (21,9% creştere anuală medie între 1979 şi 1986). Dezvoltarea remarcabilă a acestora din urmă şi prudenţa reformei industriilor urbane în materie de utilizare a mâinii de lucru permit, cel puţin la început, limitarea şomajului, fără a dăuna remuneraţiilor. Ba mai mult, se înregistrează o creştere foarte sensibilă a venitului anual mediu al muncitorilor, cu 34% în 1984 faţă de 1978.

2.3.3. Deschiderea externă

O altă parte a tripticul reformist al echipei Deng Xiaoping a constat în a pune capăt cvasi-autarhiei în care trăise China lui Mao Zedong. Cu scopul de a promova exporturile, monopolul comerţului exterior a fost treptat micşorat (posibilităţi pentru provincii şi întreprinderi de a proceda la schimburi directe cu parteneri străini), a fost promulgată o legislaţie privind

societăţile cu capital mixt, China a aderat la Banca mondială şi FMI…

Aceste măsuri şi creşterea producţiei au permis schimburilor externe să înregistreze un progres deosebit (30% în medie anuală din 1978 până în 1985). Totuşi, totalul exporturilor (compuse mai ales din petrol brut şi produse textile) a rămas de multe ori (1978–1979, 1980, 1984, 1985…) sub nivelul importurilor (uzine „la cheie", semifabricate, bunuri de consum…), aflate într-o netă expansiune. În 1984, deficitul comercial s-a ridicat la 16 milioane de dolari. Deşi *Japonia domină această nouă piaţă* (36,6% în 1985), nici celelalte puteri economice mondiale – Statele Unite (11,7%) şi Europa occidentală (14,2%) – nu o neglijează; după cum nu o neglijează nici Hong Kong-ul, şi nici Macao (13,5%).

Fiind conştientă de nevoile mari ale ţării – atât în tehnologii, metode de gestiune, cât şi în furnituri de semifabricate, produse finite şi bunuri de consum –, *echipa reformatoare a pus la punct, încă din 1978, o lege privind întreprinderile mixte (extinsă de-a lungul anilor*), care a permis partenerilor comerciali străini să investească direct în industria chineză. Din 1978 până în 1985, 4,6 miliarde de dolari „externi" au fost astfel injectate în economie fie sub forma unor societăţi pe acţiuni („joint ventures") cu capital mixt (din care cel puţin 25% furnizat de partenerul străin) – 931 au fost înfiinţate din 1978 până în 1984, şi 1.300 doar într-un singur an, 1985! –, fie sub forma întreprinderilor cu capital integral străin, create în interiorul „*zonelor economice speciale*".

Aceste „zone" – o altă faţetă originală a „gaige"-ului – au fost definite de o serie de legi care s-au eşalonat din iulie 1979 până în ianuarie 1985. Deja la această dată, de-a lungul a 1.800 km de coastă, cu precădere în patru „zone speciale" situate în apropiere de Taiwan şi Hong Kong, precum şi în paisprezece „mari oraşe de coastă", capitaliştii străini aveau toate facilităţile (scutiri vamale şi degrevări fiscale) pentru a înfiinţa întreprinderi de fabricare a unor produse pentru

reexport.

În consecinţă, deşi „gaige”-ul avea să cunoască destul de repede numeroase disfuncţionalităţi – pe care le vom evoca în ultima parte a acestui capitol –, el începe totuşi, extrem de repede (în cinci-şase ani), să schimbe imaginea Chinei. După cum remarcă J.-L. Domenach, „politica de modernizare a lui Deng Xiaoping a contribuit, cu siguranţă, la îmbunătăţirea şi chiar, în mod paradoxal, la egalizarea condiţiilor de viaţă ale populaţiei chineze, mai mult decât toate proclamaţiile egalitare ale epocii maoiste”.

2.3.4. „Dezideologizarea” politicii externe

Prioritatea absolută acordată dezvoltării economice i-a determinat pe conducătorii epocii post-maoiste să renunţe la o politică externă militantă – care avea ca obiect difuzarea unui model ideologic revoluţionar –, pentru a se orienta spre o politică realistă, susceptibilă să ajute la modernizarea ţării. De fapt, însuşi Mao Zedong se raliase foarte repede acestei concepţii a unei *Realpolitik*, practicată în mod strălucit de Zhou Enlai înainte de 1965, şi mai ales după 1971. Echipa lui Deng Xiaoping a mers pe urmele sale şi şi-a consolidat orientarea către o diplomaţie de deschidere, asigurând astfel politicii externe chineze o neobişnuită continuitate de aproximativ douăzeci de ani.

Una dintre principalele axe ale acestei diplomaţii a „dezideologizării” a constat în *stabilirea sau restabilirea – fără gânduri ascunse de ordin militar – a unor relaţii cu ţările lumii a treia* (în special cu cele africane), propovăduind cooperarea Nord-Sud şi iniţiativele de solidaritate dintre state, de tipul celor din grupul Contadora din America centrală. Cealaltă a constat în stabilirea de relaţii cu cei trei mari adversari istorici: Statele Unite, Uniunea Sovietică şi Japonia.

Prima din aceste răsturnări diplomatice a avut în vedere Statele Unite. În ciuda unui litigiu vechi şi complex (probleme legate de Taiwan, Coreea, de războiul din Vietnam, de Japonia…),

negocierile în scopul unei apropieri – începute prin vizita lui Nixon în februarie 1974 – au putut fi încheiate în decembrie 1978. Livrările de arme americane Taiwanului şi cotele impuse de Washington exporturilor textile chineze au afectat o perioadă (1982–1983) relaţiile dintre Beijing şi fostul „Tigru de hârtie", dar criza nu a avut consecinţe, relaţiile economice şi culturale (trimiterea a 10.000 de studenţi chinezi la universităţile americane) consolidându-se în continuare. Totuşi, dornic să se elibereze de confruntarea Est-Vest şi să se apropie de URSS, Beijingul s-a îndepărtat discret de Washington – în special de administraţia Reagan, considerată ca fiind prea ofensivă.

În aceste condiţii, *o reluare a relaţiilor cu „fratele mai mare"* al anilor '50 nu a mai părut imposibilă. Încă din octombrie 1969 a avut loc o nouă relansare a negocierilor, urmată de o dezvoltare clară a schimburilor între cele două ţări. Deşi întrerupte de unele iniţiative războinice (invadarea Cambodgiei de către Vietnam şi riposta Chinei; invadarea Afghanistanului de către URSS în decembrie 1979…), totuşi convorbirile au continuat. Cu cât Beijingul a făcut atunci eforturi în vederea ameliorării relaţiilor, cu atât conducătorii sovietici (cu excepţia lui Andropov, ceva mai conciliant) s-au arătat mai reticenţi, „incapabili – după cum notează J. Levesque – să accepte ideea că o ţară mare precum China poate fi un membru total independent al comunităţii socialiste, cu importante interese divergente". Totuşi, au fost încheiate acorduri bilaterale în 1982, 1983 şi 1985. Iar venirea la putere a lui Gorbaciov şi aplicarea progresivă a politicii sale de dezangajare au permis în sfârşit celor două state să-şi întărească şi mai mult relaţiile.

Drumul parcurs în direcţia *Japoniei* a fost, paradoxal, mai puţin întortocheat. Iniţiată în 1971 prin misiuni, consolidată de vizita lui Tanaka – noul prim-ministru japonez – în septembrie 1972, concretizată prin numeroase acorduri comerciale şi o puternică dezvoltare a schimburilor, apropierea a fost oficializată prin semnarea unui *tratat de pace şi prietenie la 23 octombrie 1978.* Cei doi vechi adversari au

dorit să uite trecutul. „Sute şi mii de industriaşi japonezi să vină în China pentru a investi!" – aceste cuvinte ale lui Deng Xiaoping adresate lui Nakasone (aflat în vizită la Beijing în martie 1984) nu ar putea exprima mai bine deplina supunere a noii diplomaţii chineze imperativelor economice. Faţă de acestea din urmă, totul trecea de acum pe al doilea plan; şi istoria, şi ideologia…

3. RATEURILE SISTEMULUI DENG XIAOPING

Deja la sfârşitul anului 1984, şi mai ales în primăvara următoare, decolectivizarea agriculturii şi anihilarea controalelor birocratice provoacă „dezordini" neliniştitoare. Conservatorii nu ezită să-l pună într-o postură incomodă pe Deng Xiaoping, lăsând să se înţeleagă că „gaige"-ul a deviat de la direcţia socialistă. Începe astfel o perioadă dificilă, în care se conjugă derapările reformismului economic, tensiunile sociale şi agitaţiile declanşate în sânul PC de proiectele de reformă politică.

3.1. Rateurile politice

3.1.1 Proiectul de „modernizare" a sistemului politic

Mai bogat în intenţii şi promisiuni decât în realizări efective, reformismul politic al echipei lui Deng Xiaoping nu prea face impresie bună, pe drept cuvânt, faţă de perestroika lui Gorbaciov, iniţiată pe la mijlocul anilor '80. Prioritară la Moscova, reforma sistemului politic a fost mereu privită la Beijing ca un simplu mijloc de a însoţi relansarea economică. Departe de a urmări o refacere radicală a sistemului – imposibilă de realizat fără încălcarea acordului tacit încheiat cu conservatorii –, conducătorii chinezi par să fi gândit că realizarea obiectivului lor major, modernizarea grabnică a economiei, impunea doar *o redefinire a funcţiilor Partidului în sânul statului şi societăţii.* Fără a repune în discuţie rolul motor al Partidului, ei par să dorească slăbirea monopolului său,

pentru a-i reînnoi structurile şi a-i reînsufleţi energiile individuale.

La această dezbatere (abia conturată) pe tema „modernizării" sistemului politic participă direct conducătorii şi, accidental, o mână de intelectuali reformatori. Primul, Deng Xiaoping, îşi face cunoscut punctul de vedere într-un discurs despre „reforma sistemului de conducere a Partidului şi Statului", rostit în faţa Biroului politic în august 1980, dar care rămâne secret până în 1983. Abia în primăvara lui 1986, la sugestia lui Deng Xiaoping, Hu Yaobang pune reforma structurilor politice pe ordinea de zi. Secretarul general doreşte în special o mai bună echilibrare a sarcinilor între Partid şi Stat, o instituire a unei adevărate funcţii publice şi o „democratizare" a adunărilor populare. *Intelectualii progresişti* – printre care Yan Jiaqi, director al Institutului de ştiinţe politice, şi Fang Lizhi, prorector al Universităţii din Hefei – *preconizează reforme mult mai profunde*, care să permită o separare netă între Stat şi Partid, precum şi o abandonare treptată a monopolului acestuia din urmă. Un asemenea radicalism i-a speriat foarte tare pe conservatori şi a servit ca pretext pentru înlăturarea lui Hu Yaobang; aşa încât succesorul său la conducerea Partidului comunist, *Zhao Ziyang, se arată mai prudent şi mai cumpătat, dar nu abandonează proiectul. Î*n toamna lui 1987, el prezintă şi reuşeşte să convingă Comitetul central să adopte „cel mai ambiţios plan de reformă politică din epoca Deng Xiaoping, proiect destinat să amelioreze un sistem socialist despre care PC admitea, în sfârşit, că se afla încă în «faza primară»" (J.-P. Cabestan). Fără a repune în discuţie sacrosanctul rol conducător al Partidului, el solicită suprimarea „grupelor de partid" din administraţii şi întreprinderi; preconizează o mai mare descentralizare; propune elaborarea unui drept administrativ; şi decide crearea unui Institut naţional de administraţie, care să recruteze „funcţionarii de profesie".

După cum încearcă să facă (în aceeaşi perioadă) şi Gorbaciov în URSS – dar într-un mod mult mai sistematic –, adepţii lui Deng Xiaoping urmăresc să reechilibreze rolurile

între cele trei componente ale oricărui sistem comunist: Partidul, Statul şi societatea. Pentru Partid, „modernizarea” constă în a-l face mai eficient prin întinerirea cadrelor, îmbunătăţirea funcţionării interne şi eliberarea acestuia de funcţiile de gestiune ce revin mai degrabă statului. Sunt luate măsuri clare în aceste direcţii. *Reînnoirea cadrelor Partidului nu rămâne doar o dorinţă pioasă*: în 1982, Comitetul central are 45% de noi membri, iar în 1987, 65%; Biroul politic şi Comitetul permanent sunt şi ele întinerite; responsabilii regionali de asemenea (în 1985, 15 prim-secretari şi 13 guvernatori de provincie sunt înlocuiţi). În ciuda unor puternice reticenţe în mentalităţi – prestigiul bătrânilor „înţelepţi” – învinse cu greu de acordarea „unor prime de început”, peste un milion de „demisii voluntare” sunt înregistrate într-un an. În acelaşi timp, recrutarea îi favorizează pe licenţiaţi şi pe oamenii de teren.

Tot în scopul sporirii eficacităţii şi credibilităţii sale, PC experimentează *forme noi de funcţionare*, pe care le botează – puţin cam repede – cu termenul de „democratizare”. Încă din 1984, la Shanxi are loc alegerea – prin vot secret, din şase candidaţi – a unui secretar de provincie al Partidului. Aceeaşi formulă (scrutin secret) este folosită pentru reînnoirea membrilor conferinţei PCC. Doi ani mai târziu, numărul de candidaţi la Comitetul central este ceva mai mare (5%) decât numărul mandatelor.

Restabilirea rolului statului nu este dusă prea departe de către reformatori. Măsura esenţială priveşte recrutarea funcţionarilor, care de acum scapă, în principiu, de influenţa Partidului, deoarece „profesioniştii” susţin un concurs, iar adunările populare pot exercita un rol de observator asupra „politicilor” recomandate de Partid. Nu este vorba decât de un început timid al separării funcţiilor între Partid şi Stat, propovăduită de câţiva reformatori.

În ceea ce priveşte societatea, deşi în continuare nu prea este asociată la exercitarea puterii, beneficiază totuşi de câteva măsuri care limitează arbitrarul acesteia din urmă şi-i definesc mai bine drepturile. *Numai în doi ani (1980–1982),*

aproximativ douăsprezece texte legiferează în privinţa căsătoriei, naţionalităţii, întreprinderilor mixte. O lege permite cetăţenilor să exercite un recurs jurisdicţional împotriva administraţiei, iar Zhao Ziyang preconizează în planul său de reformă din toamna lui 1987 fixarea prin legi a exerciţiului marilor libertăţi publice (presă, asociaţie, manifestaţie). Chiar dacă nu este vorba, ca în URSS, de un adevărat „glasnost", reducând deschis cenzura şi invitând mass-media la transparenţă, perioada lui Deng Xiaoping este totuşi mai favorabilă intelectualităţii decât perioadele anterioare. Povara ideologică ce acoperea până atunci ansamblul activităţilor societăţii devine mai uşoară, ridicându-se uneori suficient de mult pentru a face loc unor spaţii de libertate. *Deşi marxism-leninismul şi gândirea maoistă rămân „îndrumătorii" oficiali, cele două ideologii şi-au pierdut totuşi caracterul sacru.* Unii intelectuali – printre care şi fiul lui Deng Xiaoping – îndrăznesc să reexamineze raporturile dintre umanism şi marxism, capitalism şi socialism. Pentru economistul Ma Ding, „principala sarcină la care trebuie să facă faţă economia politică marxistă nu mai este aceea de a critica vechea lume capitalistă, ci de a facilita sarcina cea mai arzătoare, edificarea unei noi lumi socialiste. Iar pentru aceasta nu există vreo reformă dată de-a gata în *Capitalul*, nici în orice altă operă clasică a marxismului"…

Cutezătoare şi de neimaginat în timpul perioadei maoiste, dar chiar şi în timpul mişcării celor O sută de Flori, aceste luări de poziţie dovedesc şi o moderare a controlului asupra informaţiei şi a vieţii spirituale. *Sporirea numărului de ziare şi reviste* face mai complex exerciţiul cenzurii; câteva titluri – ca de exemplu revista literară „Shuhuo" („Recolta") sau „Shijie jingji daobao" (Buletin de economie mondială) – demonstrează un interes marcant pentru ideile noi. Bineînţeles, conservatorii nu renunţă, dar tună şi fulgeră împotriva nelegiuiţilor care îndrăznesc să pună în discuţie vulgata oficială. Însă *personalităţi de seamă protejează intelectualitatea, în special Hu Yaobang*, care, încă din 1976, în calitate de responsabil al Academiei de ştiinţe, ajută la

reabilitarea elitelor victime ale maoismului. În legătură cu perioada în care Hu Yaobang s-a aflat la conducerea Partidului, astrofizicianul Fang Lizhi avea să remarce mai târziu că a fost „cea mai bună perioadă pe care au cunoscut-o intelectualii" din 1949. Este adevărat că, până la destituirea lui Hu Yaobang (1987), campaniile dogmaticilor împotriva intelectualităţii s-au oprit brusc. Succesorul său, Zhao Ziyang, face şi el tot posibilul pentru a păstra un climat deschis, dar este stingherit de degradarea continuă a tendinţei reformiste din sânul echipei conducătoare.

3.1.2. Rezistenţa conservatorilor

Coaliţia care acceptase, sub diverse forme, să-l susţină pe Deng Xiaoping în lupta sa împotriva lui Hua Guofeng se dizolvă de-a lungul timpului. „Dezordinile" – reale sau presupuse – induse prin aplicarea „gaige"-ului reprezintă ocazia unor noi înfruntări în sânul conducerii Partidului. Discretă până în 1983, opoziţia conservatoare se afirmă şi devine înverşunată din vara lui 1986, la puţin timp după dezbaterea privind reforma structurilor politice. Totuşi, înfruntarea dintre linii şi facţiuni nu a fost niciodată declarată şi directă, îmbrăcând de cele mai multe ori forme ascunse.

Tabăra progresistă regrupează în jurul lui Hu Yaobang cadre şi tehnocraţi tineri şi deschişi, care, asemenea unor „elicoptere" (porecla lor), se înalţă cu repeziciune în carieră. Este cazul lui Hu Qili şi Qiao Shi, deveniţi membri ai Comitetului permanent al Biroului politic în 1987. Împreună cu Hu Yaobang, Zhao Ziyang reprezintă al doilea stâlp din acest „grup" care preconizează o extindere a economiei de piaţă şi un sistem politic mai suplu şi mai modern.

Mai complexă, *tabăra adversă* – compusă din politicieni vârstnici, cu diverse nostalgii (de la maoism la liu-shaoqism) – are drept numitor comun ostilitatea faţă de politica lui Hu Yaobang, considerată destabilizatoare şi, în sfârşit, sinucigaşă pentru regimul comunist. Dintre aceştia, Peng Zhen, datorită

trecutului său (fost primar al Beijingului şi unul dintre primele victime ale Revoluţiei culturale), funcţiilor sale (preşedinte al Adunării naţionale în perioada 1983–1988) şi importanţei clientelei sale, constituie unul dintre cei mai redutabili opozanţi ai direcţiei liberale. Un alt vârf de lance al conservatorilor, Deng Liqun, se impune până la congresul al XIII-lea ca somitate a dogmatismului. Responsabil cu propaganda din 1982, el animă campania împotriva „poluării spirituale" din 1983 şi contra-reformei din 1987. În această aripă ultra-conservatoare trebuie situat şi Li Xiannian, care, după ce a participat la nimicirea Bandei celor Patru şi a fost economistul lui Hua Guofeng, şi-a folosit toată influenţa (în calitate de membru al Comitetului permanent al Biroului politic şi şef al statului) pentru a combate „gaige"-ul.

Mult mai puţin ostili faţă de ideea unui nou curs – şi colaborând câteodată la lansarea „gaige"-ului –, dar tot mai critici, odată cu trecerea anilor, faţă de politica lui Hu Yaobang, în interiorul aceleiaşi tabere conservatoare se află oameni ca bătrânul economist Chen Yun (născut în 1900), partizan al unei căi de mijloc, care lasă statului controlul resurselor esenţiale, abandonând sectoarelor private şi colective cât mai puţin posibil; sau „tânărul" *Li Peng (născut în 1928), fiul adoptiv al lui Zhou Enlai, tehnocrat ce susţine controlul strict al economiei şi menţinerea sistemului politic*.

Evitând să-şi anunţe clar ultimele obiective, lăsând altora (Hu Yaobang, apoi Zhao Ziyang) responsabilitatea directă a reformelor, dezavuându-le în privinţa unor acţiuni sau în totalitate (destituirea lui Hu Yaobang în 1987 şi a lui Zao Ziyang în 1989), acceptând „pauzele" şi reculurile şi evitând problema succesiunii sale – ridicată explicit încă din 1986 –, Deng Xiaoping ajunge, de bine, de rău, să joace un rol de arbitru şi să imprime „o mişcare de balans între reformă şi contra-reformă" (J.-P. Cabestan). Dar nu-i decât un compromis de faţadă, care maschează divergenţele tot mai puternice asupra punctelor esenţiale – sau, cu alte cuvinte, „un compromis bolnav, care avea să provoace crize în lanţ" (Cheng Ying-xiang).

3.2. Rateurile economice

De cele mai multe ori, pretextele acestor înfruntări din sânul conducerii Partidului sunt furnizate, în cea de-a doua jumătate a anilor ’80, de nenumăratele rateuri ale reformei economice, atât la nivel urban, cât şi rural.

3.2.1. La sate…

Deşi decolectivizarea, după cum am amintit, s-a dovedit repede a fi un succes, ea a trecut totuşi prin câteva incidente negative. Astfel, de timpuriu devine preocupantă slaba eficacitate a politicii de control demografic în mediul rural şi degradarea infrastructurilor agricole şi sanitare. Precum şi *scăderea unor producţii de bază*: la cereale (cu aproape 10%), bumbac (cu peste o treime), cânepă… Chiar dacă această evoluţie poate fi interpretată prin prisma unei mai mari diversificări a gustului consumatorilor, totuşi se poate presupune că principala cauză o constituie noua politică a preţurilor. Deoarece „contractele” plătite la preţurile medii din anul precedent au înlocuit, începând din 1985, livrările obligatorii, ţăranii hotărăsc să-şi diminueze producţia în regiunile unde, ca urmare a surplusurilor, preţurile guvernamentale au scăzut. Măsurile luate de autorităţi (creşterea preţurilor la cereale cu aproximativ 20% în perioada 1985–1987) nu reuşesc să schimbe situaţia. Unele directive – cum ar fi vinderea la preţuri preferenţiale a îngrăşămintelor chimice – sunt total denaturate de abuzurile administraţiilor locale. Acestea, de fapt, rămase atotputernice, încasează un comision enorm înainte de a le revinde ţăranilor.

Menţinerea puterii politice din mediul rural în mâinile cadrelor de partid favorizează practicile ilicite. Stăpâni pe gestiunea instalaţiilor colective, având posibilitatea să acorde împrumuturi sau să scutească de unele taxe, aceste cadre nu întârzie să profite de noua situaţie economică pentru a-şi

vinde serviciile şi, aliindu-se cu ţăranii îmbogăţiţi, să devină redutabili.

Ca şi îmbogăţirea *cadrelor corupte*, reuşita rapidă a agricultorilor ce locuiesc în apropierea marilor oraşe – specializaţi în culturile de zarzavaturi – sau a celor activând în industriile rurale accentuează inegalităţile şi sporeşte tensiunile sociale. De asemenea, decolectivizarea are drept consecinţă provocarea unui *important exod al populaţiilor*: exod *agricol,* atunci când ţăranii se lansează în activităţi comerciale sau artizanale fără a părăsi însă satele; exod *rural,* atunci când încearcă să migreze la oraşe. Diminuarea suprafeţei terenurilor cultivate – îndeosebi datorită urbanizării şi anarhiei înfiinţării micilor întreprinderi rurale – constituie unul dintre factorii de plecare. Din 1980, suprafaţa pământurilor cultivate se pare că a scăzut cu 466.000 ha pe an.

3.2.2. …şi în marile aglomerări

Derapajele „gaige”-ului în sectorul urban sunt mai numeroase şi considerate chiar mai periculoase. Odată cu introducerea reformei, pragmatiştii şi conservatorii au păreri diferite în privinţa mărimii „coliviei”, adică referitor la importanţa care ar trebui acordată economiei de piaţă în cadrul unei economii planificate. În opinia lui *Chen Yun,* această introducere trebuie să fie prudentă şi limitată. Deoarece planificarea este elementul de bază într-un regim socialist, economia de piaţă trebuie considerată un paleativ, ţinut sub supravegherea celor de sus. Guvernul nu trebuie să piardă niciodată controlul economiei, în special să nu lase niciodată ca rata de creştere să o ia razna: „în 1984 – precizează economistul Partidului – nivelul brut al producţiei industriale a suferit o creştere de 14% în raport cu anul precedent. În primele şase luni ale anului 1985, creşterea a fost de 22% în raport cu primul semestru al anului trecut. Este imposibil să continui cu un ritm atât de ridicat. *Cu cât se*

avansează mai repede, cu atât mai târziu se atinge scopul”. Aceste simptome de supraîncălzire se confirmă începând din 1985, dar în special în 1988, prin creşteri excesive ale producţiei industriale (de la 18 la 20%), ale investiţiilor (18,5%) şi ale preţurilor cu amănuntul (mai mult de 8,5%, conform cifrelor oficiale, mult sub valoarea reală).

Problema pusă de aripa conservatoare nu este doar o chestiune de ritm global al investiţiilor şi dezvoltării, ci mai ales aceea a dezechilibrelor din ce în ce mai marcante între diferitele sectoare ale economiei (dezvoltarea rapidă a întreprinderilor *comerciale* de stat – al căror număr trece de la 103.000 în 1978 la 327.000 în 1988; şi dezvoltarea timidă a întreprinderilor *industriale* – 84.000 în 1978; 99.000 în 1988) şi între sectoarele public şi privat. În timp ce reprezintă 70% din producţie, întreprinderile de stat – paralizate din cauza ingerinţelor Partidului şi a proastei gestiuni – nu înregistrează decât o creştere de 6,2% în 1986. Peste 20% dintre ele sunt în deficit, ceea ce necesită un ajutor costisitor din partea statului, evaluat pentru cel de-al 7-lea plan cincinal (1986–1990) la 28 de miliarde de yuani pe an. În ciuda acestui ajutor, *300.000 de întreprinderi trebuie declarate falimentare în 1988*. În schimb, cooperativele şi sectorul privat înregistrează rate de creştere foarte mari (16,7% pentru sectorul colectiv în 1986) şi fac dovada unui mare dinamism. Încă din 1987, 25 de milioane de persoane – adică cu 3 milioane mai mult decât în sectorul de stat – au ales să investească în întreprinderi private (comerţ cu amănuntul, artizanat, reparaţii…).

3.2.3. Incidentele sociale ale unei economii ambalate

Reforma generase astfel, puţin câte puţin, o economie cu mai multe viteze, pe care statul nu o mai stăpânea. Se observau disonanţe grave de tot felul, îndeosebi pe plan social. În funcţie de sector (stat, colectiv sau privat), în funcţie de localizarea şi specialitatea întreprinderilor, diferenţa dintre

venituri era din ce în ce mai marcantă. Dacă în sectorul de stat, în ciuda părţii exorbitante a bugetului care le era atribuită, salariile şi primele reuşeau cu greu să facă faţă inflaţiei, cu totul altfel stăteau lucrurile în sectorul privat şi colectiv. Existau mulţi birocraţi, rămaşi stăpâni pe putere, care, administrând sectorul de stat, investeau enormele fonduri „extra-bugetare" în sectorul privat, prin intermediul unor entităţi colective (colectivităţi teritoriale, organe administrative, birouri de partid…). *Această dereglare brutală a salariilor şi veniturilor*, acceptată de partizanii lui Deng Xiaoping ca una dintre consecinţele inevitabile – şi stimulative – ale introducerii noţiunilor de profit şi rentabilitate, nu era privită cu ochi buni de adversarii lor, care vedeau în aceasta o reîntoarcere la inegalităţile de şanse de altădată, fiind cu greu suportată de partea cea mai frustrată a populaţiei urbane. În aceste condiţii, problema şomajului devenea crucială odată cu *apariţia în fiecare an a 6 milioane de tineri pe piaţa forţei de muncă.*

Cele mai înspăimântătoare spectre ale unei *economii ambalate* apăruseră în câţiva ani: stagnarea sau scăderea producţiei cerealiere; penuria materiilor prime (datorată deficienţelor mijloacelor de extracţie şi transport); dezechilibrul profund al sistemului economic împărţit acum într-un sector de stat şi unul comercial; accentuarea inegalităţilor sociale; slăbirea constantă a puterii centrale în favoarea aparatelor regionale şi locale ce practicau un protecţionism dăunător dezregionalizării economiei şi dezvoltării unei pieţe naţionale concurenţiale; creşterea îngrijorătoare a corupţiei în rândurile funcţionarilor şi Partidului; creşterea continuă a inflaţiei (7,2% şi 18,5% – oficial – în 1987 şi 1988; 30 până la 40% după părerea experţilor străini). În concluzie, după cum notează Y. Chevrier, „pragmatismul lui Deng Xiaoping părea să fi ajuns într-un impas chiar înainte ca criza să culmineze cu înfruntările din primăvara lui 1989".

3.3. Înfruntările de la sfârşitul anilor ’80

Într-un dublu context al degradării climatului social intern şi al unei profunde reconsiderări a autorităţii regimurilor comuniste în Occident (v. capitolul următor), la sfârşitul anilor ’80 în China se afirmă două mişcări de mare amploare: una provenind de la o minoritate socială: tineretul studenţesc; cealaltă – de la o minoritate naţională: comunitatea tibetană.

3.3.1. Exploziile anti-chineze din Tibet

Mai multe confruntări grave care, în perioada 1987–1989, au loc în Lhasa, capitala Tibetului, furnizează un exemplu tragic al limitelor reformismului deng-xiaoping-ist şi al eşecului tentativelor de asimilare a minorităţilor etnice.

Cu intenţia de a se depărta de politica exclusiv represivă a Partidului practicată imediat după revolta din 1959 şi în timpul Revoluţiei culturale, echipa Deng Xiaoping Hu Yaobang optase mai întâi pentru moderaţie. Ea făcuse dovada unei mai mari toleranţe faţă de budism, şi a reconstruit câteva mănăstiri importante devastate de Gărzile roşii. Odată cu 1982, s-au făcut eforturi mari pentru stimularea economiei şi ridicarea nivelului de trai, în timp ce Administraţia chineză fusese epurată de cele mai intransigente elemente. Începând din 1984, ţara s-a deschis mult turismului, conducătorii de la Beijing estimând, fără îndoială, că *politica lor conciliantă* câştigase parte a populaţiei. În realitate, voinţa de independenţă se consolidase, în special datorită reluării contactelor cu exilaţii tibetani regrupaţi în jurul lui Dalai-lama – foarte activ din punct de vedere diplomatic – şi a reînnoirii clerului budist. Mai multe serii de revolte în numai 18 luni au demonstrat persistenţa vigorii sentimentului naţional tibetan.

Prima din aceste explozii anti-chineze are loc la sfârşitul lui septembrie 1987, în timpul vizitei lui Dalai-lama în Statele Unite, pe parcursul căreia acesta expune cele cinci puncte ale

„planului său de pace”: transformarea Tibetului într-o „zonă a păcii”; abandonarea de către Beijing a politicii sale de colonizare *han*; respectarea Drepturilor omului; respectarea mediului natural; începerea negocierilor. La şase zile după acest discurs important, *la 27 septembrie 1987, în piaţa principală din Lhasa*, aproximativ treizeci de lama, fluturând drapelul albastru, roşu, alb şi galben al Tibetului liber, încep să strige sloganuri de independenţă. Sunt arestaţi imediat. La octombrie, în timp ce China sărbătoreşte cea de-a 38-a aniversare a instaurării regimului comunist, aproximativ patruzeci de lama repetă întâmplarea de la 27 septembrie, ajungând în scurt timp la postul de poliţie. Dar, de această dată, mai multe mii de tibetani intră în acţiune, sparg cu pietre sediul poliţiei şi dau foc vehiculelor. Forţele de ordine intervin violent, folosind chiar arme de foc. Un anunţ afişat în noapte arată un prim bilanţ: „*Douăzeci de oameni au murit, dar va fi nevoie de mult mai mulţi!*”. Încă din 6 octombrie, aproximativ şaizeci de călugări încearcă să pătrundă în oraş – care e încercuit de poliţie – pentru a cere eliberarea coreligionarilor.

În primăvara următoare, la 5 *martie 1988* (sărbătoarea Marii Rugăciuni şi prima dezbatere pe tema Tibetului la Comisia drepturilor omului de la Geneva) sângele curge din nou în capitală. La sfârşitul zilei, tineri lama întrerup rugăciunile pentru a scanda: „*Libertate Tibetului! Jos opresiunea chineză! Trăiască Dalai-lama!*”. Mii de persoane – aproximativ 6.000 – reiau manifestaţiile, intonând cântece naţionaliste, bombardând poliţia cu pietre, jefuind şi incendiind magazinele chinezilor. La sfârşitul acestor înfruntări care aveau să înregistreze cel puţin opt morţi, populaţia este supusă unor arestări masive (2.500, conform guvernului în exil).

Totuşi, hotărârea clerului rămâne de neclintit. Comemorarea celei de-a 40-a aniversări a Declaraţiei drepturilor omului de către ONU constituie ocazia unei *noi manifestaţii a călugărilor lama la 10 decembrie 1988*. Bilanţul este crâncen: circa morţi, zeci de răniţi. La câteva zile după

acest eveniment, la Beijing, 70 de studenţi tibetani se adună în piaţa Tian an Men pentru a acuza puterea, declarând public: „Ne-au ucis camarazii!

O nouă şi sângeroasă revoltă cuprinde centrul Lhasei în zilele de *5, 6 şi 7 martie 1989 (data aniversară a revoltei din 1959)*. Ca şi în 1987 şi 1988, totul începe prin manifestaţia unor călugări lama, degenerând în violenţe împotriva instituţiilor oficiale, vehiculelor de poliţie, magazinelor aparţinând chinezilor. Represiunea e mai nemiloasă ca oricând. După trei zile, rezultatul este înspăimântător: 50-60 de victime, sute de răniţi şi nenumărate arestări. Este evident că la Beijing conducătorii vor să-şi afirme autoritatea şi să demonstreze – inclusiv „fraţilor" sovietici implicaţi în multiple contestaţii naţionaliste – hotărârea lor de a nu lăsa anarhia să se propage în ţară. Încă din 10 martie 1989, „Ziarul poporului" mărturiseşte că Tibetului i-a fost administrat un „şoc necesar". Aceasta semăna mai mult cu un avertisment adresat întregii populaţii chineze, îndeosebi celui mai revendicativ nucleu, tineretul studenţesc.

3.2.3. Primele manifestaţii studenţeşti (1986–1988)

De la Revoluţia culturală, în China se desfăşoară – de cele mai multe ori pe ascuns, dar câteodată şi la suprafaţă – un adevărat război între generaţii. Dezlănţuit şi crud, tineretul se dedă la numeroase hoţii. Propaganda e bucuroasă, de altfel, să amintească faptul că, în prima jumătate a anilor '80, 60-80% din delicte sunt comise de tineri, uneori sub 10 ani. Pentru a calma spiritele, *Deng Xiaoping ia măsuri severe împotriva criminalităţii în general şi a delincvenţei juvenile în special*. În iunie 1979, el invită „întregul Partid să acorde o importanţă deosebită" soluţionării acestei probleme. La instigarea unor conducători conservatori ca Peng Zhen, pe parcursul unui întreg semestru al anului 1983 se duce o campanie vastă şi dură împotriva criminalităţii, tinerii şomeri, vagabonzii,

delincvenţii şi marginalizaţii fiind sistematic arestaţi, încarceraţi, uneori executaţi. Comitetul central supralicitează prin difuzarea, în octombrie 1985, a unui „aviz privind consolidarea educaţiei şi prevenirea delincvenţei juvenile". Chiar dacă declanşarea acestor „campanii" participă adeseori la luptele între facţiunile conducătoare, este evidentă „suferinţa de a trăi" a unui tineret dezorientat şi demoralizat de repunerea radicală în discuţie a crezului ideologic al copilăriei, decepţionat de încetineala şi limitele noului curs şi adeseori fascinat de ispitele materiale ale Occidentului. Sceptici, cinici, hedonişti, mulţi tineri chinezi cad la sfârşitul anilor '80 în marginalizare, şi chiar în delincvenţă.

În campusurile universitare tulburarea este certă, deşi o mare parte a opiniei neagă sau este iritată de lucrul ăsta. Faptul că studenţii – aceşti „câini fericiţi", cum sunt porecliţi pentru a sublinia situaţia lor privilegiată, având deosebitul avantaj de a face parte din cei 2% din categoria lor de vârstă chemaţi la universitate, şi care, în plus, provin aproape toţi din *nomenclatură* – ar avea sentimente de nemulţumire, ba chiar plângeri clare împotriva regimului, uimeşte şi scandalizează. Totuşi, situaţia lor nu este deloc de invidiat. Material, condiţiile lor de viaţă sunt destul de deplorabile: „Sunt cazaţi – povesteşte o profesoară franceză din Nanning, chiar la începutul anilor '90 – în dormitoare, fete şi băieţi separaţi în fiecare capăt al campusului. Intrările sunt supravegheate de militari de sex corespunzător. Dorm câte 7 în camere de 10 m². Mobilierul se reduce la minimum; paturi suprapuse din fier sau lemn, o rogojină şi o plasă contra ţânţarilor. Nu există birou, nici dulap; o baie cu un duş cu apă rece. În aceste dormitoare electricitatea funcţionează numai trei ore pe zi: de la 6.30 la 7, de la 18 la 20 şi de la 22 la 23. Pentru a avea puţină lumină, studenţii folosesc lumânări sau merg să studieze în sălile de curs". Din punct de vedere moral sau ştiinţific, condiţiile nu sunt deloc mai bune. Atmosfera poliţienească, teama de exmatriculare, lipsa de zel şi mediocritatea profesorilor prost plătiţi induc un conformism dintre cele mai meschine şi mai demotivante. Viitorul

profesional nu mai este stimulativ. Ţinând cont de suspiciunea cadrelor de partid faţă de intelectuali, studenţii trebuie să se aştepte la cariere mediocre. Pe acest plan, ca de altfel şi în alte domenii, decepţia lor este mare, căci speranţa schimbării stârnită de reforma lui Deng Xiaoping constituise una dintre ideile de bază ale adolescenţei lor.

Deziluzionaţi, exasperaţi de permanentele piedici puse „gaige"-ului de conservatorii Partidului, *studenţii se află la o răscruce:* ori sunt de acord să devină executanţi docili şi prost plătiţi ai unui sistem care oscilează între autocraţie şi despotism luminat; ori încearcă, pe răspunderea lor, să-l reformeze. Câţiva optează pentru a doua variantă, încurajaţi de scrierile şi declaraţiile unei minorităţi de intelectuali progresişti.

O parte a acestei *intelectualităţi* se bizuie încă pe marxism şi aparţine Partidului. „Marxişti deschişi" sau „neo-marxişti", favorabili politicii lui Hu Yaobang, aceştia nu sunt totuşi de acord în privinţa importanţei şi direcţiilor ce trebuie date reformelor. *Li Yining, profesor la Universitatea Beida*, merge până într-acolo încât susţine privatizarea completă a întreprinderilor publice. Aţii doresc să se inspire din experienţele lui Gorbaciov – precum *Liu Binyan, jurnalist* la „Ziarul poporului" – sau din experienţele ţărilor est-europene (Ungaria, Iugoslavia) – ca Su Shaozhi. Câţiva intelectuali, considerându-se marxişti şi rămânând uneori, şi ei, membri de partid, nu-şi ascund scepticismul în privinţa posibilităţii unei reînnoiri interne a sistemului, în opinia *scriitorului Zhang Xianliang*, unica soluţie este „reabilitarea capitalismului", în ceea ce-l priveşte pe *astrofizicianul Fang Lizhi*, care nu întrevede nicio salvare pentru China în afară de „occidentalizarea integrală", acesta devine gogoriţa conservatorilor din Partid, care-i denunţă acţiunea – ascunsă sau făţişă – în toate manifestaţiile studenţeşti.

Să fie o întâmplare faptul că mişcarea contestatară a universităţilor debutează, la 9 *decembrie 1986, cu o grevă a 3.000 de studenţi* de la Facultatea Tehnică din Hefei (Anhui), al cărei prorector este tocmai Fang Lizhi? Deşi motivul grevei

este protestul împotriva lipsei libertăţii de alegere a delegaţilor studenţi la adunarea provincială, este incontestabil faptul că sloganurile greviştilor („Fără democraţie nu există modernizare”) sunt în perfectă concordanţă cu ideile astrofizicianului. Câteva zile mai târziu, în 22 *de oraşe au loc manifestaţii identice.* Peste tot, după ce şi-au expus problemele materiale (scăderea puterii de cumpărare a burselor, degradarea condiţiilor alimentare…), tinerii revendică democraţia în universităţi şi… în afara lor. Pe un frig îngrozitor se afişează *dazibao* pe zidurile campusurilor. Unul dintre ele sugerează numirea lui Fang Lizhi ca reprezentant al studenţilor în Adunarea naţională. La 1 ianuarie 1987, 3.000 de studenţi defilează în piaţa Tian an Men, solicitând „democraţie”. Poliţia procedează la puţine interpelări, limitându-se la a-i filma cu atenţie pe manifestanţi. În ajun, Deng Xiaoping nu a lăsat nicio urmă de îndoială în privinţa hotărârii sale de a menţine ordinea, indiferent de consecinţele imediate asupra opiniei internaţionale.

Acest val de manifestaţii studenţeşti din marile oraşe furnizează un pretext excelent – încât unii văd în aceasta o manipulare a conservatorilor – pentru decapitarea taberei progresiste, *Hu Yaobang fiind obligat să demisioneze (la 16 ianuarie 1987),* ca şi pentru încercarea de desconsiderare a intelectualităţii contestatare. Patru dintre liderii săi, Liu Binyan, Su Shaozhi, Wang Ruowang şi Fang Lizhi sunt excluşi din Partid, fapt care duce la creşterea popularităţii acestora în rândul tinerilor şi le dă o şi mai mare libertate de a critica regimul.

În acelaşi timp, Li Peng, noul prim-ministru, încearcă o calmare a studenţilor prin consolidarea formării lor politice, prin organizarea de stagii de lucru în întreprinderi şi prin introducerea taxelor pentru studiile universitare. Pentru aceşti tineri, asemenea măsuri au gustul amar al înfrângerii şi al umilinţei. Conducătorii nu numai că nu au răspuns doleanţelor şi nu au acordat nicio clipă de atenţie aspiraţiilor lor, dar încearcă să-i sufoce lovind în maeştrii lor spirituali şi îndepărtând de la putere principalul reformator. Trebuie luată

în calcul exasperarea şi ura acestui tineret imediat după valul de manifestaţii din iarna lui 1986–1987 pentru a înţelege explozia din primăvara anului 1989.

Între timp, *trei scurte mişcări contestatare* (una la Beijing în aprilie 1988, cealaltă tot la Beijing, în iunie, iar a treia la Nanjing, în decembrie) ar fi trebuit să sugereze puterii chineze şi opiniei internaţionale că focul încă mocnea în campusurile universitare. Dar motivele înaintate atunci de studenţi (condiţii proaste de lucru, nesiguranţă, respingerea studenţilor străini africani…) au mascat coerenţa şi profunzimea unei contestaţii care, pe parcursul lunilor, a devenit din ce în ce mai politică. De asemenea, pentru conducătorii de la Beijing, ca şi pentru lumea întreagă, talazul studenţesc din primăvara lui 1989 a constituit o surpriză enormă.

3.3.3. Tian an Men 1989 sau a doua „primăvară de la Beijing”

Atmosfera nu prea calmă din primele luni ale anului 1989 ar fi putut nelinişti. În plus, în zilele de revoltă care, în martie, incendiaseră din nou Tibetul ducând la decretarea legii marţiale, regimul întâmpinase o contestaţie sporită a unei părţi a intelectualităţii, în ianuarie, Fang Lizhi publicase un text prevestitor, reluat în presa occidentală. Pentru el, eşecul ultimilor patruzeci de ani în China trebuia atribuit sistemului social în vigoare. Deşi recunoaşte schimbările remarcabile intervenite în economie şi în politica externă de la dispariţia lui Mao Zedong, el denunţă în schimb refuzul conducătorilor de a accepta carta Drepturilor omului adoptată de ONU şi de a începe orice reformă politică. În aceeaşi perioadă, astrofizicianul a adresat o scrisoare deschisă lui Deng Xiaoping, cerându-i eliberarea prizonierilor politici – printre care şi a lui Wei Jingsheng. În februarie, aproximativ o sută de intelectuali – printre ei numărându-se şi apropiaţi ai lui Zhao Ziyang – au semnat o petiţie de susţinere a scrisorii lui Fang Lizhi. Spre marea exasperare a autorităţilor, acesta din

urmă a fost invitat la banchetul de rămas bun pe care preşedintele american George Bush l-a dat la sfârşitul sejurului său la Beijing. Toate aceste schimburi inofensive între un grup de intelectuali şi conducerea Partidului erau totuşi departe de a crea impresia că în această primăvară a anului 1989 China se afla în pragul „celei mai importante mişcări de contestare a dictaturii PC de la 1949 încoace" (J.-P. Cabestan).

Contestarea

Totul a început prin imensa provocare constituită de *omagiile numeroase şi insistente aduse memoriei fostului secretar de partid – Hu Yaobang –, decedat la 15 aprilie*, îndepărtat de la conducere cu doi ani mai devreme. La fel ca şi cu treisprezece ani mai înainte, când reformatorii adepţi ai lui Deng Xiaoping dăduseră o gravă lovitură puterii (aflată atunci în mâinile lui Hua Guofeng) omagiindu-l pe Zhou Enlai, studenţii din 1989 au profitat din nou de un doliu naţional pentru a-şi manifesta opoziţia. La 17 aprilie, 6.000 dintre ei părăseau Universitatea Beida pentru a se aduna în piaţa Tian an Men. Aplaudaţi de aproape 4.000 de oameni, studenţii cântă Internaţionala şi strigă sloganuri („Trăiască democraţia, libertatea şi egalitatea!", „Jos corupţia şi birocraţia!"). În zilele următoare, sfidările la adresa puterii se accentuează. *La 18 aprilie, tinerii manifestanţi cer reabilitarea totală a lui Hu Yaobang şi demiterea guvernului. Î*n nopţile de 18–19 şi 19-20 ei încearcă de mai multe ori să pătrundă în sediul Partidului, cu scopul „de a discuta cu primul-ministru despre democraţie". Atunci poliţiştii intervin „fără violenţă, dar energic", după spusele unui ziarist. Încă de pe data de 19, toate universităţile din Beijing, precum şi cele din Shanghai, Tianjin, Hefei şi Wuhan sunt în fierbere.

Prozelitismul studenţilor care se intensifică în zilele următoare este considerat, după toate aparenţele, drept o nouă provocare ce determină diviziuni în sânul Partidului. În ziua funeraliilor lui Hu Yaobang (22 aprilie), „comisia autonomă interuniversitară" din Beijing – care încearcă să

coordoneze mişcarea – lansează un ordin de grevă generală în întreaga ţară, până la satisfacerea revendicărilor (dialog cu guvernul şi libertatea presei). *Greva este efectivă în 41 de universităţi din Beijing, dar nu se răspândeşte* şi în celelalte sectoare profesionale. Populaţia urbană (funcţionari, muncitori…) se limitează la susţinerea financiară a organizaţiilor studenţeşti. Dar mai apoi se mobilizează în număr mare (150-200.000 de persoane defilează la 27 aprilie în piaţa Tian an Men) atunci când tinerii manifestanţi sunt ameninţaţi cu o aspră represiune. De asemenea, ea se adună în număr foarte mare (300.000?) opt zile mai târziu, pentru a sărbători 70 de ani de la 4 mai 1919, când poporul s-a revoltat împotriva feudalismului, dând prima luptă pentru democraţie şi libertate.

Provocarea supremă – „*Palma trasă lui Deng Xiaoping de către studenţi*", cum spunea ziarul francez „Libération" – este lansată puterii în timpul *vizitei lui Mihail Gorbaciov (15–18 mai)*. Evenimentul, care ar fi trebuit să fie o apoteoză pentru Deng Xiaoping (prima întâlnire cu un şef de stat sovietic după treizeci de ani de vrajbă!), este transformat în Berezina. Deng se vede contestat în public (banderolele cer demiterea sa) şi vizitatorul său este martorul unor manifestaţii de o amploare uluitoare. Niciodată mişcarea nu a fost atât de populară, atât de vastă din punct de vedere social, şi numeric atât de impresionantă ca în timpul acestor zile. Emoţionaţi de greva foamei începută de mai multe mii de studenţi pe 12 mai, locuitorii Beijingului năvălesc în piaţa Tian an Men pentru a-i susţine, perturbând protocolul de primire a lui M. Gorbaciov. În 17 şi 18 mai, se estimează că peste un milion de persoane (muncitori, funcţionari, poliţişti…), cu banderole pe cap, defilează în centrul capitalei. În seara zilei de 19 mai guvernul decide oprirea hemoragiei, anunţând ca principal remediu decretarea legii marţiale.

Desigur, conducătorii nu izbutesc să se înţeleagă asupra atitudinii ce trebuia adoptată. Dar punerea în minoritate a lui Zhao Ziyang în Biroul politic (pe 17 mai) – după o serie de tentative (eşuate) de „dialog" cu contestatarii (schimburi

televizate în zilele de 29, 30 aprilie, 1 şi mai ales 18 mai, din care Li Peng iese umilit) – marchează înăsprirea puterii, confirmată imediat de anunţarea legii marţiale. Acest fapt produce efectul cel mai supărător. În ziua următoare, pe 20 mai, camioane şi blindate purtând *40.000 de militari însărcinaţi cu degajarea pieţei Tian an Men* sunt opriţi de baricade la porţile capitalei.

Represiunea

Forţele de poliţie arătându-se ineficiente, puterea se hotărăşte să apeleze la armată; dar negocierile cu şefii militari sunt lungi şi anevoioase, unii veterani declarându-se ostili recurgerii la forţă. Privind „recucerirea pieţei Tian an Men ca un act de război" (J.-L. Domenach), Deng Xiaoping nu se grăbeşte în selecţionarea unităţilor de intervenţie şi a şefilor lor, dând ordin de intervenţie abia *în noaptea de 3-4 iunie*, lăsându-i până atunci pe manifestanţi să creadă că au câştigat partida. În acea noapte, tancuri şi mitraliere grele îşi croiesc drum spre piaţa Tian an Men fără a ezita să tragă asupra mulţimii, producând un adevărat măcel. *„Redresarea situaţiei" avea să coste viaţa a peste 1.000 de persoane la Beijing* – după Amnesty International – şi a altor 200 la Chengdu şi Lanzhou.

Contrar temerilor, nu a existat o represiune cu adevărat masivă, căci Deng Xiaoping, dornic să continue „gaige"-ul, nu a dorit să condamne întreaga mişcare reformatoare. Aşa încât, o dată în plus, a optat pentru un compromis, „un fel de bricolaj represiv" (J.-L. Domenach). Deşi, de fapt, represiunea a fost brutală, uneori sângeroasă, şi condamnările grave şi arbitrare, totuşi nu au existat, ca în 1983, de exemplu, sute de mii de arestări, ci numai câteva mii: 6.000 oficial, 30.000 pe puţin după părerea experţilor din Hong Kong, din care o treime numai în Beijing; 100.000 în opinia altora. Totuşi, Occidentul, fascinat de o revoltă care, timp de 2 luni, fusese evenimentul zilei la posturile de televiziune, a condamnat fără rezerve represiunea şi puterea. Într-o singură noapte, cel pe care revista americană „Time" l-a considerat „omul anului" (în

1979 şi 1985) a fost pus de Istorie la stâlpul infamiei.

Importanţa mişcării

În Occident, mai ales în Franţa (unde se sărbătorea cu fast bi-centenarul Revoluţiei franceze), manifestaţiile din piaţa Tian an Men au fost privite exclusiv ca o faptă eroică, de importanţă universală, *a unui tineret deopotrivă revoltat împotriva unei puteri oarbe şi crude, şi purtător de cuvânt al unui întreg popor care suferea din lipsă de democraţie.* O asemenea reprezentare a evenimentului este astăzi contestată de aproape toţi sinologii, deoarece ea nu corespunde nici mentalităţilor, nici raportului de forţe al societăţii chineze de la sfârşitul anilor ’80.

Pentru majoritatea manifestanţilor – dacă exceptăm o parte infimă a elitei intelectuale –, principala aspiraţie nu era democraţia aşa cum este ea înţeleasă în Occident, nici respingerea globală a orientării socialiste a regimului. Tinerii din piaţa Tian an Men preconizau doar – după cum notează Marie-Claire Bergère – „o reformă a Partidului care să aducă la conducere oamenii de valoare cu care ei înşişi, în calitate de intelectuali, erau asociaţi”. *În ochii lor, era suficientă schimbarea conducătorilor* pentru a rezolva, totodată, problemele modernizării economice şi cele ale reformei politice.

În ceea ce priveşte raportul de forţe în acţiune, acesta nu se stabileşte, în primăvara lui 1989, în funcţie de clivajul societate civilă – societate oficială. Ca şi în URSS şi în celelalte state din Europa de Est din aceeaşi perioadă, linia de fractură este alta. *Forţele adepte ale evoluţiei şi forţele conservatoare se află, deopotrivă, în cele două societăţi.* „Coagularea” contestatară îi asociază pe reformatorii Partidului – în special pe cei care din 1985–1987 s-au desprins de Deng Xiaoping; pe studenţii preocupaţi de îmbunătăţirea situaţiei lor şi convinşi că schimbarea unor persoane aflate în fruntea Partidului-Stat ar fi suficientă pentru remedierea situaţiei; precum şi – fapt nou – populaţia urbană foarte afectată de zguduirile şi

derivele „gaige”-ului, şi nerăbdătoare să vadă instalată o echipă conducătoare omogenă, stabilă şi integră.

Slăbiciunea acestei coaliţii de nemulţumiri ţine mai ales de *absenţa unui proiect politic comun clar definit*, sprijinit pe o ideologie conducătoare şi susţinut de o structură unificatoare. Se înţelege că aceasta a putut fi învinsă în cele din urmă de forţe la fel de bine organizate ca Partidul sau armata. Bineînţeles, după cum s-a văzut, conducerea Partidului rămâne mult timp divizată – dar, de la sfârşitul lunii mai, conservatorii influenţează în foarte mare măsură toate hotărârile luate de Deng Xiaoping, chiar dacă nu reuşesc să se sprijine pe populaţie (eşecul contra-revoluţiei din 31 mai în favoarea lui Li Peng). În ceea priveşte armata, îndepărtată de la putere odată cu căderea lui Lin Biao, pentru ea era o ocazie de a regăsi un loc în primplanul scenei politice.

Deşi nimicirea mişcării contestatare a fost urmată de o perioadă de reacţie conservatoare, aceasta a durat puţin. Fără îndoială, desatelizarea statelor din Europa de Est în 1989 şi implozia sovietică din 1991 i-au convins pe Deng Xiaoping şi pe ceilalţi conducători influenţi că singurul mod de a evita o asemenea păţanie era *relansarea foarte repede a procesului de reformă* şi reuşita tranziţiei spre economia de piaţă.

Capitolul X:

DEZINTEGRAREA IMPERIULUI COMUNIST DE APUS

În faţa unor tulburări de o asemenea amploare cum ar fi abandonarea maoismului şi trecerea Chinei la economia de piaţă, sau marea prăbuşire a comunismului sovietic, s-a vorbit uneori în Occident de o neaşteptată şi inexplicabilă „accelerare a Istoriei". De fapt, toate aceste fenomene se aflau de mult timp în gestaţie – doar termenele erau imprevizibile. În cazul Uniunii Sovietice, am notat, de-a lungul acestor pagini, nenumăratele simptome ale cancerului care rodea puţin câte puţin sistemul, dintre care patru erau clar perceptibile: rezistenţele ţărilor-satelit la integrare; presiunile societăţii civile; degradarea situaţiei socio-economice; şi incapacitatea regimurilor de a se auto-reforma. Semnele unei maladii foarte grave erau deci tangibile, chiar dacă, din diferite motive, mulţi „observatori" nu doreau să le vadă. Altfel spus, dacă agonia „Imperiului" a fost neaşteptat de scurtă, în schimb boala îşi făcea drum de decenii, poate chiar de la originile sale.

În capitolul de faţă am vrea să căutăm factorii care au putut grăbi această „moarte anunţată" a „imperiului" sovietic, începând cu examinarea rolului jucat de Mihail Gorbaciov. Deşi, în fapt, el nu a distrus „imperiul" – după cum l-au acuzat adversarii săi –, în schimb prin el „imperiul" a început să se dezbine.

1. OFENSIVA GORBACIOVISTĂ ŞI PRIMELE SALE EFECTE

După o perioadă lungă şi penibilă în timpul căreia în fruntea PCUS se succed secretari generali bătrâni şi bolnavi (Leonid Brejnev, foarte slăbit din toamna lui 1974, decedează la 10 noiembrie 1982; Iuri Andropov [noiembrie 1982 – februarie 1984] şi Konstantin Cernenko [februarie 1984 – martie 1985]), sosirea lui Mihail Gorbaciov constituie un eveniment. Vârsta (54 de ani) şi mai ales ideile noi pe care le propagă printr-o lucrare a sa prezic schimbări importante. După câteva ezitări, începând cu 1987, el conturează într-adevăr un sistem foarte diferit de cel elaborat de echipa Brejnev.

1.1. Schiţa unui nou sistem

1.1.1. Ezitările iniţiale

În *Ante-Memorii*, Gorbaciov mărturiseşte cu sinceritate că nu a apreciat imediat dimensiunea exactă a sarcinii care-i revenea: „Când am acceptat în aprilie 1985 să conduc Comitetul central al PCUS în calitate de secretar general, ştiam că mă aştepta o muncă imensă de transformări (…). În acelaşi timp, nu îmi era foarte clară dimensiunea reală a problemelor care aşteptau de atâta timp o soluţie”.

Pe urmele lui Andropov

Funcţiile diverse ocupate de Gorbaciov până în 1985 i-au

oferit o imagine concretă asupra multiplelor disfuncţionalităţi ale sistemului. Fost responsabil al Tineretului comunist, apoi *prim-secretar al regiunii Stavropol timp de 8 ani (1970–1978),* membru al secretariatului general al PCUS la Moscova începând din noiembrie 1978, el ştie că ţara e la capătul puterilor, că mecanismele economice funcţionează din ce în ce mai rău, că nivelul de trai al populaţiei a scăzut considerabil, corupţia se află pretutindeni şi foarte puţini dintre concetăţenii săi aderă fără rezerve la ideologia dominantă. Dar mai ştie că în mediile oficiale ale Partidului şi Statului, precum şi la periferia lor, există indivizi şi grupuri informale dornice să vadă cum principalele structuri sclerozate ale statului sunt dinamizate şi reînnoite. „O dată în plus – scrie el în legătură cu un raport prezentat în aprilie 1983 – numeroşi colegi membri de partid resimţeau ca *o nevoie urgentă necesitatea unor schimbări.*" Această nevoie este clar exprimată de specialiştii în economie, îndeosebi la Institutul din Novosibirsk unde, la începutul anilor '80, circulă un raport confidenţial privind starea critică a economiei. S-a observat atunci aceeaşi convingere a necesităţii absolute de schimbare a situaţiei, atât la înalţii responsabili ai KGB-ului – bine informaţi asupra situaţiei interne a ţării şi asupra degradării imaginii sale în străinătate în urma aventurilor nebuneşti ale lui L. Brejnev în Africa şi în Afghanistan –, cât şi în sferele conducătoare ale complexului militaro-industrial, afectate de imposibilitatea de a face faţă progresului tehnologic al armamentului american.

Încă de la începutul anilor '80, M. Gorbaciov se profilează ca succesor al secretarului general al Partidului, fostul şef al KGB-ului, Iuri Andropov; el este considerat drept unul dintre oamenii capabili să răspundă acestei aşteptări. De altfel, este fără îndoială că din cauza acestei imagini a fost dat de-o parte prima dată în jocul pentru puterea supremă, clanul adepţilor lui Brejnev preferându-l pe Cernenko. El reuşeşte în cele din urmă să se impună la moartea acestuia, o majoritate a membrilor Biroului politic fiind de acord să oprească ascensiunea unui candidat detestat de toată lumea, Victor

Grişin. Circumstanţele complexe ale desemnării lui Mihail Gorbaciov ca prim-secretar explică parţial timiditatea reformistului şi ezitările sale în primii ani ai mandatului. Simţindu-se în acord cu un mediu larg ataşat de ideea de schimbare, el ştie totuşi că *alegerea sa este mai ales rezultatul unei coaliţii negative.* Ajuns de puţină vreme în vârful Partidului, el nu dispune deci de puteri depline în sânul Biroului politic.

În aceste condiţii, şi ţinând cont de lipsa lui de experienţă, în 1985 şi începutul lui 1986, după propriile sale cuvinte, M. Gorbaciov se mulţumeşte să *„perfecţioneze sistemul şi să-l oblige să funcţioneze, fără a schimba nimic în principiu*". Lansând de timpuriu (încă din primăvara lui 1985) şi cu putere cele două sloganuri: „glasnost" şi „perestroika", ce promit o reformă în profunzime a mijloacelor de expresie şi a sistemelor economic şi politic, el se limitează de fapt la reluarea politicii iniţiate de I. Andropov, adică încearcă să corecteze abuzurile care se dezvoltaseră pe parcursul „stagnării" brejneviste. Alcoolismul este declarat din nou duşmanul numărul unu.

Lupta împotriva corupţiei şi economiei paralele se intensifică; o lege contra veniturilor ilicite e adoptată în mai 1986. Se continuă urmărirea incompetenţei din interiorul Partidului şi Statului, procedând la noi epurări ale cadrelor (10 până la 30% dintre ele sunt destituite în aceşti doi ani). Totuşi, în două domenii Gorbaciov merge mai departe decât Andropov. Încă de la sosirea sa, el doreşte să înlocuiască cenzura oarbă cu o mai mare transparenţă („glasnost") şi cu o mai mare libertate de expresie, convins că aceasta nu ar putea fi decât favorabilă noii sale politici. În privinţa relaţiilor internaţionale, încă de la primele vizite în străinătate el îşi manifestă clar voinţa de a pune capăt desfăşurărilor de forţă angajate de Brejnev în Europa (afacerea euro-rachetelor), în Afghanistan, în Orientul Mijlociu, Africa şi în America centrală.

În afara acestor acţiuni mai personale şi mai îndrăzneţe, politica lui Gorbaciov din anii 1985–1986 nu prezintă nimic absolut nou sau ambiţios nimic care să neliniştească; şi se pare

că ea nu nelinişteşte cu adevărat majoritatea colegilor săi din vârful aparatului. Niciun ecou în timpul acestei perioade de rivalităţi particulare între facţiunea conservatoare, întruchipată de E. Ligaciov, şi „renovatorii" conduşi de Elţîn. Cuţitele se ascut probabil în culise, dar Mihail Gorbaciov nu dă nicio ocazie de a le utiliza.

Anul de cotitură 1986

Începând din 1987, se observă o schimbare clară în strategia lui Gorbaciov. De acum înainte obiectivul nu mai este corijarea sistemului, ci reformarea lui în profunzime. Ce anume s-a întâmplat – cel mai probabil în cursul anului 1986 – de s-a ajuns ca primul-secretar al Partidului, majoritatea Biroului politic şi a Comitetului central să aleagă o politică mult mai radicală?

Mai întâi a fost rezultatul *conştientizării faptului că era necesară o reformă de mare amploare.* „Chiar de la început am văzut în perestroika doar o reformă economică – avea să amintească apoi Gorbaciov. Dar după destule decepţii ne-am convins repede că, fără a schimba sistemul politic şi *a fortiori* fără schimbarea regimului, transformările economice erau de-a dreptul imposibile în ţara noastră." Dar această decizie de a lărgi procesul de reformă a răspuns şi unor factori externi. După părerea lui Yves Lacoste, conducătorii sovietici au fost *şocaţi de anunţarea în 1986 a performanţelor a doi dintre principalii rivali asiatici ai Uniunii Sovietice:* China, aflată atunci la apogeul redresării economice deng-xiaopiijg-iste; Japonia, care se impune în statistici ca fiind a doua putere economică a lumii. Un traumatism considerabil a fost şi cel creat de diferitele *implicaţii ale catastrofei de la Cernobîl, survenită la 25 aprilie 1986.* Accidentul de la centrala Lenin a dezvăluit dintr-odată atât starea jalnică a infrastructurii nucleare sovietice, incapacitatea tehnologică de a stăpâni o asemenea defecţiune, cât şi starea de degenerescentă a birocraţiei Statului şi Partidului, total incapabile să facă faţă catastrofei.

Oricare ar fi însemnătatea acestor factori diverşi, pe

parcursul anului 1986 asistăm la o maturizare a ideilor lansate de Gorbaciov în anul precedent. În câteva luni se impune necesitatea absolută de a schimba direcţia şi de a renunţa cu totul la practicile obişnuite, realizând o mai mare participare a populaţiei la exercitarea puterii. „Deşi transparenţa şi alte atribute ale democraţiei s-au dezvoltat imediat după plenara Comitetului central din aprilie 1985 – îşi aminteşte economistul Abel Agambeguian –, abia doi ani mai târziu ne-am dat seama pe deplin de importanţa democratizării în realizarea perestroikăi."

1.1.2. Ordinea gorbaciovistă: reechilibrarea puterilor în interior…

De fapt, ce voia să facă Gorbaciov? E greu de răspuns la această întrebare pe care întreaga lume şi-a pus-o la un moment dat. Numeroasele lucrări pe care fostul secretar general le-a publicat după plecarea sa de la Kremlin seamănă prea mult a pledoarii *a posteriori* şi auto-justificări, pentru a putea afla realitatea intenţiilor iniţiale. După părerea noastră, cea mai bună metodă de a înţelege ceea ce ar fi putut fi sistemul Gorbaciov este transpunerea în anul 1987 şi în primul semestru al anului 1988, perioadă în care secretarul general, dispunând de suficient sprijin în interiorul şi în afara ţării – iar societatea civilă nu-l hărţuia încă –, poate lua un maximum de iniţiative atât în politica internă, cât şi în cea externă.

După părerea noastră, „ordinea gorbaciovistă" se bazează în mod esenţial pe o reechilibrare a celor trei componente de bază ale sistemului: Partidul, Statul şi societatea.

Un partid care impulsionează…

Mihail Gorbaciov avea să apere până la capăt principiul preeminenţei Partidului comunist. Fidel articolului 6 din Constituţie – suprimat împotriva voinţei sale abia în martie

1990 –, el subliniază cu orice prilej faptul că Partidul trebuie să impulsioneze marile orientări ale Statului şi ale societăţii, şi că numai el poate „servi drept motor al schimbărilor fundamentale”. Dar, având în vedere acest rol esenţial şi ţinând cont de recentele sale eşecuri, Partidul trebuie să suporte mutaţii profunde. Reforma sa este prezentată de Gorbaciov ca o chestiune prealabilă reformării sistemului. Ea constă mai întâi – la fel cum s-a străduit şi Deng Xiaoping în China – în reînnoirea masivă şi *întinerirea instanţelor conducătoare.* Din Biroul politic, Gorbaciov elimină treptat, din iulie 1985 până în septembrie 1988, opt membri apropiaţi ai fostei echipe Brejnev-Cernenko, înconjurându-se de oameni aleşi de el. În Comitetul central, reînnoirea atinge procentajul record de 85%. Încă din septembrie 1988, peste 80% din secretarii comitetelor de cartiere, oraşe şi regiuni fuseseră numiţi de trei ani.

Epurat la vârf, aparatul este şi el redus, atât la nivelul Comitetului central (40%), cât şi la cel al comitetelor de regiune (30%) şi de oraş (20%). Ideea acestei reforme majore este eliberarea Partidului de obligaţiile sale de gestiune în folosul Statului. La 30 septembrie 1988, Comitetul central acceptă *suprimarea majorităţii departamentelor care până atunci controlau marile sectoare de stat* în materie de transporturi, energie, industrii chimice… Aceeaşi reformă este impusă aparatelor de partid din republicile unionale şi din regiuni. Exista atunci sentimentul că conducerea Partidului îşi dă în sfârşit seama de inconvenientele confuziei puterilor: „Partidul a subminat mult organizaţiile de stat şi cele guvernamentale, preluând funcţiile acestora – regretă, de exemplu, un participant la conferinţa PCUS din iulie 1988. În acelaşi timp, el ia asupra sa toate plângerile muncitorilor privitoare la aceste organizaţii de stat, de guvern, organizaţii economice şi sociale, oferindu-le astfel posibilitatea să se ascundă în spatele lui, obişnuindu-se să nu decidă nimic şi să nu se aştepte nimic de la ele (…). Dintr-odată, toate plângerile nemulţumiţilor cad în răspunderea Partidului”. Pe lângă faptul că făcea din stat un fel de paratrăznet, restabilirea unei distincţii clare între

Partid şi Stat ar fi avut avantajul – conform opiniei adepţilor lui Gorbaciov – de a contribui la înserarea Uniunii Sovietice în grupul naţiunilor democratice.

…un stat care administrează…

În numele perestroikăi, conducerea Partidului procedează la un număr de transferări, reamenajări şi instituiri care vizau să acorde aparatului de stat şi adunărilor alese dacă nu independenţă, cel puţin mai multă autonomie. „Sarcina formidabilă" căreia Gorbaciov se gândeşte să-i acorde prioritate absolută este „restaurarea deplină a rolului sovietelor ca organe ale puterii politice şi fondatoare ale democraţiei socialiste". Planul din ianuarie 1987 – care confirmă aceste intenţii (prin aprobarea multiplelor candidaturi, a modului de scrutin secret pentru alegerea responsabililor Partidului; prin selectarea candidaţilor pentru alegerea delegaţiilor sindicale…) – îi previne pe militanţi împotriva amestecului în problemele sovietelor, recomandând acestora din urmă să-şi exercite din plin „drepturile considerabile" cu care sunt împuternicite.

Instalarea – în urma revizuirii consituţionale de la 1 decembrie 1988 – a unei noi instanţe etatice se supune aceleiaşi logici de consolidare a statului şi de reactivare a societăţii civile. *Congresul deputaţilor poporului, instanţă populară extinsă (2.250 de aleşi în loc de 1.500), este dotat cu funcţii elective majore* (alegerea prin vot secret a celor 542 de membri ai noului Soviet suprem şi a şefului statului) şi cu puteri decizionale fundamentale asupra principalelor probleme constituţionale, politice şi socio-economice. În ceea ce priveşte Sovietul suprem, acesta se transformă din cameră de înregistrare într-o adunare permanentă ce propune, dezbate şi votează proiectele de lege. Pe de altă parte, o nouă clauză în modul de desfăşurare a alegerilor în Congres pune capăt monopolului Partidului, pe viitor candidaţii putând fi prezentaţi nu numai de Partid sau de organizaţiile sociale de care depind, ci şi de o grupare de cel puţin 500 de alegători.

În fine, să mai adăugăm faptul că alegerea secretarului general al Partidului de către Congresul deputaţilor în funcţia de preşedinte al Sovietului suprem – înzestrat cu puteri largi (orientarea politicii externe, desemnarea primului-ministru) – constituie o revalorizare a rolului Statului faţă de Partid. Dacă, într-adevăr, deputaţii refuzau să acorde încredere secretarului general, Partidul se vedea obligat să desemneze un altul.

…o societate care participă

Promovarea societăţii civile, total înăbuşită de Partid, a fost un alt punct fundamental al proiectului lui Gorbaciov. Ea a îmbrăcat diverse forme, dintre care cea mai frapantă a fost moderarea tutelei Partidului-Stat în materie de comunicare. Dorind mai multă transparenţă („glasnost") în afacerile publice, Gorbaciov a pariat că pluralismul părerilor vehiculat de acum de presă va fi de folos perestroikăi. După părerea lui, aceasta avea să-i „facă pe oameni mai capabili să înţeleagă mai bine ce s-a întâmplat în trecut şi ceea ce se întâmplă în prezent, să înţeleagă, de asemenea, pentru ce luptăm, care sunt planurile noastre şi, pe baza acestei înţelegeri, să participe conştient la efortul de restructurare".

Astfel, în acest context al „glasnost"-ului, în unele publicaţii – „Ogoniok", „Les Nouvelles de Moscou"… – pot fi citite *informaţii interzise până atunci*, în primul rând despre alcoolism, criminalitate, droguri, apoi despre personalităţi ale trecutului pe nedrept celebrate sau discreditate, dar şi despre toţi cei care (birocraţie, KGB, miliţie…) se opun perestroikăi. O mare parte a intelectualităţii a fost repede sedusă de perspectivele oferite de acest „glasnost". În Occident lumea a fost cuprinsă de uluire şi entuziasm citind, în fiecare săptămână, „primele pagini" – tot mai incredibile – ale ediţiilor străine din „Nouvelles de Moscou". De fapt, aşa cum a arătat clar Gorbaciov încă de la început, *„glasnost" nu era un scop în sine, nicio tentativă de democratizare, ci un mijloc de avansare a reformei declanşate la vârf*. Ea („transparenţa") a

rămas parţială şi strict controlată. Dacă, de exemplu, contrar obiceiurilor, explozia centralei de la Cernobîl (aprilie 1986) a fost adusă la cunoştinţa sovieticilor, în schimb abia în anul 1988 un prim articol pune în discuţie conduita unor medici după accident şi, mai ales, abia în primul trimestru al anului 1989, în presă, cuvântul „catastrofa" începe să fie legat de Cernobîl (A. Montaubrie).

În aceeaşi perspectivă de aderare la cauza perestroikăi, Gorbaciov a adoptat o tactică mult mai suplă în materie de libertate religioasă. Ca şi Stalin în timpul celui de-al doilea război mondial, el şi-a sporit *acţiunile de deschidere faţă de înalţii responsabili ai cultelor*, în special faţă de demnitarii Bisericii ortodoxe. Aceasta din urmă proclamându-şi fără rezerve adeziunea la perestroika, ar fi fost o lipsă de abilitate din partea lui să se lipsească de sprijinul credincioşilor; cu atât mai mult cu cât, desconsiderată din cauza aservirii şi mediocrităţii sale, Biserica nu mai prezenta niciun fel de pericol – fiind poate chiar disuasivă – pentru ateismul oficial. De acum înainte, obiectivul nu mai era împiedicarea comuniştilor de a fi credincioşi, ci a face în aşa fel încât credincioşii să devină adepţi ai „perestroikăi".

De asemenea, noua echipă aflată la putere şi-a subliniat intenţia de a garanta şi mai eficient securitatea cetăţenilor, introducând un stat de drept. Începând mai ales din 1988, a fost adoptată *o serie de legi şi decrete permiţând recurgerea la justiţie* împotriva deciziilor administrative, revizuindu-se unele articole din Codul penal contrare exercitării libertăţilor. Acest nou context a stimulat dezvoltarea grupurilor informale care, uneori, s-au dotat cu mijloace de comunicare proprii, şi care, mai ales după revizuirea constituţională de la 1 decembrie 1988, s-au politizat şi s-au federalizat în „fronturi populare" în mai multe republici, mai ales în ţările baltice.

Introducerea unui sector economic privat

Un alt motiv pentru introducerea unui stat de drept a fost declanşat de reformele economice. În acest domeniu

fundamental, „sistemul Gorbaciov” apare mult mai timid şi mai limitat decât „sistemul Deng Xiaoping”, deşi liniile directoare sunt aceleaşi. De fapt, şi la Moscova ca şi la Beijing, este vorba de introducerea unui sector de economie privată şi dezvoltarea autonomiei întreprinderilor de stat.

O lege – aprobată la 19 noiembrie 1986 şi completată la 26 mai 1988 – permite *exercitarea cu titlu privat a aproximativ treizeci de activităţi meşteşugăreşti sau servicii.* Agricultorilor li se propun, ca şi în China, „contracte de închiriere” prin care una sau mai multe familii sunt autorizate să închirieze terenuri pentru o lungă perioadă de timp (50 de ani) şi să dispună de producţie. Dar, spre deosebire de reacţiile populaţiei chineze, sovieticii nu sunt prea entuziasmaţi. În 1991, doar 5% din populaţia activă lucra în sectorul cooperatist, în timp ce sistemul „contract de închiriere” nu reprezenta decât *2%* din suprafeţele cultivate şi 3% din şeptel. Evident, spiritul de întreprindere fusese atrofiat cu desăvârşire în anii stalinişti şi brejnevişti.

Din alte motive, dezvoltarea autonomiei întreprinderilor de stat – prevăzută prin legea din 30 ianuarie 1987, care propunea *principii noi de autonomie contabilă şi de autofinanţare* – avea să se lovească de obiceiurile centralizatoare şi autoritare ale ministerelor, şi de absenţa unor măsuri accesorii, în special a unei reforme a elaborării preţurilor şi a circuitelor de aprovizionare.

1.1.3. …şi „dezideologizarea” în politica externă

Gândirea lui Gorbaciov în materie de politică externă frapează prin abilitatea şi inteligenţa sa. Ea are ca punct de plecare o analiză lucidă a situaţiei de la sfârşitul epocii Brejnev: ruinată economic, aflată la marginea falimentului, ţara îşi oferă totuşi luxul de a fi una dintre cele mai agresive şi mai imperialiste din lume. Pentru noua echipă aflată la putere, continuarea pe această cale ar fi însemnat faliment total. De asemenea, ea hotărăşte o mutaţie radicală a politicii

externe: amenințarea și acțiunile în forță sunt înlocuite cu toleranța și negocierea. De acum înainte se va urmări mai mult cucerirea prin seducție decât prin forță, punerea accentului pe ceea ce unește decât pe ceea ce separă. „Da, scrie Gorbaciov în *Perestroika,* noi rămânem diferiți, cel puțin în ceea ce privește sistemul nostru social, opiniile noastre ideologice și religioase, și modul nostru de viață. Bineînțeles, unele distincții vor dăinui. Dar trebuie să ne omorâm din cauza lor? Oare nu ar fi mai bine să trecem cu vederea ceea ce ne desparte, pentru binele întregii umanități, pentru binele vieții pe Pământ?"

Recâștigarea încrederii internaționale

Primul obiectiv tactic al acestei „noi gândiri politice": câștigarea – sau recâștigarea – încrederii internaționale. Un program vast ce presupune multe renunțări, precum și acceptarea *recunoașterii greșelilor trecute*, „glasnost" permițând spectaculoase *mea culpa.* Mărturie sunt aceste titluri surprinzătoare din „Nouvelles de Moscou", începând din 1988–1989: „Execuția lui Imre Nagy: greșeala noastră este incontestabilă"; „Trădarea: în urmă cu cincizeci de ani, Stalin pactiza cu Hitler"; „Măcelul din pădurea Katin: inventarul groazei. Mărturii copleșitoare după o jumătate de secol de disimulări"… O asemenea politică se dovedește a fi pozitivă. În câteva luni, Uniunea Sovietică nu mai este privită ca țara care a invadat Afghanistanul în disprețul drepturilor internaționale; acum este țara care, pentru a respecta aceste drepturi, încearcă să facă tot posibilul pentru a-și retrage trupele… Din toamna lui 1986, URSS devine unul dintre centrele nobile de meditație asupra valorilor universale.

ONU este aleasă ca vector privilegiat al „noii gândiri". Încă din noiembrie 1988, Gorbaciov se pronunță „pentru o *creștere multiformă a prestigiului Organizației Națiunilor Unite*, pentru întărirea statutului său politic, juridic și moral", iar Uniunea Sovietică se angajează să „contribuie cât mai mult" la rezolvarea problemelor finaciare ale organizației. În mesajele

sale anuale adresate secretarului general al Naţiunilor Unite – şi, la 7 decembrie 1988, direct de la tribuna ONU, la New York – Gorbaciov îşi expune concepţia despre lume şi principiile sale de politică externă: „Dezideologizarea relaţiilor dintre state constituie un imperativ al noii etape – declară el. Noi nu renunţăm nici la convingerile noastre, nici la filosofia sau tradiţiile noastre, după cum nici nu cerem altora să renunţe la ale lor (…). Aceasta este lupta onestă a ideologiilor. Dar ea nu trebuie transferată la relaţiile dintre state. În caz contrar, noi nu vom putea rezolva niciuna dintre problemele mondiale, nu vom fi gata nici să stabilim o cooperare largă reciproc avantajoasă şi egală în drepturi între popoare; nici să întrebuinţăm raţional cunoştinţele revoluţiei ştiinţifice şi tehnice; nici să restructurăm relaţiile economice mondiale, nici să protejăm mediul; nici să învingem subdezvoltarea, nici să eliminăm foametea, bolile, analfabetismul şi alte flageluri; nici chiar să eliminăm ameninţarea nucleară şi militarismul”.

Oricât de captivant a fost, acest discurs altruist al unei superputeri (care consimţea să se alăture comunităţii naţiunilor pentru a înlocui interesele naţionale cu cele universale) n-ar fi putut, el singur, să restaureze încrederea internaţională faţă de Uniunea Sovietică. Datoriile erau prea mari. Conştient de neîncrederea opiniei mondiale, Gorbaciov a ştiut să o contracareze printr-o *serie de acţiuni concrete* ale căror rapiditate şi răsunete au făcut minuni. Moscova a ştiut şi ea o dată să ofere, mai înainte de a spera să primească, şi a acceptat „să plătească în avans”. Astfel, au fost considerate drept dovezi ale bunei credinţe: 1) noile dispoziţii în vederea *dezarmării* (semnarea în decembrie 1987 a unui tratat cu Statele Unite privind eliminarea rachetelor nucleare cu rază medie de acţiune; anunţarea, un an mai târziu, a reducerii cu 10% a forţelor militare ale Uniunii Sovietice; renunţarea, în 1990, la armele chimice…); 2) *retragerea trupelor sovietice din Afghanistan* începând din 15 mai 1988; 3) eforturile depuse pentru rezolvarea conflictelor regionale (Namibia, războiul Iran-Iraq, conflictul din Golf…).

Transformarea vechilor adversari în parteneri

Prin însăşi esenţa sa, această întreprindere de cucerire paşnică a spiritelor în numele valorilor universale ale umanităţii nu trebuia să cunoască vreo excepţie. Gorbaciov s-a străduit el însuşi – sau prin intermediul lui Eduard Şevarnadze (ministru al afacerilor externe), mâna sa dreaptă – să stabilească cele mai bune relaţii cu cât mai multe state.

În această nouă manifestare a politicii externe sovietice, cel mai dificil a fost, probabil, să determine, din partea mişcărilor de eliberare naţională şi a statelor socialiste, acceptarea faptului că nu se mai puteau bizui pe o solidaritate obligatorie şi pe un ajutor material sistematic. Aceste regimuri, până atunci privilegiate, s-au simţit nedreptăţite, având în vedere că Moscova s-a lansat într-o cooperare strânsă cu adversarii de ieri. Cu ce au greşit ei, muncitorii din „linia întâi", fiii ascultători ai socialismului? De ce le erau preferaţi convertiţii de ultimă oră şi copiii risipitori ai capitalismului?

Această tactică s-a aplicat fără excepţii. Începând din 1985, Moscova a încercat să reia, să amelioreze sau să *stabilească un dialog cu statele făţiş ostile până atunci regimului sovietic* (China, Japonia, Israel, Arabia Saudită, ţările Americii latine…). Dar efortul principal era îndreptat în direcţia Statelor Unite. În ochii adepţilor „perestroikăi", apropierea de acest stat lider era, după cum declara Yakolev în octombrie 1988, „cheia tuturor problemelor". Aşa încât s-a făcut orice pentru a convinge şi *seduce echipa conducătoare americană* a lui Reagan, apoi a lui Bush, şi întregul popor american. În numele noilor principii de dezideologizare şi interdependenţă a naţiunilor, Gorbaciov reuşeşte – cu infinită răbdare şi perseverenţă – să stabilească raporturi din ce în ce mai strânse, atât pe plan economic, cât şi diplomatic.

1.2. Reacţiile partidelor comuniste din blocul est-european

Ţinând cont de ultra-centralizarea sistemului şi însemnătatea dominantă a Uniunii Sovietice, era imposibil ca perestroika lui Gorbaciov să nu aibă ecou în ţările satelit din Estul european. Dar pentru ca aceasta să declanşeze schimbări, mai era necesară existenţa unei mecanici reformatoare. Ceea ce nu prea era cazul.

În pofida aparenţelor, majoritatea partidelor comuniste din Europa centrală erau *slăbite de problemele interne* şi de un context general defavorabil. „Epurările" şi „normalizările" la care fuseseră supuse nu au rămas fără consecinţe. Aceste operaţiuni necesitaseră de mai multe ori, de la bază la vârf, aduceri de noi forţe care nu au avut doar efecte pozitive. Excluderile, retrogradările, schimbările de posturi accentuaseră clivajele, deja marcate, între generaţii. *Eliminările autoritare ale unor militanţi nedoriţi* – din cauza necinstei sau heterodoxiei lor – nu încetaseră niciodată. La sfârşitul perioadei brejneviste, încă 2,9% din membrii Partidului comunist ungar au fost expulzaţi şi radiaţi (1980–1985), iar în 1983, în Polonia, 158.500 de militanţi părăseau PC la cerere sau prin excludere. În România, frecvenţa epurărilor creşte, în ultimii ani ai lui Ceauşescu, mai ales în vârful aparatului, confiscat treptat de clanul familiei Conducătorului. În Iugoslavia, Liga comunistă – din ce în ce mai divizată în faţa răbufnirilor naţionaliste sau autonomiste din diferite republici – nu a încetat, de la moartea lui Tito, să-şi piardă autoritatea. Conform spuselor unui ministru al apărării (septembrie 1987), ea era „departe de a fi în măsură să-şi exercite rolul", fiind, dimpotrivă, „îndepărtată de pe scenă şi tot mai ignorată", Ligile republicilor şi regiunilor autonome având poziţii diferite şi adeseori opuse în privinţa celor mai multe dintre problemele importante. În această ţară, ca şi în Albania, ca şi în celelalte ţări comuniste europene, *ideologia scădea zilnic tot mai mult la bursa de valori a PC, în timp ce naţionalismul lua amploare cu regularitate.* Mai întâi în Ungaria şi în Polonia, apoi în România, în Cehoslovacia şi în RDG, exaltarea trecutului şi a culturii naţionale tindea pe ascuns să se substituie ideologiei şovăielnice, ca liant

unificator al partidelor şi ca fundament posibil al unei noi legitimităţi.

În concluzie, partidele comuniste se aflau atunci într-o situaţie mult mai dificilă decât se observa din exterior, dezagregarea lor în câteva săptămâni – în cursul anului 1989 – constituind, *a posteriori*, o demonstraţie spectaculoasă a acestei boli profunde. Spre deosebire de perestroika, ele aveau să adopte două tactici opuse, care, o dată puse în practică, s-au dovedit a fi catastrofice: unele au ales refuzul, accentuând şi mai mult imaginea lor ultra-conservatoare; altele, vădindu-se mai perestroikiste chiar decât Gorbaciov, au intrat în derută.

1.2.1. Libera adeziune la dinamica gorbaciovistă

Două partide se arată sensibile la cântecul sirenelor gorbacioviste, inspirându-se din noua politică elaborată la Moscova, pentru a încerca să rezolve problemele statelor pe care le conduc: PC ungar şi PC polonez.

PC ungar

Nu este de mirare faptul că în rândul partidelor comuniste perestroikiste se află PC ungar (PMSU), singurul care, din 1953, şi-a păstrat o sensibilitate reformistă. Bineînţeles, aceasta fusese, cu siguranţă, dur reprimată începând din toamna sângeroasă a anului 1956, şi urmată de patru-cinci ani de „represalii atroce” (Csaba Kiss). Dar, aşa cum am mai spus, după perioada de „normalizare”, János Kádár a urmărit *stabilirea unui anume consens între Partid şi societate*, *prin promovarea unor reforme economice îndrăzneţe*, pentru realizarea cărora a trebuit să integreze în sânul echipei conducătoare progresişti adevăraţi ca Imre Pozsgay sau Rezsö Nyers, „părintele” reformei. O dată apărute însă dificultăţile (datorii externe foarte mari şi scăderea ratei de creştere), aceşti „reformatori” s-au lovit de rigiditatea şi imobilismul

vechii nomenclaturi kádáriene. Chiar în perioada când Gorbaciov se instala la Kremlin, se impunea clar inevitabilitatea unei schimbări atât în sânul societăţii civile maghiare, cât şi în rândurile echipei conducătoare. Era lui Kádár lua sfârşit; trebuiau inventate de urgenţă bazele unui nou compromis, care putea să permită redresarea unei economii în derivă şi să redea încrederea într-un nou aparat.

După multe ezitări şi, bineînţeles, ciocniri între kádárişti (partizanii unui mai mare autoritarism pentru a înăbuşi mai bine criza) şi cei convinşi că, în Ungaria, ca şi în URSS, singura ieşire o reprezenta accentuarea reformelor, balanţa s-a înclinat clar în favoarea celor din urmă. Încă din iunie 1987, remanieri importante au permis *accesul la conducere al unei noi generaţii*. Karoly Grosz (57 de ani) – supranumit de unii „Gorbaciov al Ungariei, om hotărât şi charismatic" – devenea prim-ministru, în timp ce János Berecz intra în Biroul politic cu imaginea unui reformator moderat. Mai mulţi foşti conducători ai Tineretului comunist au fost, de asemenea, promovaţi în posturi de prim rang. În mai 1988 s-a făcut un ultim pas odată cu alegerea lui K. Grosz ca *secretar general al PC*, în locul lui János Kádár.

Măsuri concrete şi declaraţii de intenţie lasă să se întrevadă contururile proiectului noii echipe, care pare inspirat în mare măsură din perestroika. „Programul de evoluţie socială şi economică" (iulie 1987) prevede o *reorganizare radicală a structurii economice*, care urmăreşte o mai bună integrare a ţării în competiţia internaţională. Stabilind în anul următor introducerea taxei pe valoarea adăugată (TVA) şi a impozitului pe venit, Ungaria devine primul stat comunist dotat cu un sistem de impozitare comparabil cu cele din statele occidentale. Încă din toamna lui 1988, în presă sunt evocate *proiecte politice îndrăzneţe*: revalorizarea rolului Parlamentului şi Consiliului preşedinţiei; necesitatea de a transfera statului toate responsabilităţile de gestiune atribuite până atunci Partidului; pătrunderea în înaltele sfere ale administraţiei a unor specialişti, aparţinând sau nu Partidului… După modelul echipei lui Gorbaciov, noile

instanţe maghiare încurajează participarea societăţii civile la dezvoltarea ţării prin relansarea vieţii asociative, prin introducerea unui oarecare pluralism în viaţa politică şi depolitizarea într-o oarecare măsură a instanţelor sindicale. Odată cu publicarea unor lucrări despre trecutul apropiat şi îndepărtat şi odată cu un nou sistem de paşapoarte ce liberalizează regimul călătoriilor în Occident, asupra Budapestei *bate un vânt de „glasnost" şi de libertate.*

Aceste orientări – care aveau să se concretizeze în 1989 – au fost *încurajate direct de Occident* şi indirect de Moscova. Încă din iulie 1988, Karoly Grosz merge în SUA, iar 1989 avea să fie anul primei vizite la Budapesta a preşedintelui Statelor Unite. S-au încheiat acorduri economice şi cu RFG, pentru care Ungaria era deja al doilea partener comercial răsăritean după URSS. În octombrie 1987 Bonnul a acordat un credit de 1 miliard de dolari. Sprijinul Kremlinului a fost mai discret. Gorbaciov care, după unele surse, ar fi preferat în locul lui Kádár un succesor mai reformator nu şi-a manifestat personal satisfacţia, dar colaboratorii săi direcţi (precum Medvedev) erau adepţii „dovedirii, în forme acceptabile, a unui sprijin politic acordat tovarăşului Grosz" (martie 1988). De fapt, Gorbaciov nu avea să-şi manifeste preferinţele decât faţă de generalul Jaruzelski.

PC polonez

PC polonez (PMUP) era şi el, la acest sfârşit al anilor '80, puternic zdruncinat de problemele economice acumulate în timpul „decadei Gierek". La fel ca şi la Budapesta, tendinţa progresistă (protagonistă a unei democratizări a Partidului şi favorabilă – încă din 1980 – formării unor noi structuri, orizontale şi nu verticale – cum fusese până atunci – între militanţii întreprinderilor de pe teritoriul uneia şi aceleiaşi regiuni) a fost combătută cu ardoare de nucleele ultra-conservatoare. De această luptă dintre tendinţele extreme a beneficiat până la urmă *curentul reformist moderat al lui Kania şi Jaruzelski, care a reuşit – destul de greu – să se impună*, lovind

în dreapta (eliminarea lui S. Grabski, S. Kociolek, a generalului Milewski, responsabil cu securitatea…) şi în stânga (îndepărtarea lui T. Fiszbach şi M. Jagielski, favorabili unei deschideri spre sindicatul Solidaritatea). Dar partida nu a fost câştigată niciodată definitiv. În octombrie 1987 conservatorii s-au dezlănţuit împotriva lui Jaruzelski, acuzându-l că „a vândut socialismul, că a revizuit marxism-leninismul, că a cedat în faţa unei Biserici catolice atotputernice şi, mai ales, că a prejudiciat poziţia nomenclaturii în sistemul politic”. Totuşi, în acea perioadă Jaruzelski se putea mândri cu *sprijinul total şi declarat al lui M. Gorbaciov*. „Ne unea un fel de complicitate – notează el în *Memoriile* sale. Într-o zi Gorbaciov mi-a spus: «Eu şi tu ne aflăm în cea mai dificilă situaţie… aceea a oamenilor aflaţi la mijloc. Ne lovesc din toate părţile…».” Începând din 1987, cei doi conducători au numai păreri bune unul despre celălalt, subliniind mereu deplina lor convergenţă pe calea reformismului.

De asemenea, primul-secretar al PC polonez beneficiază de un *foarte viu interes manifestat de ţările occidentale faţă de Polonia.* Mult timp întorcându-li-se spatele din cauză că proclamaseră „starea de război” (1981), treptat, conducătorii polonezi sunt consideraţi, din nou, persoane frecventabile. Reprezentanţii statelor occidentale vizitează, pe rând, Varşovia. Înainte de a se înclina în faţa mormântului părintelui Popieluszko – asasinat în 1984 de ofiţerii din poliţia politică – şi înainte de a se întâlni cu demnitarii Bisericii şi cu membrii Solidarităţii, ei pledează pe lângă generalul Jaruzelski cauza reformelor, fiind ascultaţi cu atât mai mult cu cât propun un ajutor material. Încă de la anunţarea (septembrie 1986) eliberării prizonierilor politici, Statele Unite fac cunoscut faptul că vor răspunde la această măsură „prin decizii semnificative şi concrete”.

În acest context relativ favorabil, echipa Jaruzelski încearcă – în spiritul demersului gorbaciovist – să redreseze situaţia economică alarmantă (cu o datorie externă – numai faţă de ţările occidentale – de 35 miliarde de dolari) prin amorsarea

unei reforme globale a sistemului. Dar, în practică, ea trebuie să inoveze, având în vedere existenţa – absolut excepţională într-o ţară comunistă – a unei opoziţii puternice şi organizate. Deci, W. Jaruzelski nu trebuie considerat doar un discipol sârguincios al gorbacioviştilor, ci şi un maestru al lor. În această perioadă de elaborare a unui nou sistem socialist, *Polonia a fost mai mult un laborator experimental – în care s-au testat soluţii instituţionale de compromis între Partid şi societatea civilă* – decât un simplu câmp de aplicare a programului lui Gorbaciov.

Ajungând, în 1986, la concluzia că nu există „alt mijloc de a mişca lucrurile şi spiritele" decât dialogul cu Solidaritatea, Jaruzelski a făcut „doi paşi" importanţi în această direcţie: *o amnistie (septembrie 1986),* care a făcut din Polonia prima şi singura ţară comunistă care nu mai avea prizonieri politici; *crearea unui consiliu consultativ* pe lângă preşedintele Consiliului de Stat, deschis către societatea civilă (intelectuali, oameni de ştiinţă, membri ai opoziţiei…) Era, scria mai târziu Jaruzelski, „o breşă nu îndrăznesc să spun revoluţie în tradiţiile şi practica noastră".

În general, echipa conducătoare se arată atunci mai *tolerantă faţă de Solidaritatea*, consimte la o oarecare moderare a cenzurii şi face mai flexibilă legislaţia privind asociaţiile în vederea „asigurării libertăţii de expresie" prin intermediul „cluburilor de dezbateri". Pe de altă parte, ea prevede alegerea primarilor de către populaţie (şi nu numirea lor din oficiu) şi limitarea efectivelor birocraţilor. În materie strict economică, măsurile prevăzute merg în acelaşi sens ca şi cele ale statelor comuniste reformiste, în special Uniunea Sovietică a lui Gorbaciov: sporirea autonomiei întreprinderilor faţă de administraţiile centrale; *introducerea treptată a mecanismelor pieţei*; consolidarea sectorului privat industrial a cărui parte ar trebui să treacă de la 6% din PNB la 20 sau 25%; o revizuire a legislaţiei ce permite „facilitarea" implantării unor întreprinderi occidentale mici şi mijlocii prin intermediul unor societăţi comune („joint-ventures")… Tot atâtea măsuri care, deşi nu creau o economie de piaţă, elaborau premisele.

Prea sigură pe sine, echipa Jaruzelski a dorit să consacre aceste noi orientări printr-un *referendum popular, la 30 noiembrie 1987*, ale cărui rezultate să fie calculate nu prin raportare la sufragiile exprimate, ci prin raportare la numărul de înscrişi. A fost un eşec; dar, în ciuda unei rigidizări a puterii şi a Solidarităţii, dinamica compromisului nu a fost distrusă. La 26 august 1988, autorităţile propuneau o „masă rotundă" opozanţilor „care respectă ordinea legală şi constituţia". Încă din 31 august, Lech Walęsa se întâlneşte cu generalul Kiszczak, ministru de interne. *Procesul de negociere fusese început* şi avea să ducă, în ciuda numeroaselor obstacole, la acordurile fundamentale din aprilie 1989.

1.2.2. Aparenţele înşelătoare

Mai numeroase au fost partidele est-europene care s-au arătat insensibile faţă de modelul perestroikăi moscovite, pe care au combătut-o, considerând-o deosebit de periculoasă pentru supravieţuirea comunismului. Două dintre ele, PC bulgar şi PC cehoslovac, au dat forme acestei respingeri. Primul a lăsat să se creadă că adera la perestroika în ansamblul ei, şi chiar că a devansat-o; al doilea – că înclina mai ales spre versiunea sa economică. În realitate, niciunul, nici celălalt nu au avansat pe această cale, căutând doar să câştige timp în încercarea de a evita ciocnirea directă cu conducătorul puternicului „partid frate".

PC bulgar

Aflat la conducerea PC din 1954, Todor Jivkov avusese drept unic ax politic o fidelitate totală faţă de URSS, care ajunsese până la acceptarea unui proiect (ianuarie 1979) de transformare a Bulgariei în a şaisprezecea republică unională. De asemenea, chiar dacă programul reformist al lui Gorbaciov nu-l entuziasma câtuşi de puţin, Jivkov a hotărât (din supunere – şi poate chiar din predilecţie personală pentru

moda şi ideile noi) să înalţe cu strălucire, în ţara sa, culorile „perestroikăi", botezată în bulgară cu numele de „perustroistvo". La puţin timp după venirea lui Gorbaciov la putere, el începu să *înmulţească, cu vâlvă mare, proiectele de reformă* care nu aveau să fie decât parţial realizate. În ianuarie 1986, Jivkov anunţă instituirea unor „noi mecanisme economice", care constau mai ales într-o regrupare în câteva super-ministere a ministerelor specializate. În iulie 1987, el prezintă Comitetului central – într-un raport de aproximativ o sută de pagini – părerile sale privind restructurarea fundamentală a sistemului. El propunea o descentralizare a puterilor, o reducere a efectivelor – „supraabundente" – ale administraţiei şi Partidului (reducere care s-a realizat efectiv prin concedierea a 30.000 de funcţionari) şi o reechilibrare a raporturilor dintre acesta din urmă şi stat. De fapt, el deplângea „amestecul Partidului în deciziile organelor de stat", precum şi „puterea nemăsurată şi incontrolabilă" a anumitor organe de partid. Pe plan economic, el dorea introducerea autogestiunii, o independenţă mai mare a întreprinderilor şi băncilor, şi crearea unei asociaţii naţionale a producătorilor, destinată „să le apere interesele faţă de organele de stat şi de partid". Conform spuselor succesorului său, era un program „îndrăzneţ şi interesant".

Dacă „turnura istorică" ce ar fi trebuit să fie „perustroistvo" – inspirată deopotrivă din perestroika sovietică şi experienţa maghiară – n-a avut totuşi loc, a fost din cauză că *Todor Jivkov, foarte ataşat de puterea sa,* s-a ferit să încredinţeze responsabilitatea realizării proiectului său unor reformatori. „Ei vor să schimbe totul, dar oamenii nu se schimbă" – mărturisea, pe bună dreptate, un locuitor al Sofiei unui ziarist străin în decembrie 1987. Singurele măsuri aplicate au fost luate de multe ori în pripă şi într-un mod neaşteptat, ceea ce a contribuit la dezorganizarea economiei. Pe de altă parte, nu s-a realizat nicio legătură între „bătrânul" Jivkov şi „tânărul" Gorbaciov, fiecare dând prea mult impresia că ar dori să dea lecţii celuilalt. Iar interesul manifestat de Kremlin pentru Ciudomir Alexandrov – conducător tânăr şi dinamic,

considerat atunci ca un bun „moşenitor” gorbaciovist, i-a fost fatal acestuia, Jivkov îndepărtându-l în vara lui 1988.

PC cehoslovac

În Cehoslovacia, Gustáv Husák, înlăturându-i pe toţi reformatorii „Primăverii de la Praga”, făcuse şi el din PC cehoslovac o *fortăreaţă ultra-conservatoare în care ideile lui Gorbaciov nu puteau pătrunde cu uşurinţă*, şi în care erau destul de greu de găsit conducători pregătiţi să le pună în operă. Totuşi, simţindu-se ameninţat în acest context de reînnoire, Husák avea să fie prudent. La 18 martie 1987 el a prezentat în faţa Comitetului central un program de reforme şi de „democratizare” a societăţii cehoslovace, foarte inspirat din principiile „glasnost”-ului şi „perestroikăi”. Cu această ocazie, el a subliniat „importanţa deosebită a deschiderii în materie de informaţie” şi a dorit să elimine zvonurile privind neînţelegerea dintre PC cehoslovac şi PCUS, alimentate în special de trunchierea, în presa de la Praga, a celor mai radicale fragmente din discursurile lui Gorbaciov: „Nimeni – ţine el să afirme, nu ne impune ideile Comitetului central al PCUS, dar am învăţat de la Uniunea Sovietică de-a lungul întregii istorii a Partidului nostru şi astăzi vom utiliza şi mai mult experienţa sa”.

În realitate, în culise începuseră din plin *marile manevre în privinţa succesiunii lui Gustáv Husák*, pe atunci în vârstă de peste 70 de ani. Bătălia era dură, între o majoritate conservatoare condusă de Vasil Bilak şi câţiva reformatori, printre care Lubomír Štrougal, partizanul unei „restructurări” mai ales economice de tip gorbaciovist. În timpul tratativelor care s-au desfăşurat de-a lungul anului 1987, Gorbaciov – conform anchetei întreprinse de Jacques Levesque – ar fi refuzat să se amestece, în ciuda preferinţelor sale pentru Štrougal. Cu ocazia călătoriei sale în Cehoslovacia, în aprilie, unde populaţia îl primeşte cu deosebită căldură („Mişa, rămâi cu noi!” – se aude la Bratislava), el se limitează să explice noua sa politică, să-i îndemne pe conducători „la o refacere

totală a edificiului", dar nu manifestă nici cea mai mică simpatie retrospectivă pentru „Primăvara de la Praga", ceea ce ar fi putut da o mână de ajutor reformatorilor. În sfârşit, *în decembrie 1987*, *lui G. Husák îi succede* un *aparatcik* de 65 de ani, *Milos Jakeš*. Imediat, noul ales anulează orice speculaţie, anunţând că „este cu neputinţă legalizarea unei opoziţii politice, care nu ar putea fi decât anti-socialistă". Unica sa concesie făcută reformatorilor este o angajare de continuare a procesului „noului mecanism economic". De fapt, chiar şi această promisiune va fi încălcată; încă din 1988, „reformatorii" Antonin Kapek şi primul-ministru L. Štrougal abandonează lupta.

1.2.3. Respingerile

Trei partide au fost mai directe în refuzarea oricărei idei de schimbare de tip gorbaciovist: cele din Germania de Est, România şi Albania.

PC est-german

Reformele lui Gorbaciov au suscitat imediat reticenţe în Berlinul de Est. Cu ocazia discuţiilor avute cu E. Şevarnadze în februarie 1987, Erich Honecker – prim-secretar al Partidului – a subliniat că nu se gândea să-şi revizuiască politica economică şi socială, ci, dimpotrivă, „să o continue cu consecvenţă". În aceeaşi perioadă, ziarul partidului a publicat „scrisorile deschise" ale cetăţenilor care-şi exprimau deplinul acord cu politica urmată de către SED de mai bine de cincisprezece ani. În schimb, presa a fost mai laconică în privinţa declaraţiilor lui Gorbaciov; importantul său discurs ţinut în faţa plenului Comitetului central al PCUS, la 28 ianuarie 1987, nu a fost tradus în germană, *orice aluzie la noul curs sovietic fiind interzisă în mass-media.* Tineri berlinezi purtând insigne cu „glasnost – perestroika" au fost interpelaţi de poliţie. La începutul lunii aprilie 1987, responsabilul cu

problemele ideologice şi culturale al Comitetului central declara pur şi simplu: „Dacă vecinul vostru şi-ar schimba tapetul din apartamentul său, v-aţi simţi obligaţi să faceţi şi voi la fel?”.

Dacă echipa Honecker nu caută deci subterfugii şi afirmă cu claritate respingerea proiectului lui Gorbaciov, este din cauză că o consideră nefastă şi pentru că se simte foarte sigură pe ea însăşi. Prin performanţele – vechi – ale economiei sale, în special ale industriei – prima din ţările răsăritene –, prin iniţiativele sale în vederea reînnoirii dialogului cu Occidentul după instalarea rachetelor Pershing-2 americane în RFG, *E. Honecker se bucură de o reală autoritate la Moscova*. Considerând că RDG-ul are o poziţie avansată pe toate planurile, el se poate arăta arogant faţă de cei care-şi permit să-i dea sfaturi în legătură cu reformele. Mai mult, el exercită o dominare aproape totală asupra echipei conducătoare, din care a eliminat pe toţi opozanţii potenţiali. E de ajuns ca adepţii lui Gorbaciov să se arate prea interesaţi de „reformatorul” Hans Modrow pentru ca acesta să nu fie admis în Biroul politic. În concluzie, în anii 1986–1987, sistemul Honecker pare a avea încă o soliditate redutabilă. „Ar fi fost necesară – scrie J. Levesque – o confruntare deschisă cu Honecker pentru a impune regimului său schimbări importante de orientare.” Dar, evident, Gorbaciov nu deţinea nici mijloacele, nici dorinţa necesară.

PC român

PC român avea şi el *înfăţişarea unei cazemate.* Aflat la putere din martie 1965, Nicolae Ceauşescu a ştiut să controleze – deopotrivă prin teamă (omniprezenţa *Securităţii*), nepotism, printr-o politică de „rotire a cadrelor” (remanieri periodice ale înalţilor responsabili) şi prin acordarea de privilegii *aparatcikilor* – aparatul de partid şi de stat. Doar câţiva excluşi sau căzuţi în dizgraţie mai îndrăzneţi (precum Károly Király, îndepărtat în 1972; Gheorghe Maurer, fost prim-ministru în anii ’60; Silviu Brucan, fost director al ziarului Partidului şi

fost ambasador la ONU; Corneliu Mănescu, fost ministru al afacerilor externe…) aveau să cuteze, în ultimii ani, să manifeste rezerve în privinţa politicii „Conducătorului".

Dar, spre deosebire de omologul său german, poziţiile lui N. Ceauşescu erau infinit mai puţin solide. Din punct de vedere economic, cele două state se aflau în poziţii diametral opuse: dacă RDG fusese mult timp în fruntea statelor Europei de Est, România se afla în coadă, cu cel mai scăzut nivel de trai din Europa (exceptând cazul Albaniei). Deoarece Ceauşescu se încăpăţâna să ramburseze Occidentului întreaga datorie externă a României până în 1990, mizeria domnea în toată ţara, ca urmare a raţionalizării alimentelor de bază, a electricităţii, încălzirii… O asemenea politică accentuase *dependenţa economică faţă de URSS*. Pentru a evita închiderea totală a uzinelor, aceasta din urmă consimţise să livreze, în 1986, 4 milioane tone de cărbune, 5 milioane tone de petrol, gaz şi electricitate. Proporţia ţărilor socialiste în comerţul extern român ajunsese astfel de la 33,8% la începutul anilor '80 la 60% la sfârşitul anului 1988. În plus, despotismul şi megalomania „Conducătorului" – în continuă creştere – duseseră la desconsiderarea sa şi la accentuarea nemulţumirii în rândul populaţiei. Odată cu noua politică internaţională a lui Gorbaciov, luările de poziţie ale lui N. Ceauşescu – considerate cândva independente de Moscova – îşi pierduseră originalitatea şi influenţa.

Această situaţie dezastruoasă explică, fără îndoială, în mare parte, *înverşunarea şi agresivitatea secretarului general român în combaterea politicii lui Gorbaciov*. Nepunându-şi niciodată în mod serios problema unei reforme economice, chiar şi ideea de revizuire a structurilor existente îl exasperează. „Baza societăţii noastre – afirmă el cu ocazia vizitei lui Gorbaciov (în primăvara lui 1987) – este proprietatea socialistă şi lichidarea definitivă a proprietăţii capitaliste." Mai clar încă, el declară nu fără vanitate: „Noi ţinem cont de realităţile ţării noastre, fără a copia nimic şi reţinând numai ceea ce corespunde intereselor noastre". Răspunsul lui Mihail Gorbaciov este clar şi liniştitor. El pretinde că este convins de necesitatea

„respectării dreptului fiecărei ţări de a-şi stabili propriile modele de dezvoltare, în funcţie de condiţiile sale specifice”. Totuşi, definind procesul de restructurare aflat în curs de desfăşurare în ţara sa, adaugă: „Noi suntem bucuroşi totuşi dacă ţările frăţeşti pot profita de pe urma activităţii creatoare realizate în ţara noastră, extrăgând elemente ce le pot fi utile”. Evident, înţelegerea între cei doi nu s-a realizat.

PC albanez

În Albania – ţară şi mai nenorocită, pe care Enver Hodja a încercat să o izoleze complet atât de lumea occidentală, cât şi de lumea comunistă – perestroika sovietică nu tulbură (nu mai mult decât frământările din Iugoslavia vecină) un partid comunist în care domneşte succesorul desemnat de Hodja, Ramiz Alia. *Tirana rămâne ostilă faţă de orice normalizare a relaţiilor cu Moscova.* În viziunea conducătorilor albanezi, „glasnostul şi perestroika sunt invenţii ale propagandei revizioniste pentru a masca criza profundă în care se adânceşte Uniunea Sovietică”. Înarmat cu certitudini, PC albanez se laudă cu rezultatele primelor alegeri legislative de la moartea lui Hodja, în care opoziţia nu s-a manifestat decât printr-un buletin nul, dovedind astfel, încă o dată, „unitatea de oţel” dintre populaţie şi Partid…

2. IZBUCNIREA DECISIVĂ A SOCIETĂŢILOR CIVILE

Încă din 1987 – şi mai ales începând cu 1988 – societăţile civile, încurajate sau decepţionate de impulsurile reformatoare venite din fruntea Partidului, încep să se manifeste şi să intre în acţiune. Ele obţin succese răsunătoare în 1989, în ţările baltice, Polonia, Ungaria, Slovenia, Croaţia, apoi, prin efectul „bulgărelui de zăpadă", în regimurile cele mai refractare schimbării: Cehoslovacia, RDG, Bulgaria şi România.

2.1. De la revendicări…

Pentru unii comentatori, în 1989, ca şi la Sankt-Petersburg în octombrie 1917, populaţiile blocului comunist au avut numai rolul unor simpli figuranţi, propulsaţi doar un moment în faţa scenei, pentru a-i masca pe adevăraţii actori ai piesei: elita intelectuală şi un mic grup de manipulatori pro-gorbaciovişti… Un punct de vedere atât de restrictiv este greu de susţinut, chiar dacă rolul societăţilor civile este dificil de apreciat şi a variat mult în funcţie de ţară.

2.1.1. O acumulare explozivă de nelinişti şi nemulţumiri

În ultima perioadă a anilor '80, toate motivele de nemulţumire populară – uneori contradictorii – par să se adauge şi să se amestece într-un fel de „cocteil Molotov" uriaş, gata să ia foc la cea mai mică scânteie.

Salarii decente!

Exasperarea populaţiilor supuse capriciilor unor conducători tiranici atinge punctul maxim, accentuată fiind, fără îndoială, de vestea (parţial ocultată) a unor schimbări în „ţările frăţeşti" vecine. Astfel, încă din ianuarie 1987, istoviţi de penurii, restricţii şi reduceri de salarii, câţiva români îşi exprimă – prin manifeste de propagandă clandestine – nemulţumirea şi dorinţa de înlăturare a lui Ceauşescu. În noiembrie, revolte importante izbucnesc la Braşov, unde zeci de mii de muncitori de la uzinele de camioane Steagul Roşu, grupaţi, defilează scandând: „Vrem pâine!", „Jos dictatura! Primăria şi sediul Partidului fiind luate cu asalt, poliţia solicită ajutorul armatei pentru înăbuşirea revoltei.

În alte părţi, unde dominante sunt echipele conducătoare favorabile reformelor, muncitorii sunt de asemenea gata să coboare în stradă şi să facă grevă pentru a protesta împotriva *încetinirii schimbărilor, promisiunilor nerespectate sau severităţii măsurilor de redresare*. În Iugoslavia, mişcările greviste iau amploare: de la 174 în 1982, ele ajung la 393 în 1984, 900 în 1986, şi se înmulţesc pe parcursul anului 1987 ca reacţie în special la măsurile de blocare parţială a salariilor. În URSS, intrarea masivă a clasei muncitoare pe scena perestroikăi se produce în iulie 1989, odată cu greva a 100.000 de mineri din Kuzbass. Până atunci, mişcările revendicative muncitoreşti, rare şi restrânse (ca de exemplu greva şoferilor de autobuz din Cehov, în septembrie 1987), fuseseră mai degrabă rău privite, presa oficială asimilându-le unei „ofensive directe împotriva perestroikăi" şi stigmatizând, ca şi în trecut, „o mână de oameni care-i îndeamnă la grevă pe cei care, de fapt, nu avuseseră nicio intenţie să abandoneze lucrul". Dar *mişcarea minerilor din Kuzbass declanşată în vara lui 1989* nu a putut fi tratată cu aceeaşi dezinvoltură.

Minerii nu cereau altceva decât aplicarea – evitată până atunci – a reformei economice. Comitetul lor regional de grevă, ales la 16 iulie 1989, solicita îndeosebi autonomia

deplină a întreprinderilor, precum şi acordarea dreptului muncitorilor de definire a formei de proprietate asupra mijloacelor de producţie. Această deplină potrivire a revendicărilor cu proiectele lui Gorbaciov l-a plasat pe acesta într-o situaţie delicată. La 18 iulie, el s-a limitat să afirme că „rolul conducător al Partidului" se afla în pericol, şi a anunţat cumpărarea de către străinătate a unor bunuri de consum în valoare de 100 de miliarde de ruble. Cinci zile mai târziu, subliniind „caracterul dramatic al evenimentelor", el a recunoscut că era „foarte încurajator" să vadă că muncitorii „iau iniţiativa cu hotărâre" Atunci au intervenit acorduri în privinţa salariilor şi condiţiilor de viaţă, care au contribuit la destinderea atmosferei. Dacă, în opinia lui Mihail Gorbaciov, această grevă a minerilor reprezentase „cea mai dificilă încercare" a mandatului său, pentru mulţi observatori ea marcase *conturarea, în sânul societăţii civile, a unei forţe noi.*

Pâine!

Nemulţumirea populaţiei nu se exprimă întotdeauna deschis, rămânând de multe ori secretă; dar în această perioadă de slăbire a autorităţilor se simte gata să ţâşnească dintr-un moment în altul. În URSS, în special, efectele cumulate ale impulsurilor şi eşecurilor perestroikăi – care au contribuit la o degradare catastrofală a aprovizionării cu alimente – au ridicat, treptat, majoritatea populaţiei împotriva echipei lui Gorbaciov. Lumea se plânge de *penurie, de proasta calitate a produselor, de diferenţele enorme în aprovizionarea regiunilor*, adevărate motive ale unor lupte economice între republici.

Deficienţele nu sunt mai puţin însemnate – chiar dimpotrivă – în privinţa bunurilor de consum nealimentare. Având în vedere dezorganizarea întreprinderilor, învechirea echipamentului, dificultăţile de aprovizionare, ratele de creştere sunt clar insuficiente, iar diversitatea şi calitatea mărfurilor sunt total nesatisfacătoare. A devenit o problemă achiziţionarea unui televizor, a unei maşini de spălat sau a

unui aspirator. Situaţia este la fel de îngrijorătoare şi exasperantă în Iugoslavia, unde nivelul de trai a cunoscut atunci o cădere vertiginoasă. „Pentru moment – mărturiseşte în aprilie 1987 un profesor croat unui ziarist – trăiesc din rezervele mele. Maşina mea mai poate rezista, vechiul meu frigider de asemenea, dar după aceea, dacă nu se va produce vreo schimbare, nu le voi mai putea înlocui.” Nemulţumirea este atât de mare încât, în aceeaşi perioadă, un diplomat european acreditat la Belgrad nu găseşte decât aceste simple cuvinte pentru a reda starea de spirit: „Va exploda; vă spun că va exploda!”.

Reforme!

Partizanii schimbării – foarte numeroşi în rândul tinerilor şi intelectualilor – nu sunt neliniştiţi numai de această degradare a climatului popular, ci se tem, mai mult încă, de sabotajele şi blocajele de orice fel la care se dedau conservatorii. În URSS, ca şi în Polonia, de exemplu, exista atunci un hiatus evident între voinţele reformatoare exprimate de echipele conducătoare şi comportamentul mai mult decât rezervat al unei mari părţi a birocraţiei şi militanţilor. Eterna poveste a vinului nou pus în burdufuri vechi.

Oricât de spectaculoase sunt remanierile de personal şi transferurile oficiale de responsabilitate de la Partid către Stat, rezultatele se dovedesc a fi înşelătoare. Povara vechilor comportamente şi, mai ales, absenţa unei definiţii clare şi unanime a rolului Partidului în noul context creat de perestroika anihilează o mare parte a acestor eforturi. Astfel, legea cooperaţiei (elaborată în 1988) – care permite înfiinţarea de întreprinderi private pentru servicii şi mică producţie industrială – se loveşte, în aplicarea sa, de mii de obstacole, de la inerţia birocratică la dubla gelozie a populaţiei şi responsabililor întreprinderilor de stat. La fel se întâmplă şi cu introducerea autogestiunii în întreprinderi. În *realitate*, *Partidul doreşte să păstreze frâiele puterii*; şi, în ciuda unor aparenţe înşelătoare (conferite prin cuvintele

„autonomie”, „autofinanţare”, „autogestiune”…), nu vrea să abandoneze societăţii civile nimic fundamental, nici în acest domeniu, şi nici în altele. Elementele cele mai conştiente şi mai ataşate de schimbare ale societăţii înţeleg foarte bine lucrul acesta, ajungând la concluzia că este vitală şi urgentă intervenţia în sensul evitării înăbuşirii mişcării în curs. O asemenea mobilizare este chiar de pe acum posibilă în unele ţări.

2.1.2. Posibilităţi noi de acţiune

Dinamismul organizaţiilor disidente în câteva state…

În statele care se orientează treptat spre soluţii de compromis, societatea civilă profită de aceste noi dispoziţii pentru a se structura mai bine şi a se face auzită. După o scurtă perioadă de tergiversare prudentă, partea cea mai hotărâtă a populaţiei (intelectuali, tineri) se aruncă în braţele deschise – dinadins sau indirect – ale puterii.

Aşa-zise asociaţii informale vin să ocupe noile spaţii de autonomie. La început, ele afişează obiective apolitice, culturale, ecologice sau pacifiste. Asemenea grupări se înmulţesc în URSS începând din 1987: de la aproximativ 50, ajung la 30.000 (1988), apoi la 60.000 (1989). Se dotează cu buletine de legătură, la început modeste ca număr (10-20 de titluri în 1987) şi din punct de vedere calitativ (majoritatea reproduse prin copiere), dar care iau apoi un mare avânt (548 de titluri în toamna lui 1989 doar în limba rusă, din care multe tipărite). În Iugoslavia, presa oficială suportă – începând din 1987 – o puternică presiune din partea elementelor active ale societăţii civile, pentru a evoca pe viitor „subiecte negative” (scandaluri cum ar fi afacerea Agrokomerc, care pune în discuţie membri influenţi ai Ligii comuniste; decizii contestabile ale justiţiei; diviziuni interne în sânul Partidului…). Din acel moment, *tirajele cresc mereu*; se formează cozi în faţa chioşcurilor de ziare din Belgrad, Zagreb

şi Sarajevo!

În *Ungaria,* de asemenea, în anii ’80 organele de presă ale puterii sunt supuse unor presiuni externe care le obligă să abordeze probleme până atunci tabu. Asociaţia scriitorilor, precum şi revistele literare sunt „lucrate” de aceste curente şi sunt, în această perioadă, obiectul concedierilor şi chiar al interdicţiilor. Se înfiinţează *cluburi universitare*; se formează grupări de tineri care militează pentru pacifism şi apărarea mediului. O fundaţie culturală independentă (Fundaţia Bethlen) este recunoscută în 1985. În sânul acestor structuri sunt formulate „revendicări democratice importante”, care-i obligă la un „recul” pe reprezentanţii puterii. (C.G. Kiss). În septembrie 1987, aproximativ 160 de persoane – în majoritate intelectuali – provenind mai ales din societatea civilă, dar nu numai (prezenţa remarcată a comunistului reformator Imre Pozsgay), fondează *„Forumul democratic ungar”*. Această mişcare, ca şi *„Alianţa tinerilor democraţi*” – apărută în martie 1988 –, este la început condamnată de putere, dar, odată cu îndepărtarea lui Kádár (mai 1988), represiunea încetează. La sfârşitul anului 1988, numărul adepţilor „Forumului democratic” – care solicită o reformă însemnată a structurilor politice – atinge 10.000. La această dată, PC ungar a atenuat considerabil cenzura asupra mass-mediei şi a tolerat reconstituirea vechilor partide (al micilor proprietari, social-democrat, popular creştin-democrat).

Opoziţia poloneză s-a consolidat şi ea în mod considerabil în anii ’80, datorită succeselor sale extraordinare din 1980. Grevele de lungă durată – începute în februarie 1980 la Gdansk şi aproape generalizate în cursul lunii august – au ajuns la trei rezultate însemnate: apariţia unui lider, Lech Walęsa; recunoaşterea, pentru prima dată într-o ţară comunistă, a unui sindicat independent, Solidaritatea; stabilirea de noi raporturi între stat şi societatea civilă, fondate pe un compromis şi un nou mecanism de organizare socială, demonstrate prin *acordurile de la Gdansk* semnate la 31 august. Pentru opoziţia poloneză, care a reuşit să reunească întreaga populaţie (muncitori, ţărani şi intelectuali), este un

triumf ce încoronează peste un sfert de secol de eforturi şi sacrificii, mărturie stând cele trei gigantice cruci de oţel şi cele trei ancore crucificate, înălţate la 16 decembrie 1980 în faţa şantierelor navale din Gdansk, ca omagiu adus muncitorilor ucişi în 1970.

Dar experienţa acestui „socialism contractual" inventat şi impus de opoziţia poloneză se opreşte brusc. Neliniştită, supusă unor presiuni intense, echipa conducătoare pune capăt cu brutalitate acestei experienţe la *13 decembrie 1981,* proclamând *„starea de război"*. Cu 100.000 de interpelări, 5.906 arestări (printre care şi a lui Lech Walęsa) şi violente confruntări, opoziţia cunoaşte represiunea şi clandestinitatea, dar nu cedează. *Solidaritatea, deşi interzisă oficial*, *rămâne o forţă extraordinară* prin nucleul său conducător „prin militanţii săi cu sarcini bine definite. În interiorul şi în jurul sindicatului dizolvat gravitează sute de grupuri mici independente (societăţi, cercuri, cluburi…) şi organizaţii ce ţin de Biserică – unele foarte modeste, altele mai puternice, cu buletine şi ziare proprii. Această nebuloasă forţă de opoziţie continuă să se întărească începând din anul 1986, îşi înmulţeşte acţiunile – de educaţie, întrajutorare, solidaritate internaţională – şi caută sprijinul Occidentului şi al Statelor Unite. Totuşi, în sânul populaţiei poloneze se înregistrează o oarecare oboseală şi un scepticism în legătură cu rezultatul acestui nesfârşit duel între putere şi conducerea Solidarităţii. Istovit într-o oarecare măsură, Sindicatul se divizează, iar *Lech Walęsa trebuie să-şi folosească întreaga influenţă pentru a pune capăt grevelor din august 1988,* de o amploare excepţională. Deşi nu ignoră aceste neînţelegeri, generalul Jaruzelski e conştient de faptul că singura salvare a Poloniei din paralizie este legalizarea Solidarităţii. De asemenea, obţinând aparent aprobarea lui Gorbaciov, el convinge Comitetul central să adopte, la 19 *ianuarie 1989,* o *rezoluţie asupra pluralismului sindical,* făcându-se astfel un pas hotărâtor spre întoarcerea la o soluţie de compromis.

În URSS, PC nu ajunge la o asemenea decizie, ci acceptă de fapt repunerea în discuţie a monopolului său. Î*n 1987,*

„cluburi" şi grupări independente abundă deja la Moscova şi, pentru a rezista mai bine presiunilor puterii, se încearcă fixarea unor reguli comune, conform legilor în vigoare. Dar se observă o radicalizare şi o diversificare a acestor grupări (de la anarhism la naţionalism), fapt ce va nelinişti Partidul. Pentru a le controla mai bine, acesta încurajează constituirea unor vaste „fronturi populare", în speranţa că pe acestea le va putea parazita; în august 1988, douăzeci şi cinci dintre mişcările în cauză acceptă să se constituie ca federaţie.

…dificultăţi în celelalte state

Aşadar, deşi în mai multe state elita societăţii civile reuşeşte să forţeze puterea comunistă să-i recunoască de fapt – dacă nu încă de drept – existenţa, totuşi nu se întâmplă peste tot la fel.

În *Cehoslovacia*, disidenţa creată după lovitura de forţă din 1968 nu reuşeşte să-şi lărgească aria de recrutare dincolo de cercul de tineri şi intelectuali. Acţiunea sa nu provoacă decât susţineri limitate atât în interiorul ţării (exceptând Biserica catolică clandestină şi, mai târziu – mai ales în Slovacia –, Biserica oficială), cât şi în exterior. Structura sa principală rămâne mult timp *Carta* 77. Prin intermediul acestei mişcări se realizează majoritatea acţiunilor revendicative şi contestatare. În aprilie 1987, Carta este cea care adresează o scrisoare deschisă lui Mihail Gorbaciov, cu puţin timp înainte de vizita sa la Praga, cerându-i să retragă trupele sovietice staţionate în ţară şi să facă un efort pentru a ajuta naţiunea cehoslovacă să „depăşească criza politică, economică şi morală care durează de aproape două decenii". La 10 decembrie în acelaşi an, tot la îndemnul Cartei, peste o mie de persoane comemorează la Praga ziua internaţională a Drepturilor omului. Cu toate acestea, Carta nu deţine monopolul exclusiv al manifestărilor. Spontan, aproape 500 de tineri din Praga se adună pe străzile capitalei pentru a comemora dispariţia lui John Lennon, fost component al formaţiei Beatles. La îndemnul clerului, peste 5.000 de

persoane asistă, în martie 1988, la catedrala din Praga, la o ceremonie în favoarea libertăţilor religioase. La 21 august 1988, aproximativ 10.000 de persoane manifestă pentru marcarea a 20 de ani de la intervenţia militară sovietică. Regimul pare puţin mai tolerant faţă de aceste manifestări ale societăţii civile, dar înlăturarea, în octombrie 1988, a primului-ministru „reformator" Lubomír Štrougal stopează această tendinţă. Câteva zile mai târziu, defilarea paşnică – la Praga – a câtorva mii de persoane pentru libertate şi democraţie este reprimată cu asprime.

În *RDG*, disidenţa este şi mai fărâmiţată ca în Cehoslovacia. Pe atunci, aici existau peste două sute de mici grupuri politice reunind câteva mii de tineri şi intelectuali în jurul unor teme ecologice, pacifiste şi civice. Structura cea mai largă este *Mişcarea Păcii*, care a luat naştere la începutul anilor '80, cu ocazia campaniei împotriva instalării rachetelor americane. Deşi redusă din punct de vedere numeric, această disidenţă beneficiază totuşi – după cum am amintit mai înainte – de sprijinul câtorva pastori din Biserica evanghelistă. *„Biserica de jos"* („die Kirche von Unten") care vrea să se distingă de o ierarhie considerată a fi prea conciliantă cu puterea îi adăposteşte, în special în templul Rusaliilor din Berlinul de Est, pe toţi cei preocupaţi de probleme imposibil de abordat în cadrul structurilor oficiale: dezarmarea, condiţia femeii, ecologia, istoria comunităţii evreieşti germane… Cu ocazia congresului Bisericii protestante din iunie 1987, desfăşurat în Berlinul de Est, în timpul căruia conducătorii îşi reînnoiesc apelul în favoarea deschiderii frontierelor, „Biserica de jos" reuşeşte să se impună obţinând un loc de dezbatere în care, după opinia unui martor, se adună de-a valma „tineri protestanţi, artişti interzişi, tot felul de militanţi politici pe care i-am putea vedea, de cealaltă parte a zidului, la ecologişti, fără a mai pune la socoteală şi mulţimea puţin neliniştitoare de punkişti şi marginali".

În consecinţă, deşi autorităţile comuniste est-germane se arată uneori tolerante pentru a nu dăuna politicii de apropiere de RFG, totuşi ele nu coboară garda în faţa unui grup de *tineri*

disidenţi pacifişti şi ecologişti care găsesc protecţie în unele temple din Berlinul de Est şi în marile oraşe din sud. Au loc interpelări, cu arestări şi confiscarea unor „scrieri ostile statului". Aceste măsuri de intimidare nu-i sperie totuşi nici pe unii pastori – asemenea celui din templul Sion din Berlinul de Est – care protestează împotriva „unui amestec vădit în activitatea pastorală"; nici pe unii scriitori – ca de exemplu Stephan Hermlin – care, cu ocazia unui congres din noiembrie 1987, denunţă „obstacolele birocratice şi dogmatice" care împiedică creaţia; nici mai ales pe numeroşii tineri berlinezi, tot mai frustraţi de acest „zid ce trebuie să dispară", acest zid care-i împiedică în special să participe la concertele rock din Vest…

Oricât de slabe sunt ele, disidenţele est-germane şi cehoslovace par să fie totuşi cu mult superioare opoziţiei din *România* şi *Bulgaria.* În aceste două state, nemulţumirile individuale nu au reuşit să se grupeze în jurul unor nuclee unificatoare. Cu excepţia câtorva personalităţi puternice, *Bisericile rămân total afiliate puterii.* Patriarhul ortodox român va declara chiar, în primăvara anului 1987, că nu există nicio problemă cu aprovizionarea în România şi nici nu a fost distrus vreun edificiu religios. La 1 august 1989, cu ocazia aniversării a 45 de ani de la instalarea comunismului în România, reprezentanţii comunităţilor creştine şi musulmane se adresează din nou lui Nicolae Ceauşescu în termeni deosebit de linguşitori: „Ne îndreptăm gândurile spre Dvs., cel mai iubit fiu al naţiunii române, erou între eroii neamului, strălucit făuritor al României socialiste, personalitate marcantă a lumii contemporane"…

Având în vedere lipsa de sprijin din partea Bisericilor şi duritatea represiunii, *acţiunile de opoziţie se limitează – în cele două ţări – la iniţiative individuale* şi la rezistenţa, mai ales pasivă, a minorităţilor faţă de politica asimilaţionistă. Din grupul restrâns de personalităţi şi intelectuali care au îndrăznit să înfrunte dictatura pot fi amintiţi, în România, Radu Filipescu (inginer electronist), Doina Cornea (fostă profesoară de franceză la Universitatea din Cluj – destituită în

1983) sau matematicianul Mihai Botez, care nu ezită să distribuie manifeste sau să denunţe în mass-media din străinătate nerespectarea Drepturilor omului. „Ceea ce este important – afirmă M. Botez în mai 1987 – este că puterea ştie că există oameni care spun nu." Fostele partide (ilegale din 1947) mai au încă adepţi. Unul dintre responsabilii de altădată ai PNŢ, – Ion Puiu care în februarie 1985 i se adresează lui Ceauşescu pentru a solicita respectarea constituţiei –, este arestat în mai 1987, cu ocazia vizitei lui Gorbaciov. În Bulgaria, una dintre figurile – foarte discrete – ale rezistenţei este filosoful Jeliu Jelev, exclus din PC în 1965, autor al unui studiu despre regimurile autoritare de tip fascist (care permitea multe apropieri de sistemul comunist). Totuşi, în primăvara lui 1988, câteva zeci de disidenţi bulgari formează patru grupări axate pe apărarea Drepturilor omului şi a mediului înconjurător.

Singura rezistenţă activă provine de la minoritatea turco-musulmană, pe care Todor Jivkov, începând din decembrie 1984, încearcă să o „bulgarizeze" cu forţa (schimbarea obligatorie a numelor, închiderea şcolilor, interzicerea limbii, abandonarea moscheelor…). Ciocniri foarte violente (soldate cu numeroşi morţi) pun faţă în faţă minoritatea şi reprezentanţii puterii. În primăvara anului 1989, 320.000 de turco-bulgari reuşesc – cu greu – să se refugieze în Turcia. În România, politica lui N. Ceauşescu provoacă şi ea emigrări, în sânul minorităţii maghiare. Numai în perioada 1986–1987, peste 6.000 de români s-au instalat în Ungaria, în timp ce numărul de treceri ilegale ale frontierei româno-ungare a crescut cu 71% în 1987, atingând cifra de 2.000. În acelaşi timp, în urma unor acorduri cu RFG – care acceptă răscumpărarea fiecărui emigrant la preţul de 8.000 DM –, 11.000 de români de naţionalitate germană sunt autorizaţi să se expatrieze anual…

Astfel, în faţa represiunii şi crizei, exilul devine ultima soluţie pentru toţi cei „care gândesc altfel" în aceste state în care echipele conducătoare sunt refractare la orice tip de perestroika. În aceste circumstanţe, situaţia nu se putea

debloca decât prin acţiunea unor forţe exterioare.

2.1.3. Intervenţiile externe

Occidentul

Multă vreme indiferent, temător sau resemnat, în anii ’80 Occidentul îşi manifestă din nou interesul faţă de statele comuniste, acordând o mai mare atenţie strigătelor de ajutor ale disidenţilor. Primele fisuri ale sistemului – în special crearea sindicatului Solidaritatea în Polonia şi perestroika lui Gorbaciov – conving treptat opinia occidentală că se conturează schimbări importante, al căror curs poate fi influenţat.

Ţările occidentale folosesc trei tipuri de argumente pentru a încerca direcţionarea politicii regimurilor comuniste. Din punct de vedere diplomatic, ele se bazează pe *acordurile de la Helsinki (1975)* – semnate de toate ţările blocului sovietic –, care pretind libertatea absolută de circulaţie a persoanelor, ideilor şi bunurilor în Europa. Orice încălcare confirmată a acestor acorduri expune ţările est-europene la o dezaprobare, adică la pătarea imaginii lor pe plan internaţional. Cu siguranţă „factorul Helsinki” a jucat de mai multe ori un rol hotărâtor atât în decembrie 1981 (pentru evitarea unei posibile intervenţii a „ţărilor frăţeşti” în Polonia), cât şi în timpul manifestaţiilor populare din 1988, şi mai ales din 1989.

Şi mai de temut este *arma economică – pe care Occidentul o poate flutura în orice moment*, refuzând sau „îngheţând” ajutoarele. În urma proclamării „stării de război” în Polonia, Statele Unite decid un embargo în privinţa materialului de transport destinat Uniunii Sovietice, în timp ce Marea Britanie şi RFG trec la sancţiuni financiare. Abia în luna august 1984 sancţiunile americane s-au mai moderat, sfârşitul anului aducând renunţarea Washingtonului de a se opune aderării Poloniei la FMI.

Odată cu venirea Iul Gorbaciov la putere, influenţa Occidentului devine şi mai mare. Convins repede că, fără o totală susţinere din partea Occidentului, perestroika nu are nicio şansă de reuşită, Gorbaciov se arată foarte cooperant. Pentru a obţine ajutorul financiar, economic şi moral de care are nevoie, el este pregătit să facă sacrificii imediate, poate chiar sacrificarea imperiului exterior. Evident, dislocarea blocului sovietic în Europa de Est nu constituie doar rezultatul presiunilor unei opoziţii interne, sau al „liberalismului" lui Gorbaciov, fiind şi produsul *unui fel de şantaj tacit din partea Occidentului.* Acesta din urmă e conştient în jurul anilor 1986–1987 că fostul adversar a devenit (din cauza problemelor sale de toate genurile) foarte dependent de exterior, putând fi astfel constrâns la concesii fundamentale. Bineînţeles, să nu ne imaginăm o conferinţă – un fel de Yalta pe dos – în care Statele Unite şi ţările Pieţei Comune ar fi impus dezintegrarea blocului sovietic est-european, ci mai degrabă ne putem gândi la o presiune treptată, în funcţie de dificultăţile tot mai mari ale regimurilor comuniste.

Totul se petrece ca şi cum, începând din 1987, Occidentul – în acord tacit cu Kremlinul – *se simte mai liber să ajute forţele progresiste din ţările est-europene.* La începutul anului 1988, PC cehoslovac se plânge de intensificarea propagandei occidentale. Iar în timpul anului 1988 şi începutul lui 1989, majoritatea şefilor de stat occidentali nu ezită să-i încurajeze pe adepţii unguri şi polonezi ai „perestroikăi" sau să încerce a-i influenţa pe „conservatorii" bulgari sau cehi. Acest sprijin occidental nu este numai moral: de îndată ce un regim iniţiază o liberalizare, el primeşte şi fonduri de ajutorare. Am semnalat deja ajutorul financiar consimţit de Statele Unite sau RFG în favoarea echipelor de „renovatori", atât în Ungaria, cât şi în Polonia.

Faţă de guvernele lor, opiniile occidentale nu rămân nici ele mai prejos, fiind parcă şi mai stimulative. Populaţiile belgiană şi franceză, de exemplu, sunt alarmate de politica de „sistematizare" a lui Ceauşescu şi susţin operaţiunea „satele româneşti", la care participă municipalităţi şi numeroase

organisme. Mass-media profită din nou de ocazie şi publică scrisori de protest, intervievează disidenţii (Doina Cornea, Václav Havel…) şi efectuează reportaje clandestine.

„Efectul Ioan Paul al II-lea"

Pare evident faptul că a existat atunci un „efect Ioan Paul al II-lea", ca de altfel şi un „efect Gorbaciov". Adevărata problemă este – după cum vom vedea în legătură cu Mihail Gorbaciov – mai curând de a determina ceea ce, în acest „efect", ţine de radiaţia spontană şi naturală a personajului, şi ceea ce a constituit rezultatul unor acţiuni deliberate.

Experienţa sa personală în privinţa totalitarismului comunist avea să-l conducă pe arhiepiscopul Cracoviei – o dată ales papă (1978) – la o foarte sensibilă modificare a tacticii Vaticanului faţă de conducătorii Uniunii Sovietice şi ai sateliţilor săi. Păstrând strategia de bază a „Ostpolitik"-ului – multiplicarea eforturilor de ameliorare a relaţiilor între Vatican şi Est, pentru a menţine contactul cu „Biserica tăcerii" –, *Ioan Paul al II-lea a făcut mai puţine concesii* în practica diplomatică decât predecesorii săi. Fără a renunţa total – cum s-a putut spune – la metodele Monseniorului Casaroli, „omul lui Paul al VI-lea", el impune, puţin câte puţin, o nouă definiţie a dialogului cu Estul: „Un schimb bazat pe adevăr, nu un schimb de concesii fundamentale". *Convins de forţa subversivă, în ţările totalitare, a unui mesaj creştin având ca bază adevărul, solidaritatea şi respectarea drepturilor omului*, şi ştiind mai bine ca oricine – oricum, mai bine decât numeroşi occidentali – să distingă semnele ce prevesteau falimentul sistemului comunist, el manifestă o nouă fermitate în negocierile (în special referitoare la numirea episcopilor) cu autorităţile comuniste.

Conducătorii partidelor comuniste simţiseră foarte devreme pericolul reprezentat de Ioan Paul al II-lea, aşa încât la început au încercat să folosească forţa pentru a-l neutraliza: de la denigrare (în 1984, „Tribuna", organ ideologic al PC cehoslovac, îl clasa pe Ioan Paul al II-lea printre „cei mai

reacţionari papi ai secolului") până la ideea eliminării fizice (atentatul din 13 mai 1981 înfăptuit de Mehmet Ali Agça – de care, în ciuda negărilor acestuia din urmă, KGB-ul nu era străin). *Abia venirea lui Gorbaciov a făcut ca fenomenul Ioan Paul al II-lea să fie tratat cu realism* – sau mai bine zis abia atunci Kremlinul se hotărăşte să profite de autoritatea evidentă exercitată de papă asupra unei importante fracţiuni din populaţia imperiului. Într-o perioadă de criză economică şi morală în care Gorbaciov avea multe dificultăţi în menţinerea direcţiei, un sprijin din partea Vaticanului nu era de neglijat şi merita unele concesii în materie de libertate religioasă. Poate că noul stăpân al Kremlinului a sperat o vreme că ar fi suficientă ameliorarea condiţiilor comunităţii catolice pentru a mulţumi Roma şi a obţine binecuvântarea perestroikăi. Dar lucrurile nu s-au petrecut astfel.

Bineînţeles, Vaticanul nu a ratat nicio ocazie de a încerca îmbunătăţirea regimului catolicilor din Est, cerând libertatea cultului pentru lituanieni, susţinând dreptul cehilor şi slovacilor de a dispune de un cler înalt, apărând interesele Bisericii catolice din Ucraina… El a încurajat continuarea tratativelor în vederea restabilirii relaţiilor diplomatice cu Uniunea Sovietică. Acest ultim proiect, pregătit prin venirea la Moscova a Monseniorului Casaroli – cu ocazia ceremoniilor care marcau un mileniu de la creştinarea Rusiei – în iunie 1988, s-a realizat la 1 decembrie 1989, după întâlnirea la Roma a celor doi şefi de stat. Dar această reuşită remarcabilă – după şaptezeci şi trei de ani de întrerupere a relaţiilor şi de ateism militant din partea Moscovei – Vaticanul nu a realizat-o cu preţul (greu şi dezastruos) al unei eventuale treceri sub tăcere a situaţiei politice a populaţiilor imperiului.

Dimpotrivă, cu perseverenţă şi abilitate, *Ioan Paul al II-lea nu încetează să încurajeze liberalizarea sistemului*, privilegiind ca spaţiu de apropiere Polonia, ale cărei probleme le cunoştea, şi ştia că poate servi de model şi catalizator unei mutaţii generale. *Va fi făcut el oare mai mult decât să acorde un simplu sprijin moral populaţiilor şi conducătorilor lor?* Deşi pentru moment acest lucru nu poate fi demonstrat, în schimb el poate

fi presupus. Fie prin intermediul clerului naţional, fie al statelor occidentale, pare probabil ca Roma să fi încurajat soluţiile de tranziţie („compromis" în Polonia între Solidaritatea şi PC; „consens" în Ungaria cu echipa reformatoare…) şi, în ultimii ani ai deceniului, să nu fi încercat nimic pentru a frâna rezistenta împotriva puterii în Lituania şi Cehoslovacia.

„Efectul Gorbaciov"…

Dacă astăzi este admisă influenţa Bisericii catolice şi a statelor occidentale în procesul de dezagregare a imperiului sovietic est-european, în schimb influenţa lui Mihail Gorbaciov este mai discutată. Conform opiniei sovietologului Jacques Levesque – care s-a angajat într-o anchetă minuţioasă, bazată îndeosebi pe mărturiile a numeroşi martori –, în numele noii politici de „neamestec", Gorbaciov a refuzat să exercite vreo influenţă asupra evoluţiei „partidelor frăţeşti". Încrezător – pe termen lung – într-un socialism renovat şi preocupat de a face credibilă în ochii Occidentului „noua sa concepţie" despre problemele mondiale – bazată pe respectul absolut al suveranităţii statelor –, el urmăreşte cu seninătate atât progresele partidelor reformatoare, cât şi rezistenţa partidelor conservatoare. Altfel spus, *Gorbaciov ar fi asistat – ca spectator cu adevărat atent numai din vara lui 1988 – la marea prăbuşire a imperiului sovietic.* Acestei teze i se opune o alta, emisă imediat după „revoluţia română": aceea a unei vaste manipulări gorbacioviste care ar fi reuşit în parte în ţări ca România şi Bulgaria şi a eşuat în alte părţi. Într-o declaraţie făcută în septembrie 1990 unui ziarist francez, viceministrul de interne cehoslovac susţinea că „după 1988, Moscova uneltise un proiect pentru înlocuirea echipelor conducătoare cu comunişti reformatori în trei ţări – Cehoslovacia, Bulgaria şi România – pe care Uniunea Sovietică voia să le menţină în sfera sa de influenţă".

Din confruntarea argumentelor folosite pentru sprijinirea acestor teze diferite reies câteva aspecte importante. Evident,

Gorbaciov a respins – în timpul acestor ani-cheie 1988 şi 1989 – orice idee de recurgere la mijloace de presiune puternice şi evidente. El avea totuşi la dispoziţie impresionanta panoplie lăsată moştenire de Leonid Brejnev. Armata sovietică era prezentă în toate ţările, cu excepţia României. Aparatele de comandă ale forţelor militare naţionale erau – prin intermediul pactului de la Varşovia – în strânsă simbioză cu statul-major sovietic, la fel cum serviciile secrete şi poliţia politică erau aproape în totalitate (StB-ul cehoslovac) sau parţial (Securitatea română) în mâinile KGB-ului. Din punct de vedere economic, după cum se ştie, CAER-ul plasase statele într-o situaţie de strânsă dependenţă faţă de Moscova.

Din aceleaşi motive, fără îndoială, *Gorbaciov a refuzat să-i sprijine direct pe reformatorii* dornici să ia locul echipelor conservatoare, cum ar fi Lubomír Štrougal în Cehoslovacia sau Petăr Mladenov în Bulgaria. Acestuia din urmă, Mihail Gorbaciov îi amintea în decembrie 1989 poziţia sa: „Atitudinea noastră irevocabilă este să considerăm că problemele Bulgariei trebuie rezolvate de tovarăşii bulgari, de comuniştii bulgari. Asta nu înseamnă că problemele Bulgariei ne-ar fi indiferente. Bulgaria ne este evident foarte apropiată, îi cunoaştem bine pe prietenii noştri; dar nu ne putem amesteca în problemele sale interne, nici să împiedicăm maturizarea internă a situaţiei".

Cum o demonstrează clar reacţiile sale faţă de auto-organizarea crescândă a unei părţi din societatea civilă în Polonia, Ungaria şi Lituania, *Mihail Gorbaciov nu pare neliniştit.* El subestimează cu totul – după cum am spus – puterea naţionalismului, afişează o mare încredere în colaborarea dintre reformatorii partidelor comuniste şi reformatorii opoziţiei (aşa se explică adeziunea sa la soluţiile de compromis şi formulele de „front popular") şi nu se teme deloc de ideea unei diversificări a componentelor imperiului şi a sateliţilor săi. Până la capăt, el pare convins că noile puteri care se instalează vor menţine ele însele, din necesitate, legăturile esenţiale cu Moscova: legături federale în Uniunea Sovietică şi pactul de la Varşovia în Europa de Est. În această

perioadă, totul pare să susţină faptul că pentru el, orice alte schimbări – inclusiv pluralismul politic – au o importanţă secundară sau, în orice caz, nu contează atât de mult încât să se alarmeze.

Dacă se străduieşte să rămână liniştit în faţa accelerării procesului de schimbare, el *îşi păstrează totuşi vigilenţa.* Nu se poate imagina, de exemplu, că înlăturarea lui János Kádár, în mai 1988, sau deschiderea frontierei cu Austria, în mai 1989, au putut fi decise fără aprobarea secretarului general al PCUS. Pentru el existau multiple ocazii (reuniuni, mese rotunde, vizite…) şi multiple posibilităţi (ambasadori, corespondenţi de presă…) de a face cunoscute voinţele sale conducătorilor şi de a intra în contact direct cu elementele progresiste ale partidelor comuniste. *În timpul vizitelor sale în Europa de Est, Mihail Gorbaciov emite – oarecum în maniera lui Ioan Paul al II-lea – semnale* uşor de descifrat pentru a înţelege sprijinul său acordat unor conducători şi rezervele sale faţă de ceilalţi. Este suficient să se observe atitudinile sale amicale faţă de Jaruzelski şi, dimpotrivă, aerul posomorât pe care îl afişa alături de János Kádár în iunie 1986 sau alături de N. Ceauşescu în mai 1987 la Bucureşti, pentru a înţelege care erau preferinţele sale politice.

Această luare în calcul a comportamentului distant şi „permisiv" al lui Gorbaciov nu exclude totuşi faptul ca, *în anturajul său sau în mediile KGB, să fi fost indusă în direcţia „ţărilor frăţeşti" o politică mult mai intervenţionistă*". Ea ar explica apariţia, uimitoare prin simultaneitatea şi rapiditatea lor, a unor reformatori cu profil gorbaciovist, atât în RDG (Hans Modrow) cât şi în Bulgaria (Petăr Mladenov) sau România (Ion Iliescu). Ea ar permite o mai bună înţelegere a manipulărilor incontestabile care marchează, în aceste ţări, accesul la putere al acestor diferite personalităţi la sfârşitul anului 1989, anul-cheie al schimbării.

2.2. …la incendiul general din 1989

În acest an 1989 se manifestă o interrelaţie constantă între evenimentele care se desfăşoară în URSS şi în Europa de Est, fără a putea distinge întotdeauna, într-un mod sigur, cauzele şi efectele acestui lanţ. Atunci când, de exemplu, în primele luni ale anului, la Varşovia şi la Budapesta se instaurează un nou sistem politic care renunţă la leninism din moment ce recunoaşte o opoziţie –, o evoluţie asemănătoare este deja în curs la Moscova, prin intermediul unor grupări care se constituie la noul Congres al deputaţilor poporului. Iată de ce, fără îndoială, Gorbaciov acceptă şi încurajează procesul. „*Nu prăbuşirea regimurilor din Europa de Est a antrenat prăbuşirea URSS – recunoaşte Karoly Grosz –, ci invers*". Dar această afirmaţie poate fi şi inversată. Într-adevăr, odată ce perestroika a dat un impuls decisiv fenomenului, schimbările din estul Europei interferează cu cele din URSS. Nimeni nu poate nega că prăbuşirea zidului Berlinului şi prăbuşirea regimurilor din Europa de Est de la sfârşitul lui 1989 au accelerat „într-un mod formidabil implozia Uniunii Sovietice" (J. Levesque).

Este evident, de asemenea, că schimbările în curs în Uniunea Sovietică şi în Europa au avut *interferenţe puternice cu a doua „primăvară de la Beijing"* (aprilie-iunie 1989). Ca dovadă, este suficient de menţionat „avertismentul" lui Deng Xiaoping, apărut în „Ziarul poporului" la 26 aprilie 1989, doar la zece zile după primele manifestaţii din Tian an Men. În două rânduri, conducătorul Chinei se referă la evenimentele ce se desfăşoară în Uniunea Sovietică (revolte sângeroase în Georgia) şi în Polonia, pentru a conchide: „cu cât guvernul cedează mai mult, cu atât mai mare este haosul". Pe de altă parte, cum să nu fii frapat de faptul că studenţii din Tian an Men au scris pe o banderolă revendicativă *„tumingdu" (adică „glasnost")*; şi că au manifestat un adevărat entuziasm la anunţarea vizitei lui Mihail Gorbaciov la 15 mai? „Sper – mărturiseşte unul dintre ei unui ziarist occidental – că domnul Gorbaciov va explica conducătorilor noştri succesele sale în reforma politică şi că ei îl vor lua drept model…" „Această vizită – adaugă astrofizicianul Fang Lizhi – este cu atât mai

extraordinară în China cu cât sistemul instaurat de Mao între 1949 şi 1959 era o copie a celui pus la punct de Stalin. Noi încă trăim în acest sistem. Problemele noastre sunt aceleaşi probleme pe care sovieticii le au în toate domeniile…”

2.2.1. Schimbările decisive în câteva ţări de vârf (din iarna 1988–1989 până în primăvara lui 1989)

În primul semestru al anului 1989, elemente active ale societăţilor civile din Uniunea Sovietică, Polonia, Ungaria şi Iugoslavia încearcă să determine recunoaşterea sau respectarea a două drepturi fundamentale: participarea la putere şi la suveranitatea naţională.

Acţiunile în favoarea pluralismului politic

Lupta vizând stabilirea pluralismului politic este condusă, în general, cu asentimentul – tacit sau explicit – al celor mai reformiste fracţiuni din partidele comuniste, convinse că. reformele profunde nu pot fi duse la bun sfârşit fără concursul unei mari părţi a populaţiei, asociată cu adevărat la gestionarea statului.

Acesta este sensul deplin al reformei constituţionale decise în URSS la 1 decembrie care prevede – pentru primăvara următoare – alegerea, în condiţii mai deschise decât înainte (pluralitatea candidaturilor, prezentarea de candidaţi fără aprobarea PC), a unui Congres al deputaţilor poporului. Începând din 10 ianuarie 1989 se iniţiază *o adevărată campanie electorală*, în cursul căreia *aparatcik*-ii Partidului se străduiesc, prin toate mijloacele, să-şi menţină dominaţia, dar care duce la apariţia unor noi forţe. Asociaţia Memorial – care are ca obiectiv denunţarea represiunii staliniste, şi a cărei audienţă n-a încetat să crească – reuşeşte să-şi ţină congresul constitutiv la Moscova, la sfârşitul lui ianuarie. *„Fronturile populare*” – formate în republicile baltice în vara şi toamna anului 1988 – cunosc şi ele o puternică activitate în această

perioadă electorală. Frontul lituanian „Sajudis” (Mişcarea), care se prevalează de perestroika şi numără în rândurile sale jumătate din membrii PC, devine – numai după câteva luni de existenţă – o adevărată a doua putere; el nu ezită, încă din februarie, să se pronunţe pentru autodeterminarea Lituaniei. Rezultatele primului tur al alegerilor (martie) stau mărturie interesului suscitat de candidaţii ce nu sunt oficiali ai Partidului, ci reformatori sau naţionalişti. Nevoit să demisioneze (datorită conservatorilor) din funcţiile de prim-secretar al Moscovei şi membru supleant al Biroului politic în septembrie 1987, *Boris Elţîn obţine o frumoasă revanşă* câştigând, în urma unei campanii dure, 89,44% din sufragii. La noul Congres, unde sunt clar în minoritate, comuniştii lui Gorbaciov (cum ar fi Iuri Afanasiev), comuniştii disidenţi (Boris Elţîn) şi ne-comuniştii (Andrei Saharov) se asociază într-un „*Grup interregional*” care solicită un federalism bazat pe egalitate, precum şi pe o trecere rapidă şi completă la democraţie prin abolirea monopolului Partidului comunist.

În Ungaria şi în Polonia, partidele comuniste se arată atunci mai curând deschise în privinţa acestor probleme esenţiale. Comitetul central al PC ungar acceptă, la mijlocul lui februarie 1989, *principiul unei tranziţii spre multipartitism.* Încă din iunie se deschid discuţii cu opoziţia pentru pregătirea alegerilor libere din 1990, în timp ce aproape 200.000 de persoane participă la Budapesta la funeraliile solemne ale lui Imre Nagy, eroul din octombrie 1956, executat la 16 iunie 1958.

Acelaşi tip de evoluţie se desfăşoară în Polonia, unde, din ianuarie, generalul Jaruzelski reuşeşte să determine aprobarea de către Comitetul central a restabilirii pluralismului sindical, ceea ce permite reluarea negocierilor oficiale cu Solidaritatea. 57 de reprezentanţi ai puterii, opoziţiei şi Bisericii se întrunesc – *din 16 februarie până pe 15 aprilie* – în jurul unei *„mese rotunde”* la palatul guvernului din Varşovia. Acordul final prevede o democratizare a instituţiilor politice, precum şi intrarea opoziţiei în Parlament, devenit bicameral. În timpul alegerilor (iunie), *candidaţii Solidarităţii câştigă 99 din cele 100*

de locuri în Senat şi cele 161 de locuri acordate opoziţiei în Dietă. Noul guvern format în septembrie de Tadeusz Mazowiecki numără 13 miniştri – din 24 – membri ai Solidarităţii.

În aceeaşi perioadă, în două republici iugoslave societatea civilă îşi intensifică presiunea în vederea obţinerii unei participări efective la viaţa politică. În Slovenia se observă atunci o dezvoltare intensă a unor reţele şi grupuri de informare, ce-şi ascund tot mai puţin obiectivele politice, şi care cer, sus şi tare, sfârşitul monopolului Partidului comunist. Ca şi în Ungaria, conducătorii comunişti sloveni se arată deschişi acestor revendicări. Cu o uşoară întârziere, începând din luna mai, Croaţia vecină cunoaşte şi ea aceeaşi efervescenţă. Se creează partide – deşi cuvântul nu poate fi încă folosit în mod legal – necomuniste, cum ar fi HDZ (Uniunea democratică croată) a lui Franjo Tudjman, acceptate oficial de PC în decembrie.

Presiunile pentru recunoaşterea drepturilor naţionale

În acest prim semestru al anului 1989, *naţionalismul se infiltrează în toate fisurile statului comunist*. Uneori, nu este vorba încă decât de revendicări modeste – lărgirea competenţelor republicilor, o mai mare autonomie economică –, dar în multe locuri acest stadiu este din plin depăşit. În iunie, parlamentul sloven ia în considerare eventualitatea unei secesiuni, în timp ce în vreo zece republici sovietice s-a proclamat deja noţiunea de suveranitate. Pretutindeni se aprinde lupta de impunere a limbilor naţionale, în special în ţările baltice.

Simultan cu aceste acţiuni conduse de elita intelectuală în cadrul grupurilor informale sau în sânul parlamentelor, ies la iveală, cu furie, *multiple conflicte interetnice refulate până atunci*, însă a căror intensitate am semnalat-o în mai multe rânduri. Din 1988, acţiunile violente se înscriu cronic în universul locuitorilor din aproximativ zece republici din extremitatea sudică a Uniunii Sovietice. Aria tulburărilor este

concentrată într-un *fel de semilună uriaşă, de mai bine de 4.000 km lungime*, din Suhumi, capitala Abhaziei, la ţărmul Mării Negre, la vest, până la Alma-Ata, de la poalele munţilor Alatau, la est. Anul 1989 este cadrul celor mai teribile înfruntări care fărâmiţează profund Uniunea. Duminică, 9 aprilie, la Tbilisi (Georgia), o manifestaţie paşnică în favoarea grevi ştilor foamei ce solicitau independenţa Republicii se transformă într-o dramă (cel puţin 20 morţi), din greşeala responsabililor forţelor de ordine. O lună şi jumătate mai târziu (mai-iunie), în Uzbekistan, o neînţelegere între uzbeci şi meskheţi se transformă în pogrom împotriva acestei minorităţi deportate din ordinul lui Stalin. Rezultatul: 99 de morţi şi mai mult de 1.000 de răniţi; 34.000 de meskheţi vor decide atunci să fugă din Uzbekistan. Acest pogrom aminteşte de cel comis în februarie 1988 de populaţia din Sumgait – în apropiere de Baku (Azerbaidjan) – împotriva minorităţii armene. Aceste acte de barbarie deschid o *prăpastie între comunităţi*, declanşând un adevărat război civil pe care Moscova nu este în stare să-l calmeze.

Anul 1989 este anul ocaziilor ratate şi al *fracturii fatale între echipa lui Gorbaciov şi naţionalităţile imperiului.* Crizele caucaziene furnizează exemple excelente pentru această evoluţie a spiritelor. Până atunci, azerii şi armenii considerau puterea moscovită drept o instanţă de arbitraj şi aşteptau de la ea o rezolvare echitabilă. Totul avea să se răstoarne însă în cursul anului 1988; aşa încât, chiar din anul următor, ostilitatea faţă de Rusia şi faţă de ruşi se manifestă atât în Armenia, cât şi în Azerbaidjan. Soluţiile tardive propuse de Moscova sunt respinse, cele două popoare hotărând să-şi rezolve singure problemele, respingând pe viitor intervenţiile Moscovei, considerate drept un amestec intolerabil.

În Georgia, atitudinea considerată prea conciliantă a puterii centrale faţă de revendicările minorităţilor osetă şi abhază a dus la reapariţia profundelor resentimente determinate de anexarea ţării de către ruşi în 1921 şi represiunea sângeroasă a revoltei din 1924. Începând din primăvara lui 1989, şi după intervenţia sângeroasă a forţelor de ordine în „duminica

neagră" de la Tbilisi (9 aprilie), *populaţia georgiană nu-şi mai maschează ostilitatea faţă de Federaţia sovietică* şi ura faţă de ruşi. Pentru Carrère d'Encausse, „9 aprilie 1989 nu este numai o dată tragică pentru Georgia. Această zi marchează – poate înainte de toate – şi una dintre etapele decisive ale sfârşitului Imperiului sovietic".

Fără îndoială, poate fi considerată o greşeală fatală şi *expulzarea masivă spre Turcia – de la 1 iunie 1989 – a bulgarilor de origine turcă*, şi intervenţia foarte violentă – din ordinul Belgradului – a forţelor de ordine împotriva „naţionaliştilor" şi „separatiştilor" albanezi din Kosovo (martie). Această restaurare brutală a autorităţii Serbiei (confirmată puţin după aceea printr-o revizuire a constituţiei) avea să cristalizeze şi mai mult (prin voinţa lui Slobodan Milošević) naţionalismul sârb, exacerbând – ca reacţie – naţionalismele sloven şi croat. La Belgrad, ca şi la Moscova, puterea centrală se dovedea incapabilă să ţină cont de aspiraţiile naţionale, trecând de la invective (PCUS califica drept „isterie naţionalistă" lanţul uman format în august pe teritoriul celor trei ţări baltice în semn de protest împotriva pactului germano-sovietic) la represiune, acordând mai târziu (dreptul la suveranitate economică recunoscut republicilor sovietice în septembrie) concesii considerate încă de pe atunci depăşite.

În concluzie, la începutul verii lui 1989, *societatea civilă se află clar într-o situaţie favorabilă.* Încă de pe acum se presimte că în state cum ar fi Polonia şi Ungaria, unde s-a realizat un compromis cu PC, acesta din urmă riscă să piardă. Pe de altă parte, în URSS sau în Iugoslavia, puterea comunistă îşi menţine încă monopolul, dar în realitate ea continuă să fie ridiculizată; de altfel, de acum înainte orice hegemonie a unei naţiuni asupra altora este contestată. Singurele care par să reziste acestor răsturnări de putere sunt RDG, Cehoslovacia, Bulgaria şi România. Dar, de fapt, dinamica generală le va antrena, la rândul lor, în câteva săptămâni, într-o mişcare devenită de nestăvilit.

2.2.2. Efectul de antrenare (vara anului 1989)

Dezaprobarea facţiunilor conservatoare

În acest gigantic vârtej care mătură lumea comunistă, să nu ne imaginăm că singurele forţe active sunt cele ale schimbării. „Excesele" studenţilor chinezi din mai-iunie, ca de altfel şi cruda represiune pe care au declanşat-o întăresc poziţiile adversarilor reformelor. În Cuba, de exemplu, eliminarea generalului Arnaldo Ochoa – cel mai prestigios militar al ţării – este însoţită şi de referiri la schimbările în curs. Cu ironie, Raul Castro îi invită atunci pe „cei ce nu iubesc socialismul nostru" să meargă în Polonia, Ungaria, China… în Armenia, în timp ce fratele său denunţă şi el, la 26 iulie „liberalizarea" în URSS, în Ungaria şi Polonia, şi afirmă că „revoluţia cubaneză va continua să reziste". În sânul echipelor conducătoare din Coreea, Albania, Vietnam, precum şi în România, Bulgaria, RDG sau Cehoslovacia se accentuează tot mai mult *convingerea că lumea este martora unei derive lamentabile a comunismului.* În urma protestelor internaţionale, N. Ceauşescu este nevoit să renunţe la ridicarea unei bariere de sârmă ghimpată de-a lungul frontierei ungureşti. În această vară deosebit de călduroasă a anului 1989, efectiv nimic – nici îngrăditura, nici zidul, nici imprecaţiile – nu mai poate împiedica răspândirea ideilor liberale dincolo de frontiere; abia dacă mai poate fi încetinită difuzarea lor (şi asta din ce în ce mai greu).

Accelerarea continuă a procesului contestatar

În ciuda eforturilor facţiunilor conservatoare, procesul contestatar se accelerează pretutindeni în lunile iulie, august şi septembrie 1989. În Uniunea Sovietică, Mihail Gorbaciov nu reuşeşte nici să controleze *greva* minerilor din Kuzbass, nici să ridice *blocada* rutieră şi feroviară pe care azerii o impun Armeniei, şi nici să liniştească *tensiunile naţionaliste* din Uzbekistan şi Kazahstan (iunie), din Abhazia (iulie), Moldova

(august), Ucraina (septembrie)… În ţările baltice, confruntarea dintre „fronturile populare” şi Moscova devine pe zi ce trece tot mai periculoasă; însă Gorbaciov, convins că o ruptură totală ar fi de neconceput, nu încetează să facă concesii (printre care promisiunea unei autonomii contabile, de la începutul anului 1990). Remaniind profund conducerea Partidului, la sfârşitul lunii septembrie el adoptă o „platformă” cu privire la politica naţionalităţilor, cu recunoaşterea „dreptului la suveranitate economică” al republicilor Uniunii. Însă aceste măsuri vin foarte târziu şi par lipsite de îndrăzneală, limitate doar la domeniul economic, în timp ce în statele vecine Polonia şi Ungaria se repune în discuţie monopolul PC. Cu toate că generalul Jaruzelski este ales (în iulie) preşedinte al Republicii de către deputaţi şi senatori (cu majoritate de un vot), noul guvern aprobat de Dietă în septembrie nu are mai mult de 4 miniştri comunişti, din 24.

Sfârşitul regimului comunist în Ungaria

La Budapesta, de asemenea, evoluţia este foarte rapidă. Chiar în ziua morţii lui János Kádár (6 iulie), Curtea supremă îl reabilita pe Imre Nagy. Două luni mai târziu, Ungaria – după toate aparenţele încurajată de RFG şi nedescurajată de URSS – *deschidea la 10 septembrie frontiera sa cu Austria*, provocând un extraordinar şi decisiv suflu de speranţă. Încă din 11 şi 12 septembrie, mai bine de 10.000 de germani din Est au profitat pentru a pleca în RFG. La sfârşitul acestei luni, 25.000 de est-germani se pare că au folosit „filiera maghiară”. În ciuda protestelor vehemente ale conducătorilor din Berlinul de Est, care o acuzau că îşi încalcă obligaţiile de aliat, Budapesta menţine măsura, marcând astfel divergenţele sale tot mai afişate faţă de comunismul est-german şi, curând, faţă de comunism pur şi simplu.

În luna octombrie, în fapt, sistemul leninist din Ungaria se sfărâmă. În timpul unui congres extraordinar, Partidul comunist (PMSU) se transformă în partid socialist (PSU) şi

abandonează principiile centralismului democratic şi dictatura proletariatului. *La 23 octombrie deputaţii proclamă cea de-a IV-a Republică*, punând capăt Republicii populare instaurate în 1949, şi decid organizarea primelor alegeri libere şi pluripartite de după 1947. Atât prin rapiditatea şi radicalizarea reformelor sale politice, cât şi prin desolidarizarea activă de „regimurile frăţeşti" conservatoare (est-german şi român), Ungaria a influenţat atunci în mod decisiv balanţa istoriei est-europene.

2.2.3. Înlăturarea comuniştilor în RDG şi Cehoslovacia (octombrie-noiembrie 1989)

Mai multe caractere comune invită la asocierea schimbărilor la care sunt supuse RDG şi Cehoslovacia în lunile octombrie şi noiembrie 1989. În ambele cazuri procesul este acelaşi: o parte a populaţiei, constituită într-un nucleu contestatar, face presiuni asupra echipelor conducătoare dezorganizate şi, mai ales, „abandonate" pe faţă de Mihail Gorbaciov. În ambele cazuri, rezultatul final este acelaşi: comuniştii trebuie să abandoneze total puterea.

Noul fenomen – care ar fi trebuit să-i neliniştească pe conducători – este *hotărârea populară* care se manifestă încă din vară şi care tinde să se generalizeze în întregul bloc: în iulie, în Kuzbass, 100.000 de mineri intră în grevă; un milion şi jumătate de persoane formând un lanţ uman de 560 km de-a lungul ţărilor baltice; 2.000 de manifestanţi în piaţa Wenceslas din Praga, la 21 august; 100.000 de catolici din Ucraina occidentală manifestă la Lvov; la Leipzig, la 25 septembrie, 8.000 de persoane denunţă refuzul de autorizare a mişcării Noul Forum şi solicită reforme… Totul se petrece ca şi cum, la vederea schimbărilor extraordinare survenite în Polonia şi Ungaria, populaţiile şi-au însuşit sfatul dat de Ioan Paul al II-lea cu ocazia înscăunării sale: „Nu vă fie frică!".

Răsturnarea comunismului în RDG

Evident, îndeosebi germanilor din Răsărit le este tot mai puţin teamă. Tot mai mulţi sunt cei care urmează cuvintele de ordine ale grupurilor contestatare, consolidate prin crearea Noului Forum (12 septembrie) şi a înnoirii democratice (1 octombrie). Spre deosebire de majoritatea societăţilor civile poloneză şi maghiară, această opoziţie – care angajează intelectualitatea „revizionistă" şi creştinii progresişti – aspiră (în aceeaşi măsură ca şi populaţia) nu la o răsturnare a comunismului, ci mai degrabă la *elaborarea unei a „treia căi" care să menţină cuceririle socialiste, liberalizând sistemul.* Reforme interne profunde şi posibilitatea deplasării în afara frontierelor ţării: iată principalele revendicări ale miilor de persoane care defilează cu regularitate şi din ce în ce mai masiv pe străzile marilor oraşe în luna octombrie: la Leipzig (la 2 octombrie, 15-20.000 de persoane care scandează: „Democraţie azi sau niciodată!"); la Dresden (4 octombrie); în Berlinul de Est (7 octombrie, cu ocazia ceremoniilor celei de-a 40-a aniversări a RDG); din nou la Leipzig (9 octombrie, 50-70.000 de manifestanţi)… Pe 16 octombrie, marile oraşe sunt străbătute de cortegii enorme de manifestanţi (120.000 la Leipzig; 25.000 la Dresden; 10.000 la Magdeburg…"). În paralel, un exod masiv se desfăşoară de-a lungul întregii luni; trecând prin Ungaria sau refugiindu-se în ambasadele RFG din Varşovia şi mai ales din Praga, mii de germani încearcă să ajungă în Germania de Vest.

În faţa acestei neaşteptate exasperări populare, puterea pare deconcertată şi perplexă. Element strategic esenţial al blocului sovietic în Europa, RDG făcea în mod tradiţional parte – mai mult decât oricare alt stat – din „domeniul rezervat" al stăpânilor de la Kremlin. Deşi Gorbaciov nu pierde nicio ocazie de a-şi proclama dorinţa de neamestec, nimeni nu-şi poate închipui că ar fi indiferent faţă de evoluţia Germaniei răsăritene. El demonstrează de altfel contrariul vizitând ţara pe 6 şi 7 octombrie. În timpul acestor două zile el răspunde ultimatumurilor populare („Gorby, ajută-ne!"), încurajând partizanii reformei şi admonestându-i pe

conservatori („Cine reacţionează târziu este pedepsit de viaţă”, le spune el). În acest moment *Gorbaciov nu pare să fie neliniştit de revendicările societăţii civile*, sperând, fără îndoială, că sosirea unei noi echipe conducătoare – care ar şti să se sprijine pe un partid atât de „solid” ca PC german – ar permite avansarea faimosului său proiect, „Casa comună europeană” Ameliorarea reglementării trecerilor între cele două Germanii, cât şi o creştere a nivelului de trai al populaţiei s-ar fi înscris perfect în politica de intensificare a relaţiilor Est-Vest, în special RFG-URSS, în care se implică activ Mihail Gorbaciov şi cancelarul Helmut Kohl. Principalul conducător în funcţie, Erich Honecker, este în dezacord complet cu această politică, ca de altfel şi cu principiile perestroikăi; dar situaţia economică a statului nefiind bună, marja de manevră este dintre cele mai înguste. Este suficient ca Gorbaciov să-şi exprime rezerva pentru ca, *la 18 octombrie, Biroul politic să se desolidarizeze de secretarul general şi să-l înlocuiască cu Egon Krenz.* Dar acesta, succesor desemnat de Honecker, nu este omul situaţiei, cu atât mai mult cu cât conflictul se amplifică foarte repede. În curând, cu sutele de mii (500.000 în Berlinul de Est la 4 noiembrie; 300.000 pe 6 noiembrie la Leipzig), populaţia cere schimbări rapide. Datorită demisiei în bloc, Biroul politic este profund reînnoit, în timp ce *reformatorul Hans Modrow devine şeful guvernului.*

În acest stadiu al crizei – şi în deznodământul său – rolul unui om se dovedeşte a fi decisiv. Este vorba de cancelarul vest-german *Helmut Kohl, care, cel puţin de la începutul anului 1989, merge pe mâna lui Gorbaciov*, convins – ca toţi concetăţenii săi, care, în iunie, aveau să facă liderului sovietic o primire triumfală – că îmbunătăţirea raporturilor Est-Vest nu putea avea decât o influenţă foarte favorabilă raporturilor inter-germane. Cancelarul mizează atunci, se pare, deopotrivă pe „dinamica inerentă noilor raporturi sovieto-germane şi pe ceea ce se petrecea în Polonia şi Ungaria” (J. Levesque), cât şi pe nevoile economice ale Uniunii Sovietice şi Republicii Democrate Germane, pentru a încerca determinarea evoluţiei poziţiei sovietice în privinţa chestiunii germane. În iunie

1989, *el îi promite lui Gorbaciov să-l ajute economic în caz de urgenţă* (din octombrie 1988, RFG acceptase acordarea unui credit de 3 miliarde de mărci pentru URSS); iar la sfârşitul lui octombrie – începutul lui noiembrie, solicitat de echipa lui Krenz – aflată la strâmtoare –, el se arată favorabil acordării unor credite de urgenţă. În contrapartidă, H. Kohl putea spera cel puţin la o oarecare liberalizare a circulaţiei persoanelor între cele două Germanii.

În contextul acestor presiuni – populară directă şi intensă; indirectă dar reală din partea RFG – au fost luate, de către PC est-german, extraordinarele decizii din 9 noiembrie privind spargerea Zidului, renunţarea la rolul conducător şi acceptarea alegerilor libere. Bucurie imensă pentru popoarele germane; surpriză la Moscova; nelinişte în Vest şi în Statele Unite – astfel pot fi prezentate pe scurt sentimentele care animă lumea sfârşitului de an 1989.

În zilele şi săptămânile care au urmat, iniţiativele esenţiale nu vin nici de la Moscova, nici de la Washington, şi cu atât mai puţin de la noul guvern de coaliţie al lui Hans Modrow. Ele vin, încă o dată, din partea străzii şi de la Bonn. Zeci de mii de manifestanţi din Leipzig sau din Berlin nu mai scandează: „Noi suntem poporul!", ci: „Suntem un (singur) popor! Procesul unificator este într-adevăr în derulare şi nimic nu-l poate opri – nici reticenţele lui Gorbaciov, nici rezervele statelor din CEE. Cu atât mai mult cu cât *Helmut Kohl propune, pe neaşteptate, la noiembrie, un plan în zece puncte având ca obiectiv reunificarea.* O nouă cotitură decisivă. „A fost – notează J. Levesque – sfârşitul fazei cuceritoare a politicii internaţionaliste a lui Mihail Gorbaciov. Decepţiile se acumulaseră mai repede decât bucuriile. Epuizarea Republicii Democrate Germane, care se dovedise a fi cheia de boltă a întregului sistem est-european, a dat un impuls formidabil accelerării evenimentelor în toată regiunea. Echilibrele politice fragile atinse în Polonia şi Ungaria au fost rupte, şi întreaga Europă de Est se va prăvăli până la urmă peste ruinele acestui Zid al Berlinului."

„Revoluţia de catifea” din Cehoslovacia

Aceste evenimente considerabile la care cehoslovacii au fost spectatori şi chiar martori – prin intermediul refugiaţilor est-germani care se precipitau spre Vest –, au jucat un rol determinant în ultimul act al „Revoluţiei de catifea”.

Conducerea PC cehoslovac a simţit pericolul încă de la anunţarea căderii lui Honecker. Cu atât mai mult cu cât Gorbaciov – care până atunci refuzase să întărească şi să legitimeze poziţia reformatorilor denunţând intervenţia sovietică din 1968 –, la 7 noiembrie, adusese la cunoştinţa ambasadorului Cehoslovaciei dorinţa sa privind o schimbare la Praga.

În sânul societăţii civile, *impactul evenimentelor est-germane a fost la fel de mare*. Ele au provocat în rândul studenţilor o tresărire comparabilă cu cea resimţită în urmă cu 33 de ani de tineretul şi intelectualitatea din Ungaria la vestea acelui Octombrie polonez. La 17 noiembrie, 30-50.000 dintre ei au decis comemorarea la Praga a manifestaţiei din 1939 împotriva ocupanţilor. Incredibila brutalitate cu care au fost dispersaţi de forţele de poliţie şi zvonul morţii unui tânăr manifestant au provocat – după cum doreau, fără îndoială, cei care au răspândit vestea – indignarea întregii populaţii. A doua zi, *200.000 de praghezi erau în stradă; universităţi şi teatre erau în grevă.* Peste încă o zi, la 19 noiembrie, Václav Havel a regrupat douăsprezece mişcări independente sub numele de Forumul civic şi a propus autorităţilor o masă rotundă privind „situaţia critică a ţării”. Încă din 21 noiembrie s-au realizat contacte cu primul ministru Ladislav Adamec. Începând cu 24 noiembrie – zi în care *Biroul politic al PC a demisionat în bloc* şi când, în timpul unei imense manifestaţii, Václav Havel şi Alexander Dubček au apărut împreună –, Forumul civic a preluat iniţiativa. Având ca armă principală ameninţarea cu greva generală (efectivă pe 27 noiembrie), el l-a influenţat în mod decisiv pe Ladislav Adamec – afectat de lipsa unei susţineri clare şi ferme din partea lui Gorbaciov –, care demisionează la 7 noiembrie. Patru zile mai târziu se

formează un nou guvern cu majoritate necomunistă, iar la *decembrie Václav Havel îl înlocuieşte pe Gustáv Husák la preşedinţia Republicii.* Datorită hotărârii şi efortului de unificare a opoziţiei, rezultatul final al „revoluţiei de catifea" nu a fost, ca în Bulgaria şi România, o simplă schimbare de echipă, ci o schimbare de sistem politic.

2.2.4. Înlăturarea comuniştilor conservatori în Bulgaria şi România (noiembrie-decembrie 1989)

Destituirea lui Todor Jivkov în Bulgaria

Destituirea lui T. Jivkov – în fruntea PC bulgar din 1954 – se explică prin îmbinarea unor factori deja bine identificaţi.

Jivkov a fost în primul rând victima greşelilor propriei sale politici. Împrumuturile masive pe care le solicitase şi care duseseră la o datorie externă de 10 miliarde de dolari nu au împiedicat scăderea foarte semnificativă a nivelului de trai. Pe de altă parte, intensificarea campaniei sale de „bulgarizare" din vara anului 1989 a fost condamnată în Occident, care a denunţat o încălcare marcantă a Drepturilor omului. În această *pasă delicată*, Jivkov nu a găsit sprijin nici la Moscova – unde Mihail Gorbaciov nu-i acorda încredere –, nici în rândul populaţiei sensibile la schimbările în curs în URSS şi în Europa; şi nici în sânul Partidului, unde se pregătea un *complot* împotriva lui, cel puţin din primăvara lui 1989. Acesta era *condus de Petăr Mladenov*, ministrul afacerilor externe, Andrei Lukanov, viceprim-ministru şi D. Djurov, ministrul apărării. Aşteptând în zadar un semn din partea lui Mihail Gorbaciov, conjuraţii au trecut la acţiune pe 23 octombrie, când P. Mladenov adresează Comitetului central o scrisoare virulentă împotriva lui Jivkov. Secretarul general încearcă să pareze, dar, definitiv convins că este „părăsit" de Mihail Gorbaciov – care refuză să-l primească la Moscova la începutul lui noiembrie –, este nevoit să accepte, la 10 noiembrie, înlocuirea sa în fruntea Partidului şi Statului cu

Petăr Mladenov, care se orientează imediat spre o politică de „restructurare” de tip gorbaciovist, deci fără repunerea în discuţie a socialismului.

Intervine atunci o societate civilă pe care o mână de intelectuali încerca – de câteva luni – să o trezească prin diferite acţiuni (formarea unui club pro-glasnost şi perestroika, mitinguri ecologiste…). Servind frecvent drept catalizatori, studenţii organizează – începând din 18 noiembrie – o serie de manifestări susţinute de aproape *100.000 de persoane, la Sofia, la 10 decembrie, pentru solicitarea aprofundării reformelor*. Ţinând cont de unele dintre aceste dorinţe, Partidul propune renunţarea la rolul său de conducător, adoptarea multipartitismului şi o economie de piaţă. Datorită acestor concesii şi în ciuda reticenţelor opiniei publice faţă de repunerea în drepturi a membrilor minorităţii turce, „Partidul socialist bulgar” (noul nume al PC) obţine majoritatea absolută (47% din voturi) la alegerile legislative din iunie 1990. Totuşi, deşi la început slabă, fără experienţă şi foarte fragmentată (16 organizaţii), opoziţia a progresat mereu, demonstrându-şi până la urmă forţa prin determinarea lui P. Mladenov de a-şi da demisia la 6 iulie 1990. O lună mai târziu, *filosoful Jeliu Jelev, liderul Uniunii forţelor democratice, era ales* în locul lui ca şef al statului.

Căderea lui Nicolae Ceauşescu

În România vecină, situaţia de dinaintea mutaţiilor de la sfârşitul lui decembrie nu era total diferită de situaţia din Bulgaria. La Bucureşti, ca şi la Sofia, ţara era condusă de un şef de stat în vârstă şi, după cum am văzut, opus oricăror schimbări – ceea ce l-a determinat pe Gorbaciov, foarte devreme, să se distanţeze de el. În 1989, regimul era total discreditat de politica sa economică dezastruoasă – care adusese populaţia într-o situaţie de mizerie şi sărăcie lucie – şi de aberantele sale proiecte de „sistematizare” şi reconstrucţie a centrului Bucureştiului. Această *discreditare internaţională* – simbolizată de adoptarea la Geneva, în martie 1989, a unei

rezoluţii susţinute de Ungaria, care condamnă violările libertăţilor fundamentale în România –, respingerea lui Gorbaciov, precum şi schimbările în curs din celelalte ţări-satelit i-au încurajat, cu siguranţă, pe cei care, în societatea oficială (Partid, armată, poliţie…) sau în societatea civilă, doreau – din oportunism sau convingere – îndepărtarea bătrânului „Conducător". Pentru a grăbi acest lucru, ei puteau spera *a priori* la sprijinul moral al opiniei occidentale şi la ajutorul mai concret al ţărilor comuniste vecine, recent înzestrate cu echipe reformatoare (Ungaria, Iugoslavia, Uniunea Sovietică…).

Aşadar, în ciuda înspăimântătoarei omniprezenţe a *Securităţii* şi atmosferei apăsătoare a dictaturii, se ţeseau intrigi, se *pregăteau manevre atât în interiorul, cât şi în exteriorul ţării*; şi asta, în unele cazuri, de mai mulţi ani. Multe dintre ele au rămas secrete, unele au ieşit la suprafaţă. În martie 1989, în mediile occidentale s-a dat publicităţii o „scrisoare deschisă" adresată lui Ceauşescu, semnată de şase foşti înalţi demnitari de partid şi de stat. Pe de altă parte, personalităţi considerate suspecte, cum ar fi generalul Militaru (bănuit că ar fi participat la un complot în 1984), Silviu Brucan, fost director al cotidianului Partidului, Ion Iliescu, fost secretar al Comitetului central, înlăturat în 1971, făceau obiectul unei atente supravegheri. Pe măsură ce schimbările se accelerau în „ţările frăţeşti", *era inevitabilă o lovitură de stat.* Potrivit diplomatului sovietic Valentin Falin, începând din noiembrie Moscova s-a arătat foarte interesată de „desfăşurarea internă a forţelor armate şi creşterea rezistenţei în faţa regimului". Iritarea şi disperarea populaţiei ajunseseră la un asemenea nivel încât era posibilă ralierea sa masivă la orice soluţie alternativă.

Aceste diferite elemente sugerează net iminenţa unei lovituri de forţă induse de personalităţi comuniste potrivnice clanului Ceauşescu, pusă la punct de armată, cu participarea – după toate aparenţele – a serviciilor secrete româneşti şi străine (sovietice şi ungureşti), şi cu adeziunea globală a Kremlinului. Însă amănuntele acestor operaţii scapă încă

istoricului. Astăzi sunt citate trei teze: aceea a unui complot dirijat în principal fie de KGB, fie de serviciile secrete maghiare; aceea a revoltei populare – teză difuzată oficial de echipa ajunsă ulterior la putere; şi, în sfârşit, aceea a *îmbinării unei lovituri de stat cu o insurecţie populară.* Această ultimă ipoteză pare a fi cea mai convingătoare, deoarece permite articularea principalelor fapte cunoscute.

La început, în perioada 16-21 decembrie, totul se petrece ca şi cum ar fi o mişcare populară spontană având ca loc de desfăşurare oraşul *Timişoara* şi capitala, Bucureşti. Din data de 16, mii de persoane care manifestă la Timişoara protestând împotriva mutării pastorului Tökes se lovesc de o represiune foarte dură, însă amplificată copios de agenţiile de presă din ţările vecine. Foarte repede, se vorbeşte de 200, 4.360 apoi 12.060 de victime, iar toate canalele de televiziune occidentale prezintă imagini cu grămezi de cadavre. Indignarea împotriva poliţiei lui Ceauşescu atinge paroxismul. *La 21 decembrie, o parte din mulţimea adunată în piaţa Comitetului central din Bucureşti pentru a-l asculta pe şeful statului începe dintr-odată să huiduiască.* Mitingul se transformă în revoltă atunci când „forţele de ordine” deschid focul. Chiar de a doua zi, 22 decembrie, în timp ce armata înfruntă „terorişti fanatici” la pândă pe acoperişurile clădirilor din capitală, regimul Ceauşescu este răsturnat şi înlocuit cu un Consiliu al Frontului salvării naţionale alcătuit din 36 de membri – foşti conducători comunişti înlăturaţi de Ceauşescu, militari şi disidenţi –, prezidat de Ion Iliescu şi recunoscut imediat de către URSS drept guvern legitim al României. În zilele următoare, Consiliul anunţă *execuţia cuplului Ceauşescu (25 decembrie)* şi organizarea de alegeri libere în aprilie 1990.

Câteva săptămâni mai târziu, convinse că au fost trase pe sfoară – în special de agenţiile de presă ale ţărilor socialiste (Ungaria, Iugoslavia, Bulgaria, URSS) –, mediile occidentale încep să repună în discuţie acţiunea fiecăruia din cei trei actori principali ai schimbării româneşti: poporul, care nu fusese decimat la Timişoara; armata, în parte formată din pucişti, care în mod deliberat ar fi făcut victime şi ar fi mărit

numărul „teroriştilor”; Frontul salvării naţionale, a cărui formare n-ar fi fost deloc spontană, ci anterioară evenimentelor.

Pentru Mihail Gorbaciov, schimbarea românească constituia un succes. Nu numai că, într-adevăr, regimul comunist nu fusese susţinut – ca în majoritatea celorlalte ţări –, dar, refuzând orice intervenţie directă, în special militară (în ciuda solicitărilor occidentale!), *M. Gorbaciov a putut confirma lumii întregi aplicarea riguroasă a principiilor sale de neamestec.* Cu toate acestea, succesul românesc – nu mai mult decât semi-succesul bulgar – nu a compensat slăbirea provocată de dezastrul celorlalte regimuri comuniste din Europa de Est. Pentru echipa slăbită a lui Mihail Gorbaciov începea atunci o perioadă de extreme dificultăţi.

3. AGONIA FINALĂ (1990–1991)

3.1. Anarhia sovietică

„Ne aflăm în etapa crucială a perestroikăi – îi mărturisea cu luciditate M. Gorbaciov lui Petăr Mladenov, la 5 decembrie 1989 (…). Sunt mulţi tovarăşi care nu pot deloc renunţa la vechile obişnuinţe. Şi, simţindu-se neputincioşi în circumstanţele actuale, intră în panică şi acuză distrugerea socialismului. Cum toate acestea se desfăşoară pe fondul unor dificultăţi reale, de dereglare a pieţei şi a sistemului financiar, de inerţie a mecanismului de comandă administrativ şi birocratic, noile modele de gestiune nefiind încă rodate, se creează imense tensiuni sociale care sunt exploatate în scopuri politice: de unii pentru a bloca perestroika, de alţii pentru a obţine cu orice preţ puterea. Conflictele interetnice se adaugă şi ele dificultăţilor noastre. Această sferă a fost mult timp neglijată şi tratată într-un spirit formal. Unii urmăresc astăzi o reinstaurare a controlului asupra republicilor. Încă o dată, problema care se pune este: cum? prin ce metode? Totuşi, nu poate fi trimis în grabă câte un milion de soldaţi în fiecare republică.”

În câteva rânduri, motivele blocării perestroikăi la acest sfârşit de an 1989 sunt clar enunţate: mulţimea problemelor (economice, politice şi etnice) de rezolvat simultan; ezitările asupra eventualelor soluţii; urgenţa rezolvării problemelor; dificultatea, pentru Mihail Gorbaciov, de a găsi sprijin pentru politica sa în sânul unui partid divizat, plin de ambiţioşi, demagogi şi conservatori energici… Pe scurt, totul este deja pregătit pentru ca, în mai puţin de doi ani, edificiul gorbaciovist să se prăbuşească aidoma unui castel din cărţi de

joc.

O opoziţie tot mai vastă şi mai ofensivă

Mai mult ca niciodată, problema principală a secretarului general este aceea a credibilităţii. Incapacitatea sa de a reforma structurile economice şi structurile federale, precum şi decepţiile sale în Europa de Est, au dus la scăderea capitalului de încredere iniţial. În propria-i ţară, din ce în ce mai puţină lume crede în el, atât din societatea civilă, cât şi din Partidul care acceptă cu greu punerea în discuţie – începând din vara lui 1990 – a monopolului său şi, mai mult decât atât, desfiinţarea sa în februarie 1991. Deja se organizează noi forţe politice care se prezintă ca *o alternativă la gorbaciovism.* Este cazul *grupului* Soiuz („uniune"), care reuşeşte să atragă o treime din deputaţii Congresului şi care se doreşte a fi un răspuns negativ şi ferm la mişcările de emancipare naţională declanşate în republicile unionale – în special în ţările baltice – prin politica lui Gorbaciov. Aceasta din urmă provoacă şi *cele mai vii rezerve din partea complexului militaro-industrial*, care, după dizolvarea instituţiilor de cooperare interstatale (pactul de la Varşovia, în februarie 1991; CAER, în iunie 1991), se detaşează definitiv de Mihail Gorbaciov. Din motive opuse, secretarul general este combătut de unii comunişti disidenţi cum ar fi *Boris Elţîn, a cărui stea continuă să urce* şi ai cărui partizani intră în conflict deschis cu adepţii lui Mihail Gorbaciov în toamna anului 1990, în privinţa reformei economice.

Hărţuit mereu de „liberali" şi „conservatori", Mihail Gorbaciov încearcă să dezamorseze minele ce-i sunt puse în cale, în sectoarele cele mai nevralgice. În domeniul economic, el încă nu reuşeşte să determine acceptarea trecerii efective la economia de piaţă, în vreme ce penuria de produse alimentare (inclusiv pâinea!) şi dezorganizarea circuitelor comerciale continuă să se agraveze. În ceea ce priveşte naţionalităţile, aspiraţiile autonomiste şi conflictele interetnice se amplifică şi ele de-a lungul anului 1990.

După desatelizarea ţărilor din Europa de Est, *o mişcare autonomistă de foarte mare amploare se dezvoltă în URSS* încă din primul semestru al anului 1990. După ce Lituania şi-a făcut cunoscută calea, la 11 martie, proclamându-şi independenţa prin Parlamentul nou ales (alcătuit în mare parte din membri „Sajudis"), la 30 martie urmează Estonia, la 4 mai – Letonia, la 16 iulie – Ucraina, la 27 iulie – Bielorusia. În concluzie, la sfârşitul lunii august 1990, din cele 15 republici ale Uniunii, 5 şi-au proclamat independenţa, iar 8 – suveranitatea. În acelaşi timp continuă luptele între armeni şi azeri, kirghizi şi uzbeci. Depăşit de această dezlănţuire de violenţe şi de această furtună separatistă, Mihail Gorbaciov nu mai ştie ce să facă, „liberalii" preconizând o reorganizare de urgenţă a Uniunii – fondată pe egalitatea absolută a statelor membre –, iar ceilalţi, dimpotrivă, solicitând intransigenţă şi forţă pentru evitarea divizării.

Prezidenţializarea regimului

Pentru a încerca să se impună unei opoziţii vaste şi ofensive, Mihail Gorbaciov nu găseşte decât două soluţii: obţinerea unui sprijin progresiv din partea Occidentului şi prezidenţializarea regimului.

Occidentul, care apreciase moderaţia lui Gorbaciov în procesul de desatelizare europeană şi care se teme cel mai mult de instaurarea unui haos total în URSS, nu se lasă deloc rugat să-şi sporească sprijinul. De-a lungul anului 1990, *un masiv ajutor alimentar şi economic este acordat de Statele Unite, RFG şi CEE*. Meritele secretarului general al PCUS sunt recunoscute pe plan internaţional prin atribuirea – la 15 octombrie 1990 – a premiului Nobel „pentru rolul său important în procesul de pace". Este adevărat că, în ciuda problemelor interne, iniţiativele sale continuă tot mai energic în susţinerea rezolvărilor conflictelor şi în negocierile privind dezarmarea (distrugerea unor stocuri de arme chimice şi acordul START asupra reducerii cu 25-30% a armelor strategice, încheiat în vara anului 1991).

Dar aceste succese externe neavând prea mare impact asupra unei opinii sovietice confruntate zi de zi cu grave dificultăţi materiale, Mihail Gorbaciov are nevoie de alte mijloace pentru a se impune; şi crede că le găseşte într-o tot mai mare prezidenţializare a instituţiilor. După reforma constituţională din 1 decembrie 1988 – care conturează un regim prezidenţial după modelul occidental –, la *14 martie 1990* el determină acceptarea unei revizuiri constituţionale, care creează un *post de preşedinte al Uniunii Sovietice* (pentru cinci ani) însărcinat cu orientarea politicii interne (cu posibilitatea de a legifera prin decrete), a politicii externe şi a politicii federale. Câteva săptămâni mai târziu, la 30 aprilie, o „lege cu privire la starea de urgenţă" conferă preşedintelui (asistat, din decembrie 1990, de un *vicepreşedinte)* prerogative aproape nelimitate.

Această prezidenţializare suscită multe critici şi nici nu-i este suficientă lui Mihail Gorbaciov pentru a impune reformele. El este constrâns *la o pendulare* între liberalii progresişti ai lui Elţîn din stânga sa şi conservatorii grupului Soiuz şi din complexul militaro-industrial din dreapta sa – fapt care nu numai că împiedică orice înaintare pe calea reformistă, dar stârneşte, din ambele părţi, o vie ranchiună împotriva lui. Astfel, imediat după alegerea lui Boris Elţîn la preşedinţia Sovietului suprem al Rusiei (mai 1990), el încearcă *o apropiere de „liberali*", susţinând un plan de trecere la economia de piaţă elaborat de anturajul lui B. Elţîn şi remaniat de Stanislav Şatalin. Însă acest „plan Şatalin", considerat cu mult prea radical în raport cu. cel propus de primul-ministru Nikolai Rîjkov (respins în mai de deputaţi), declanşează proteste vehemente din partea „conservatorilor" şi mediilor influente din complexul militaro-industrial şi din KGB.

Pentru a evita agravarea situaţiei, Mihail Gorbaciov operează atunci o *schimbare brutală de alianţe şi de politică*, întorcându-se spre dreapta. Din toamna lui 1990 până în primăvara lui 1991, se conturează o întoarcere alarmantă la vechea ordine – o *„rebrejnevizare"* (F. Thom) – şi o îngheţare a

reformei economice. Mişcările separatiste sunt denunţate şi combătute prin forţă. Unităţi de paraşutişti sunt trimise în mai multe republici periferice, printre care şi ţările baltice. În ianuarie 1991, la Vilnius şi la Riga, lupte sângeroase se declanşează între armata sovietică şi naţionalişti. Pe întreg teritoriul, KGB-ul este autorizat să controleze întreprinderile pentru a combate economiile paralele şi piaţa neagră. Pe străzile oraşelor circulă patrule mixte de poliţişti şi militari înarmaţi. În Congres, grupul Soiuz îi hărţuieşte pe adepţii lui Gorbaciov. Ministrul afacerilor externe, E. Şevarnadze, denunţând riscurile unei dictaturi, demisionează la 15 ianuarie… O asemenea evoluţie alarmează şi Occidentul, care îl somează pe Gorbaciov să revină la o politică reformistă. Începând din aprilie, proiectele economice sunt efectiv relansate. Intervine un acord cu preşedinţii celor 9 republici care cer independenţa, în vederea accelerării elaborării unui tratat al Uniunii, publicat la 15 august şi care urma să fie semnat la 20 august. Exact în acest moment – socotit drept un pericol absolut – nebuloasa conservatoare (compusă din elemente influente din KGB, din complexul militaro-industrial şi din deputaţi ai grupului Soiuz) încearcă un puci împotriva lui Mihail Gorbaciov.

Puciul din august 1991 şi victoria lui Elţîn

La 19 august – ajunul datei prevăzute pentru semnarea tratatului Uniunii –, agenţia Tass anunţă *înlocuirea lui Mihail Gorbaciov*, „incapabil să-şi mai exercite funcţiile din motive de sănătate”, cu vicepreşedintele Ghenadi Ianaev. Un „Comitet de stat” alcătuit din opt membri – printre care primul-ministru, ministrul de interne, şeful KGB, ministrul apărării – decretează stare de urgenţă pentru şase luni, instaurează cenzura şi interzice orice manifestaţie. Dar, foarte repede, apar dezbinări între conjuraţi, în timp ce Occidentul condamnă lovitura de forţă, iar Boris Elţîn ia conducerea rezistenţei în faţa forţelor puciste. *Încă din 21 august, Mihail Gorbaciov este din nou liber.* Aşadar, totul s-a încheiat cu un jalnic eşec pentru complotişti,

o înfrângere pentru Gorbaciov – care n-a ştiut să vadă şi să evite lovitura de forţă – şi o strălucitoare victorie pentru Boris Elţîn, căruia preşedintele George Bush nu ezită să-i salute „marele curaj" şi „importanţa deosebită".

De acum înainte, *evident că este rândul lui B. Elţîn să acţioneze.* Şi ştie să se descurce, reuşind ca în mai puţin de şase luni să-l îndepărteze pe principalul său rival, Mihail Gorbaciov, lipsind de sens cele două funcţii principale ale sale: conducerea Partidului şi preşedinţia Uniunii. Chiar din *23 august*, în faţa unui Gorbaciov vizibil afectat de emoţii, el determină votarea unui *decret de suspendare a activităţilor PCUS* pe teritoriul Rusiei, punându-i bunurile sub sechestru şi confiscându-i arhivele. Constrâns şi forţat, Mihail Gorbaciov îşi anunţă la 24 august demisia din postul de secretar general.

A doua şi decisiva lovitură dată lui Mihail Gorbaciov – dizolvarea Uniunii – cere mai mult timp. Profitând de slăbirea considerabilă a puterii centrale după puciul ratat din luna august, precum şi de extrema agitaţie care domnea în republici – dintre care multe (ţările baltice, Moldova, Azerbaidjan, Kirghizia, Uzbekistan, Tadjikistan…) îşi proclamă independenţa –, *Boris Elţîn forţează atacul împotriva instanţelor federale (Sovietul suprem şi Congresul deputaţilor poporului)* şi iniţiază – în secret – negocieri cu celelalte republici. Singura sa preocupare este, în ipoteza – din ce în ce mai întemeiată – a unei destrămări a Uniunii, ca Rusia să moştenească atributele de putere ale acesteia din urmă (comandamentul nuclear, locul din Consiliul de securitate, forţele armate…). Lăsându-l pe Gorbaciov să se împotmolească în proiectele sale laborioase de restructurare a Federaţiei (transformarea fostei Uniuni Sovietice în „Uniunea statelor suverane"), el reuşeşte să ajungă la înţelegere cu principalele republici, în special Ucraina şi Bielorusia. Reuniţi la *Minsk (8 decembrie 1991),* preşedinţii celor trei republici, constatând că „Uniunea Sovietică nu mai există", decid formarea unei „*Comunităţi a Statelor Independente*" *(CSI)* deschisă „tuturor statelor din fosta URSS".

Protestele lui Gorbaciov – total împotriva acestui acord –

nu schimbă nimic. Evident, la sfârşitul lui 1991, toate circumstanţele avantajează tabăra adversarului său. Exceptând dovezile de susţinere necondiţionată a câtorva şefi de stat – cum ar fi F. Mitterrand –, „prietenii" săi, cancelarul Kohl şi George Bush, se întreţin deja direct cu Boris Elţîn. Astfel, în absenţa sa, la 21 decembrie, la Alma-Ata (Kazahstan), unsprezece republici semnează un acord de ratificare a dispariţiei Uniunii Sovietice. Cu excepţia celor trei state baltice şi a Georgiei, toate celelalte republici aderă la CSI. *La 25 decembrie, Mihail Gorbaciov îşi anunţă demisia* într-o alocuţiune televizată şi, după prezentarea unui bilanţ al mandatului său, declară că se retrage „cu nelinişte, dar şi cu speranţă". În aceeaşi perioadă, pe ţărmurile Adriaticii, un alt stat comunist îşi vede zdrobite structurile federale şi partidul care îl conducea de aproape o jumătate de secol.

3.2. Balcanizarea iugoslavă

Evenimentele survenite în URSS şi în Europa începând din 1989 n-au făcut decât să înteţească focarele create pe teritoriul iugoslav în ultimii ani. Niciuna dintre problemele fundamentale în discuţie nu fusese rezolvată. Partidul se dovedea a fi incapabil de a face faţă uriaşelor dificultăţi şi exaltării naţionalismului. La al XIV-lea congres – extraordinar – al Ligii comuniste (ianuarie 1990), această neputinţă se manifestase din plin prin *plecarea delegaţilor sloveni,* nemulţumiţi de refuzul militanţilor de a pune capăt monopolului Partidului, de teama dezmembrării unităţii naţionale. Această explozie, deja clar amorsată, s-a aprofundat zi de zi tot mai mult, începând din 1990. La 2 iulie, 114 deputaţi de origine albaneză din parlamentul din *Kosovo* au adoptat o constituţie stabilind egalitatea acestei provincii cu celelalte şase republici ale federaţiei, ceea ce a provocat imediat o reacţie negativă din partea parlamentului sârb. *În*

cele două republici din Vest, opoziţia (coaliţia „Demes” în Slovenia; Uniunea democratică a lui Tudjman în Croaţia) *a câştigat alegerile legislative* din aprilie; la fel şi în Bosnia-Herţegovina (în decembrie). În schimb, *în Serbia, Slobodan Milošević era confirmat în fruntea republicii* cu mai bine de 65% din voturi, partidul său, Partidul socialist (fost comunist) adunând 45,8% din sufragiile pentru parlament.

Rezultatele acestor alegeri din 1990 anticipau clar o confruntare. Aceasta s-a limitat mai întâi la domeniul politic. Astfel, preşedinţia iugoslavă condamnă ca „neconstituţional” referendumul organizat în Slovenia, la 28 decembrie, în favoarea independenţei. Mai apoi, întrucât Slovenia – urmată de Croaţia – persistă totuşi pe această cale (rezoluţiile adoptate de cele două parlamente în februarie 1991), s-a ajuns la o creştere rapidă şi puternică a tensiunii între partizanii unei confederaţii de republici suverane (slovenii şi croaţii) şi cei ai menţinerii federaţiei actuale (sârbii). *Două înfruntări sângeroase* – care, în Croaţia, *la sfârşitul lui martie şi începutul lui mai 1991*, au dus la încăierări între poliţişti croaţi şi civili sârbi – au inaugurat era violenţei. Ultimele negocieri – desfăşurate la sugestia Bosniei-Herţegovina, care propunea o reorganizare a federaţiei după modelul CEE – au fost brutal întrerupte de proclamarea oficială, la 25 iunie 1991, „a suveranităţii şi independenţei” Sloveniei şi Croaţiei. Condamnată de primul-ministru, această „disociere” unilaterală a federaţiei a determinat imediat intrarea blindatelor armatei federale în *Slovenia*, declanşându-se un *scurt război civil* între aceasta şi forţele slovene; dar, ca urmare a medierii CEE, lupta a încetat la 7 iulie printr-o recunoaştere de fapt a independenţei slovene.

Din teritoriul sloven, *războiul civil s-a întins în Croaţia*, cauzând în câteva zile mai multe zeci de morţi. În ciuda eforturilor de pace ale CEE, conflictul continuă cu îndârjire. Sârbii din Slavonia, ca şi cei din Krajina cu câteva luni mai devreme, îşi proclamă autonomia şi obţin sprijinul – nemărturisit – al armatei federale care, prin raiduri aeriene, începe să distrugă potenţialul industrial şi turistic al Croaţiei.

Mii de refugiaţi părăsesc zonele periculoase spre Ungaria sau Bosnia. Mai multe încetări ale focului prevăzute de CEE nefiind respectate, Consiliul de securitate ONU a decretat – la sfârşitul lui septembrie – embargo asupra livrărilor de armament către Iugoslavia. Confirmându-se (la 8 octombrie) Croaţiei şi Sloveniei – la capătul unui moratoriu de trei luni ce le fusese impus – accesul la independenţă, *majoritatea croato-musulmană din Bosnia-Herţegovina* va refuza să rămână singură într-o federaţie dominată de sârbi; astfel ea votează – opt zile mai târziu – în favoarea suveranităţii. Această iniţiativă a provocat plecarea deputaţilor sârbi din parlamentul bosniac şi, în lunile următoare, proclamarea a trei „republici autonome sârbe", una în nordul Bosniei, alta în Herţegovina orientală şi a treia la est de Sarajevo.

Înainte ca războiul civil să se instaleze pentru mai mulţi ani în Bosnia-Herţegovina (din martie 1992 până la acordurile de la Dayton, din octombrie 1995), ONU a încercat stoparea luptelor din Croaţia, trimiţând, la *14 ianuarie 1992, primele „căşti albastre*" în Slavonia şi Krajina. În general, comunitatea internaţională s-a dovedit foarte neputincioasă de-a lungul acestui conflict, fiind împărţită în ce priveşte simpatiile pentru beligeranţi şi dezorientată de operaţiunile de dezinformare. Preocupată mult timp să menajeze Belgradul, Franţa, de exemplu, a desemnat Serbia drept agresor abia la sfârşitul lunii iunie 1992. *În schimb, opinia occidentală s-a arătat foarte sensibilă la blocada şi bombardarea de către forţele sârbeşti a oraşului Sarajevo*, acţiuni care au făcut tot mai precare condiţiile de viaţă ale celor patru sute de mii de locuitori, şi a fost de acord cu constituirea (în iunie 1995), la iniţiativa Franţei, a unei *Forţe internaţionale de reacţie rapidă* care, cu concursul aviaţiei americane, i-a obligat pe sârbii bosniaci să accepte o încetare a focului şi *un plan de pace*. Încheiat la *Dayton* (Statele Unite), acesta prevedea transformarea Bosniei-Herţegovina într-un stat independent, format din două entităţi: sârbă şi croato-musulmană. După un război care cauzase mii de morţi, provocase cele mai groaznice atrocităţi, aruncase în stradă zeci de mii de familii şi distrusese o parte

din ţară, această pace grăbită şi forţată avea – pentru toţi beligeranţii şi pentru populaţie – un gust foarte amar.

3.3. Moartea lentă a dictaturii albaneze

În Albania, dictatura comunistă s-a prăbuşit aproape de la sine, ca un fruct putred ce cade din copac. A fost suficient ca studenţii din Tirana – încurajaţi de valul contestatar care pretutindeni în Europa doborâse regimurile comuniste retrograde – să scuture puţin copacul (într-o zi de decembrie, în 1990) pentru a obţine un succes decisiv: autorizarea pluripartitismului.

În 1990, necesitatea absolută de a deschide ţara asfixiată de ani de zile de cvasi-autarhie, precum şi de o nemulţumire generalizată – creată ca urmare a salariilor mici şi a dificultăţilor de aprovizionare –, obligase echipa conducătoare a lui Ramiz Alia *să slăbească şurubul.* S-au liberalizat preţurile pentru, o parte din produsele alimentare obişnuite. La sfârşitul lui iulie se iniţiază foarte timid o reprivatizare parţială a agriculturii, prevăzând autorizarea ţăranilor de a creşte vite în folosul propriu, de a avea un lot de pământ de 1.500-2.000 m^2 şi de a-şi vinde produsele pe piaţa liberă. În paralel cu această repunere în discuţie a principiilor economice de bază, conducerea Partidului îşi anunţă intenţia de a revizui constituţia din 1976 şi de a face din Albania un stat de drept… *Pentru echipa lui Ramiz Alia era ultima şansă de a salva regimul.* Interesul manifestat de populaţia albaneză pentru mutaţiile din blocul sovietic (urmărite pe canalele de televiziune străine) şi evenimentele – nu prea numeroase, dar pe cale de înmulţire – înregistrate în ţară de-a lungul anului 1990 (greve la Kavajë, Vlore, Berat; explozii suspecte la Tirana în primăvară şi, îndeosebi, fuga în străinătate a mii de tineri în iulie 1990) constituie o dovadă elocventă a exasperării populare.

Un pas esenţial spre liberalizarea regimului a fost făcut prin *manifestaţiile studenţilor din 9 şi 10 decembrie 1990.* Scandând numele lui Gorbaciov şi Ramiz Alia, aceştia reuşesc să pună capăt monopolului Partidului. Aşa încât, chiar din 12 decembrie, împreună cu câţiva intelectuali – printre care şi doctorul Berisha –, ei depun în mod oficial statutul Partidului democratic.

Într-o perioadă de mai bine de un an, *Albania a făcut experienţa unui regim de compromis* în care PC a exercitat o autoritate preponderentă, dar nu exclusivă. La alegerile din martie 1991 primele alegeri libere de după 1946 unsprezece partide şi-au prezentat candidaţii, însă marele învingător a fost PC (64,5%) în timp ce Partidul democratic, prea puţin cunoscut, a obţinut doar 27% din sufragii. Cu toate acestea, comuniştii au acceptat să împartă puterea, formând (în iunie) un cabinet de coaliţie cu patru formaţiuni de opoziţie. Transformat în „partid socialist" după al X-lea congres, PC se pronunţă în favoarea economiei de piaţă.

Această supleţe a echipei lui Alia nu i-a permis totuşi să salveze regimul, înfometată, fără locuri de muncă şi prea mult timp condamnată la tăcere, o mare parte a societăţii civile a cerut atunci, cu tărie (greve masive; manifestaţii; demontarea simbolică a statuilor celor trei mari eroi ai regimului: Hodja, Stalin şi Lenin…), îmbunătăţirea condiţiilor de viaţă şi creşterea salariilor. Fuga în Occident – văzut ca un adevărat pământ al făgăduinţei – se accentuează; însă Italia, care primise mai bine de 20.000 de refugiaţi din martie până în iunie, îşi închide graniţele. În decembrie 1991, o criză guvernamentală stârneşte nemulţumirea populară; depozite de alimente sunt jefuite şi incendiate; *la 9 decembrie, la Tirana, aproape 20.000 de persoane solicită înlăturarea ultimilor comunişti* – ceea ce se întâmplă patru luni mai târziu, după înfrângerea fostului PC în alegerile legislative (martie 1992) şi *alegerea, în aprilie, a lui Sali Berisha (liderul Partidului democratic) ca preşedinte* al Republicii. De la această dată, în Occident nu mai există niciun stat care să se prevaleze de comunism. Mai rămâneau – cu excepţia Cubei – rămăşiţele

orientale ale fostului imperiu.

Capitolul XI:

VESTIGIILE IMPERIULUI

Dezintegrat în fieful său istoric european şi făcut de nerecunoscut în China, este de mirare cum a reuşit sistemul comunist, în această teribilă furtună a anilor ’80, să-şi salveze totuşi câteva corăbii! La prima vedere, regimurile care au rezistat cel mai bine sunt cele care au ştiut, de foarte timpuriu, să găsească – adeseori printr-un autentic război de eliberare – şi să-şi dezvolte mai apoi un larg suport naţionalist: Vietnamul, Coreea, Cuba… În schimb, cele care nu se bucurau de un ataşament popular profund ca urmare a unei lupte comune împotriva colonialismului sau imperialismului, şi a căror ancorare în lagărul socialist fusese îndeosebi produsul unor calcule oportuniste ale conducătorilor, au fost purtate ca un fulg de puternicul vânt din Răsărit de la sfârşitul anilor ’80. Ca şi cum „sfârşitul comunismului îmbrăca peste tot aceeaşi formă ca şi începutul său” (F. Godement).

1. PRĂBUŞIREA REGIMURILOR COMUNISTE ÎN LUMEA A TREIA NEASIATICĂ

Imaginată de către Hruşciov şi dezvoltată în foarte mare măsură în epoca lui Brejnev, „coroana exterioară" a imperiului comunist s-a dezintegrat încă de la primele zdruncinături, astfel încât în pragul celui de-al doilea mileniu, cu excepţia Cubei, comunismul încetează să mai constituie o adevărată alternativă, atât în ţările Americii latine, cât şi în ţările arabe şi în Africa. Anunţul făcut la sfârşitul anului 1989 de către ZANU-PF – partidul lui Robert Mugabe, liderul din Zimbabwe – privind intenţia sa de a suprima pluripartitismul, pentru „a stabili şi consolida o societate socialistă condusă pe principiile marxism-leninismului", a apărut ca un eveniment extraordinar, în totală contradicţie cu evoluţia lumii a treia, îndeosebi pe continentul african.

1.1. În Africa şi în ţările arabe

1.1.1. O foarte rapidă dezintegrare

Cea mai mare parte a regimurilor care, în Africa şi în lumea arabă, se proclamaseră socialiste sau de inspiraţie socialistă îşi abandonează principalele atribute în mai puţin de trei ani (1989–1991). O fac dintr-odată sau, de cele mai multe ori, treptat, precum o stâncă ce se sfărâmă sub acţiunea repetată a gerului.

Într-o primă etapă, conducătorii lor se mulţumesc *să garanteze schimbarea*, anunţând măsuri de destindere şi deschidere în direcţia opoziţiei şi opiniei internaţionale.

Astfel, vor fi eliberaţi prizonieri în Kenya şi Congo. În paralel, se iniţiază o *politică de liberalizare economică*, adeseori foarte modestă (transferul câtorva zeci de întreprinderi din sectorul public în sectorul cooperatist, redeschiderea pieţelor în Libia), iar câteodată ceva mai îndrăzneaţă (deschidere spre investiţiile străine în Congo). Un pas mai important în direcţia schimbării este făcut în momentul când echipa aflată la putere anunţă cu claritate *abandonarea socialismului.* Modul în care se exprimă această renunţare nu este lipsit de semnificaţie. Algeria se limitează să suprime orice referire la socialism în constituţia revizuită în 1988. În Mozambic, congresul FRELIMO este cel care, în iulie 1989, renunţă la marxism; iar în Benin, cinci luni mai târziu (decembrie), preşedintele Kérékou proclamă abandonarea socialismului în calitatea sa de „cale a dezvoltării". Şi în Etiopia, iniţiativa revine tot şefului statului, colonelul Mengistu: acesta îşi face publică hotărârea la 5 martie iar câteva zile mai târziu dă ordin să fie scoase din Piaţa Revoluţiei din Addis-Abeba portretele lui Marx, Engels şi Lenin (aflate acolo din 1975). În luna iulie, Partidul congolez renunţă şi el la atributele sale marxiste, dar ţine să sublinieze că socialismul rămâne „obiectivul său final"…

Această spectaculoasă „decomunizare" este însoţită de renunţarea la monopolul Partidului şi *recunoaşterea pluripartitismului*. De voie, dar mai degrabă de nevoie, conducătorii consideră într-adevăr oportun să accepte acest principiu, ca urmare a unui context internaţional presant şi a unei opoziţii naţionale ofensive. Algeria se decide în acest sens încă din februarie 1989, în urma revoltelor sângeroase din octombrie 1988; Madagascar, Capul Verde, Yemenul de Sud, Mozambic – în 1990; Guineea-Bissau şi Etiopia – în ianuarie şi aprilie 1991; Tanzania – în februarie 1992… Sunt totuşi puţine statele în care se organizează foarte repede *primele alegeri libere* care să permită, în sfârşit, o opţiune între mai multe partide. Este cazul Capului Verde, unde alegerile legislative şi prezidenţiale au loc în ianuarie şi februarie 1991, la numai patru luni de la adoptarea pluripartitismului. În alte

părţi, perioada aceasta este mai îndelungată: 14 luni în Benin (alegeri legislative în februarie 1991) şi în Angola (alegeri legislative şi prezidenţiale în august 1992, care confirmă influenţa MPLA şi a liderului său Dos Santos); 16 luni în Algeria (primele alegeri libere marcate de succesul FIS la alegerile municipale au loc la 12 iunie 1990); trei ani în Etiopia; trei ani şi jumătate în Guineea-Bissau…

1.1.2. Factori exogeni şi endogeni

Această succintă cronologie a dezagregării statelor socialiste din Africa şi din lumea arabă sugerează o strânsă legătură cauză-efect cu implozia blocului comunist occidental. Faptele majore privind procesul de dezintegrare a regimurilor se desfăşoară, într-adevăr, în anii 1989, 1990 şi la începutul anului 1991, ele intervenind aşadar înainte de dezmembrarea Uniunii Sovietice, în momentul desatelizării Europei orientale. Acest lucru a avut un impact deosebit atât asupra puterii, cât şi asupra societăţii civile. „Ca toţi ceilalţi – aminteşte R. Otayek –, africanii au aflat de relativa uşurinţă cu care popoarele din această regiune au pus capăt totalitarismului, în timp ce conducătorii lor descopereau cu oarecare teamă imaginile execuţiei cuplului Ceauşescu în România. Din acest punct de vedere, implozia blocului socialist a avut deci o incontestabilă valoare de exemplu.”

Cu toate acestea, un factor major produsese deja un efect dezastruos asupra majorităţii statelor pro-sovietice: *decizia luată de Mihail Gorbaciov, ca urmare a dificultăţilor economice ale Uniunii Sovietice, de a diminua ajutorul material acordat acestor ţâri.* Încă din 1989, de exemplu, ajutorul sovietic acordat Yemenului de Sud – care era de 400 milioane de dolari în 1988 – scade la 50 de milioane. Gorbaciov le anunţă tuturor o dezangajare masivă nu numai financiară, dar şi militară. Acest fapt joacă de altfel un rol major în calmarea războaielor care, în Yemen, Angola, Mozambic sau Etiopia, costau scump Uniunea Sovietică. Lovitura e mai mult decât

severă pentru aceste regimuri care, dintr-odată, pierd deopotrivă un model – al cărui dublu faliment economic şi politic este evident şi mărturisit –, un bancher şi un protector (diplomatic şi militar) cu greutate.

Or, această retragere a ajutorului sovietic intervine într-unul dintre cele mai grele momente pentru majoritatea acestor regimuri. Multe dintre ele sunt *implicate în războaie civile interminabile*. În *Angola*, după eşecul reconcilierii între MPLA şi UNITA din iunie 1989, conflictul se reia fără ajutor sovietic şi fără sprijinul soldaţilor cubanezi, sfârşind prin distrugerea ţării. În *Mozambic*, abia în octombrie 1992 se semnează un „acord general de pace" între FRELIMO şi RENAMO, putându-se avea în vedere, de acum înainte, repunerea în funcţiune a unui aparat productiv foarte deteriorat. În *Etiopia,* economia regimului Mengistu este total dezorganizată de un imens efort de război (împotriva „rebelilor" din Eritreea şi Tigre) care înghite 75% din buget. În *Yemenul de Sud,* lupta fratricidă care a însângerat Adenul din 13 până pe 24 ianuarie 1986 – facând aproape 10.000 de victime şi cauzând distrugeri considerabile – a dus economia la faliment. În privinţa statelor socialiste în care domneşte pacea, situaţia lor materială nu este deloc mai înfloritoare în anii '80. *Beninul* cunoaşte un declin iremediabil. „Economia ţării are numai datorii" (B. Dialo): întreprinderile de stat şi sectorul privat au datorii la bănci; statul are datorii faţă de sectorul privat, şi invers. Pe scurt, în 1989, după falimentul sistemului bancar, deficitul conturilor sale externe şi suspendarea plăţilor arieratelor, ţara se află cu adevărat în pragul falimentului. În *Congo*, ţara cu cele mai mari datorii pe cap de locuitor din Africa, situaţia este şi mai gravă!

Se pot imagina cu uşurinţă consecinţele directe ale acestui dezastru economic asupra nivelului de trai al populaţiilor care, în ciuda riscurilor, îşi manifestă cu violenţă sau paşnic exasperarea. Ca în multe alte state africane – căci statele socialiste nu deţin monopolul acestei accelerări a sărăcirii –, şi aici se observă *trezirea societăţii civile. În* faţa incompetenţei şi corupţiei stufoasei nomenclaturi, se ridică un tineret

nerăbdător şi frustrat, se afirmă Biserici dinamice şi personalităţi de ţinută internaţională. Asistăm astfel la hărţuirea regimurilor de către studenţii din Benin sau de către sindicatele congoleze, în timp ce episcopi – precum Monseniorul Kombo în Congo, cardinalul de Souza în Benin – sau funcţionari de rang înalt – precum Nicephore Soglo – facilitează, prin autoritatea lor, trecerea la pluripartitism.

În concluzie, pentru toţi conducătorii „socialişti" – brusc abandonaţi de protectorul lor sovietic într-o situaţie catastrofală din punct de vedere economic şi supuşi presiunilor unei societăţi civile tot mai ofensive – strategia se impune de la sine. Dacă vor să supravieţuiască, trebuie *să renunţe imediat la veşmintele marxiste – în care cei mai mulţi dintre ei nu s-au simţit niciodată prea în largul lor* – şi să se orienteze spre soluţii net liberale. Ţările occidentale, al căror prestigiu n-a făcut decât să crească odată cu eşecul comunist, sunt gata să recupereze poziţiile pierdute, plătind un preţ serios, însă cu condiţia angajării acestor state pe o cale mai democratică. Mesajul a fost foarte bine înţeles, de exemplu, de generalul Denis Sassou Nguesso, care, în februarie 1990, merge în Statele Unite să ceară o creştere a ajutorului american, iar câteva luni mai târziu anunţă măsuri în vederea pluripartitismului…

1.1.3. Trei principale procese de schimbare

Trecerea acestor regimuri de la „socialism" la „democraţie" se realizează în trei moduri principale.

Într-o primă serie de schimbări, partidul unic aflat la putere este cel care, conştient de incapacitatea sa de a stăpâni situaţia, încearcă să-şi consolideze legitimitatea şi autoritatea organizând *alegeri libere*, cu riscul de a le pierde. Un asemenea pariu este asumat de Partio Africao da Independência din Capul Verde (PAICV) care, constrâns de societate, organizează – în ianuarie şi februarie 1991 – alegeri legislative şi prezidenţiale câştigate lejer de către opoziţie. Fostul partid

unic acceptă acest verdict al urnelor – liderul său, Aristides Pereira, îi cedează preşedinţia lui Antonio Mascarenhas Monteiro, fost judecător al Curţii supreme. O asemenea alternanţă politică pe cale electorală este o premieră în Africa.

Alte regimuri, vrând să evite catastrofa, se lansează în grabă într-o *„perestroika" menită să calmeze nemulţumirile* şi să facă figură bună în faţa instanţelor internaţionale, fără să pună totuşi direct în joc autoritatea Partidului într-o confruntare electorală liberă. Este tactica Partidului congolez al muncii, care, în 1989 şi 1990, trece la remanieri ale Biroului politic şi Comitetului central, eliberează deţinuţi, anunţă măsuri de liberalizare economică şi de democratizare, ceea ce îi permite un acord cu FMI. Fără puternica presiune a sindicatelor şi a societăţii, Partidul congolez s-ar fi limitat cu siguranţă la o reconstrucţie superficială. La fel se întâmplă şi în Guineea-Bissau, unde partidul unic îşi anunţă – la un congres extraordinar ţinut în ianuarie 1991 – intenţia de a pune capăt hegemoniei sale politice şi de a trece la reforme; însă abia în august 1994 se organizează primele alegeri pluraliste. Acestea îi sunt totuşi favorabile, fiind reales ca preşedinte liderul său, J.-B. Vieira (52% din voturi).

Totuşi, procesul cel mai frecvent este acela în care schimbarea este impusă în cele din urmă fie printr-o *conferinţă naţională*, fie de către organisme internaţionale. În cazul Mozambicului şi Angolei, de exemplu, este evident că războiul civil n-ar fi fost stopat, nu s-ar fi decis pluripartitismul şi nu s-ar fi organizat alegeri libere fără presiunea marilor puteri. Dacă în Angola procesul de liberalizare (acordurile de pace de la Estoril din mai 1991 şi alegerile din august 1992, care au dat 53% din voturi pentru MPLA fostul partid unic al lui Dos Santos şi 34% pentru UNITA, al lui Jonas Savimbi) este întrerupt de reluarea conflictului armat, în Mozambic acesta pare mai sigur, organizându-se alegeri legislative şi prezidenţiale (octombrie 1994) ca urmare a unui „acord general de pace" semnat la Roma în octombrie 1992, puternic încurajat de Statele Unite, Africa de Sud şi Banca Mondială. FRELIMO – partid marxist-leninist până în iulie 1989, devenit

„partidul sectoarelor celor mai moderne şi mai capitaliste ale burgheziei” (M. Cahen) – câştigă net alegerile cu 44,3% din voturi; de asemenea, este reales ca preşedinte liderul său, Joaquim Chissano.

În Benin, Congo şi Etiopia, partidele unice sunt constrânse – deopotrivă de organismele internaţionale creditoare şi de elementele active ale societăţii civile – să accepte convocarea unor „conferinţe naţionale” care să reunească toate forţele politice şi sociale ale ţării (partide, sindicate, asociaţii, Biserici, grupări socio-profesionale). Aceste conferinţe – uneori furtunoase şi lungi (trei luni în Congo), prezidate de personalităţi necontestate, ţinute în 1990 (februarie în Benin) şi 1991 (iunie în Congo; iulie în Etiopia) – pun capăt regimurilor cu partid unic, instalează organe provizorii şi-şi fixează un calendar electoral. Să remarcăm că această metodă a conferinţelor, care permite atenuarea tensiunilor şi evitarea – cel puţin provizorie – a violenţei, a fost adoptată în ţări africane nesocialiste (cum ar fi Togo, Gabon, Niger…), precum şi în ţări din America latină (cum ar fi Guatemala), aflate şi ele în tranziţie.

1.2. În America latină

1.2.1. Deruta anilor 1989–1990

Dezangajarea sovietică

Ca şi în Africa, pentru regimurile şi mişcările marxiste latino-americane, perioada dificilă se situează la sfârşitul anilor ’80, când acestea *sunt afectate din plin de criza economică* ce se agravase continuu (pe întregul continent) în ultimii zece ani, ajungându-se la o datorie de 434 de miliarde de dolari cu un serviciu anual de 50 de miliarde. Numărul săracilor a crescut de la 112 milioane (1970) la 183 (1989), în timp ce,

în aceeaşi perioadă, consumul pe cap de locuitor scade cu 13%. În ţările sfâşiate de războiul civil, la această mizerie galopantă se adaugă nesiguranţa şi mortalitatea înspăimântătoare: 45-54.000 de morţi în Nicaragua, 75.000 în El Salvador, 100.000 în Guatemala. Populaţiile ating un grad extrem de oboseală şi resping de cele mai multe ori mişcările care promovează violenţa; astfel, gherilele înregistrează o foarte puternică scădere a influenţei şi sunt din ce în ce mai rupte de masele pe care pretind că le reprezintă.

În acest context economic şi social deja foarte nefavorabil, *Uniunea Sovietică – principalul furnizor de fonduri şi principalul susţinător al mişcărilor marxiste în America latină – anunţă intenţia de a-şi reduce considerabil, peste tot, ajutorul.* Pentru sandiniştii din Nicaragua, care primiseră din partea Moscovei – începând din 1980 – cinci miliarde de dolari, adică mai bine de jumătate din costurile războiului civil, ca de altfel şi pentru comuniştii din El Salvador (susţinuţi de Havana cu concursul Uniunii Sovietice) şi, bineînţeles, pentru Cuba – despre care vom vorbi mai în detaliu –, dezangajarea sovietică este o catastrofa. Încercând să atenueze nuanţele (aminteşte de caracterul „fratern şi indestructibil al prieteniei" care leagă cele două popoare), Gorbaciov confirmă totuşi poziţia Moscovei cu ocazia vizitei sale oficiale la Havana din aprilie 1989. Noua strategie este atât de prost înţeleasă şi acceptată, încât e nevoie ca, şapte luni mai târziu, ministrul sovietic al afacerilor externe să meargă şi el la Havana şi Managua (3, 4 octombrie) pentru a explica „restructurarea" prevăzută de Moscova.

Printr-o asemenea decizie – ce coincide din toate punctele de vedere cu cea luată faţă de celelalte state şi mişcări comuniste din lume –, Gorbaciov urmăreşte obiective economice (limitarea deficitului intern) şi politice (aplicarea strictă a noilor principii de neamestec în treburile interne ale altor state). Dar, în cazul Americii latine – considerată ca perimetru de securitate de către Statele Unite –, Gorbaciov este de-a dreptul supus *presiunilor extreme ale Washingtonului*, pentru ca în numele noii înţelegeri Uniunea Sovietică să

înceteze de a mai ajuta guverne şi mişcări anti-americane. Secretarul de stat James Baker va susţine acest punct de vedere, în mai multe rânduri, pe lângă omologul său sovietic; dar decizia finală de a nu-şi mai susţine – cel puţin militar – aliaţii cubanezi şi nicaraguani, şi indirect pe cei salvadorieni, va fi fost luată de Gorbaciov la întâlnirea la nivel înalt de la Malta, din 2 decembrie 1989, după o discuţie aprinsă cu preşedintele Bush. În orice caz, opt zile mai târziu, Uniunea Sovietică se declara favorabilă unei „rezolvări politice" a situaţiei din America centrală. Aceasta însemna condamnarea la moarte, mai devreme sau mai târziu, a regimurilor şi mişcărilor marxiste din reţeaua sovieto-cubaneză.

Înfrângerea regimului sandinist din Nicaragua

Cu numai câteva săptămâni înainte de întâlnirea la vârf de la Malta, la 11 noiembrie 1989, luptătorii Frontului Farabundo Marti de eliberare naţională (FMLN) păreau că vor să tragă ultimele cartuşe – livrate de Cuba în lunile precedente –, declarând „insurecţia finală" în *El Salvador*. Luptele foarte violente provoacă moartea a mai bine de o mie de oameni din rândul agresorilor, a aproape trei sute de militari şi a altor câteva sute de civili. Este *un nou şi sângeros eşec pentru Front,* la care se adaugă, o lună mai târziu, o dezavuare usturătoare din partea a cinci şefi de stat din America centrală – printre care şi preşedintele nicaraguan Ortega – care, reuniţi la San-José (Costa Rica), condamnă ferm gherila salvadoriană şi susţin forţele aflate la putere.

La această dată, sandiniştii – ce stăpâneau *Nicaragua* din 1979 – fuseseră deja constrânşi să ia măsuri de liberalizare. Liderul lor, şeful de stat şi de guvern Daniel Ortega, a anunţat la 14 februarie 1989 că se angajează să reformeze legislaţia privind mass-media şi codul electoral, precum şi să accepte un control al următoarelor alegeri din partea ONU şi OSA (Organizaţia statelor americane). Această politică concesivă i-a fost impusă de creşterea dificultăţilor şi decepţiilor care au făcut din Nicaragua cea mai săracă ţară din America. *Greşelile*

economice comise de echipa aflată la putere, conjugate cu embargoul decretat de Statele Unite în 1984 şi cu efectele adevăratului război purtat împotriva grupărilor *Contras* au dus la acest dezastru. Ajutorul considerabil oferit de Uniunea Sovietică şi Cuba n-a putut împiedica această prăbuşire în infern. Preţul pâinii a crescut cu 5.366% între 1988 şi iar cursul devizei naţionale a ajuns de la 920 la 38.150… În aceste condiţii, le era greu sandiniştilor să nu încerce o soluţie de conciliere, adică o ieşire onorabilă. Noul context internaţional îi obliga puternic să facă asta: planul de pace numit „Esquipulas II" semnat în august 1987 cu ceilalţi patru şefi de stat din America centrală; impactul produs în opinia internaţională de noua politică central-americană a Washingtonului, bazată pe democratizarea politică; şi, în sfârşit – dar mai ales –, presiunile Uniunii Sovietice, care-şi exprimase clar la Managua acordul faţă de concepţia americană şi intenţia de a pune capăt ajutorului său masiv. Constrâns să organizeze alegeri directe şi libere, Frontul sandinist suferea, la 25 februarie 1990, o mare înfrângere în faţa unei coaliţii – foarte eterogene – a opoziţiei conduse de Violeta Chamorro. Astfel se stingea un regim în care mulţi credeau că recunosc, cu speranţă sau teamă, o nouă Cubă.

„Abominabila criză" cubaneză

La Havana, înfrângerea sandinistă – pentru care se făcuse totul ca să fie evitată – n-a făcut decât să întărească sentimentul asistării la o cotitură tragică a comunismului mondial, pentru care, în mare parte, se făcea responsabilă echipa lui Gorbaciov. Pentru Cuba, 1989–1990 nu sunt numai anii sfârşitului unei politici, dar aproape şi ai sfârşitului unei domnii: *numai eşecuri, reconsiderări ale vechilor idealuri şi mizerie.* Acum ia sfârşit epopeea africană şi americană a „legiunilor lui Fidel", însărcinate să susţină revoluţiile mondiale. Mai întâi are loc retragerea din Angola, care, prevăzută pentru decembrie 1988, începe în aprilie 1989; apoi, din Etiopia în august şi din Congo în mai 1991. Prin

înfrângerea lui Daniel Ortega în Nicaragua, se prăbuşeşte pivotul militar al Cubei, necesar „marii sale politici” pe continentul latino-american. Dar, în istoria castrismului, 1989 reprezintă şi anul constatării eşecului total al campaniei numite de „rectificare a greşelilor din economie”, lansată în aprilie 1986, care se dorea atunci o alternativă la perestroika lui Gorbaciov, printr-o întărire a economiei de stat (interzicerea pieţelor libere) şi a ideologiei (prin che-guevarism). Acest plan, ce avea să dureze cinci ani, „va aduce insula într-o situaţie de neimaginat, contribuind la izbucnirea în 1986 a unei crize teribile, ce va precipita Cuba sufocată, în 1989, în cea mai dificilă fază a istoriei sale: aceea a sfârşitului cooperării blocului socialist, apoi a retragerii ajutorului din partea Uniunii Sovietice” (J.-P. Clerc).

Aceste ultime „lovituri” ce se abat asupra regimului castrist se dovedesc a fi, într-adevăr, decisive; însă dezangajarea Moscovei fusese anunţată încă înainte de vizita lui M. Gorbaciov din aprilie 1989, care nu face decât să întărească divergenţele şi să confirme noua politică a Kremlinului. Din 1986, aşa cum am văzut, Uniunea Sovietică şi-a redus ajutorul şi schimburile cu insula; însă marea cotitură – catastrofală pentru regimul castrist – a fost *anunţarea, la începutul anului 1990, a obligaţiei de a plăti petrolul sovietic în devize*, ceea ce însemna, pentru Havana, o pierdere de un miliard de dolari pe an.

În faţa acestor răsturnări de situaţie, regimurile şi mişcările marxiste latino-americane reacţionează în două moduri diferite: Cuba îşi întăreşte poziţiile conservatoare şi izolaţioniste, în timp ce majoritatea celorlalte forţe decid o revizuire radicală a strategiilor lor.

1.2.2. Adaptarea strategiilor

Pentru conducătorii gherilelor marxiste a sosit vremea schimbărilor. Într-un context în care marile puteri – inclusiv Uniunea Sovietică – promovează de acum *ideea rezolvării*

paşnice a conflictelor, şi ei trebuie să se aşeze la masa tratativelor. Aşadar, începând din 1989–1990, se asistă la o generalizare – în locuri neutre (Mexico, Caracas, Ottawa, New York…), uneori îndepărtate (Oslo), de cele mai multe ori sub egida organizaţiilor internaţionale (ONU) şi câteodată a Bisericilor – a unor întâlniri până atunci de neconceput între mişcările de gherilă şi guvernele cu care acestea se află în conflict. Din septembrie 1989, episcopatul salvadorian mediază o primă întrevedere – în Mexico – între Frontul Farabundo Marti şi reprezentanţii guvernului de dreapta al lui Alfredo Cristiani; vor urma şi alte întâlniri, sub egida Naţiunilor Unite (1991), în Mexico şi Caracas. În Guatemala, Unitatea revoluţionară naţională guatemaleză acceptă şi ea, la 1 martie 1989, redeschiderea dialogului cu guvernul, prin intermediul Comisiei nationale de reconciliere, prevăzută de acordurile de pace „Esquipulas II". Întreruptă, întâlnirea „de pace" se reia în Norvegia şi Canada în anul următor, respectiv în Mexic în 1991… În Columbia, Forjele armate revoluţionare (FARC) şi Armata de eliberare naţională (ELN), regrupate într-o Mişcare Simon Bolivar, nu se dau înapoi de la dialogul propus de preşedintele Gaviria în septembrie

Chiar şi mişcarea revoluţionară Tupac Amaru din Peru îşi face publică intenţia, tot în luna septembrie, de a realiza contacte cu guvernul.

Considerate inevitabile ca urmare a presiunilor internaţionale şi a extremei oboseli a populaţiilor civile, *aceste negocieri nu sunt totuşi foarte sincere şi nu toate ajung la pace.* Pe de o parte, multă ură şi prejudecăţi blochează foarte repede căutarea unui compromis, iar pe de altă parte, partenerii nu ezită, concomitent cu discuţiile de pace, să continue violenţele pentru a-şi întări poziţiile. Astfel, în Columbia, ca şi în Guatemala, alternează continuu fazele de „dialog" cu ciocnirile. Îndeosebi în Guatemala se anunţă de mai multe ori semnarea unui acord de pace între „rebeli" şi guvern între 1990 şi 1995; însă este mereu amânată, fie din cauza schimbărilor din fruntea statului, fie, de cele mai multe ori, datorită divergenţelor privind conţinutul acordurilor.

Gherilele doresc, în fapt, să obţină prin negociere ceea ce ar fi vrut să obţină pe calea armelor. În cazul Guatemalei, liderul Unităţii revoluţionare, Gaspor Ilom (fiul deţinătorului premiului Nobel pentru literatură Miguel Ángel Asturias), preciza – în aprilie 1996 – că războiul „nu se va încheia cu adevărat decât atunci când vom fi semnat un acord de pace care să soluţioneze problemele ce au declanşat conflictul", adică: distribuirea de pământ la 500.000 de familii care nu au, o reformă fiscală, o epurare a forţelor armate… În El Salvador, cele mai importante cerinţe ale Frontului Farabundo Marti fiind până la urmă satisfăcute, la sfârşitul anului 1991 şi începutul lui 1992 se semnează în mod solemn acorduri de pace, punându-se capăt celor 15 ani de teribil război civil. Aplicarea lor avea să ridice însă „dificultăţi enorme", necesitând o prelungire a termenului din septembrie 1994 până în martie 1995. Cu toate acestea, în primăvara anului 1994 se încheie un acord de guvernare între noul preşedinte Armando Calderon Sol – de extremă dreapta – şi adversarul său de stânga, acord ce prevede o reformă electorală, precum şi distribuirea de pământuri foştilor combatanţi. Odată încheiată pacea, *mai multe mişcări de gherilă nu ezită să se transforme în partide şi să participe la viaţa politică a ţării.*

În această privinţă, exemplul a fost dat de Frontul sandinist din Nicaragua, care, învins în alegerile din februarie 1990, dar susţinut de cele 40% din voturi şi de o organizaţie foarte solidă, decide nu numai să continue „guvernarea de jos" pentru a apăra „cuceririle revoluţiei", dar şi să obţină o parte din putere. După negocieri intense, sandiniştii reuşesc să-l plaseze pe fratele lui Daniel Ortega, generalul Humberto Ortega, la conducerea armatei; iar în 1991 consimt să susţină programul de restructurare economică lansat de preşedinta Violeta Chamorro.

Această adaptare strategică forţată a gherilelor nu s-a produs fără şocuri şi fără ridicarea unor *probleme spinoase în rândul formaţiunilor*. Mulţi *guerrilleros* s-au dovedit incapabili să revină la o viaţă civilă normală şi au continuat să lupte. În 1992 şi 1993, nordul nicaraguan este teatrul unor ciocniri

violente între bande de foşti contra-revoluţionari (botezaţi *Recontras)* şi grupări de sandinişti (*Recompas*). Mai mult, în interiorul mişcărilor, mulţi militanţi acceptă cu greu această preschimbare a structurilor de luptă „revoluţionare" în partide politice „burgheze". În cadrul Frontului sandinist, „modernizatorii", conduşi de Daniel Ortega şi soţia sa Rosario Murillo, întâmpină dificultăţi în impunerea noii linii marxiştilor care, precum Tomas Borge sau Carlos Fonseca Tera, refuză să „se lase măcinaţi de democraţie". La polul opus, un grup de „renovatori" condus de fostul vicepreşedinte al republicii, Sergio Ramirez, se scindează după congresul din mai 1994 şi creează Mişcarea de renovare sandinistă. În El Salvador, Frontul Farabundo Marti – care, din septembrie 1990, promovează ideea unei „revoluţii democratice naţionale" şi se transformă la scurt timp după aceea în partid politic – se împarte şi el (în decembrie 1992) în două tendinţe, una marxistă, cealaltă social-democrată. Aceste eforturi – cu siguranţă foarte dureroase – ale mişcărilor marxiste latino-americane de a se adapta noii conjuncturi contrastează cu înverşunarea Partidului comunist cubanez, ce pare înţepenit şi incapabil să evolueze.

1.2.3. Încăpăţânarea sinucigaşă a lui Fidel Castro

„Multipartitismul este o multiporcărie"…

„Insula se va prăbuşi în mare înainte să-i fie smulsă flamura revoluţiei şi a justiţiei": această declaraţie făcută de Fidel Castro la 26 decembrie 1989 în faţa Adunării naţionale rezumă bine convingerea profundă ce-l animă şi care, cel puţin până în 1993, îi va servi drept politică. La ora când totul se prăbuşeşte, prin menţinerea integrală a orientărilor sale politice şi economice, Cuba trebuie – după părerea lui – să rămână ultimul bastion al comunismului mondial, oricare ar fi consecinţele imediate.

În faţa „trădării" lui Gorbaciov şi a incredibilei

intransigenţe a Statelor Unite – care, estimând un sfârşit apropiat, menţin prin embargo o presiune excesivă asupra regimului castrist –, acesta nu găseşte alt răspuns decât rigidizarea poziţiilor sale. *Îi îndepărtează cu brutalitate pe toţi cei din elita oficială care îndrăznesc să critice sau pur şi simplu să apere opţiuni diferite* de cele ale lui „lider maximo". Acuzaţi oficial de trafic cu droguri şi trădare, generalul Arnaldo Ochoa, unul dintre cei şase „eroi ai Revoluţiei", şi alţi trei ofiţeri superiori sunt arestaţi, judecaţi şi executaţi în iulie 1989. Acest proces descurajează orice pornire de opoziţie, conferind în acelaşi timp regimului „o imagine de machiavelism şi imoralitate intolerabilă" (J.-P. Clerc). Populaţia este extrem de traumatizată, cu atât mai mult cu cât represiunea se extinde: disidenţii sunt încarceraţi; se formează „brigăzi de reprimare rapidă" (din voluntari însărcinaţi să împiedice manifestaţiile populare)… În ianuarie 1992, în ciuda apelurilor internaţionale la clemenţă, un opozant – debarcat pe insulă pentru conducerea unor operaţiuni de comando – este executat.

Cu fiecare prilej se reafirmă cea mai strictă „ortodoxie" a regimului. În discursul său de închidere a celui de-al IV-lea congres al Partidului, în octombrie 1991, Castro declară că „multipartitismul este o multiporcărie… şi democraţia occidentală – o mizerie… iar *sistemul cubanez este cel mai democratic din lume"*. În aceste condiţii, se realizează o apropiere foarte sensibilă între regimul cubanez şi China, ai cărei conducători au ştiut – în viziunea lui Castro – să dovedească multă fermitate în momentul evenimentelor de la Tian an Men. Divergenţele vechi de 23 de ani dintre Beijing şi Havana sunt date uitării prin vizita lui F. Castro în China (la sfârşitul anului 1989) şi a preşedintelui Jiang Zemin în Cuba (noiembrie 1993), dar şi printr-o accelerare a schimburilor economice.

„Vom rezista cu ceea ce avem"

Această deschidere spre China este totuşi foarte departe de

a compensa retragerea Uniunii Sovietice şi inconvenientele majore ale embargoului american. Încercând să redreseze o situaţie economică deja catastrofală, Castro impune – începând din 1990 – o „perioadă specială în vreme de pace", adică o întărire draconică a măsurilor de austeritate ce poate fi rezumată prin formula: „Vom rezista cu ceea ce avem". Pentru populaţie, mizeria se generalizează, însoţită de cortegiul ei de restricţii şi penurii, inclusiv în privinţa produselor de primă necesitate. Este, cum s-a scris atunci, *„saltul spectaculos înapoi" al economiei cubaneze*. Activitatea scade cu 35% din 1989 până în 1992. În această perioadă, aproximativ zece mari uzine sunt închise; din lipsă de energie şi materii prime, jumătate din industria uşoară funcţionează în ritm scăzut. *Anul 1993 este „anul cel mai îngrozitor*" – atât de îngrozitor, încât Castro, după ce a făcut pentru prima dată aluzie la eventualitatea retragerii sale, se decide în sfârşit să cedeze şi să înceapă un proces de reforme economice.

Legalizarea deţinerii de dolari, în iulie 1993, iniţiază această nouă direcţie a politicii castriste. Urmează reforme – limitate, bineînţeles, dar semnificative pentru schimbarea stării de spirit a conducătorilor. Interdicţia (1986) pieţelor libere ţărăneşti este ridicată în octombrie 1994; iniţiativa privată este oarecum lărgită în domeniul micilor activităţi. Două măsuri – în strânsă legătură – deţin o importanţă deosebită: accentuarea deschiderii spre capitalurile străine (strategie numită ironic: „socialism + *joint-ventures)* şi dezvoltarea structurilor turistice.

Î*ncurajarea investiţiilor străine* nu este totuşi suficientă pentru realizarea unei redresări sensibile. Populaţia, căreia nu-i mai sunt asigurate necesităţile elementare, ajunge la disperare. Numai în vara anului 1994, 30.000 de „balseros" înfruntă toate pericolele mării, căutând un refugiu în Statele Unite. În luna august, pentru prima oară, 1.000-2.000 de persoane manifestă public la Havana. Cubanezii sunt copleşiţi într-adevăr de toate necazurile. Nu numai că suferă de foame (jumătate din copiii de mai puţin de şase ani suferă de subnutriţie), dar sunt repuse în discuţie şi elementele

considerate a fi principalele cuceriri ale Revoluţiei (gratuitatea în materie de educaţie şi sănătate). În plus, legalizarea deţinerii de dolari şi sosirea masivă de turişti străini au antrenat imediat o *dezvoltare considerabilă a pieţei negre, a prostituţiei şi corupţiei.* Totul se clatină. Dintre instituţii, numai armata se menţine, în faţa unui partid ale cărui organizaţii decad. În acest dezastru aproape total, populaţia găseşte doar câteva refugii: fără să poată juca – aşa cum se temea Castro – un rol la fel de fundamental ca în Polonia, Biserica catolică îi ajută material pe cei mai defavorizaţi; ONG (organizaţiile umanitare non-guvemamentale); francmasoneria, care cunoaşte o largă dezvoltare; precum şi multiplele religii afro-cubaneze, aflate în plin avânt.

Disidenţa, *foarte redusă*, se manifestă prea puţin. Trebuie totuşi amintite încercarea de creare a unui sindicat independent în septembrie 1991, apelurile la democraţie ale poetei Maria Elena Cruz Varela şi existenţa Comitetelor cubaneze pentru Drepturile omului. În schimb, *printre exilaţii din Miami şi Madrid* iau naştere organizaţii relativ puternice precum „Platforma pentru democraţie" sau „Cuban-American National Foundation" a lui Jorge Mas Canosa. Agresivitatea exacerbată a multora dintre aceşti exilaţi şi, mai ales, a populaţiei şi a conducătorilor americani faţă de regimul castrist, în mod paradoxal duce mai mult la întărirea decât la zguduirea sa, deoarece provoacă vibraţia singurei corzi sensibile care-i mai leagă pe cubanezi de castrism – naţionalismul.

2. SUPRAVIEŢUIRILE ASIATICE

Mai mult decât de „rezistenţă”, în cazul regimurilor comuniste din Asia este preferabil să se vorbească de „supravieţuire”. Acestea nu se menţin, într-adevăr, decât cu preţul unor transformări socio-economice care repun fundamental în discuţie inspiraţia lor marxistă. Ele nu „rezistă” cu adevărat decât în domeniul politic, încercând să menţină structurile autoritare de tip leninisto-stalinist.

Încercând o explicaţie a menţinerii acestui sistem în Asia, în general sunt invocate trei serii de argumente. Unele insistă asupra *forţei naţionalismului*, care, în majoritatea acestor regimuri, s-a impus încet-încet asupra ideologiei, oferind acestora capacităţi de adaptare. Altele fac referire la *relativa tinereţe a comunismului asiatic*, ce-ar permite încă păstrarea unei anumite încrederi populare – ca de altfel şi la mediul lor geopolitic mai puţin contrastant şi mai puţin ostil decât cel al ţărilor est-europene. „Deopotrivă mai legitime datorită naţionalismului lor fondator şi mai puţin ameninţate politic de uzura timpului precum şi de ţările vecine, aceste regimuri comuniste au fost în general mai puţin fragile” (J.-L. Domenach). La aceste motive legate de istorie şi geografie este bine să adăugăm, într-o carte în care am privilegiat studierea lor, *forţa deosebită a societăţilor civile.* Aşa cum observă J.-L. Rocca în cazul Chinei – însă cred că afirmaţia sa poate fi reluată şi în cazul societăţilor indochineză şi coreeană –, „se pare că însăşi vechimea societăţii chineze a constituit un element determinant. Socialismul nu s-a putut impune niciodată aici în mod durabil şi profund. Iar când statul totalitar s-a retras, a fost înlocuit de o structură socială coerentă. Spre deosebire de URSS, unde individualizarea a avansat în mod considerabil afectând solidarităţile tradiţionale, în China, grupările intermediare (sate, clanuri,

reţele birocratice locale) plasate între individ şi stat au putut umple foarte repede golul creat prin reforme".

2.1. Menţinerea sistemelor politice autoritare

În general, regimurile comuniste din Asia se arată puţin deschise – şi, adeseori chiar, de-a dreptul ostile – puternicului curent de opinie care, inspirat de perestroika lui Gorbaciov sau de mişcările occidentale în favoarea Drepturilor omului, traversează lumea întreagă în anii '80.

2.1.1. Câteva concesii făcute reformismului ambiant

Pentru că sunt foarte dependente fie de Moscova, fie de organismele internaţionale, două ţări comuniste din Asia se văd totuşi obligate să-şi reformeze instituţiile sau chiar practicile politice: Mongolia şi Cambodgia.

„Marea călătorie" a Mongoliei comuniste

Având legături vechi şi strânse cu Uniunea Sovietică – până într-atât încât a fost numită „cea de-a şaisprezecea republică" –, Republica Populară Mongolă este una dintre primele „ţări frăţeşti" care-şi însuşeşte mesajul reformist al lui Gorbaciov. Încă din primăvara anului 1987, preşedintele Jambîn Batmunh care, cu trei ani înainte, îi succedase la şefia regimului lui Yumjaaghiin Ţedembal, brusc îndepărtat după 32 de ani de domnie exaltă „transparenţa, sinceritatea şi democraţia" şi-l asigură pe M. Gorbaciov că va aplica în mod „creativ" experienţa sovietică în ţara sa. În anul următor sunt iniţiate reforme economice, îndeosebi introducerea semi-proprietăţii cooperatiste, iar la sfârşitul anului 1989 se creează un grup de opoziţie ce se va numi Partidul democratic

mongol, care va număra imediat 60.000 de membri. *În 1990, sub presiunea societăţii civile – care organizează mai multe manifestaţii la Ulan Bator –, regimul îşi multiplică concesiile*; suprimă monopolul Partidului în februarie-martie; legalizează opoziţia şi normalizează relaţiile cu China în mai; în iulie se organizează primele alegeri pluripartite (ce permit opoziţiei să fie reprezentată, dar lasă o largă majoritate fostului PC rebotezat Partidul democrat naţional); în august se încheie acorduri financiare cu Statele Unite şi tehnice cu Coreea de Sud şi Japonia, intenţionând să transforme cât mai repede economia centralizată în economie de piaţă.

Uimitor maraton – pe care preşedintele Otchirbat, privindu-l retrospectiv, îl va califica în 1996 drept „marea călătorie făcută pentru regăsirea cursului comun al umanităţii: democraţia şi drepturile omului, economia de piaţă şi dezvoltarea economică" – realizat în circumstanţe nu prea clare Occidentului, dar care se aseamănă puţin (prin dubla acţiune a unui partid relativ deschis şi a unui nucleu al societăţii civile dinamice) cu mutaţiile ungureşti sau poloneze. Doi ani mai târziu, în 1992, este depăşită o altă etapă prin intrarea în vigoare a unei *noi constituţii care suprimă orice referire la marxism-leninism*, şi prin plecarea fostei armate sovietice şi triumful fostului PC la alegerile legislative, în faţa unei opoziţii foarte divizate.

Schimbarea impusă a regimului cambodgian

În Cambodgia, „marea călătorie" este mai limitată, mai haotică şi impusă puterii comuniste de presiunea internaţională şi rezistenţa armată.

De la crearea sa în 1979 – sub dubla şi activa influenţă a Uniunii Sovietice şi a Vietnamului –, Partidul popular revoluţionar din Kampuchia, condus de Heng Samrin, trebuie să facă faţă unei continue hărţuieli din partea diferitelor rezistenţe care, încet-încet, graţie susţinerii Thailandei, Chinei şi, poate, a unor ţări occidentale, se organizează şi încearcă să-şi coordoneze eforturile împotriva lui şi a guvernului, a

cărui componentă unică şi atotputernică este – ca în toate celelalte regimuri comuniste. În 1982 rezistenţa reuşeşte să formeze o coaliţie tripartită reunind Armata naţională sianukistă (ANS), khmerii roşii conduşi de Khieu Samphan şi Forţele armate de eliberare a poporului khmer (FNLPK) ale lui Son Sann – adică, în total, aproximativ 50.000 de oameni. Aflată însă în faţa copleşitoarei armate de ocupaţie vietnameză, această gherilă suferă grave înfrângeri. Mai mult, superioritatea numerică a khmerilor roşii în sânul coaliţiei trezeşte neîncrederea celorlalţi şi blochează pentru mult timp orice posibilitate de soluţionare paşnică, Hanoiul fiind foarte ostil – şi însuşi Sianuk foarte neîncrezător – în privinţa ideii unui guvern cvadripartit cu participarea majoritară a khmerilor roşii.

Situaţia începe să se deblocheze, şi aici, în contextul noii politici mondiale stimulate de Gorbaciov. Acesta angajează convorbiri cu China în august 1988 şi *face presiuni asupra Vietnamului pentru retragerea trupelor din Cambodgia*. În ianuarie 1989 este încheiat un acord chino-vietnamez prevăzând o retragere definitivă – sub control internaţional – a armatei vietnameze, în luna septembrie. În cei doi ani care urmează, multiplele întâlniri şi conferinţe între facţiuni ajung la un acord-cadru (august 1990) ce plasează Cambodgia sub controlul unei Autorităţi provizorii ONU (Apronuc) până la alegerile libere şi creează un Consiliu naţional suprem (CNS) de 12 membri pe timpul tranziţiei. O încetare a focului (prima din ultimii treisprezece ani) fiind proclamată în mai 1991, *acordul de pace este semnat la Paris la 23 octombrie 1991*.

Aceste manevre efectuate pe fond de război – khmerii roşii neîncetând niciodată definitiv luptele – provoacă *grave disensiuni în interiorul Partidului comunist (PPRK*), condus din 1987 de către Hun Sen. În cele din urmă, având în vedere alegerile, acesta se transformă (în noiembrie 1991) în Partidul poporului cambodgian şi se îndepărtează oficial de marxism. Această schimbare nu-i permite totuşi să câştige alegerile pentru Adunarea constituantă, desfăşurate sub control ONU, în mai 1993. Cu numai 38,22% din voturi, el este net

devansat de FUNCINPEC, partidul lui Sianuk. Fostul PC nu este de acord cu această împărţire impusă a puterii, încercând cât mai grabnic să controleze cea mai mare parte a administraţiei, forţelor armate şi forţelor de securitate, ceea ce îngrijorează, de bună seamă, frontul sianukist.

Minimele concesii ale regimului laoţian

În Laosul vecin, Partidul popular revoluţionar, ca şi omologul său cambodgian aliniat la politica Hanoiului, dar nefiind constrâns la o coabitare cu opoziţia, respinge orice idee de pluripartitism. Singura concesie făcută ideilor perestroikiste a fost promulgarea unei prime constituţii în august 1991, în care nu se mai făcea referire la construirea socialismului şi în care proprietatea privată era recunoscută; dar Partidul popular îşi păstra rolul său conducător, după modelul marilor „baroni" ai comunismului asiatic.

2.1.2. Rezistenţa „baronilor"

Niciuna dintre echipele aflate la conducere în principalele trei state comuniste ale Asiei n-a fost atrasă de perestroika: fie pentru că aleseseră în mod deliberat, precum echipa lui Deng Xiaoping, să limiteze reformele la domeniul economic, fie pentru că erau, precum Coreea, fundamental opuse schimbării. Nu numai că ideile lui Gorbaciov nu le-au inspirat, dar răsturnările pe care acestea le-au provocat – în 1989 în Europa de Est şi în 1991 în URSS – le-au înspăimântat. În China, ca şi în Vietnam, nu se observă nici cea mai mică dorinţă de liberalizare timp de mai mulţi ani de zile.

Noua echipă conducătoare instalată la Beijing imediat după evenimentele din Tian an Men, deşi nu este alcătuită exclusiv din conservatori – liderul său Jiang Zemin este un moderat, iar Deng Xiaoping rămâne puternic şi vigilent –, nu mai cuprinde, după înlăturarea lui Zhao Ziyang, adevăraţi reformatori. După brutala şi sângeroasa represiune a

manifestaţiilor din primăvara anului 1989, *este timpul reacţiunii şi nu al înnoirii*, PC *străduindu-se să-şi impună din nou, cu o mai mare vigoare, influenţa asupra statului şi societăţii*. Abia la congresul Partidului (octombrie 1992) este amintită posibilitatea unei extinderi a prerogativelor Parlamentului; însă în acest domeniu ambiţiile puterii sunt foarte reduse. După cum remarcă J.—P. Cabestan, se pare că Deng Xiaoping şi noua echipă vor să se inspire „mult mai mult din experienţa celorlalte ţări din Asia orientală" (Coreea, Taiwan…) decât din gorbaciovism".

La fel se întâmplă şi în Vietnam. Deşi noua constituţie promulgată în aprilie 1992 insistă asupra separării Partidului şi Statului, şi acordă noi puteri acestuia din urmă, ea respinge totuşi pluripartitismul, proclamând în continuare Partidul comunist drept „forţă conducătoare". Deci în Asia se manifestă un contrast izbitor între raritatea şi timiditatea schimbărilor politice şi, pe de altă parte, generalizarea şi – adeseori – rapiditatea orientării spre economia de piaţă.

2.2. Orientarea deliberată spre practici economice liberale

2.2.1. Câţiva factori decisivi

Experienţa precoce şi în mare parte reuşită a *„gaige"-ului chinez* a contribuit cu siguranţă mult la propagarea economiei de piaţă în statele comuniste asiatice. Încă de la jumătatea anilor '80, aşa cum am văzut, rezultatele obţinute de China în agricultură sunt spectaculoase; şi nu pot fi privite decât cu interes de către ţările vecine având condiţii geografice şi socio-economice asemănătoare. Fără îndoială, nu este întâmplător faptul că în Vietnam hotărârea privind renunţarea treptată la colectivizarea agriculturii şi restabilirea exploatărilor familiale este luată tot în această perioadă.

Cu toate acestea, deşi reforma lui Deng Xiaoping a putut servi drept exemplu, ea nu a fost cauza adoptării principiilor de bază ale economiei capitaliste. O asemenea alegere, dureroasă pentru regimurile marxiste – fiind, în situaţia lor, împotriva naturii –, a fost făcută doar ca urmare a unei necesităţi absolute. Cea mai mare parte a acestor state se găseau efectiv, de mai mulţi ani, în *situaţii economice delicate, uneori catastrofale*. Exceptând creşterea demografică deosebită, motivele erau aceleaşi ca şi în ţările comuniste est-europene: povara „complexului militaro-industrial" (24% din PNB în Coreea); costul trupelor din străinătate (din Cambodgia şi Laos pentru Vietnam); productivitatea foarte scăzută; multiplele disfuncţionalităţi ale unui sistem productiv planificat… Cea mai mare parte a acestor state erau obligate să accepte susţinerea din exterior pentru a nu se prăbuşi în haos. Dacă Laosul, de exemplu, abia îşi acoperea nevoile alimentare, i-ar fi fost extrem de greu să-şi satisfacă şi celelalte imperative economice fără un ajutor străin de ordinul a 80 de milioane de dolari donaţi sau împrumutaţi pe termen lung, din care jumătate proveneau din ţările socialiste.

Principalul ajutor venea din URSS, care, pe diferite căi (financiare, comerciale, tehnice, ştiinţifice sau militare), distribuia anual sume apreciabile. Vietnamul primea un ajutor sovietic estimat la 2 miliarde de dolari pe an; Cambodgia primea din partea Uniunii Sovietice şi CAERului un ajutor evaluat la un miliard de dolari (furnizat în procent de 86% de către Moscova); Mongolia – o contribuţie de 25-30% din PIB. Astfel, atunci când, *în 1986, Kremlinul avertizează că ajutorul său va fi redus*, că plăţile pentru produsele livrate se vor face în devize convertibile şi când, odată cu dezmembrarea Uniunii Sovietice, schimburile comerciale au scăzut în mod considerabil, s-a declanşat o panică deosebită la Ulan Bator, ca de altfel şi la Hanoi, Pyongyang sau Vientiane. Toate aceste economii, deja în impas, s-au aflat în pragul asfixierii din lipsa produselor energetice şi a bunurilor de consum de lungă durată, în timp ce datoria creştea. Coreea de Nord a înregistrat o creştere negativă a economiei din 1990,

înregistrând o scădere a schimburilor externe, o criză energetică şi o mare penurie alimentară. Mongolia a intrat şi ea într-o perioadă neagră, cu o scădere a nivelului de trai, un PIB în descreştere cu 18%, cu deficit bugetar şi inflaţie. În Cambodgia, aflată mereu în război, venitul anual pe cap de locuitor a atins abia 130 de dolari, unul dintre cele mai scăzute din lume.

2.2.2. Reorientări radicale

În câţiva ani, toate statele comuniste asiatice operează o reorientare radicală a parteneriatului lor comercial şi financiar. Această reorganizare impusă după căderea regimurilor comuniste europene cere din partea lor o revizuire – dureroasă – a alianţelor, aducând din nou în discuţie ostilităţile istorice şi ideologice.

Imperativele comerciale se impun acum în faţa rivalităţilor interne din blocul comunist asiatic. Începută în 1986, *destinderea dintre Mongolia şi China* va fi confirmată (prin tratatul de prietenie semnat în 1994) în ciuda existenţei unor probleme delicate, cum ar fi prezenţa în China a trei milioane de mongoli sau simpatia Ulan Batorului pentru cauza tibetană. La fel, după doisprezece ani de conflict ce a făcut, de ambele părţi, aproape 30.000 de victime, şi la patru ani de la ciocnirea violentă din insulele Spratley, *Vietnamul şi China reuşesc, nu fără dificultăţi, să-şi „normalizeze" relaţiile în aprilie 1992.* De asemenea, se produce o apropiere – care mult timp a fost de neconceput – a Coreei de Nord faţă de Japonia (august 1990) şi faţă de Statele Unite.

Cel mai frapant lucru în această deschidere comercială este dezideologizarea completă. *Noii parteneri sunt duşmanii de ieri*: ţări capitaliste occidentale (Statele Unite, CEE) şi mai ales state capitaliste din zona asiatică (Japonia – prezentă în Coreea de Nord, Vietnam, Cambodgia, Mongolia…; Thailanda – partenera Cambodgiei şi mai ales a Laosului; şi, în sfârşit, „noii dragoni" – Taiwan, Hong Kong, Singapore… – din ce în

ce mai prezenţi în Vietnam).

În paralel cu această restructurare a parteneriatului lor comercial, regimurile comuniste se orientează spre o liberalizare a economiei lor, cu o intensitate foarte variabilă, în funcţie de stat: radicală în Mongolia, vastă în Vietnam şi Laos, timorată şi foarte modestă în Coreea de Nord.

În *Mongolia*, fără îndoială că rapiditatea şi supleţea „tranziţiei democratice", precum şi necesitatea urgentă de a relansa o economie dezorganizată în urma retragerii sovietice, explică precocitatea şi profunzimea schimbărilor. În cinci ani, mai bine de 80% din fosta proprietate de stat – pământuri, dar şi şeptel – este privatizată, iar preţurile sunt complet liberalizate. Ţara se deschide larg fondurilor străine – autorizate să acopere până la 100% din capitalul unei întreprinderi. Din august 1990, sunt încheiate trei acorduri de mai mult de 1 milion de dolari cu Statele Unite.

Şi *Vietnamul*, nu fără discuţii aprinse în sânul Partidului, se lansează foarte devreme în ceea ce unii observatori nu ezită să numească „a doua revoluţie". Oficial, începerea reînnoirii *{„Doi Moi")* se produce în decembrie 1986, când militanţii PC reuniţi cu ocazia celui de-al VI-lea congres acceptă susţinerea proiectului economistului Nguyên Xuan Oanh, licenţiat la Harvard şi fost viceprim-ministru. Începând cu anul următor sunt luate mai multe iniţiative privind liberalizarea economiei: crearea unei prime bănci private (cu un capital de 7 milioane de dolari deţinut de 829 acţionari); o lege a investiţiilor străine ce permite deţinerea 100% a unei întreprinderi, repatrierea beneficiilor, precum şi numeroase scutiri de impozite. În aprilie 1988, în regiunile agricole se iniţiază o adevărată revoluţie, suprimându-se treptat greaua povară ce fusese colectivizarea pentru majoritatea ţăranilor, chiar dacă în ultimul timp se mai slăbise şurubul. O nouă lege (iulie 1993) autorizează cumpărarea, vânzarea, arendarea şi moştenirea dreptului de folosire a pământului. Ansamblul acestor măsuri – însoţite de o liberalizare parţială a preţurilor şi tranzacţiilor – aduce imediat „rezultate spectaculoase" (Y. Lacoste). Din ţară deficitară (nevoită să facă apel la ajutorul

internaţional pentru a evita foametea în unele provincii), *Vietnamul devine, încă din exportator de orez*. În plus, sectorul privat – reprezentat de întreprinderi familiale – creşte continuu, înglobând, în 1992, trei milioane de persoane şi acoperind 50% din exporturi şi 75% din cifra de afaceri a comerţului cu amănuntul. *Excepţionalul spirit întreprinzător al populaţiei* contează mult în acest elan, mai ales în Sud, unde, imediat după război, artizanatul şi micul comerţ înfloresc din nou, iar activitatea economică generală este înzecită prin „Doi Moi".

În celelalte state schimbările sunt mai modeste şi, exceptând Laosul – unde sunt luate măsuri de privatizare în 1990 –, sunt limitate îndeosebi la deschiderea spre investiţii străine. O lege cu privire la „joint-ventures" este promulgată în Coreea de Nord (septembrie 1984), dar ea nu duce decât la înfiinţarea a 140 de întreprinderi (pentru numai 150 milioane de dolari furnizaţi în proporţie de 70% de către coreenii rezidenţi în Japonia). În Laos, deschiderea – mai puţin controlată şi mai puţin selectivă – permite aplicarea, între 1988 şi 1995, a 492 de proiecte al căror cost se ridică la 577 milioane de dolari (în domeniul turismului, textil şi al serviciilor). Dar *cele mai mari investiţii străine se fac în Vietnam*, atingând la sfârşitul anului 1994 o valoare globală de 2.215 milioane de dolari proveniţi îndeosebi din Taiwan, Hong Kong, Coreea de Sud şi ţările din ASEAN.

Oricât de uimitoare ar fi, această reorientare radicală a economiei statelor comuniste din Asia nu se va realiza totuşi fără ridicarea a numeroase şi grave probleme – ca de exemplu în China, pionier şi lider al acestui gen de schimbări.

2.3. Fragilitatea regimurilor

Într-adevăr, aceste schimbări afectează profund întreaga societate – oficială şi civilă –, repunând în discuţie valori şi

situaţii, şi lăsând să planeze o constantă incertitudine în ceea ce priveşte viitorul. După dispariţia sistemului comunist în Occident şi în ciuda arsenalului represiv şi a brutalităţii lor, regimurile devin tot mai fragile. Nimeni, nici populaţia, nici chiar conducătorii nu par să mai creadă în durabilitatea lor.

2.3.1. Creşterea contestării sociale

Cauze multiple

În această conjunctură foarte dificilă, echipele aflate la putere sunt adeseori divizate. *Politica agricolă ezitantă a PC vietnamez* oscilând între întărirea etatizării şi autonomizare este foarte greu acceptată, provocând mişcări importante. Pentru prima dată din 1975, ţăranii manifestă la Saigon în noiembrie 1988. Reformele monetare neaşteptate, destinate să lupte împotriva pieţei negre şi inflaţiei, declanşează şi ele mişcări de revoltă în Vietnam şi, îndeosebi, în mai multe oraşe nord-coreene în 1992. Noul „Stat-patron" nu se comportă cu nimic mai echitabil decât fostul „Stat-conducător". Numeroase întreprinderi publice nu-şi mai pot plăti salariaţii sau, în caz de dificultăţi, nu ezită să-şi concedieze personalul. Astfel, 75.000 de angajaţi ai statului vietnamez sunt concediaţi în 1990. Aceste procedee trezesc o profundă nemulţumire care, în China, se exprimă prin „mii de greve" şi manifestaţii paşnice sau violente.

Hotărârile statului sunt cu atât mai contestate cu cât *reprezentanţii săi – politici şi administrativi – sunt adeseori corupţi*, impunând la ţară taxe ilegale sau cerând mită întreprinderilor. În august 1987, de exemplu, generalul Nguyên Truong Kuan, responsabilul portului Haiphong, este condamnat la 20 de ani închisoare, iar douăzeci dintre subordonaţii săi la 15 ani, pentru abuzuri în serviciu. În China iau amploare numeroase afaceri de corupţie în care se găsesc implicate chiar familiile celor mai înalţi demnitari.

Dezvoltarea unui sector privat şi instalarea de întreprinderi

străine sunt la originea a multe alte „anomalii” sociale. Unele iau forma *conflictelor de muncă* declanşate de concedieri sau programe considerate abuzive. Altele, mult mai grave, sunt legate de *accentuarea diferenţelor – regionale şi sociale* – provocate de măsurile de liberalizare. China nu este singurul stat care cunoaşte aceste diferenţe enorme de dezvoltare şi de venituri între regiunile de coastă (care realizează trei sferturi din comerţul internaţional) şi regiunile interne; sau între cele trei mari zone maritime (Manciuria, zona Shanghai şi provinciile din Sud). În Cambodgia, Phnom Penh – unde au loc tranzacţiile cu străinătatea şi unde s-a dezvoltat un sector privat foarte activ – striveşte economic tot restul ţării. Totuşi, Vietnamul este cel care prezintă cele mai izbitoare diferenţe. *La mai bine de zece ani după „reunificare”, opoziţia dintre cele două Vietnamuri – accentuată de măsurile de liberalizare – preocupă pe bună dreptate autorităţile.* Cu numai jumătate din populaţia totală, Sudul realizează 70-80% din produsul naţional, iar oraşul Ho Şi Min (4,5 milioane de locuitori) – aproape 40% din PNB total. Potrivit unui raport al Băncii Mondiale datând din ianuarie 1995, dacă sărăcia afectează încă (în ciuda remarcabilei dezvoltări economice din ultimii ani) 51% din populaţie, ea este cu mult mai prezentă în centru-Nord (71%) şi în regiunile din Nord (59%) decât în zona meridională (al cărei pol este oraşul Ho Şi Min – 33%). Acest raport, analizat de P. Brocheux, confirmă, de asemenea, faptul că „exceptându-i pe chinezi, în sânul minorităţilor etnice din Vietnam – 15% din populaţia totală – sărăcia este cea mai endemică, respectiv 66% şi 100% la populaţiile tay şi hmong”. Nemulţumirea minorităţilor – marginalizate – îi îngrijorează pe conducători, îndeosebi pe cei chinezi, obsedaţi de destrămarea Uniunii Sovietice şi Iugoslaviei.

Manifestaţii de opoziţie izolate

Această acumulare impresionantă de lipsuri şi de grave nemulţumiri – care, în situaţii excepţionale, pot îmbrăca forme ample (în martie 1988, opt milioane de ţărani nord-

vietnamezi fug spre Sud din cauza foametei) şi violente *(revoltele* a mii de persoane în aprilie 1993, în Coreea) – nu trebuie să dea impresia existenţei unei opoziţii omogene şi structurate. Cu excepţia creării în China a unei efemere formaţiuni de sindicate muncitoreşti independente în 1989, mişcările sunt spontane şi izolate. De asemenea, în ciuda represiunii, ele ajung adeseori la tranzacţii cu autorităţile, care nu le consideră manifestaţii de opoziţie.

Cu excepţia Chinei, suntem prea puţin sau prost informaţi asupra disidenţelor interne. Acestea există totuşi, dacă e să judecăm după dimensiunea aparatelor represive şi numărul persoanelor încarcerate (200.000 de nord-coreeni internaţi *în* lagăre de muncă, şi 20.000 de prizonieri „politici" chinezi). Î*n Vietnam*, *procese răsunătoare* – cum ar fi procesul fostului contraamiral Hoàng Co Minh, din decembrie 1987 – scot la iveală prezenţa unei rezistenţe armate, în zone greu accesibile, ce urmărea înlăturarea comuniştilor de la putere, şi existenţa unor organizaţii ce luptau pentru respectarea drepturilor omului. În 1991, scriitorul Zuong Thu Huong – exclus din partid cu un an mai devreme pentru că denunţase opresiunea regimului –, precum şi un medic din oraşul Ho Şi Min, corespondent al Amnesty International, sunt încarceraţi. Potrivit unui document oficial, autorităţile chineze ar fi distrus, în perioada iunie 1986 – octombrie 1992, 1.370 de „organizaţii ilegale de tot felul", numărând 92.000 de membri. Aceste cifre, raportate la numărul total al populaţiei chineze, permit relativizarea fenomenului, dar *dovedesc deşteptarea societăţilor civile. Î*n această privinţă putem, fără prea multe riscuri de a greşi, să extindem la majoritatea statelor comuniste din Asia bilanţul făcut de J.-P. Cabestan pentru China: „Astăzi, îndeosebi după 1992, tranziţia spre economia de piaţă creează societăţii solul fertil necesar pentru a se preschimba în societate civilă. Este adevărat că orice sfidare directă la adresa PC este imediat reprimată. Însă multiplicarea rezistenţelor indirecte şi acumularea de «mici provocări» contribuie la reculul puterii. Situându-se cel mai adesea pe teren economic şi, într-o mai mică măsură, juridic, social sau

cultural, societatea îşi lărgeşte progresiv domeniul de intervenţie, încercând astfel să depăşească sfera publică. Această deformare economică a politicului pare să dea astăzi un oarecare răgaz puterii. Însă ea minează din interior un partid comunist intens contaminat de mediul capitalist pe care l-a creat".

2.3.2. Haosul şi divizarea partidelor

Chiar dacă majoritatea discuţiilor şi neînţelegerilor din sânul partidelor aflate la putere rămân necunoscute, este posibil să ne imaginăm – pornind de la câteva ecouri – tensiunile care le-au măcinat într-o perioadă extrem de bogată în tulburări şi crucială pentru formularea opţiunilor de viitor.

În faţa schimbărilor ce au loc în vest şi la care aspiră o parte a opiniei, partidele rămân împărţite între adversarii şi partizanii reformelor. În Vietnam, ca şi în China, pragmaticii şi dogmaticii îşi încep de timpuriu disputele şi sfârşesc prin acceptarea unor compromisuri; una dintre tabere obţine avantajul, dar este supusă supravegherii şi controlului celeilalte. Astfel, la congresul din decembrie 1986, reformiştii Partidului comunist vietnamez câştigă la limită, fără să obţină însă secretariatul general – încredinţat unui moderat – şi lansează programul „Doi Moi"; dar, puţin după aceea, sunt nevoiţi să accepte revenirea celor trei „conducători istorici" – octogenari şi pensionaţi – cu titlul de „consilieri". Discreţi un timp, conservatorii – conduşi de Le Duc Tho – profită de manifestaţiile din Tian an Men pentru a flutura spectrul haosului şi a frâna reformele. Pentru ei, „primăvara de la Beijing", ca şi prăbuşirea partidelor comuniste în Europa de Est, sunt rezultatul unor *comploturi imperialiste care, sub masca reformismului, ameninţă toate ţările socialiste.* În numele fidelităţii faţă de marxism-leninism şi faţă de gândirea lui Ho Şi Min, ei cer menţinerea ordinii cu orice preţ. Acest punct de vedere nefiind împărtăşit de întreg Biroul politic, datorită dezacordurilor, în 1991 congresul al VII-lea este amânat în

două rânduri. Unii militanţi progresişti – precum scriitorul Nguyên Khac Viên, ziaristul Bui Tin, matematicianul Phan Dinh Ziêu, fostul rector Hoang Minh Chinh – îndrăznesc să ia cuvântul, solicitând pluripartitism şi libertăţile fundamentale. Şi în Laos, doi viceminiştri şi un înalt funcţionar, fondând în august 1990 un „grup social democrat", doresc transformarea regimului după modelul celor din ţările est-europene de după 1989. Răspunsurile conducătorilor sunt exclusiv represive: „disidenţii" sunt arestaţi. În aceeaşi perioadă, în Coreea de Nord, Radio Pyongyang face aluzie – în august 1989 – la o luptă ideologică din sânul Partidului care ar opune un clan ce încearcă să „întineze linia dreaptă" şi majoritatea regrupată în jurul lui Kim Jong Il, fiul şi succesorul preşedintelui.

De fapt, trei mari probleme divizează partidele comuniste asiatice în această perioadă. Una ţine – după cum spun chinezii – de „mărimea coliviei", adică de *limitele ce trebuie impuse extinderii sectorului capitalist.* Sistemul – aşa cum există el în China şi se dezvoltă în Vietnam – apare, într-adevăr, din ce în ce mai hibrid şi mai monstruos. Pe de o parte, un sector aflat în mâinile unor întreprinzători privaţi sau ale unor autorităţi provinciale şi municipale, mai degrabă prosper dar din ce în ce mai puţin controlat de puterea centrală; pe de altă parte, un sector de stat zdrenţuit, menţinut cu costuri foarte mari de către o administraţie stufoasă, prost plătită şi adeseori coruptă.

Cea de-a doua mare problemă – tabu de cele mai multe ori, dar prezentă în minţile tuturor – este legată de reformele politice. *Se vor mai putea menţine mult timp instituţiile şi practicile totalitare într-o societate aflată în plină agitaţie*, plasată – prin deschiderea economică şi progresul comunicaţiilor – în contact permanent cu societăţi şi concepţii democratice? Se va mai putea continua mult timp reprimarea organizaţiilor ce caută să difuzeze asemenea concepţii, restrângerea ariei de contact cu străinătatea la numai câteva zone, privilegierea schimburilor cu statele asiatice cu regim autoritar? Asemenea „soluţii" nu sunt ele pe cât de jalnice, pe atât de ineficiente în epoca satelitului şi Internetului?

Cea de-a treia problemă – şi ea oarecum tabu – priveşte succesiunea la putere, după eliminarea gerontocraţiilor existente. În acest context de crize şi înfruntări, decesul „conducătorilor istorici" trezeşte teamă în rândul unora, fiind aşteptat cu disperare de alţii. La începutul anilor '80, Coreea de Nord freamătă de comploturi ce vizează „perturbarea procesului de succesiune" a preşedintelui Kim Ir Sen, care de mai mulţi ani se străduieşte – nu fără dificultate – să-şi impună fiul drept succesor. Această *implicare incredibilă a ereditǎţii într-un regim marxist* nu este unul dintre cele mai neînsemnate paradoxuri ale decrepitudinii sistemului. În ciuda puternicelor rezerve ale armatei şi îndeosebi datorită sprijinului – şi el paradoxal – al preşedintelui american Clinton (care, la câteva săptămâni după decesul „Marelui Conducător", survenit la 8 iulie 1994, îl califica drept „lider suprem"), Kim Jong Il este în cele din urmă întronat. Nici în Laos dispariţia – la 10 ianuarie 1995 – a prinţului Souphanouvong, fost preşedinte al Republicii şi figură emblematică a generaţiei revoluţionare a Pathet Lao, nu avea să tulbure cu nimic viaţa politică a ţării. Aceste două exemple de succesiune paşnică n-au liniştit totuşi efervescenţa cvasi-permanentă provocată în China, şi în lumea întreagă, de eventualitatea dispariţiei patriarhului Deng Xiaoping. Încă din primăvara anului 1994, un ziar din Hong Kong imagina *„opt scenarii pentru perioada de după Deng", printre care dezintegrarea sistemului.* Un joc de anticipaţie inutil pentru un istoric, mai ales după ce a conştientizat din plin partea iraţională, deci imprevizibilul mutaţiilor survenite în ţările comuniste din Estul european şi în Uniunea Sovietică la sfârşitul anilor '80.

CONCLUZII

Valul seismic al anilor 1989–1991 nu a cuprins întregul univers comunist. Mai rămân încă la suprafaţă un cvasi-continent – China – şi mai multe vaste „insule”: Coreea, Vietnam, Cuba… Peste toată această lume (tocmai am amintit lucrul acesta), drapelul McDonald’s tinde adeseori să fluture mai sus decât drapelul roşu; dar nimic nu este ireversibil în istorie, mai ales atunci când se apropie importante scadenţe succesorale.

De asemenea, pretutindeni în lume mai rămân o mulţime de „insuliţe” formate de partide comuniste sau foste comuniste devenite „reformatoare”, „renovatoare” şi aşa mai departe. S-a crezut un moment că ele vor fi influenţate în mod iremediabil de căderea imperiului sovietic, cu atât mai mult cu cât chiar înainte de perestroika, multe dintre ele aveau probleme serioase atât datorită inadaptării lor la evoluţia societăţii, cât şi din cauza trecutului lor stalinist, care încă le marca mult practicile. Acest pronostic s-a dovedit a fi inexact. Dacă cele mai conservatoare şi mai puţin pregătite pentru schimbare – ca de exemplu PC francez sau PC portughez – au suferit, altele, care dobândiseră de mult timp o oarecare independenţă faţă de Moscova, au ştiut ca, eliberându-se de dogme devenite stânjenitoare şi schimbându-şi uneori eticheta, să realizeze frumoase parcursuri electorale. Astfel, fostul Partid comunist italian s-a impus în mod strălucit ca aripa progresistă a coaliţiei Ramurii de măslin, care a câştigat alegerile legislative italiene în primăvara anului 1996.

În fostul imperiu sovietic, după ce s-au prăbuşit, fostele partide comuniste – reconvertite, mai mult sau mai puţin, în partide social-democrate – au revenit foarte repede la suprafaţă. În Lituania, Ungaria, Bulgaria, Polonia ele au câştigat alegerile, iar în Rusia, sub sceptrul lui Ziuganov, formează majoritatea în Duma de stat în decembrie 1995, şi câştigă 40% din voturi la alegerile prezidenţiale din iunie 1996.

Cum să înţelegem acest puseu al ex-comuniştilor în Europa occidentală şi întoarcerea lor în Europa de Est şi în fosta Uniune Sovietică?

Acest fenomen exprimă în mod incontestabil dezamăgirea extremă a unei opinii publice pe care mizeria, nemulţumirea şi îngrijorarea o fac nerăbdătoare şi instabilă. Atât în Occident, cât şi în fostele ţări comuniste, în ochii celor mai defavorizaţi nu s-a impus nicio forţă alternativă. Dimpotrivă, restructurările întreprinse de echipele conducătoare necomuniste – realizate în numele construcţiei europene sau al trecerii la economia de piaţă – au provocat dureroase frustrări sociale şi deziluzii amare.

Pe de altă parte, în majoritatea ţărilor din fostul imperiu sovietic, teama de războiul civil şi dificultăţile tranziţiei au servit drept pretexte pentru respingerea oricărei judecăţi morale asupra trecutului. Reluând afirmaţia lui A. Smolar – „Noi am pierdut bătălia memoriei” –, istoricul Bronislaw Geremek regretă astfel faptul că ai săi concetăţeni polonezi nu au „ştiut să introducă în dezbaterea politică şi ideologică o referinţă la trecutul foarte apropiat sub forma unei respingeri a comunismului. În toate ţările post-comuniste se observă – spune el – o oarecare banalizare a fenomenului comunist”. Filosoful român Gabriel Liiceanu se arată încă şi mai radical, deplângând faptul că „pudoarea memoriei” a fost împinsă atât de departe încât „oamenii au ajuns să uite chiar înainte de a-şi fi adus aminte”, astfel încât „societăţile post-comuniste, construite pe eclipsa totală a unui trecut al ororii, sunt societăţi în esenţă imorale”.

De fapt, ce le mai rămâne din doctrina lui Marx şi Lenin

acestor lideri post-comunişti ale căror unice obiective par să fie asanarea finanţelor publice, dezvoltarea pieţei şi afirmarea naţionalismului? Totul se petrece ca şi cum acest „comunism” ar fi devenit un refugiu pentru mărfurile greu vandabile ale „tranziţiei” şi, mai ales, pentru nostalgicii unui trecut idealizat, cărora nu le va mai rămâne în memorie decât amintirea unui stat protector în interior şi temut în exterior. „Fără a pretinde compararea a ceea ce nu poate fi comparat –, observă pe bună dreptate André Fontaine –, cauza principală a reîntoarcerii în forţă a comunismului în patria ţarilor ar putea fi apropiată de cea care explică, în alte locuri, formidabila ascensiune a islamismului: în ambele cazuri se aşteptau culmi şi minuni ale democraţiei liberale. Dar, dacă datorită venirii sale unele minorităţi au adunat bogăţii imense, în schimb mulţimea a trăit mai rău ca oricând. Ideea care s-a răspândit este aceea că, făcând bilanţul, se ajunge la concluzia că era mai bine înainte…”

BIBLIOGRAFIE

(numai lucrările citate)

1) Studii referitoare la mai multe state

Bogdan (H.), *De Varsovie à Sofia. Histoire des pays de l'Est,* 1982.

Burks (R.V.), *The Dynamics ofcommunism in Eastern Europe,* Princeton, 1961. Carrère d'Encausse (H.), *Le Grand Frère,* Flammarion, 1983.

Chavane (B.), *La Fin des systèmes socialistes: crise, réforme et transformation,* L'Harmattan, 1994.

Chiama (J.), Soulet (J.—F.), *Histoire de la dissidence. Opposition et révoltes en URSS et dans les démocraties populaires, de la mort de Staline à nos jours,* Seuil, 1982.

Fejtö (F.), *Histoire des démocraties populaires, 2* vol., Seuil (ed. 1, 1952).

Kende (P.), Pomian (K.), *1956 Varsovie-Budapest,* Seuil, 1978.

La Gorce de (P.-M.), *Requiem pour les révolutions.* Flammarion, 1990.

Levesque (J.), *1989, la fin d'un Empire,* Presses de Sciences Po, Paris, 1995. Lôwenthal (R.), *Khrouchtchev et la désagrégation du bloc communiste*, Calmann-Lévy, 1964.

Martinet (G.), *Les Cinq communismes.* Seuil, 1971.

Molnâr (M.), *La Démocratie se lève à l'Est,* PUF, 1990.

Novak (M.), *Du Printemps de Prague au Printemps de Moscou janvier 1968-janvier*

Georg, Genève, 1990.

Seton-Watson (H.), *The East European Révolution,* New York, 1951.

Shub (A.), *Un empire perd l'espoir,* Calmann-Lévy, 1971.

Stokes (G.), *The Walls Came Tumbling Down. The Collapse of communism in Eastern Europe,* Oxford, 1993.
Soulet (J.-F.), *La Mort de Lénine. L'implosion des systèmes communistes,* A. Colin, 1991.

2) Studii despre Uniunea Sovietică

Agambeguian (A.), *Soulever les montagnes,* R. Laffont, 1989.
Amalric (A.), *L'URSS survivra-t-elle en 1984?* Livre de poche, 1977.
Avtorhanov (A.), *La Méthode Brejnev,* Fayard, 1981.
Besançon (A.), *Court traité de soviétologie,* Hachette, 1976.
Bukovsky (V.)…*Et le vent reprend ses tours,* R. Laffont, 1978.
Bukovsky (V.), *Jugement à Moscou,* R. Laffont, 1995.
Carrère d'Encausse (H.), *L'Empire éclaté,* Flammarion, 1978.
Carrère d'Encausse (H.), *La Gloire des nations ou la fin de l'Empire soviétique,* Fayard, 1990.
Carrère d'Encausse (H.), *Le Pouvoir confisqué,* Flammarion, 1980.
Carrère d'Encausse (H.), *Ni paix, ni guerre,* Flammarion, 1986.
Carrère d'Encausse (H.), *Staline, L'ordre par la terreur,* Flammarion, 1979. Chavane (B.), *Le Système économique soviétique: de Brejnev à Gorbatchev,* Nathan, 1989.
Elţân (B.), *Jusqu'au bout!* Calmann-Lévy, 1990.
Fejtö (F.), *Chine-URSS. De l'alliance au conflit,* Seuil, 1973.
Féron (B.), Tatu (M.), *Au Kremlin, comme şi vous y étiez.* Le Monde éditions, 1991. Gorbaciov (M.), *Avant-Mémoires,* Odile Jacob, 1993.
Gorbaciov (M.), *Perestroïka,* Flammarion, 1987.
Grigorenko (P.), *Mémoires,* Presses de la Renaissance, 1980.
Heller (M.), *La Machine et les rouages,* Gallimard, 1985.
Levesque (J.), *1979–1989, L'URSS en Afghanistan,* Complexe, Bruxelles, 1990. Levesque (J.), *L'URSS et la révolution cubaine,* Presses de Sciences Po, 1976. Levesque (J.), *L'URSS et sa politique internationale,* A. Colin, 1988.
Levesque (J.), *Le Conflit sino-soviétique,* PUF, 1978.
Lewin (M.), *La Formation du système soviétique,* Gallimard,

1987.
Lewin (M.), *La Grande mutation soviétique,* La Découverte, 1989.
Lounguina (L.), *Les Saisons de Moscou 1933–1990,* Pion, 1990.
Montaubrie (A.), *La Presse russe et la catastrophe de Tehernobyl,* GRHI, Toulouse,
1996.
Moullec (G.), Werth (N.), *Rapports secrets soviétiques 1921–1991,* Gallimard, 1994. Nahaylo (B.), Swoboda (V.), *Après l'Union soviétique,* PUF, 1990.
Saharov (A.), *Mémoires,* Seuil, 1990.
Sapir (J.), *Le Système militaire soviétique,* La Découverte, 1988.
Sapir (J.), *Les Fluctuations économiques en URSS, 1941–1985,* EHESS, Paris, 1989. Tatu (M.), *Le Pouvoir en URSS,* Paris, 1967.
Thom (F.), *Les Fins du communisme,* Criterion, 1994.
Werth (N.), *Histoire de l'Union soviétique,* PUF, ed. a 2-a, 1992.
Zemţov (I.), *La Corruption en Union soviétique,* Hachette, 1976.
Zinoviev (A.), *L'Avenir radieux,* L'Age d'homme, 1978.
Studii despre statele comuniste din Europa de Est
Dedijer (V.), *Tito,* New York, 1953.
Djilas (M.), *Une société imparfaite. Le communisme désintégré,* Calmann-Lévy, 1969.
Dubček (A.), *C'est l'espoir qui meurt en dernier,* Fayard, 1993.
Fejtö (F.), *Le Coup de Prague 1948,* Seuil, 1976.
Garde (P.), *Vie et mort de la Yougoslavie,* Fayard, 1992.
Hankiss (E.), *Hongrie. Diagnostiques,* Georg, Genève, 1990.
Havel (V.), *Interrogatoire à distance*, Éd. de l'Aube, 1987.
Havemann (R.), *Être communiste en Allemagne de VEst,* Maspéro, 1979.
Ionescu (G.), *Communism in Rumania,* London, 1964.
Jandot (G.), *Albanie 1944–1985: Védification du national-marxisme,* teză de doctorat, Université de Montpellier-III, 1992.
Jaruzelski (W), *Les Chaânes et le refuge. Mémoires*, J.—C. Lattès, 1992.
Kovaly (H.M.), *Le Premier Printemps de Prague, Souvenirs 1941–*

1968, Payot, 1991. *La Pologne, une société en dissidence,* Maspéro, 1978.
Langer (J.), *Une saison à Bratislava,* Seuil, 1981.
Lasky (M.J.), *The Hungarian Révolution,* London, 1957.
Léonhard (W.), *Un enfant perdu de la Révolution,* France-Empire, 1983.
Marcou (L.), *Une enfance stalinienne,* PUF, 1982.
Mink (G.), *La Force ou la raison. Histoire sociale et politique de la Pologne (1980–1989),* La Découverte, 1989.
Mlynar (Z.), *Le Froid vient de Moscou,* Prague 68, Gallimard, 1981.
Mustafaj (B.), *Entre crimes et mirages, VAlbanie,* Actes Sud, 1992.
Pelikan (J.), *S'ils me tuent*, Grasset, 1975.
Roux (M.), *Minorité nationale. Territoire et développement: les Albanais en Yougoslavie,* teză de doctorat, Université de Toulouse-II, 1990.
Rupnik (.T.), *Histoire du Parti communiste tehécoslovaque,* Presses Sciences Po, 1981. Schreiber (T.), *Enver Hodja,* J.-C. Lattès, 1994.
Stern (C.), *Ulbricht, a Political Biography,* London, 1965.
Walçsa (L.), *Un chemin d'espoir*; *Autobiographie,* Fayard, 1987.

3) Studii despre statele comuniste din Asia

Becker (J.), *Hungry Ghosts China 's Secret Famine,* John Murray, 1996.
Bergère (M.-C.), *La République populaire de Chine de 1949 à nos jours,* A. Colin, 1989.
Boudarel (G.), *Cent fleurs écloses dans la nuit du Viêt-nam*, Jacques Bertoin, 1991. Brûlé (J.-P.), *La Corée du Nord de Kim Il-Sung*, Barré-Dayez, 1982.
Cabestan (J.-P.), *Le Système politique de la Chine populaire,* PUF, 1994.
Chang (Jung), *Les Cygnes sauvages,* Pion, 1992.
De Beer (P.), *La Chine: le réveil du dragon,* Le Centurion, 1989.
Domenach (J.-L.), *Chine: V archipel oublié,* Fayard, 1992.

Domenach (J.-L.), Godement (F.), *Communismes dasie: mort ou métamorphose,* Complexe, Bruxelles, 1994.
Domenach (J.-L.), Richer (P.), *La Chine 1949–1985,* Imprimerie nationale, 1987. Donnet (P.-A.), *Tibet mort ou vif*, Gallimard, 1990.
Forde (A.), *The Agrarian Question in North Viêt-nam, 1974–1979,* New York & London, Sharpe, 1989.
Golfm (J.), *La Chine et ses populations,* Complexe, Bruxelles, 1982.
Guillermaz (J.). *Histoire du Parti communiste chinois,* Payot, 1975.
Guillermaz (J.), *Le Parti communiste chinois au pouvoir,* 2 vol., Payot, 1979.
Hak Koo (Bon), *Political Economy of Self-Reliance: Juche and Economie Development in North Korea 1961–1990,* Seul, 1992.
Joyaux (F.), *La Tentation impériale,* Imprimerie nationale, 1994.
Lechervy (C.), *Les Cambodgiens face à eux-mêmes,* Paris, Fondation pour le progrès de l'homme, 1993.
Levenson (C.B.), *1949–1959, la Chine envahit le Tibet,* Complexe, 1995.
Me Cormik (B.L.), *Political Reform in Post-Mao China,* Berkeley, 1990.
Nguyên Duc Nhuan, *Le Viêt-nam post-révolutionnaire 1975–1985,* L'Harmattan, 1987.
Peschoux (C.), *Les Nouveaux Khmers rouges (1979–1990),* L'Harmattan, 1992.
Regaud (N.), *Le Cambodge dans la tourmente: le troisième conflit indochinois 1979–1991,* L'Harmattan, 1992.
Ronnas (Per), Sjôberg (O.), *Doi-Moi. Economic Reforms and Development Policies in Viêt-nam,* Stockholm, Sida, 1990.
Sabatier (P.), *Le Dernier Dragon: Deng Xiaoping,* J.-C. Lattès, 1990.
Scalapino (R.A.), Kim (D.), *Asian Communism: Continuity and Transition,* Berkeley, 1989.
Sook Suh (Dae), *Kim Il-Sung,* New York, Columbia University

Press, 1988.
Yvon-Tran (F.), *Une résistible collectivisation. L'agriculture au Nord-Viêt-nam 1959–1988,* teză de doctorat, Paris VII, 1994.
Ziegler (Ch.), *Foreign Policy and East Asia, Learning and Adaptation in the Gorbatchev Era,* Cambridge, 1993.

4) Studii despre statele comuniste din Africa şi America latină

Adamon (D.A.), *Le Renouveau démocratique au Bénin,* L'Harmattan, 1994.
Charles (M.), *The Soviet Union and Africa: the History of the Involvment,* Washington, Univ. Press of America, 1980.
Clerc (J.-P.), *Les Quatre saisons de Fidel Castro,* Seuil, 1996.
Coulon (C.), Martin (D.C.), *Les Afriques politiques,* La Découverte, 1991.
Gandolfi (A.), *La Perestroïka et le Tiers-Monde, 1985–1991,* PUF, 1992.
Habel (J.), *Ruptures à Cuba,* La Bréche-Pec, Montreuil, 1989.
Kassembe (D.), *Angola, 20 ans de guerre civile,* L'Harmattan, 1992.
Lavroff (D.-G.), *Les Partis politiques en Afrique noire,* PUF, 1970.
Médard (J.-F.), *États d Afrique noire. Formations, mécanismes et crises,* Karthala, 1991.
Monga (C.), *Anthropologie de la colère. Société civile et démocratie en Afrique noire,* L'Harmattan, 1994.
Padmore (G.), *Panafricanisme et communisme,* Presence africaine, Paris, 1960.
Szulc (T.), *Castro, trente ans de pouvoir absolu,* Payot, 1987.
Tereke (G.), *Ethiopia: Power and Protest,* Cambridge University Press, Cambridge,
1991.
Thomas (L.V.), *Le Socialisme en Afrique,* Paris, Le livre africain, 1966.
Touraine (A.), *La Parole et le sang. Politique et société en Amérique latine,* Odile Jacob, 1988.

Valladares (A.), *Mémoires de prison,* A. Michel, 1986.
Vayssière (P.), *Les Révolutions d'Amérique latine,* Seuil, 1991.
Verdès-Leroux (J.), *La Lune et le Caudillo,* l'Arpenteur, 1989.

{1} „Libération”, 27 septembrie 1982, p. 27.

{2} Lili Marcu (Lily Marcou) este cercetătoare la Centrul de Studii şi Cercetări Internaţionale din Paris (CERI), autoarea unor studii despre Revoluţia rusă din 1917, despre Komintern, Kominform şi evoluţia lumii comuniste (n.tr.).

{3} În franceză, în original, autorul foloseşte ca titlu expresia: *La Fuite en avant*, cu sensul „accelerare a unui proces (politic, economic) considerată necesară, deşi riscantă”. Precizăm că în *Le Nouveau Robert*, această expresie este însoţită de menţiunea *(1968),* specificare temporală cu atât mai relevantă în contextul de faţă (n. red.).